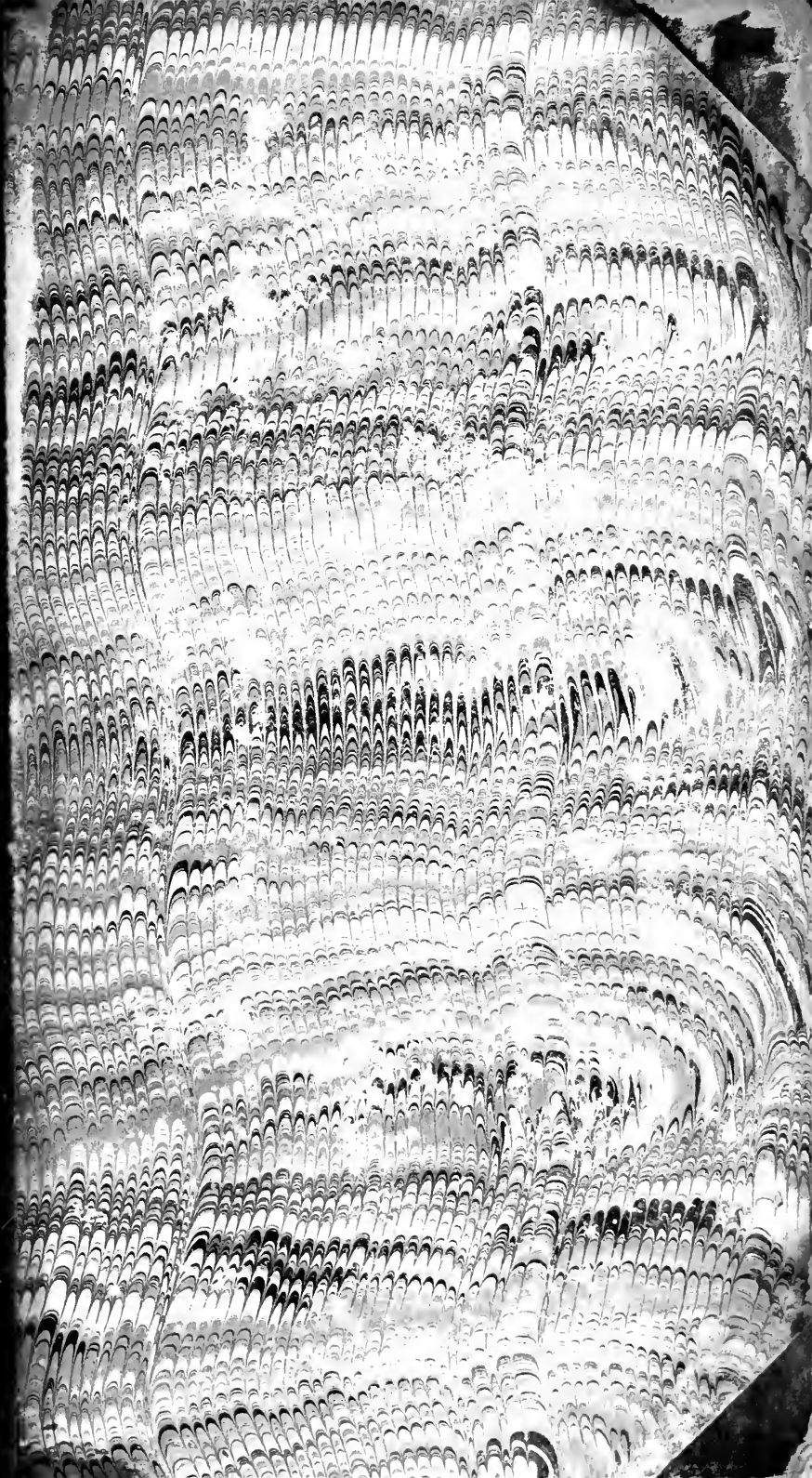

AA0004048062

UC SOUTHERN REGIONAL LIBRARY FACILITY

REESE LIBRARY

UNIVERSITY OF CALIFORNIA.

Recd. Mar. 27 1893

Accession No. 50705

PA
6105
V24

v.28

Valpy -

Delphin classics.

**Southern Branch
of the
University of California
Los Angeles**

Form L 1

PA
6105
V24
v.28

This book is DUE on the last date stamped below

Form L-9-15m-8,'26

Digitized by the Internet Archive
in 2008 with funding from
Microsoft Corporation

WILLIAM H. H. H. H. H.

1880

M. TULLII CICERONIS

OPERA.

VOL. IX.

M. TULLII CICERONIS

ORATIONES

EX EDITIONE JO. AUG. ERNESTI

CUM NOTIS ET INTERPRETATIONE

IN USUM DELPHINI

VARIIS LECTIONIBUS

NOTIS VARIORUM

RECENSU EDITIONUM ET CODICUM

ET

INDICIBUS LOCUPLETISSIMIS

ACCURATE RECENSITÆ.

75849

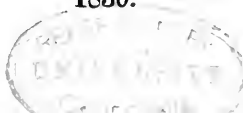
VOLUMEN QUINTUM.

F

LONDINI:

CURANTE ET IMPRIMENTE A. J. VALPY, A. M.

1830.

ADDITIONAL TO VIBU
HOWARD HYDRIUOS

50705

imperio petendum esse auxilium arbitrabantur, cum illi soli essent,⁸ præter furiosum illum tribunum,⁹ duo reipublicæ turbines,^f qui non modo præcipitanti patriæ non subvenirent,⁹ sed eam etiam nimium tarde concidere mœrent. Flagitabatur ab his quotidie, cum querelis bonorum omnium, tum etiam¹⁰ precibus senatus, ut meam causam susciperent, agerent; aliquid denique¹¹ ad senatum referrent.⁸ Hi non modo negando, sed etiam¹² irridendo, amplissimum quemque illius ordinis insequabantur. 26. Hic^h subito cum incredibilis in Capitoliumⁱ multitudo ex tota urbe, cunctaque Italia convenisset;¹³ vestem mutandam^k omnes, meque etiam omni ratione, privato consilio, (quoniam publicis ducibus respublica careret) defendendum putarunt. Erat eodem tempore senatus in æde Concordiæ,^l quod ip-

CAP. XI. 7 H S χ sunt exc. Pro Italia H S ψ Ita illa.—8 C T, Franc. Dresd. et ed. pr. arb., hi duo soli fuerunt. Pro furiosum χ ψ, Ven. 1483. Junt. exhibent flagitiosum.—9 χ patriæ subvenerunt. Tum, sed eam nim. C H S χ, Franc. ed. pr. Ald. Crat. Naug. Cam. Græv. et Oliv. sed etiam nim. ψ, Ven. 1483. Junt. Hervag. Lamb. Grut. sed nim. Dresd. et edd. vett. nonnullæ: sed eam etiam nim. Ern. Schütz. et Orell. In H S χ ψ legitur nimis. Verba non modo præcip. . . referrent. Hi in T desunt.—10 C eum etiam.—11 Junt. Hervag. distinguunt agerent aliquid, denique; et sic Franc. Dresd. et ed. pr. in quibus omittuntur voces denique ad sen. ref.—12 C sed ne etiam,

NOTE

^e Tribunal] Clodius otii et pacis publicæ hostis erat.

^f Duo reipublicæ turbines] Pisonem et Gabinium turbines vocat, quia illi seditiones alebant in republica.

^g Ad senatum referrent] Cum respublica periclitabatur, referre de præsentis rerum statu ad senatum debebant consules, ut patet ex Cæsare de Bello Civ. l. 1. Monebantur autem consules illi, ut de iis quæ seditiose a Clodio fiebant in republica, ad senatum referrent.

^h Hic] Id est, hoc præsentis rerum statu.

ⁱ Capitolium] Capitolium arx Romæ celebris fuit in monte Saturnio,

a Tarquinio Superbo exstructa.

^k Vestem mutandam] Plutarchus refert, Ciceronem reum vestem mutavisse, et sordidatum populo supplicasse, et cum eo omnem fere equestrem ordinem, eumque nobilissimos adolescentes, numero ad viginti millia, sordidatos, deprecatores ejus salutis, fuisse comitatos.

^l In æde Concordiæ] Ædes Concordiæ Opimii monumentum appellata est. Cum enim ille legatus ad Jugurtham regem Numidiæ missus esset, ab eo pecunia corruptus est, ac repetundarum damnatus; senatus decreto hæc ædem in foro erigere jussus est. Vide Plut. in Gracchis.

sum templum repræsentabat¹⁴ memoriam consulatus mei, cum flens universus ordo cincinnatum consulem^m orabat:¹⁵ nam alter ille horridusⁿ et severus consulto¹⁶ se domi continebat. Qua tum superbia¹⁷ cœnum illud ac labes, amplissimi ordinis preces, et clarissimorum civium¹⁸ lacrymas repudiavit!^o me ipsum ut contempsit helluo patriæ!^{19p} nam quid ego patrimonii dicam, quod ille, cum quasi²⁰ quæstum faceret,^q amisit? Cum venisset ad senatum,^r vos, inquam, equites Romani, et omnes boni, veste mutata, vos, inquam, pro meo capite ad pedes lenonis impurissimi projecistis, cum, vestris precibus a latrone illo repudiatis, vir incredibili² fide, magnitudine animi, constantia,³ L. Ninnius,^r ad

//////////

et mox *insequebatur*.—13 Ed. pr. Ven. 1480. 1483. *convenissent*.—14 H χ *repræsentabant*. Pro *memoriam* χ ψ habent *me*.—15 C T, Franc. Dresd. et ed. pr. *Hic subito senatus et universus ordo flens consulatus mei causa Cincinnatum consulem orabat*, ommissis verbis *cum incred. in Cap. . . . Erat eodem temp.*—16 Hotom. coniecit legend. *sev. consul cons.*—17 C T, Franc. Dresd. et ed. pr. *Quanta sup.* H χ *Quantum sup.*—18 χ *amplissimorum civium*. In T, Franc. Dresd. et ed. pr. omittuntur *clariss. civium*.—19 Ed. vet. *patriæ*.—20 Ed. Rom. Ven. 1480. 1483. Junt. Hervag. Lamb. *tm quasi*.—1 Verba *Cum venisset ad senatum* omittunt C H S χ ψ , Franc. Dresd. et edd. pr. cum Orell. Tum, Lamb. habet *Vos, vos, inquam*. Mox, Orell. ex H S χ recepit *vestem mutastis*, et ex H S *vosque pro meo cap.* Pro *lenonis* C ψ habent *latronis*; χ *lenonis*.—2 H S χ ψ et Orell. *repudiati estis*. *Vir incred.* In χ legitur *incredibilis*. Verba *cum vestris precibus . . . mutandam censuit* absunt a C T, Franc. Dresd. et ed. pr.—3 In S χ ψ deest *constantia*. Dein, L. Mummius habent edd. ante Lamb. cum Grut. et Græv. Cf. cap. xxxi.

NOTÆ

^m *Cincinnatum consulem*] Gabinium designat, quem sic antea descripsit a capillis calamistratis ad contemptum; quem vel ironice carpit alludendo ad Quintium Cincinnatum, singularis abstinentiæ virum, qui ab aratro ad consulatum, ad dictaturam, et ad triumphum pervenit.

ⁿ *Ille horridus*] Pisonem indicat, quem ita superius descripsit.

^o *Repudiavit*] Dio lib. xxxviii. tradit equites ad Capitolium convenisse, atque ad consules et senatum misisse legatos non solum e suo ordine, verum etiam senatores duos, Q. Hortensium et C. Curionem, qui pro Ci-

cerone deprecarentur: sed eos repudiavit Gabinium.

^p *Helluo patriæ*] Helluo dicitur, qui patrimonium in ganeis et popinis dilapidavit; et 'helluo patriæ' Gabinius, quia ærarium exhaustit.

^q *Cum quasi quæstum faceret*] Notat hic impudicitiam Gabinii, qui quasi meretrix, divulgato corpore, quæstum faciebat.

^r *L. Ninnius* [*L. Mummius*] Is Mummius, quem Dio L. Ninnium Quadratum nominat, tribunus plebis, auctor fuit populo, ut tanquam in aliqua publica calamitate, vestem pro salute Ciceronis mutaret.

senatum de republica retulit,⁵ senatusque frequens vestem pro mea salute mutandam censuit. XII. 27. O diem illum, iudices, funestum senatui bonisque omnibus! reipublicæ luctuosum! mihi ad domesticum mœrorem, gravem! ad posteritatis memoriam, gloriosum! Quid enim quisquam potest ex omni memoria sumere⁴ illustrius, quam, pro uno cive⁵ et bonos omnes privato consensu, et universum senatum publico consilio mutasse vestem? quæ quidem tum mutatio non deprecationis causa⁶ est facta, sed luctus: quem enim deprecarentur, cum omnes essent sordidati? cumque⁷ hoc satis esset signi, esse improbum, qui mutata veste non esset? Hac mutatione vestis facta,⁸ tanto in luctu civitatis, omitto, quid ille tribunus, omnium rerum divinarum^u humanarumque prædo, fecerit; qui adesse nobilissimos adolescentes, honestissimos equites Romanos, deprecatores salutis meæ jusserit, eosque operarum^b suarum gladiis et lapidibus objecerit: de consulibus⁹ loquor, quorum fide^c respublica niti debuit. 28. Exanimatus¹⁰ evolat ex senatu, non minus perturbato animo atque vultu, quam si paucis ante annis¹¹ in creditorum^x conventum in-

^b *Opificum.*^c *Patrocinio.*

CAP. XII. 4 *Sumere suspectum est Ernesto.*—5 *Ven. 1483. Junt. Hervag. pro me uno cive.*—6 *In χ deest causa. Mox, Hervag. Quem enim deprecari esset: Ms. Ursini Quem enim deprecari essent: H Quem enim deprecari se: χ ψ Quem enim deprecari se. Verba quæ quidem tum mutatio . . . vestis facta non sunt in C T.*—7 *Car. Steph. quum sine copula.*—8 *H et ψ Ac mutatione; et Ven. 1483. Junt. Hervag. cum Orell. facta vestis.*—9 *χ de consule. Verba qui adesse . . . niti debuit in C et T omittuntur.*—10 *ψ Exanimatus.*—11 *Animis*

NOTÆ

⁵ *De republica retulit*] Primis reipublicæ temporibus tantum ad consules, non autem ad tribunos referre de republica pertinet. Icilius tribunus plebis id primus omnium tentavit.

¹ *Non deprecationis causa*] Duplici de causa vestis mutabatur, vel deprecationis vel luctus. In luctu toga sordida sumebatur; in deprecatione pulla.

^u *Rerum divinarum*] Rerum divinarum Clodium prædatorem nominat, quia religionem Bonæ Deæ violavit; de quibus sæpe jam: et humanarum, quia pecuniam publicam ad libitum attribuit.

^x *In creditorum*] In magno aere alieno fuit Gabinus, et molestos habuit suos creditores toto illo tempore, quod tribunatum inter et illius consulatum intercessit.

cidisset: advocat concionem: habet orationem talem consul, qualem nunquam¹² Catilina victor habuisset: Errare homines, si etiam tum senatum aliquid in republica posse arbitrarentur: [p. 9.] equites vero Romanos daturus illius diei¹³ pœnas,^d quo, me consule, cum gladiis, in clivo Capitolino^y fuissent: venisse tempus iis, qui in timore fuissent, (conjuratos¹⁴ videlicet^z dicebat,) ulciscendi se. Si dixisset hoc solum, omni supplicio esset dignus:¹⁵ nam oratio ipsa consulis¹⁶ perniciosa potest rempublicam labefactare. 29. Quid fecerit, videte. L. Lamiam,^{17 a} (qui, cum me ipsum pro summa familiaritate, quæ mihi cum fratre, cum patre ejus erat,¹⁸ unice diligebat, tum¹⁹ pro republica vel mortem oppetere cupiebat) in concione relegavit:^{20 b} edixitque, ut ab urbe abesset millia passuum^c ducenta; quod¹ esset au-

^d *Se puniturum propter illum diem.*

//////////

ante paucis C T : annis ante paucis Mss. pauci et edd. ante Gunt. cum Lamb. 1566. et Orell. Delenda hæc censebat Ern., qui etiam conjecit legend. aut quam cum paucis ante annis, aut quam si, ut paucis ante annis. Tum, χ in cred. contentu. Ante advocat, ac ante habet tres Oxon. Mss. ed. Rom. Ven. 1480. 1483. Junt. addunt et.—12 In H deest nunquam.—13 Ms. Lamb. cum Gunt. dies. Vid. Not. Varr. Pro quo χ exhibet qui. Dein, H χ me consulem. Postea, H S χ ψ cum gladiis in Capitolium duci fecissent. A Franc. Dresd. C T et ed. pr. absunt verba Errare homines usque libertatemque pervertere, ad fin. § 30.—14 H χ ψ comparatis. Mox, χ ψ ulciscendis. Pro se. Si H χ ψ habent nisi.—15 ψ esset dignum: Lamb. dignus esset.—16 In ψ verba ipsa consulis omittuntur.—17 Pro L. Lamiam H χ ψ habent illum jam.—18 H S χ cum fratre, compare cum patre ejus erat: ψ cum fratre compare ejus erat. Pro erat Car. Steph. habet est.—19 H S χ ψ tum cum.—20 In conc. sine lege releg. Ms. Ursini: in conc. lege relegavit ψ : in conc. lege releg. H S χ et edd. ante Naug. qui delevit lege.—1 H S χ ψ abesset M. P. A. quod. Mox, edd. ante Lamb. pro cive, pro bene merito cive.

NOTE

^y *In clivo Capitolino*] Cum Cicero consul in æde Concordiæ ad senatum referret de Catilinæ conjuratione, in clivo Capitolino, præsidii causa, armatos equites Romanos collocavit.

^z *Conjuratos videlicet*] Eos designat, qui in conjuratione Catilinæ erant.

^a *L. Lamiam*] L. Lamia equestris ordinis princeps fuit.

^b *Relegavit*] Relegati dicuntur, quibus ignominia aut pœnæ causa, ne-

cesse est ab urbe Roma alioque loco abesse, lege, senatusconsulto, vel edicto magistratus. Ita Festus Pompeius. Hanc porro ejus ejectionem per orationem gradatim ascendentem describit.

^c *Millia passuum*] Milliarium sive millia passuum eodem recidunt. Milliarium porro mille passibus terminatur, inquit Isidorus, xv. 15. et habet pedes quinque millia, et stadia octo.

sus pro civi, pro bene merito civi, pro amico, pro republica deprecari. XIII. Quid hoc homine facias? ^e aut ² quo civem importunum, aut quo ^f potius ³ hostem tam sceleratum reserves? qui (ut omittam cetera, quæ sunt ei cum collega immani impuroque conjuncta atque communia) hoc unum habet proprium, ut expulerit ex urbe, relegarit, non dico equitem Romanum, non ornatissimum atque optimum virum, non amicissimum reipublicæ civem, non illo ipso tempore una cum senatu, et cum bonis omnibus, casum ⁴ amici rei que publicæ lugentem; sed civem Romanum sine ullo iudicio, aut edicto, ⁵ ^d ex patria consul eiecerit. 30. Nihil acerbius socii Latini ^e ferre ⁶ soliti sunt, quam (id quod per raro accidit) ex urbe exire a consulibus juberi. ⁷ Atque illis tum erat ⁸ reditus in suas civitates, ad suos lares ^f familiares: et in illo communi incommodo nulla in quenquam propria ignominia nominatim cadebat. Hoc vero quid est? exterminabit cives Romanos edicto consul ⁹ a suis Diis penatibus? ^g expellet a patria? deliget quem

^e *Statues de hoc homine.*

^f *Ad quid.*

//////////

CAP. XIII. 2 Hoc aut Garatono suspectum.—3 Ed. Junt. et Orell. aut potius, ut volebat Garaton.—4 H $\chi\psi$ causum. Tum, H ψ remque p. lugentem.—5 Jud. atque edicto H S $\chi\psi$ et edd. ante Viet. jud. edicto e conjectura Garatoni recepit Orell. jud., suo edicto Pantagathus et Schultz. de sententia Manutii, et sic legitur in Bergeri Ms. ‘Non credo edicto verum esse: nam ‘edicto eiecisse,’ ante ipse Cicero dixit et paulo post dicit. Puto scripsisse Scto: nisi quis malit totum hoc aut edicto cum Manutio, Lambino, et Grævio delere.’ Ern.—6 Acerb. societati inferre H S χ et ed. vet. acerb. socii Reatini ferre Ms. Viet. Dein, H S ψ quam si id.—7 H S $\chi\psi$ ire, et H $\chi\psi$ a consule jub.—8 Lamb. erat tum.—9 H χ consul quos: ψ consulum quos. Mox, penetratibus?

NOTÆ

^d *Aut edicto]* Edictum pertinet ad magistratus.

^e *Socii Latini]* Tarquinio Superbo regnante, Latini cum Romanis in societatem fœderis venerunt. Ab eo Latinæ feriæ Jovi Latiali sunt institutæ, quæ postea a civitatibus Latinis septem et quadraginta celebratæ sunt, in monte Albano, quo enim populo Romano quotannis convenie-

bant ad taurum Jovi Latiali sacrificandum. Vide Dionys. Hal. lib. iv.

^f *Ad suos lares]* Lares Dii erant, quos pater quisque familias cum familia sua privatim aliqua in domus suæ parte colebat. His ara et focus erat consecratus, ex quo illud, ‘Pro aris et focus pugnare.’

^g *Diis penatibus]* Dii penates domesticici fuerunt, ut ait Cic. de Nat.

volet? damnabit atque ejiciet nominatim? Hic,^h si unquam vos eos, qui nunc estis, in republica fore putasset,¹⁰ si denique imaginem judiciorum, aut simulacrum aliquod futurum in civitate reliquum credidisset, unquam¹¹ ausus esset senatum de republica tollere? equitum Romanorum¹² preces aspernari? civium denique omnium, novis et inauditis^ε edictis,¹³ jus libertatemque pervertere?

31. Etsi me attentissimis animis, summa cum benignitate auditis, judices; tamen vereor, ne quis forte vestrum miretur, quid hæc¹⁴ mea oratio tam longa ac tam alte¹⁵ repetita velit, aut quid ad P. Sextii causam, eorum, qui¹⁶ ante hujus tribunatumⁱ rempublicam vexarunt, delicta pertineant.¹⁷ Mihi autem hoc propositum est ostendere, omnia consilia P. Sextii, mentemque totius tribunatus hanc fuisse, ut afflictæ et perditæ reipublicæ, quantum posset, mederetur. Ac, si in exponendis vulneribus^h illis de me ipso plura dicere videbor, ignoscite:¹⁸ nam et illam meam cladem vos et omnes boni maximum esse reipublicæ vulnus judicastis; et P. Sextius est reus, non suo, sed meo nomine: qui cum omnem vim sui tribunatus¹⁹ in mea salute consumserit, necesse est, meam causam præteriti temporis cum hujus præsentis defensione esse conjunctam.

^ε *Inusitatis.*

^h *Cladibus.*

//////////

expelleret χ; et *ex patria Arusian. e patria* Lamb. *Pro delictis* χ ψ, ed. Rom. Ven. 1480. 1483. Junt. habent *videlicet*.—10 *H putasiis*: χ *putasti*.—11 *H χ ψ nunquam*.—12 *H equites Romanos*: *S equites nos r. χ equites R*—13 *H χ ψ dictis*. *Mox, crevere* H S χ, Car. Steph. ed. Rom. Ven. 1480. 1483. Junt. Hervag.—14 *H S χ nostrum min. et C. quod hæc*.—15 *Tam alta aut tam longe* tres Oxonn. Mss. Ven. 1483. Jani. *tam longa aut tam alte* C et Franc. *tam longe ac tam alte* Lamb. e conjectura Hotomanni.—16 *C qua*.—17 *χ pertinent*. Tum, *Mihi enim prop. H S χ: Mihi autem prop.* Hervag.—18 *C H, Nang. Cam. Lamb. ignoscitote. Verba quantum posset ... esse reipublicæ* in T desunt.—19 *Verba sui tribunatus* non sunt in χ.

NOTÆ

D. I. II. 'ita dicti, quod penes nos nati sint; vel quod non longe absint ab hac vita; sive quod penitus insident.'

^h *Hic*] Gabinius.

ⁱ *Ante hujus tribunatum*] Sextius tribunus fuit anno urbis 696. sequente conslatum Pisonis et Gabinii, et Clodii tribunatum.

XIV. 32. Erat igitur in luctu senatus:^k squalebat civitas publico consilio^l mutata veste: nullum erat Italiae municipium,^m nulla colonia,ⁿ nulla praefectura,^o nulla Romae societas vectigalium,^p nullum collegium,^q aut concilium,^{2o r} aut omnino aliquod commune consilium,^s quod tum non honorificentissime decrevisset de mea salute; cum subito edicunt duo consules, ut ad suum vestitum senatores redirent. Quis unquam consul^{1 t} senatum ipsius decretis parere prohibuit? quis tyrannus miseros lugere vetuit? Parumne est, Piso,² (ut omittam Gabinium) quod tantum homines³ fefellisti, ut negligeres auctoritatem senatus? optimi cujusque consilia contemneres? rempublicam prode-

//////////

CAP. XIV. 20 C et nonnullae edd. vett. *concilium*.—1 Franc. Dresd. et ed. pr. *consul* omitunt. Pro *consul senatum* C habet S. C. Pro *ipsius* H χ *ipsum*.—2 In χ *Piso* deest. Mox, ψ *Gabinum*.—3 *Quod tum hom.* Franc.

NOTÆ

^k *In luctu senatus*] Senatus frequens cum venisset, vestem, tanquam in publico luctu, mutandam censuit.

^l *Publico consilio*] Consilium sumitur, vel pro consensu eorum qui causam vel publicam vel privatam cognoscunt. Convenerat autem totus senatus, ut, mutata veste, pro Cicerone supplicaret.

^m *Nullum municipium*] Municipium id hominum genus est, qui cum Romam venissent, neque Romani cives essent, participes tamen fuerunt omnium rerum ad munus fungendum una cum Romanis civibus, excepto ferendo suffragio, aut capiendo magistratu.

ⁿ *Nulla colonia*] Colonia quodvis erat oppidum, quo Romani magistratus ex urbe cives traduxerant, qui ferendi suffragii jus habebant.

^o *Nulla praefectura*] Praefecturae dicebantur quaedam Italiae oppida, quorum incolae cives Romani erant, qui in hoc a municipiis distinguebantur,

quod non suis legibus utebantur, sed a magistratibus, quo Roma quotannis mittebantur, Romanis legibus regerentur. Ii magistratus praefecti dicebantur.

^p *Nulla societas vectigalium*] Societates plurimae Romae publicanorum fuerunt, qui vectigalia provinciarum communi periculo redimebant.

^q *Nullum collegium*] Collegia, quae et sodalitates dicuntur, sunt conventus hominum artem aliquam certam facitiantium.

^r *Concilium*] Concilium veteres dicebant de plebis parte aliqua, quae ad concionem in foro conveniebat. Hinc concilium edicere, non comitia, debet is qui non universum populum, sed partem aliquam adesse jubet. Vide Gell. xv. 27.

^s *Commune consilium*] Commune consilium dicitur quivis conventus, sive consensus.

^t *Quis unquam consul*] Decreti indignitatem amplificat.

res? consulare nomen affligeres? [p. 10.] etiamne edicere⁴ audebas, ne mœrerent homines⁵ meam, suam, reipublicæ calamitatem? ne hunc⁶ suum dolorem veste significarent? Sive illa vestis mutatio ad luctum ipsorum, sive ad deprecandum valebat; quis unquam tam crudelis fuit, qui prohiberet⁷ quenquam aut sibi mœrere, aut ceteris supplicare?⁸ 33. Quid? sua sponte homines in amicorum periculis vestitum mutare non solent? pro te ipso, Piso,⁹ nemone⁸ mutavit? ne isti quidem, quos legatos⁹ non modo nullo¹⁰ senatusconsulto, sed etiam repugnante senatu, tute tibi legasti?¹¹ Ergo hominis¹² desperati, et proditoris reipublicæ casum lugebunt fortasse, qui volent: civis florentissimi² benevolentia honorum, et optime de salute patriæ meriti, periculum, conjunctum cum periculo civitatis, lugere senatui¹³ non licebit? Idem consules,¹⁴ (si appellandi sunt consules, quos nemo est, qui non modo ex memoria, sed etiam ex fastis³ evellendos¹⁵ putet,) pacto jam fœdere^b provinciarum, producti in circo Flaminio^c in con-

Dresd. et ed. pr. *quod tu hom.* Ven. 1453.—4 *C etne edicere*; et *audebas* Franc. Ern. Schutz. *audes* χ et Ven. 1453. *audeas* ceteri. Pro *ne* χ habet non.—5 In C deest *homines*.—6 C H ψ, Franc. Dresd. et edd. ante Lamb. *neve hunc*. C T suum omittunt. Post *veste* C H S T χ, Franc. Dresd. et edd. ante Naug. addunt *mutata*.—7 ψ *prohibere*.—8 Pro *Piso, nemone* H ψ habent *Pisone, nemo*; et χ *Pisone*. Tum, *mutabit* dedit Orell. e conjectura Lallemandi. Wolf. conjecit legend. *mutaret*. Verba *Quid? sua sponte* absunt a C T, Franc. Dresd. et ed. pr.—9 *Legatos suspectum* J. F. Gronovio.—10 H S *nullos*.—11 *Victorius legi mavult legisti*. In H desunt verba *tute tibi legasti*.—12 H ψ *homines*, et mox *proditores*. Postea, H χ ψ *lugebant*.—13 H *senatu*.—14 C *Idemque cons.* χ ψ *Idemque cons.* Verba *si appellandi sunt consules* Lamb. omittit.—15 In C *evellendos*. Ante *putet* T χ, Ald.

NOTÆ

^a *Ceteris supplicare*] Id est, pro ceteris supplicare.

^x *Pro te ipso, Piso*] Convertit orationem ad Pisonem, qui tum aberat: erat enim in Macedonia proconsul.

^y *Quos legatos*] Dabantur legati a senatu proconsulibus; sed eos sibi Piso ad arbitrium suum delegit, nempe L. Flaccum et Q. Martium.

^z *Civis florentissimi*] De se loquitur

Cicero, cujus casum omnes boni luxere.

^a *Ex fastis*] Fasti consulum dicebantur ii libri, in quibus nomina et res gestæ consulum scribebantur.

^b *Pacto fœdere*] Fœdus inter se fecisse consules et tribunum plebis, indicat, ut nempe Pisoni Macedonia, Gabinio Cilicia, quæ in Syriam mutata est, decernerentur: liceret vero

cionem ab illa furia^d ac peste patriæ,¹⁶ maximo cum gemitu vestro, illa omnia, quæ tum contra me, contraque rempublicam¹⁷ dixerat, voce ac sententia sua comprobaverunt. xv. Iisdem consulibus sedentibus atque inspectantibus, lata lex est, ne auspicia valerent,^e ne quis obnuntiaret,^f ne quis legi¹⁸ intercederet;^g ut omnibus fastis diebus^h legem ferri liceret; ut lex Ælia, lex Fulia¹⁹ⁱ ne valeret: qua una ro-

Lamb. et Oliv. addunt *non*.—16 *Patriæ* non est in H.—17 H, Rom. Ven. 1480. 1483. *quam quæ contra remp.* In Ms. Uisini edd. Ald. Hervag. *tam quæ contra me, quam contra remp.* In H ψ quoque legitur *tam*. Deio, dixerant H χ , Ven. 1483. Hervag. Naug. *fiabant* Car. Steph. *agebat* Lamb. Paulo post, in H χ deest *sua*. Pro *comprobaverunt* Franc. habet *decreverunt*; et pro *verbis comprobaverunt* *iisdem cons. atque sed.* C T habent *decreverunt aut.* A Dresd. absunt *verba scutentia sua comprobaverunt.*

CAP. XV. 18 H et ψ *lege*. Mox, χ ψ et nonnullæ edd. vett. *festis*. In Franc. Dresd. et ed. pr. verba *iisdem consulibus . . . incitarentur* absunt a Franc. Dresd. et ed. pr.—19 Ms. nonnulli cum Græv. *Fusia*. Tum, ψ *vale-*

NOTÆ

tribuno Clodio leges ferre quas sibi placeret, quamvis reipublicæ perniciosas.

^c *Circo Flaminio*] Circus Flaminius inde appellatus est, quod circa Flaminium campum ædificatus fuerit; vel a consule Flaminio. In hoc campo equestres ludi celebrabantur, ibique aliquando senatus habebatur.

^d *Ab illa furia*] Furiam Clodium nominat, quia omnia furiose et per vim miscebat in republica.

^e *Auspicia valerent*] Pergit narrare consulum facinora contra rempublicam, ac inprimis ne quo die cum populo ageretur, quisquam de cælo servaret, aut ejus rei ratio haberetur ad concionem disentiendam.

^f *Ne quis obnuntiaret*] Vetuerunt ne a magistratibus renuntiaretur, quid advertissent augures observantes de cælo, qua obnuntiatione concionem dissolverent.

^g *Legi intercederet*] Novem tribunis legem ferentibus unus intercedere poterat, ne qua lex ferretur. Sed legem tulit Clodius, ut libera et solu-

ta in ferendis legibus tribunorum plebis potestas esset, neque intercessione impediretur.

^h *Fastis [festis] diebus*] Dies alii festi dicti sunt apud Romanos, alii profesti, alii intercesi. Festi dies Diis dicati erant: profesti hominibus ad administrandam rem privatam publicamque concessi: intercesi Deorum hominumque erant communes. Festis inerant sacrificia, epulæ, ludi, feriæ: profestis fasti, comitiales, comperendini, stati, præliares: intercesi, in se, non in alios dividebantur; illorum enim dierum quibusdam horis fas erat, quibusdam fas non erat jus dicere. Fasti dies erant quibus licebat fari prætori tria verba, 'Do, dico, addico.' His contrarii nefasti. Porro comitiales erant, quibus cum populo agi licebat: et festis quidem lege agi poterat, cum populo agi non poterat; comitialibus utrumque poterat. Comperendini, quibus vadimonium licebat dicere. Stati denique, qui iudicii causa cum peregrino instituebantur. Vide Macrobinum, Sat. 1. 15.

gatione, quis est, qui non intelligat, universam rempublicam esse deletam? 34. Iisdem consulibus²⁰ inspectantibus, servorum delectus^k habebatur pro tribunali Aurelio,¹ nomine collegiorum, cum vicatim homines conscriberentur,¹ decuriarentur:^m ad vim, ad manus, ad cædem, ad direptionem² incitarentur. Iisdem consulibusⁿ arma in templum³ Castoris^o palam comportabantur; gradus ejusdem templi tollebantur: armati homines forum et coactiones tenebant: cædes lapidationesque fiebant: nullus erat senatus, nihil reliqui magistratus: unus omnem⁴ omnium potestatem armis et latrociniiis possidebat, non aliqua vi sua; sed cum duo⁵ consules a republica provinciarum fœdere retraxisset,⁶ insultabat, dominabatur: aliis pollicebatur: terrore ac metu multos,⁷ plures etiam spe et promissis tenebat.

35. Quæ cum essent ejusmodi, iudices, cum senatus duces nullos, ac pro ducibus proditores, aut potius apertos hostes haberet;⁸ equester ordo reus^p a consulibus citaretur;⁹ Italiæ totius auctoritas repudiaretur; alii nomina-

//////////

rent.—20 ψ *delectam hisce cons.* Dein, Franc. Dresd. ed. pr. *ut serv. delectus haberet.* In C *delectus*, et C T *habereitur*.—1 *Aur.*, *ut vicatim homines scriberentur* Franc. Dresd. *Aur.*, *ut iudicaturum homines scriberentur* T et ed. pr. In C *conscriberent*: χ *circumscriberentur*.—2 χ *directionem*. Verba *Iisdem consulibus arma . . . tenebat* non leguntur in C T. Franc. Dresd. et ed. pr.—3 H χ ψ *templo*. Dein, H χ *portabantur*.—4 In H S χ ψ *deest omnem*.—5 Al. *duos*. Ernesto vocab. *duo* suspectum est.—6 Lamb. e Mss. *fœdera retraxissent*.—7 ψ *multo*.—8 Idem Ms. *habereitur*.—9 H χ *sciscitaretur*. In Dresd. *reus* ad

NOTÆ

ⁱ *Lex Ælia, lex Fufia*] Vide orat. de Harusp. Resp. § 58. nott.

^k *Servorum delectus*] Servi ad arma conscribebantur prætextu collegiorum, quasi vellet eos inter societates ejusmodi conscribere.

¹ *Pro tribunali Aurelio*] Justa Aurelium tribunal, quod a M. Aurelio Cotta excitatum est in foro, delectus ille habebatur.

^m *Decuriarentur*] Decuriare est in decurias conscribere. Decuria vero decem equites habebat, qui ab uno

decurione regebantur.

ⁿ *Iisdem consulibus*] Inspectantibus iisdem consulibus Pisone et Gabinio.

^o *Arma in templum Castoris*] Clodius templum Castoris, revulsis gradibus, qui erant exemptitii, armatis hominibus occupavit.

^p *Equester ordo reus*] Accusabat hunc ordinem integrum Gabinus, quod Cicerone consule arma sumisset ad opprimendam Catilinæ conjurationem.

tim relegarentur,¹⁰ alii metu ac periculo terrentur; arma essent in templis, armati in foro; eaque non silentio consulum dissimularentur, sed et voce¹¹ et sententia comprobarentur; cum omnes urbem nondum excisam¹² et everSAM, sed jam captam atque oppressam videremus;¹³ tamen his tantis malis, tanto bonorum studio, iudices, restituissemus. XVI. 36. Sed me alii metus, atque aliae curae suspicionesque moverunt. Exponam enim hodierno die, iudices, omnem rationem facti et consilii mei: neque huic vestro tanto studio audiendi, neque vero¹⁴ huic tantæ multitudini, quanta, mea¹⁵ memoria, nunquam ullo in iudicio fuit, deero. Nam, si ego in causa tam bona,¹⁶ tanto studio senatus, consensu tam incredibili bonorum omnium, tam parato, tota denique Italia ad omnem contentionemⁱ expedita,¹⁷ cessi tribuni plebis, despiciatissimi hominis, furori, contemtissimorum consulum¹⁸ levitatem audaciamque pertimui; nimium me timidum, nullius animi, nullius consilii fuisse confiteor. 37. Quid enim simile fuit in Q. Metello?¹⁹ ^q cujus causam etsi omnes boni probabant,²⁰ tamen neque senatus publice, neque ullus ordo proprie, neque suis decretis Italia tota¹ susceperat. [p. 11.] Ad suam enim magis quandam² ille gloriam, quam ad perspicuam salutem reipublicæ sumserat,³ cum unus in legem

ⁱ Pugnam.

//////////

consulem cit. ed. pr. reus a consule cit.—10 C ψ religarentur.—11 C T, Dresd. et ed. pr. sed voce, copula omiſsa.—12 Lamb. excissam.—13 ψ ridcamus.

CAP. XVI. 14 Vero omittunt C, Franc. Dresd. ed. pr. Junt. Ald. Hervag. Græv.—15 In H S T χ deest mea. Mox, χ unquam. Vox ullo non est in C. Pro fuit H S χ habent fecerit.—16 HS χ ψ in causa bona. Verba Nam si ego . . . enixque susceperant absunt a C T, Franc. Dresd. et ed. pr.—17 H S χ ψ exped. esset. Mox H despiciatissimi.—18 HS contempti consulis: χ contempſi cons. ψ contempſi cons. Tum, S χ pertinuit: H ψ pertinui. Pro nimium χ exhibet a; ψ ad.—19 H S χ in M. Metello.—20 χ probant.—1 Margo Crat. Italia cuncta.—2 Lamb. quandam magis. χ , Ven. 1483. Junt. Hervag. omittunt quandam.—3 Pro sumserat C H S T, Ald. Lamb. Oliv. Schutz. et Orell. habent spectarat. Ern. conjecit legend. fecerat. Wolf. legi malnit sumpserat

NOTÆ

^q In Q. Metello] Q. Metellus, qui Numidicus dictus est, cum in legem Apuleiam, de agro a Cimbris recepto viritim dividendo, solus e senatu ju-

rare nollet, de civitate malnit, quam de sententia discedere. Jam excusat suam fugam magnorum virorum exemplo.

per vim latam jurare noluerat: ⁴ denique videbatur ea conditione tam fortis fuisse, ut cum patriæ caritatis constantiæ gloriam commutaret. ^k Erat autem ei res ⁵ cum exercitu C. Marii invicto: habebat inimicum ⁶ C. Marium, conservatorem ^r patriæ, sextum jam illum consulatum gerentem: res erat cum L. Saturnino, iterum tribuno plebis, vigilante homine, et in causa populari ^s si non moderate, ^t at certe populariter ^u abstinenterque ^x versato. Cessit, ⁷ ne aut victus a fortibus viris cum dedecore caderet, aut victor multis et fortibus ³ civibus rempublicam orbaret. 38. Meam causam senatus palam, equester ordo acerrime, cuncta Italia publice, omnes boni proprie ⁹ enixeque susceperant: eas res gesseram, quarum non unus auctor, sed dux ^l omnium ¹⁰ voluntatis fuissem, quæque non modo ad singularem meam gloriam, sed ad salutem communem omnium civium, et prope gentium, pertinerent: ¹¹ ea conditione gesseram, ut meum factum semper omnes præstare ^y tuerique deberent. XVII. Erat autem mihi ¹² contentio non cum victore exercitu, sed cum operis ^m ¹³ conductis, et ad diripiendam urbem con-

^k Anteponebat gloriam constantiæ caritati patriæ.

^l Executor.

^m Servis.

sibi.—4 χ voluerat.—5 Erat enim hæc res HS χ ψ : Erat autem res ei Nang. Lamb. Erat enim huic res Junt. et Hervag. Erat autem hæc res Ven. 1483.—6 HS χ ψ initium.—7 Populariter at isti ne tergiversato. Cessit HS χ , Ven. 1483. populariter agenti, aliamea nec tergiversatus cessit Junt. Cvat. Hervag. ⁶ Ad oram libri emendati a viro doctissimo ita hic locus restitutus est, Cessit tamen nihil tergiversatus, ne aut victus, &c. Ursinus.—S χ multis eo fort. ψ multis fort.—9 In HS χ ψ proprie deest.—10 C et T non habent omnium. Pro voluntatis in χ voluptatum.—11 In C T ψ gentium omnium, et χ pertineret. Verba ea conditione deberent absunt a C et T.

CAP. XVII. 12 HS χ Erat enim mihi.—13 C operariis. Mox, χ ad ra-

NOTE

^r Marium conservatorem] Jugurtham in Africa Marius devicit; Cimbro, Ambrosas, et Teutonas delevit, qui per Alpes in Italiam irrumpebant.

^s In causa populari] Popularis erat illa causa, quia populo grata erat, nam legem agrariam ferebat.

^t Si non moderate] Numium, qui tribunatum, et Memmiam, qui pete-

bat consulatum, interficiendos curavit. Livius in Epit.

^u Populariter] Nihil enim non effecit, ut sibi populum devinceret.

^x Abstinenterque] Hac voce utitur ad invidiam Clodio conciliandam, præ quo moderatus fuit.

^y Præstare] Præstare est accipere in se omne periculum.

citatis: habebam inimicum non C. Marium, terrorem hostium, spem subsidiumque patriæ; sed duo importuna prodigia,^z quos egestas,¹⁴ quos æris alieni magnitudo, quos levitas, quos improbitas tribuno¹⁵ plebis^a constrictos addixerat. 39. Nec mihi res erat cum Saturnino, qui, quod a se, quæstore Ostiensi,¹⁶^b per ignominiam, ad principem et senatus^c et civitatis,¹⁷ M. Scaurum, rem frumentariam translata sciebat, dolorem suum magna contentione animi persequabatur; sed cum scurrarum^d locupletium¹⁸ scorto, cum sororis adultero,^e cum stuprorum sacerdote,^f cum venefico,^g cum testamentario,^h cum sicario,ⁱ cum latrone: ¹⁹^k quos homines, si (id²⁰ quod facile factu fuit, et quod fieri debuit, quodque a me optimi et fortissimi cives¹ flagita-

piendam urbem.—14 C omittit quos egestas.—15 H tribuni. In ψ deest constrictos. Tum, adduxerat H S T χ .—16 H S χ ψ quod a quæst. Ostiensis, omisso se. Verba qui quod . . . animi persequabatur absunt a C T, Franc. Dresd. et ed. pr.—17 χ ψ per ignorantiam ad principem et senatum civ. Dein, in H S χ ψ desunt verba dolorem . . . persequabatur.—18 T, Franc. Dresd. locuplete. Mox, ψ adulterio.—19 ψ cum venefico latrone: C T latrone sine præpositione.—20 C T ψ , Franc. Dresd. et ed. pr. cum Græv. id omittunt. Mox, H χ ψ

NOTÆ

^z *Importuna prodigia*] Pisonem et Gabinium.

^a *Tribuno plebis*] Clodio se addixerant propter speratam ab illo pecuniam et provincias obtinendas.

^b *Quæstore Ostiensi*] Ostia oppidum est, qua Tiberis influit in mare. Hinc autem appellebant naves quæ ex Africa et Sicilia frumentum Romam debebant.

^c *Ad principem et senatus*] Quæstor erat Ostiensis Saturninus; cum autem perfuictorie manus suam agere videretur, in ejus locum M. Scaurus suffectus est. Princeps vero senatus dicebatur, quem censores in recitando senatu primum nominaverant. Primus autem ille sententiam rogabatur.

^d *Scurrarum*] Scurræ in conviviis adhibebantur, ut convivas delectarent.

^e *Cum sororis adultero*] Cum germana Clodius adulterium commisit.

^f *Stuprorum sacerdote*] Clodius in opertum Bonæ Deæ muliebri habitu ingressus est, et per ancillarum manus servatus.

^g *Cum venefico*] Q. Seim veneno sustulit Clodius, ut domum ejus sibi compararet.

^h *Testamentario*] Testamentarius dicitur testamenti scriptor. Sed quandoque, et hic maxime, sumitur pro corruptore testamentorum.

ⁱ *Sicario*] Sicarium Clodium appellat, quia Papium in Via Appia dicitur occidisse, et posuisse servum in exenbiis ad Pompeium interficiendum.

^k *Latrone*] Latro dicitur, quia Etruriam depopulatus est.

¹ *Fortissimi cives*] Lucullus auctor fuit Ciceroni, ut vim vi repelleret.

bant) vi armisque superassem,¹ non verebar, ne quis aut vim vi repulsam² reprehenderet, aut perditorum civium, vel potius domesticorum hostium, mortem mœreret. Sed me illa moverunt:³ omnibus in concionibus illa furia^m clamabat, se, quæ faceret contra salutem meam, facere auctore Cn. Pompeio, clarissimo viro, mihi que et nunc, et quoad licuit,⁴ amicissimo. M. Crassus, quocum mihi erant omnes amicitiae necessitudines,⁵ vir fortissimus, ab eadem illa peste infestissimus esse meis fortunis prædicabatur.⁶ C. Cæsar,^o qui a me nullo meo⁷ merito alienus esse debebat, inimicissimus esse meae saluti ab eodem quotidianis concionibus⁸ dicebatur. 40. His se tribus auctoribusⁿ in consiliis capiendis,^p adiutoribus in re gerenda esse⁹ usurum dicebat: ex quibus unum habere exercitum^q in Italia maximum; ¹⁰ duo,^r qui privati tum¹¹ essent, et præesse, et parare,¹² si vellent, exercitum posse: idque facturos esse dicebat. Nec mihi ille iudicium po-

ⁿ *Impulsoribus.*

//////////

non agnoscent *fuit*. Verba *et quod fieri . . . flagitabant* absunt a C T, Franc. Dresd. et ed. pr.—1 H S χ *superasseni*.—2 *Depulsam* C H S T χ ψ , Franc. et ed. pr. cum Grævio. Verba *aut perd. civium . . . mortem mœreret* in C T, Franc. Dresd. et ed. pr. omittuntur. Pro *mortem* Junt. habet *morte*, et Car. Steph. *caele*.—3 ψ *nocuerunt*. Mox, in T *furia* deest.—4 C *et nunc, quoad licuit*.—5 Verba *quocum mihi erant omnes amic. necessitudines* non sunt in T, Franc. Dresd. et ed. pr.—6 C *prædicabatur*.—7 χ non agnoscit *meo*.—8 χ *criminiibus*.—9 C non habet *esse*. Dein, verba *ex quibus unum . . . dicebat* non inveniuntur in C T, Franc. Dresd. et ed. pr.—10 Heivag. *max. in Italia*.—11 In H S χ ψ *tum* deest.—12 *Et præessent et pararent* tres Oxonu. Mss.

NOTÆ

^m *Illu furia*] Clodius hoc sæpe infami furiae nomine appellatur.

ⁿ *Quoad licuit*] Videtur hic excusare Pompeium, a quo ipse proditus et derelictus est, cum urbe maluit cedere, quam honorum vitam servis armatis objicere.

^o *C. Cæsar*] Visus quoque est alienus a Cicerone Cæsar, quod ejus legatus in Galliam ire, et inter viginti viros agro Campano dividendo esse noluerit.

^p *In consiliis capiendis*] Dicebat Clodius se cum Pompeio, Crasso et Cæsare consilium iniisse de Cicerone perdendo.

^q *Unum habere exercitum*] Cæsar Galliam Cisalpinam cum exercitu quatuor legionum obtinebat.

^r *Duo*] Crassus divitiis suis, Pompeius ex militibus quos confecto bello Mithridatico ex Asia reduxerat, exercitum facile comparare poterant.

puli,^s nec legitimam¹³ aliquam contentionem,^t nec disceptationem,^u aut causæ dictionem,^x sed vim, arma, exercitus, imperatores, castra denunciabat. XVIII. Quid ergo? inimici oratio, vana^o præsertim, tam improbe in clarissimos viros conjecta,¹⁴ me movit? Me vero non illius oratio, sed eorum taciturnitas, in quos illa oratio tam improba conferebatur: qui tum, quanquam ob aliam causam¹⁵ tacebant, tamen hominibus, omnia timentibus, tacendo loqui, non inficiando confiteri videbantur. [p. 12.] Illi autem, aliquo tum timore perterriti,¹⁶ quod acta illa^y atque omnes res anni superioris¹⁷ labefactari a prætoribus,^z infirmari a senatu^a atque principibus¹³ civitatis^b putabant, tribunum

^o *Falsa.*

//////////

Ven. 1483. Junt. Pro *parare* S habet *parere*nt. Schutz. de sententia Ernesti delevit verba *et præesse*. Wolf. coniecit *et præsto esse* legend. Orell. locum esse corruptum notavit. Tum, Car. Steph. verba *si vellet* omittit. Paulo post, H S χ non habent *posse*. Pro *idque* in ψ legitur *id quod*.—13 H *ne leg.*

CAP. XVIII. 14 H S χ ψ viros tunc injecta. Voces *Me vero non* in ψ desunt. Post *non* C H S T χ , Dresd. et al. atque ed. pr. Ven. 1483. Junt. Hervag. Græv. et Orell. addunt *movit*; Franc. *commocit*. Lamb. transposuit post *taciturnitas*. Ante *eorum* Pal. 9. Grut. Oliv. inserunt *etiam*, quod abest a C H S T χ ψ et plerisque aliis Mss.—15 C T ψ , Franc. Dresd. ed. pr. Mediol. Naug. Cam. Lamb. *ob alias causas*.—16 Hervag. *Illi autem mali timore perterr.* H S χ *Illi enim mali qui cum perterr.* Verba *Illi autem aliquo . . . fratrem profecerat* in C T, Franc. Dresd. et ed. pr. omittuntur.—17 Edd. ante

NOTÆ

^s *Judicium populi*] Populi judicium illud dicitur, quod populus in foro per tribus; in campo Martio per centurias distributus exercebat.

^t *Legitimam contentionem*] Legitima contentio tum est, cum actores, posito sacramento, litigant inter se.

^u *Disceptationem*] Disceptatio est summa quæstio nata ex ratione, et firmamento, quæ dicitur judicatio. Disceptator autem dicitur tam arbiter, quam iudex.

^x *Causæ dictionem*] Causæ dictio est causæ dicendæ jus atque potestas. Nihil horum ex more populi Rom. sed omnia per vim agere vo-

luit, minitendo arma, &c.

^y *Acta illa*] De actis loquitur, quæ Cæsar in suo consulatu fecerat, agrorum videlicet divisionem, vectigalium remissionem, &c.

^z *Labefactari a prætoribus*] Memmius et Lucius Domitius ea acta labefactare voluerunt: quare de iis ad senatum retulerunt.

^a *Infirmari a senatu*] Hæc acta infirmata fuissent statim a senatu, si hæc contra auspicia lata esse declarasset.

^b *Principibus civitatis*] M. Bibulus, M. Cato, L. Domitius, et Q. Hortensius, erant Cæsar's inimici.

popularem a se alienare¹⁹ volebant, suaque sibi propiora pericula esse, quam mea, loquebantur. 41. Sed tamen et Crassus²⁰ a consulibus^c meam causam suscipiendam esse dicebat, et eorum fidem^p Pompeius implorabat; neque se privatam publice susceptæ^d causæ¹ defuturum esse dicebat: quem virum studiosum mei, cupidissimum reipublicæ conservandæ, [domi meæ²] certi homines, ad eam rem compositi,^e monuerunt, ut esset cautior; ejusque vitæ a me insidias apud me domi positas esse dixerunt: atque hanc ei suspicionem alii literis mittendis, alii nuntiis, alii coram ipsi³ excitaverunt, ut ille, cum a me certe nihil timeret, ab illis, ne quid meo nomine molirentur,⁴ sibi cavendum putaret. Ipse autem Cæsar,⁵ quem maxime homines ignari veritatis⁶ mihi esse iratum putabant, erat ad portas,^f erat⁷ cum imperio: erat in Italia ejus exercitus, inque eo exercitu⁸ ipsius tribuni plebis, inimici mei, fratrem præferat.^g

^p Patrocinium.

Naug. superioris anni.—18 Lamb. e Ms. cum Orell. atque a princip.—19 Hervag. alienari, omittens suaque ... loquebantur.—20 H S Et tamen Crassus.—1 Publice causæ suæ susceptæ H S ψ: publicæ causæ susceptæ Hervag.—2 Schutz. de sententia Ernesti delevit verba domi meæ, quæ Orell. uncis ineludit. Lamb. conjecit legend. domi suæ. Tum, χ ψ certæ. Hervag. non habet homines, neque S χ ψ, voces ad eam. Paulo post, possit H S χ ψ, Pal. 9. Ms. Vict. Hervag. Naug.—3 H χ ψ coram ipso. Mox, pro ut ille in H χ Tot ille.—4 χ moliretur.—5 H χ ψ L. ipse autem Cæsar, et sic S, ed. Rom. Ven. 1480. 1483. Junt. nisi quod autem omittant.—6 Ign. hom. ver. edd. ante Naug. ign. ver. hom. Lamb.—7 In ψ deest erat.—8 ψ in quod eo exercitu: Lamb. cique exercitui. Mox, ψ perfecerat.

NOTÆ

^c A consulibus] A Pisone et Gabinio suscipiendam esse Ciceronis causam dicebat Crassus. Refutat porro quod a Clodio dictum fuerat, auctores Crassum, Pompeium, et Cæsarem contra Ciceronem habuisse.

^d Publice susceptæ] Dicebat Pompeius se suscepturam causam Ciceronis, si consules, qui publicam habent auctoritatem, eam tuerentur.

^e Ad eam rem compositi] Homines Ciceroni infesti subornati sunt a Clo-

dio, ut Pompeium ab illo alienarent.

^f Erat ad portas] Qui cum imperio in provincias missi erant, simulatque portam Romæ ingrediebantur, imperium deponebant. Deinde non prius exivit in provinciam Cæsar, quam Cicero profectus est in exilium. Unde facile fuit conjicere Cæsarem inimicum fuisse Ciceroni.

^g Fratrem præfecerat] Præfecerat Appium Pulchrum, Clodii fratrem.

XIX. 42. Hæc ego⁹ cum viderem, (neque enim erant occulta) senatum, sine quo civitas stare non posset,¹⁰ omnino de civitate esse sublatum; consules, qui publici consilii duces esse deberent,¹¹ perfecisse, ut per ipsos¹² publicum consilium funditus tolleretur; eos, qui plurimum possent, opponi omnibus concionibus,¹³ falso, sed formidolose tamen, auctores ad perniciem meam; conciones¹⁴ haberi quotidie contra me; vocem pro me, ac pro republica neminem mittere; intenta signa legionum existimari⁷ cervicibus ac bonis vestris, falso, sed putari tamen;¹⁵ conjuratorum copias veteres,¹⁶ et fusam illam^h [ac superatam] Catilinæ manum importunam, novo duce,¹⁷ et insperata commutatione rerum esse renovatam: 43. hæc cum viderem, quid agerem, judices?¹⁸ scio enim, tum non mihi vestrum studium, sed meum prope vestro¹⁹ defuisse.ⁱ Contenderem contra tribunum plebis privatus²⁰ armis? Vicissent improbos boni, fortes inertes: interfectus esset is,^k qui hac una medicina sola potuit a reipublicæ peste de-

⁹ *Minari.*

CAP. XIX. 9 T *Hic ego*: Lamb. *Hæc ergo*.—10 HS χ *possit*.—11 Franc. et Dresd. *debebant*.—12 χ *ut ipsos*, sine præpositione: Franc. et ed. pr. *ut per eos publ.*—13 Franc. *opp. omnibus contentionibus*. Tum, HS χ *falsos*. Pro sed HS ψ *habent et*. Postea, χ *formidolosos*. In C T, Franc. Dresd. et ed. pr. *deest tamen*.—14 *Conciones* omittitur in T, Franc. Dresd. et ed. pr.—15 *Verba intenta signa . . . putari tamen* absunt a C T, Franc. Dresd. et ed. pr.—16 Hervag. Nang. et Orell. *veteres copias*. Dein, et *effusam* Mss. et edd. ante Ern. qui e conjectura Gulielmii dedit *et fusam*, sic etiam Schutz. et Orell. In C T, Franc. Dresd. ed. pr. omittuntur voces *ac superatam*, et eas Schutz. delevit. Orell. coniecit *legend. ac dissipatam*.—17 C *uno duce*. Pro *insperata comm.* in H S χ legitur *mihi speratam commutationem*.—18 *Quid agerem luderem* Franc. Dresd. *quid agerem: laudarem* ed. pr.—19 Franc. Dresd. et ed. pr. non agnoscunt *vestro*.—20 Nonnullæ edd. vett. *privatis*.—

NOTÆ

^h *Et fusam illam, &c.*] Cum videret Cicero homines illos, qui supererant e conjuratione Catilinæ, habere Clodium ducem et restauratorem, nullum esse senatum, tolli per consules publicum consilium, haberi contra se conciones, parari exercitus, judicavit sibi abeundum esse.

Delph. et Var. Clas.

ⁱ *Prope vestro defuisse*] Defuit senatus studio studium Ciceronis, quia pugnare noluit, dum ei bellum a tot bonis civibus suadebatur, quos servorum furori noluit exponere.

^k *Interfectus esset is*] Tantum Clodii morte huic reipublicæ calamitati remedium afferri poterat.

Cicero.

G M M

PELLI. Quid deinde? ¹ quid reliquiarum restaret? quid denique erat dubium, quin ille sanguis tribunicius, ¹ nullo præsertim publico consilio profusus, consules ultores ² et defensores ^m esset habiturus? cum quidem ³ in concione dixisset, aut mihi semel pereundum; aut bis esse ⁴ vincendum. ⁿ Quid erat bis vincere? Id profecto, ut, cum amen- tissimo tribuno ⁵ plebis cum decertassem, cum consulibus, ceterisque ejus ultoribus ⁶ dimicarem. 44. Ego vero, si mihi uni ⁷ pereundum non fuisset, ac modo accipienda plaga, mihi sanabilis, illis mortifera, qui eam imposuis- sent; semel perire tamen, ⁸ judices, maluissem, quam bis vincere. Erat enim illa altera ejusmodi contentio, ⁹ ut neque victi, neque victores rempublicam tenere possemus.

//////////

1 C Quod deinde. Tum, quid reliqui restaret C T, Franc. Dresd. et ed. pr. quid reliquiarum restat χ : quis reliqua ire staret Ms. Vict. quis reliqui restaret a λ . quæ reliquæ starent conjecit Lamb. quis reliqua præstaret? cui denique erat, &c. tentabat Gulielm. Pro denique ψ habet deinq ψ .—2 ψ et edd. nonnullæ auctores.—3 C T quid.—4 ψ , Franc. Dresd. et ed. pr. esset.—5 χ cum amicis- simo trib. In C H S T, Franc. Dresd. et ed. pr. deest cum ante decertassem.—6 χ ceterisque prius ult. Tum, C H T, Franc. Dresd. et ed. pr. dimicassem, sed in H supra lin.—7 Pro verbis si mihi uni H χ ψ habent veni. Ante fuis- set Ern. e conjectura addidit non. Dein, ac non accip. plaga mihi sanabilis, illi mortifera, qua eum posuisset Pal. 9. ac non accip. plaga mihi insanabilis illa mortifera, qua ei imposuisset ed. 1472. et Med. ac non accip. plaga mihi insana- bilis, illa (vel illi) mortifera, quam reip. imposuissent (vel imposuissent) al. ac non accip. plaga mihi insanabilis illis mortifera quæ imposuisset Ms. Vict. ac non accip. plaga mihi sanabilis, illis mortifera, qui eam imposuissent Lamb. Grut. Græv. ac modo mihi accip. plaga insanabilis illa mortifera, quam is imposuisset Junt. ac non accip. rei publicæ plaga, insanabilis illa et mortifera, quam illi impo- suissent Schutz. e conjectura: ac non accip. plaga mihi insanabilis, reipublicæ mortifera, quam illi imposuissent Oliv. e conjectura Manutii. Oxonn. ita var. lect. afferunt: χ ψ habent sanabilis: H illis: S illa: de in, H ψ quam ei impo- suisset; S qua ei imposuisset; χ qua ei jam posuisset. Verba Ego vero ... imposuissent absunt a T, Franc. Dresd. et ed. pr.—8 C et Orell. non. Pro judices Franc. et ed. pr. habent videri.—9 Hervag. altera ejusmodi contentio illa. Verba Erat enim

NOTÆ

¹ Sanguis tribunicius] Si sanguis tri- buni plebis Clodii nullo publico con- silio, id est, sine senatus auctoritate, profusus fuisset, Gabinius et Piso consules de eo vindictam sumsissent,

^m Et defensores] Defensorem Cæ- sarem et ejus exercitum habuisset; cum enim Cæsar gener esset Pisonis, et totius seditionis auctor, opem Pi- sonis iattulisset.

ⁿ Aut bis esse vincendum] Vincen-

das erat Clodius cum suis, et vincen- di consules, quod non sine maxima civium strage, et pessimo exemplo in republica fieri poterat.

^o Altera ejusmodi contentio] Conten- tio habenda erat alia cum consulibus, in qua necessario agebatur de rei- publicæ pernicie; si enim boni cives victi essent, stare amplius respublica non poterat; si vicissent, gravem pla- gam a cæde consulum accepisset.

Quid, si in prima contentione,¹⁰ vi tribunicia victus, in foro, cum multis bonis viris¹¹ concidissem? Senatum consules, credo, vocassent, quem totum de civitate delerant: ad arma vocassent,¹² qui ne vestitu quidem defendi rempublicam sissent: a tribuno plebis post interitum meum dissidissent, qui eandem horam meæ pestis et suorum præmiorum¹³ esse voluissent. XX. 45. Unum enim¹⁴ mihi restabat illud, quod forsitan non nemo vir fortis, et acris animi magnique, dixerit: restitisses, repugnasses,¹⁵ mortem pugnans oppetisses. De quo te, te, inquam, patria, testor,¹⁶ et vos penates, patrique Dii, me vestrarum sedum¹⁷ templorumque causa, me propter salutem meorum civium,¹⁸ quæ mihi semper fuit mea carior vita, dimicationem cædemque fugisse.¹⁹ Etenim, si mihi in aliqua nave cum meis amicis naviganti, hoc,²⁰ iudices, accidisset, ut multi ex¹ multis locis prædones classibus eam navem se oppressuros minarentur,² nisi me unum sibi dedidissent; si id vectores³ negarent, ac mecum simul interire, quam

...possemus desunt in C T, Franc. Dresd. et ed. pr.—10 C *contione*: Franc. Dresd. et ed. pr. *concione*.—11 In C et T *viris* omittitur. Dein, H S χ *Senatamque*. Verba *consules, credo vocassent* non sunt in S χ. Pro *vocassent* ψ habet *vcnissent*. Denique, S χ, ed. Rom. Ven. 1480. 1483. Ald. Hervag. *quem tum de civ. dejecerant*, sed Ald. Hervag. *delerant*.—12 Ern. e conjectura cum Schutz. dedit *vocassent*: ceteri *vocarent*. Orell. coniecit legend. *vocarent*... *vocarent*... *dissiderent*. Tum, qui nō *vestitum quidem defendissent* Franc. Dresd. et edd. ante Grnt. In C S T χ ψ *vestitum*: H *vestitui*: T caret *quidem*. In C H S T χ ψ *defendissent*. Pro *republicam* S χ *r. p.* ψ *reip.* T omittit. Vox *sisent* abest a C H S T χ ψ. Pro verbis *a tribuno plebis*... *dissidissent*, quæ in T et ed. pr. desunt, Franc. habet *remp. a tribuno pl. post interitum defendissent*, et Dresd. *remp. post interitum dissidissent*. S et edd. vet. non agnoscunt *meum*. H exhibet *discidissent* supra lin. Denique, T *qui tandem hora*: ψ, Dresd. et ed. pr. *qui tandem horam*.—13 S χ, Ven. 1483. Junt. *sui præmii*.

CAP. XX. 14 S χ, Franc. Dresd. et ed. pr. cum Græv. et Schutz. omittunt *enim*.—15 C *repugnasses*. Garaton. suspicabatur *depugnasses* legend.—16 H S χ et edd. ante Naug. *obtestor*. In C deest *vos*. Mox, *Dii patriæque* Franc. Dresd. *Dii patriæque* ed. pr.—17 Mss. nonnulli et edd. *sedium*.—18 H S *sal. eorum civium*.—19 ψ *sedemque*, et χ *fugisset*.—20 C T caret *hoc*.—1 In H χ ψ præpositio deest.—2 χ *minarentur*. Mox, C H S T χ *dedissent*.—

NOTÆ

^P *Horam meæ pestis, et suorum præmiorum*] Clodius tribunus plebis eodem die duas leges tulit; de exilio

Ciceronis alteram, alteram de provinciis.

³ *Vectores*] Eos intelligit, qui in

me tradere hostibus mallent; [p. 13.] jecissem³ me ipse potius in profundum, ut ceteros conservarem, quam illos mei tam cupidos, non modo ad certam mortem, sed in magnum vitæ discrimen adducerem. 46. Cum vero in hanc reipublicæ navem, ereptis senatui gubernaculis, fluitantem in alto tempestatibus seditio ac discordiarum, armatæ tot classes, nisi ego unus deditus essem,⁴ incursum viderentur; cum proscripio, cædes, direptio denuntiarentur; cum alii me suspitione pericali sui⁵ non defenderent, alii vetere⁶ odio bonorum incitarentur, alii inviderent,⁷ alii obstare sibi me arbitrarentur,⁸ alii ulcisci dolorem suum aliquem⁹ vellent, alii rem ipsam publicam, atque hunc bonorum statum otiumque odissent, et ob hasce causas, tot, tamque varias, me unum deposcerent; depugnarem¹⁰ potius cum summo, non dicam¹¹ exitio, sed periculo certe vestro liberorumque vestrorum,¹² quam non id, quod omnibus impendebat, unus¹³ pro omnibus susciperem ac subirem?

XXI. 47. Victi essent improbi. At cives,¹² at ab eo privato, qui sine armis etiam consul rempublicam conservarat.¹ Sin victi essent boni; quid superasset?¹³ non ad

3 ψ *jecissent*. Tum, *ipse me potius* Naug. et Orell. *me potius ipse* ed. Rom. Ven. 1480. 1483. Ald. In C *ipse* omittitur.—4 Barb. Naug. Cam. *nisi ego essem unus deditus*. χ non habet unus. Pro *incursum* Franc. exhibet *incursare*. Verba *cum proscripio . . . unum deposcerent* absunt a C T, Franc. Dresd. et ed. pr.—5 χ *vero*.—6 In χ desunt voces *alii inviderent, alii obstare sibi me arb.*—7 Lamb. et Schutz. *dol. aliquem suum*.—8 T *depugnaret*.—9 Franc. *ne dicam*.—10 χ *liberorum quam vestrorum*.—11 In Franc. Dresd. et ed. pr. desunt verba *quod omnibus impendebat, unus*; et in C omittuntur *impendebat, unus pro omnibus*, pro quibus verbis in T tantum legitur *instar et*.

CAP. XXI. 12 ψ *ac cives*. Ante *privato* Lamb. e Ms. insertit *armato*. Paulo post, *remp. etiam consul* Crat. Hervag. Cam. Lamb. et Orell. *etiam remp. consul* Ven. 1483. Junt. Verba *Victi essent improbi . . . venturam fuisse* absunt a C T, Franc. Dresd. et ed. pr.—13 *Quid superasset* ψ : *qui superessent*

NOTÆ

eadem nave simul vehuntur: hic autem ficto exemplo utitur, quo sibi et Sextio iudices conciliet.

¹ *Suspitione pericali sui*] Indicat a bonis civibus vidisse se desertum propter pericula, licet eum salvum et defensum cuperent.

⁸ *Alii inviderent*] Lucullus et Hortensius videntur intelligi.

¹² *Consul rempublicam conservarat*] Exstincto Catilina et sociis conjurationis, urbem Cicero servaverat, quam jam privatus noluit perdere.

servos videtis rem¹⁴ venturam fuisse? An mihi ipsi, ut quidam putant, fuit mors æquo animo oppetenda? Quid? tum mortemne fugiebam?¹⁵ an erat res ulla, quam mihi¹⁶ magis optandam putarem? aut ego illas res¹⁷ tantas, in tanta improborum multitudine, cum gerebam, non mihi mors, non exilium ob oculos versabantur?¹⁸ non hæc denique a me tum, tanquam fata, in ipsa re gerenda caneabantur?¹⁹ an erat mihi, in tanto luctu meorum, tanta disjunctione,¹⁹ tanta acerbitate, tanta spoliatione omnium rerum, quas mihi aut natura aut fortuna dederat, vita retinenda? tam eram rudis? tam ignarus rerum? tam expers consilii, aut ingenii? nihil audieram? nihil videram? nihil ipse legendo quærendoque cognoveram? nesciebam vitæ brevem²⁰ esse cursum, gloriæ sempiternum? cum esset omnibus definita mors, optandum esse,¹ ut vita, quæ necessitati deberetur, patriæ potius donata, quam reservata naturæ videretur? nesciebam, inter sapientissimos homines hanc contentionem² fuisse, ut alii dicerent animos hominum sensusque morte restingui,^x alii autem tum maxime³ mentes sapientium ac fortium virorum, cum e⁴ cor-

Lamb. qui cum H S χ et Naug. pro non dedit nonne.—14 H S et edd. vett. remp. vel rempublicum.—15 Quid tamen? mortemne fugiam ed. pr. Quid? tum mortem non fugiebam χ: Quid tum mortemne effugi Franc. Quid? tum mortem ne fugiam Dresd.—16 In C T deest mihi.—17 χ an vero illas res.—18 C T, Franc. ante oculos, et T, Franc. Naug. Lamb. versabatur. Dein, num hæc denique a me tanquam in ipsa re ger. caneabantur C: non hæc denique tum a me in ipsa re ger. cavebantur Franc. non hæc denique a me, tum tanquam in ipsa re ger. cavebantur Dresd. sic et ed. pr. nisi quod hæc, num hæc denique, &c. Pro caneabantur χ exhibet cum caneabantur; S et edd. pr. concaneabantur; unde Gulielm. fecit consule caneabantur. T ψ, Hervag. Naug. Grut. Oliv. concinebantur. Denique, T an erit.—19 C H S χ luctu eorum, et Hervag. in tanta.—20 C H S T χ ψ vitam brevem. In Franc. Dresd. ed. pr. Rom. Ven. 1480. 1483. Junt. Ald. vitam brevem esse, cursum gloriæ.—1 C opt. esset.—2 χ contionem.—3 ψ cum maxime. Tum, sapientum edd. ante Grut.—4 C caret præpositione. Mox, pro sentire ac vigere T habet censere ac jungere. Gulielm. legi maluit sentire ac vegere.—

NOTÆ

¹⁹ Caneabantur [concinebantur] Concino vox vatam est, qui prænuuntiant res futuras.

^x Morte restingui] Senserunt Epicurei philosophi cum vita animum extinguunt.

pore excessissent, sentire ac vigere? ^y quorum alterum fugiendum non esse, carere sensu; alterum etiam ⁵ optandum, meliore esse sensu. 48. Denique, cum omnia semper ad dignitatem retulissem, nec sine ea quicquam expectandum esse homini in vita putassem; mortem, quam etiam virgines ⁶ Athenis, (regis, opinor, Erechthei ⁷ filia) pro patria contempsisse dicuntur, ego, vir consularis, tantis rebus gestis, timerem? praesertim cum ejus essem civitatis, ex qua Q. Mucius ^a solus in castra Porsenae ⁸ venisset, eumque interficere, proposita sibi morte, conatus esset? ex qua P. Decius ^b primum pater, post aliquot annos ⁹ patria virtute praeditus filius, ^c se, ac vitam suam, instructa acie,

⁵ Pro *etiam* in C T legitur *vel*, et pro *optandum* in H S. *obtinendum*. Dein, S T *melioiorem*.—⁶ Græv. tacite dedit *etiam quam virg.*—⁷ C *Arithei*: χ *erethei*.—⁸ Al. *Porsennæ*. Tum, T *venisset*.—⁹ C *annis*. Mox in H *praditus* deest.

NOTÆ

^y *Sentire ac vigere*] Plato et Aristoteles animorum immortalitatem crediderunt.

^z *Erechthei*] Cum Eumolpus rex Thraciæ bellum Atheniensibus inferret, una ex filiabus Erechthei se pro patria ad voluntariam mortem obtulit, eaque a patre, quæ omnium erat minima, mactata est. Quinque reliquæ sibi ipsas mortem intulerunt. Paus. in Att.

^a *Q. Mucius*] Mucius Scævola, ingressus in castra Porsenæ, regis Etruscorum, qui Romam obsidebat, pro eo scribam ejus interemit; comprehensus autem ab Etruscis manum sibi combussit. Livius, Florus, &c.

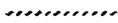
^b *P. Decius*] Pugnantis contra Latinos A. U. C. 613. Romanis, consulibus Torquato et Decio, ad Capuam; in quiete utriusque andire visum est, ex una acie imperatorem, ex altera exercitum Diis Manibus, matricumque Terræ debere; qui utriusque exercitus imperator legiones hostium, superque eas se devovisset, ejus populi,

partisque victoriam fore. Cum autem nocturnos visus contulissent, ita inter eos conventio facta est, ut cujus cornu in acie laboraret, Diis se Manibus devoveret. Factum est ut, post, inita ad Vesperim cum hoste pugna, inclinante Decii parte, is se et hostes per M. Valerium pontificem Diis Manibus devoverit, et impetu in eos facto, morte sua victoriam suis pepererit. Val. Max. v. 6.

^c *Praditus filius*] Anno urbis 658. quadragesimo quinto videlicet post Decium patrem, sic se filius devovit. Quartum ille consul cum Fabio Max. cum Galli, Samnites, Umbri, Tusci contra Romam conspirassent; ibi exercitu in aciem ducto, et cornu inclinante, exemplum patris imitatus, advocato M. Livio pontifice; hastæ insistens, et solennia verba respondens, se et hostes Diis Manibus devovit. Impetu in hostes facto, victoriam suis reliquit. Anrelius Victor de Vir. Illust.

pro salute populi Romani victoriaeque devovisset?^d ex qua innumerabiles alii, partim adipiscendae laudis, partim vitandae turpitudinis causa, mortem in variis bellis, æquissimis animis, oppetissent? in qua civitate ipse meminisset, patrem hujus M. Crassi, fortissimum virum, ne videret victorem inimicum,¹⁰ eadem sibi manu vitam exhausisse,^r ¹¹ e qua mortem sæpe hostibus obtulisset? XXII. 49. Hæc ego et multa alia cogitans, hoc videbam, si causam publicam mea mors peremisset, [p. 14.] neminem unquam fore, qui auderet suscipere contra improbos cives¹² reipublicae salutem. Itaque non solum si vi¹³ interissem, sed etiam si morbo extinctus essem, fore putabam, ut exemplum reipublicae conservandae mecum simul interiret. Quis enim unquam, me a senatu populoque Romano,¹⁴ tanto omnium bonorum studio, non restituto,^s (quod certe, si

^r Eripuisse.

—10 Ante *inimicum* Junt. Hervag. Nang. Lamb. et Orell. addunt *vivus*, quod Græv. Ern. Sclutz. deleverunt, et abest a Franc. Dresd. ed. pr. Wald.

—11 χ *exhausisset*.

CAP. XXII. 12 H et S *cives* omittunt. In ed. Rom. Ven. 1480. 1483. Junt. legitur *qui auderet contra improbos R. P. suscipere salutem*.—13 C *sive*: in T deest. Mox, C *sed sive etiam morbo extinctum essem*. Verba *sed etiam . . . reipublicae non sunt* in T.—14 H *unq.*, in *eo senatu populi R.* Dein, *bonorum omnium nonnullae* edd. vet. cum Orell. Pro *omnium*, quod nonnulli ap. Lamb. omittunt, in χ legitur *hominum*. Ald. Crat. Hervag. *studio nunc restituto, omnia adire pericula pro rep. dubitabit? quod certe si essem interfectus, nunquam accidere potuisset, ut quisquam ullam reip. partem cum sua min. invid. aud. attingere*. In Ms. Ursini, emendato a viro doctissimo, sic legitur, *studio rest., omnia pro rep. pericula adire dubitabit? quod certe si essem interf. nunquam accidere pot., ut quisquam ullam reip. partem, &c. ψ habet studio nunc non rest.*

NOTÆ

^d *Devovisset*] Hæc sunt verba devotionis, quibus usus est Decius, quæ a Livio lib. VIII. referuntur: 'Jane, Jupiter, Mars pater, Quirine, Bellona, Lares, Dii Novensiles, Dii Indigetes, Divi, quorum est potestas nostrorum hostiumque, Diique Manes, vos precor, veneror, veniam peto feroque, uti populo Romano Quiritium vim victoriamque prosperetis, hostesque populi Romani Quiritium terrore, formidine, morteque afficia-

tis. Sicut verbis nuncupavi, ita pro republica Quiritium, legiones auxiliæque hostium mecum Diis Manibus, Tellurique devoevo.'

^e *Vitam exhausisse*] Bello Cinnao, ne vivus, capta urbe, in manus hostium incideret, seipsum interfecit. Ita Hotomanus.

^s *Non restituto* [*nunc rest.*] Revocatus ab exilio in patriam est summo bonorum omnium consensu.

essem interfectus, accidere non potuisset) ullam reipublicæ partem cum¹⁵ sua minima invidia^b auderet attingere? Servavi igitur rempublicam discessu meo, iudices: cædem¹⁶ a vobis liberisque vestris; vastitatem, incendia, rapinas, meo dolore luctuque¹⁷ depuli: et unus bis rempublicam servavi, semel gloria,ⁱ iterum ærumna^k mea. Neque enim in hoc me hominem esse¹⁸ inficiabor unquam, ut me optimo fratre, carissimis liberis, fidelissima¹⁹ conjuge, vestro conspectu, patria, hoc honoris gradu, sine dolore caruisse glorier. Quod si fecissem; quod a me beneficium haberetis, cum pro vobis ea, quæ mihi essent vilia, reliquissem? Hoc, meo quidem animo, summi in patriam amoris mei signum esse debet certissimum, quod, cum abesse ab ea non possem sine summo dolore,²⁰ hunc me perpeti, quam illam labefactari ab improbis, malui. 50. Memineram, iudices, divinum illum virum,¹ atque ex iisdem, quibus nos, radicibus^m natum ad salutem imperii hujus,¹ C. Marium, summa senectute,ⁿ cum vim prope justorum armorum pro-

C studio nunc rest. In Franc. Dresd. et ed. pr. certe deest.—15 C, Franc. Dresd. et ed. pr. præpositionem omittunt.—16 In C, Franc. et cædem.—17 Meo dol. meoque luctu Franc. Dresd. Barb. ed. pr. Græv. Lall. Schutz. Mox, pro bis C H χ exhibent vobis. Unus remp. bis serv. habent omnes alii Mss. et edd. præter Græv. Ern. Schutz. qui dederunt unus bis remp. serr.—18 χ et Hervag. non habent esse. In Junt. legitur hominem esse me. Verba Neque enim in hoc . . . nunc me restituito, vivit absunt a C T, Franc. Dresd. et ed. pr.—19 H S et edd. vett. cum Orell. fidissima.—20 Naug. Cam. Lamb. sine summo dol. non possem. Mox, labefactarier ψ, Car. Steph. ed. Rom. Ven. 1480. 1483. Junt.—1 Naug. Cam. Lamb. hujus imp. Mox, cum prope vim edd.

NOTÆ

^b Cum sua minima invidia] Nemo, si interfectus fuisset Cicero, se vel minimo periculo ad defendendam aliquam reipublicæ partem exponeret.

ⁱ Semel gloria] Exstincta Catilinæ conjuratione, summa cum gloria rempublicam servavit.

^k Iterum ærumna] Eundo potius in exilium, quam in urbe remanendo cum periculo civium, patriam iterum

a perditione liberavit.

¹ Divinum illum virum] Divinum hominem Marium appellat, propter multa ejus præclara facinora et victorias, quibus et illustravit rempublicam, et ab hostibus liberavit.

^m Ex iisdem radicibus] Eodem oppido Arpinate, quo Cicero fuit.

ⁿ Summa senectute] Marius post sextum consulatum, anno ætatis suæ 70. profugit in parietinas Carthagi-

fugisset, primo senile corpus paludibus occultasse demersum; deinde ad infimorum² ac tenuissimorum hominum Minturnis^o misericordiam confugisse; inde navigio per parvo, cum omnes portus terrasque fugeret, in oras Africae desertissimas pervenisse. Atque ille vitam suam, ne inultus³ esset, ad incertissimam spem,^p et ad reipublicae statum⁴ reservavit: ^q ego, qui (quemadmodum multi in senatu, me absente, dixerunt) periculo reipublicae vivebam,⁵ ^r quique ob eam causam consularibus literis^s de senatus sententiaⁱ exteris nationibus⁶ commendabar, nonne, si meam vitam deseruissem,⁷ rempublicam prodidissem? In

ante Nang. cum propter vim Lamb.—2 H ψ infimorum. Tum, Lamb. hominum Minturnensium.—3 H invictus: χ ψ invitus.—4 'Ad reipub. statum] Profecto videtur aliquid ejusmodi deesse, ad turbulentissimum, aut perditissimum, aut tale quidpiam.' Hotom. 'Reposui sic, ad incertissimam spem reip. recuperandae, [et sic edidit Schütz.] cum reperissem in libris veteribus ita scriptum, ad incertissimam spem rep. rata: al. ratam: al. randum.' Lamb. 'Ms. Vict. et ad remp. ratam. Lambini scripti spem rep. rata: forsau, repub. irata, inquit Gulielm.' Gruter. Pantagathus correxit, ad incert. spem reip. fatum. Grævius coniecit legend. ad incert. spem recuperandi statum suum; et Garaton. ad incert. spem et alium reip. statum. Eru. legi maluit et ad incertum reip. statum; et Wolf. ad incertissimam spem reip.—5 H remp. juvabam: χ ψ r. p. juvabam.—6 H ceteris nat. χ ψ et ceteris nat.—7 H χ ψ meam multam

NOTE

nis, ubi in summa inopia vitam in tugurio toleravit.

^o Minturnis] Cum ad Minturnenses venisset, illi fessum eum inedia et fluctibus recrearunt, viaticum dederunt, et inde in Africam navigavit.

^p Ad incertissimam spem] Quid enim sperare is, aut ab eo sperare respública poterat, qui profugus, qui desertus ab omnibus erat?

^q Ad reipublicae statum reservavit] Licet is Marius in summa illa esset calamitate, tamen Sulla ad bellum Mithridaticum profecto, pristinam suam dignitatem recuperavit, et iis interfectis, qui Sullae partes tuebantur, tandem ad septimum consulatum pervenit.

^r Periculo reipublicae vivebam] Is rei-

publicae periculo vivit, ejus casus potissimum damno futurus est reipublicae.

^s Consularibus literis] Non literas illas scripserant Piso et Gabinus, qui tum consules erant, cum abire in exilium coactus est, quos auctores suae perfectionis toties insectatur; at certe Lentulus Spinther et Metellus Nepos, qui eis successerunt. 'Factum enim,' inquit in hac oratione, 'S. C. fuit, ut literis consularibus cuncta ex Italia omnes, qui rempublicam salvam vellent, convocarentur.' Et in alio loco: 'Senatus idem decrevit, ut qui provincias cum imperio obtinerent, qui quaestores legatique essent, salutem et vitam Ciceronis custodirent.'

qua⁸ quidem nunc, me restituto,⁹ vivit mecum simul exemplum fidei publicæ, exemplum reipublicæ defendendæ.¹⁰ Quod si immortale¹ retinetur, quis non intelligit, immortalē hanc civitatem futuram? XXIII. 51. Nam externa bella regum, gentium, nationum, jampridem ita exstincta sunt, ut præclare cum iis agamus, quos pacatos esse patiamur. Denique ex bellica victoria non fere quenquam² est invidia civium consecuta. Domesticis malis, et audacium civium consiliis sæpe est resistendum; eorumque periculorum³ est in republica retinenda medicina; quam omnem,⁴ judices, perdidissetis, si meo interitu senatui populoque Romano doloris sui de me declarandi⁵ potestas esset erepta. Quare moneo vos, adolescentes, atque hoc meo jure præcipio, qui dignitatem, qui rempublicam, qui gloriam spectatis; ne,⁶ si qua vos aliquando necessitas ad rempublicam contra improbos cives defendendam vocabit,⁷ segniores sitis, et recordatione mei casus a consiliis fortibus refugiatis. 52. Primum, non est periculum, ne qui⁸ unquam sint in civitate ejusmodi consules,^t præsertim si erit⁹ his id, quod debetur, persolutum.^s Deinde nunquam jam,¹⁰ ut spero, quisquam improbus,^u consilio et auxilio

^s Si punirentur, ut meriti sunt.

//////////

deser.—8 Ern. e conjectura cum Schutz. et Orell. dedit *In qua*. Ceteri *In quo*.—9 *ψ restituo*.—10 Verba *exemplum fidei publicæ* absunt a T, et *exemplum reipublicæ defendendæ* a C H S et nonnullis ap. Lamb. unde ipse conjecit legend. *exemplum fidei publicæ defendendæ*. Junt. omittit *alterum exemplum*.—1 *Mortale* T; et *tenetur* C T, Franc. Dresd. ed. pr. *retineretur* Med. Tum, C T *intelligat*. Paulo post, in *ψ futuram* deest.

CAP. XXIII. 2 H χ *non fere quam*: Junt. *non temere unquam*, prob. Ern. Tum, in χ deest *civium*. Verba *Nam externa . . . potestas esset erepta* absunt a C et T.—3 χ ψ , edd. ante Hervag. *periculo*. Pro *eorumque* Pantagathus emendavit *bonorumque*.—4 χ ψ *omnes*.—5 χ *declaranda*.—6 C non. In H S χ *qua* deest.—7 Ern. conjecit *vocarit*. Dein, ψ *et recordationis*: C *ex recordatione*.—8 H χ ψ *ne quis*. Pro verbis *sint in civitate* H S χ ψ habent *incitati*. Ms. Car. Steph. Hervag. Naug. Cam. et Orell. exhibent *ne quis unquam incidat in ejusmodi consules*: Lamb. 1566. *ne civitas unquam incidat in ejusmodi cons.* In C T, Franc. Dresd. et ed. pr. omittuntur verba *Primum, non est peric. . . esse revocatum*.—9 χ et ψ *critis*. In H χ ψ deest *his*. Hervag. et Naug. habent *iis*.—

NOTÆ

^t *Ejusmodi consules*] Tam improbi deinceps consules futuri sunt.

videlicet, quam Piso et Gabinius, ^u *Quisquam improbus*] Clodium de-

bonorum se oppugnare rempublicam dicet, illis tacentibus; nec armati exercitus^x terrorem opponet togatis; neque erit justa causa ad portas sedenti¹ imperatori, quare terrorem suum falso jactari opponique patiatur. Nunquam enim² erit tam oppressus senatus, ut ei ne supplicandi^{3 y} quidem ac lugendi sit potestas; tam captus equester ordo, ut equites Romani a consule relegentur.^{4 z} Quæ cum omnia, atque etiam multo⁵ alia majora, quæ consulto⁶ prætereo, accidissent, videtis⁷ me tamen in pristinam meam dignitatem, brevis temporis dolore interjecto,^a [p. 15.] reipublicæ voce esse revocatum.^b

XXIV. 53. Sed, ut revertar ad illud, quod mihi in hac omni est oratione propositum, omnibus malis illo anno,^{8 c} scelere consulum, rempublicam esse confectam: primum illo ipso die,^d qui mihi funestus fuit, omnibus bonis luctu-

10 H χ omittunt *jum.*—1 Grævius conjecit legend. *sedendi.*—2 Pro enim Garaton. suspicatur *etiam* vel *autem* legend. Orell. legi mavult *jum.*—3 Ven. 1483. *susplicandi:* Junt. *suspirandi.*—4 ψ *relegentur.*—5 Ern. conjecit *multa.*—6 χ *consulti.*—7 S ψ, Lamb. Grnt. Græv. Oliv. *vidissetis.* Mox, Lamb. e Mss. cum Nang. et Orell. in *pristinam meam dign.* Tum, *brevis temporis dolore int.* Ern. et Schütz. e conjectura Hotomanni: *brevis temporis doloris interj.* Car. Steph. e Ms. cum Orell. *brevis dolore int.* Lamb. *brevis temporis dolore int.* ceteri.

NOTÆ

signat, qui dicebat se consilio Cæsaris, Pompeii, et Crassi facere quæcunque ad reipublicæ perniciem movebatur.

^x *Nec armati exercitus, &c.*] Non erit aliquis tam sceleratus quam Clodius qui dicet se habere paratum exercitum, quem opponat consilio togatorum: palam enim dicitabat Clodius habere se ad manum Cæsaris exercitum; qui revera Cæsar in provinciam tantum profectus est, cum Cicero discessit e patria in exilium.

^y *Ut ei ne supplicandi*] Cum universus senatus pro Cicerone supplicaret, et vestem mutandam censisset, edixerant eoss. Piso et Gabinus, ut ad suum vestitum redirent senatores,

^z *Relegentur*] Cum pro Cicerone supplicaret Lamia, princeps equestris ordinis, a Gabinio relegatus est.

^a *Brevis temporis dolore interjecto*] Post sexdecim menses a sua profectioe, revocatus est Cicero.

^b *Reipublicæ voce esse revocatum*] Lentulus cum convocasset senatum in Capitolium, quadringenti et decem senatores affuerunt cum omnibus magistratibus, qui una voce Ciceronem, dissentiente uno Clodio, revocandum esse dixerunt.

^c *Illo anno*] Anno 695. quo abiit in exilium, eoss. Pisone et Gabinio.

^d *Illo ipso die*] Extremo mense Martio.

osus, cum ego me e⁹ complexu patriæ, conspectuque vestro eripuissem, et metu vestri periculi,¹⁰ non mei, furori hominis,^e sceleri, perfidiæ, telis, minisque cessissem, patriamque, quæ mihi erat carissima, propter ipsius patriæ caritatem reliquissem; cum meum illum¹ casum, tam horribilem, tam gravem,² tam repentinum, non solum homines, sed tecta³ urbis ac templa lugerent; nemo vestrum forum,⁴^f nemo curiam, nemo lucem aspiciere vellet: illo, inquam, ipso die, die dico? immo hora, atque etiam puncto temporis eodem, mihi rei que publicæ perniciës,⁵ Gabinio et Pisoni provincia, rogata est. Pro Dii immortales, custodes^h et conservatores hujus urbis atque imperii! quænam illa in republica monstra, quæ scelera vidistis? Civis erat expulsus, is, qui rempublicam ex senatus auctoritate cum omnibus bonis defenderat,ⁱ et expulsus non alio aliquo, sed eo ipso crimine.^k Erat autem⁵ expulsus sine iudicio,^l vi,⁶ lapidibus, ferro,^m servitio^t denique concitato:

^t Servis.

CAP. XXIV. 8 In H S χ deest anno. Dein, ψ scelere consilium.—9 Mss. plerique et edd. vet. pauca cum Schmitz. præpositionem omittunt.—10 Hervag. Naug. *peric. vestri*. Mox, *furori hominum* H S χ ψ , Rom. Ven. 1480. 1483. Junt. Paulo post, pro *minisque* C T, Franc. Dresd. et ed. pr. habent *injuriisque*. Verba *cessissem . . . caritatem* non sunt in T.—1 In χ desunt *meum illum*.—2 Franc. *tam gravem, tam horribilem: Cita horrib., tam gravem*.—3 Ante *tecta* Lamb. e Ms. inseruit *etiam*. Tum, C *urbes*.—4 In χ non legitur *forum*.—5 S χ ψ , Rom. Ven. 1480. 1483. *Erat enim*. Junt. Ald. Crat. omittunt voces *Erat autem*. Verba *Civis erat expulsus . . . reste mutata* absunt a C T, Franc. Dresd. et ed. pr.—6 H S χ ψ , et Hervag. non habent *vi*.—

NOTÆ

^e *Furori hominis*] Clodii tribuni plebis furori cessit abeundo e patria in exilium.

^f *Nemo vestrum forum*] Placuit senatui, frustra resistente Clodio, nihil in republica decernere, nulla de re agere, nisi Cicero ab exilio revocaretur.

^g *Mihi rei que publicæ perniciës*] Lex Clodia de Ciceronis exilio, et de Macedonia Pisoni, et Cilicia Gabinio decernenda lata est.

^h *Custodes*] Jupiter et Minerva

vulgo habiti sunt urbis Romæ custodes.

ⁱ *Defenderat*] Contra Catilinam, Cethegum, et Lentulum, qui contra eam conspiraverant.

^k *Sed eo ipso crimine*] Cicero nullius alterius criminis affinis fuit, quam quod senatusconsulto conjuratores, cives sceleratos, et hostes reipublicæ, morte multaverit.

^l *Sine iudicio*] Non fas erat civem indemnatum ejicere sine populi iudicio.

lex erat lata,^u vastato⁷ ac relicto foro, et sicariis servis-
que tradito, et ea lex, quæ ut ne ferretur, senatus fuerat
veste mutata. 54. Hac tanta perturbatione civitatis, ne
noctem quidem consules inter meum discrimen et eorum
prædam⁸ interesse passi sunt: statim, me perculso,⁹ ad
meum sanguinem hauriendum, et, spirante etiam repub-
lica,¹⁰ ad ejus spolia detrahenda advolaverunt. Omitto
gratulationes,^o epulas, partitionem ærarii,^p beneficia,^r spem,
promissa,^t prædam, lætitiâ paucorum in luctu omnium.²
Vexabatur uxor mea:^q liberi ad necem quærebantur: ge-
ner,³ et Piso gener,^r a Pisonis consulis pedibus supplex
reiciebatur: bona diripiebantur, eaque ad consules defere-
bantur:^{4s} domus ardebat in Palatio: consules epulaban-
tur. Quodsi meis incommodis lætabantur, urbis tamen
periculo commoverentur.^t

^u Deserto.

^r Immunitates.

//////////

7 Schütz. e conjectura Manntii recepit *vasto*.—8 *Meum discrimen et suam prædam* Lamb. *meum casum et suam prædam* C T, et Pall. plerique cum Schütz. et Orell. *inter meum et sui arma præda* Pal. 9. *inter meum et suum præda* Ms. Vict. *inter meum et suum præmium* legi maluit Gulielm. Ceteri, ut Ern. Pro interesse ψ habet *interfuisse*.—9 Pro perculso C *periculose*; T *perculso*.—10 C et ψ *spirantem etiam reipublicam*.—1 Pro *spem, promissa* C T ψ , et ed. pr. exhibent *sæpe repromissa*; χ et ed. Mediol. *spe promissa*; Dresd. *spe repromissa*. In Franc. deest *spem*.—2 *Supra omnium* in H scribitur *communi*. Orell. censet potius *bonorum excidisse*.—3 *Gener, primo loco, omitunt* H et Lamb. In S χ et edd. ante Ald. desunt verba *gener, et Piso gener*.—4 Orell. coniecit legend. *prædaque ad cons. deferebatur*.

NOTÆ

^m *Ferro*] Gladiatores armatos Clodius apposuerat, qui curiam occupaverant.

ⁿ *Lex erat lata*] Lex de pernicie Ciceronis lata fuit præter omnem æquitatem.

^o *Omitto gratulationes*] Profert gratulationes quas sibi mutuo faciebant consules et tribunus, sive quas illi a veteribus conjuratis, Catilinæ sociis, accipiebant.

^p *Partitionem ærarii*] Clodius legem tulerat de maximis pecuniis Pisoni et Gabinio, quasi in provinciam

euntibus, attribuendis, quas cum ipsis deinde partitus est.

^q *Uxor mea*] Uxor, ut ipse scribit Epist. ad Fam. XIV. 2. ducta est a Vesta ad tabulam Valeriam.

^r *Gener, et Piso gener*] Bis repetit ad invidiam Pisonis, cujus cum affinis esset et consanguineus, ab eo defendi debebat. Piso ille gener Calpurnius Piso Frugi dicebatur.

^s *Ad consules deferebantur*] Villa Tusculana ad Gabinium, domus in Palatio ad Pisonem delata est.

^t *Commoverentur*] Commoveri de-

XXV. 55. Sed, ut a mea causa jam recedam, reliquas illius anni pestes recordamini; sic enim facillime perspicietis, quantam vim omnium remediorum a magistratibus⁵ proximis^u respublica desiderarit; legum multitudinem, cum earum,⁶ quæ latæ sunt, tum vero, quæ promulgatæ^x fuerunt. Nam latæ quidem⁷ sunt consulibus illis tacentibus dicam? immo vero approbantibus etiam:⁸ ut censoria notio^y et gravissimum iudicium sanctissimi magistratus de republica tolleretur: ut collegia⁹ non modo illa vetera^z contra senatusconsultum restituerentur,¹⁰ sed ab uno gladiatore innumerabilia alia nova conscriberentur: ut, remissis semissibus^{1 a} et trientibus,^b quinta prope pars vectiga-

//////////

CAP. XXV. 5 χ *remed. et mag.* Mox, pro *desiderarit* χ habet *desiderari*; H *declararit*; T et Dresd. *declarat*; Franc. et ed. pr. *deklararet*. Græv. dedit *desiderarit*: *deklararat legum multitudinem*: Schutz. e suspic. *desideravit*. *Declarat legum multitud.* Verba *legum multitudinem* . . . usque ad *ex civitate exturbari*, § 65. non leguntur in C T, Franc. Dresd. et ed. pr.—6 H χ *eorum*.—7 In HS $\chi \psi$ deest *quidem*.—8 Naug. Lamb. *etiam approb.* Dein, ut *censori annotatio* HS χ : *ut censoria notatio* edd. vett.—9 Hervag. *toll. de rep.* et HS χ *ut collega*.—10 H χ *contra se rest.* In $\chi \psi$ deest præpositio ante uno.

NOTÆ

bebant, propter imminens reipublicæ periculum.

^u *A magistratibus proximis*] Proximos eos dicit, qui post Clodium tribunum, post Pisonem et Gabinium consules, eisdem inierunt magistratus.

^x *Quæ promulgatæ*] Promulgantur leges quæ exponuntur per trinundinum; sed non latæ sunt intercedente aliquo tribuno.

^y *Censoria notio*] Tulit legem Clodius, ne quem censores in legendo præterirent, neve qua ignominia afficerent, nisi qui apud eos accusatus, et utriusque censoris sententia damnatus esset.

^z *Collegia non modo illa vetera*] Tulit Clodius, ut collegia, id est conventus artificum a Numa instituti, et magna ex parte, partim legibus, partim senatusconsultis sublatis, restitu-

rentur.

^a *Remissis semissibus*] Tulit Pub. Clodius, tribunus plebis, Pisone et Gabinio coss. ut frumentum populo, quod antea senis æris ac trientibus in singulos modios dabatur, gratis daretur, et Sexto Clodio frumentaria procuratio mandaretur: aliquot enim fuere civium millia, quibus frumentariæ tesseræ dabantur, ut iis nullo aut exiguo pretio frumentum de publico habere liceret.

Semissibus] Semissis media pars est rei cuiuslibet, vel media pars assis, qui duodecim denariis constat.

^b *Trientibus*] Triens tertia pars est rei cuiuslibet, cuius duodecim partes sunt. Nota autem, quod Gracchus legem tulerat, ut populo frumentum e publico daretur, isque tantum in singulos modios trientem et semissem persolveret. At Clodius legem eam

lium tolleretur: ut Gabinio, pro illa sua Cilicia, quam sibi, si² rempublicam prodidisset, pactus erat, Syria daretur: ut uni helluoni bis de eadem re deliberandi, et, rogata lege, potestas fieret³ provinciæ commutandæ. XXVI. 56. Mitto eam legem,⁵ quæ omnia jura religionum,⁴ auspicio- rum, potestatum, omnes leges, quæ sunt de jure, et de tempore legum rogandarum, una rogatione delevit: mitto omnem domesticam labem: ⁵ etiam exteras nationes illius anni furore conquassatas videbamus. Lege tribunicia Matris Magnæ^d Pessinuntius^e ille sacerdos expulsus, et spoliatus sacerdotio est, fanumque sanctissimarum atque antiquissimarum^f religionum venditum^g pecunia grandi, Brogitaro,⁶ impuro homini, atque indigno illa religione; præsertim cum ea⁷ sibi ille non colendi, sed violandi⁸ causa appetisset: [p. 16.] appellati reges^b a populo, qui id nunquam ne a senatu quidem postulassent: reducti⁹ exules Byzantiumⁱ condemnati tum, cum indemnatii cives^h

//////////

—1 H S χ *semis*.—2 χ non habet *si*.—3 Mss. Lambini *rogata legem fieret*. In ed. Junt. legitur *delib. esset potestas, lege rogata; legem ferret*: H χ *delib. esset, rogata legem potestas fieret*: Aid. Hervag. et Orell. *delib. esset potestas: ut, rogata lege, legem ferret*.

CAP. XXVI. 4 Junt. Hervag. *relig. jura*.—5 H χ ψ *laudem*.—6 ψ *Broitaro*.—7 Lamb. *eam*.—8 ψ *violandi*.—9 χ *relicti*. Tum, Lamb. *Byzantii*. Schutz.

NOTÆ

abrogavit, tulitque aliam, ut daretur gratis.

^c *Mitto eam legem*] Tulit Clodius, ne quis per eos dies, quibus cum populo agi liceret, de cælo servaret, ut omnibus fastis legem ferri liceret.

^d *Lege tribunicia Matris Magnæ*] Dea Tellus Magna Mater dicta est.

^e *Pessinuntius*] Tulit Clodius, ut Pessinuntius Matris Magnæ sacerdos suo sacerdotio spoliaretur, fanumque illud Brogitaro Gallogræco attribueretur.

^f *Antiquissimarum*] Religionem Magnæ Matris ad Midam et Dardanum refert Ammianus lib. XXII.

^g *Venditum*] Dionysius lib. II. ait

Romulum tulisse legem, ne sacerdotia pecunia vel sorte ducerentur; sed ex quaque tribu duo viri assumarentur quinquagenarii, ceteris virtute et nobilitate præstantes, nullaque corporis parte mutili, qui sacerdotibus eligerentur.

^b *Appellati reges*] Reges exteri in summo beneficio et honore ponebant, si a senatu populoque Romano reges socii et amici appellarentur: tum autem aurea corona, aurea patera, sella curulis eburnea, scipio eburneus, toga picta et palmata, et calcei coccinei dono mittebantur.

ⁱ *Byzantium*] Ordo est, exules tum condemnati, reducti Byzantium; tum

e civitate ejiciebantur. 57. Rex Ptolemæus,¹ qui, si nondum erat ipse a senatu socius appellatus, erat tamen frater ejus regis,^m qui, cum esset in eadem causa, jam erat a senatu^o honorem istum consecutus: erat eodem genere, iisdemque majoribus,¹ eadem vetustate societatis:ⁿ denique erat rex, si nondum² socius, at non hostis: pacatus, quietus, fretus imperio populi Romani, regno paterno atque avito: regali otio perfruebatur. De hoc nihil cogitante, nihil suspicante, eisdem³ operis^v suffragium ferentibus, est rogatum, ut sedens, cum purpura et sceptro, et illis insignibus regiis, præconi⁴ publico subjiceretur: et impetrante populo Romano, qui etiam bello victis regibus regna reddere consuevit, rex amicus, nulla injuria commemorata, nullis repetitis rebus,⁵ cum bonis omnibus publicaretur. XXVII. 58. Multa acerba, multa turpia, multa turbulenta habuit ille annus: tamen illi sceleri, quod in me illorum immanitas edidit,⁶ haud scio, an recte hoc proximum esse dicam. Antiochum^o illum Magnum majores nostri, magna belli contentione terra marique superatum,^p intra montem

^v Operariis.

//////////

e conjectura Lambini recepit *condemnati exules Byzantium reducti*.—10 Pro verbis *erat a senatu* H exhibet *parata senatus*; χ *parata senatu*.—1 H S *his denique maj*.—2 H χ *sed nondum*.—3 χ ψ *ejusdem*.—4 ψ *prædoni*. Verbum publico suspectum erat Ernesto.—5 Lamb. *nullis rebus rep*. In χ deest *rebus*.

NOTÆ

indemnati cives ejiciebantur.

^k *Indemnati cives*] Cicero et Lania indemnati ejecti sunt a tribuno et consulibus.

¹ *Rex Ptolemæus*] Ptolemæus rex Cypri fuit. Pulso ex Italia Cicerone, Clodius legem tulit, ut ejus regnum in formam provinciæ redigeretur, ejusque bona in foro hastæ subjicerentur. Indignam ejus publicationem ab adjunctis describit.

^m *Frater ejus regis*] Frater fuit Ptolemæi Anletæ, regis Alexandrini.

ⁿ *Vetustate societatis*] Ab eo tem-

pore quo Pyrrhus rex in Italiam transiit, populus Rom. cum Ægypti rege Ptolemæo societatem fecerat.

^o *Antiochum*] Antiochus, Asiæ rex, Epiphaes, sive illustris et magnus, dictus est, quia superiores reges alios omnes opibus et potentia superavit.

^p *Superatum*] A L. Scipione, Africani Majoris fratre, A. U. C. 564. qui inde Asiaticus dictus est, ad Magnesium superatus fuit, ubi quinquaginta peditum millia interfecit Scipio, equitum quatuor millia: ad Myonesum vero undetriginta naves, partim

Taurum^q regnare jusserunt: Asiam, qua illum mulctarunt, Attalo,^r ut is regnaret in ea, condonaverunt.^s Cum⁷ Armeniorum rege, Tigrane,^s grave bellum perdiuturnumque^{8 t} gessimus; cum ille, injuriis in socios^u nostros inferendis, bello prope nos laccessisset. Hic et ipse per se vehemens fuit, et acerrimum hostem hujus imperii Mithridatem,^x pulsum Ponto,⁹ opibus suis regnoque defendit: et a Lucullo, summo viro atque imperatore, pulsus,¹⁰ animo tamen hostili cum reliquis copiis suis in pristina mente mansit. Hunc Cn. Pompeius, cum in suis castris supplicem abjectumque vidisset, erexit, atque insigne regium,^{a 1} quod ille de suo capite abjecerat, reposuit, et, imperatis certis rebus,^{2 y} regnare jussit: nec minus et sibi, et huic imperio gloriosum putavit, constitutum a se regem, quam constrictum videri.^{z a} 59. Qui³ et ipse hostis fuit populi Romani, et acerrimum hostem in regnum⁴ recepit; qui conflixit,

^z Donaverunt.

^a Diadema.

CAP. XXVII. 6 χ reddidit. Pro an ψ habet at.—7 H S χ Quocum.—8 Naug. Steph. Lamb. diuturnumque, prob. Garaton.—9 H χ pulsum pro eo.—10 H χ ψ pulsum. Mox, pro copiis suis in ψ legitur corpus suum.—1 χ regnum.—2 Certis imp. rebus Naug. certis rebus imp. Lamb.—3 Ante Qui Mss. nonnulli et edd. ante Lamb. cum Grut. Græv. addunt Tulit. gessit. Junt. Ern. et Schutz. exhibent videri. Qui et ipse, &c. Ceteri videri. Tigranes igitur qui, &c. Pro Tigranes Pantagathus legi mavult Albanus rex, aut Comma-

NOTÆ

accepit, partim submersit.

^q *Montem Taurum*] Cum Antiochus devictus fuisset a Scipione, Tauro tenus regnare jussus est. Taurus porro mons Asiæ est, qui committitur Caucaso: a Cappadocia se attollens, Ciliciam præterit, Armeniæque montibus jungitur.

^r *Attalo*] Attalus Pergami rex fuit, qui moriens populum Romanum hæredem reliquit.

^s *Tigrane*] De Tigrane sæpius et in se dictum est in orat. pro lege Manilia.

^t *Perdiuturnum*] Per annos quadraginta gestum est illud bellum.

Delph. et Var. Clas.

^u *Injuriis in socios*] Vexavit ille Græcos, Cilices, et Cappadoces, qui, victo Antiocho, cum Romanis societatem fecerant.

^x *Mithridatem*] De toto hoc bello, et de victoriis relatis a Lucullo, dictum est in oratione pro lege Manilia.

^y *Imperatis certis rebus*] Parte Cappadociæ et Syriæ, item Phœnice, quas provincias invaserat, mulctatus est.

^z [*Tulit*] Id est, projecit ad pedes Pompeii diadema suum.

^a [*Gessit*] Gessit iterum diadema, quod Pompeius restituit ejus capiti.

Cicero.

6 N N

qui signa contulit, qui de imperio pæne certavit, regnat hodie, et amicitiae nomen ac societatis, quod armis violarat, id precibus est consecutus: ille Cyprius^b miser, qui semper socius, semper amicus fuit; de quo nulla unquam suspicio durior aut⁵ ad senatum, aut ad imperatores nostros allata est; vivus (ut aiunt) est et videns^c cum victu ac vestitu⁶ suo, publicatus. En, cur ceteri reges stabilem esse suam fortunam arbitrentur, cum, hoc illius funesti anni prodito⁷ exemplo, videant, per tribunum aliquem, et sexcentas⁸ operas,^d se fortunis spoliari, et regno omni posse nudari. XXVIII. 60. At etiam eo negotio M. Catonis splendorem maculare voluerunt, ignari, quid gravitas, quid integritas, quid magnitudo animi, quid denique virtus valeret: quæ in tempestate sæva⁹ quieta est, et lucet in tenebris, et pulsa loco manet tamen, atque hæret in patria, splendetque per se¹⁰ semper, neque alienis unquam sordibus obsolescit. Non illi^e ornandum M. Catonem, sed relegandum; nec illi committendum² illud negotium, sed imponendum putaverunt: qui in concione palam dixerint, linguam se evellisse M. Catoni, quæ semper contra extraordinarias^f potestates libera fuisset. Tulit, gessit. Sed

genus. Cf. cap. xxviii.—4 χ in *regem*.—5 In HS χ deest $\tau\delta$ aut post *durior*. χ quoque omittit præpositionem ante *imperatores*.—6 HS cum *victu* aut *vest.*—7 HS χ et edd. ante Gunt. *perdito*.—8 ‘*Sexcentas*’ Mirum hoc. Ern. snsp. *serviles*; sed, si quid corrupti hic latet, est potius *excitatus, concitatus*, (§ 65.) *comparatas, &c.* Orell.

CAP. XXVIII. 9 Pro *sæva*, quod Junt. et Hervag. omittunt, in χ legitur *sua*. Deinde, ψ *lucet in ten.*—10 Edd. Rom. Ven. utraque, Junt. Ald. Hervag. et Orell. *per sese*.—1 H χ *illo*.—2 Verba *nec illi committendum* omittuntur.

NOTÆ

^b *Ille Cyprius*] Ptolemæus rex Cypri a Clodio publicatus est.

^c *Vivus et videns*] Proverbium, cuius meminit et Terentius, cum ait in Eunucho, ‘*vivus, vidensque pereō.*’

^d *Sexcentas operas*] Multi homines collecti a tribuno, quos pecunia habet sibi addictos, approbarunt, ut a tribuno lex de publicatione regis Cyprii ferretur.

^e *Ornandum M. Catonem*] Clodius legem tulit, ut Catoni provincia daretur regiae gazæ vendendæ, et pecuniæ deportandæ; partim ut virum fortissimum, et improbis civibus infensum, a republica removeret; partim ut eum socium ac defensorem haberet, si quis legem de Cypro publicatam criminari vellet.

^f *Contra extraordinarias*] Per extra-

sentient,³ ut spero, brevi tempore, manere libertatem illam; atque hoc etiam, si fieri poterit, esse majorem, quod cum consulibus illis M. Cato, etiam cum jam desperasset aliquid auctoritate sua profici⁴ posse, tamen voce ipsa ac dolore pugnavit, et post meum discessum, iis Pisonem verbis, flens meum et reipublicæ casum, [p. 17.] vexavit, ut illum hominem perditissimum atque impudentissimum pæne jam provinciæ pœniteret. 61. Cur igitur rogationi paruit?⁵ Quasi vero^h ille non in alias⁵ quoque leges, quas injuste rogatas putaret, jam ante jurarit.⁶ⁱ Non offert se ille istis⁷ temeritatibus, ut, cum reipublicæ nihil prosit, se cive rempublicam⁸ privet.^k Consule me, cum esset⁹ designatus tribunus plebis, obtulit in discrimen vitam suam: dixit eam sententiam,¹ cujus invidiam¹⁰ capitis periculo sibi præstandam videbat: dixit vehementer: egit acriter: ea quæ sensit,¹ præ se tulit: dux, auctor, actor rerum illarum^m fuit; non quo periculum suum non viderit;² sed in tanta reipublicæ tempestate nihil sibi, nisi

//////////

tur in HS χ ψ.—3 Ern. e conjectura *fuisse*. *Tulit, gessit. Sed sentient. Cetei fuisse.* *Sentient.* Vid. Varr. Lett. in cap. præced.—4 *Perficere* H: *proficere* χ et edd. ante Lamb. cum Orell.—5 H S χ ψ *alteras*.—6 *Pro jurarit* H S χ habent *rogari*; ψ *rogatas*.—7 *Pro istis* χ ψ, Junt. et Hervag. habent *testis*. ‘*Vereor, ut locus sit persanatus a Naug. in illis, istis temeritatibus. Fuitne tempestatibus? nam temere minus placet.*’ Orell.—8 *Se civi Romano* H: *se civi r. S* χ: *se civitati Ro.* Junt. Hervag.—9 ψ *esse*.—10 H χ ψ *cui invid.*—1 *Pro sensit* in χ *egit*.—2 Edd. pleræque ante Lamb. cum Orell. *videret*.

NOTÆ

ordinarias potestates Pompeium significat et Cæsarem; nam auctor fuit Cato, ut victo Mithridate, cum exercitu in Italiam Pompeius rediret, et ne Cæsari cum Galliis Illyricum daretur.

⁵ *Rogationi paruit*] Rogatio dicta est, quod plebs aut populus rogetur, ut aliquid velit et jubeat.

^h *Quasi vero*] Quæ sequuntur, ironice dicit.

ⁱ *Jam ante jurarit*] Jurare in leges aliud nihil est, quam jurare aliquem se legi obtemperaturum.

^k *Se cive rempublicam privet*] Excusat Catonem, quod in leges latas a Cæsare, de agro Campano dividendo, contra collegæ sui obnuntiationem juraverit; nempe quod se tam bono cive, quo indigebat respublica, privare noluerit.

¹ *Dixit eam sententiam*] Censuit Cato conjuratos morte esse afficiendos.

^m *Rerum illarum*] Auctor, id est, senatusconsulti fuit, quo censuit senatus, Cethegum et Lentulum morte esse afficiendos.

de patriæ periculis, cogitandum putabat. **XXIX. 62.** Consecutus est ipsius tribunatus. Quid ego³ de singulari magnitudine animi ejus, ac de incredibile virtute dicam? Meministis illum diem, cum, temploⁿ a collega^o occupato, nobis omnibus de vita ejus viri et civis timentibus, ipse animo fortissimo venit in templum, et clamorem hominum auctoritate, impetum improborum virtute, sedavit. Adiit tum periculum,⁴ sed adiit ob causam:^p quæ quanta fuerit, jam⁵ mihi dicere non est necesse. At, si isti Cypriæ rogationi^q sceleratissimæ non paruisset; hæreret⁶ illa nihilominus in republica turpitude. Regno enim jam publicato, de ipso Catone erat nominatim^r rogatum: quod ille si repudiasset, dubitatis, quin ei vis esset allata,⁷ cum omnia acta illius anni per illum unum labefactari^s viderentur? **63.** Atque etiam hoc videbat: quoniam illa in republica macula regni publicati maneret, quam nemo jam posset eluere; quod ex malis boni^{8 t} posset in republica

CAP. XXIX. 3 χ *Quid ergo.*—4 Ven. 1483. Junt. Ald. *Crat. cum periculo.* Tum, *sed adiit causam* H S χ , Ven. 1483. *sed adiit cum causa* Junt. Ald. *Crat. Hervag. Cam. Orellius* putat notas *R. P.* excidisse, ita ut legendum sit, *sed adiit causam rei publicæ.*—5 In H S $\chi \psi$ deest *jam.*—6 χ *hæret.*—7 Idem Ms. *ubluta.* Mox, Naug. Lamb. *per unum illum.*—8 H *bonum.* Tum, Ern. e

NOTÆ

ⁿ *Cum templo*] Rostra intelligit, quæ sæpe nomine templorum appellantur, quia omnia loca anguriis consecrata, templa a Romanis dicebantur.

^o *A collega*] Q. Metellus Nepos, Catonis collega in tribunatu, legem iniquam de Pompeio laturus, rostra occupavit: non tulit Cato, sed in locum irrupit, et silere jussit præconem, qui jamjam legem recitaturus erat.

^p *Sed adiit ob causam*] Non aliam ob causam hoc egit Cato, quam quia metuebat, ne, si Pompeius cum exercitu rediret ad rempublicam componendam, ipse sibi dominatum usurparet.

^q *Cypriæ rogationi*] Excusat Cato-

nem, et liberat ab infamia: licet enim non paruisset huic legi quam tulit Clodius, ut ille vir tantus mitteretur in insulam Cyprum, ad regiam gazam vendendam, et pecuniam Romam deportandam; et licet huic legi non paruisset tam sceleratæ, tamen jam infamiæ notam subierat respublica.

^r *Nominatim*] Si parere ille huic legi recusasset, facile lex de altero ferri potuisset.

^s *Per illum labefactari*] Sane Cato rempublicam labefactasset, si contenta lege Clodii tribuni, in Cyprum ire recusasset; nam ostendisset, leges latas a Clodio nullas esse.

^t *Quod ex malis boni*] Malum fuis-

provenire, id utilius esse per se conservari, quam per alios.⁹ Atque ille etiamsi aliquapiam¹⁰ vi expelleretur illis temporibus ex hac urbe, facile pateretur: etenim, qui superiore anno¹¹ senatu caruisset, quo¹ si tum veniret, me tamen socium suorum in republica consiliorum videre posset;² is æquo animo tum, me expulso, et meo nomine, cum universo senatu, tum sententia sua condemnata,³ in hac urbe esse posset?³ Ille vero eidem tempori, cui nos; eidem furori,⁴ eisdem consulibus, eisdem minis, insidiis, periculis cessit. Luctum nos hausimus majorem, dolorem⁵ ille animi non minorem.

XXX. 64. His de tot⁶ tantisque injuriis in socios,⁷ in reges, in liberas civitates, consulum querela esse debuit. In ejus magistratus tutela, reges,⁷ atque exteræ nationes semper fuerunt. Ecquæ vox⁸ unquam est audita consulum? Quanquam quis audiret, si maxime queri vellent?⁹ De Cyprio rege quererentur,¹⁰ qui me civem, nullo meo

conjectura, cum Schutz. et Orell. *posset*: ceteri *possit*. Porro, edd. vett. in *R. P.* vel in *rep.* Orell. in *republicam*. Denique, *pervenire* H S χ, edd. Rom. Ven. ntraque, Junt. Hervag. Cam. et Orell.—9 Post *alios* Gulielmus putabat excedisse verbum *dilapidare*, aut aliud tale.—10 Pal. 9. *aliapiam*: ed. vet. *aliquadam*: Gembl. edd. Med. Rom. et Orell. *aliquapiam*.—1 H S χ *qua*.—2 H S χ ψ *possit*.—3 *Iidem posse*.—4 H S χ *quo nos*; et *eisdem furori*. In Mss. ap. Lamb. *eisdem furori*.—5 In H S χ *dolorem* deest. Pro ille χ et ψ habent *illi*.

CAP. XXX. 6 H S χ non habent *tot*. Tum in χ *consilium*.—7 *Reges* non est in χ.—8 H ψ *Hæc quæ vox*; et H χ ψ *nunquam*.—9 Ms. Paris. Lall. Ern. Schutz. et Orell. *quis audiret . . . vellent*, ut Pantagathus volebat. *Vellent* quoque habent H S χ ψ, edd. Rom. Junt. Hervag. Ceteri *quis auderet . . .*

NOTE

set insonti regi sum eripere bonum; bonum vero reipublicæ coactam de bonis illius pecuniam in ararium inferre. Id autem a Catone fieri optatius fuit, utpote viro probo, quam ab alio quovis, cujus non tanti fieret integritas.

¹¹ *Superiore anno*] Hoc anno, quo Cæsar consul fuit, nihil more majorum actum est: unde iratus Cato senatu abstinnit.

³ *Sententia sua condemnata*] Cato-

nis sententia fuit, ut conjurati morte damnarentur; quam secutus est senatus: quare qua lege Clodii damnatus est Cicero, damnatus est senatus et Cato.

⁷ *In socios*] Conqueri debuerunt consules de sociis Pessinuntis vexatis, de Ptolemæo et Deiotaro male tractatis, de Byzantio, libera civitate offensa, cujus exules restituit Clodius.

crimine, patriæ nomine² laborantem, non modo stantem non defenderant,¹ sed ne jacentem quidem protexerant? Cesseram,² si alienam a me plebem fuisse vultis, quæ³ non fuit, invidiæ; si commoveri omnia videbantur, tempori; si vis suberat,⁴ armis; si societas, magistratuum pactioni;⁵ si periculum civium, reipublicæ. 65. Cur, cum de capite civis (non disputo, cujusmodi civis) et de bonis proscriptionis⁶ ferretur, cum et sacratis legibus^b et XII tabulis^c sancitum esset, ut neque privilegium^d irrogari liceret, neque^e de capite, nisi comitiis centuriatis, rogari, nulla vox est audita consulum? constitutumque est illo anno, quantum in illis duabus hujus imperii pestibus^f fuit, jure posse, per operas concitatas,^g quemvis civem nominatim, tribuni plebis concilio,⁷ ex civitate exturbari?⁸ 66. Quæ vero⁹

^b Per suffragia servorum.

//////////

rellet.—10 H S χ ψ *querere*.—1 χ *defenderent*. Ern. e conjectura cum Schutz. *defenderant* . . . *protexerant*. Ceteri *defenderunt* . . . *protexerunt*.—2 χ *Cessaram*.—3 H χ *qua*. Mox, pro *commoveri* H χ ψ *quo moveri*.—4 χ *si jus susceperat*.—5 χ ψ, Ven. 1483. Junt. Hervag. *proscripti*. Mox, H S χ *sacris legibus*.—6 ^e *Neque . . . neve* H S χ ψ, Rom. Ven. utraque, Junt. *neve . . . neve* Lamb. Verum videtur *ut ne priv. . . . neve*. Orell.—7 Edd. ante Ald. cum Ern. et Schutz. *concilio*. Ceteri *consilio*.—8 *Perturbari* S χ et edd. ante Naug. unde Garaton. conjecit *proturbari*.—9 *Pro vero* H χ habent *cum*,

NOTE

² *Patriæ nomine*] Laborabat Cicero, quia patriam defenderat contra Catilinam, et alios conjuratos, quem tueri debuerunt consules: ergo minus regem Cyprium tuebantur.

⁵ *Magistratuum pactioni*] Pepigerant fœdus inter se consules et tribunus mercede provinciarum, ut consules provincias haberent a tribuno, tribunus ut Ciceronem egeret.

^b *Sacratas legibus*] Sacratas leges tulit Junius Brutus tribunus plebis A. U. C. 240.

^c *Et XII tabulis*] Decem tabulæ leges sunt, quæ a decemviris perlatæ sunt, et in duodecim tabulis æreis incisæ, unde et nomen habuerunt. Leges autem illæ in omni ratione

juris præcipuam auctoritatem habuerunt.

^d *Privilegium*] Privilegium jussum est populi aut plebis, rogante magistratu, non generale, neque de universis civibus, sed de singulis conceptum, ut de imperio Cn. Pompeii, de Ciceronis reditu.

^e *Neque de capite*] Cum agitur de cive aut bonis illius, nihil contra eum decerni potest, nisi comitiis centuriatis. De iis dictum est in orat. pro Mur. § 1. not.

^f *Illis duabus pestibus*] Coss. Gahinium et Pisonem pestes appellat, quia omnia violari in republ. permittebant, expelli cives, &c.

promulgata^g illo anno fuerunt? quæ promissa multis?^h quæ conscripta? quæ sperata?¹⁰ quæ cogitata? quid dicam? qui locus orbis terræ jam non erat alicui destinatus? cujus negotii publici cogitari, optari, fingi curatio^c potuit,¹ quæ non esset attributa atque descripta?^d [p. 18.] quod genus imperii, aut quæ provincia,² quæ ratio auferendæ aut conflandæ^e pecuniæ non reperiebatur? quæ regio orave terrarum erat latior, in qua non regnum aliquod statueretur?⁴ quis autem rex, qui illo anno non aut emendum sibi, quod non habebat, aut redimendum, quod habebat,⁵ arbitraretur? quis provinciam, quis pecuniam, quis legationem ab senatu petebat? Damnatis de vi,ⁱ restituito; consulatus petitio ipsi illi populari sacerdoti^k comparabatur. Hæc gemebant boni, sperabant improbi, agebat tribunus plebis, consules adjuvabant.

XXXI. 67. Hic, aliquanto⁶ serius, quam ipse vellet, Cn. Pompeius,¹ invitissimis iis,⁷ qui mentem optimi ac fortis-

^c Administratio.

^d Concessa et distributa.

^e Conquirendæ.

//////////

et T non. Deinde, Franc. *pervulgata*. Postea, H χ fuerant.—10 Verba *que sperata* in H et S desunt. Pro *cogitata* H et χ *rogitata*. Verba *qui locus . . . descripta* absunt a C T, Franc. Dresd. et ed. pr.—1 *Fingique ratio potuit* Junt. et al. *fingique procuratio potuit* Hervag. *fingique ratio potuit* Med. *fingi ratio doluit* χ .—2 H S χ ψ et Ven. utraque *imp.*, *quæque prov.* In edd. Junt. Hervag. Lamb. aut omittitur.—3 Pro *conflandæ* Hervag. Lamb. et al. habent *auferendæ*; Mss. pauci, ed. Med. Junt. Grut. *flandæ*.—4 Verba *quæ regio . . . statueretur* absunt a C et T. Mox, pro *autem* H S χ ψ habent *hic*. Post *rex* C H S T χ addunt *erat*.—5 χ *haberet*.

CAP. XXXI. 6 Hæc H χ , et *aliquando* Naug. Lamb. et al.—7 χ *invictissi-*

NOTÆ

^g *Promulgata*] Promulgare legem nihil aliud est, quam populo per triundium legem ferendam proponere.

^h *Quæ promissa multis*] Per effectorum conglobationem agit in acta consulum.

ⁱ *Damnatis de vi*] Leges vetabant eos, qui de vi damnati erant, restitui in pristinum statum. Pæna autem non alia, quam exilio ponebantur.

^k *Populari sacerdoti*] Clodium sacerdotem appellat, quia in opera Bonæ Deæ, libidinis causa, penetravit: popularem vero, quia unice populo placere voluit.

¹ *Cn. Pompeius*] Excusat Pompeium, quod a principio nefariis Clodii consiliis non obstiterit: nam ut Cæsari satisfaceret suorum actorum dissolutionem metnenti, Clodium furere in Ciceronem passus est.

simi viri, suis consiliis, fictisque⁸ terroribus a defensione meae salutis averterant, excitavit illam suam non sopitam,⁹ sed suspicione aliqua retardatam consuetudinem reipublicae bene gerendae. Non est passus ille vir, qui sceleratissimos cives,^m qui acerrimos¹⁰ hostes, qui maximas nationes,ⁿ qui reges, qui gentes feras atque inauditas, qui praedonum^o infinitam manum, qui etiam servitia^p virtute victoriaque domuisset; qui omnibus bellis terra marique compressis,² imperium populi Romani orbis terrarum terminis definisset, rempublicam everti scelere paucorum; quam ipse non solum consiliis,³ sed etiam sanguine suo saepe servasset: accessit ad causam publicam: restitit auctoritate sua reliquis rebus:^q de praeteritis questus est.⁴ Fieri quaedam ad meliorem spem inclinatio^f visa est. 68. Decrevit senatus frequens de meo reditu Kalendis Jun.⁵ dissentiente nullo, referente L. Ninnio,^{6r} cujus in mea causa

f Mutatio.

//////////

mis iis. Verba ac fortissimi non sunt in C et T.—8 Edd. vett. *cons. ac fictis.* —9 *Solitam* C T: *solutam* ed. pr. Ascens. et Hervag. *insolitam* Franc. Med. Rom. Ven. 1483. Junt. Naug.—10 *Acerbissimos* Franc. *asperrimos* χ, Rom. Ven. utraque, Junt.—1 C *qui non serv.* T *qui serv.*—2 ψ *compressit.*—3 χ *cum filiis.* Mox, C T, Ald. Hervag. *sang. suo saepe defendisset; accessit, &c.* sic etiam Franc. nisi quod saepe omittat.—4 Naug. Lamb. *questus est de praeteritis.* In C T, Franc. Dresd. et ed. pr. omittuntur verba *reliquis rebus: de praet. questus est.* In χ *reliquis* tantum deest.—5 H *Junii:* T *Jan.*—6 C

NOTÆ

^m *Sceleratissimos cives*] Domuit Carbonem, Domitium, Q. Sertorium: primum in Sicilia, secundum in Africa, tertium in Hispania, qui omnes rebelles erant patriae.

ⁿ *Maximas nationes*] Domuit Hierbam, Mithridatem, Tigranem, et plurimas alias nationes; quae ei aditum negaverant, dum Mithridatem insequeretur, eas adjecit imperio Rom. De quibus vide orat. pro lege Manilia.

^o *Praedonum*] Piratarum bellum confecit undequingagesimo die, quo lege Gabinia ei delatum est.

^p *Servitia*] Domuit reliquias servorum, qui, Spartaco duce, Italiam populabantur: quatuor enim et septuaginta gladiatores Capuae ex ludo Lentuli profugerunt, et congregata servorum multitudine, Crixo et Spartaco ducibus, bello excitato, Claudium Pulchrum legatum et P. Varinum praetorem vicerunt: eosdem item praelio fractos Appianus et Plutarchus tradidit.

^q *Reliquis rebus*] Restitit rebus aliis omnibus quas Clodius meditabatur.

^r *L. Ninnio*] Alii legunt *L. Mummio*, qui tribunus plebis tum erat.

nuquam fides virtusque contremuit. Intercessit Ligus iste,⁸ nescio qui, additamentum⁷ inimicorum meorum. Res⁸ erat et causa nostra eo jam⁹ loci, ut erigere oculos, et vivere videretur. Quisquis erat, qui aliquam partem in meo luctu sceleris Clodiani attigisset, quocumque venerat, quod iudicium cumque subierat, damnabatur.¹⁰ Inveniebatur nemo, qui se suffragium de me tulisse confiteretur. Decesserat ex Asia¹⁰ frater meus magno squalore, sed multo etiam maiore mœrore. Huic ad urbem venienti tota obviam² civitas cum lacrymis gemituque processerat: loquebatur liberius senatus: concurrebant equites Romani: Piso ille, gener meus,³ cui fructum pietatis suæ⁴ neque ex me, neque a populo Romano ferre licuit, a propinquo suo^x socerum suum flagitabat: omnia senatus rejiciebat,^y nisi de me primum⁵ consules retulissent. XXXII. 69. Quæ cum res jam manibus⁶ teneretur;^g et⁷ cum consules provin-

⁸ *Prope esset confecta.*

//////////

Numio: H *Ninio*, sed in marg. *nimio*: S *Mimmio*: T *Munio*: χ et edd. pleræque ante Lamb. *Mummio*: ed. pr. *Mimio*. ‘*Pall.* nostri, præter nomen, inclinant ad *Mimium* aut *Mumium*, aut sane *Numium*.’ Grut. *Pro cuius* H S χ habent *cui*.—7 Orelli. conjecit *auctoramentum*. Verba *Intercessit Ligus . . . consules retulissent* absunt a C T, Franc. Dresd. et ed. pr.—8 ψ *Rem.*—9 H S χ ψ et edd. ante Hervag. non agnoscunt *jam*. Mox, in ψ *eligere oculos*.—10 χ ψ *sibi, erat damnab.* Manutius conjecit legend. *subierat, repellebatur, damnab.*—1 S ψ *Discesserat*, et H S χ ψ *ab Asia*.—2 H χ *obvia*.—3 Lamb. *meæ* omittit.—4 χ *pict. meæ*. Tum, *neque a me* Car. Steph. et Lamb. 1566.—5 H S χ ψ *primo*.

CAP. XXXII. 6 ψ *Quæ enim res, et T jam in manibus*.—7 H S χ et nonnul-

NOTÆ

⁸ *Ligus iste*] Ælium Ligurem designat, qui hoc sibi nomen ex antiqua Æliorum familia assumerat; quem tamen ostendit in Liguria natum esse.

⁷ *Additamentum*] Is se ad Clodium et ad Ciceronis inimicos adiunxerat.

¹⁰ *Ex Asia*] Minorem Asiam Q. Cicero proconsul administraverat, ex qua aliquanto post fratris discessum rediit.

^x *A propinquo suo*] A Pisone con-

sule, qui propinquus erat, repetebat Ciceronem exulem.

^y *Senatus rejiciebat*] Statim atque Mummium de Cicerone revocando retulit, frustra Ligo intercedente, ut scribit Plutarchus, Pompeius se accusans, quod Ciceronem prodidisset, de illius reditu, amicorum opera adjutus, agere cepit. Resistente frustra Clodio, placuit senatui nihil in republica decernere, nulla de re agere, nisi Cicero ab exilio revocaretur.

ciarum pactione^z libertatem omnem perdidissent, qui cum in senatu, privatim,⁸ ut de me sententias dicerent, flagitabantur, legem illi se Clodium timere^a dicebant: cum hæc non possent jam diutius sustinere,⁹ initur consilium de interitu Cn. Pompeii; quo patefacto, ferroque deprehenso,^b ille inclusus domi tamdiu fuit, quamdiu inimicus meus^c in tribunatu. De meo reditu octo tribuni promulgarunt.^h¹⁰ Ex quo intellectum est, mihi absenti crevisse amicos, in ea præsertim fortuna, in qua nonnulli etiam, quos esse putaveram, non erant; sed eos voluntatem semper eandem, libertatem non eandem¹ semper habuisse: nam ex novem tribunis,² quos tunc habueram, unus, me absente, defluxit,ⁱ qui cognomen sibi ex Æliorum imaginibus³ arripuit, quo magis nationis ejus esse, quam generis, videretur. 70. Hoc

^h *Proposuerunt.*

ⁱ *Recessit.*

//////////

læ edd. vett. non habent copulam. Verba *et cum consules . . . diutius sustinere* non sunt in C et T.—8 H S χ et edd. ante Manut. *privati*. Vid. Nott. Varr. Pro *dicerent* Schutz. e conjectura Garatoni recepit *rogarent*; Wolf. suspicabatur legend. *dicere liceret*: quidam, teste Orell., legi maluerunt *ut sententias darent*. Aliquis ap. Lamb. cum (omisso *qui*) *in senatu permulti, ut sententias dicere liceret, flagitabant*.—9 Manut. *sustineri*. Deinde, H *initum*: ψ *initus*.—10 χ *promulgarunt*. Ante *michi absenti* Car. Steph. Lamb. Schutz. et Orell. e conjectura Manutii addiderunt *non*. Pro *crevisse* quidam ap. Orell. *decrevisse*. Totus locus suspectus erat Ernesto. Verba *Ex quo intelligitur . . . fidem convertissent* absunt a C T, Franc. Dresd. et ed. pr.—1 Pro *verbis libertatem non eandem* in χ tantum legitur *non*.—2 H S χ *ex octo trib.* Mox, Ern. suspicabatur *tunc delend.*, vel legend. *ante*.—3 H *ex aliorum imag. χ ex aliis imag.* Deinde, pro quo χ habet *quod*; ψ *quos*. Schutz. e conjectura Ursini recepit *quo magis nationis ejus esse, quam generis*. Vid. Nott. Varr.—

NOTÆ

^z *Provinciarum pactione*] Consules Piso et Gabinius suas provincias a populo, non a senatu, ut moris erat, obtinuerant.

^a *Legem Clodium timere*] In illa lege illud continebatur, ne quis de Ciceronis reditu referret, ne quis decerneret, ne disputaret, ne loqueretur, ne pedibus iret in sententiam, neve scribendo adesset.

^b *Ferroque deprehenso*] Collocatus est quidam Clodii libertus nomine Damnio in insidiis ad vestibulum

templi Castoris, qui deprehensus fuit cum sica ad interficiendum Pompeium.

^c *Inimicus meus*] Quamdiu Clodius tribunus fuit, tamdiu Pompeius domi suæ delituit,

^d *Æliorum imaginibus*] Ælia gens nobilis imagines habuit, ex qua gente sibi nomen assumpsit Stalennus; qui, cum Ligur esset, creditur hoc cognomine nationem suam celare. Ligures autem fallaciarum et superbiam nomine pessime audiebant.

igitur anno, magistratibus novis designatis,^e cum omnes boni omnem spem melioris status in eorum fidem convertissent;^k princeps⁴ P. Lentulus,^f auctoritate ac sententia sua,⁵ Pisone et Gabinio repugnantibus, causam suscepit, tribunisque plebis octo referentibus,^g præstantissimam de me sententiam dixit. [p. 19.] Qui cum ad gloriam suam, atque ad amplissimi⁶ beneficii gratiam magis pertinere videret, causam illam integram ad suum consulatum reservari, tamen rem talem per alios citius, quam per se tardius confici malebat. XXXIII. 71. Hoc interim⁷ tempore^h P. Sextius, iudices, designatus, iter ad C. Cæsaremⁱ pro mea salute suscepit. Quid egerit, quantum profecerit, nihil ad causam. Equidem existimo, si ille (ut arbitrator) æquus nobis⁸ fuerit, nihil ab hoc profectum: sin irrior,⁹ non multum: sed tamen sedulitatem atque integritatem hominis videtis. Ingredior jam in Sextii tribunatum: nam hoc primum iter designatus^l reipublicæ causa¹⁰

^k Speravissent meliorem statum ex eorum probitate.

//////////

4 Post princeps C T addunt etiam.—5 In H et χ sua deest.—6 χ amplissimam. Verba Qui cum ad gloriam . . . confici malebat absunt a C T, Franc. Dresd. et ed. pr.

CAP. XXXIII. 7 C iterum. Pro iudices, quod in T deest, H S χ ψ , Franc. Dresd. ed. pr. Ven. 1483. Junt. habent iudex. In ed. Car. Steph. legitur iudices, tribunus designatus.—8 Nobis non est in χ . Pro fuerit Ms. Ursini exhibit fuerat. Verba Equidem existimo . . . causa suscepit absunt a C T, Franc. Dresd. et ed. pr.—9 χ ratio.—10 In H causa omittitur. Verba Ingredior jam

NOTE

^e Magistratibus novis designatis] Anno urbis 695. designati sunt in annum sequentem consules P. Lentulus Spinther et Q. Metellus Nepos: tribuni vero plebis T. Annius Milo, P. Sextius, C. Sestilius, M. Cispus, T. Fadius, M. Curtius, C. Messinius, Q. Fabricius, Sex. Attilius Serranus, et Numerius Quintius.

^f Princeps P. Lentulus] Hic princeps dicitur Lentulus, quia primus omnium censuit revocandum esse Ciceronem.

^g Tribunis referentibus] Jus fuit tri-

bunis ad senatum referre de republica.

^h Hoc interim tempore] Aggreditur jam de Sextii tribunatu dicere, ut ad suam defensionem, quæ est de vi, perveniat.

ⁱ Ad C. Cæsarem] Tunc Cæsar erat in Galliis, quas administrabat.

^k Sin irrior] Cæsar Ciceroni subiratus videbatur, quod in iudicio quodam deplorans reipublicæ statum, eum læserat.

^l Designatus] Statim atque Sextius tribunus designatus est, iter in Gal-

suscepit. Pertinere et ad concordiam civium putavit, et ad perficiendi^r facultatem, animum Cæsaris a causa non abhorrere.

Abiit ille annus.^m Respirasse² homines videbantur, nondum re, sed spe³ reipublicæ recuperandæ. Exierunt malis ominibus⁴ atque execrationibus^o duo vulturii^p paludati;^q quibus utinam ipsis^s evenissent ea, quæ tum homines precabantur! neque nos^r provinciam Macedoniam cum exercitu, neque equitatum in Syria, et cohortes optimas,^s perdidissemus.⁶ 72. Ineunt magistratum^t tribuni

in Sextii . . . causa suscepit Schutz. uncis inclusit. Pro *Pertinere et in T* legitur *Pertinet sed.* C et Franc. copulam omittunt.—1 χ *putare, et ad perficiendum.*—2 C T, Franc. *respirare.*—3 ψ *nondum rep., sed spei.* Tnm, Lamb. *republica recuperata.*—4 C T χ *omnibus.*—5 H χ *se ipsi.*—6 C T, Franc. *Dresd.* et ed. pr. non habent verba *neque nos provinciam . . . perdidissemus.* Mox, pro verbis *tribuni plebis* C T, Franc. et ed. pr. exhibent *alii.* In *Dresd.* legitur *magistr.*, qui omnes *alii se de me, &c.* Pro qui χ ψ habent *quod*, et pro *se de iidem sæpe.* Edd. vett. omittunt *se.* In Ms. C *me deest.* Denique, C *pro-*

NOTÆ

liam pro Cicerone ad Cæsarem suscepit.

^m *Abiit ille annus*] Quo fuere consules Piso et Gabinius, tandem ille annus effluxit.

ⁿ *Malis ominibus*] Omen quoddam est præsignium ex hominum vocibus collectum: nam a captantibus omnia pueri foras in vicum mittebantur, qui prætereuntes voces aucuparentur, easque domum referrent, ex quibus omnia colligebant.

^o *Execrationibus*] Cum abibant in provinciam consules, solebat eos populus cum amicis ex Capitolio ad portas civitatis deducere. Faustis eos acclamationibus et ominibus prosequabantur amici, inimici vero precibus detestabantur: hæc porro preces diræ seu execrationes dicebantur.

^p *Duo vulturii*] Vultures appellat Pisonem et Gabinium, quasi mali omnis aves.

^q *Paludati*] Prefecturi in provinciis consules et prætores, vota nuncupabant in Capitolio, unde paludati discēdebant. Paludamentum autem genus fuit vestis, qua imperatores utebantur, aliique milites in castris.

^r *Neque nos*] Si mala quæ ipsis omnes apprecabantur, evenissent, nunquam venissent in provincias; et Piso non vendidisset Thracibus ac Dardanis pacem, neque his Macedoniam vexandam permisisset, neque fame exercitum perdidisset; neque Gabinius equitatum amisisset.

^s *Cohortes optimas*] Cohortes peditem fuerunt, sicut turmæ equitum. Cohors continebat tres manipulos, unum principum, alterum hastatorum, tertium triariorum. Vide plura de iis in orat. pro Marcello.

^t *Ineunt magistratum*] Quarto Idus Decembres illi tribuni, de quibus dictum est superius, magistratum iniierunt.

plebis, qui omnes se de me promulgaturos confirmarant. Ex his princeps emitur⁷ ab inimicis meis is,⁸ quem homines, in luctu irridentes, Gracchum vocabant;^u quoniam⁹ id etiam fatum civitatis^x fuit, ut illa¹⁰ ex vepreculis extracta nitedula^y rempublicam conaretur arrodere.¹ Alter vero, non ille Serranus^z ab aratro, sed ex deserto^a Gavi Oleli horreo calatis granis,² in Calatinos Attilios^b insitus, subito nominibus in tabulas relatis,³ c nomen suum de tabula sus-

mulgatores, et C H T confirmarunt: χ confirmant.—7 χ emittitur: Franc. eruitur.—8 C et T non habent is.—9 χ quod. Deinde, χ ψ factum.—10 χ ut ille: T ne illa. Tnm, vepretulis C H S χ et al. Pro nitedula T ψ in cedula; al. nitedula.—1 C conarentur, et χ abrodere. Verba Alter vero . . . tabula sustulit non sunt in C T, Franc. Dresd. et ed. pr.—2 Mss. ap. Lamb. Gaviio Lactior ea colatis ganis; al. ganiis; al. granis: unde ipse coniecit legend. Gavianus Attilii horreo, et calatis Gaviis, vel Gavius Attilii horreo calathis Gavianis. Pal. 9. habet gravi lictiore a calatis gravis: Ms. Vict. gravi lictior ea calatis gaviis: Gembl. gavi oleli orca calathis granis: Junt. Gavi et Leli horreo calatis granis. Perizonius, Animadv. Hist. cap. 1. sic correxit, Gavius Capionis horreo, calatis granis. Manut. Grut. et omnes edd. seqq. dederunt Gavi (vel Gavius) Oleli horreo calatis granis, e conjectura Pantagathi. Pro verbis Gavi Oleli horreo H S habent gavioliorea, cum asterisco in margine; χ gaviola liorea: pro granis χ ψ gravis. Grut. coniecit Calarii Ofelli horreo calatis granis. Mox, pro Attilios Gembl. et ed. pr. exhibent at illos; H S, Ven. 1483. atque illos; Junt. atque Lelios. Viri docti hunc locum esse corruptum dicunt.—3 χ relictis.—

NOTÆ

^u Gracchum vocabant] Ironia est. Gracchus Quintiæ gentis, et Sempronix cognomen fuit: significat autem Numerium Quintium, cujus pater se filium Tiberii Gracchi venditabat.

^x Fatum civitatis] Ridet hominem; ut enim Tiberius Gracchus, tribunus plebis, evertit rempublicam seditio-nibus, sic iste Numerius Quintius, tribunus plebis, evertere rempublicam conatus est.

^y Nitedula] Nitedula musculi species est: facete autem id dictum est de infimæ sortis homine, qui sic virum dignitate insignem lædere conatur, ut nitedula arbores corrodunt.

^a Serranus] C. Attilius Serranus dictus est, ex eo quod serentem invenirent: at istius in horreo tam pauca erant grana, ut calari, id est nomina-

ri, possent: unde Calatinus dictus est.

^a Sed ex deserto] Iste Serranus tribunus plebis, qui a Clodianis entus est, non a Serrano præstantissimo illo homine, cujus cognomen refert, originem traxit; sed, cum Gavi cujusdam Oleli filius esset, ab inope et vacuo patris horreo in Attiliam familiam per adoptionem transit: quod quasi jure quodam factum est; nam cum in deserto illo Gavi horreo ita pauca grana essent ut calarentur, id est numerarentur, merito hic ejus filius a calatis granis, in eam familiam, quæ Calatini cognomen habet, insitus est.

^b Attilios] E gente Attiliorum fuere Calatini.

^c Nominibus in tabulas relatis] Qui

tulit. Veniunt kalendæ Januarii: ^{4 d} vos hæc melius scire potestis: ^e equidem audita dico: quæ tum frequentia senatus, ^f quæ expectatio populi, qui concursus legatorum ex Italia cuncta, quæ virtus, actio, gravitas P. Lentuli consulis fuerit, quæ etiam collegæ ejus ^g moderatio de me; qui cum inimicitias sibi mecum ex reipublicæ dissensione ⁵ susceptas esse dixisset, eas se patribus conscriptis, dixit, et temporibus reipublicæ permissurum. XXXIV. 73. Tum princeps ^h rogatus sententiam L. Cotta, dixit ⁶ id, quod dignissimum reipublica ⁷ fuit, nihil de me actum esse jure, nihil more majorum, nihil legibus: non posse quenquam de civitate tolli sine judicio: de capite non modo ⁸ ferri, sed ne judicari quidem posse, nisi comitiis centuriatis: ⁱ vim fuisse illam, ^k flammam quassatæ ⁹ reipublicæ perturbato-

//////////

4 Garaton. et Orell. *Januaria*. Ceteri *Jan.* vel *Januarii*. Verba *ros hæc melius scire pot.*; *equidem aud. dico* non leguntur in C T, Franc. Dresd. et ed. pr. —5 ψ *dissensione*. Pro verbis *se patribus conscriptis* H S χ habent *sæpe*. Tum, H, Junt. Lamb. *et temp. et reipublicæ*. Pro *permissurum* Lamb. legi maluit *remissurum*. In C T, Franc. Dresd. et ed. pr. omittuntur verba *qui concursus legatorum . . . temp. reip. permissurum*.

CAP. XXXIV. 6 ψ *Cottæ*, et C T χ *edixit*.—7 C *reip.*—8 χ *de cap. nemo modo*. Mox, pro *quidem* H χ *quenquam*. Schutz. e conjectura edidit *de cap. non modo judicari, sed ne ferri quidem*.—9 H S *quæsitæ*. Tum, *perturbato undi-*

NOTÆ

in familiam novam adoptabantur, nomina sua in censorum tabulas referebant. Ut primum igitur locuples factus est per illam adoptionem, nomen suum de creditorum tabula sustulit, ære alieno dissoluto: nisi potius tabulam auctionariam significet, quæ de illius proscriptis bonis fixa erat.

^d *Veniunt kalendæ Januarii*] Kalendis Januariis P. Lentulus Spinther et Q. Metellus Nepos consulatum inierunt, anno nrbs 696.

^e *Hæc melius scire potestis*] Quia tum absens et in exilio erat Cicero, non ita quæ tum gesta sunt, ac iudices, qui præsentibus erant, nosse potuit.

^f *Frequentia senatus*] Quadringenti

et decem senatores, magistratusque omnes afferunt, cum de Cicerone revocando relatum est.

^g *Collegæ ejus*] Metellum Nepotem indicat, qui cum Pub. Clodii frater esset ex matre, et inimicus Ciceronis et tribunus plebis consulatu abeuntem concionis habendæ potestate privavisset, tamen Lentulo referente, cum eo absente rediit in gratiam.

^h *Princeps*] Princeps senatus dicebatur, qui primus a censoribus nominabatur.

ⁱ *Comitiis centuriatis*] De comitiis illis dictum est in orat. II. de lege Agr. § 27. not. in quibus tantum de civis capite fas erat judicare.

^k *Vim illam*] Vis quæ a Clodio contra Ciceronem excitata est, quasi

rumque temporum, jure judiciisque sublatis: magna rerum¹ perturbatione¹⁰ imminente, declinasse¹ me paululum, et, spe reliquæ tranquillitatis, præsentis fluctus tempestatemque² fugisse. Quare, cum absens rempublicam non minus magnis periculis, quam quodam³ tempore præsens^m liberassem, non restitui me solum, sed etiam ornari a senatu decere. Disputavit etiam multa prudenter, ita de me⁴ illum amentissimum et profligatissimum hostem pudoris et pudicitiaë scripsisse quæ scripserat,⁵ iis verbis, rebus, sentiis, ut, etiamsi jure⁶ esset rogatum,⁷ tamen vim habere non posset: quare me, qui nulla lege⁷ abessem, non restitui lege, sed revocari senatus auctoritate oportere. 74. Hunc,⁸ nemo erat, quin verissime sentire diceret.⁹ Sed post eum rogatus Cn. Pompeius, approbata laudataque Cottæ sententia,¹⁰ dixit, sese otii mei causa, ut omni populari concitatione defungerer,^m censere, ut ad senatus auctoritatem populi quoque Romani beneficium erga me adjungeretur. Cum omnes certatim, aliusque alio² gravius atque ornatus de mea salute dixisset,³ fieretque sine

¹ *Perlatum.*^m *Ut essem expers omnis periculi.*

//////////

que tempore C H T χ ψ, Franc. Dresd. et edd. ante Hervag.—10 *Permutatione* C T, Franc. Dresd. Ald. Nang. Car. Steph. Mannt. Græv. Lall. et Orell. *commutatione* Lamb. *perturbatione* ceteri.—1 χ *inclinasse*. Tum Lamb. *paululum*. Postea, C *reliqua*.—2 Franc. Dresd. et ed. pr. *tempestatemque*.—3 χ *quondam*.—4 Idem Ms. *ita a me*.—5 C H T χ ψ, Rom. Ven. 1480. Junt. Lamb. *scripsisset*.—6 C *etiam sine jure*. Mox, idem Ms. *non possem*: Franc. Dresd. et ed. pr. *non posse*.—7 *Lege* abest a C T, Franc. Dresd. et ed. pr. non improb. Grævio. Deinde, C *obessem*: Franc. Dresd. et ed. pr. *abesse*.—8 Pro *Hunc* T, Franc. Dresd. et ed. pr. habent *Homo*.—9 ψ *deberet*. In C T et ed. Hervag. deest *Sed*.—10 *Sententiam Cottæ laudavit et approbavit* C T: *approbavit laudavitque Cottæ sententiam* Franc. Dresd. et ed. pr.—1 χ *defringier*. Pro ut H habet et; ψ *aut*. Pro verbis *ad senatus auct. . . adjungeretur* in H et S legitur *ad senatum non ad se referri jussit*. Verba *sese otii mei causa . . . adjungeretur* absunt a Franc. Dresd. et ed. pr.—2 Car. Steph. Lamb. et Orell. *alius alio*.—3 Pro *dixisset* Rom. Ven. utraque, Junt. Hervag.

NOTE

flamma fuit reipublicæ perturbata.

¹ *Magna rerum*] Nisi Cicero abiisset, impendebat civile bellum reipublicæ, quod cum Clodio, cum consulibus et Cæsare gerendum fuisset.

^m *Quodam tempore præsens*] Intelligit tempus quo Catilinæ seditionem exstinxit, cui similis reipublicæ impendebat.

ulla varietate discessio;ⁿ surrexit, ut scitis,⁴ Attilius hic Gavianus: nec ausus est, cum esset emtus, intercedere; noctem sibi ad deliberandum postulavit.^o Clamor senatus,^p querelæ, preces, socer ad pedes^q abjectus. Ille se affirmare, postero die moram nullam esse facturum. Creditum est: discessum est. Illi interea deliberatori merces, longa interposita nocte, duplicata est. Consecuti dies pauci^r omnino Januario mense, per quos senatum haberi liceret; sed tamen actum nihil, nisi de me.

XXXV. 75. Cum omni mora, ludificatione, calumnia, senatus auctoritas impediretur, venit tandem^s concilii de me agendi dies, VIII kalendis Febr. Princeps rogationis,^s vir mihi amicissimus, Q. Fabricius, templum^t aliquanto⁶ ante lucem^u occupavit. [p. 20.] Quietus eo die Sextius,⁷

//////////

et Orell. habent *dixissent*. Pro verbis *dixisset fieretque* usque ad *auctoritas impediretur* in ψ tantum legitur *dixissent*, in C H S T χ *sine ulla varietate dixissent*, in Franc. Dresd. et ed. pr. *dixisset sine ulla varietate*.—4 Hervag. Lamb. *sciatis*.

CAP. XXXV. 5 In C H S T, Franc. Dresd. et ed. pr. deest *tandem*. Tum, *consilii* Franc. Junt. Hervag. Naug. Vocem *concilii* de sententia Garatoni et Ernesti Orellins uncis inclusit. In Lamb. ed. 1566. legitur *venit tandem in comitio de me agendi*. Abramius conjecit legend. *concilii de me habendi*. Pro VIII C T habent *nonus*, et Junt. *nono*. Porro, Ern. *kalendis*: alii *kal.* vel *kalendas*. Denique, Junt. *Februarii*.—6 Franc. C. *Fabricius*, et T *tem-*

NOTÆ

ⁿ *Fieretque discessio*] Omnes senatores ibant in partem eorum, qui reditum Ciceronis postulabant: qui enim aliter sentiebant, in aliam partem transibant.

^o *Ad deliberandum postulavit*] Licet tribunis fas esset intercedere, et tempus ad deliberandum postulare, tamen illius spatium poterat a senatu circumseribi.

^p *Clamor senatus*] Clamor factus est a senatu contra tribunum indignante.

^q *Socer ad pedes*] Moris id fuit apud antiquos, cum supplicarent, ut ejus, quem precarentur, caput, manum dextram, et genu contingerent. Socer autem Attilii, Cn. Oppius, ad

generi sui pedes abjectus est.

^r *Dies pauci*] Nec a Kalendis Januarii ad XVIII Kal. Febr. quotidie senatum habere fas est, propter dies comitiales; nec unquam ad VIII kal. Febr. propter legem Pupiam. Cic. Epist. ad Fam. 1. 4. et ad Q. Fratr. 11. 11.

^s *Princeps rogationis*] Q. Fabricius princeps rogationis de Ciceronis reditu dicitur, quia prior rogationem tulit de illo, cui omnes alii magistratus subscriperunt.

^t *Templum*] Per templum rostra intelligit, quia omnis locus auguriis consecratus templum dicebatur.

^u *Ante lucem*] Occupavit rostra ne

is, qui est de vi reus : actor hic defensorque causæ meæ, nihil progreditur, consilia expectat inimicorum meorum. Quid illi,⁸ quorum consilio P. Sextius in iudicium vocatur? quo se pacto gerunt?⁹ Cum forum,^x comitium,^y curiam,^z multa de nocte, armatis hominibus ac servis plerisque¹⁰ occupavissent, impetum faciunt in Fabricium, manus afferunt, occidunt nonnullos, vulnerant multos. 76. Venientem in forum, virum optimum et constantissimum, M. Cispium, tribunum plebis, vi depellunt; cædem in foro maximam faciunt: ¹ universique, dstrictis gladiis et cruentis, in omnibus fori partibus, fratrem meum, virum optimum, fortissimum, meique amantissimum, oculis ² quærebant, voce poscebant: quorum ille telis libenter, in tanto luctu, ac desiderio mei, non repugnandi,³ sed moriendi causa corpus obtulisset suum, nisi suam vitam ad spem mei reditus reservasset.⁴ Subiit tamen vim illam nefariam conscleratorum latronum: et, cum ad fratris salutem a populo Romano deprecandam ⁵ venisset, pulsus e rostris,^a

plum aliquantulum.—7 Al. *Sestius*.—8 χ *illorum*.—9 *Quo se spectato ger.* C H S χ : *quo se spectatum ger.* Franc. Dresd. et ed. pr.—10 Gulielmus suspicabatur operisque legend.—1 Verba *Venientem in forum . . . max. faciunt* absunt a C H S T χ ψ , Franc. Dresd. et ed. pr. Deinde, *universique dstrictis* habent C H et nonnullæ edd. vett.—2 Pro verbis *fortissimum . . . oculis*, quæ C H S χ omittunt, in T ψ *oculis* tantum legitur.—3 Schutz. e Ms. Hoto-manni recepit *depugnandi*. In C H S T χ , Franc. Dresd. et ed. pr. desunt verba *in tanto luctu . . . moriendi causa*.—4 *Post reservasset* in χ ψ additur *pulsus tamen e rostris in comitio*. Verba *Subiit tamen vim . . . deprec. venisset* in C H S T, Franc. Dresd. et ed. pr. omittuntur.—5 Nang. Maunt. Car. Steph. *deprecandunque* cum defectus signo. Lamb. a P. R. *implorandam deprecandamque*. Tum, *pulsus tamen* C H S T, Hervæg. ‘Fortasse tandem,’

NOTÆ

aditu a Clodianis prohiberetur; nam ante lucem agere cum populo legibus fas non erat.

^x *Forum*] Forum locus et platea fuit, ubi iudicia fiebant, agebatur cum populo, et conciones habebantur.

^y *Comitium*] Comitium locus fuit fori sacratio in cæmæcis Sacræ Viæ situs. Comitium autem dictum

est, quod eo coibant comitiis curiatis, et litium causa.

^z *Curiam*] Curia Romæ fuit locus, ubi senatus egebatur; qualis curia Hostilia, Pompeia, et Julia fuit. Curia vero in municipiis et coloniis locus erat, in quo consilium publicum habebatur.

^a *Rostris*] Rostris, id est, e suggestu ante curiam Hostiliam posito,

in comitio jacuit, seque servorum et libertorum^b corporibus obtexit, vitamque tum⁶ suam noctis et fugæ præsidio, non juris judiciorumque defendit. 77. Meministis tum, judices, corporibus civium Tiberim compleri,⁷ cloacas^c referciri, e foro spongiis effingi^{n 8} sanguinem, ut omnes tantam illam copiam, et tam magnificum apparatus, non privatum, aut plebeium, sed patricium et prætorium^d esse arbitrarentur. XXXVI. Nihil, neque⁹ ante hoc tempus, neque hoc ipso turbulentissimo die, criminationis esse in Sextium.¹⁰ Atqui vis in foro versata est. Certe: quando enim major? Lapidationes sæpe vidimus: non ita sæpe, sed nimium tamen sæpe gladios: cædem vero tantam, tantos acervos corporum exstructos, nisi forte illo Cinnano atque Octaviano^e die, quis unquam in foro vidit? qua ex concertatione^f animorum? Nam ex pertinacia,

ⁿ *Exprimi.*

ait Orell.—6 In H S T χ , Ven. 1483. Junt. deest *tum*.—7 C et Hervag. repleti. In χ deest. Mox, al. *refarciri*. In C H S T χ , Franc. Dresd. et ed. pr. non leguntur verba *e foro . . . arbitrarentur*.—8 Edd. nonnullæ ante Lamb. *effundi*.

CAP. XXXVI. 9 *Nihil neque* e Ms. dederunt Lamb. Grut. Ern. Schutz. et Orell. Ceteri *Nihilque neque*. Ern. coniecit legend. *Nihil itaque*, aut simile quid.—10 Naug. Lamb. Grut. *criminamini Sextium*: Abram. ed. *criminandum Sextium*: nonnulli ap. Lamb. *criminationis est in Sext.* Hervag. et Cam. omittunt *esse*, unde Orell. uncis inclusit. Pro *criminationis*, Ern. legi maluit *criminis*. Verba *Atqui vis in foro* usque ad *sanguine saginantur* absunt a C H S T χ , Franc. Dresd. et ed. pr.—1 Lamb. *vidit, sine aliqua conc.*

NOTE

unde orationes suas habebant oratores.

^b *Servorum et libertorum*] Suorum libertorum et servorum, qui pro comitii foribus pernoctarunt, corporibus, Q. Cicero se textit, quia gladios ad eum defendendum non habebant.

^c *Cloacas*] Cloacæ meatus subterranei fuere, quibus ad Tiberim aqua corrivatur: ex earum structura, ait Dionysius Halicarnassus imperii Romani magnitudinem judicari.

^d *Patricium et prætorium*] Appium Pulchrum notat, qui et patriciæ gentis erat, et præturam eo anno

gerebat. Hic enim eos gladiatores, quos in funere Marci propinqui sui daturus erat, P. Clodio fratri suo commodavit.

^e *Cinnano atque Octaviano*] Ab illo die, quo Cinna et Cn. Octavius coss. inter se dissidentes, magnam civium stragem ediderunt, (de quo Velleius, lib. II.) nunquam tanta cædes facta est.

^f *Qua ex concertatione animorum*] Affert hic causas omnes seditionum; vel enim oriuntur illæ ex animorum concertationibus, vel ex tribuno qui contra legem intercedit, vel ex ipso

aut constantia intercessoris, oritur sæpe seditio, culpa atque improbitate latoris, commodo aliquo imperitis, aut largitione proposita: oritur ex concertatione magistratum: oritur sensim ex clamore primum; deinde aliqua discessione^o concionis: vix, sero et raro ad manus pervenitur: nullo vero verbo facto,⁵ nulla concione advocata, nulla lege recitata, concitatum³ nocturnam seditionem, quis audivit? 78. An verisimile est,⁴ ut civis Romanus, aut homo liber quisquam cum gladio in forum descenderit ante lucem, ne de me ferri pateretur, præter eos, qui ab illo pestifero ac perduto cive^h jampridem reipublicæ sanguine saginantur? Hic jam⁵ de ipso accusatoreⁱ quæro, qui P. Sextium queritur cum multitudine⁶ in tribunatu, et cum præsidio magno fuisse, num illo die fuerit. Certe, certe⁷ non fuit. Victa igitur est causa reipublicæ, et victa, non auspiciis,^k non intercessione,^l non suffragiis;^m sed vi, manu, ferro: nam, si obnuntiasset Fabricio is prætor, qui se servasse de cælo⁸ dixerat; accepisset respublicaⁿ pla-

^o *Dissensione.*

//////////

Orell. conjerit *conciatione* legend.—2 Orell. suspicatur *dissensione* legend.—3 Hervag. *nulla lege, tam concitata*: Lamb. *nulla lege promulgata, concitata*. In Mss. nonnullis et edd. ante Grut. deest *recitata*.—4 Verba *An verisimile est* Lambino suspecta erant.—5 *Saginantur* Pantagathus, et *Hic etiam* C H S T χ, Franc. Dresd. et ed. pr.—6 *Voces cum multitudine* in Franc. et ed. pr. desunt.—7 *Certe semel tantum legitur* in C H S T χ, et edd. ante Grut. Verba *Victa igitur ... lassisset* absunt a C H S T χ.—8 *Is tribunus*

NOTÆ

legislatore qui contra intercessorem suam legem tueri vult, quique multa commoda sperare imperitæ multitudini jubet; vel ex concertatione magistratum, vel ex clamore qui fit a populo, &c.

⁵ *Nulla vero verbo facto, &c.*] At nihil horum factum est; nullam enim Fabricius aut Cispinus occasionem pugnae aut seditionis dederunt.

^h *Perduto cive*] Clodius civis erat tam perditus, ut seditionibus aleretur.

ⁱ *Ipsa accusatore*] M. Tullius Albi-

novanus accensabat Sextium de vi.

^k *Auspiciis*] Non enim aliquis magistratus renuntiavit se spectasse de cælo, aut signum aliquod cæleste observavisse, quo impediretur ne lex ferretur de Ciceronis reditu: nam obnuntiationibus leges impediabantur.

^l *Non intercessione*] Nullus magistratus aut tribunus plebis intercessit.

^m *Non suffragiis*] Nulla suffragia populi contra legem illam de Cicerone fuerunt, quibus lex antiquabatur.

ⁿ *Accepisset respublica*] Magnam qui-

gam, sed eam, quam acceptam gemere posset: ⁹ si intercessisset collega Fabricio, læsisset rempublicam, sed rempublicam jure læsisset. Gladiatores tu novicios, ⁰ pro expectata ædilitate suppositos, cum sicariis ¹⁰ e carcere emis- sis ante lucem immittas? ¹ magistratus templo dejicias? ² cædem maximam facias? forum purges? ³ et, cum omnia vi et armis egeris, ⁴ accuses eum, qui se præsidio muni- erit, non ut te oppugnaret, sed ut vitam suam posset de- fendere? ⁵

XXXVII. 79. Atqui ne ex eo quidem ⁶ tempore id egit Sextius, ut a suis munitus, tuto ⁷ in foro magistratum ge- reret, rempublicam administraret. Itaque fretus sanctitate tribunatus, ^p cum se non modo contra vim et ferrum, sed etiam contra verba ⁸ atque interfationem ^q legibus sacratis ^r

^p *Vacues.*

plebis, quæ servasse de cælo edd. ante Lamb. *is prætor, qui se servaturum esse de cælo* Schutz. recepit e conjectura Ernesti.—9 Schutz. e conjectura cujusdam ap. Ursinum edidit *gemere, non queri posset.*—10 *Gladiatores tu supponas cum sicariis* C H S T χ, Franc. Dresd. et edd. ante Hervag.—1 *Ante lucem in forum immittas* C H S χ, Barb. et edd. ante Grut. cum Orell. sic etiam T, Franc. Dresd. et ed. pr. nisi quod habeant *emittas.*—2 C H S T χ et edd. ante Naug. *ejicias.*—3 Manutius legi maluit *spurces.* Schutz. de sententia Ernesti uncis inclusit voces *forum purges.*—4 C T *omnia vim et armis egeris:* χ *omnia armis gesseris.*—5 In T desunt verba *posset defendere.*

CAP. XXXVII. 6 Pro verbis *Atqui ne ex eo quidem* (quæ in T χ desunt) C H ψ, Dresd. ed. pr. Ven. 1480. Junt. habent *Ex eo autem;* S et edd. vett. pleræque *Ex eo.* In Franc. legitur *Ex eo temp. autem quid egit Sextius, nisi ut a suis, &c.*—7 C *tute.* Post *foro* Naug. Cam. Manut. Græv. Lall. addunt *tum;* χ, Franc. Pal. 9. Ms. Vict. edd. Rom. Ven. utraque, Grut. *tuo.* Gulielm. legi maluit *tuto in foro tamen mag.* et Garaton. *tuto in foro suum mag.* In Dresd. omittuntur verba *tuto in foro tum mag. ger.* Ante *rempublicam* C H S T χ, Franc. et edd. ante Naug. repetunt verba *ut a suis munitus.*—8 Voces

NOTÆ

dem plagam accepisset respublica, sed non tantam quantam accepit, cum vis facta est: quia obnuntiatione et intercessione, quæ legitimæ sunt, in republica allata fuisset; at nunquam vis est legitima.

⁰ *Tu novicios*] Novicii gladiatores dicebantur, qui nondum satis erant a lanistis eruditi: hos autem fingebat Clodius se pro ædilitate, quam ex-

pectabat, comparasse.

^p *Sanctitate tribunatus*] Sacrosancti habebantur tribuni plebis, quos violare nefas fuit, non solum ferro et vi, sed etiam verbis et interfatione.

^q *Interfationem* [*intercessionem*] Legunt alii *interfationem.* Fas autem non fuit tribuno plebis loquenti inter- fari, seu interloqui.

^r *Legibus sacratis*] Sacratæ leges

esse armatum putaret, venit in templum Castoris: obnuntiavit consuli:⁵ cum subito⁹ manus illa Clodiana, in cæde civium sæpe jam victrix, exclamat,¹⁰ incitatur, invadit: inermem atque imparatum tribunum alii gladiis adoriuntur, alii fragmentis septorum¹ et fustibus:¹ a quibus hic, multis vulneribus acceptis, ac² debilitato corpore et con truncidato, se abjecit exanimatus: neque ulla alia re ab se mortem, nisi opinione mortis^u depulit.³ Quem cum jacentem et concisum⁴ plurimis vulneribus extremo spiritu exsanguem et confectum viderent; defatigatione magis et errore,⁵ quam misericordia et modo, aliquando cædere destiterunt. 80. Et causam dicit⁷ Sextius de vi?⁶ Quid ita? quia vivit. At id⁷ non sua culpa: plaga una illa extrema defuit; quæ⁸ si accessisset, reliquum spiritum exhausisset. Accusa Lentidium:^x non percussit locum:^y

^y *Defendit se.*

//////////

cum se non . . . verba absunt a T. Mox, *interfectionem* Mss. et edd. ante Junt. *intercessionem* Junt. Hervag. *interfationem* Lamb. et edd. seqq. e conjectura Turnebi. Hotom. legi maluit *insectationem*, aut aliud quidpiam ejusmodi. 'Sed undenam constat de voc. *interfatio*, nisi e Quintil. iv. 2. 50.? ubi ad hanc conj. Turnebianam, quam maxime dubiam, recurrit Spalding. In oratione tam fœde corrupta *interfectionem* oriri poterat etiam ex voc. *interpellationem*, quod vocab. est Tullianum.' Orell.—9 ψ *subita*.—10 C S T χ ψ , Franc. *exclamabat*.—1 ψ *et etiam fust.*—2 *Ac suspectum* est Garatouo.—3 Ven. 1480. Junt. *repulit*.—4 Eadem edd. *conscissum*. Deinde, S T χ *pluribus*. Post *vulneribus* Franc. addit *acceptis*.—5 Margo Crat. et Henr. Steph. *mag. et terrore*.—6 χ *de vita*.—7 H S T χ ψ *Et id*.—8 C *qui*.—9 Pro *locum* Ven. 1483. habet *eum*; Junt. *ad letum*. Tum, *maledicto* χ : *maledicite* ψ . Pro

NOTE

sunt, quas plebs dicitur jurata in Monte Saero sancivisse; vel, ut Festus ait, 'sacratæ leges dicebantur, quibus sancitum erat, ut si quis adversus eas fecisset, sacer alicui Deorum esset.'

⁶ *Consuli*] Quis fuerit ille consul, non liquet: neque enim credibile est Metello aut Lentulo obnuntiasse, cum uterque pro Cicerone staret; nisi fortasse obnuntiaverit aliqua alia de causa.

¹ *Fragmentis septorum*] Forum, co-

mitium, et Campus Martius septis ligneis, ad instar cancellorum clauderantur.

^u *Nisi opinione mortis*] Sextius simulavit se mortuum, ut mortem evitaret, quæ ei a Clodianis inferretur.

^x *Lentidium*] Lentidius mortem inferre Sextio voluit.

^y *Percussit locum*] Non vulneravit Sextium in ea parte corporis, ubi eum ferire oportebat, ut interficeretur.

maledicito Sabinio, homini Reatino,² cur tam¹⁰ tempori exclamarit occisum. Ipsum vero quid accusas? num defuit gladiis? num repugnavit?¹ Num, ut gladiatoribus^a imperari solet, ferrum non recepit? XXXVIII. An hæc ipsa vis est, non posse emori? an illa, quod tribunus plebis templum^b cruentavit? an, quod, cum esset ablatus, primumque resipuisset,² non se referri jussit? Ubi est crimen, quod reprehenditis? 81. Hic quæro, iudices, si illo die gens ista Clodia,^{3c} quod facere voluit, effecisset; si P. Sextius, qui pro occiso relictus est,⁴ occisus esset; fuistisne ad arma ituri? fuistisne vos ad patrium illum animum, majorumque virtutem excitaturi? fuistisne aliquando rempublicam a funesto latrone^d repetituri?⁵ an etiam tunc quiesceretis, cunctaremini, timeretis, cum rempublicam a facinorosissimis sicariis, et a servis esse oppressam atque occupatam⁶ videretis? [p. 21.] Cujus igitur mortem ulcisceremini, siquidem liberi esse, et habere⁷

Sabinio, quod C H S T χ, et edd. ante Hervag. omittunt, Naug. et Lamb. habent *Sabino*; unus Pal. *Salinio*. 'Pantagathus ex vestigiis antiquæ scripturæ *maledic Titio Sabino*, et recte. Ego autem pro *Titio* mallem *Titurio*.' Ursin.—10 *Pro tam* C T et Franc. habent *tanto*. Deinde, *tempore* C S T χ, Franc. Pall. sex, et edd. ante Hervag. *temere* Vict. Manut. Hervag. Lamb. Vid. Nott. Varr. Denique, *exclamaret* C H S T et Franc.—1 Nonnullæ edd. vet. *repudiavit*.

CAP. XXXVIII. 2 *Recepisset* T: *resipisceret* ed. 1472. Ven. 1480. Junt. *resipisset* C S χ ψ, Erf. Gemb. sex Pall. edd. Rom. Ven. 1483. Ald. Naug. Grut. Græv. Oliv. et Orell.—3 *Clodiana* C H S T χ, Franc. edd. pleræque ante Naug. cum Orell. qui pro *gens* suspicatur *manus* legend.—4 H S χ non habent *est*.—5 *H erepturi*.—6 '*Oppr. atque occupatam*] Habent quidem istud plerique Pall. sed nonus præfert *occultam*, neque secus Gemb. aut Ms. Vict. Gulielmius conjicit *conculcatam* sive *occulcatam*; quod ultimum non displi-

NOTÆ

² *Reatino*] Reate oppidum est in Sabinis, cujus origo ad Aborigines refertur.

^a *Gladiatoribus*] Cum gladiatores in arena populo non satisfecerant pugnando, præbere guttur, ut interficerentur, a lanista, eorum magistro, jubebantur.

^b *Templum*] Sextius Castoris tem-

plum sanguine suo cruentavit, cum se furori consulis opposuit, et ejus legi intercessit.

^c *Gens ista Clodia*] Appium Clodium pungit, ad quem illi gladiatores pertinebant.

^d *Funesto latrone*] Clodium latronem dicit, quia misere rempublicam opprimebat.

republicam cogitaretis; de ejus virtute viri⁸ quid vos loqui, quid sentire, quid cogitare, quid judicare oporteat, dubitandum⁹ putatis? 82. At vero illi ipsi parricidæ,^e quorum effrænatus furor alitur impunitate diuturna, adeo vim facinoris sui perhorruerant, ut, si paulo longior opinio mortis Sextii fuisset, Gracchum illum^f suum, transferendi in nos¹⁰ criminis causa, occidere cogitarint. Sensit rusticulus^g non incautus, (neque enim homines nequam^h tacere potuerunt) suum sanguinem quæri ad restinguendam invidiam² facinoris Clodiani: mulioniam³ pænulam^b arripuit, cum qua primum Romam ad comitiaⁱ venerat: messoria se corbe⁴ contextit. Cum quærerent alii Numerium,⁵ alii Quintium, gemini nominis^k errore servatus est. Atque hoc scitis omnes,⁶ usque adeo hominem in periculo fuisse, quoad scitum sit⁷ Sextium vivere: quod nisi esset patefactum paulo citius quam vellem, non illi⁸ quidem morte

cet.⁷ *Grut.*—7 Lamb. legi maluit *et aliquam hab.*—8 *Viri* vir doctus in marg. ed. Lamb. ap. Orell. qui id recepit; et sic legend. conjecit Beier, *Fragm. Cic.* p. 61.—9 C H S χ *judicandum.* Mox, χ ψ *An vero.*—10 *Franc. vos.*—1 In H S T χ ψ deest *nequam.* Deinde, Ern. suspicabatur *potuerant* legend.—2 C H S T χ ψ *quærent,* et χ *ad restituendam invid.*—3 *Mulioniam* Mss. plerique et edd. ante Lamb. *multoniam* C S χ : *multoriam* Franc. *multa jam* T: *multo mea* ψ . Tum, *plenulam* C ψ : *penula* T.—4 ψ *corre.*—5 *Numerum* S χ et Pall. plerique: *Numenium* T et Pal. 9. non improbante *Grutero*: *Numenium* ed. pr. ‘Cum *Numerius* sit prænomen, consentaneum erat ut pro *Quintium* legeretur *Quintum*; sed infra § 94. recurrit *Numerius*, nominis, non prænominis loco. Accedo nunc *Grutero*, corruptum utrobique hoc judicanti. Cf. *Weiske Clar. Vir. Epp.* p. 44.’ *Orell.* in *Addend.*—6 ψ *Atque hæc,* et C *sutis omnes.*—7 C H S T χ et edd. ante *Hervag. est.* Mox, C H S T χ , Ven.

NOTÆ

^e *Parricidæ*] Parricida hic sumitur pro eo qui voluit tribunum occidere, quia non modo sacrosanctus est ille magistratus, sed etiam pater plebis.

^f *Gracchum illum*] Numerium Quintium intelligit, quem facete Gracchum appellabant; de quo supra, § 72. not.

^g *Sensit rusticulus*] Numerius rusticulus dicitur, quia incognitus se ex Gracchorum familia jactitabat.

^b *Mulioniam pænulam*] Pænula mulionica vestis est rusticana arcendis pluviis idonea, qua muliones utebantur.

ⁱ *Romam ad comitia*] Ignobilem et rusticum hunc Numerium fuisse declarat; utpote qui habitu rustico veniebat ad comitia.

^k *Gemini nominis*] Prænomen Numerii nomen appellat.

mercenarii¹ sui transferre potuissent invidiam in quos⁹ putabant, sed acerbissimi sceleris^m infamiam grato¹⁰ quodam scelereⁿ minuissent.¹ 83. Ac, si tunc P. Sextius, iudices, in templo Castoris animam, quam vix retinuit, edidisset;^r non dubito, quin, si modo esset in republica senatus, si majestas populi Romani revixisset, aliquando statua² huic, ob rempublicam interfecto, in foro statueretur. Nec vero illorum quisquam, quos a majoribus nostris, morte obita, positos in illo loco, atque in rostris collocatos videtis,³ esset P. Sextio aut acerbitate mortis, aut animo in rempublicam⁴ præponendus: qui, cum causam civis calamitosi, causam⁵ amici, causam bene de republica meriti,⁶ causam senatus,^p causam Italiæ, causam reipublicæ suscepisset; cumque auspiciis religionique parens obnuntiaret, quod senserat;⁷ luce, palam, a nefariis pestibus⁸ in Deorum hominumque conspectu esset occisus, sanctissimo in templo, sanctissima in causa, sanctissimo in magistratu.⁹ Ejus igitur vitam quisquam⁹ spoliandam ornamentis esse dicet, cujus mortem ornandam monumento sempiterno putaretis?

^r *Reddidisset.*

1483. Junt. Lamb. *quod ni esset.*—8 C H T χ ψ nonnulli.—9 H *invidia*, et ψ in *quod*.—10 C *gracco*.—1 C *meminissent*: H *lenissent*: T *munivissent*.—2 χ *statuam*.—3 *Videtis* non est in H.—4 C H *in reip. animo*: Hervag. *in reip. animo*.—5 χ non habet *causam*.—6 C T *causam bene reip. mer.* Franc. et ed. pr. *causam reip. mer.* Tum, T χ , Franc. Dresd. et ed. pr. *causam senatoris*. Verba *causam sen.*, *causam Italiæ*, *causam reip.* in C et H desunt. In T verba *causam reipublicæ* tantum omittuntur.—7 In χ legitur *suscep.*; *causam auspiciis religionique obnuntiasset, quod sens.* Pautagathus correxit *renuntiaret, quod servarat*.—8 C *testibus*.—9 C H χ *quisnam*.

NOTÆ

¹ *Mercenarii*] Mercenarium vocat Numeriini, quia a Clodio corruptus ad suam factionem venerat.

^m *Acerbissimi sceleris*] Intelligit scelus de morte Sextii.

ⁿ *Grato scelere*] Id est, morte Numerii Quintii, qui tribunus plebis erat.

^o *Statua*] Mos fuit, ut qui pro republica mortem obierant, iis statuæ

in foro prope rostra ponerentur.

^p *Causam senatus*] Senatus causa, Italiæ, et reipublicæ cum Ciceronis reditu conjungebatur; quia senatus, cum tota Italia, et bonis omnibus, Ciceronis reditum optabat.

⁹ *Sanctissimo in magistratu*] Tribunatus sacrosanctus erat, neque impune a quoquam violari debebant tribuni.

XXXIX. 84. Homines, inquit,^r emisti, coëgisti, parasti. Quid uti faceret? senatum obsideret? cives indemnatos^s expelleret? ¹⁰ bona diriperet? ædes incenderet? tecta disturbarret? templa Deorum^t immortalium inflammaret? tribunos plebis^u ferro e rostris^v expelleret? provincias, quas vellet,^x quibus vellet, venderet? reges appellaret?^y rerum capitalium^z condemnatos in liberas civitates per legatos nostros reduceret?² principem civitatis^a ferro obsessum teneret? hæc ut efficere posset, quæ fieri, nisi armis oppressa³ republica, nullo modo poterant, idcirco, credo, manum sibi P. Sextius et copias⁴ comparavit. At nondum erat maturum: nondum res ipsa⁵ ad ejusmodi præsidia viros bonos compellebat: pulsus nos eramus, non omnino ista manu sola, sed tamen non sine ista: vos facili mœrebatis.⁶ 85. Captum erat forum anno superiore,^b æde Castoris, tanquam arce aliqua, a fugitivis occupata: silebatur: omnia hominum, cum egestate,⁷ tum audacia per-

^s *Ad quid faciendum?*

CAP. XXXIX. 10 *Cives in domos exp.* Franc. *cives indomitos exp.* Dresd. Deinde, Franc. *bona dissiparet.*—1 *C foro et rostris.*—2 *Pro verbis in liberas civitates per leg. nostros reduceret,* (quæ absunt a C S T χ , Franc. Dresd. et ed. pr.) in H tantum legitur *restitueret.*—3 *H obsessa.*—4 χ *et sibi copias.*—5 *Hervag. dum res ipsa.* In C H S T χ , Franc. Dresd. ed. pr. Med. Ascens. Crat. omittuntur verba *at nondum erat maturum . . . mentio nulla.*—6 *Mirabannini Argentor. 1543.* Mich. Bruti Plauciana 1585. Lamb. Godofredus: *mœrebamini* Hervag. Naug. Mauut. Car. Steph. Grut. *mercanini* Mss.

NOTE

^r *Homines, inquit*] Objectio Albinovani, et occupatio, quam solvit ironia, et exornat.

^s *Cives indemnatos*] Ciceronem indemnatum expulit Clodius sine ullo iudicio.

^t *Templa Deorum*] Clodius templum Nympharum incendit.

^u *Tribunos plebis*] Cum factus est impetus in Fabricium et Cispium, tribuni plebis venientem in forum vi depulerunt.

^x *Provincias quas vellet*] Clodius

Macedoniam Pisoni dedit, Syriam Gabinio.

^y *Reges appellaret*] Clodius Brogitarum regem appellari voluit a populo.

^z *Rerum capitalium*] Exules condemnatos Byzantium reducit Clodius.

^a *Principem civitatis*] Pompeium indicat, quem per sicarium voluit occidere: unde postea carnit foro.

^b *Anno superiore*] Coss. Lentulo et Metello, v111 kal. Feb. nam tum Milo et Serranus tribuni fuerunt.

ditorum, clamore, concursu, vi, manu gerebantur: perfe-
rebatis.⁸ Magistratus templis pellebantur:^c alii omnino
aditu ac foro prohibebantur:^d nemo resistebat. Gladia-
tores ex prætoris^e comitatu, comprehensi, in senatum in-
troduciti, confessi, in vincula coniecti a Milone, emissi⁹ a
Serrano:^f mentio nulla. Forum¹⁰ corporibus civium Ro-
manorum constratum cæde nocturna. Non modo nulla
nova quæstio,^g sed etiam vetera judicia^h sublata. Tribu-
num plebisⁱ plus viginti vulneribus acceptis jacentem mor-
ribundumque vidistis: alterius tribuni^k plebis, divini¹ ho-
minis, (dicam enim quod sentio, et quod mecum sentiunt
omnes) divini, insigni quadam, inaudita, nova magnitu-
dine animi, gravitate, fide præditi, domus est oppugnata²
ferro, facibus, exercitu Clodiano. XL. 86. Et tu hoc loco
laudas Milonem,¹ et jure laudas: quem enim unquam vi-
rum tam immortalis virtute³ vidimus? qui, nullo præmio
proposito, præter hoc, quod jam contritum^m et contemptum

ap. Lamb.—7 Schutz. *tum eg.*—8 Hervag. Cam. Manut. Lamb. *ferrebatis.*—
9 Edd. ante Grut. *missi.*—10 C H S T χ *Cum forum:* Franc. Dresd. et edd.
vett. nonnullæ *At cum forum.* Mox, C H S T χ *Rom. esset constr.*—1 Ven.
1483. Junt. Hervag. *divina.* In Franc. *quod mecum sentiunt omnes boni, insigni
quadam.*—2 Franc. *expugnata.*

NOTÆ

^c *Magistratus pellebantur*] De Fa-
bricio superius dictum est § 75.

^d *Prohibebantur*] M. Cispus, cum
veniret in forum, depulsus est.

^e *Ex prætoris*] Appius Clodius gla-
diatores comparaverat ad funus Marci
consanguinei.

^f *Emissi a Serrano*] Cum gladiato-
res in vincula coniecti essent a Mi-
lone, liberati sunt a Serrano.

^g *Novæ quæstio*] Cum propter ca-
sum aliquem insignem, qualis tum
fuit, quæstio acciderat, solebat ferri
ad populum, ut certus ejus crimi-
nis quæsitur extra ordinem crearetur.

^h *Vetera judicia*] Lege Plautia
quæstio constituta est contra eos qui

vim publicam armatis hominibus fe-
cissent: sed hæc lex sublata est,
cum Metellus Nepos consul, Appius
Clodius prætor, Serranus tribunus
plebis, edictum proposuerunt, ne Clo-
dius, de vi accusatus a Milone, reus
adesset, aut de ipso quæreretur.

ⁱ *Tribunum plebis*] Sextium multis
affectum vulneribus, quasi mortuum
reliquerunt.

^k *Alterius tribuni*] Milonis domus
oppugnata est a Clodianis.

¹ *Laudas Milonem*] Alloquitur Albi-
novannum, qui Sextium accusabat.

^m *Jam contritum*] Hoc dicit, quia
nemo judicium bonum tanti facit, ut
hoc ad recte agendum præmio du-
catur.

putatur, iudicium bonorum, omnia pericula, summos labores, gravissimas contentiones inimicitiasque suscepit? [p. 22.] qui mihi unus ex omnibus civibus videtur re docuisse, non verbis, quid oporteret⁴ a præstantissimis viris in republica fieri, et quid necesse esset: ⁵ oportere hominum audacium,⁶ eversorum reipublicæ sceleri, legibus et iudiciis resistere. Si leges non valerent, iudicia⁷ non essent; si respublica vi, consensuque audacium, armis oppressa teneretur; præsidio et copiis defendi vitam et libertatem necesse esse. Hoc sentire, prudentiæ est: facere, fortitudinis: et⁸ sentire vero, et facere, perfectæ cumulatæque virtutis. 87. Adiit ad[†] rempublicam tribunus plebis, Milo: de cuius laude plura dicam, non quo aut ipse hæc dici, quam existimari malit, aut ego hunc laudis fructum præsentī libenter impertiam,⁹ præsertim cum verbis consequi non possim:¹⁰ sed quod existimo, si Milonis causam accusatoris voce collaudatam probaro, vos in hoc crimine parem Sextii causam existimaturos. Adiit igitur T. Annius ad causam reipublicæ, sic ut civem patriæ recuperare vellet ereptum. Simplex[†] causa,^o constans ratio, plena consensionis omnium, plena concordiæ. Collegas adjuutores^p habebat; consulis alterius summum studium,^q

[†] *Amplexus est.*

//////////

CAP. XL. 3 Post virtute T et edd. ante Grnt. addunt *praditum*.—4 *Quid oporteat* Barb. Ven. 1480. Junt. *et quid oporteret* Car. Steph. et Lamb. Tum, *a præstantibus viris* Franc. Barb. Car. Steph. Lamb. et Orell.—5 *ψ aut quid nec. esset.*—6 H *ψ audaciam*. Mox, *sceleribus* C H S T, Franc. Dresd. et edd. ante Naug. cum Græv. Lall. et Orell.—7 Lamb. *si jud.*—8 C H S T et ed. Hervag. cum Græv. omittunt copulam ante *sentire*.—9 In T *impartiar*: χ *in patriam*.—10 C S χ *possum*.—1 Edd. vet. *sicut civem patriæ recuperare te velle, te remp. tum simplex, &c.* Manut. conjecit *sic ut civem patriæ recuperare vellet, reipub. civem. Simplex, &c.* Robortellus Emend. l. 11. correxit sic, ut

NOTÆ

^u *Oportere hominum audacium*] Platonis præcepta de republica profert.

^o *Simplex causa*] Simplex causa dicitur, quæ unam tantum complectitur actionem: sic id unum spectabat Milo, ut reipublicæ commodis inser-

viret.

^p *Collegas adjuutores*] Exceptis Serano et Quintio, Sextius reditus Ciceronis omnes collegas suos adjuutores habebat.

^q *Alterius summum studium*] P. Len-

alterius animus^r pæne placatus. De prætoribus unus alienus :^s senatus incredibilis voluntas : equitum Romanorum animi ad causam excitati, erecta Italia. Duo soli erant emti ad impediendum : qui si, homines despecti et contemti, tantam rem sustinere non potuissent ; se causam, quam susceperat, nullo labore peracturum videbat. Agebat auctoritate,^t agebat consilio, agebat per summum ordinem,^u agebat exemplo bonorum et fortium² civium : quid republica, quid se dignum esset, quis ipse esset,³ quid sperare, quid majoribus suis^x reddere deberet, diligentissime cogitarat.⁴ XLI. 88. Huic gravitati hominis, videbat ille gladiator,^y se, si moribus ageret,^z parem esse non posse : ad ferrum, ad faces, ad quotidianam cædem, incendia, rapinas, se cum exercitu suo contulit : domum oppugnare, itineribus occurrere, vi lacescere, et terrere cœpit. Non movit hominem^a summa gravitate, summaque constantia ; sed quanquam dolor animi, innata libertas, prompta excel-lensque virtus, fortissimum virum hortabantur,⁵ vi vim ob-

//////

civem patriæ recuperare vellet. Reipublicæ tum simplex, &c. Verba Adiit igitur T. Annius . . . in reip. periculo pertimesceret absunt a C H S T X, Franc. Dresd. ed. pr. Mediol. Ascens. Crat.—2 Junt. Naug. Lamb. et Orell. *bon. ac fort.*—3 *Quis etiam ipse esset* Mss. pauci, ed. 1472. Ven. 1480. Junt. Græv. *quis ipse posset* al.—4 Edd. ante Grut. cum Orell. *cogitabat* : Grut. *tacite*, et edd. seqq. *cogitarat*.

NOTÆ

tuli studium summum fuit in Milonem.

^r *Alterius animus*] Q. Metellum Nepotem indicat, qui, licet cum Cicerone rediisset in gratiam, nolebat Clodium fratrem suum accusari a Milone.

^s *Unus alienus*] Appius Clodius, frater Pub. Clodii, alienus erat a Milone.

^t *Agebat auctoritate*] In iis est auctoritas, quorum extant in rempublicam merita.

^u *Per summum ordinem*] Senatum intelligit, qui omnium ordinum su-

premus fuit.

^x *Majoribus suis*] Putant aliqui Anniorum gentem e Latio, ex L. Annio Setino, Latinorum prætoris, descendisse.

^y *Ille gladiator*] Clodius dicitur gladiator, quia iis usus erat ad cædem patranda in foro.

^z *Si moribus ageret*] Agere moribus, est, legibus more institutoque civitatis agere.

^a *Movit hominem*] Milo, vir gravis, moveri non potuit minis et terroribus Clodii.

latam, præsertim sæpius, ut frangeret et refutaret; tanta moderatio fuit hominis,⁶ tantum consilium, ut contineret dolorem, neque cadem se re ulcisceretur, qua esset laces- situs; sed illum, tot jam funeribus⁷ reipublicæ exultantem ac tripudiantem, legum, si posset, laqueis constringeret. 89. Descendit ad accusandum.^b Quis unquam tam proprie reipublicæ causa;⁸ nullis inimicitiiis, nullis præmiis, nulla hominum postulatione, aut etiam opinione, id unquam esse facturum?⁹ Fracti erant animi hominis: hoc enim accusante pristini illius sui iudicii^c turpitudinem desperabat. Ecce tibi consul, prætor, tribunus plebis, nova novi generis edicta proponunt: Ne reus adsit,^d ne citetur, ne quæeratur, ne mentionem omnino cuiquam iudicum aut iudiciorum facere liceat. Quid ageret vir ad virtutem, dignitatem, gloriam natus, vi sceleratorum hominum corroborata, legibus iudiciisque sublatis? Cervices tribunus plebis privato; præstantissimus vir profligatissimo homini daret? an causam susceptam affligeret?¹⁰ an se domi contineret? Et vinci turpe putavit, et deterreri. Etiam e republica credidit, ut, quoniam¹ sibi in illum legibus uti non liceret, illius vim neque in suo, neque in reipub-

CAP. XL1. 5 Car. Steph. Naug. Cam. hortabatur.—6 Post hominis Lamb. addit tamen.—7 Edd. ante Ald. cum Orell. tot jam in fun.—8 Vict. Lamb. Manut. Quis unq. tam proprie? reip. causa, &c. Grut. Quis unq. tam propriæ reip. causa? &c. Vid. Nott. Varr.—9 Ms. Car. Steph. fact. speravit.—10 Ern. suspicabatur amitteret legend.—1 Deterreri etiam* eripi rejecit, ut quoniam, &c. edd. ante Lamb. qui dedit deterreri. Esse jam e re p. credidit, quoniam,

NOTÆ

^b *Descendit ad accusandum*] Milo venit in forum ad accusandum Clodium de vi.

^c *Pristini illius sui iudicii*] Clodius vocatus fuerat in iudicium, quod sacra Bonæ Deæ pollisset; sed corruptis iudicibus pecunia, vim legum ac iudicii evitavit.

^d *Ne reus adsit, &c.*] Dio scribit, in iudicium non adductum fuisse a Mi-

lone Clodium, quod nondum creati quæstores essent, per quos iudicium sortitionem fieri oportebat: prætori vero consul edixerat, ne ullum iudicium fieret antequam sorte iudices deligerentur. Quæstores vero creari non poterant, nisi prius ædilia comitia haberentur, in quibus ædilis P. Clodius creandus erat.

licæ periculo pertimesceret.² XLII. 90. Quomodo³ igitur hoc in genere præsidii comparati accusas Sextium, cum idem laudes Milonem? An, qui sua tecta defendit; qui⁴ ab aris, focus,^e ferrum flammamque depellit; qui sibi licere vult tuto esse in foro, in templo,^f in curia; qui vitæ præsidium⁵ comparat; qui vulueribus, quæ cernit quotidie toto corpore, movetur,⁶ ut aliquo præsidio caput, et ceruices, et jugulum,⁷ ac latera tutetur, hunc de vi accusandum putas? 91. Quis enim vestrum,⁸ iudices, ignorat, ita naturam rerum tulisse,⁸ ut quodam tempore homines, nondum neque naturali neque civili jure descripto, fusi per agros ac dispersi vagarentur, tantumque haberent,⁹ quantum manu ac viribus per cædem ac vulnera aut eripere aut retinere potuissent? Qui igitur primi^h virtute et consilio præstanti extiterunt, ii, perspecto¹⁰ genere humanæ docilitatis atque ingenii, dissipatos¹ unum in locum congregarunt, eosque ex feritate illa² ad justitiam atque mansuetudinem transdlexerunt. Tum res, ad communem utilitatem, quas publicas appellamus, tum conventicula hominum, quæ postea civitates nominatæ sunt,³ tum domicilia conjuncta, quas urbes dicimus, invento et divino et

//////////

§c. Ceteri ut Ern., e conjectura Lambini.—2 Lamb. *pertimescere*.

CAP. XLII. 3 T Quo. In C H S T χ deest *igitur*. Deinde, *in hoc gen.* Junt. Hervag. Lamb.—4 H *quia*. Tum, Græv. e Franc. *recepti focusque*. Paulo post, C et Franc. *depulit*.—5 *Qui jure præc.* H S T χ, Franc. et edd. ante Junt. *jure præsid.*, omisso *qui*, Lall. *vitæ præsid.* Orell. *qui vitæ præsid.* ceteri.—6 C H S χ, edd. Rom. Ven. 1483. Junt. Hervag. Naug. Lamb. Lall. et Orell. *monetur*.—7 χ *jugum*.—8 C *nat. eorum tul.*—9 ψ *tantum hab.*—10 C H S T *hi persp.* Orell. *conjecit legend. ii perspecto toto genere*, §c.—1 Pal. 9. *disputatos*: Gembl. *disparatos*.—2 T *ex ferocitate illa*. Mox, *mansuetudinemque transtulerunt* Franc. *Transtulerunt* quoque habent H S T χ ψ. Deinde, *res comm. util.* C H S χ et al. *res comm. util. continentes* Med. Ald. *res ad comm. util. continentes* Hervag. Naug. Cam. *res ad comm. util. pertinentes*

NOTÆ

^e *Ab aris, focus*] In his aris et focus sacra sua domestica Diis Laribus faciebant.

^f *In templo*] In templo, id est, rostris et comitio, quæ loca religiosa habebantur.

⁸ *Quis enim vestrum*] Digressio elegans de vi, de injuria et jure, ac de ipsa juris origiue.

^h *Qui igitur primi*] Primus omnium dicitur Cain civitatem ædificasse, ut ex Genes. cap. 4. colligitur.

humano jure,⁴ mœnibus sepserunt. 92. Atque inter hanc vitam perpolitam humanitate, et illam immanem, nihil tam interest, quam jus atque vis.⁵ Horum utro⁶ uti nolumus, altero est utendum. Vim volumus⁶ exstingui? jus valeat necesse est, id est, judicia, quibus omne jus continetur. Judicia displicent, aut nulla sunt? Vis dominetur necesse est. Hæc⁷ vident omnes: Milo et vidit, et fecit, ut jus experiretur,¹ vim depelleret. Altero uti voluit, ut virtus audaciam vinceret: altero usus necessario⁸ est, ne virtus ab audacia vinceretur. Eademque ratio⁹ fuit P. Sextii, si minus in accusando, (neque enim per omnes fuit idem necesse fieri¹⁰) at certe in necessitate defendendæ¹ salutis suæ, præsidioque contra vim et manum comparando.²

XLIII. 93. O Dii immortales! quemnam ostenditis³ exitum nobis? quam spem reipublicæ datis? quotusquisque invenietur tanta virtute vir, qui optimam quamque causam reipublicæ amplectatur? qui bonis viris deserviat?⁴ qui solidam laudem veramque⁵ quærat? cum sciat, duo illa reipublicæ pæne fata,⁶ Gabinium et Pisonem, alterum hau-

* Uno.

* Serviat.

¶ Duos illos fatales.

//////////

Lamb.—3 Sex Oxonn. Mss. et edd. ante Naug. *nominaverunt*.—4 Naug. Lamb. *et div. jure et hum.* Tum, S T *scripserunt*.—5 ψ *nihil tamen int., quam vis et jus.* Mox, C H S χ *nolumus*: T *noluimus*. In ed. Hervag. *uti volumus, altero est cavendum*.—6 C *nolumus*. In C H S T *deest valeat*.—7 Ven. 1480. Junt. Lamb. *Hoc*.—8 ψ *necessarios*. C non habet *est*.—9 Pantagathus suspi-
cabatur legend. *Eadem quoque ratio*.—10 Naug. Lamb. et Orell. *fieri necesse*. Tum, Lamb. *ac certe*: C S χ *ut certe*.—1 H S χ et Hervag. *defensionis*.—2 In C H S T χ ψ Franc. Dresd. et ed. pr. legitur, *manum comparato* (Franc. Dresd. *parato*). *Nam quid ageret vir ad dignitatem et gloriam natus? Agebat auctoritate; agebat consilio* (verba Ag. auct., ag. cons. in T desunt); *agebat per summum ordinem; agebat consilio* (χ ψ , Franc. Dresd. ed. pr. *exemplo*;) *bonorum ac fortium civium: quid rep.* (H, Franc. Dresd. ed. pr. *rep.* S χ r. p.) *quid se dignum esset* (S *esse*), *quid* (H S χ ψ *quis esse ipse possit* (Franc. Dresd. ed. pr. *quid etiam ipse esset*; T *quid de rep. quid dignum esset*), *quid sperare, quid majoribus suis reddere deberet diligentissime cogitabat*.

CAP. XLIII. 3 C H S χ ψ , Rom. Ven. 1483. *quem jam ostend.* In Dresd. omittuntur verba *quemnam ostend. ... laudem veramque quærat*.—1 C χ ψ *eserviat*.—5 Græv. tacite edidit *solidam veramque laudem*. Verba cum sciat duo

NOTÆ

¹ *Jus experiretur*] Is experiri jus niam judiciorum incertus est exitus. dicitur, qui in judicium vocat, quo-

rire^k quotidie ex pacatissimis atque opulentissimis Syriæ gazis innumerabile pondus auri? bellum inferre quiescentibus, ut eorum veteres illibatasque divitias^r in profundissimum libidinum suarum gurgitem profundat? villam ædificare in oculis omnium tantam, tugurium ut jam videatur esse illa villa, quam ipse tribunus plebis pictam olim^l in concionibus explicabat, quo fortissimum ac summum civem in invidiam homo castus,^a ac non cupidus vocaret? 94. alterum Thracibus^m ac Dardanisⁿ primum pacem maxima pecunia vendidisse? deinde, ut illi pecuniam conficere possent, vexandam his Macedoniam et spoliandam tradidisse? eundemque bona creditorum,^o civium Romanorum, cum debitoribus Græcis divisisse? cogere pecunias maximas a Dyrrachinis,^p spoliare Thessalos,^q certam Achæis^r in annos singulos pecuniam imperavisse: neque tamen ullo in publico aut religioso loco signum, aut tabu-

^z *Intactos thesauros.*

^a *Abstinens.*

illa usque ad accusavit de vi Milonem absunt a C H S T χ ψ, etiam a Franc. Dresd. et ed. pr. in quibus quoque desunt voces *neque hic tamen ulla unquam*

NOTÆ

^k *Alterum haurire*] Gabinius ex Syria abstulit quater millies sestertium, qui vulgo numerus revocatur ad denos scutatorum milliones.

^l *Pictam olim*] Lucullus villas habuit plurimas magnifice exstructas. Cum vero hunc in odium populi Romani vocare vellet, tabulam pro concione ad populum exposuit, in qua picta quædam erat Luculli villa.

^m *Thracibus*] Thraeces populi bellicosissimi fuerunt, quorum in finibus procreatum Martem fuisse veteres credidere. Ita Arnobius lib. iv.

ⁿ *Dardanis*] Dardani populi sunt Samo-thraciæ.

^o *Bona creditorum*] Cives Romani complures partim in provinciis negotiabantur, et miseris provincialibus

pecunias credebant, eosque fœnore trucidabant. At Pisoni lege Clodia permisum est, ut jus in liberos populos de creditis pecuniis diceret: deinde aut jus non dixit, aut ita dixit, ut bonis cives Romanos everteret.

^p *Dyrrachinis*] Dyrrachium urbs est in ea parte Macedoniæ, quæ Mari Adriatico incumbit, ac portu celebris est.

^q *Thessalos*] Thessalia regio et pars Macedoniæ, apud Ptolemæum; quam tamen Plinius ab ea distinguit.

^r *Achæis*] Achæa Sarmatiæ Asiaticæ viens ad Pontum Euxinum, cujus incolæ Achæi dicti sunt, teste Ptolemæo.

lam, aut ornamentum reliquisse? hos^s sic illudere,⁶ quibus omne supplicium atque omnis jure optimo pœna debetur? reos esse hos duos,^t quos videtis? omitto jam Numerium, Serranum, Ælium, quisquillas seditionis Clodianæ; sed tamen hi quoque etiam nunc volitant,^b ut videtis: nec, dum vos de vobis aliquid timebitis illi unquam de se pertimescent.⁷ XLIV. 95. Nam quid ego de ædile⁸ ipso^u loquar, qui etiam diem dixit, et accusavit de vi Milonem? Neque hic tamen ulla unquam injuria adducetur, ut cum⁹ tali virtute, tantaque firmitate animi se in rempublicam¹⁰ fuisse pœniteat: [p. 23.] sed, qui hæc vident,¹ adolescentes, quonam suas mentes conferent? ille, qui monumenta² publica,^x qui ædes sacras,^y qui domos inimicorum^z suorum oppugnavit, excidit, incendit, qui stipatus³ semper sicariis, septus armatis, munitus indicibus^a fuit, quorum hodie copia redundat,⁴ qui et peregrinam manum^b facino-

^b Ostentant se.

injuria.—6 Hervag. *Hoc sic includere.* Garaton. legi mavult *Hos sic eludere.* —7 Hervag. *aliquid timetis, illi unquam de se pertimescunt.*

CAP. XLIV. 8 Hervag. Cam. *ædili.*—9 H T cum.—10 C ψ *in rep.* Pro fuisse T habet *venisse.*—1 Barb. Ven. 1480. Junt. *qui hoc vident.* Mox, ψ *quoniam.*—2 C H S χ ψ *munimenta.* In T desunt verba *qui ædes sacras, qui domos inimicorum.* Tum, H S χ *expugnavit, et Lamb. excidit.*—3 ψ *stipatis, et mox armatus.* In χ *armis.* Deinde, *munitus indicibus* C H, Med. et ed. pr. *municipibus* Franc.—4 *Redundant* C H T: *redundas* S: *redundans* χ ψ.

NOTÆ

^s *Hos*] Pisonem et Gabinium, quibus propter facinora debetur supplicium, florere queritur.

^t *Hos duos*] Milonem, qui a Clodio; Sextium, qui ab Albinovano accensantur, opprimi a sceleratis etiam queritur.

^u *Ædile ipso*] Clodius, qui tunc erat ædilis, Milonem in judicium de vi vocavit.

^x *Monumenta publica*] Porticum quam Q. Catulus in memoriam victoriæ de manubiis Cimbrorum exstruxerat, intelligit, quam suis ædibus adjungere voluit.

Delph. et Var. Clas.

Cicero.

^y *Ædes sacras*] Ædem nempe Nympharum incendit, et templum Castoris, quod, avulsis gradibus, tanquam arcem occupavit, et replevit hominibus armatis.

^z *Domos inimicorum*] Oppugnavit Clodius domum Milonis, Ciceronis excidit, et Q. Ciceronis incendit.

^a *Indicibus*] Indices falsi testes sunt, et accusationum ministri, quos ad manum semper Clodius habuit.

^b *Peregrinam manum*] Homines ex Etruria collectos intelligit, ad omne facinus paratos.

G P P

rosorum concitavit, et servos ad cædem idoneos emit, et in tribunatu carcerem^c totum in forum effudit, volitat ædilis,⁵ accusat eum,^d qui aliqua ex parte ejus⁶ furorem exultantem repressit: hic, qui se est tutatus sic, ut in privata re Deos penates suos, in republica jura tribunatus auspiciæque⁷ defenderet, accusare eum moderate, a quo ipse nefarie accusatur, per senatus auctoritatem non est situs.^e

96. Nimirum hoc illud est, quod de me potissimum tu⁸ in accusatione quæstisti, quæ esset nostra natio^e optimatium: ^f sic enim dixisti. Rem quæris⁹ præclaram juventuti ad discendum, nec mihi difficilem ad perdocendum: de qua pauca, judices, dicam; et, ut arbitror, nec ab utilitate eorum, qui audient, nec ab officio nostro, nec ab ipsa causa P. Sextii abhorrebit oratio¹⁰ mea. XLV. Duo genera semper in hac civitate fuerunt eorum, qui versari in republica, atque in ea se excellentius gerere studuerunt: ¹ quibus ex generibus alteri se populares, alteri optimates et haberi et esse voluerunt. Qui ea, quæ faciebant, quæque dicebant, multitudini jucunda esse volebant, populares: ² qui autem ita se gerebant, ut sua consilia optimo cuique probarent,³ optimates habebantur. 97. Quis ergo iste optimus quisque? ⁴ De numero si quæris, innumerabiles: neque

^c *Permissus.*

Verba *qui et peregr. . . in forum effudit* absunt a C S $\chi \psi$, Franc. et ed. pr.—5 Franc. *ædibus*.—6 H S T $\chi \psi$ non agnoscunt *ejus*.—7 Nang. Cam. Lamb. *atque auspiciæ*: C H S $\chi \psi$ *auspiciæ* sine copula.—8 In χ deest *tu*.—9 $\chi \psi$ *quæritis*. Ante *præcluram* C H S T addunt *et*.—10 Pro *oratio* in χ legitur *causa*.

CAP. XLV. 1 'Rectius *studerent*.' Ern.—2 χ *mult. juc. esse vol., esse pop.*—3 $\chi \psi$, Rom. Ven. utraque, Ald. Nang. *probarentur*.—4 *Quis ergo iste opt.*

NOTÆ

^c *Carcerem*] Clodius eduxit servos tum ex carcere, tum ex ergastulis, quos in forum emisit ad turbandas conciones.

^d *Accusat eum*] Conqueritur quod Milonem accusat Clodius, qui ejus furoribus obstitit.

^e *Nostra natio*] Natio quandoque in malam partem sumitur.

^f *Optimatium*] Digreditur Cicero ad optimates; etenim quinam essent, a Cicerone quæsierat Albinovanus: huic itaque respondet.

enim aliter stare possemus. Sunt principes consilii publici: sunt, qui eorum sectam sequuntur: sunt maximorum ordinum homines,^b quibus patet curia: sunt municipales,ⁱ rusticique^k Romani: sunt negotia⁵ gerentes: ¹ sunt etiam libertini^m optimates. Numerus, ut dixi,⁶ hujus generis, late et varie diffusus est: sed genus universum (ut tollatur error) brevi circumscribi et definiri potest. Omnes optimates sunt, qui neque nocentes sunt, nec natura⁷ improbi, nec furiosi, nec malis domesticis impediti. Esto igitur,⁸ ut hi sint, (quam tu nationem appellasti) quique⁹ integri sunt, et sani, et bene de rebus domesticis constituti. Horum qui voluntati, commodis, opinioni in gubernanda republica¹⁰ serviunt, defensores optimatum; ipsique optimates¹ gravissimi et clarissimi cives numerantur,² et principes civitatis. 98. Quid est igitur propositum his reipublicæ gubernatoribus,³ quod intueri, et quo cursum suum diri-

quisquis? H S: *quis ergo ist. opt. quis?* χ ψ et Oliv. *quis ergo optimus iste? quis?* edd. vett. pleræque: *qui ergo isti optimates? qui?* Lamb. 1566. et Schntz. *qui ergo isti? optimus quisque* Orell. e conjectura. Ceteri ut Ern. In C H S T et edd. vett. omittitur præpositio ante *numero*.—5 *Negotii* C T, Pal. 1. 2. 4. 8. Ven. 1480. Lamb. et Orell.—6 *Verba ut dixi non sunt in C H S T* χ ψ.—7 Junt. Lamb. *neque nat.*—8 Mss. nonnulli ap. Lamb. *Est igitur:* al. *Ei igitur.* Post *hi sint* in Ms. Ursini et edd. vett. paucis additur *optimates*.—9 *Pro quique* C H S T, Ven. 1483. Junt. Hervag. Naug. habent *et qui;* ψ *si qui;* Manut. Lamb. Oliv. et Orell. *qui et.* A Mss. quibusdam et edd. vett. absunt verba *quique integri sunt ... constituti*.—10 *C in gubernacula reip.*—1 ψ *ipsi quoque opt.*—2 ψ *muniantur:* edd. vett. *nominantur.* In T χ et Franc. legitur, *et clarissimi numerantur principes civitatis.*—3 *C guber-*

NOTÆ

⁵ *Principes consilii publici]* Principes consilii publici sunt qui inter senatores, vel rebus gestis, vel virtutis gloria, excelebant.

^b *Maximorum ordinum homines]* Maximus ordinis fuerunt senatus, et equester ordo.

ⁱ *Municipales]* Anl. Gellius XVI. 13. sic municipes describit: 'Municipes sunt cives Romani ex municipiis, legibus suis et suo jure utentes, numeris tantum cum populo Romano honorarii principes: a quo munere ca-

pendendo appellati videntur, nullis aliis necessitatibus, neque ulla populi Romani lege astricti, nisi inquam, populus eorum fundus factus est.'

^k *Rusticique]* Per rusticos colonos intelligit, et eos cives qui in pagis agricultura: causa habitabant.

¹ *Negotia gerentes]* Maxima fuit multitudo Romanorum, qui in variis mundi partibus negotia gerebant.

^m *Libertini]* Libertini sunt, qui ex justa servitute nati sunt.

gere debeant? Id quod⁴ est præstantissimum, maximeque optabile omnibus⁵ sanis, et bonis, et beatis, cum dignitate otium. Hoc qui volunt, omnes optimates; qui efficiunt, summi viri, et conservatores civitatis putantur. Neque enim rerum gerendarum dignitate homines efferri ita convenit, ut otio non prospiciant;⁶ neque ullum amplectari otium,⁷ quod abhorreat a dignitate. XLVI. Hujus autem otiosæ dignitatis hæc fundamenta sunt, hæc membra, quæ tuenda principibus, et vel capitis periculo defendenda sunt: religiones, auspicia, potestates magistratuum, senatus auctoritas,⁸ leges, mos majorum, judicia, jurisdictio, fides, provinciæ, socii, imperii laus, res militaris, ærarium. 99. Harum rerum tot atque tantarum esse defensorem et patronum, magni animi⁹ est, magni ingenii, magnæque constantiæ. Etenim in tanto civium numero magna multitudo est eorum, qui aut¹⁰ propter metum pœnæ,ⁿ peccatorum suorum conscii, novos motus conversionesque reipublicæ quærant; aut qui, propter insitum quendam animi furorem, discordiis civium ac seditione pascantur; aut qui, propter implicationem rei familiaris, communi incendio malint, quam suo, deflagrare. Qui cum auctores sunt et duces suorum studiorum vitiorumque nacti, in republica fluctus excitantur; ut vigilandum sit iis, qui sibi gubernacula patriæ depoposcerunt, enitendumque omni scientia¹ ac diligentia, ut, conservatis his, quæ ego paulo ante fundamenta ac membra² esse dixi, tenere cursum possint et capere otii

//////////

nantibus.--4 ψ Ita quod: χ Id quo.--5 C H S T χ , Hervag. omittunt omnibus.--6 C H S ψ ut otio prosp. omissio non.--7 C H odium. Tum, ψ abhorreret. In C et S deest præpositio ante dignitate.

CAP. XLVI. 8 χ auctoritates. In T deest harum.--9 χ magnanimi.--10 Car. Steph. aut qui. In C H S T χ ψ , Franc. Dresd. et ed. pr. omittuntur verba Etenim in tanto . . . portum et dignitatis.--1 Hotom. coniecit omni studio legend. prob. Ern.--2 Post membra Lamb. solus addit otiosæ dignitatis.--

NOTÆ

ⁿ Propter metum pœnæ] Causam judicii de se futuri formidine ab significat, quæ Tiberium Gracchum optimatibus, quorum pater princeps ab optimatibus alienavit; quia nempe ac defensor perpetuo fuerat, defecit.

illum portum et dignitatis. 100. Hanc ego viam, iudices, si aut asperam, aut arduam,³ aut plenam esse periculorum aut insidiarum⁴ negem, mentiar; præsertim cum id non modo intellexerim semper, sed etiam præter ceteros senserim.^o XLVII. Majoribus præsiidiis^p et copiis oppugnatur respublica, quam defenditur, propterea quod audaces homines et perditu nutu impelluntur; et ipsi etiam sponte sua contra⁵ rempublicam incitantur: boni (nescio quomodo) tardiores sunt, et, principiis rerum neglectis, ad extremum ipsa denique necessitate excitantur; [p. 24.] ita ut nonnunquam cunctatione ac tarditate, dum otium volunt etiam⁶ sine dignitate retinere, ipsi⁷ utrumque amittant. 101. Propugnatores autem reipublicæ qui esse voluerunt,⁸ si leviores sunt, desciscunt; si timidiores, desunt:⁹ permanent illi soli, atque omnia reipublicæ causa perferunt, qui sunt tales, qualis pater tuus, M Scaure,^q fuit, qui a Graccho¹⁰ usque ad Q. Varium^s seditiosis omnibus restitit; quem nulla unquam vis, nullæ minæ,

3 H S T ψ et edd. ante Lamb. cum Orell. *asp. atque ard.*—4 Garaton. suspic. *peric. atque insid.* legend.

CAP. XLVII. 5 In C deest *contra.*—6 Idem Ms. *et.*—7 Ipsi Garatono suspectum est.—8 T *volunt.* Verba *si leviores sunt . . . perm. illi soli atque absunt* a C H S T χ ψ, Franc. Dresd. et ed. pr.—9 Hervag. Cam. *desinunt.* Grævius suspicabatur Ciceronem scripsisse *deserunt.* Orell. notavit *desunt ut corruptum.*—10 A C. *Graccho* χ, Hervag. Naug. Car. Steph. Lamb. Tum, ad C. *Marium* Hervag. Vict. Manut. Lamb. In C H S T ψ, Franc. Dresd.

NOTÆ

^o *Præter ceteros senserim*] Sensit id, et expertus fuit Cicero in consulatu, quando ei fuit seditiosis civibus resistendum.

^p *Majoribus præsiidiis*] Improbi acriores ad evitendam rempublicam, quam boni ad conservandam solent esse.

^q *Pater tuus, M. Scaure*] M. Scaurus, princeps senatus, semper in republica defendenda constans fuit. Itaque Saturnini tumultu armatus in comitio constitit: cum ingredi vix posset, non ad insequendum sibi tar-

ditatem pedum, sed ad fugiendum impedimento fore putavit.

^r *M. Scaure*] Prætor tunc erat Scæurus, et apud eum hæc causa agebatur.

^s *Ad Q. Varium* [*ad C. Marium*] Hunc septimum consulatum gerentem hortatus est, ut contra Saturninum, tribunum plebis, libertatem legesque manu defenderet, statimque sibi iussit arma afferri; quibus allatis ultima senectute confectum corpus induit, spiculoque innixus ante fores curiæ constitit.

nulla invidia ¹ labefecit; aut qualis Q. Metellus,¹ patruus matris tuæ; qui, cum florentem hominem in populari ratione, L. Saturninum, censor notasset, cumque insitivum ² Gracchum ³ contra vim multitudinis incitatæ censu prohibuisset, cumque in eam legem, quam non jure rogatam judicaret, jurare unus noluisset; ⁴ de civitate maluit, quam de sententia demoveri;⁵ aut (ut vetera exempla, quorum est copia digna hujus imperii gloria, relinquam, neve eorum aliquem, qui vivunt, nominem) qualis nuper Q. Catulus ⁶ fuit; quem neque periculi tempestas, neque honoris aura ⁷ potuit unquam ⁸ de suo cursu, aut spe, aut metu demovere. XLVIII. 102. Hæc imitamini,⁹ per Deos immortales! qui dignitatem, qui laudem, qui gloriam quæritis. Hæc ampla sunt, hæc divina,¹⁰ hæc immortalia: hæc fama celebrantur, monumentis¹¹ annalium mandantur, posteritati propagantur. Est labor: non nego. Pericula magna; fateor. ¹² Multæ insidiæ sunt ¹³ bonis:¹⁴ verissime dictum est.

^d *Fiunt.*

//////////

et ed. pr. desunt verba a C. Graccho usque ad Q. Varium.—1 CHS Tulla invid. Car. Steph. et Lamb. quem nunquam ulla vis, ulla minæ, ulla invid. Mox, verba cum florentem hominem . . . unus noluisset omittuntur in C H S T χ, Franc. Dresd. et ed. pr.—2 Hervag. Cam. insitivum.—3 Al. dimoveri.—4 C hon. causa pot. et T nunquam. Post cursu C H S T χ, Franc. et edd. ante Nang. addunt vitæ. Deinde, removere T, Franc. et ed. pr. dimovere al.

CAP. XLVIII. 5 ψ imitemini.—6 Verba hæc divina non sunt in C et Franc. In ed. pr. legitur hæc ampla sunt, hæc immortalia, hæc divina.—7 Franc. hæc monum.—8 ¹² Multæ insidiæ sunt bonis, &c.] Hos versiculos sic constitui partim cum Hervag., in qua hic locus primum comparet, partim cum Bothe Poëtæ Scen. p. 283. Multa, ut insidiæ sit num. sing. conjecit Bothe. Cf. Planc. c. 24. Ceterum Garaton. illa quoque Est labor, pericula

NOTÆ

¹ Q. Metellus] Numidicus scilicet.

² Insitivum Gracchum] C. Quintus Gracchus Tiberii se Gracchi filium mentitus est: quo mendacio plebem usque eo decepit, ut tribunus plebis designaretur.

³ Jurare unus noluisset] Postquam lex per trinundinum promulgata esset, et ad extremum perlata, cives omnes in ejus verba jurabant.

⁶ Q. Catulus] Q. Catulus filius ejus

fuit, qui cum Mario consul fuit, qui- que statim post Ciceronis consulatum periit.

⁷ Honoris aura] Aura significat proprie splendorem et felicem propiti- umque ventum.

¹² Multæ insidiæ sunt] Sententiæ desumptæ sunt ab Accio poëta, qui Æacum, Jovis filium, hæc suis liberis præcipientem induxit.

‘Sed, te id,⁹ quod multi inuideant, multique expetant, Inscitia sit,’¹⁰ inquit, ‘postulare, si tu laborem summa cum cura efferas^e Nullum.’ Idem alio loco dixit, quod exciperent improbi cives, ‘Oderint, dum metuant.’^b 103. Præclara enim illa præcepta dederat juventuti. Sed tamen hæc via, hæc ratio² reipublicæ capessendæ,^f olim erat magis pertimescenda, cum multis in rebus multitudinis studium ad populi³ commodum ab utilitate reipublicæ discrepabat. Tabellaria lex^c ab L. Cassio ferebatur. Populus libertatem^d agi putabat suam. Dissentiebant principes;^e et in salute optimatum, temeritatem multitudinis, et tabellæ licentiam^f pertimescebant. Agrariam^g Ti. Grac-

^e Afferas.^f Guberandæ.

//////////

magna poëtæ (Attio) tribuit, quasi fuerit versiculus, *Est labos, pericla magna, multæ ins. sunt bonis: verius tamen e Planciana huc refertur, Vigilandum est semper: multæ ins. sunt bonis.* Orell. In CHSTX, Franc. Dresd. ed. pr. Med. omittuntur verba *Est labor usque ad maxime commovebitur, § 105.—9 ‘Sed id]* Sic Hervag. optima auctoritate, Bothe. *Sed te id* Naug. Cam. Lamb. seqq.² Orell.—10 ‘*Inscitia sit]* Veteres codices habent partim *inscitia sunt*; plane mendose; sed hinc conjiciunt quidam legend. *inscitum sit: partim institia sit*, unde feci olim *stultitia sit: nunc vulgatum, inscitia, retineo.* Lamb. Gembl. Hervag. *inscitia est*, ut volebat Bothe: Pal. 9. *inscientia est*. Mox, pro *si tu* Pal. 9. habet *suum*; Ms. Vict. *si tui*, Gulielm. tentabat *si tuum*. Bothe coniecit legend. *Te postulare, si lab.* nnde Orell. dedit *expetant, inscitia est*, (inquit,) | *Te postulare, si lab.*—1 Schntz. e conjectura Abramii recepit *afferat*.—2 Hervag. Cam. *hæc via, ratio*; unde Orell. coniecit legend. *hæc via ac ratio.*—3 Schntz. et Orell. e conjectura Lambini receperunt *stu-*

NOTÆ

^b *Oderint, dum metuant]* Ex eodem poëtæ desumpta sententia, quæ a Tullio et Seneca usurpatur.

^c *Tabellaria lex]* Lex tabellaria, quæ et Cassia dicta est, lata fuit a L. Cassio tribuno plebis, Lepido et Mancino coss. anno urbis 616. nempe ut iudices sententias, quas voce dicebant, tabellis ferrent.

^d *Populus libertatem, &c.]* Populus legem illam in primis probabat, quia liberius suam sententiam ferebat.

^e *Dissentiebant principes]* Non probabant hanc legem optimates, quia vita et fortunæ occultis illis populi

suffragiis committebantur.

^f *Tabellæ licentiam]* Longe major est licentia, ubi per tabulas datur suffraginum.

^g *Agrariam]* Lex illa Licinia quoque dicta est, a Licinio lata A. U. C. 377. ne quis plus quingenta jugera agri, centum pecoris majoris capita, quingenta minoris possideret. Hanc legem restituit Tib. Sempronius Gracchus trib. pleb. P. Mneio Scævola et L. Calpurnio coss. A. U. C. 620. ne quis ex publico agro plus quingenta jugera possideret, quorum tamen dimidium filiis habere liceret: ut, si

chus legem ferebat.⁴ Grata erat populo: fortunæ constitui tenuiorum videbantur. Nitebantur contra optimates, quod ea discordiam⁵ excitari videbant: et, cum locupletes possessionibus diuturnis moverentur, spoliari rempublicam propugnatoribus arbitrabantur. Frumentariam^b legem C. Gracchus ferebat. Jucunda res plebi Romanæ:⁶ victus enim suppeditabatur large sine labore. Repugnabant boni, quod et ab industria plebem ad desidiam avocari putabant, et ærarium exhauriri videbatur. XLIX. Multa etiam nostra memoria, quæ consulto prætereo, fuerunt in ea contentione, ut popularis cupiditas a consilio principum dissideret. 104. Nunc jam⁷ nihil est, quod populus a delectis principibusque dissentiat:⁸ nec flagitat rem ullam, neque novarum rerum est cupidus, et otio suo, et dignitate optimi cujusque, et universæ reipublicæ gloria delectatur. Itaque homines seditiosi ac turbulenti, quia nulla jam largitione populum Romanum concitare possunt, quod plebs perfuncta gravissimis seditionibus ac discordiis otium malle⁸ videatur, conductas habent conciones:ⁱ neque id agunt, ut ea dicant, aut ferant, quæ illi velint audire, qui in concione sunt; sed pretio ac mercede perficiunt, ut quicquid dicant, id illi velle audire videantur. 105. Num vos existimatis, Gracchos, aut Saturninum, aut quenquam illorum veterum,

⁸ *Separat.*

//////////

dium ac populi.—1 Lamb. *Agrariam legem Ti. Gracchus ferebat.*—5 Hervag. Cam. et Orell. *quod et disc.*—6 In ed. Hervag. *Romanæ* omittitur.

CAP. XLIX. 7 Pro jam Hervag. habet tamen, et Lamb. autem.—8 Otium

NOTE

quis latius agrum patefaceret, triumphum quotannis data opera creati iudicarent, qua publicus ager, qua privatus esset.

^b *Frumentariam*] Frugum decimæ prius solvebantur populo Romano; quas quæstores vendebant, et pecuniam ex iis collectam ad ærarium deferrebant. Gracchus tulit legem, N. Fulvio et M. Plautio coss. A. U. C.

628. ut semisse et triente frumentum menstruum plebi ex publico viritim daretur. Appian. de Bello Civ. Vel. leius lib. II. Plutarch. in vitis.

ⁱ *Conductas habent conciones*] Id est, conducunt homines pretio, ut veniant in conciones, et simulent se suffragiis suis comprobare, quæ dicuntur ab illis popularibus.

qui populares habebantur, ullum unquam in concione habuisse conductum?^k Nemo habuit: ipsa enim largitio, et spes commodi propositi, sine mercede ulla multitudinem concitabat. Itaque temporibus illis, qui populares erant, offendebant illi quidem apud graves et honestos homines, sed populi iudiciis atque omni significatione florebant.^l His in theatro plaudebatur: hi suffragiis, quod contende- rant, consequebantur. Horum homines nomen, orationem, vultum, incessum amabant. Qui autem adversabantur ei generi, graves et magni homines^o habebantur; sed valebant in senatu multum, apud bonos viros plurimum: multitudini jucundi non erant: suffragiis offendebatur^m sæpe eorum voluntas; plausum vero, etiamsi quis eorum aliquando acceperat, ne quid peccasset, pertimescebat. Attamen, si qua res erat major, idem ille populus horum auctoritate maxime commovebatur.

L. 106. Nunc, nisi me fallit, in eo statu civitas est, ut, si operas^h conductorum¹⁰ removeris, omnes idem de republica sensuri esse videantur. Etenim tribus locis significari maxime populi Romani iudicium ac voluntas potest, concione,ⁿ comitiis,^o ludorum^p gladiatorumque consessu.^l Quæ concio fuit per hos annos, quæ quidem esset non con-

^h *Servos.*

//////////

ferre male Hervag. *otium fere malle* Cam. et Orell.—9 Hervag. *homines* omisit.

CAP. L. 10 Wolf. *malebat operas conductas*, ut § 113. Deinde, *removeritis*

NOTÆ

^k *Habuisse conductum*] Habebant illi pecunia conductos homines, ut probare se simularent leges quas volebant ferre.

^l *Significatione florebant*] Cum in theatrum populares homines veniebant, populus, ad benevolentiam significandam, plausus dabat.

^m *Suffragiis offendebatur*] Sæpe optimates repulsam ferebant, cum petebant magistratus.

ⁿ *Concione*] In foro conciones apud populum habebantur.

^o *Comitiis*] In Campo Martio cum populus conveniebat ad comitia, ad ferenda suffragia, leges approbandas, et creandos magistratus.

^p *Ludorum*] In theatro ubi ludi scenici et gladiatorii habebantur: in his omnibus conductos pecunia homines habebant.

ducta, sed vera, in qua populi Romani consensus perspicere non² posset? Habitæ sunt multæ de me a³ gladiatore⁴ sceleratissimo, ad quas nemo adibat incorruptus, nemo integer: nemo illum fœdum vultum^r aspicere, nemo furialem vocem bonus audire poterat.⁴ Erant, erant illæ conciones perditorum hominum necessario turbulentæ. 107. Habuit de eodem me^s P. Lentulus consul⁵ concionem. Concursus est populi Romani⁶ factus: omnes ordines, tota in illa concione Italia constitit.⁷^t Egit causam summa cum gravitate copiaque dicendi, tanto silentio, tanta approbatione omnium, nihil ut unquam videretur tam populare ad populi Romani aures accidisse. Productus est ab eo Cn. Pompeius,^u qui se non solum auctorem meæ salutis,⁸ sed etiam supplicem populo Romano exhibuit. Hujus oratio et pergravis, et grata concioni⁹ fuit. Sic contendo, nunquam neque sententiam ejus auctoritate, neque eloquentiam jucunditate, fuisse majore.¹⁰ 108. Quo silentio sunt auditi de me ceteri principes civitatis! quos idcirco^r non appello hoc loco, ne mea oratio, si minus de aliquo dixerò,

//////////

Franc.—1 C S ψ , Franc. ed. pr. et Med. *consensu*.—2 Ern. Schutz. et Orell. addiderunt *non* e conjectura Lambini. Ceteri omittunt.—3 In C S T deest præpositio ante *gladiatore*. Tum, T *gladiatorie*. Post *sceleratissimo* C H S addunt *contiones*; T *compericione*; ψ et eidd. ante Nang. cum Orell. *conciones*. In χ legitur *sceleratissimæ conciones*.—4 In C H S T ψ , Franc. ed. pr. Med. verba *nemo illum fœdum . . . audire poterat* omittuntur. Tum, C H S T ψ habent *Erant enim illæ, &c.*—5 In χ deest *consul*.—6 ψ *populus Ro.*—7 C H S T χ , Franc. ed. pr. Med. non agnoscunt verba *omnes ord.*, *tota in illa conc. Italia const.*—8 χ *suæ sal.*—9 *In concionibus sex Oxonn. Mss. cod. Steph. Ven. 1483. Junt. in concione Crat. Hervag. Cam. Fuitne, in concione omnibus?* Orell.—10 Ern. Schutz. et Orell. *majore* e conjectura Ursini et Augustini. Ceteri *majorem*. Verba *Sic contendo . . . fuisse majore* non leguntur in C H S

NOTE

^q *A gladiatore*] Clodium nominat gladiatorem.

^r *Fœdum vultum*] Pulcher fuit Clodius, sed fœdum eum vultu appellat ob perditissimos mores.

^s *De eodem me*] De Cicerone revocando ab exilio in patriam concionem habuit Lentulus.

^t *Italia constitit*] Ex omnibus Ita-

liæ municipiis et urbibus legati missi fuerant ad revocandum Ciceronem.

^u *Productus est ab eo Cn. Pompeius*] Concionandi potestatem de Cicerone permisit Pompeio. Neque enim privato civi fas fuit agere et concionari apud populum, nisi facultatem illam habuisset a magistratu, a quo procedebatur.

ingrata;² si satis de omnibus, infinita esse videatur. Cedo³ nunc ejusdem illius inimici mei, de me eodem, ad verum⁴ populum in Campo Martio^x concionem. Quis non modo approbavit,⁵ sed non indignissimum facinus putavit, illum non dicam loqui, sed vivere ac spirare? quis fuit, qui non ejus voce maculari rempublicam,⁶ seque, si eum audiret, scelere astringi arbitraretur? LI. 109. Venio ad comitia,^y sive magistratum placet, sive legum. Leges videmus sæpe ferri multas. Omitto eas, quæ feruntur ita, vix ut quini, et hi ex alia⁷ tribu, qui suffragium ferant, reperiantur. De me,^z quem tyrannum, atque ereptorem libertatis esse dicebat, in illa ruina⁸ reipublicæ dicit se legem tulisse. Quis est, qui se, cum⁹ contra me ferebatur, inisseⁱ suffragium confiteatur? Cum autem^a de me eodem ex senatusconsulto, comitiis centuriatis, ferebatur, quis est, qui non profiteatur se affuisse, et suffragium de salute mea tulisse? Utra igitur causa popularis debet videri; in qua

ⁱ *Dedisse.*

T χ et edd. ante Hervag.—1 T quos quorum *idc.*—2 Post *ingrata* C T χ ψ, Franc. Hervag. addunt *sit.*—3 χ *Credo.*—4 Voces *ad verum* in T ψ desunt, cum spatio.—5 ψ *non modo non appr.*—6 C *resp.* et mox C χ *si cum aud.* Franc. *si tum aud.*

CAP. LI. 7 Pro *alia* Pal. 9. Erf. Gembl. habent *aliena*; Hervag. Cam. et Orell. *ima.* Augustinus conjecit *una* legend. Verba *Leges videmus sæpe . . . ferant, reperiantur* absunt a C H S T χ ψ, Franc. et ed. pr.—8 C H S T χ, Franc. et ed. pr. *illa ruina* sine præpositione.—9 ψ omittit *se cum.* Mox,

NOTÆ

^x *In Campo Martio*] In Campo Martio veri tantum, et non perditii cives; locupletes, non miseri, distribuiebantur in suas classes, audituri conciones, quæ pro capite civis habebantur.

^y *Ad comitia*] In comitiis eligebantur magistratus, et leges ferebantur.

^z *De me*] Tulit Clodius, ut M. Tullio Ciceroni, quod falsum senatusconsultum retulisset, quod cives Rom. indemnatos necasset, aqua et igni interdictum esset, &c. At ostendit Cicero eam legem non esse, quia con-

tra auspicia et per vim lata est, et quia verbis legitimis concepta non fuit.

^a *Cum autem*] Cum de Ciceronis reditu lex ferebatur, ea lata est ex senatusconsulto a Lentulo consule, comitiis centuriatis in Campo Martio: at quæ contra Ciceronem a Clodio, neque ex senatusconsulto, neque comitiis centuriatis, neque in Campo Martio perlata est: quare injuste, et per vim lata est, ideoque nulla haberi debet.

omnes honestates civitatis,^k omnes ætates,^l omnes ordines una consentiunt? an in qua furia concitata, tanquam ad funus reipublicæ, convolant? 110. An, sicubi^l aderit Gellius, homo et fratre indignus, viro clarissimo, [atque optimo consule,^l] et ordine equestri, cujus ille ordinis nomen retinet, ornamenta confecit;^b id erit popolare? Est enim homo iste populo Romano deditus. Nihil vidi magis: qui cum ejus adolescentia in amplissimis honoribus summi viri, L. Philippi,^c vitrici,^d florere potuisset,² usque eo^m non fuit popularis, ut bona solus comesset. Deinde ex impuro adolescente et petulante, posteaquam rem paternam ab idiotarum^e divitiis³ ad philosophorum regulam^f perduxit; Græculum^g se atque otiosum putari voluit; studio literarum se subito dedit. Nihil sane Attæ juvabant: ⁴^h anagnostæ,ⁱ libelli etiam pro vino sæpe oppigne-

^k Omnes honesti cives.

^l Si.

^m Ita.

//////////

pro inisse in eodem Ms. legitur *quis est qui non profitebatur*.—10 In T deest *civitatis*, et in H desunt *omnes ætates*. Manutius delevit verba *omnes honestates*, ut Faërnus volebat. Pro *honestates* Orell. conjecit *potestates* legend.—1 Verba *atque optimo cons.* omittunt $\chi\psi$, Franc. et edd. ante Hervag. cum Schütz. et ea spuria esse censebat Ern. Manutius conjecit legend. *atque optimo cive*.—2 In C H $\chi\psi$, Franc. ed. pr. Med. Ascens. Hervag. omittuntur verba *Est enim homo . . . florere potuisset*; et ab iisdem Mss. et edd. absunt verba *Deinde ex impuro* usque ad *anagnostæ*.—3 Pantagathus correxit *deliciis*.—4 *Nihil sane a te juvabant* Pal. 9. *nihil sane a te juvabatur* edd. veti. ple-

NOTÆ

^b *Ornamenta confecit*] Gellius abligurivit bona quæ per ornamenta explicat. Hæc autem equestris dignitatis fuere, ut quadringenta millia sestertium haberet ex censu.

^c *L. Philippi*] Philippus ille summus fuit orator; de quo lib. III. de Oratore. De eodem agetur orat. de Prov. Cons.

^d *Vitrici*] Vitricus pater est conjugis. Vitricus vero Gellii fuit, quia matrem Gellii duxerat uxorem.

^e *Idiotarum*] Idiotæ homines imperiti sunt, qui vulgarem quandam sine modo vivendi rationem sequuntur.

^f *Ad philosophorum regulam*] Philosophi doctrina instructi et temperati

exquisitum quoddam vitæ genus accurate servant.

^g *Græculum*] Græculos vocabant Romani, qui se philosophiæ studiis applicabant, ut ex Plut. patet in Cicrone.

^h *Attæ juvabant*] Atta cognomen tum fuit familiæ Quintianæ Numerianæ, e qua fuit ille Titus Quintius, comicus poëta, qui circa Olymp. 175. floruit, et de quo Horat. Epist. II. loquitur. Itaque per Attas intelligit orator Quintium Numerium, et alios, qui cum eo, contra Sextium, Gellio et Clodio favebant.

ⁱ *Anagnostæ*] Anagnostæ servi fuerunt Græco hoc nomine appellati, quo-

rabantur. Manebat insaturabile abdomen, copiae deficiebant. Itaque semper versabatur in spe rerum novarum: otio^s et tranquillitate reipublicae consenescebat. LII. Ecquae seditio unquam fuit, in qua non ille princeps? ecqui seditiosus, cui ille non familiaris? ecquae turbulenta⁶ concio, cuius ille non concitator? cui bene dixit unquam bono? bene dixit? immo, quem fortem et bonum civem non petulantissime est insectatus? qui, ut credo, non libidinis causa, sed ut plebicola⁷ videretur,^k libertinam duxit uxorem. III. Is de me suffragium tulit, is affuit, is interfuit epulis¹ et gratulationibus parricidarum. In quo tamen est me ultus, cum illo ore inimicos est meos suaviatus: ⁿ ⁸ ^m

ⁿ Osculatus.

ræque: nihil sane te jurabant Hervag. Nonnulli ap. Lamb. legi voluerunt nihil sane arte jurabatur, vel arte adjurabatur, vel chartæ adjurabant; alii nihil sane te jurabant anagnostæ. Pantagathus correxit nihil sane a re jurabatur. Abramini conjecit nihil sane Atticæ jurabant; et J. F. Gronov. nihil sane ea re jurabatur. Schütz. legi maluit nihil ganconem istæ jurabant.—5 Hervag. et Orell. vers. in rerum novarum cogitatione: otio, &c. In C H S X, Franc. et edd. pr. non leguntur verba Itaque semper vers. . . . usque ad suaviatus, § 111.

CAP. LII. 6 Lamb. Ecqua sed. . . . equis sed. . . . ecqua turb.—7 Edd. pauca poplicola.—8 Hervag. et Nang. In quo tum est * ne ullus cum illo reo inimicus? est meus Savoniatus (Nang. suaviatus): Vict. et Steph. In quo tamen est ne ullus cum illo reo inimicus est meus suariatus*. In Ms. Ursini legitur In quo tamen quid esset, quamobrem inimicus ille esset meus, qui quasi, &c. Lamb. et edd. seqq. e conjectura Pantagathi, In quo tamen est me ultus, cum illo ore inimicos est meos suaviatus. Qui quasi, &c. Turnebus conjecit legend. In quo tamen nullus tum illum ore inimicus est meus suaviatus. Qui quasi, &c.—

NOTÆ

rum opera in legendis libris utebantur. Horum meminit Cornelius Nepos in Attici vita: 'Namque in ea familia erant pueri literatissimi, anagnostæ optimi, et plurimi librarii.'

^k Plebicola [publicola] videretur] Quemadmodum Valerius, primi consulis collega, Publicola dictus est, quod fascēs et imperium populo submisit; ita Gellium ridicule appellat Publicolam, quod, contemtis nobilibus mulieribus, ex ima plebe mulierem duxerit.

¹ Epulis] Interfuit epulis quas Clo-

dius cum consulibus Pisone et Gabinio post Ciceronis discessum celebrarunt. Hos vero nominat parricidas, quod Ciceronem, patrem patriæ appellatum, eiecerunt.

^m Est suaviatus] Suaviatus, id est osculatus; mos enim fuit apud illos veteres, ut cum gratulari aliquid alicui vellent, oscularentur. Unde Martialis Epigr. 1. 4. 'Andieris cum grande sophos et basia captas.' Ait autem, quod hic homo se Ciceronem de his consulibus ultus fuit, cum eos impuro ore et putido osculatus est.

qui, quasi mea culpa bona⁹ perdidit, ita ob eam ipsam causam est mihi inimicus, quia nihil habet. [p. 25.] Utrum ego tibi patrimonium eripui, Gelli, an tu comedisti? quid? tu meo periculo, gurges ac vorago patrimonii, helluabare:¹⁰ ut, si ego consul rempublicam contra te et gregales tuos^o defendissem, in civitate esse me nolles? Te nemo tuorum videre¹ vult: omnes aditum, sermonem, congressum tuum fugiunt: te sororis filius Postumus,² adolescens gravis, senili iudicio, notavit, cum in magno numero tutorem liberis non instituit.^p Sed elatus odio, et meo, et reipublicæ nomine, (quorum ille utri sit inimicior, nescio) plura dixi, quam dicendum fuit, in furiosissimum³ atque egentissimum ganeonem. 112. Illuc revertor: contra me cum sit actum,⁴ capta urbe atque oppressa, Gellium, Firmidium, Titium,^q ejusdemmodi furias, illis mercenariis gregibus duces et auctores fuisse, cum ipse lator^r nihil ab horum turpitudine, audacia, sordibus abhorreret. At, cum de dignitate mea ferebatur, nemo sibi nec valetudinis excusationem, nec senectutis, satis justam putavit: nemo fuit, qui se non rempublicam mecum simul revocare in suas sedes arbitraretur. LIII. 113. Videamus nunc comitia magistratum.⁵ Fuit collegium nuper^t tribunicium,

//////////

9 In C deest *bona*. Mox, a Franc. absunt verba *quia nihil habet*.—10 *χ helluare*: ψ *helluabere*.—1 *χ videres*.—2 Græv. *postumus*: edd. ante Lamb. cum Orell. *Postumius*. In C H T *χ ψ* desunt verba *te sororis filius ... inimicior, nescio*.—3 Franc. et Ven. 1480. *furiosum*. Pro *atque* C exhibet *at in*. Mox, C H S T *χ ψ*, Franc. Dresd. ed. pr. Med. Ascens. Crat. non agnoscunt verba *Illuc revertor usque ad dignissimos judicet*, § 114.—4 *Quid si actum* Hervag.

NOTE

⁹ *Meo periculo helluabare*] Helluabatur periculo Ciceronis, quia ejus helluatio in eum recidebat.

^o *Gregales tuos*] Gregales socios ejus ad contemptum vocat.

^p *Tutorem liberis non instituit*] Ignominiosum fuit consanguineum non liberis tutorem institui, aut præteriri in testamento. Vide orat. pro Cluentio.

^q *Gellium, Firmidium, Titium*] De his, Pro Domo sua, jam egit, quos canes Clodii vocat.

^r *Ipse lator*] Clodius legem tulit contra Ciceronem, de qua superius § 109. not.

⁵ *Comitia magistratum*] In comitiis eligebantur magistratus.

^t *Nuper*] Nempse biennio ante, Cæsare et Bibulo coss. fuit enim tribu-

in quo tres^u minime, vehementer duo populares^x existimabantur. Ex his, qui populares non habebantur, quibus in illo genere conductarum concionum^y consistendi potestas non erat, duo⁵ a populo Romano prætores video esse factos:^z et, quantum sermonibus⁶ vulgi et suffragiis intelligere potui, præ se populus Romanus ferebat, sibi illum in tribunatu Cn. Domitii animum constantem et egregium, et Q. Ancharii⁷ fidem^a ac fortitudinem, etiamsi nihil agere potuissent, tamen voluntate ipsa gratum⁸ fuisse. Jam de C. Fannio quæ sit existimatio, videmus: quod iudicium populi Romani in honoribus ejus futurum sit, nemini dubium esse debet. 114. Quid? populares illi duo quid egerunt? Alter, (qui tamen se continuerat, tulerat nihil:^b senserat tantum de republica aliud, atque homines expectabant) vir et bonus, et innocens, et bonis viris semper probatus, (quod parum videlicet intellexit in tribunatu, quid vero populo probaretur, et quod illum esse populum Romanum, qui in concione erat, arbitrabatur) non tenuit eum locum, in quem, nisi popularis esse voluisset, facillime pervenisset. Alter, qui ita se in populari ratione jactarat,^c ut auspicia, legem Æliam,^c senatus auctoritatem, consu-

^o Gesserat.

//////////

unde Orell. suspicatur legend. *quicquid sit actum*, et censet locum esse corruptum.

CAP. LIII. 5 Al. duos.—6 Lamb. *quantum ex serm.*—7 *Atque Ancharii*

NOTÆ

nus plebis eo anno Vatinius; quem hic significat.

^u Tres] Cn. Domitius, Q. Ancharius, Cn. Fannius.

^x Duo populares] Populares fuere Vatinius et alter nescio quis, quem non vult appellare: fortasse Alfium subindicat.

^y Conductarum concionum] Per conductas conciones eos homines intelligit, qui pecunia corrupti et conducti erant.

^z Prætores esse factos] Domitius et Ancharius prætores creati sunt.

^a Ancharii fidem] Quia, quamvis quotidie de cælo servarent, ut Vatinius leges ferenti impedimento essent, tribuni tres, ille tamen, auspiciis neglectis, et multas et reipublicæ exitiosas pro Cæsaris potentia leges pertulit.

^b Tulerat nihil] Legem quidem promulgaverat, sed non tulit, quia servaverant de cælo tribuni tres.

^c Legem Æliam] Lex Ælia vetabat agi cum populo, obnoxiis magistratibus.

lem, collegas, bonorum iudicium, nihil⁹ putaret,^p ædilitatem petivit cum bonis viris, et hominibus primis, sed non præstantissimis opibus et gratia: tribum suam non tulit:^d Palatinam denique,^e per quam omnes illæ pestes vexare populum Romanum¹⁰ dicebantur, perdidit:^f nec quicquam illis comitiis, quod boni viri vellent,^r nisi repulsam, tulit. Videtis igitur, populum ipsum, ut ita dicam, jam non esse popularem: qui ita vehementer eos, qui populares habentur, respuat; eos autem, qui ei generi adversantur, honore dignissimos iudicet.

LIV. 115. Veniamus ad ludos.^g Facit enim, iudices, vester² in me animorum oculorumque conjectus, ut mihi jam licere putem remissiore⁷ uti genere dicendi. Comitiorum et concionum significationes^r interdum veræ sunt,

^p *Nihili faceret.*

⁷ *Abjectiore.*

^r *Testimonia.*

Hervag. atque Q. Ancharii Nang. Cam.—8 Lamb. *gratam*.—9 Hotom. conjectit *nihili* legend.—10 Pro verbis *populum Romanum*, quæ Orell. ut corrupta notat, Garaton. suspicabatur legend. *rem publicam* (*R. P.* pro *P. R.*).—1 Orell. censet verba *quod boni viri vellent* spuria esse, et suspicatur legend. *quod boni viri vicerant*, vel *quod bonos viros mallet*.

CAP. LIV. 2 Post *vester* C H S T ψ, Hervag. Vict. Lamb. 1566. Græv. Oliv. et Orell. addunt *iste*. Deinde, Franc. et ed. Vict. *oculorumque* omittunt. Pro *conjectus* C H S T ψ, Franc. Dresd. et edd. ante Lamb. habent *contutus*; χ *intuitus*; Pal. 9. et Mss. ap. Lamb. *contactus*. Paulo post, verba *Comitiorum et concionum* . . . *neesse est* absunt a C S χ ψ, etiam a Franc. Dresd. ed. pr. Med. Ascens. Crat. in quibus omittuntur verba omnia usque ad

NOTÆ

^d *Tribum suam non tulit*] Tribum non tulit, id est, non obtinuit suffragia tribus suæ: erat autem insignis ignominia, si quis candidatus, in petitione magistratus, suæ tribus suffragia non obtineret.

^e *Palatinam denique*] Tribus Palatina ita secundum Varronem L. L. l. iv. dicta est a Palatino monte, quem cum foro et Capitolio obtinebat. Fuit porro una ex urbanis, et omnium vilissima, quippe quæ libertinis et egenibus referta erat.

^f *Perdidit*] Tribus Palatinæ suffra-

gia non habuit.

^g *Veniamus ad ludos*] Varia ludorum genera apud Romanos exhibebantur: alii fuere theatrales, quibus tragœdiæ et comœdiæ habebantur: alii gladiatorii, quibus aliquot gladiatorum paria inter se committebantur: alii venatici, seu venationes, in quibus homines cum bestiis depugnabant, qui et bestiarum dicebantur. Hos ludos omnes magnis impensis ædiles curabant, præter Apollinares, qui a prætore urbano fiebant.

nonnunquam vitiatæ atque corruptæ: theatrales gladiatoriique consessus dicuntur omnino solere, levitate nonnullorum emtos, plausus exiles³ et raros excitare. Attamen facile est, cum id fit, quemadmodum, et a quibus fiat, et quid integra multitudo^h faciat, videre. Quid ego nunc dicam, quibus viris, aut cui generi civium, maxime applaudatur? neminem vestrum fallit.⁷ Sit hoc sane leve;ⁱ quod non ita est, quoniam⁴ optimo cuique impertitur: sed, si est leve, homini gravi leve est: ei vero, qui pendet a⁵ rebus levissimis, qui rumore, et (ut ipsi loquuntur) favore populi tenetur et ducitur, plausum immortalitatem,^k sibilum mortem videri necesse est. 116. Ex te igitur, Scaure, potissimum quæro, qui ludos apparatusissimos^l magnificentissimosque fecisti, ecquis istorum popularium tuos ludos aspexerit; ecquis se theatro populoque Romano commiserit.⁶ Ipse ille maxime ludius,^{7^m} non solum spectator,⁸ sed actor et acroama,ⁿ qui omnia sororis embolia^o novit, qui in

⁷ Nemo vestrum ignorat.

^l Gravis homo non curat.

exprimeret ipse actor, § 118.—3 Naug. Lamb. Grut. et Græv. plausus et exiles.—4 Alii ap. Ursin. quando.—5 Naug. præpositionem omisit, probante Garaton. Ad oram libri, teste Ursino, scriptum est, qui pendet, qui rebus leviss.—6 Verba ecquis istorum . . . commiserit non leguntur in χ ψ. In C H S T verba Ex te igitur, Scaure . . . in iudicio loquar, § 119. transponuntur post qui putentur in eadem sectione.—7 C S χ maxime ludus: Ern. conjecit legend. maximus ludius.—8 C ψ expectator. Tum, χ ψ acroma.

NOTE

^h *Integra multitudo*] Integra multitudo, id est, populus qui corruptus pecunia non est.

ⁱ *Sit hoc sane leve*] Ait quod levis sit ille plausus; sed qui tamen levis esse non potest, quia optimis quibusque datur.

^k *Plausum immortalitatem, &c.*] Id est, tanti facit plausum, quanti immortalitatem, et tantopere de sibilo dolet, quantum de ipsa morte. Porro est observandum moris fuisse in consessu ludorum, ut si quis vir summus et gratus populo ingrederetur, ei plausus daretur; sin minus, sibilis

exciperetur.

^l *Ludos apparatusissimos*] Totam illorum ludorum magnificentiam, qui dati sunt a Scauro, describit Plinius lib. xxxvi. cap. 51. Hunc consule.

^m *Ludius*] Clodius ludius appellatur, quia et ludis delectabatur, et ipse fabulæ argumenta maxima suppedibat.

ⁿ *Acroama*] Acroama festivus homo dicitur, qui urbanis dictis alios delectat. Acroama etiam sumitur pro ipsa re quæ recitatur.

^o *Embolia*] Embolium, 1. sumitur pro eo quod in media fabula a mimis

cœtum⁹ mulierum pro psaltria^p adducitur, nec tuos ludos aspexit in illo ardenti tribunatu suo, nec ullos alios,¹⁰ nisi eos, a quibus vix vivus effugit.¹⁹ Semel, inquam, se ludis homo popularis commisit omnino, cum in templo Honoris-Virtutis honos² habitus esset virtuti,^r Caiique Marii, conservatoris hujus imperii, monumentum, municipi ejus^s et reipublicæ defensori sedem ad salutem præbuisset. LV. 117. Quo quidem tempore, quid populus Romanus sentire se ostenderit,³ utroque in genere declaratum est: primo, cum, audito senatusconsulto, ore^t ipsi⁴ atque absentī senatū plausus est ab universis datus: deinde, cum senato-

Panlo post, ψ *eubolia*.—9 χ , Rom. Ven. 1483. Junt. in *cœtu*.—10 χ *nec illos alios*.—1 C S $\chi \psi$ *vix unus eff.* Deinde, Orell. suspicabatur legend. *Semel, semel, inquam.* Verba *Semel . . . mente venisset* non sunt in C $\chi \psi$.—2 *In templo Honoris honos* Pal. 9. *in templo honoris honos* Ms. Vict. *in templo honoris honos* Hervag. *in templo Virtutis honos* edd. vet. pleræque.

CAP. LV. 3 Naug. *ostenderit*. Schutz. e conjectura Ernesti recepit *quid pop. Rom. senserit, utroque in gen. &c.* Wolf. legi mavult *quid pop. Rom. sentiret, se ostendit, et utroque in gen. &c.*—4 'Ore ipsi] *Locus corruptus. Ore delevit* Schutz. *coram ipsi* Ern. susp. *rei ipsi* dubia Garatoni susp. *relatori ipsi*, scil. P. Lentulo, nescio cujus suspic. Bonum est vocabulum: sed fortasse latet in his nihil aliud nisi *præconi* vel *recitatori ipsi*.' Orell. Vid.

NOTÆ

interponebatur, a voce Græca ἐμβάλλω, *intersero*. 2. sumitur pro introitu et januis quibus ad proscenium transeunt actores, cum suis spectatoribus se volunt exhibere. Cum itaque dicat Clodium omnia sororis embolia novisse, sane vult ostendere sororis turpitudinem, quæcum incestum commiserat; quia cum per latentes januas ad ejus cubiculum accederet, interesse ludicro alteri spectaculo noluit.

^p *Pro psaltria*] Clodius cum psaltriæ habitu in opertum Bonæ Deæ ingressus erat, libidinis causa.

⁹ *Vix vivus effugit*] Quo die in templo Virtutis de Ciceronis reditu actum est, ludī celebrati sunt, quibus, dimisso senatu, cum Clodius affuisset, nihil propius fuit, quam ut in

eum populus irrueret.

^r *Honos habitus esset virtuti*] In templo Virtutis de salute civis actum est, qui sua virtute civitatem ab incendio, et rempublicam a pernicie contra Catilinæ furores vindicaverat. Porro templum Virtutis erectum fuit a Mario de manubiis Cimbricis et Tentonicis. Ante eum jam alii plures exstruxerant.

^s *Municipi ejus*] Cicero ex eodem erat Arpinate municipio, quo Marius.

^t *Ore [auctori]* Lentulus consul retulit de Cicerone revocando, quin et ipse Metellus Nepos, cujus ludis Clodius frater interesse voluit, cum ab aliis abfuisset.

ribus singulis spectatum e senatu redeuntibus.^u Cum vero ipse, qui ludos faciebat, consul assedit, stantes,^x et manibus⁵ passis^u gratias agentes, et lacrymantes gaudio, suam erga me benevolentiam ac misericordiam declararunt. At, cum ille furibundus, incitata⁶ illa sua vecordi mente, venisset; vix se⁷ populus Romanus tenuit: vix homines odium suum a corpore ejus impuro atque infando⁸ represerunt. Voces quidem, et palmarum intentus,^y et maledictorum clamorem omnes profuderunt. 118. Sed quid ego populi Romani animum virtutemque commemoro, libertatem jam ex diuturna servitute^z respicientis⁹ in eo homine, cui tum petenti jam ædilitatem^a ne histriones quidem coram sedenti pepercerunt? Nam cum ageretur Togata,^b Simulans,^c ut opinor, caterva tota^d clarissima concentione,¹⁰ in ore impuri hominis imminens, concionata est: ‘Huic vitæ

^u *Extensis.*

Nott. Varr.—5 Hervag. *ei man.*—6 Quidam ap. Orell. conjecit *incitatus.*—7 In T *se deest.*—8 S T ψ, Junt. *nefando.* Garaton. legi maluit *infami.* In C χ ψ non leguntur *Voces quidem . . . ædilitatem.*—9 Hervag. Naug. Cam. *despicientis.*—10 Nonnullæ edd. vett. *contentione.* Pro verbis *in ore* Schütz. conjecit *legend. in os vel ori.* Verba *Nam cum ageretur . . . exprimeret ipse*

NOTÆ

^u *Spectatum redeuntibus*] Cum senatores redirent e templo Virtutis, ubi de Ciceronis reditu actum fuit, ad spectandos ludos, ipsis plausus ab omni populo datus est, propter senatusconsultum quod de Ciceronis reditu dederant.

^x *Stantes*] Cum amoris significacionem dare volebat populus, solebat assurgere, et rectis pedibus stare; unde Epist. ad Att. II. 19. ‘Inimici erant equitibus, qui Curioni stantes plauserant.’

^y *Palmarum intentus*] Significat eam consuetudinem quam vulgus observabat in sibilis faciendis, cum omnes simul manus porrigebant.

^z *Ex diuturna servitute*] Per illam servitutem, intelligit libertatem im-

minutam, quam passus est per duos annos populus, Cæsar et Bibulo, tum Pisone et Gabinio coss.

^a *Petenti jam ædilitatem*] Primo anno post tribunatum, petere ædilitatem licuit. Hanc Clodius eo tempore petivit.

^b *Togata*] Togata comœdia dicitur, quæ Romanum habet argumentum; et ideo togata dicta est, quod Romani togis uterentur.

^c *Simulans*] Hoc erat argumentum comœdiæ, ‘Simulans,’ quam scripserat Afranius.

^d *Caterva tota*] Grex histrionum, cum erat aliquid cantandum, quod in Clodii opprobrium verti posset, ei imminens recitabat, et illa maxime verba quæ sequuntur. Nota autem, quod

tuæ . . . et, ' Postprincipia,¹ atque exitus vitiosæ vitæ!' [p. 25.] Sedebat exanimatus: et is, qui antea cantorum convicio^e conciones celebrare suas solebat, cantorum ipsorum vocibus eijciebatur. Et, quoniam facta mentio est ludorum, ne illud quidem prætermittam; in magna varietate sententiarum, nunquam ullum fuisse locum, in quo aliquid a poëta dictum, cadere in tempus nostrum^f videretur, quod aut populum universum fugeret, aut non exprimeret ipse actor. 119. Et, quæso, hoc loco,^g iudices, ne qua me levitate ductum ad insolitum genus dicendi labi putetis, si de poëtis, de histrionibus, de ludis in iudicio loquar. LVI. Non sum tam ignarus, iudices, causarum, non tam insolens^z in dicendo, ut omni ex genere orationem aucuper,^y et omnes undique flosculos carpam atque delibem.^z Scio, quid gravitas vestra, quid hæc advocatio,^h quid ille³ conventus, quid dignitas P. Sextii, quid periculi magnitudo, quid ætas, quid honos meus postulet. Sed mihi sumsiⁱ hoc loco doctrinam quandam juventuti,^a qui essent optimates. In

^x Novus.

^y Quæram.

^z Seligam.

^a Ad erudiendam juventutem.

actor absunt a C χ ψ.—1 *Huic Tite, et tua post-principia* Gembl. *Huic tuæ, et tua post-principia* Pal. 9. *Huic vitæ tua post-principia* Ms. Vict. *Huic vice* * *tua post principia* Hervag. Lambinus dedit *et post, Principia*. Pro atque Pantagathus *ecqui*.

CAP. LVI. 2 C T debilem: ψ debilitem.—3 Hervag. Lamb. et Grut. illi. Mox, pro P. Sextii Mss. plerique et edd. ante Naug. habent *populi*

NOTE

in theatris fieri solita esset symphonia et concertus.

^e *Cantorum convicio*] Convicium quasi convocium dictum esse Ulpianus putat; hoc est, a collatione vocum, quia plures in unum conferuntur. Ridet autem Clodium, qui cantores, data opera, ad suas conciones evocabat, ut sibi apud populum concionanti, pro consuetudine acclamationis, ' Bene et præclare,' ' belle et festivo,' a quibus modo deluditur.

^f *In tempus nostrum*] Quæcumque

Ciceroni quadrabant, aut quæ his acta temporibus fuerant, exprimere histriones gestiebant.

^g *Et quæso, hoc loco*] Utitur hic præmunitione, qua insolitam orationem de scenicis ludis excusat.

^h *Quid hæc advocatio*] Advocatio sumitur pro patrocinio, quod reo sive ab amicis, qui causæ aderant, sive ab ipso oratore dabatur.

ⁱ *Sed mihi sumsi*] Ineptias vitat, ostenditque, ad rem pertinere hanc de ludis scenicis digressionem.

ea explicanda demonstrandum est,⁴ non esse populares omnes eos, qui putentur. Id facillime consequar, si universi populi iudicium verum et incorruptum, et, si intimos sensus civitatis expressero. 120. Quid fuit illud,^k quod, recenti nuntio de illo senatusconsulto, quod factum est in templo Virtutis,⁵ ad ludos scenamque perlato, consessu máximo, summus artifex,¹ et mehercule semper partium^m in republica,⁶ tanquam in scena,ⁿ optimarum,⁷ flens, et recenti lætitia, et misto⁸ dolore ac desiderio mei, egit aperte multo⁹ gravioribus verbis meam causam, quam egomet de me agere potuissem? Summi enim poëtæ ingenium non solum arte sua, sed etiam dolore exprimebat.¹⁰ ‘Quid enim? qui rempublicam certo^e animo adjuverit, statuerit,¹ steterit^d cum Achivis.’^o Vobiscum me stetisse dicebat, vestros ordines demonstrabat. Revocabatur ab universis. ‘Re dubia,^p nec

^k *Tum bonus civis quam actor.*

^e *Magno.*

^d *Manserit.*

Rom.—4 C H S T χ ψ, Franc. Dresd. et edd. vett. *dem. fuit.* Mox, pro omnes in ψ *putemus* legitur. In T *deest eos.* Verba *Id facill. cons. . . expressero* non leguntur in C ψ, Franc. Dresd. et edd. pr.—5 Garaton. coniecit *Honoris-Virtutis.* Verba *recenti nuntio . . . scena optimarum* absunt a C H S T χ, Franc. Dresd. et edd. pr. sed in iisdem sic legitur, *Quid fuit illud, quod summus artifex flens, et recenti lætitiu, &c.*—6 Hervag. *partium inter plebem.*—7 Naug. Grnt. Græv. *optimalium.*—8 C H S T χ, Rom. Ven. utraque, Ald. *mesto, vel mæsto.*—9 Hervag. et Orell. *egit apud populum Romanum multo.* Pro *aperte* C habet *a parte*, cum asterisco; H *a prætore*; χ *a pr.*—10 C H S T χ ψ *sed quis dol.* et T *exprimebant.* Verba *Quid enim . . . ingenio præditum* absunt a C H S χ ψ. Pro *Quid* Hervag. habet *Qua*; Naug. Cam. *Quam.*

NOTE

^k *Quid fuit illud*] Declarat quid iudicari debeat de illa singulari in se populi benevolentia, cum illud senatusconsultum perlatum est de suo reditu in templo Virtutis.

¹ *Summus artifex*] Æsopus fuit tragædus Ciceronis temporibus nobilissimus, qui in theatro multas sententias veterum poëtarum amico Ciceroni accommodavit.

^m *Semper partium*] Partes sunt personarum gradus, quæ representantur.

ⁿ *In scena*] Scena est, quæ ludo-

rum faciendorum causa, quolibet loco, ubi quis consistat, moveaturque, spectaculum sui præbiturus, posita sit in publico privatoque, vel in vi-co: quo tamen loco passim homines spectaculi causa admittantur.

^o *Cum Achivis*] Sententia illa fortasse desumpta fuit ab Accio poëta tragico Græco, et dicta de Telamone, qui post multa collata in patriam beneficia, exulavit. Cum eo Ciceronem confert.

^p *Re dubia*] Re dubia, id est, cum

dubitarit vitam offerre, nec capiti pepercerit.' 121. Hæc quantis ab illo clamoribus agebantur! cum jam, omisso gestu,^e verbis poëtæ, et studio² actoris,⁹ et expectationi^r nostræ plauderetur. 'Summum amicum, summo in bello . . .' (nam illud ipse actor adjungebat amico animo, et fortassis³ homines propter aliquod desiderium approbant) 'summo ingenio præditum.' LVII. Tum illa,⁴ quanto cum gemitu populi Romani ab eodem paulo post in eadem fabula sunt acta! 'O pater! . . .' Me, me ille absentem, ut patrem, deplorandum putabat,⁵ quem Q. Catulus, quem multi alii sæpe in senatu⁶ patrem patriæ nominarant. Quanto cum fletu de illis nostris incendiis ac ruinis,⁷ cum patrem pulsum, patriam afflictam⁸ deploraret, domum incensam, eversamque! Sic egit, ut demonstrata pristina fortuna, cum se convertisset, 'Hæc omnia vidi inflammari,'⁹ . . . fletum etiam inimicis atque invidis¹⁰ excitaret. 122. Pro, Dii immortales! quid? illa quemadmodum dixit idem? quæ mihi quidem ita et acta et scripta

^e *Actore.*

1 Nonnullæ edd. vet. *statuerit* omittunt.—2 Orell. *suspicabatur legend. omisso gestu et verbis poëtæ studio, vel omisso gestu ac verbis poëtæ, et studio.*—3 Hervag. *Cam. et quod fortassis: Naug. et Orell. et fortasse.*

CAP. LVII. 4 Nonnullæ edd. vet. cum Orell. *Jam illa.* Deinde, C H S, Franc. Dresd. et edd. pr. non agnoscunt verba *pop. Rom. ab eod. paulo post in ead. fab.* In χ desunt quoque verba *O pater . . . depl. putarat.*—5 *Putaret Græv. putabat Hervag. Lamb. Ern. Schütz. et Orell. putarat ceteri.*—6 C in *senatum.*—7 Verba *de illis nostris incendiis ac ruinis* non leguntur in H S T χ , Franc. Dresd. et edd. pr. neque in C et ψ : sed in C quoque deest *fletu*, pro quo ψ exhibet *conflictu.*—8 T *pulsum, tum patriæ affl.* In Barb. et Ven. 1480. legitur *pulsum patria, afflictam domum depl., incensam eversamque.*—9 In C H S χ ψ , Franc. Dresd. et edd. pr. omittuntur voces *cum se convert.*, *Hæc omnia vidi inflamm.*—10 Dresd. *inim. atque in ludis.* Verba *Pro, Dii imm.* usque ad *principes civitatis*, § 123. absunt a C H S χ ψ , Franc. Dresd. et edd. pr.—

NOTÆ

summopere respublica sive patria periclitaretur.

⁹ *Studio actoris*] Applauderant omnes Æsopo, propter studium singulare, quo ille in Ciceronem ferri videbatur.

^r *Et expectationi*] Omnes reditum Ciceronis summopere expectabant.

^{*} *Vidi inflammari*] Ex eadem Accii fabula desumpta sententia est: quam antem hene quadret in Ciceronem, patet: nam pulso eo, omnia ejus bona publicata sunt, domus incensa, prædia direpta, lex de ejus exilio lata, &c.

videntur esse,^t ut vel a Catulo, si revixisset,^u præclare posse dici viderentur. Is enim libere reprehendere, et accusare populi nonnunquam temeritatem solebat, aut errorem senatus: ‘O ingraticuli Argivi,^x inanes Graii, immemores beneficii!’ Non erat illud quidem verum: non enim ingrati, sed miseri, quibus reddere salutem, a quo acceperant, non liceret; [p. 25.] nec unus in quenquam unquam grator, quam in me universi: sed tamen illud scripsit disertissimus poëta pro me:¹ egit fortissimus actor, non solum optimus, de me, cum omnes ordines demonstraret; senatum, equites Romanos, universum populum Romanum, accusaret: ‘Exulare sinitis, sivistis² pelli, pulsum patimini.’ Quæ tum significatio fuerit omnium, quæ declaratio voluntatis ab universo populo Romano in causa hominis non popularis, equidem audiebamus:³ existimare facilius possunt, qui affuerunt. LVIII. 123. Et, quoniam me huc prorexit⁴ oratio, histrio^y casum meum toties collacrymavit, cum ita dolenter ageret causam meam, ut vox ejus illa præclara lacrymis impediretur. Neque poëtæ, quorum ego semper ingenia dilexi, tempori meo defuerunt; eaque populus Romanus non solum plausu, sed etiam gemitu suo comprobavit. Utrum igitur hæc Æsopum potius pro me, aut Accium dicere oportuit, si populus Romanus liber esset, an principes civitatis? Nominatim sum appellatus

1 Lamb. *pro Telamone*.—2 Lamb. *sivistis*: al. *sistis*.—3 Hervag. Lamb. et Orell. *equidem audiebam*. Hæc delevit Schütz. de Gærenzii sententia ad Fin. III. p. 307. Ern. conjecit legend. *nos quidem audiebamus*. Vid. Clav. in *Equidem*. Pro *existimare* in Ms. Ursini *astimare*.

CAP. LVIII. 4 Naug. Lamb. *huc me prov*. Hervag. *me huc produxit*.—

NOTÆ

^t *Scripta videntur esse*] Erat tunc in exilio, quando hæc acta sunt ab Æsopo.

^u *Si revixisset*] Catulus ille Cicero. nem patrem patriæ appellavit, et obiit paulo post ejus consulatum.

^x *O ingraticuli Argivi, &c.*] Versus

pro Telamone scripti ab Accio, quos Æsopus causæ Ciceronis accommodavit.

^y *Histrio*] Æsopus ille actor toties lacrymas emisit, quoties de Cicero diceret.

in Bruto,² ‘Tullius, qui libertatem^a civibus stabiliverat.’³ Millies revocatum est.^b Parumne videbatur populum Romanum⁶ judicare, id a me, et a senatu esse constitutum, quod perditii cives sublatum per nos criminabantur? 124. Maximum⁷ vero populi Romani iudicium universo⁸ consensu gladiatorio declaratum est: erat enim munus Scipionis,^c dignum et eo ipso, et illo Q. Metello, cui dabatur. Id autem spectaculi genus erat, quod omni frequentia, atque omni genere hominum celebratur, quo multitudo maxime delectatur. In hunc consessum P. Sextius,⁹ tribunus plebis, cum ageret nihil aliud in eo magistratu, nisi meam causam, venit, et se populo¹⁰ dedit, non plausus cupiditate, sed ut ipsi inimici nostri voluntatem universi populi viderent. Venit¹ (ut scitis) ad columnam Meniam.^d

5 H S χ ψ stabiliveram. Pro Millies C χ ψ Miles, et pro revocatum C H S χ ψ revocatus; T renovatum. In ed. pr. legitur renovatum est hoc consilium. Videb. populum, &c. ‘Revocatum est] Nescio quid viros doctos moverit, ut ad marginem ascriberent, ‘Forte recitatum, vel repetitum.’’ Abram. In C H S χ ψ non leguntur Parumne videbatur ... maxime delectatur.—6 Cam. populo Romano: Orell. populus Romanus.—7 Hervag. Cam. et Orell. Maxime.—8 Schutz. e conjectura, cum Orell. universi.—9 C H S T χ consensum P. Sextius: Franc. consensum: quod Sextius.—10 C H S T χ ψ causam egit, is se pop. Franc. causam egit. Ideo se pop. Dresd. causam. Is se pop.—1 S Veni. Tum, a columna H S ψ et al. Franc. ad columina. Pro Meniam C χ, Rom. Brix. Med. habent æneam; H S mena; χ, Franc. et al. Menia; edd. nonnul-

NOTE

² Appellatus in Bruto] Tragœdiam Accius scripsit, quæ Brutus inscribitur, de qua lib. i. de Divinatione loquitur.

^a Tullius, qui libertatem] Quoties nominandus erat Brutus, toties Tullius ab Æsopo nominabatur.

^b Millies revocatum est] Si quid ab histrione diceretur, quod populo probaretur, toties a populo repetere jubebatur.

^c Munus Scipionis] Per munus intelligit spectaculum gladiatorum, quod Cæcilius Metellus Scipio exhibuit in honorem mortui Q. Metelli

Celeris. Nota porro, quod verbum hoc ‘munus’ non tantum venationes, sed etiam certamina gladiatorum complectatur, teste Seneca, qui de Benef. l. i. sic loquitur: ‘Nemo tam stultus est, ut monendus sit, ne cui gladiatores, aut venationem, jam munere edito, mittat.’

^d Ad columnam Meniam] ‘Menius cum domum suam venderet Catoni et Flacco censoribus, ut ibi basilica ædificaretur, exceperat jus sibi unius columnæ, unde ipse et posteri ejus spectare munus gladiatorum possent, quod etiam tum in foro dabatur.’

Tantus est ex omnibus spectaculis usque a Capitolio, tantus ex fori cancellis plausus excitatus, ut nunquam major consensio, aut apertior populi Romani universi fuisse ulla in causa diceretur. 125. Ubi erant tum illi concionum moderatores, legum domini, civium expulsos? aliusne est aliquis improbis civibus peculiaris populus, cui nos offensi² invisique fuerimus? LIX. Equidem existimo, nullum tempus esse frequentioris populi, quam illud gladiatorium; neque concionis ullius, neque vero ullorum comitiorum. Hæc igitur innumerabilis hominum multitudo, hæc populi Romani tanta significatio, sine ulla varietate, universi, cum illis ipsis diebus de me actum iri putaretur, quid declaravit, nisi optimorum civium salutem et dignitatem populo Romano caram esse universo? 126. At vero et ille³ tribunus plebis,^e qui de me, non patris, avi, proavi,^f majorum denique suorum omnium, sed Græculorum instituto,^g concionem interrogare solebat, Velletne me redire; et, cum erat reclamatum semivivis^f mercenariorum vocibus, populum Romanum negare dicebat: is, cum quotidie gladiatores spectaret, nunquam⁴ est conspectus.^h Cum

f *Languentibus.*

//////////

læ *Mænam*.—2 Ms. Ursini *infensi*. Verba *Ubi erant tum illi* usque ad *significatione decorari* § 127. absunt a C H S χ ψ.

CAP. LIX. 3 Hervag. Cam. Lamb. et Orell. *At vero ille*. Pro *tribunus plebis* Garaton. suspic. *prætor* legend.—4 *Nunquam* bis legitur in Pal. 9. Tum, Naug. Manut. Lall. Garaton. Schütz. et Orell. sic distinguunt, *conspicetus, cum veniret*. *Emerg. subito*. Pro *emergebat* Ms. Ursini *sed emerg*. Her-

NOTÆ

Ita Asconius. Erat autem projectum impositum columnæ, unde gladiatorum certamina in foro spectabantur. Hic assedit Sextius, cui plausus a toto populo datus est.

^e *Ille tribunus plebis*] Non erat tribunus Clodius, sed tribunicus, quando hæc acta sunt.

^f *Non patris, avi, proavi*] Pater Clodii tribuni fuit Appius Clodius, qui consul fuit A. U. C. 674. avus Caius

Clodius, item consul anno 661. proavus Appius Pulcher, consul anno 610.

^g *Græculorum instituto*] Hi Græculi scire se omnia profiteuntur.

^h *Nunquam est conspectus*] Cum exhiberi se Clodius a populo vereretur, veniebat quidem ad ludos, sed sub eas tabulas occulte subrependo, quæ temporariæ ad spectacula conspicienda exstructæ erant.

veniret, emergebat subito,¹ cum sub tabulas subrepserat, ut ‘Mater te appello’ . . . dicturus videretur. Itaque illa via latebrosa, qua spectatum ille veniebat, Appia⁵ jam vocabatur. Qui tamen,⁶ quoquo tempore conspectus erat, non modo gladiatores, sed equi ipsi gladiatorum^k repentinis sibilis extimescebant. 127. Videtisne igitur, quantum inter populum Romanum et concionem intersit? dominos concionum omni odio populi notari? quibus autem consistere in operarum concionibus^g non liceat, eos omni populi Romani significatione decorari?

[p. 26.] Tu mihi etiam M. Atilium Regulum¹ commemoras, qui redire ipse Carthaginem sua voluntate ad supplicium, quam sine iis captivis,⁷ a quibus ad senatum missus erat, Romæ manere maluerit? et mihi negas optandum reditum fuisse per familias comparatas^m et homines armatos.⁸ LX. Vim scilicet ego desideravi, qui, dum

^g *Conventu hominum pecunia corruptorum.*

vag. immergebat. Pro veniret Ern. coniecit venerat legend.—5 Schutz. e conjectura Manutii *Attilia*. Vid. Nott. Varr.—6 Ern. coniecit *Quem tamen* legend.—7 *Post captivis* ψ addit *parere*. Deinde, *pro quibus* Ald. Crat. de quibus Ms. Ursini.—8 ‘*Et mihi negas . . . armatos?*’ Mire hæsit in h. l. Ern. propter defectum signi interrog. Orell. Verba *per familias . . . labefactare potuisset* non sunt in C H S χ ψ.

NOTÆ

¹ *Emergebat subito*] Posteaquam considerat, a populo conspectus exhibebatur, adeo ut similis emergeret Memnoni Auroræ filio, qui insepultus post mortem, matrem sic alloquebatur: ‘Mater, te appello, quæ enram somno suspensam levas.’ Cum ille Memnon in auxilium Priamo venisset, in pugna ab Achille occisus est.

^k *Equi ipsi gladiatorum*] Inter gladiatores quidam essedarii dicti sunt, quod ex essedis, in curribus militaribus pugnarent. Ait autem quod, cum repentinis illi sibili fierent, conspecto Clodio, tum gladiatores, tum

equi terrebantur.

¹ *Regulum*] Cum fidem Regulus hosti datam nollet fallere, ad hostes reversum, resectis palpebris, vigilando necaverunt. Refellit autem illud exemplum quod ab adversario afferebatur contra se, quia non est simile.†

^m *Per familias comparatas*] Gladiatorum familias intelligit. Familia autem dicebatur, sen grex, manus, et schola gladiatorum. Objiciebatur autem Ciceroni, quod per illos gladiatores reditum in patriam obtinuerat. Huic Cicero objectioni respondet, et diluit.

vis fuit, nihil egi, et quem, si vis non fuisset, nulla res labefactare potuisset. 128. Hunc ego reditum repudiarem, qui ita florens fuit, ut verear, ne quis me studio gloriæ putet idcirco⁹ exisse, ut ita redirem? Quem enim unquam senatus civem, nisi me, nationibus exteris commendavit? cujus unquam propter salutem, nisi meam, senatus publice sociis populi Romaniⁿ gratias egit? De me uno patres conscripti decreverunt, ut, qui provincias cum imperio obtinerent, qui quæstores legatique essent, salutem et vitam meam custodirent. In una mea causa¹⁰ post Romam conditam factum est, ut literis consularibus ex senatusconsulto, cuncta ex Italia, omnes, qui rempublicam salvam vellent, convocarentur. Quod nunquam senatus in universæ reipublicæ periculo decrevit, id in unius mea salute conservanda decernendum putavit. Quem curia magis requisivit?¹ quem forum luxit? quem æque ipsa tribunalia desideraverunt? Omnia discessu meo deserta, horrida, muta, plena luctus et mœroris fuerunt. Quis est Italiæ locus, in quo non fixum sit in publicis monumentis studium salutis meæ, testimonium dignitatis?² LXI. 129. Nam quid ego illa de me divina senatusconsulta^o commemorem? vel quod in templo Jovis Optimi Maximi factum est, cum vir is,^p qui tripartitas³ orbis terrarum oras atque regiones tribus tri-

CAP. LX. 9 ψ idcirca. Mox, verba *cujus unquam propter . . . decernendum putavit* absunt a C H S $\chi \psi$.—10 Hervag. *In mea una causa*.—1 In Mss. Grævii desunt verba *Quem curia magis requisivit* usque ad *consiliorum meorum*, § 131.—2 In C omittuntur *testimonium dignitatis* usque ad *porrexerint Brundisini*, § 131. et in H S T χ non leguntur verba *Nam quid ego illa* usque ad *consiliorum meorum* in eadem sectione.

NOTÆ

ⁿ *Sociis populi Romani*] Dicebantur exteræ omnes nationes sociæ, quæ fœdere aliquo vel æquo vel iniquo, populo Romano conjunctæ erant. His autem gratias egit senatus, quod Ciceroni favissent. Hinc excurrit et amplificat studium, quo omnes eum complexi sunt.

^o *Divina senatusconsulta*] Quatuor de se restituendo, in orat. post Reditum in Senatum, senatusconsulta commemorat.

^p *Vir is*] De Pompeio loquitur, qui de Africa, Asia, et Hispania Europæ parte triumphavit.

umphis adjunctas huic imperio notavit, de scripto sententia dicta, mihi uni testimonium patriæ conservatæ dedit? cujus sententiam ita frequentissimus senatus secutus est, ut unus dissentiret hostis; ^q idque ipsum tabulis publicis mandaretur, ad memoriam posteriori temporis sempiternam: vel quod est postridie decretum in curia, populi ipsius Romani, et eorum, qui ex municipiis convenerant, admonitu, ne quis de cælo servaret? ^r ne quis moram ullam afferret? si quis aliter fecisset, eum plane eversorem reipublicæ fore, idque senatum gravissime laturum; et ut statim de ejus facto referretur? Qua gravitate sua cum frequens senatus nonnullorum scelus audaciamque tardasset; tamen ⁴ illud addidit, si diebus quinque, ⁵ quibus agi de me potuisset, non esset actum, redirem in patriam, dignitate omni recuperata. LXII. Decrevit eodem tempore senatus, ut iis, qui ex tota Italia salutis meæ causa convenerant, agerentur gratiæ; atque ut iidem, ad res redeuntes ^t ut venirent, rogarentur. 130. Hæc erat studiorum in mea salute contentio; ut ii, qui a senatu de me rogabantur, iidem senatui pro me supplicarent. Atque ita in his rebus unus est solus inventus, ^u qui ab hac tam impensa voluntate bonorum palam dissideret, ut etiam Q. Metellus ^x consul, qui mihi vel maxime ex magnis contentionibus reipublicæ fuisset inimicus, de mea salute retulerit. Qui excitatus summa cum auctoritate P.

CAP. LXI. 3 Al. *tripertitas*.—4 Naug. Cam. Lamb. *tum*. Deinde Pal. 9. et Gembl. *add.*, *diebus is* (vel *iis*) *quibus agi, &c.* Hervag. *non de quinque, quibus agi de me pot., si esset actum, &c.*

NOTÆ

^q *Dissentiret hostis*] Unus Clodius sententiæ Pompeii de revocando Cicerone restitit.

^r *Ne quis de cælo servaret*] Veturit populus, ne quis constitutus in magistratu auguria captaret, ne lex de Ciceronis reditu ferenda impediretur.

⁵ *Diebus quinque*] Comitiales intelligi debent, quibus agi cum populo

licebat; non quidem continuis; sed quinque, quibus agi potuisset.

^t *Ad res redeuntes*] Rogati sunt, ut iterum redirent, si eadem aliquando de causa Romani vocarentur.

^u *Solus inventus*] P. Clodius.

^x *Q. Metellus*] Metellus Clodii fuit frater ex matre, qui tribunus plebis consulatu decedentem Ciceronem dicere de republica prohibuit.

Servilii, tum quadam gravitate⁵ dicendi, cum ille omnes prope ab inferis evocasset Metellos, et ad illius generis, quod sibi cum eo commune⁷ esset, dignitatem, propinqui sui mentem a Clodianis latrociniiis reflexisset;⁶ cumque eum ad domestici exempli memoriam, et ad Numidici illius Metelli casum^{7^z} vel gloriosum, vel gravem convertisset; collacrymavit vir⁸ egregius ac vere Metellus,^a totumque se P. Servilio dicenti etiam tum⁹ tradidit: [p. 26.] nec illam divinam gravitatem, plenam antiquitatis, diutius homo ejusdem sanguinis potuit sustinere, et mecum absens beneficio¹⁰ rediit in gratiam. 131. Quod certe, si est aliqui sensus¹ in morte præclarorum virorum, cum omnibus Metellis, tum vero uni viro fortissimo, et præstantissimo civi, gratissimum, fratri suo,^b fecit, socio laborum, periculorum, consiliorum meorum. LXIII. Reditus vero meus qui fuerit, quis ignorat? quemadmodum mihi advenienti tanquam

CAP. LXII. 5 Ms. Ursini *summa cum auct. vestra, tum P. Servilii, tum quadam grav.* 6 *Cum summa auct. P. Servilii, tum quadam grav.*] Hæc est lectio Hervag., in qua manifeste post voc. *tum* vel *quadam* excidit *divina* (ut equidem mallem post voc. *quadam* ex orat. post Red. in Sen. c. 10.), vel *incredibili* ut conjecit Manut. deditque Lamb. (prob. Græv.) scil. *cum summa auct. P. Serv., tum incred. quadam grav. Summa cum auct. P. Serv., quadam grav.* Naug. Cam. Grut. cum codd. suis: *summa cum auct. P. Serv., tum quadam grav.* Ern. Schntz. lectione Hervag. et Naug. permixta. Orell.—6 Car. Steph. et Hervag. *refixisset.*—7 Lamb. Lall. Ern. Schntz. et Orell. *et ad Numidici illius Metelli casum* e conjectura Manutii. Faërnus, *et ad unum Numidici Metelli casum.* Ceteri *et ad unum dicto citius Metelli casum.* Vid. Nott. Varr.—8 Hervag. Naug. Cam. Grut. Græv. *coll. ut vir.*—9 Lamb. *etiam tum dic.*—10 Manutius conjecit *legend. absens suo benef.*—1 Hervag. et Lamb. *aliquis sensus.*

NOTÆ

^y *Cum eo commune*] Metellus et Servilius communem avum habuerunt, Metellum Macedonicum.

^z *Metelli casum*] Metellus ille, qui Lucius dictus est, cum Palladium, æde Vestæ conflagrante, ab incendio liberaret, oculis orbus est: de Pœnis triumphavit.

^a *Vere Metellus*] Vere Metellum eum appellat, propter illustrissimæ familiæ splendorem: nam quamvis

ex familia plebeia nati essent Metelli, tamen nulla tot habuit viros virtute et factis illustres: refert enim Velleius Paterculus, intra duodecim annos, aut consules habuisse aut censores, et triumphasse amplius duodecim Metellos.

^b *Fratri suo*] Q. ille Metellus Q. Metelli Celeris filius fuit, qui cum Q. Vario, C. Curione tribunatum gessit.

totius Italiæ atque ipsius patriæ dextram² porrexerint Brundisini; cum ipsis nonis Sext. idem dies adventus mei fuisset reditusque, natalis idem carissimæ filiæ, quam³ ex gravissimo tum primum desiderio, luctuque conspexi, idem etiam ipsius coloniæ Brundisinæ, idemque Salutis;⁴ cumque me domus eadem optimorum et doctissimorum⁵ viro- rum, Lenii Flacci,^c et patris, et fratris ejus, lætissima accepisset, quæ proximo anno mœrens receperat, et suo præsidio, periculoque defenderat; cumque itinere toto urbes Italiæ festos dies agere adventus mei videbantur,⁶ viæ multitudine legatorum undique missorum celebrabantur,^a ad urbem accessus incredibili hominum multitudine et⁷ gratulatione florebat, iter a porta,^d in Capitolium ascensus,^e

^a *Frequentabantur.*

//////////

CAP. LXIII. 2 Hervag. Cam. *patriæ propugnatori dext.* In H S T χ ψ , Franc. Dresd. et edd. pr. desunt verba *quemadmodum mihi adv. . . porr. Brundisini.*—3 *Non. Sext. idem dies reditus mei fuisset, qui et natalis meus (fuisset addunt Ven. 1480. Junt.), idem et filia meæ carissimæ: cumque itinere toto* edd. ante Hervag. *Non. Sext. idem dies adventus mei fuisset qui reditus natalis: idem et carissimæ filia* Car. Steph. *Non. Sext. idem dies adventus mei fuisset, qui natalis idem carissimæ filia* Hervag. Naug. Cam. et Orell. *Non. Sext. idem dies reditus mei fuisset, qui et natalis idem carissimæ filia* Græv. qui tamen putat legend. *qui idem et natalis filia meæ cariss.* In Franc. *Non. Sext. idem dies reditus mei fuisset, qui et natalis meus: idem et filia meæ carissimæ; non aliter* Dresd. ed. pr. Ascens. Crat. nisi quod Dresd. pro *reditus* scribit *adventus*. Oxonn. hanc varietatem afferunt: T *Sectilibus; ψ Sestilibus: pro adventus* C H S T χ ψ *reditus: tum ψ mei fuissent.* Pro *idem* C H S T χ ψ *meus idem et: ante filia* C H S T ψ *addunt meæ.* Abramius conjecit legend. *Non Sext. idem dies adventus mei fuisset natalis: idem cariss. filia; et Petr. Faber, Non Sext. idem dies adventus mei fuisset, qui reditus? natalis idem cariss. filia? Pantagathus correxit, Non. Sext. idem dies adventus mei fuisset, qui natalis idem cariss. filia.* Verba *quam ex graviss. . . periculoque defenderat* absunt a C H S T χ ψ , Franc. Dresd. et edd. vett.—4 Pro *idemque Salutis* Pal. 9. habet *idemque ut scitis*; Hervag. Naug. Cam. *idem ut scitis*; Lamb. et Orell. *idem Salutis, ut scitis*: Manut. conjecit *idem et Salutis* legend. Petr. Faber *Brundisina dies, ut scitis.*—5 Garaton. legi maluit *fortissimorum*: Orell. suspicatur *doctissimorum* esse corruptum.—6 C H S T χ ψ *agerent adventus mei, omisso videbantur.*—7 *Idem* Mss. cum Franc. Dresd. edd. vett. non agnoscunt

NOTÆ

^c *Lenii Flacci*] In Lenii Flacci hor-
tos se contulit Cicero, de quo dictum
est orat. pro Plancio.

^d *Iter a porta*] Cum venisset Cicero
ad Portam Capenam, gradus templo-
rum ab infima plebe completi sunt.

^e *In Capitolium ascensus*] Mos fuit
in triumphis, ut victores prius in Ca-
pitolium Diis gratias acturi ascende-
rent, quam venirent ad domum, quos
Cicero, Romam, quasi triumphator,
rediens, imitatus est.

domum⁸ reditus, erat ejusmodi, ut summa in lætitia illud dolerem, civitatem tam gratam, tam miseram atque oppressam fuisse?

132. Habes igitur, quod ex me quæsisisti, qui essent optimates. Non est natio, ut dixisti; quod ego verbum agnovi:⁹ est enim illius,^f a quo uno maxime P. Sextius se oppugnari videt, hominis ejus, qui hanc nationem deleri^g et concidi cupivit: qui C. Cæsarem, mitem hominem, et a cæde abhorrentem, sæpe increpuit, sæpe accusavit, cum affirmaret, illum nunquam, dum hæc natio viveret, sine cura futurum. Nihil profecit de universis:^h de me agere non destitit: me oppugnavit, primum per indicem Vettium,ⁱ¹⁰ quem in concione de me, et de clarissimis viris interrogavit. In quo tamen eos cives conjunxit eodem periculoⁱ et crimine, ut a me inierit gratiam,^k quod me cum amplissimis et fortissimis viris congregavit. LXIV. 133. Sed postea mihi, nullo meo merito,^l nisi quod bonis placere cupiebam, omnes est insidias sceleratissime machinatus. Ille ad eos, a quibus audiebatur, quotidie aliquid defecti afferebat:^l ille hominem mihi amicissimum, Cn. Pompeium, monebat, ut meam domum metueret, atque a me ipso ca-

^f Testimonio Vetti.

^h Ut meritis sit meam gratiam.

ⁱ Sine ulla causa.

verba multitudinis et.—8 In C H S T χ ψ omittuntur verba *iter a porta, in Cap. ascensus, domum*. Tum, hujusmodi C χ . Paulo post, *T illum dolerem*.—9 In C H S χ ψ desunt verba *quod ego verbum agnovi* usque ad *assecla negligatur*, § 135. Absunt etiam, ut apparet, a Franc. Dresd. et edd. pr.—10 Ursinus ex nummis veteribus conjecit per *Judicem Vettium* legend.

CAP. LXIV. 1 *Aliquid de me ficti aff.*, de Manutii ingeniosa conjectura, Lamb. Schutz. neque tamen deterior est Garatoni suspic. *aliquid ficti deferebat.* Orell. Abramius legit *aliquid de me aff.* Ern. et Orell. *defecti* vitiosum

NOTÆ

^f *Est enim illius*] De Vatinius agit, qui testis fuit contra Sextium.

^g *Qui hanc nationem deleri*] Vatinius sæpe fuerat exhortatus Cæsarem, ut hanc optimatum nationem deleret.

^h *De universis*] Ille Vatinius non

obtinebat a Cæsare, ut omnes optimates deleret.

ⁱ *Eodem periculo*] In eodem periculo Bibulum, L. Lucillum, Curionem, Domitium, Lentulum, Paulum, et Pisonem generum Ciceronis involvit, quos volebat a Cæsare deleri.

veret: ille se sic cum inimico meo^k copularat, ut illum meæ proscriptionis (quam adjuvabat Sex. Clodius, homo iis dignissimus, quibuscum vivit) tabulam esse,^l se scriptorem diceret:² ille unus ordinis nostri discessu meo, luctu vestro, palam exultavit. De quo ego, cum quotidie rueret,^m verbum feci, iudices, nunquam: neque putavi, cum omnibus machinis ac tormentis, vi, exercitu, copiis^{3 n} oppugnarer, de uno sagittario^o me queri convenire. Acta mea sibi ait displicere: quis nescit?⁴ qui legem eam^p contemnat, quæ dilucide vetat, gladiatores biennio, quo quis petierit,⁵ aut petiturus sit, dare? 134. In quo ejus temeritatem satis mirari, iudices, non queo. Facit apertissime contra legem: facit is, qui neque elabi ex iudicio jucunditate sua,^q neque emitti⁶ gratia^r potest, neque opibus et potentia leges ac iudicia perfringere. Quæ res hominem impellit, ut sit tam intemperans? Ista⁷ nimia gloriæ cupiditate familiam gladiatoriam, credo, nactus est, speciosam, nobilem, gloriosam: norat studia populi: vi-

esse putant. Vid. Nott. Varr.—2 *Quam adjuvabat, Sex. Clodius* Schutz. et Orell. qui legi maluerunt *adjuverat*. In edd. ante Naug. legitur, *ut illius meæ proscr., quam adjuvabat Sestius Clotellus* (Cam. *Sex. Clodius*) *homo iis dign., quibuscum vivit unanimes, sese scriptorem esse diceret.*—3 *Hervag. tormentis, exercitu copiisque.*—4 Edd. vett. paucæ *Acta mea illi displ., quis nescit?* Lamb. e conjectura Memmii recepit *Acta mea ait sibi displicere. Quis nescit?* Mox Mann. et Lamb. *eam* omittunt.—5 *Pantagathus correxit petat, ut in Vatini.* c. 15. prob. Garaton.—6 Edd. vett. cum Orell. *eniti.*—7 *Hervag. Cam.*

NOTÆ

^k *Inimico meo*] Clodio.

^l *Tabulam esse*] P. Clodius erat tabula, quia apud illum concipiebatur et scribebatur lex. Vatinius autem et Sex. Clodius eo ventitabant, ut operas conferrent.

^m *Quotidie rueret*] Rueret, id est, quotidie aliquid furiose faceret.

ⁿ *Vi, exercitu, copiis*] Oppugnabatur Cicero a Sextio Clodio, vi quam habebat a Clodio; exercitu, quem paratum habebat a Cæsare; copiis, quas habebat; et a perniciosis civibus, qui ei favabant.

^o *Sagittario*] Vatinius sagittarium ad contemtum, quasi gregalem militem appellat.

^p *Qui legem eam*] Legem Tulliam de ambitu intelligit, quæ vetat, ne quis munus gladiatorium ederet biennio, quo magistratum petierat, petiturusve erat, nisi ex testamento præstituta die.

^q *Jucunditate sua*] Ironia: fuit enim homo deformis Vatinius.

^r *Gratia*] Gratia nulla apud Cæsarem valebat.

debat clamores et concursus futuros. Hac expectatione elatus homo, flagrans cupiditate gloriæ, tenere se non potuit, quin hos gladiatores induceret, quorum esset ipse pulcherrimus.⁵ Si ob eam causam peccaret, et,⁸ pro recenti populi Romani in se beneficio, populari studio elatus; tamen ignosceret nemo: cum vero ne de venalibus^t quidem homines electos, sed ex ergastulis^u emptos, nominibus gladiatoriiis ornarit, et sortito alios Samnites,^x alios Provocatores fecerit; tanta licentia, tanta legum contemptio, quem habitura sit exitum, non pertimescit?⁹ 135. Sed habet defensiones duas: primum, Do, inquit, bestiarios:^y lex est scripta de gladiatoribus. Festive. Accipite aliquid¹⁰ etiam acutius. Dicit se non gladiatores, sed unum gladiatorem¹ dare, et totam ædilitatem² in munus hoc transulisse. Præclara ædilitas: unus leo; ducenti bestiarii.^a Verum utatur hac defensione: cupio eum suæ causæ confidere. Solet enim tribunos plebis appellare,^b et vi judi-

//////////

Iste.—8 In ed. Manut. deest *et*, ut Orell. mavult.—9 *Contemptio*, non (Naug. Cam. *contemptio* ne) hab. sit exitum, pert. edd. ante Lamb. *contemptio*, quem hab. sit exitum, non pert. Ern. e conjectura, cum Schutz. *contemptio*, non, quem hab. sit exitum, pert. Orell. *contemptio*, nonne, quem hab. sit exitum, pert. ceteri.—10 Lamb. *aliud*.—1 Pro unum gladiatorem Pantaagathus

NOTÆ

⁵ *Pulcherrimus*] Ironia: ait enim de eo Velleius lib. II. deformitate corporis cum turpitudine certasse ingenii.

^t *De venalibus*] Venales erant gladiatores.

^u *Ex ergastulis*] In ergastulis fuere servi viliores catenis vincti, et iniusti notis.

^x *Alios Samnites*] Gladiatorum alii provocatores dicebantur, quod adversarium acriter lacescebant; alii Samnites, qui lentius pugnabant: rursus alii retiarii, alii mirmillones.

^y *Bestiarios*] Bestiarii dicebantur, qui cum bestiis in amphitheatro pugnabant.

² *Totam ædilitatem*] In ædilitate petenda repulsam passus fuerat Vatinius; unde festive eum irridet, referendo quæ facturus erat, si eam obtinisset.

^a *Unus leo: ducenti bestiarii*] Produceret nempe unum leonem, et ducentos bestiarios, qui contra eum decertarent.

^b *Tribunos appellare*] Privati homines, si quid contra populi Romani libertatem, si quid contra jus ab aliquo magistratu decretum putarent actum, ad tribunos appellabant. 'Appellare' vero est compellere, et postulare a tribunis, ut civi oppresso auxilium ferant.

cium disturbare, cum diffidit. Quem non tam admiror,² quod meam legem^c contemnat, hominis inimici, quam quod se statuit³ omnino consularem legem nullam putare. Aciliam,⁴ Didiam,^d Liciniam, Juniam^e contempsit. Etiamne ejus, quem sua lege^f et suo beneficio ornatum, munitum, armatum solet gloriari, C. Cæsaris legem^g de pecuniis repetundis non putat esse legem? Et aiunt, alios esse, qui acta Cæsaris rescindant, cum hæc optima lex, et ab illo socero ejus,^h et ab hoc assecla⁵ⁱ negligatur? LXV. Et cohortari ausus est accusator^{6k} in hac causa vos, iudices, ut aliquando essetis severi, aliquando medicinam adbibere-
retis⁷ reipublicæ. Non est ea medicina, cum sanæ parti corporis scalpellum adhibetur^{m 8} atque integræ: carnificina est ista et crudelitas. Hi medentur reipublicæ, qui

^m Cum sana pars corporis scinditur.

et Ursinus habent unam venationem.—2 Lamb. demiror.—3 Idem quod statuat.—4 ‘Cæciliam scripsi de Manutii conjectura, cum Lamb. (qui tamen sic edidit, Cæciliam et Didiam, Liciniam et Juniam) probb. Ern. in Ind. Leg., Garaton. et Wolfio. Anciliam Mss. Gruteri, Hervag. Aciliam ceteri.’ Orell.—5 Alii assecula.

CAP. LXV. 6 In Franc. Dresd. et edd. pr. non est accusator. Mox, in ψ deest vos.—7 T, Ven. 1480. Junt. exhiberetis. Pro reipublicæ in C populo

NOTE

^c Meam legem] Tulliam nempe, de qua supra, § 133. not.

^d Aciliam, Didiam] Cæciliam, Didiam repono, quam Cæcilius Metellus, et Didius coss. anno urbis 655. tulere, ut in legibus promulgandis triundinum servetur.

^e Liciniam, Juniam] Tulere hanc legem D. Junius et Licinius coss. ut leges triundino ante promulgarentur, quam ad populum ferrentur.

^f Sua lege] De Vatinia lege loquitur, quam tulit Vatinus tribunus plebis, C. Cæsare et Bibulo coss. anno urbis 694. ut C. Cæsari Gallia Cisalpina cum Illyrico in quinquennium, sine senatus decreto, et extra sortem, mandaretur; ut ii, quos in lege nomi-

nabat, legati sine senatus decreto cum Cæsare proficiscerentur; ut eidem pecunia ex ærario ad exercitum attribueretur.

^g C. Cæsaris legem] Cæsar tulit de repetundis legem, ne cui, qui in provincia cum potestate imperiove esset, pecuniam capere, conciliare liceret: extra quam si ad templum monumentumque capiat.

^h Illo socero ejus] Pisonem intelligit, qui vastat Macedoniam, quam proconsul regit.

ⁱ Ab hoc assecla] Vatinium Cæsaris asseclam vocat.

^k Accusator] Albinovanus accusabat Sextium.

exsecant⁹ pestem aliquam, tanquam strumam¹ civitatis.

136. Sed, ut extremum habeat aliquid oratio mea, et ut ego ante dicendi finem faciam, quam vos me tam¹⁰ attente audiendi; concludam illud de optimatibus, eorumque principibus ac reipublicæ defensoribus: vosque, adolescentes, et qui nobiles estis, ad majorum vestrum imitationem excitabo, et qui ingenio et virtute nobilitatem potestis consequi, ad eam rationem, in qua multi homines novi^m et honore et gloria floruerunt, cohortabor. 137. Hæc est una via, mihi credite, et laudis, et dignitatis, et honoris:¹ a bonis viris, sapientibus, et bene natura constitutis, laudari, et diligi: nosse descriptionem civitatis, a² majoribus nostris sapientissime constitutam; qui cum regum³ potestatem non tulissent,ⁿ ita magistratus^o annuos creaverunt, ut consilium senatus reipublicæ præponerent⁴ sempiternum: deligerentur autem in id consilium⁵ ab universo populo,^p aditusque in illum summum ordinem omnium civium industriæ ac virtuti⁶ pateret. Senatum reipublicæ custodem, præsidem, propugnatores collocaverunt: hujus ordinis auctoritate uti⁷ magistratus, et quasi ministros gravissimi consilii esse voluerunt: senatum autem ipsum proximo-

//////////

Romano.—8 χ adhiberetur.—9 ψ mederentur, et mox exsecrant.—10 C H S T χ , Franc. Dresd. et edd. pr. non habent tam.—1 Hervag. et hon. et dign. Deinde, C H S T χ ψ , Hervag. a bonis viris et sap., bene a nat. unde Orell. cum Barb. Rom. Ven. 1483. Junt. inseruit præpositionem ante natura.—2 C S χ præpositionem omittunt.—3 C H χ ψ et edd. vett. cum Orell. regiam.—4 ⁶ Proponerent Lamb. 1534. errore typogr., Grnt. Græv. Oliv. Lall.⁷ Orell.—5 Franc. Dresd. et edd. vett. deligerentur autem id consilium: Barb. deligeretur consilium id: Ven. 1480. deligeretur autem cons. id. Hotom. et Græv. legi maluerunt ex univ. pop.—6 C H S T χ ψ et edd. ante Naug. industria ac virtute.—7 Pro auctoritate uti in C χ legitur verti auctoritate; H S χ auctori-

NOTE

¹ Strumam] Jocatur in Vatinius, qui strumis laborabat, quem idcirco tumidum oratorem alibi nuncupavit.

^m Homines novi] Qui primi nobilitatem et magistratus curules in suam familiam invexerunt, homines novi dicti sunt.

ⁿ Regum potestatem non tulissent]

Tarquinios ob crudelitatem ejece-
runt.

^o Magistratus] Singulis annis creabantur magistratus, et una perpetua erat senatus auctoritas.

^p Deligerentur in id consilium ab universo populo] Lege ex universo populo, sive ex quovis ordine et genere civium.

rum ordinum splendore⁸ confirmari, plebis libertatem et commoda tueri atque augere⁹ voluerunt. LXVI. 138. Hæc qui pro virili parte¹⁰ defendunt, optimates sunt, cujuscumque sint¹ ordinis: qui autem præcipue suis cervicibus⁹ tanta munia² atque rempublicam sustinent, ii³ semper habiti sunt optimatum principes, auctores et conservatores civitatis. Huic⁴ hominum generi fateor, ut ante dixi, multos adversarios, inimicos, invidos esse, multa proponi pericula, multas⁵ inferri injurias, magnos esse experiundos⁶ et subeundos labores: sed mihi omnis oratio est cum virtute, non cum desidia; cum⁷ dignitate, non cum voluptate; cum iis, qui se patriæ, qui suis civibus, qui laudi, qui gloriæ; non qui somno, et conviviis, et delectationi natos arbitrantur. Nam, si qui voluptatibus ducuntur,⁸ et se vitiorum illecebris⁹ et cupiditatum lenociniis dediderunt; missos faciant honores: ne¹⁰ attingant rempublicam: patiantur viros fortes labore, se otio suo perfrui.¹ 139. Qui autem bonam famam bonorum, quæ sola vere gloria nominari potest, expetunt, aliis otium quærere debent et voluptates, non sibi. Sudandum est his pro communibus commodis,² adeundæ inimicitiaë, subeundæ sæpe pro republica tempestates; cum multis audacibus, improbis, nonnunquam etiam potentibus, dimicandum. Hæc

tate veteri.—8 Franc. Dresd. et edd. pr. *prox. hominum splend.*—9 C H S χ ψ *augeri.*

CAP. LXVI. 10 ψ *Hoc*, et C *pro viri parte.*—1 ψ *cujusque*, et χ ψ, Ven. 1480. *sunt.* Mox, in S et T *deest autem.*—2 *Injuria* ψ: *munera* C T χ, Franc.—3 C H S *hi*: T *alii.*—4 T non habet *Huic.* Pro *hominum* in C *omnium.* Verba *ut ante dixi* absunt a C H S T χ, Dresd.—5 S *multa*: T *multis.* Tum, *inf. invidia* S: *insidias* Naug. *invidias* Pal. 9. Ms. Vict. et Car. Steph.—6 χ *exprimendos*: Franc. *excipiendos.*—7 In χ *deest præpositio ante dignitate.*—8 C H *ducantur*: S T χ ψ, Franc. Dresd. et edd. vett. *dicantur.*—9 ψ *illecebrum.*—10 S T χ ψ, Franc. *nec.*—1 *Viros laborum patientes frui* C H S χ ψ et edd. ante Hervag. *viros fortes laborum patientes frui* Franc. Dresd. et Mss. Manutii: *virorum fortium labore se otio suo perfrui* Ms. Car. Steph. et Hervag. cum Orell. Ceteri ut Ern. Rubenius *conjecit legend. viros fortes labore*

NOTÆ

⁹ *Suis cervicibus*] Cervices pro humeris dicit: quæ dicendi ratio satis Ciceroni familiaris est.

audivimus de clarissimorum virorum consiliis³ et factis: hæc accepimus, hæc legimus. [p. 27.] Neque eos in laude positos videmus, qui incitarunt aliquando populi animos ad seditionem, aut qui largitione cæcarunt⁴ mentes imperitorum, aut qui fortes et claros viros, et bene de republica meritos, in invidiam aliquam vocaverunt. Leves hos semper nostri homines, et audaces, et malos, et perniciosos cives putaverunt.⁵ At vero qui horum impetus et conatus represserunt; qui auctoritate, qui fide, qui constantia, qui magnitudine animi, consiliis audacium restiterunt; ii graves, ii principes, ii duces, ii auctores hujus ordinis, et dignitatis, atque imperii⁶ semper habiti sunt. LXVII. 140. Ac, ne quis ex nostro, aut aliquorum præterea casu hanc vitæ viam pertimescat; unus in hac civitate, quem quidem ego possim dicere, præclare vir de republica meritus, L. Opimius,⁷ indignissime concidit: cujus monumentum ceberimum in foro, sepulcrum desertissimum in littore Dyrrachino⁸ relictum est. Atque hunc tamen flagrantem invidia,⁴ propter interitum C. Gracchi, semper ipse populus Romanus periculo liberavit.⁹ Alia quædam¹⁰ civem egregium iniqui judicii procella pervertit. Ceteri vero, aut repentina vi perculsi, ac tempestate populari,⁷ per populum

⁹ *Populus absolvit.*

patienter frui.—2 ψ *Suadendum est*, et χ *pro omnibus commodis.*—3 *Franc. de clarorum virorum cons.* In C H S χ , Barb. Rom. Ven. 1483. deest *virorum*, prob. Garaton.—4 *C certarunt.*—5 Verba *Leves hos . . . cives putaverunt* non sunt in T. Verba *nostri homines* tantum absunt a C H S $\chi \psi$.—6 *Auct. hujus ordinis et dignitatis imperii* S: *auct. hujus dignitatis atque imp.* Pal. 9. Naug. Car. Steph. Lamb. *auct. hujus ord. atque imp.* Schutz. e conjectura Ernesti: Guelm. legi maluit *auct. hujus civitatis atque imp.* Orell. suspicatur aliquid excidisse.

CAP. LXVII. 7 Pro verbis *Ac ne quis ex nostro . . . tempestate populari* in

NOTE

¹ *L. Opimius*] L. Opimius templum Victoriæ extruxerat.

² *Dyrrachino*] Dyrrachium prius Epidamnus dicebatur; urbs Macedoniae, portu celebris.

³ *Flagrantem invidia*] Multi Opi-

mium oderant, quia Gracchum interfecerat.

¹⁰ *Alia quædam*, &c.] Opimius damnatus est postea equitum judiciis; non quia Gracchum occiderat, sed quia munera acceperat.

tamen ipsum recreati sunt atque revocati; aut omnino invulnerati inviolatique vixerunt. At vero ii, qui senatus consilium, qui auctoritatem bonorum, qui instituta majorum neglexerunt, et imperitæ aut⁸ concitatæ multitudini jucundi esse voluerunt, omnes fere reipublicæ pœnas, aut præsentī morte, aut turpi exilio, dependerunt.⁹ 141. Quodsi apud Athenienses, homines Græcos, longe a nostrorum hominum gravitate disjunctos, non deerant, qui rempublicam contra populi temeritatem defenderent, cum omnes, qui ita fecerant, a civitate ejicerentur;¹⁰ si Themistoclem illum,^x conservatorem patriæ, non deterruit a republica defendenda nec Miltiadis calamitas,^y qui illam civitatem paulo ante servarat, nec Aristidis fuga,^z qui unus^t omnium justissimus fuisse traditur; si postea summi ejusdem civitatis viri, quos nominatim appellari non est necesse, propositis tot exemplis iracundiæ levitatisque popularis, tamen suam rempublicam illam defenderunt;² quid nos tandem facere debemus, primum in ea civitate nati, unde orta mihi gravitas et magnitudo animi videtur; tum

^o *Dederunt.*

C H S T χ ψ, Franc. legitur, et si quos (H quis) eorum aut iniqui iudicis (Franc. iudicii) quædam procella pervertit (Franc. evertit), aut aliqua repentina vis ac (Franc. atque) tempestas pertulit (H S χ ψ, Franc. perculit) populares, vel popularis. Dresd. et edd. vett. et si quos eorum aut iniqui iudicii quædam procella evertit aut aliqua vis tempestate perculit popularis. In Ms. Hotomanni legitur, et si quos eorum aut iniqui iudicii quædam procella aut aliqua repentina vis aut tempestas perculit populum tamen ipsum et creati sunt ac revocati, aut animo invulnerati atque inviolati vixerunt.—8 Franc. atque. Mox, in Dresd. jucundi deest.—9 C S χ ψ deprehenderunt.—10 χ, Barb. et edd. ante Hervag. fecerunt. Tum, C in civ. ejecerunt.—1 C non habet unus.—2 In C H S T χ

NOTÆ

^x *Themistoclem illum*] Themistocles Xerxis exercitum profligavit, et Xerxem ipsum e Græcia abire impulit.

^y *Miltiadis calamitas*] Miltiades accusatus est a rege Persarum, pecunia corruptum infectis rebus a pugna recessisse; quare ingenti pecunia mulctatus est; quam cum solvere non posset, in vincula publica con-

jectus, misera et indigna morte periiit.

^z *Aristidis fuga*] Aristides vir Atheniensis fuit nobilitate et justitia sua celeberrimus, qui cum ab Themistocle dissensisset, abire in exilium coactus est, sed ab eodem Themistocle anno ferme sexto revocatus est, uti Cornelius Nepos in ejus vita scribit.

in tanta gloria insistentes,³ ut omnia humana leviora videri debeant; deinde ad eam rempublicam tuendam⁴ aggressi, quæ tanta dignitate est, ut eam defendentem occidere non aliud sit, quam oppugnantem rerum potiri?^a LXVIII. 142. Homines Græci, quos antea nominavi, inique⁵ a suis civibus damnati atque expulsi, tamen, quia bene sunt de suis civitatibus meriti, tanta hodie gloria sunt, non in Græcia solum, sed etiam apud nos, atque in ceteris terris, ut eos, a quibus illi oppressi sunt, nemo nominet, horum calamitatem dominationi illorum omnes anteponant. Quis⁶ Carthaginensium pluris fuit Hannibale,^b consilio,^p virtute, rebus gestis; qui unus cum tot imperatoribus nostris per tot annos de imperio et de gloria decertavit?⁷ Hunc sui cives e civitate ejecerunt: nos etiam hostem literis nostris, et memoria videmus esse celebratum. 143. Quare imitemur nostros Brutos,^c Camillos,^d Ahalas,^e Decios,^f Curios,^g

^p *Superavit Hannibalem consilio.*

//////////

omittuntur voces *si postea . . . illam defenderunt.*—3 ψ *gloria videntur insistentes.*—4 C S χ *ad eam rem tuend.* Mox, Schutz. e conjectura dedit *occidere optabilius sit, quam, &c.* Wolf. legi mavult *occidere non gravius sit, quam, &c.* Tum, Lamb. *pugnantem.*

CAP. LXVIII. 5 H *iniquo.*—6 Arusianns *Qui.*—7 *Qui unus nobiscum tot annos de imp., de gloria decert.* quatuor Oxonn. Mss. *qui vobiscum tot annos Franc. qui unus cum tot annos* Dresd. et edd. vett. *Verba et de gloria* absunt a χ . In Ven. 1480. Junt. sic legitur, *qui unus cum tot annos de imp., de gloria*

NOTE

^a *Oppugnantem rerum potiri]* Ostendit Cicero, tantam esse reipublicæ Romanæ dignitatem et potentiam, ut, qui ejus defensorem occiderit, necesse sit, ut summum rerum omnium dominatum obtineat.

^b *Hannibale]* Hannibal dux Carthaginensium fuit, qui Romanos debellaturus Alpes trajecit, et eos multis cladibus affecit; sed odio civium suorum, tandem ad Antiochum fugit. Justinus lib. xxxi. rem narrat.

^c *Brutos]* Brutorum primus, qui Junius dictus est, Tarquinius ejecit, et primus factus est consul.

^d *Camillos]* Loquitur de Furio Camillo, qui Gallos delevit, a quibus Capitolium, urbe incensa, obsidebatur.

^e *Ahalas]* Ahala Servilius interemit Spurium Melium, cum venisset in suspicionem regni.

^f *Decios]* Decii pater et filius se devoverunt pro patria; pater bello Latino ad Vesperim, filius bello Samnitico.

^g *Curios]* M. Curius Dentatus de Samnitibus, de Sabinis, et Pyrrho triumphavit. Vide lib. de Senectute.

Fabricios,^b Maximos,ⁱ Scipiones,^k Lentulos,^l Æmilios,^m innumerabiles alios, qui hanc rempublicam stabiliverunt; quos equidem in Deorum immortalium cœtu ac numero repono. Amemus patriam, pareamus senatui, consulamus bonis: præsentis fructus negligamus, posteritatis gloriæ⁸ serviamus: id esse optimum putemus, quod erit rectissimum: speremus quæ⁹ volumus, sed quod acciderit, feramus: cogitemus denique, corpus virorum fortium, magnorumque hominum,¹⁰ esse mortale; animi vero motus, et virtutis gloriam, sempiternam: neque hanc opinionem si in illo sanctissimo Hercule consecratam⁷ videmus, cujus corpore ambusto,¹¹ vitam ejus et virtutem immortalitas² excepisse dicitur, minus existimemus eos, qui hanc tantam rempublicam suis consiliis ac laboribus³ aut auxerint, aut defenderint, aut servarint, esse immortalem gloriam consecutos.⁴

⁷ *Confirmatam.*

cum Po. Ro. decertaverit, hunc sui cives, &c. Pro sui cives Lamb. et Grut. habent *si cives*. Deinde, *de civitate* Mss. nonnulli et edd. vett.—8 *Posteritati, gloriæ* C H S χ ψ, Rom. Ven. 1483. *posteritati et gloriæ* T, Ven. 1483. Junt. Lamb. Oliv.—9 C H S χ ψ, Dresd. et edd. pleræque ante Naug. *quod*: in T deest. Tum, *voluerimus* Franc.—10 C S T *magnorum hom.*—11 Franc. Dresd. et edd. vett. cum Schutz. *combusto*.—2 Dresd. *immortales*.—3 *Cons. ac lab.* Ven. 1480. Junt. Ern. Schutz. et Orell. *cons. aut lab. ceteri*.—4 T, Ven. 1483. Lamb. *consecuturos*.

NOTÆ

^b *Fabricios*] Fabricius vir pauperimus, qui tamen forti animo Samnitum dona respuit, nec pollicitationibus Pyrrhi Epirotæ tentari potuit.

ⁱ *Maximos*] Fabius Maximus, qui cunctando restituit rem, quinque consul fuit post Cannensem pugnam; ac postea, factus dictator, Hannibalem sua patientia superavit.

^k *Scipiones*] Primus Scipionum fuit Cornelius, a quo gens patricia Scipionum initium habuit. Scipio autem dictus est, quod cæcum patrem regeret. Ex illa familia Africani, Æmiliani, Numantini, Asiatici, et Nasicæ extitere victoriis, triumphis,

consulatibus, et eruditione longe omnium Romanorum nobilissimi.

^l *Lentulos*] Lentuli, Romani cives clarissimi, a Lente nominati sunt, inter quos viginti quatuor et amplius consulatum gesserunt.

^m *Æmilios*] Æmilii varii fuerunt apud Romanos; Æmilius Lepidus, cui, propter hostem interfectum in acie, et servatum civem, ex senatusconsulto bullata statua posita est. Æmilius Regillus, cui triumphus navalis decretus est. Æmilius Scaurus, de quo in orat. pro Fonteio.

ⁿ *Corpore ambusto*] De ejus ambustione vide Sophoclem in Trachiniis.

LXIX. 144. Sed me repente, iudices, de fortissimorum et clarissimorum civium dignitate et gloria dicentem, et plura etiam dicere parantem, horum aspectus⁵ in ipso cursu orationis repressit. [p. 28.] Video P. Sextium, meae salutis, vestrae auctoritatis, publicae causae defensorem, propugnatorem, auctorem,⁶ reum: video hunc praetextatum ejus filium^o oculis lacrymantibus me intuentem: video Milonem, vindicem vestrae libertatis,⁷ custodem salutis meae, subsidium afflictae reipublicae, extinctorem domestici latrocinii, repressorem caedis quotidianae, defensorem templorum atque tectorum, praesidium curiae, sordidatum^p et reum: video P. Lentulum,^q cujus ego patrem, Deum ac parentem statuo fortunae ac nominis mei, et fratris, rerumque nostrarum, in hoc misero squalore et sordibus: cui superior⁸ annus^r idem, et virilem, patris, et praetextam, populi iudicio, togam dederit, hunc hoc anno, in hac toga, rogationis injustissimae subitam acerbitatem pro patre fortissimo et clarissimo cive deprecantem.

145. Atque hic tot et talium civium squalor, hic luctus,⁹ haec sordes, susceptae sunt propter unum me, quia me defenderunt, quia meum¹⁰ casum luctumque doluerunt, quia me lugenti patriae, flagitanti senatui, poscenti Italiae, vobis omnibus orantibus reddiderunt. Quod tantum est in me scelus? quid tantopere deliqui illo, illo die,¹⁵ cum ad vos

//////////

CAP. LXIX. 5 ψ aspectu.—6 Mss. Lambini *actorem*.—7 T et Lamb. *vind. nostrae lib.*—8 χ cum sup.—9 C H S χ *hi luctus*.—10 χ *qui meum*.—1 C S χ

NOTÆ

^o *Praetextatum ejus filium*] De praetexta dictum est lib. I. in Verr. § 13. not.

^p *Sordidatum*] Veste alba vulgo Romani utebantur, quam in luctu et in iudicio deponebant, assumpta attrita et lacera ad movendam misericordiam iudicium.

^q *P. Lentulum*] P. ille Lentulus fuit illius filius, qui Ciceronem ab exilio revocavit. Cato autem tulerat

legem tribunus plebis, ut patri Lentulo Ciliciae imperium abrogaretur. Hac de causa sordidatus huic iudicio affuit.

^r *Superior annus*] Anno superiore Lentulus ille filius virilem togam a patre consule acceperat, et praetextam augur creatus. Augures autem a populo creabantur, et maturius quam ceteri magistratus. Certe ex Suetonio habemus Cæsarem anno 17.

indicia, literas, confessiones communis exitii detuli? cum parui vobis? At, si ² scelestum est amare patriam, pertuli pœnarum satis: eversa domus est, fortunæ vexatæ, dissipati liberi,³ raptata conjux, frater optimus, incredibili pietate, amore inaudito, maximo in squalore volutatus est ad pedes inimicissimorum: ⁴ ego pulsus aris, focus, Diis penatibus,⁴ distractus a meis, carui patria, quam (uti ⁵ levissime dicam) certe texeram: pertuli crudelitatem inimicorum, scelus infidelium,⁶ fraudem invidorum.

146. Si hoc non est satis, quod hæc omnia deleta videntur reditu meo; multo mihi, multo, inquam, judices, præstat, in eandem illam recidere fortunam, quam tantam importare meis defensoribus et conservatoribus calamitatem. An ego in hac urbe esse possim,⁷ his pulsus, qui me hujus urbis compotem fecerunt? non ero: non potero esse, judices: neque hic unquam puer, qui his lacrymis, qua sit pietate, declarat, amisso patre suo propter me, me ipsum incolumem videbit: nec,⁸ quotiescumque me viderit, ingemiscet, ac pestem suam,⁹ et patris sui, sese dicet videre. Ego vero vos in omni fortuna, quæcumque erit oblata, complectar: nec me ab iis, quos meo nomine ⁹ sordidatos videtis, unquam ulla fortuna divellet: neque eæ nationes,¹⁰ quibus me senatus commendavit, quibus de me gratias egit, hunc exulem propter me sine me videbunt.

del., eo die.—2 C H S χ *Ac si.*—3 Quidam, teste Orell., conjecit legend. *fortunæ dissipatæ, vexati liberi.* Tum, S T ψ *rapta conjux.*—4 ψ *de his penat.*—5 Schütz. *ut.*—6 Ant. Augustinus suspicabatur *infidorum* legend.—7 χ ψ et nonnullæ edd. vett. *possum.*—8 Pro *nec sex Oxonn.* Mss. et edd. ante Naug. habent *et.*—9 ψ *quos modo nom.* Mox, H *nunquam.*—10 C H S *hæ*

NOTÆ

flaminem Dialem, patre mortuo, fuisse designatum.

² *Illo die*] Nonis Decembribus Cicero totam Catilinæ conjurationem detexit cum indiciiis. Vide orat. III. in Catilinam.

³ *Inimicissimorum*] Ad consulum Pisonis et Gabinii pedes supplex ve-

nit Q. frater pro Tullio fratre supplicaturus.

⁴ *Pestem suam*] Si damnetur Sextius, filius ejus Ciceronem tanquam suæ et paternæ calamitatis auctorem respiciet, quia damnabitur, quod Ciceronis patrocinium susceperat.

147. Sed hæc Dii immortales, qui me suis templis advenientem receperunt, stipatum ab his viris,^x et P. Lentulo consule,¹ atque ipsa respublica, qua nihil est sanctius, vestræ potestati, judices,² commiserunt. Vos hoc iudicio omnium bonorum mentes confirmare, improborum reprimere potestis: vos his civibus uti optimis, vos me reficere, et renovare rempublicam.³ Quare vos obtestor, atque obsecro, ut, si me salvum esse voluistis, eos conservetis, per quos me recuperavistis.

nationes.—1 C H S χ ψ et edd. ante Hervag. cum Naug. Cam. Lamb. P. *Lentulus consul*: T P. *Lentulus*, omisso *consul.*—2 In C H S T χ deest *judices*. Mox, pro *iudicio omnium* ψ habet *judices*.—3 T *improborum mentes repr. potestis*, omissis verbis *vos his civibus . . . renovare rempublicam*. Post *renov. rempublicam* C H S χ ψ et edd. ante Grut. addunt *potestis*.

NOTÆ

^x *Stipatum ab his viris*] Sextio et Milone stipatus rediit in patriam Cicero.

M. TULLII CICERONIS
I N V A T I N I U M
ORATIO XXXIII.

ARGUMENTUM.

Cum inter testes contra Sextium productus esset Vatinius, et defensor Sextii Cicero ei esset inimicissimus, opportune oblatam occasionem arripuit Vatini ulciscendi. Itaque cum defensoris inprimis hoc esset, ut testes productos apte acuteque interrogando calumniæ convinceret; Cicero Vatinium, qui, quo genere sit, quomodo in pueritia vixerit, quid in quæstura totoque tribunatu fecerit, ac tandem etiam de ipsa causa, sed breviter, interrogavit, omnibus vehementer plaudentibus. Itaque hæc non tam Oratio quam Interrogatio est, quemadmodum ab ipso Cicerone appellatur.

I. 1. [Ed. Ald. p. 29.] SI tua^a tantummodo, Vatini,^a quid indignitas postularet, spectare voluissem, fecissem id, quod his vehementer placebat, ut te, cujus testimonium,

//////////

In ed. Orell. hæc Oratio sic inscribitur, *M. Tullii Ciceronis in P. Vatini Oratio s. Interrogatio*. ^a Inscribenda est hæc Oratio in *Vatini testem*, ut ex scriptis aliquot libris colligitur, qui sic habent, *interrogationem quoque fuisse in judicio P. S.* et ita scribendum esse constat etiam ex Epist. ad Fam. Guelm. Vid. Argum. Manutii in Varr. Lectt.

CAP. 1. 1 In Ms. Viet. deest *tua*, prob. Grut. Mox, *quod indign.* χ: *quæ id indign.* Erf. *quæ indign.* Pal. 9. *quid dignitas* Pal. 5. 8. In T *indignitas*,

NOTÆ

^a *Vatini*] Vatinius e plebeio generis vir, a Velleio Paternulo describere fuit, qui de formis, et nullius in-

propter turpitudinem vitæ sordesque domesticas, nullius momenti^a putaretur, tacitus dimitterem.^b Nemo enim horum aut² ita te refutandum, ut gravem adversarium,^c aut ita rogandum,^b ut religiosum testem, arbitrabatur. Sed fui paulo intemperantior^{c3} fortasse, quam debui: odio enim tui (in quo, etsi omnes, propter tuum in me scelus,^d superare debeo, tamen ab omnibus pæne vincor^e) sic sum incitatus, ut, cum⁴ te non minus contemnerem quam odissem, tamen vexatum^d potius, quam despectum, vellem dimittere. 2. Quare, ne tibi hunc⁵ honorem a me haberi forte mirere, quod interrogem,⁶ quem nemo congressu, nemo aditu, nemo suffragio,^f nemo civitate, nemo luce dignum putet; nulla me ad id causa⁷ impulisset, nisi ut ferocitatem tuam istam⁸ comprimerem, et audaciam frangerem, et

^a Auctoritatis.^b Interrogandum.^c Iracundior.^d Exagitatum.

sine quid. Tum, T postulat: H postulasset.—2 C H S T χ, Franc. Dresd. et ed. pr. non agnoscunt aut.—3 Pal. 9. Si fui. Deinde, paulo in te intemp. ed. 1471. Ven. 1483. Med. Hervag. Lamb. Græv. paulo temperantior ed. pr. Junt. paulo intemperantior Pall. nonnulli: paulo ante intemp. Erf. Bern. Pal. 9. Ms. Vict. cum Orell. paulo ante in te intemp. coniecit Lamb.—4 In C et ψ deest tum. Mox, verba tamen vex. pot., quam desp., vellem dim. non sunt in H.—5 Pro hunc in ψ legitur habui.—6 χ quod te interrogarem.—7 Nulla mea causa H S T ψ, Erf. Dresd. nulla mea ad id causa C. Garaton. coniecit legend. nulla me alia causa. 'Vel impulisset vitiosum est, vel aliquid post nisi excidit, ut mihi faciendum putassem, aut simile quid: sed facilius est illud corrigere impulit. Edd. pr. non habent ad id; et sapit sane glossam. Primus addidit Junta.' Ern. Verba ad id Orellius unciis inclusit. Pro impulisset C et T habent impulset.—8 Hervag. istam tuam. Mox, Dresd. audi-

NOTÆ

^b Tacitus dimitterem] Viri locupletēs audiebantur libentius testes in iudicio, quam pauperes et abjecti, vel qui ære alieno tenebantur. Cnm autem hic Vatinius nullius esset nominis, utpote obscenus propter nequitiam in re familiari, non erat dignus qui in iudicio testis audiretur.

^c Gravem adversarium] Gravis adversarius censetur ille, cujus dignitas, fides, mores, gravitas, rei familiaris abundantia cognita sunt. At nihil his simile in Vatinio reperitur.

^d Propter tuum in me scelus] Vatinus socius fuit Clodii in ejiendo Cicerone per vim, sine lege, sine iudicio.

^e Ab omnibus vincor] Tanto omnibus suis civibus odio fuit Vatinus, ut in proverbium abierit odium Vatinianum: cum autem ille gladiatorum munus daret, lapidatus a populo fuit.

^f Nemo suffragio] Cum Vatinus ædilitatem peteret, nullum tulit in comitiis suffragium.

loquacitatem paucissimis interrogationibus^g irretitam retardarem. Etenim debuisti, Vatini, etiamsi falso venisses in suspicionem P. Sextio,¹⁰ tamen mihi ignoscere, si, in tanto hominis de me optime meriti periculo, et tempore^e ejus, et voluntati parere voluissem. 3. Sed hesterno¹ pro testimonio^h esse mentitum, (cum affirmares, nullum tibi omnino cum Albinovano sermonem, non modo de Sextio accusando, sed ulla² unquam de re fuisse) paulo ante imprudens indicasti; ³ ¹ qui et T. Claudium^k tecum communicasse, et a te consilium P. Sextii accusandi petisse, et Albinovanum (quem antea vix tibi notum esse dixisses⁴) domum tuam venisse, multa tecum locutum dixeris: denique conciones P. Sextii¹ scriptas, quas neque nosset, neque reperire posset,⁵ te Albinovano dedisse,^m easque in hujus judicio⁶ esse recitatas. In quorum altero es con-

^e *Defensioni.*

//////////

entiam, et T confrangerem.—9 Orell. e Bern. et Ms. Car. Steph. recepit *paucis meis interrog.*—10 χ *Sexto*: C et Ms. Grævii *Sestio*, semper. In T deest præpositio ante *tanto*. Paulo post, Erf. *tempori et vol.* Hervag. *tempori et ejus vol.* ‘*Debuisti si . . . voluissem*] Hæc tempora non consentiunt: debetque aut esse *debuisses si . . . voluissem*, aut *debuisti si . . . volui*, quod magis placet.’ Ern.—1 Erf. *Si hesterno*: al. *Sed externo*. Schutz. e conjectura ejusdam ap. Lamb. recepit *Sed hesterno die pro test.* Lamb. conjecit *Sed te hesterno pro test.*—2 Ald. Crat. Hervag. Cam. Ern. Schutz. et Orell. *ulla*: ceteri *nulla*.—3 S *judicasti*. In C H χ ψ deest *qui*.—4 Erf. et edd. vett. *dedisses*.—5 χ *denique rationes P. Sextii scriptas, omissis vocibus quas neque nosset, neque rep. posset.* Pro *nosset* Franc. Dresd. et ed. pr. habent *noscere*.

NOTÆ

^f *Paucissimis interrogationibus*] Cicero Epist. ad Fam. 1. 9. sic de ista interrogatione loquitur: ‘Tota vero interrogatio mea nihil habuit aliud, nisi reprehensionem illius tribunatus: in qua omnia dicta sunt libertate animoque maximo, de vi, de auspiciis, de donatione regnorum.’

^h *Pro testimonio*] Vatinius in ferendo testimonio contra Sextium mentitus est.

ⁱ *Indicasti*] Indicare est de suo facto confiteri.

^k *T. Claudium*] T. Claudius unus fuit ex accusatoribus Sextii cum Albinovano.

¹ *Conciones P. Sextii*] Intelligit eas conciones quas Sextius in tribunatu suo dixit pro revocando ab exilio Cicerone; quibus dicebatur ad seditionem populum concitasse.

^m *Scriptas . . . dedisse*] Institutum est a Casare, ut tam acta senatus, quam sententiæ senatorum conficerentur, et publicarentur. Sueton. in Julio.

fessus, a te accusatores esse instructos et subornatos; ⁷ in altero inconstantiam tuam, cum levitate, ⁸ tum etiam perjurio implicatam, ⁹ refellisti: cum, quem alienissimum a te esse dixisses, eum domi tuæ fuisse; quem prævaricatorem ^a ab initio judicasses, ei te, quos rogasset, ad accusandum libros ^o dixeris dedisse. 11. 4. Nimium es vehemens feroxque natura: non putas fas esse, verbum ex ore exire cujusquam, quod non jucundum et honorificum ad aures tuas accedat. ¹⁰ Venisti iratus omnibus; quod ego, simulac te ^r aspexi, prius quam loqui cœpisti, (cum ante Gellius, ^p nutricula seditiosorum ^q omnium, testimonium diceret ²) sensi atque providi. Repente enim te, tanquam serpens e latibulis, oculis eminentibus, inflato collo, ^r tumidis cervicibus intulisti: ut mihi renovatus ille tuus in te * * * ^s

5. veterem meum amicum, sed tamen tuum familiarem,

//////////

—6 *In hoc jud.* C H S T χ ψ, Bern. et edd. ante Grut.—7 χ *subornantes*. In Dresd. omittuntur verba *es confessus . . . subornatos: in altero*.—8 Schutz. *tum lev.*—9 C S T et edd. ante Ald. *implicatam*. Mox, Erf. *cumque alieniss. a te*: Bern. et Mss. Lambini cum Orell. *cum, quem a te alieniss.* Tum, H S T ψ, Erf. Bern. Rom. Ven. utraque, Lamb. et Orell. *quem prævar. esse ab init. jud.* Pro ei C H S T ψ habent et. Verba *cum, quem alieniss. . . . dixeris dedisse* absunt a χ, Franc. I. Dresd.

CAP. II. 10 *Accidit* Bern. *accedat* Mss. plerique et edd. ante Lamb. cum Ern. et Schutz. *accidat* ceteri, e conjectura Pantagathi.—1 Arntzenius coniecit *simul ad te*.—2 In χ desunt verba *cum ante Gell., nutr. sed. omni., test. dic.* Paulo post, Junt. Lamb. et Orell. habent *sensi atque providi*, et sic Ms. Bergeri.—3 C H S ψ et edd. vet. nonnullæ hic habent nullam lacunæ notam. In T χ, Franc. Dresd. non leguntur verba *ut mihi renovatus* usque ad *nunquam vituperari*. Hunc locum Lambinus, partim e conjectura Aut.

NOTÆ

^a *Prævaricatorem*] Prævaricator, inquit Ulpianus, est quasi varicator, qui diversam, prodita causa sua, partem adjuvat.

^o *Libros*] Intelligit scriptas Sextii conciones.

^p *Ante Gellius*] C. Gellius Publicola L. Philippi privignus, frater L. Gellii Publicolæ, clarissimi viri, et optimi consulis, fuit.

^q *Nutricula seditiosorum*] In orat. pro Sextio, sic de eo: 'Ecquæ seditio

unquam fuit, in qua non ille princeps?' &c.

^r *Inflato collo*] Tumebat videlicet Vatinius iracundia. Jocatur vero in ejus strumas, quibus collum ejus inflatum erat; erat enim ille strumosis.

^s [*Cornelium*] Reus majestatis Cornelius a Cicerone prætoris defensus est apud Q. Gallum prætorem, L. Manlio Torquato et L. Aurelio Cotta coss.

defenderim, cum in hac civitate oppugnatio soleat, qua tu nunc uteris, nonnunquam, defensio⁴ nunquam vituperari. Sed quæro a te, cur C. Cornelium non defenderem: ⁵ num legem aliquam Cornelius contra auspicia⁶ tulerit: num Æliam, num Fufiam^u legem neglexerit: num consuli vim^x attulerit: num armatis hominibus templum⁷ tenuerit: ^y num intercessorem vi dejecerit: ^z num religiones⁸ polluerit; ærarium exhausserit; ^a rempublicam compilarit. Tua sunt, tua^b sunt hæc omnia. Cornelio ejusmodi nihil objectum est. Codicem legisse^c dicebatur. Defendeba-

Goveani, sic emendavit, ut mihi renovatus tuus ille tribunatus videretur. *Ac mihi primum objecisti, quod Cornelium, veterem meum amicum, &c. et sic ed. Delph. nisi quod habet renovatus ille tuus in te tribunatus vid. In Ms. Bergeri legitur, intulisti, tum nihil remoratus incusasti me, quod meum amicum, &c. ut Pantagathus olim emendarat, et quod postea ita mutavit, ut in me evomeres illud virus, cur veterem meum, &c. Pro meum C S ψ habent eum; H illum. Vid. Nott. Varr.—4 Pro defensio C H ψ defendi. Tum, C H S ψ nonnunquam vitup.—5 T Gayum Cornelium, et H non defenderim.—6 ψ circa ausp. Mox, pro Æliam C H Helyam; S ψ Heliam. Pro neglexerit C H illexerit; S illegerit; ψ illeserit. Deinde, χ nec consuli mihi attulerit. In T omittuntur verba num Fufiam . . . polluerit, et ab H absunt voces num consuli vim attulerit.—7 Templum non est in ψ.—8 ψ legiones, et mox compilarit. In ψ semel*

NOTE

⁴ *Cornelium non defenderem*] Narrat Pedianus, quod Cornelius tribunus plebis, cum legem ferre vellet, ne quis, nisi per populum, legibus solveretur; quod antiquo jure tantum erat; et Publius Servilius Globulus, ejus collega, scribam subicere, et præconem recitare prohiberet, codicem ipse arripuit, et populo recitavit; quo facto tribuniciæ potestatis majestatem violasse accusabatur. Pungit autem Vatinium, quod conqueratur amicum suum in judicio defendi.

^u *Num Æliam, num Fufiam*] De utraque hac lege dictum est in orat. post Red. in Sen. § 11. not.

^x *Consuli vim*] Consuli Pisoni tum vis allata est, quod, cum tolli tribuniciam potestatem questus esset, gravi convicio a populo exceptus est, et jacti in eum lapides, et Gabinio

fascēs fracti sunt.

^y *Templum tenuerit*] Loquitur de æde Castoris, quæ in foro sita fuit, quam occupare primum seditiosi conabantur.

^z *Intercessorem vi dejecerit*] Cornelius non Pub. Servilium Globulum dejecit de templo Castoris, quando voluit intercedere, ne lex ejus ferretur.

^a *Ærarium exhausserit*] Cornelius retulit ad senatum, ut refert Asconius, ne quis legatis ceterarum nationum pecuniam expensam ferret; quia magna usura eis pecuniæ dabantur.

^b *Tua sunt, tua*] Id est, hæc omnia, a quibus longissime abfuit Cornelius, a Vatino patrata esse reprehendit, vel a Clodianis, quorum semper partes secutus est.

^c *Codicem legisse*] In quo videlicet

tur, testibus collegis^d suis, non recitandi⁹ causa legisse, sed recognoscendi.^e [p. 30.] Constabat tamen, Cornelium concilium^{10f} illo die dimisisse,^g intercessioni paruisse.^h Tu vero, cui Cornelii defensio displicet, quam causam ad patronos tuos, aut quod os afferes?^f quibus jam præscribis, quanto illis probro futurum sit, si te defenderint, cum tu mihi Cornelii defensionem in maledictis^g objiciendam putaris.² 6. Attamen hoc, Vatini, memento, paulo post istam defensionem meam, quam tu bonis viris displicuisse dicis, me, cum universi populi Romani summa³ voluntate, tum optimi cujusque singulari studio, magnificentissime post hominum memoriam consulem factum, omniaque ea⁴ me pudenter^h vivendo consecutum esse, quæ tu impudenter vaticinandoⁱ sperare te sæpe dixisti.

III. Nam quod mihi discessum^k objecisti meum, et quod horum^{5l} (quibus ille dies acerbissimus fuit, qui idem tibi

f Quo vultu apparebis?

g Tanquam crimen.

h Integre.

//////////

tantum leguntur voces tua sunt.—9 Bern. non se recit. In χ , Franc. I. Dresd. desunt verba *Codicem legisse . . intercessioni paruisse*.—10 Edd. vet. *consilium*.—1 C ψ quod hos aff. H quod his aff.—2 S putares. Mox, pro hoc C H S habent hæc; Erf. hujus; Franc. et Dresd. hic.—3 Summa non est in χ .—4 In H et ψ deest ea. Tum, alii prudenter viv. et paulo post, impudenter.

CAP. III. 5 ψ et quid horum. χ , Franc. I. Dresd. Nam quod mihi disc. obj. meum, qui idem (χ quidem) tibi lætissimum, tantum tibi resp. mediis verbis omis-

NOTÆ

lex ejus scripta erat: quo facto violavit tribuniciam potestatem, et reus factus est violatæ majestatis.

^d *Testibus collegis*] Tribuni quidem plebis alii, excepto uno Globulo, Cornelium defendebant.

^e *Recognoscendi*] Non arripuit codicem Cornelius legem recitandi causa, sed animadvertendi, si quid in eo esset corrigendum.

^f *Concilium*] Concilium pars est populi congregata, non totus populus.

^g *Dimisisse*] Cum Cornelius vidisset maximos motus fore, tum quia consulem, qui illi minas intentabat,

prehendi a lictore jusserat, tum quia fracti ejus fasces erant, et projecti ex ultima concione lapides, populum dimisit.

^h *Intercessioni paruisse*] Non tulit legem suam Cornelius, cum ei vidit intercedi.

ⁱ *Vaticinando*] Alludit ad Vatini nomen, qui de altero consulatu gerendo cogitabat.

^k *Discessum*] Non exilium, sed discessum vocat, quia nullis legibus servatis, nullo facto judicio, abire Cicero coactus est.

^l *Et quod horum*] Alloquitur judi-

lætissimus) luctum et gemitum renovare voluisti; tantum tibi respondeo, me, cum tu, ceteræque reipublicæ pestes, armorum causam quæreretis, et cum per meum nomen⁶ fortunas locupletium diripere, sanguinem principum civitatis exsorbere, crudelitatem vestram odiumque diuturnum, quod in bonos jam inveteratum habebatis, saturare cuperetis, scelus et furorem vestrum cedendo maluisse frangere, quam resistendo. 7. Quare peto a te, ut mihi ignoscas,⁷ Vatini, cum patriæ pepercerim,^m quam servavam; et, si ego te perditorem⁸ et vexatorem reipublicæ fero, tu me conservatorem et custodem feras. Deinde ejus viri discessum increpas,⁹ quem vides, omnium civium desiderio, ipsius denique reipublicæ luctu, esse revocatum? At enim dixisti, non mea, sed reipublicæ causaⁿ homines de meo reditu laborasse. Quasi vero quisquam vir, excellenti animo in rempublicam ingressus,^o optabilius quicquam arbitretur,¹⁰ quam se a suis civibus reipublicæ causa diligi. 8. Scilicet aspera mea natura,^p difficilis aditus,^q gravis vultus,

sis. Pro respondeo C H S ψ, Erf. Franc. Rom. Ven. 1483. Ald. et Orell. habent respondebo. Pro me cum Erf. habet mecum.—6 χ et cum meum nom. Erf. et per meum nom. Mox, H diriperet. Bern. et Mss. Lambini omittunt principum.—7 C H S T χ Quare peto te, et Lamb. ut et mihi ign. Mox, C servatam.—8 Dresd. proditorem. Mox, in C H S T χ deest me.—9 χ increparis: Dresd. increpans: Barb. increpasti. Lambinus conjecit ne increpes.—10 C S T

NOTE

ces, quorum alii equites Romani, alii senatores erant, qui veste mutata significarunt, quanto suo dolore Cicero nefarie ejiciebatur.

^m *Patriæ pepercerim*] Si Clodianorum furoribus obsistere Cicero voluisset, seditio in tota urbe maxima orta esset, qua perire illa respublica poterat, quam a Catilinæ incendiis vindicaverat.

ⁿ *Sed reipublicæ causa*] Pompeii acta rescindere volebat Clodius; at Pompeius, quo ejus conatibus obsisteret, Ciceronem revocandum putavit.

^o *In rempublicam ingressus*] Dicitur is in rempublicam ingredi, qui ad petendos honores se confert.

^p *Scilicet aspera mea natura*] Suos mores ironice describit Cicero. Sane Plutarchus in Cicerone refert talem cum fuisse, qualem ad amorem doctrinæ et sapientiæ Plato requirebat; nempe natura memorem, magnificentem, gratiosum, amicum et cognatum veritatis, justitiæ, fortitudinis, temperantiæ.

^q *Difficilis aditus*] Ex eodem Plutarcho, toto illo tempore, quo provin-

superba responsa, insolens vita; nemo humanitatem meam, nemo consuetudinem,¹ nemo consilium, nemo auxilium requirebat: cujus desiderio (ut hæc minima¹ dicam) forum mœstum,⁷ muta curia, omnia denique bonarum artium studia⁸ siluerunt. Sed nihil sit factum mea causa:² omnia illa senatusconsulta,¹ populi jussa, Italiæ totius, cunctarum societatum,¹⁰ collegiorum⁹ omnium decreta de me, reipublicæ causa esse facta fateamur. Quid ergo, homo imperitissime³ solidæ laudis ac veræ dignitatis, præstantius mihi potuit accidere? quid optabilius ad immortalitatem gloriæ, atque ad memoriam⁴ mei nominis sempiternam, quam omnes hoc cives⁵ meos judicare, civitatis salutem cum mea unius salute⁶ esse conjunctam? 9. Quod quidem ego tibi reddo tuum:⁷ nam, ut tu me⁷ carum esse dixisti senatui, populoque Romano, non tam mea causa, quam reipublicæ;⁸ sic ego te, quanquam sis omni diritate⁹

¹ *Conversationem.*

//////////

χ ψ *arbitraretur.*—1 Erf. *inimica.* Mox, Dresd. *mutata curia.*—2 ψ *Sed nihil est factum in ea causa:* Dresd. *Sed nihil sic factum mea causa.*—3 In marg. Ms. *impurissime,* teste Ursino. χ non habet *veræ.*—4 χ ψ *atque in mem.*—5 *C quam omnis hæc civis:* χ *quam hoc cives.*—6 *Cum unius mea sal.* Barb. Rom. Naug. *cum unius mei sal.* Ven. utraque, Junt. Ald. Crat. In Bern. *unius deest.*—7 *Verba tu me non sunt* in H.—8 *Post reipublicæ* C H S ψ , Rom. Ven. 1483. Hervag. *addunt nomine.*—9 C et ψ *diritate.* Mox, Erf. *determinus.* Tum, C H S ψ *civitatis.*

NOTÆ

ciam Cicero administravit, domus janitorem non habuit, neque ipse cuiquam jacere in lecto conspectus est; sed a primo solis ortu stans aut ambulans, eos excipiebat, qui salutatum veniebant.

¹ *Forum mœstum*] Cicero in oratione post Red. in Sen. ‘Nihil vos civibus, nihil sociis, nihil regibus respondistis,’ &c. Et paulo post, ‘mutum forum, elinguem curiam.’

⁸ *Bonarum artium studia*] Nemo in senatu sententiam dicebat, nemo cum populo agebat, nullius in judiciis vox audiebatur. Hæc bonarum artium

studia vocat Cicero.

¹ *Senatusconsulta*] Quatuor in orat. post Red. ad Quir. enumerantur de Cicerone revocando.

¹⁰ *Cunctarum societatum*] Publicani, qui in iisdem vectigalibus alicujus provinciæ versabantur, socii dicebantur; iis habere conventum fas erat.

⁹ *Collegiorum*] Collegia dicebantur communia eorum concilia, qui vel eundem honorem gerebant, vel idem tractabant artificium.

⁷ *Reddo tuum*] Reddo tuum, id est, in contrarium respondeo. Respondere enim is proprie dicitur, qui cri-

atque immanitate teterrimus,^k tamen dico esse odio civitati,^z non tam tuo, quam reipublicæ nomine.

iv. Atque, ut aliquando ad te veniam, de me hoc sit extremum.^l Quid quisque nostrum de se ipse loquatur, non est sane, non est requirendum.¹⁰ Boni viri judicent: id est maximi momenti et ponderis. 10. Duo sunt tempora, quibus nostrorum civium spectentur¹ judicia de nobis; unum honoris,^a alterum salutis.^b Honos talis² populi Romani voluntate paucis est delatus, ac mihi: salus tanto studio civitatis^{3c} nemini reddita. De te autem homines⁴ quid sentiant, in honore experti sumus,^d in salute expectamus.^e Sed tamen ne me cum his principibus civitatis, qui adsunt P. Sextio,⁵ sed ut cum homine uno, non solum^f

^k *Detestandus.*

^l *Et relinquam meipsum.*

CAP. IV. 10 H S T χ *de se ipso*, et T, Bern. nonnullæ edd. vett. loq., non est sane req. Ante Boni T et Ven. 1489. addunt *Sed*. Pantagathus correxit, *Quod boni judicent*. Garaton. suspicabatur legend. *Quid boni viri*.—1 ψ *spectantur*.—2 Hervag. Lamb. Schutz. et Orell. *tali*.—3 Post *civitatis* χ ψ addunt *quanto*.—4 Erf. *De te hujus hom.*—5 Verba *Sed tamen ne . . . Sextio* e Mss. primus inseruit Lamb., omittit tamen *civitatis*. In Erf. legitur, *Sed tamen de mecum his princip. civ., qui adsunt pro Sextio*. Pro verbis *sed ut cum* C et ψ habent *et tecum*; H S T *et te cum*; χ *et me cum*; Erf. Bern. Græv. *sed ut tecum*; Pal. 1. *et ut tecum*; Pal. 7. et Junt. *et ut me tecum*; Pal. 9. *sed ut te cum*; Oliv. *et ut ne me cum*; Lamb. *sed tecum*; Ms. Car. Steph. *sed et ut me*. Pro verbis *non solum*, quæ Lall. et Schutz. deleverunt, Orell. e conjectura Goveani edidit *omnium*. Denique, in ed. Junt. legitur, *impud. verum etiam*

NOTÆ

men idem, quod sibi objectum est, in adversarium regerit.

^z *Odio civitati*] Civitas est civium multitudo, urbs sunt ædificia.

^a *Unum honoris*] Tempus honoris dicitur, cum de dignitate aliqua, seu honore acquirendo, agitur.

^b *Alterum salutis*] Quando agitur de judicio et capite alicujus, tum tempus salutis dicitur.

^c *Salus tanto studio civitatis*] Nemo nunquam tanto studio, nec tam magnifice ab exilio revocatus est, ut dictum est in orat. pro Sextio.

^d *In honore experti sumus*] Vatinius in quæstura postremus nominatus est, et in ædilitate petenda repulsam tulit, vel ab ipsa sua tribu, ut dictum est in orat. pro Sext.

^e *In salute expectamus*] Expectatur judicium quod de Vatino futurum sit, quando vocabitur in judicium. Paulus enim Æmilius et Licinius Mæcer delaturos nomen illius promiserant.

^f *Uno non solum*] Hæc vox, *non solum*, mendii alicujus serupulum injicit; neque enim videtur, quo refera-

impudentissimo atque infimo conferam; [p. 31.] de te ipso, homine et arrogantissimo, et mihi inimicissimo, quæro, Vatini, utrum⁶ tandem putes, huic civitati, huic reipublicæ, huic urbi, his templis,⁸ ærario, curiæ, viris his,⁷ quos vides, horum bonis, fortunis, liberis, civibus ceteris, denique Deorum immortalium delubris, auspiciis,^h religionibus, melius fuisse et præstabilius, me civem in hac civitate nasci, an te?⁸ Cum mihi hæc responderis, aut ita impudenter, ut manus a te⁹ homines vix abstinere possint, aut ita dolenter, ut aliquando ista,ⁱ quæ¹⁰ sunt inflata, rumpantur; tum memoriter respondeto ad ea, quæ de te ipso rogaro. v. 11. Atque illud tenebrosissimum^l tempus ineuntis ætatis tuæ patiar latere: licet impune per me^k parietes in adolescentia perfoderis, vicinos compilaris, matrem verberaris. Habeat² hoc præmium tua indignitas, ut adolescentiæ turpitudine obscuritate et sordibus tuis obtegatur.

Quæsturam petisti¹ cum P. Sextio,^m cum hic nihil lo-

infimo conf. Vid. Not. Delph. et Nott. Varr.—6 Pro utrum in Erf. eandem.—7 H curiæ, et viris his. Mox, pro civibus Ms. conjugibus, probante Ursino.—8 Te non est in Erf. Mox, hoc respond. H χ, Lamb. et Orell. hujus respond. Erf.—9 C abs te.—10 Ista illa quæ Junt. Lamb. ista illa quæ Hervag. In Bern. ista, quæ sunt rogante inflata.

CAP. V. 1 At illud Lamb. Grut. Grav. et tenebrosissimum χ, Ald. Naug. tenebrosum H ψ.—2 χ Habet. Pro præmium in C H S T ψ primum. T ψ non

NOTÆ

tur. Omnino sublatus esset, si omnium ejus loco reponeretur.

⁸ *Templis*] Tempora violavit Vatinius, ac maxime ædem Castoris, cum eam armatis hominibus implevit.

^h *Auspiciis*] Contra leges Æliam et Fufiam, non servavit auspicia.

ⁱ *Ista*] Alludit ad ejus strumas.

^k *Impune per me*] Per acerbam præteritionem ait se non commemorare illius adolescentiæ flagitia, neque ei hæc objicere. Id præstabunt illi, qui eum accusare volunt, Paulus Æmi-

lius et Licinius Macer.

¹ *Quæsturam petisti*] Quæstura primus fuit dignitatis gradus, et omnium magistratum minimus; neque enim jus imaginis, aut agendi cum populo, aut cellæ curulis habebat. Quæstores autem pecuniæ præerant.

^m *Cum P. Sextio*] P. Sextius fuit quæstor Antonii, collegæ Ciceronis, in consulatu; qui, non Vatinius imitatus, tantum de quæstura, quam petebat, loquebatur.

queretur, nisi quod agebat, tu de altero consulatu gerendo³ te dices cogitare. Quæro abs te, teneasne memoria, cum P. Sextius quæstor sit cunctis suffragiis factus, tunc⁴ te, vix, invitis omnibus, non populi beneficio, sed consulis,⁵ extremum⁶ adhæsisse? ^m 12. In eo magistratu, cum tibi magno clamoreⁿ aquaria provincia^p sorte⁶ obtigisset, missusne sis a me consule⁷ Puteolos,^q ut inde aurum exportari argentumque prohiberes? in eo negotio,⁸ cum te non custodem ad continendas, sed portitorem^r ad partien- das merces missum putares, cumque omnium domos, apo- thecas,^s naves, furacissime scrutarere, hominesque negotia⁹ gerentes judiciis iniquissimis irretires, mercatores e navi egredientes terreres, conscendentem morarere;¹⁰ teneasne memoria, tibi in conventu^t Puteolis manus esse allatas?¹

^m Factum esse.

ⁿ Reclamantibus omnibus.

//////////

habent tua.—3 Ern. putabat *petendo* legend. Verba *Quæsturam petisti* cogitare non sunt in χ , nec in T, qui etiam omittit *Quæro abs te* usque ad *magno clamore*, sed asteriscum habet. A χ quoque absunt voces *P. Sextius* usque ad *magno clamore*.—4 Schütz. de sententia Ernesti tunc delevit.—5 Erf. *consulum*, prob. Grævio.—6 Schütz. e conjectura Ernesti delevit *sorte*.—7 S ad *me cos.*—8 T *et in eo neg.* H non habet *cum*. Mox *partitorem* H S et edd. ante Ald. cum Junt. prob. Ern. *apportitorem* χ .—9 *Negotio* S: *negotii* Bern. Gembl. Ms. Viet. cum Lamb. et Orell. Mox, pro *iniquissimis* in H legitur *neque*, et pro *irretires* in χ *irrideres*.—10 In χ desunt *conscendentem morarere*.—1 χ *alligatus*. Verba *Post quæsturam. . . tribunus plebis* absunt a

NOTE

ⁿ *Consulis*] Beneficio Cæsaris aut Bibuli, qui collegæ tunc erant in consulatu, factus est quæstor Vatinius.

^o *Extremum*] Viginti tunc erant quæstores: ita autem omni populo fuit invisus Vatinius, ut postremus omnium factus fuerit, rogante consule.

^p *Aquaria provincia*] Aquaria provincia præfectura fuit, et procuratio ad mercium, quæ aqua vehebantur, vel importationem vel exportationem; nam ad aquam, quod ad littus dicitur, sæpe ponit Cicero.

^q *Puteolos*] Puteoli: urbs hæc temporibus Cicconis celebre emporium

fuit, et Campaniæ civitas; a puteorum multitudine sic dicta, cum antea Delus Minor diceretur, et Dicæarchia.

^r *Portitorem*] Vatinius se gerebat pro portitore, cum tantum missus fuisset custos mercium, quas communes particbatur cum mercatoribus. Portitores porro fuere publicani, qui portuum vectigal conducebant.

^s *Apothecus*] Apothea nomen est generale, et significat receptaculum rerum quarumlibet asservandarum, ut vini, olei, librorum, &c. Gallice dicimus, *un magazin*.

^t *In conventu*] In mercatorum con-

ad me consulem Puteolanorum querelas esse delatas? Post quæsturam exierisne legatus^u in ulteriorem Hispaniam,^x C. Cosconio proconsule?^{2y} cum illud iter Hispaniense pedibus fere confici^z soleat, aut, si quis navigare velit,³ certa sit ratio navigandi; venerisne in Sardiniam, atque inde in Africam? fuerisne, quod sine senatusconsulto tibi facere non licuit, in regno Hiempsalis? fuerisne in regno Mastanesosi?^{4a} venerisne ad fretum^b per Mauritaniam?^c quem scias unquam legatum Hispaniensem istis itineribus in illam provinciam pervenisse?⁵

13. Factus es tribunus plebis; (quid enim te de Hispaniensibus flagitiis tuis, sordidissimisque furtis interrogem?) quæro abs te primum, quod genus⁶ improbitatis et scele-
ris in eo magistratu prætermiseris? Ac tibi⁷ jam inde^o

• *Ex hoc tempore.*

T χ, cum asterisco.—2 Erf. *Hisp., consul coma proconsule.* Tum, H S ψ *illuc iter.*—3 Ms. Lambini *aut qui navig. velit.*—4 *Mastanesosi* C: *Mustanaesosi* Bern. Verba *venerisne in Sard. . . Mastanesosi* non sunt in H.—5 Edd. ante Nang. *in illam prov. istis itin. perv.*—6 C H S T ψ, Erf. Franc. edd. ante Hervag. cum Schutz. *quæro primum quod genus, nisi quod in T quid genus.* Bern. Ms. Vict. Hervag. Lamb. Grut. Græv. et Orell. *quæro abs te primum universe, quod genus.* In χ desunt verba *quæro abs te primum.*—7 χ ψ *At tibi.* Vox

NOTÆ

ventu vis illata Vatinius fuit propter molestiam quam mercatoribus afferebat.

^u *Legatus*] Legatus dicebatur, eo quod a senatu legebatur, et mittebatur quasi muneris provincialis, aut bellici minister.

^x *Ulteriorem Hispaniam*] Ulterioris Hispaniæ pars Bæticæ erat, et tota Lusitania.

^y *Cosconio proconsule*] Cosconius post præturam, quam gessit Cicerone consule, in provinciam Hispaniam ulteriorem proconsul profectus est; cuius Vatinius legatus fuit.

^z *Pedibus fere confici*] Cum iter illud soleat terrestre esse, et certa sit ratio quam tenere debeant qui in

Hispaniam navigant; eam tamen non observasse Vatinius ait; sed et in Sardiniam, hinc in Africam profectum esse.

^a *Regno Hiempsalis . . . Mastanesosi*] Numidiæ reges hi fuerunt. Nemini autem sine senatusconsulto licebat, etiamsi cum imperio esset, extraditionem populi Romani exire.

^b *Ad fretum*] Gaditanum fretum intelligit, ut inde in interiorem Hispaniam trajiceret. 'Fretum' autem appellantur omnes maris angustiæ, a fervore aquæ.

^c *Per Mauritaniam*] Mauritania ultima pars est Africæ, et ab occidente freto clauditur.

præscribo, ne tuas sordes cum clarissimorum virorum splendore^d permisceas. Ego te, quæcumque rogabo,^p de te ipso rogabo,^q neque te ex amplissimi viri dignitate,^e sed ex tuis tenebris extraham: omniaque mea⁹ tela sic in te conjiciuntur, ut nemo per tuum latus (quod soles dicere) saucietur: in tuis pulmonibus ac visceribus hærebunt.¹⁰

VI. 14. Et, quoniam omnium rerum magnarum a Diis immortalibus principia ducuntur, volo ut mihi respondeas, tu, qui te Pythagoricum^f soles dicere, et hominis doctissimi nomen tuis immanibus et barbaris moribus prætere-
dere;^g quæ te tanta pravitas mentis tenuerit, qui tantus furor, ut cum inaudita ac nefaria sacra susceperis,^g cum inferorum animas elicere,^h cum puerorum extisⁱ Deos Manes mactare^k soleas; auspicia, quibus hæc urbs condita

^p *A te petam.*

^q *Te gere.*

//////////

inde Garatono suspecta fuit. In Barb. *vide.*—8 Verba *de te ipso rogabo* in H absunt.—9 *C omnia mea.* Pro *in te conjiciuntur* ψ exhibet *me committentur.* Mox, idem *nemo partium latus.*—10 T X, Barb. Ven. 1480. Hervag. *adhærebunt.*

CAP. VI. I Pantagathus et Ursinus legi maluerunt *placare.* Verba *Et*

NOTÆ

^d *Cum clarissimorum virorum splendore*] Clarissimi illi viri fuerunt, alii tribuni novem, quos Vatinius suorum facinorum socios faciebat.

^e *Ex amplissimi viri dignitate*] Cæsarem notat, quem Vatinius aiebat per suum nomen oppugnari a Cicero.

^f *Pythagoricum*] Gloriabatur Vatinius Pythagoræ sectam sequi. Porro tam doctus fuit Pythagoras, ut nullum fuerit doctrinæ genus, in qua non excelluerit, ut ex Lærtio constat. Ab eo omnes omnium sacrorum ritus dicuntur promanasse, et Romanorum maxime, quæ ab Numa Pompilio instituta sunt, e quibus Romanam rempublicam constituit.

^g *Inaudita ac nefaria sacra susceperis*] Arguit Vatinium impietatis, qui

sacra inaudita et nefaria suscepit contra leges XII tabularum, quibus cavebatur ne indecoræ, neve ingratae Diis hostiæ, sed decoræ et gratæ providerentur.

^h *Inferorum animas elicere*] Dicebantur magi quasdam habere illecebras, seu incantationes, quibus defunctorum animas et Deos inferos evocare superstitiose credebant. Vide Synesium in Calviti Encomio.

ⁱ *Puerorum extis*] Haruspicina hæc erat, ut pecudum extis inspectis, conjectura de rebus futuris fieret: si jecur amplum erat, bonum signum; sin minus, infaustum. At Pythagorici puerorum exta inspiciebant.

^k *Deos Manes mactare*] Deos mactare, id est, Deos sacrificiis honorare, et quodammodo facere auctiores.

est, quibus omnis² respublica atque imperium tenetur, contemseris? initioque³ tribunatus tui senatui denuntiaris, tuis actionibus augurum responsa¹ atque ejus⁴ collegii arrogantiam^m impedimento non futuram?⁵ 15. Secundum ea quæro, servarisne in eo fidem? num quando⁶ tibi moram attulerit, quo minus concilium advocares,ⁿ legemque ferres,^o quod eo die⁷ scires de cœlo esse servatum?^p [*p.* 32.] Et, quoniam hic locus unus est,⁸ quem tibi cum Cæsare^q communem esse dicas; sejungam te ab illo, non solum reipublicæ causa, verum etiam Cæsaris, ne qua ex tua summa indignitate labes illius dignitati aspersa⁹ videatur. Primum quæro, num tu senatui causam tuam permittas,^r quod facit¹⁰ Cæsar? deinde, quæ sit

quoniam omnium rerum usque ad de cœlo esse servatum absunt a T et χ.—2 H ψ omnibus.—3 Lamb. initione. Mox, in H senatui deest.—4 Pro ejus in C hujus; H ψ tuis; Erf. ei. Tum, collegis H: collegiis ψ: collegi Erf.—5 C S, Rom. Ven. 1483. Hervag. Nang. Cam. futura.—6 C H S et Erf. nunc quando.—7 C quid eo die: H quo die.—8 C unus est: Lamb. e Mss. unus est.—9 Aspera C S: aspergi edd. ante Hervag.—10 J. F. Gronov. conjecit fecit legend.

NOTÆ

Porro Manes dicebantur inferorum animæ, quoniam manare e corpore in corpus credebantur a Pythagoricis.

¹ *Augurum responsa*] Augures respondebant de iis quæ fuerant vel observata, vel audita, et quæ signis illis esset Deorum voluntas, senatum docebant.

^m *Arrogantiam*] Tanta erat Vatinii impudentia, ut quæ in anguribus auctoritas dicebatur, ille arrogantiam nominaret: qua tamen haud impediret nunquam a suis ferendis legibus.

ⁿ *Concilium advocares*] Magistratum plebeiorum fuit concilium advocare. 'Concilium' autem de sola plebe dicebatur: 'concio' vero de populo universo.

^o *Legemque ferres*] Rogationes tribunicia, non leges, sed plebiscita dicebantur; quia leges, comitiis cen-

turiatis a patricio magistratu ferri debebant. His tamen plebiscitis tam patricii quam plebei tenebantur.

^p *De cœlo esse servatum*] Tres quotidie tribuni signa de cœlo captabant; quæ res nunquam Vatinio fuit impedimento quominus ageret cum populo, licet id lege Ælia et Fufia prohibitum esset.

^q *Cum Cæsare*] Licet Bibulus quotidie de cœlo servaret, tamen Cæsar suas leges ferebat.

^r *Senatui causam permittas*] Quærit a Vatinio, an senatui suæ causæ cognitionem, sicut Cæsar, ad senatum deferat. Certe Suetonius in Julio refert, cum ille consulatu functus esset, referentibus C. Memmio, L. Domitio prætoribus de actis superioris anni, cognitionem senatui detulisse.

auctoritas ejus, qui se alterius facto, non suo defendat? deinde ¹ (erumpet enim aliquando ex me vera vox,² et dicam, sine cunctatione, quod sentio) si jam violentior aliqua in re C. Cæsar fuisset, si eum magnitudo contentionis,³ ³ studium gloriæ, præstans animus, excellens nobilitas aliquo ⁴ impulisset,⁴ quod in illo viro et tum ferendum esset, et maximis rebus, quas postea gessit,⁵ obliterandum; id tu tibi, furcifer,^x sumes; et Vatini latronis ac sacrilegi vox audietur, hoc ⁵ postulantis, ut idem sibi concedatur, quod Cæsari? Sic enim ex te quæro. VII. 16. Tribunus plebis fuisti: sejunge te a consule:⁶ collegas habuisti viros fortes novem. Ex his tres⁷ erant,^y quos tu quotidie sciebas servare de cælo, quos irridebas, quos privatos esse dicebas;^z de quibus duos prætextatos^a sedentes vides; te ædiliciam prætextam^b togam,⁸ quam frustra con-

//////////

—1 Garaton, denique malebat.—2 χ mera vox.—3 C contentionis.—4 Erf. aliquando. Mox, pro viro H habet uno. χ non habet copulam et ante tum.—5 Erf. lujus.

CAP. VII. 6 Sejungere a consule Pal. 9. sejungere te a consulibus Erf.—7 Verba Ex his tres, non sunt in ψ .—8 C H S T ψ te ædilia prætexta in togam.—

NOTÆ

* Contentionis] Magnam cum Bibulo collega suo suscepit de agro Campano contentionem Cæsar; nam colonos Capuam volebat mittere, Bibulus volebat agrum Campanum dividi.

¹ Aliquo impulisset] Si leges aliquas contra auspicia Cæsar tulerit, id in Vatino ferendum non esse Cicero contendit.

² Maximis rebus quas postea gessit] Quæ præclare gesta sunt a Cæsare, exponuntur in oratione de Provinciis Consularibus.

^x Furcifer] Furcifer dicitur proprie, qui dignus est patibulo; qui enim a servo suo nequiter quid factum esse comperisset, cogebat eum duplex lignum, quod curribus subjici solet, ('furcam' Romani appellabant) gestare per viciniam in conspectu hominum, ut ab eo sibi cavendum

esse scirent. Itaque a forca gestatioe 'furcifer' dicebatur.

^y Tres erant] Cn. Domitius, Q. Ancharius, C. Fannius perpetuo de cælo servabant, ut legibus Vatini obisterent.

^z Privatos esse dicebas] Vatinius dicebat suos collegas tribunos privatos esse, ne posset eorum intercessionibus impediri; quia tantum servare de cælo augures, et obnuntiare poterant consules, prætores, et tribuni plebis.

^a Duos prætextatos] Ancharius et Domitius sedebant, non quidem iudices, in subselliis et consessu, sed cum advocatis; quia qui gerebant magistratum, iudices esse non poterant; isti autem ædiles erant, et prætores designati.

^b Prætextum] Tanta securitate æ-

feceras, vendidisse; ⁹ tertium scis ¹⁰ ex illo obsesso ^c atque afflicto tribunatu consularem auctoritatem ^d hominem esse adolescentem consecutum. Reliqui sex fuerunt: ex quibus partim ¹ plane tecum sentiebant, partim medium quendam cursum tenebant; omnes habuerunt ² leges promulgatas: ^e in his ³ multas meus necessarius, etiam de mea sententia, C. Cosconius, ^{4 f} iudex noster; quem, tu ⁵ dirumperis, ^g cum ædilicium vides. 17. Volo uti mihi respondeas, num quis ex toto collegio legem sit ausus ferre, ^h præter unum te? quæ tanta in te fuit ⁶ audacia, quæ tanta vis, ut, cum novem tui collegæ ⁷ sibi timendum esse duxerint, ⁸ id unus tu, emersus e cœno, omnium facile omnibus

//////////

⁹ Tu . . . vendidisti Lamb. 1566. prob. Ern. Verba te ædil. . . vendidisse Schutz. transposuit post cum ædilicium vides.—10 Erf. Bern. et Ven. 1483. scis.—1 In χ deest partim.—2 ψ et Bern. habuerant.—3 Pro his C S T te: is. Deinde, ψ multa.—4 Erf. sent., Consul conius.—5 H S T non agnoscunt pronomen tu. Tum, dirumperis C H S T: dirumperis Lamb.—6 Bern. Naug. Cam. Steph. Lamb. et Orell. fuerit.—7 Ut cum tui coll. novem Lamb. ut quod novem tui coll. Schutz. et Orell. e conjectura Goveani, prob. Ern. Pro novem tui in χ legitur tuum nomen. Vid. Nott. Varr.—8 Erf. dixerint. Mox, idem omnium facile infimus: C H S T χ ψ omnium facile omnibus infimus, sed in χ infimis

NOTÆ

dilitatem petebat Vatinius, ut togam prætextam, quæ propria fuit magistratuum, jam sibi comparavisset: ita confidebat se ædilem creatum iri, a qua dignitate tamen dejectus est.

^c Tertium ex illo obsesso, &c.] Tertius ille fuit Fannius, de quo in orat. pro Sextio, § 113. cujus voluntas in tribunatu grata populo Romano fuit, etsi nihil agere potuisset: quare vocat tribunatum ejus obsessum.

^d Consularem auctoritatem] Tertius ille videtur Q. Metellus fuisse, qui habuit auctoritatem parem consulis: neque enim erat ea ætate, ut consul esse posset. Sed tanta ejus fuit virtus in tribunatu, ut dignus videretur consulatu, et qui sententiam diceret inter consulares. Quod Octaviano Cæsari decimum octavum

annum agenti concessum esse Appianus Bell. Civ. l. III. ait.

^e Leges promulgatas] Antequam leges ferrentur, per trinundinum populo proponebantur, ut eas cognosceret.

^f C. Cosconius] Cosconius illius fortasse filius fuit, qui ex prætura cum imperio proconsulari in Hispaniam ulteriorem missus est: de quo supra.

^g Dirumperis] Ædilis hic Cosconius fuerat anno superiori, Lentulo et Metello coss. quem ædilicium videre jam Vatinius indignabatur.

^h Legem ausus ferre] Nemo collegarum tribunorum legem ferre ausus est, cum de cælo servavit Vatinius: at ille, ipsis servantibus et obnuntiatis, ferre ausus est.

rebus infimus, contemnendum, despiciendum, irridendum putares? num quem post urbem conditam scias⁹ tribunum plebis egisse cum plebe, cum constaret servatum esse de cœlo? 18. Simul etiam illud volo uti respondeas, cum, te¹⁰ tribuno plebis, esset etiam tum in republica lex¹ Ælia et Fufia, (quæ leges sæpenumero tribunicios furores¹ debilitarunt et represserunt) quas contra, præter te, nemo unquam est facere conatus; (quæ quidem leges anno post, sedentibus² in templo^k duobus non consulibus, sed proditoribus hujus civitatis ac pestibus, una cum auspiciis, cum intercessionibus, cum omni jure publico conflagraverunt) ecquando³ dubitaris contra eas leges cum plebe agere,¹ et concilium convocare?⁴ num quem ex omnibus tribunis plebis, quicumque seditiosi fuerint, tam audacem audieris fuisse, ut unquam contra legem Æliam aut Fufiam concilium advocaret?⁵ VIII. 19. Quæro illud etiam ex te, conatusne sis, voluerisne, denique cogitaris, (est enim res ejusmodi, ut, si tibi modo in mentem venit,⁶ nemo sit, qui te⁷ ullo cruciatu esse indignum putet) cogitarisne, in illo tuo intolerabili, non regno,^m (nam cupis id

//////////

legitur.—9 H ψ scires. In χ omittuntur verba *num quem post . . . de cœlo*.—10 C H S T ψ non habent *te*. Tnm, H *tribunus plebis*; et C T *esses*. Verba *cum te tribuno plebis* usque ad *concilium convocare* non leguntur in χ .—1 *Pro republica lex ψ po. Ro. rex*. Deinde, C *Helya*; et sic semper.—2 C H S et edd. vett. *anno præidentibus*: Erf. *anno præidentibus*. Tnm, C H S T *non duobus cons.*—3 C H S *Hec quando*.—4 C H S T omittunt verba *et concilium convocare*.—5 *Consilium* C H, et *convocaret* H S T $\chi \psi$, et edd. vett.

CAP. VIII. 6 Ern. conjecit *venerit* legend.—7 C non habet *te*, nec H *esse*.

NOTÆ

ⁱ *Tribunicios furores*] Cum tribuni plebis furiosi seditiones excitabant, statim repressi sunt obnuntiatione aliorum magistratum, qui de cœlo servarant, et legi Æliæ et Fufiæ paruerunt.

^k *Sedentibus in templo*] Pisone et Gabinio coss. ad rostra sedentibus et inspectantibus, hæ leges latæ sunt. Notavimus jam quod quivis locus ab

anguribus consecratus, pro templo habebatur.

¹ *Cum plebe agere*] Poterant tribuni plebis tantum plebem convocare.

^m *Non regno*] Significat tribunatum Vatini, in quo ærarium ita prædatus est, ut dominari toti republicæ summo cum imperio velle videretur.

audire) sed latrocinio, augur⁸ fieriⁿ in Q. Metelli locum?^o ut, quicumque te aspexisset, duplicem dolorem gemitumque⁹ susciperet, et ex desiderio clarissimi et fortissimi civis, et ex honore turpissimi atque improbissimi? adeone non labefactam¹⁰ rempublicam te tribuno, neque conquassatam civitatem, sed captam hanc urbem atque eversam putaris,¹ ut augurem Vatinium ferre possemus?^p 20. Hoc loco quæro,² si, id quod concupieras, augur factus esses (in qua tua cogitatione nos,³ qui te oderamus, vix dolorem ferebamus; illi autem, quibus⁴ eras in deliciis,^a vix risum tenebant): [p. 33.] sed quæro, si ad cetera vulnera, quibus putasti rempublicam deleri,⁵ hanc quoque mortiferam plagam inflixisses⁶ auguratus tui, utrum decreveris id, quod augures omnes usque a Romulo^{r r} decreverunt, Jove fulgente,^s cum populo agi nefas esse; an, quia tu semper⁷ sic egisses, auspicia fueris augur dissoluturus?

^r *A tempore Romuli.*

Tum, Ms. Grævii dignum putet, et χ cogitas te.—8 Pro augur C habet augere; S augurem; χ auxilia. Pro fieri in χ ferri. Pro verbis in Q. Metelli locum ut in C et S legitur pro Metello? cum ut; in H ψ pro Q. Metello cum; in χ Q. Metello cum.—9 C gemitum. Mox, χ ut ex desid. et Lamb. clariss. ac fortiss. In H deest præpositio ante honore.—10 Labefactata C: labefactatam H S, Bern. et edd. pr. cum Orell. Pro rempublicam C rep.—1 Atque perversam putaris Bern. Putaris quoque habent Car. Steph. Lamb. Ern. Schutz. et Orell. putares ceteri. Pro atque eversam put. in Erf. legitur atque eum amputes.—2 Erf. ferre putemus? Hujus loco quæro.—3 Post nos C H S T χ ψ addunt essemus.—4 χ illis autem quibus: Erf. illi hujus quibus.—5 Quibus repub. putasti deleri e Mss. edidit Lamb., qui suspicatur excidisse posse ante deleri. Ern. conjecit legend. deletum iri. In H, qui exhibet dcleris, deest putasti. Verba sed quæro si ad cetera usque ad augurem fore putasti absunt a T et χ , sed T asteriscum habet.—6 C infixisse: ψ infixisses.—7 C H S ψ quia tua semper, et mox auguria dissol.

NOTÆ

ⁿ *Augur fieri]* Mortuo uno augure, alius in ejus locum substituebatur.

^o *In Q. Metelli locum]* Credibile est hic agi de Q. Metello Celere, qui jam excesserat e vivis; aut de Q. Metello Nepote, cujus, cum gravi correptus morbo brevi moriturns crederetur, statim Vatinius auguratum petivit.

^p *Augurem ferre possemus]* Feren-

dus non fuit augur Vatinius, qui tam superbe invectus fuit in augures.

^a *Quibus eras in deliciis]* Cæsar fuit amicissimus Vatini.

^r *A Romulo]* Romulus primus auspicia instituit, et primus augur fuit.

^s *Jove fulgente]* Cum tonitru audiebatur, nefas erat aliquid agere cum populo, v. g. creare magistratus, sancire legem, &c.

IX. 21. Ac, ne diutius loquar de augurato tuo; (quod invitus facio, ut recorder ruinas reipublicæ; ⁸ neque enim tu unquam, stante non modo majestate horum, ¹ sed etiam urbe, te ⁹ augurem fore putasti) verumtamen, ut somnia tua ^u relinquam, ad scelera ¹⁰ veniam; volo uti mihi respondeas: cum M. Bibulum ¹ consulem, non dicam bene de republica sentientem, ne tu mihi homo potens irascare, qui ab eo dissensisti; ² sed hominem certe nusquam progredientem, ³ ^x nihil in republica molientem, tantum animo ab actionibus tuis dissentientem; ^y cum eum tu consulem in vincla duceres, ^z et a tabula Valeria ⁴ ^a collegæ tui mitti juberent; fecerisne ante Rostra ^b pontem, continuatis tribunalibus, ^c per quem consul populi Romani moderatissimus et constantissimus, sublato auxilio, exclusis amicis, vi per-

CAP. IX. S ψ ruinas Ro. po.—9 C H S ψ non habent te.—10 Ern. conjecit *facinora* legend.—1 C *Bubulum*, semper: χ *Brutum*. Mox, in χ deest bene.—2 ψ *quid ab eo diss.* Erf. *qui ab eo quidem sensisti*. Verba *ne tu mihi homo . . . tuis dissentientem* non leguntur in H.—3 Ern. suspicabatur legend. *temere progred.* Tum, C S *nihil reip. molientem*.—4 Erf. *ad tabula Valeria*;

NOTÆ

¹ *Majestate horum*] Majestas est populi Romani.

^u *Somnia tua*] Vatinius fugebat se posse pervenire ad magistratus et auguratum, quo indignus erat.

^x *Nusquam progredientem*] Notat tempus quo foro pulsus per vim Bibulus domi se continuit, licet nihil unquam molitus esset contra rempublicam; sed quia tantum Vatinio non favehat.

^y *Animo ab actionibus tuis dissentientem*] Cum domi abditus esset Bibulus, per edicta tantum obnuntiabat, quæ ita populo grata erant, ut per eum locum ubi proponebantur, præ multitudine eorum qui legebant, transire homines non possent, ut refert Cic. Epistt. ad Atticum.

^z *Consulem in vincla duceres*] Vis tanta tribunorum fuit, ut etiam con-

sules obtorto collo in carcerem ducerent: quod Liv. lib. iv. scribit. Primus autem omnium id ausus est P. Curiatus. Vide Cic. de Leg. l. III.

^a *Tabula Valeria*] Tabula Valeria locus in foro ita dictus est, a tabula argentarii cujusdam Valerii.

^b *Ante Rostra*] Naves Antiatum partim in navalia Romæ subductæ, partim incensæ; rostrisque earum suggestum in foro exstructum adornari placuit: rostraque id templum appellatum est.

^c *Continuatis tribunalibus*] Gradus templorum circum forum, et tribunalia exemptilia erant, quæ a Vatinio conjuncta sunt, ut per locum editum consulem in vincla duceret, ne a quoquam tribunorum collegarum Bibulus abduceretur.

ditorum⁵ hominum incitata, turpissimo miserrimoque spectaculo, non in carcerem, sed ad supplicium et ad necem duceretur?⁶ 22. Quæro, num quis ante te tam fuerit nefarius, qui id fecerit?^d ut sciamus,⁷ utrum veterum facinorum sis imitator, an inventor novorum. Idemque tu cum his atque hujusmodi consiliis ac facinoribus, nomine⁸ C. Cæsaris,^e clementissimi atque optimi viri, scelere verò atque audacia tua, M. Bibulum foro, curia, templis, locis publicis omnibus expulisses, inclusum domi contineres; cumque non majestate imperii, non jure legum, sed januæ præsidio et parietum custodiis consulis vita tegeretur;⁹ miserisne viatorem,^f qui [M. Bibulum¹⁰] domo vi extraheret, ut, quod in privatis semper est servatum,^{1g} id, te tribuno plebis, consuli domus exilium esse non posset? 23. Simulque mihi respondeto tu, qui nos, qui de communi salute consentimus, tyrannos vocas, fuerisne non tribunus plebis, sed intolerandus, ex cœno nescio qui,² atque ex tenebris tyrannus? qui primum³ eam rempublicam, quæ auspiciis inventis constituta est, iisdem auspiciis sublatis,

//////////

unde Græv. coniecit legend. *ad tabulam Valeriam*.—5 H χ ψ *ut perd.* Mox, *incitatu* C et Erf. *incitato* χ : *incitaretur* ψ : *congesta* Schol. Ambros. Maii. *Pro turpissimo in ψ pessimo*.—6 C *sed ad suppl. necemque duc.*—7 χ *et sciamus.* Tum, ψ *veteres*.—8 C et ψ *nomen.* Verba *Idemque tu cum* usque ad *posset* ab-sunt a T et χ .—9 H *regeretur*.—10 Schutz. e conjectura Ernesti delevit *M. Bibulum*.—1 In edd. pr. *obserratum*. Schutz. *id* delevit. Post *tribuno plebis* Ern. suspicatur verbum excidisse, veluti *tolleretur*. Deinde, *consulis domus* C H S, Erf. et quædam edd. pr.—2 χ , Bern. et nonnullæ edd. vett. *quo*:

NOTE

^d *Qui id fecerit*] Duxere quidem in vincula tribuni consules ante Vatinium; sed nemo tam nefarie: quia nus est subselliis iudicium ad facinus contra omnem justitiam patrandum.

^e *Nomine C. Cæsaris*] Usus est Vatinii auctoritate Cæsaris, qui pro singulari sua humanitate, ab illo scelere alienus erat ut qui maxime.

^f *Miserisne viatorem*] Viatores dicebantur, qui alics accersebant, ju-

bente vel populo vel magistratu. Inde autem dicti sunt, quod primis temporibus, cum assidue homines rusticarentur, eos a villa in senatum evocarent: unde frequentior eorum erat opera in via, quam in urbe.

^g *Quod in privatis semper est servatum*] Nefas erat aliquem per vim ex domo sua extrahere, unde Sannio apud Terentium, cum de injuriis adolescentis quereretur, 'Domo,' inquit, 'me eripuit, verberavit.'

conarere evertere,⁴ deinde sanctissimas leges, Æliam et Fufiam dico, quæ in Gracchorum ferocitate,^b et in audacia Saturnini,⁵ et in colluvione Drusi,^k et in contentione Sulpicii,^l et in cruore Cinnano,^m etiam inter Sullana⁶ armaⁿ vixerunt, solus conculcaris,^o ac pro nihilo putaris; qui consulem morti objeceris,⁷ inclusum obsederis, extrahere ex suis tectis conatus sis; qui in eo magistratu⁸ non modo emergeris ex mendicitate, sed etiam divitiis⁹ nos jam tuis terreas: fuerisne tanta crudelitate, ut delectos viros et principes civitatis tollere et deleere tua rogatione^p conareris? X. 24. Cum L. Vettium,¹⁰

Pall. aliquot quis.—3 Erf. *primam*.—4 Erf. Bern. Græv. Ern. Schutz. et Orell. *evertere*: ceteri *pervertere*.—5 T *Saturnii*.—6 C H χ ψ et *inter Sull.* Verba *arma vixerunt* . . . *putaris* non sunt in T, nec *qui consulem* . . . *præbere voluisti* in χ.—7 C *consulis*, et C ψ *morti adjeceris*.—8 H S *ex eo mag.* In H S T et Bern. *deest modo*.—9 C H S T ψ *sed etiam ex div.* H non habet *jam*.

NOTÆ

^b *Gracchorum ferocitate*] De iis dictum est in orat. II. de Leg. Agr. § 10. not.

ⁱ *Audacia Saturnini*] Cn. Apuleius Saturninus, vir audacissimus, tribunus plebis creatus, legem Agrariam tulit per vim. Is C. Memmianus, consulatus candidatus, qui suis actionibus adversabatur, interfecit, una cum competitore tribunatus Aulo Nummio.

^k *In colluvione Drusi*] In colluvione seu confusione civitatis Drusus immisit ex omni Italia populos in civitatem, qui spe civitatis ab eo sollicitati sunt, quorum ope et auxilio leges tulit perniciosas, Agrariam, Frumentariam, et Judicariam, ut æqua parte penes senatum et equestrem ordinem essent judicia: at in iis ferendis legibus auspicia nunquam neglexit.

^l *In contentione Sulpicii*] Sulpicius tribunus plebis, cum, auctore Ma-

rio, leges perniciosas promulgasset, ut exules revocarentur, ut novi cives libertinique distribuarentur in tribus, et adversantibus consulibus vim intulisset, L. Sulla cum exercitu in urbem ingressus est. Cum Sulpicius in villa quadam lateret, indicio servi sui retractus est et occisus. Servus ob judicium manumissus est, sed ob prodicionem de rupe Tarpeia dejectus. Ita Livius et Plutarchus.

^m *In cruore Cinnano*] Maxima carnificina civium a Cinna facta est, cum ille in urbem receptus, eam caedibus replevit.

ⁿ *Inter Sullana arma*] Sulla, republica occupata, leges tulit quamplurimas; tribuniciam imminuit potestatem, jus legum ferendarum ademit, et pontificum collegium auxit.

^o *Solus conculcaris*] Unus Vatinius ausus est consulem populi Rom. morti objicere, &c.

^p *Tua rogatione*] Intelligit legem

qui in senatu confessus esset, se cum telo fuisse, Cn. Pompeio,¹ summo et clarissimo civi, suis manibus necem offerre voluisse, in concionem produxeris, indicem in Rostris,² in illo, inquam, augurato³ templo ac loco, collocaris; quo, auctoritatis exquirendæ causa, ceteri tribuni plebis principes civitatis producere⁴ consueverunt;⁵ ibi tu indicem Vettium linguam et vocem suam sceleri et menti tuæ⁵ præbere⁶ voluisti, ut diceret [L. Vettius] in concione tua, rogatus a te, se auctores⁶ et impulsores, et socios habuisse sceleris illius eos viros,⁷ quibus e civitate sublatis, quod tu⁷ eo tempore moliebare, civitas stare non posset? M. Bibulum, cujus inclusione contentus non eras, interficere volueras,⁸ spoliaveras consulatu,⁸ patria privare cupiebas:⁹ [p. 34.] L. Lucillum,⁴ cujus tu rebus gestis

¹ Consecrato.² Accommodare.

CAP. X. 10 C H S ψ Cum in Vectium.—1 Ante Cn. Pompeio Bern. et Ms. Lamb. addunt mortem. Mox, man. efferre C H S: suis man. offerre ψ , Erf. Bern. Ms. Lambini, et edd. pr. unde suis man. necem offerre dederunt Græv. Ern. Schutz. et Orell. suis man. necem offerre ceteri. Tum, C H S ψ , Erf. voluisset; et C S ψ in contentionem. Verba civi suis manibus necem offerre voluisse, in concionem absunt a T.—2 H ind. rostris.—3 Quiddam ap. Lamb. inaugurato. Deinde, C T ψ collocans.—4 C H S T ψ ducere. Mox, pro Vettium, C T veto ut; H ψ vero ut.—5 Pal. 2. scel. et neci tuæ. Gulielmus conjecit scel. et dementia tuæ. Mox, C H S ψ et edd. ante Junt. non habent ut. Deinde, Lelius Vectius ψ . Bern. Nang. Cam. Car. Steph. Lamb. et Orell. exhibent voluisti; dixeritne L. Vettius. Schutz. de sententia Ernesti delevit L. Vettius.—6 Rogatus ante C H S ψ ; et sese auctores C H S T, Erf.—7 H non habet tu.—8 Schutz. e conjectura recepit quem interf. vol.—9 Pro cupie-

NOTE

quam Vatinius promulgavit, ut morte punirentur qui vitam adimere Pompeio voluerant.

⁴ Producere consueverunt] Privatus ascendendi in rostra non habebat, sed ab aliquo magistratu producebatur. Qui legem snadebant, auctores legis dicebantur; hoc est, quod ait, principes civitatis auctoritatis exquirendæ causa produci solitos. Hic autem incendit odium in Vatinium.

⁷ Eos viros] Compulit Vatinius Vettium dicere, se illius cædis auctores habuisse multos e civitatis principibus, et inter illos Curionem filium.

⁸ Consulatu] Omni potestate consulari Bibulum, non dignitate privavit.

⁴ L. Lucillum] Cicero in Lucullo ait tantum eum imperatorem fuisse, ut Mithridates rex, post Alexandrum maximus, omnibus eum duci-

(quod ipse ad imperatorias laudes a puero videlicet spectaras¹⁰) vehementius invidebas: C.¹ Curionem, perpetuum hostem improborum omnium, auctorem publici consilii, libertate² communi tuenda maxime liberum, cum filio principe³ juventutis,⁴ cum republica⁴ conjunctiore^x etiam, quam ab illa ætate postulandum fuit, delere voluisti: 25. L. Domitium,^y cujus dignitas et splendor præstringebat,⁵ credo, oculos Vatini, quem tu propter⁶ commune odium in bonos oderas, in posterum autem,⁷ propter omnium spem, quæ de illo est atque erat, ante aliquanto⁸ timebas: L. Lentulum hunc, judicem nostrum, flaminem Martialem,^z quod erat eo tempore Gabinii tui competitor,^a ejusdem Vettii indicio opprimere voluisti. Qui si tum illam labem pestemque vicisset, (quod ei tuo scelere non licuit) respública victa non esset,⁹ hujus etiam filium eodem indicio

bas H volueras. Tm, ψ *Lelium Lucullum*: Erf. *L. Lucullus*.—10 ψ *expectaras*.—1 C H S T ψ non habent prænomen. In H deest *perpetuum*.—2 Junt. in *libertate*. Deinde, ψ *tuendam*.—3 Verba *cum filio principe* absunt a H S T, etiam a C, in quo *juventutis* quoque deest.—4 S et Erf. *cum R. P. T cum N. P.* Tm, S T *conjunctore*: Erf. *conjunctione*. Post *etiam* H addit *causa*, et T *jam*. Pro *quam* C T habent *cum*.—5 C *restringebat*: H *restinguebat*: Lamb. *præstringebat*: alii *perstringebat*.—6 Lamb. et Orell. *quem tum propter*. Mox, verba *in bonos ... timebas* non sunt in χ.—7 C H S T ψ non habent *autem*.—8 H S T ψ *aliquando*.—9 C H S ψ *et*. In χ desunt verba *Qui si*

NOTE

bus, de quibus legerat, prætulerit.

^a *Principe juventutis*] Princeps juventutis dicebatur, qui Trojano ludo, qui in Circo a pueris majoribus et minoribus turmatim congregantibus celebrabatur, præsidebat. Porro ex numero filiorum primi nominis senatorum, Augustorumve postea eligebantur.

^x *Cum republica conjunctiore*] Cum Curio juvenis adversus Cæsarem causam reipublicæ vehementius defenderet, quam ab ea ætate expectabatur, voluit illi per Vettium capitis periculum creare, et eum in sceleris suspicionem adducere.

^y *L. Domitium*] Intelligit hic Domitium Ænobarbum, qui prætor de Cæsaris actis retulit ad senatum. Vettius autem indicavit domum ejus constitutam fuisse, unde eruptio fieret, ut patet ex lib. II. ad Att. epist. 24.

^z *Flaminem Martialem*] Flamen Martialis sacerdos est Marti consecratus; flamen dictus vel a pileo quo utebatur, vel a filo quo caput cingebatur.

^a *Competitor*] Fuit in consulatu petendo competitor; nam consules Piso et Gabinius successere Cæsari et Bibulo.

et crimine ad patris interitum¹⁰ aggregare voluisti: L. Paulum,^b qui tum quæstor Macedoniam^c obtinebat,¹ (quem civem! quem virum!) qui duos nefarios patriæ proditores,^d domesticos hostes, legibus exterminarat, hominem ad conservandam rempublicam natum, in idem Vettii indicium, atque in eundem hunc numerum congregasti.² 26. Quid ego³ de me querar? qui etiam gratias tibi agere debeo, quod me ex fortissimorum civium numero sejungendum non putaris.⁴ XI. Sed qui fuit⁵ ille tuus tantus furor, ut, cum jam Vettius ad arbitrium tuum perorasset, et civitatis lumina notasset,⁶ descendissetque de Rostris, eum repente revocares, colloquerere, populo Romano vidente? deinde interrogares, equosnam⁷ alios posset nominare? inculcarisne,⁸ ut C. Pisonem, generum^e meum, nominaret; qui in summa copia optimorum adolescentium, pari continentia, virtute, pietate reliquit neminem? itemque⁹ M. Laterensem,^f hominem dies atque noctes de laude

tum ... victa non esset.—10 χ crim. quo patris, et ψ meritum.—1 In χ omittuntur verba qui tum quæstor Maced. obtinebat, et paulo post qui duos nefarios ... exterminarat. C transponit voces quem civem? quem virum post exterminarat.—2 Lamb. aggregasti.—3 ψ et Bern. ergo.—4 C H S T ψ putas: Bern. putasti.

CAP. XI. 5 H sed quis fuit. Tum, ille tantus furor tuus Rom. Car. Steph. Lamb. tuus ille tantus furor Bern. Ven. 1480. Naug. Cam.—6 χ lumina notasset, omissis verbis descendissetque de rostris usque ad posset nominare.—7 C S hic quosnam: H quosnam.—8 'Videtur legendum inculcaresque; sive e vestigiis ed. Wald. inculcares etiam; nam ea habet inculcaris etiam.' Ern. unde Schutz. edidit inculcaresque. In C H S T ψ inculcarisne etiam: χ inculcaris etiam.—9 Pro itemque H habet ipsum. Mox, edd. vett. dies ac noctes. Paulo post,

NOTÆ

^b L. Paulum] Paulus ille Cæsaris erat inimicus; at cum creatus esset consul, a Cæsare pecunia corruptus est: quare pro Cæsare loqui cœpit. Hunc autem Vettius principem consilii Pompeium interficendi dixerat.

^c Quæstor Macedoniam] Quæstores provincias quidem obtinere poterant; sed decedente tantum consule aut prætore, ne destituta gubernatore provincia fieret. Ita Cicero provincia decedens, ei Cœlium juvenem

præfecit, ut patet ex lib. vi. ad Att. ep. 6.

^d Patriæ proditores] Antronium significat, et aliquem alium ejusdem socium conjurationis, de quo Cicero fuse loquitur in orat. pro Sulla; qui in exilium missi sunt, ut ex lib. iii. ad Att. ep. 7. intelligitur.

^e Pisonem generum] Piso filiam Ciceronis uxorem duxerat.

^f M. Laterensem] Marcus ille Laterensis e municipio Tusculano a

et de republica cogitantem? promulgarisne,^u impurissime et perditissime hostis, quæstionem de tot amplissimis et talibus¹⁰ viris, indicium Vettio, præmia^g amplissima? quibus rebus, omnium mortalium non voluntate¹ sed convicio repudiatis; fregerisne² in carcere cervices^h ipsi illi Vettio, ne quod indicium corrupti indicii³ extaret, ejusque sceleris in te ipsum quæstio^r flagitaretur?

27. Et, quoniam crebro usurpas, legem te de alternis consiliis⁴ rejiciendisⁱ tulisse; ut omnes intelligant, te ne recte quidem facere sine⁵ scelere potuisse, quæro, cum lex esset æqua promulgata⁶ initio magistratus, multas etiam⁷ alias tulisses, expectarisne, dum⁸ C. Antonius^k reus fieret¹ apud Cn. Lentulum Clodianum?⁹^m et posteaquam ille est

^u *Postulaverisne indicia adversus tot amplissimos?*

^r *Judicium.*

verba et perditissime absunt a Ms. Lambini. In χ desunt voces *promulgarisne . . . convicio repudiatis*.—10 H omittit *et talibus*. Pro *indicium* C H S ψ , Rom. Ven. utraque habent *indicium uni*; T *uni*; Junt. Ald. et edd. seqq. ante Grut. enim Lamb. et Orell. *indici*. Vid. Nott. Varr.—1 ψ *voluntates*.—2 Pro *fregerisne* H S T ψ habent *fregeris*; χ *deinde si secueris*. In C H S T deest *illi*.—3 C H S T ψ *judicii*. Tum, ψ *ejusdem scel.*—4 *Legem cede alternis cons.* C H S T: *legem cede de alterius cons.* Erf. Verba *Et quoniam . . . tulisse* non sunt in χ .—5 ψ *sicut*.—6 Lamb. *esset a te tua promulg.*—7 Bern. et Lamb. *jam*.—8 C S T et Erf. *cum*.—9 *Apud Q. Clodianum* H S: *apud Cn.*

NOTÆ

Plancio in ædilitate petenda superatus est. De quo in orat. pro Plancio.

^g *Vettio præmia*] Præmia illis proponebantur a Romanis, qui conjurationes detegerent, ut hac ratione ad indicandum allicerentur, quorum ipsi essent conscii: sic Allobrogibus in conjuratione Catilinæ data sunt.

^h *In carcere cervices*] Cicero ad Atticum scribit Vatinium a Crasso divite fuisse damnatum. Appianus Bell. Civ. lib. II. scribit in carcere noctu fuisse necatum.

ⁱ *De alternis consiliis rejiciendis*] Reus et accusator quinos judices rejicere poterant. At lege Vatinia per-

missum est, vel ut totum consilium, id est, omnes judices uterque semel rejicere posset.

^k *Antonius*] C. ille Antonius M. oratoris filius fuit, Ciceronis in consulatu collega.

¹ *Reus fieret*] Reus fieri dicitur qui legibus apud prætorem interrogatur. Cum enim in jus ventum erat, dicebat accusator apud prætorem reo, Aio te illud fecisse; si tacuisset, lis ei in victo constituebatur: si negasset, petebatur a magistratu dies ejus criminum inquirendorum, et instituebatur accusatio.

^m *Apud Cn. Lentulum Clodianum* [*Apud Cn. Lentulum et Q. Clodium*]

reus factus, statim tuleris [in eum¹⁰]ⁿ, 'qui tuam post legem reus factus esset;' ut homo consularis exclusus, miser, puncto temporis spoliaretur beneficio et æquitate legis tuæ? 28. Dices, familiaritatem tibi fuisse cum Q. Maximo.^o Præclara defensio facinoris tui: nam Maximi quidem summa laus est, sumtis inimicitiiis,^p suscepta causa, quæsitore^q consilioque delecto,^r commodiorem inimico suo conditionem¹⁵ rejectionis dare noluisse: nihilque Maximus² fecit alienum aut sua virtute, aut illis viris clarissimis, Paulis, Maximis, Africanis;^t quorum gloriam hujus

Lentulum et Q. Claudianum ed. pr. sic etiam Junt. nisi quod copulam omittit. Crat. Vict. Manut. Lamb. 1566. apud Cn. *Lentulum et Q. Claudium*; sed Crat. non habet *et*. Vid. Nott. Varr.—10 Voces in *cum* Ern. et Schutz. uncis includunt. Verba in *eum*, qui tuam post legem reus factus esset suspecta erant Passeratio.—10 Bern. *cumque Maximo*.—1 Pro *conditionem* Ms. Vict. et Pall. habent *concionem*; nonnullæ edd. vett. *contentionem*. In C S T ψ legitur *commodiorem inim. suo contentionem rejectionis*. H quoque *relectionis*. Tum, Mss. Lambini *voluisse*. Verba *sumtis inimicitiiis* usque ad *dare noluisse* non sunt in χ.—2 H, Bern. et Lamb. *Nihil Maximus*: Orell. e conjectura dedit *Nihil Q. Maximus*. Mox, pro *illis* C H S χ ψ habent *illius familiarissimis*; T *illis familia-*

NOTE

Cn. Lentulus et Q. Claudius prætores fuerunt, quorum alter de repetundis, alter de majestate quærebat. Antonius reus de majestate a Cælio factus est tanquam conjurationis Catilinarie particeps; a Q. Maximo de repetundis, ob pecunias contra legem captas, cum esset in Macedonia proconsul.

ⁿ *Statim tuleris in eum*] Cum reus esset Antonius, antequam lex illa ferretur, caruit legis beneficio. Cum autem audiret Vatinius fore, ut Antonio dies diceretur, expectavit judicium malitiose, ut legem ferret.

^o *Cum Q. Maximo*] Q. ille Fabius Maximus cum Trebonio consul fuit: is Antonium accusavit.

^p *Sumtis inimicitiiis*] Inimicus fuit Antonio propter Achæos spoliatos.

^q *Quæsitore*] Quæsitor judicii moderator est, et qui de facto quærit:

quærebat autem unus ex illis prætoribus supra memoratis.

^r *Consilioque delecto*] Non seligebantur iudices, sed sorte ducebantur, plurimis eorum nominibus in urnam conjectis.

^s *Conditionem*] Hotomannus reperit *condicionem*, hoc sensu, ut conditionem rejiciendi commodiorem haberet ex lege Vatinia, quam antea liceret.

^t *Paulis, Maximis, Africanis*] Maximus ab illis majoribus traxit originem, qui multis in republica victoriis et triumphis claruerunt. Horum primus extitit Marcus, qui A. U. C. 451. consul fuit: secundus, Marcus, ejus filius, A. U. C. 498. consulatum gessit: tertius, Lucius, qui duplici consulatu functus est: quartus, Lucius Æmilius Paulus, duplici consulatu, et tribus triumphis illustris.

virtute renovatam non modo speramus, verum etiam jam ³ videmus. Tua fraus, tuum maleficium, tuum ⁴ scelus illud est, te id, quod promulgasses misericordiæ ^u nomine, ad crudelitatis tempus distulisse. Ac nunc ⁵ quidem C. Antonius hac una re miseriam suam ^y consolatur, ⁶ quod imagines ^x patris et fratris sui, fratrisque filiam, non in familia, sed in carcere collocatas ⁷ audire maluit, quam videre.

XII. 29. Et ⁸ quoniam pecunias aliorum despicias, de tuis divitiis intolerantissime gloriaris, volo uti mihi respondeas, fecerisne fœdera ^y tribunus plebis cum civitatibus cum regibus, ^z cum tetrarchis? ^a [p. 35.] erogarisne ^b pecunias ex ærario tuis legibus? eripuerisne partes ⁹ illo tempore carissimas partim a Cæsare, ^c partim a publicanis?

^y *Exilium.*

//////////

rissimis.—3 H T jam omittunt.—4 In CHS T χ ψ deest tuum. Pro est in χ legitur cum, sed caret quod ante promulgasses.—5 C S At nunc. Verba Ac nunc quidem usque ad affinem te esse dicis non sunt in χ.—6 C⁵H S solatur. Deinde, Lamb. quod imag. et patr. et frat. sui.—7 Collocatum T, ed. pr. et ed. Wald. collocatam C H S ψ, Erf. Bern. et edd. ante Ald. cum Græv.

CAP. XII. S C S T ψ omittunt et. Tum, pecuniam C H S T.—9 C partitis: ψ partim. Erf. eripuerisne partis illo tempore carissimas partim a Cæsare

NOTÆ

^u *Misericordiæ*] Misericordia plena videbatur lex Vatini in reos, quia commodiorem rejectionis conditionem eis dabat.

^x *Imagines*] Significat Vatinius tres istas imagines ex atrio ædium Antonii in carceris locum aliquem, contumeliæ causa, ferri jussisse: nam *fratris filia* legendum videtur. Nisi fortasse per carcerem melius intelligitur Vatini domus, qui aliquorum iudicio nupserat sorori Antonii trimviri.

^y *Fecerisne fœdera*] Omnes populi immunes erant. Itaque accepta a vectigalibus aut stipendiariis pecunia, eos fœderatos fecit, quod solius erat populi Romani.

^z *Cum regibus*] A regibus Vatinius

pecuniam accipiebat, ut apud populum Romanum pro eis ageret.

^a *Tetrarchis*] Tetrarchæ appellantur, qui quartam regionis partem occupant.

^b *Erogarisne*] Vatinius in sua lege, qua Cæsari provincia Gallia mandabatur, adjunxerat, ut ei sumtus ex ærario attribueretur.

^c *Partim a Cæsare*] Placet Hotomanno legendum esse a *senatu*, ortumque mendum ex nota *se*: nam penes senatum dispensatio ærarii erat; publicani quoque persæpe pecunia rempublicam juvabant. Vatinius ergo lege sua eripuit et senatui et publicanis partes illis carissimas ornandi Cæsaris: quam enim gratiam a Cæsare inire potuissent, Va-

Quæ cum ita sint, quæro ex te, sisne ex pauperrimo dives factus illo ipso anno,¹⁰ quo lex lata est de pecuniis repetundis acerrima; ^{1 d} ut omnes intelligere possent, a te non modo nostra acta,^e quos tyrannos vocas, sed etiam amicissimi tui ^f legem esse contemtam: apud quem tu etiam nos criminari soles, qui illi sumus amicissimi,² cum tu ei contumeliosissime toties maledicas, quoties illi affinem te esse ³ dicis.⁵

30. Atque illud etiam ⁴ scire ex te cupio, quo consilio, aut qua mente feceris, ut in epulo Q. Arrii,^{5 h} familiaris mei, cum toga pulla ⁶ accumberes? quem unquam videris? quem audieris? quo exemplo, quo more ⁷ feceris? Dices, supplicationes ⁱ te illas non probasse. Optime. Nullæ

//////////

partim: ed. pr. *eripueris ne Parthis illo temp. Cassinas partim acies, partim*: Med. *eripuerisne Parthis illo temp. carissimus, partim a Cæsare, partim*. Hæc omnia, ut multa alia, desiderantur in Franc. 1. Pro vocibus a Cæsare Hottom. conjecit legend. a senatu. Goveanus ita legi maluit, *eripuerisne legibus per artes illo tempore carissimas, &c.*—10 C H S in illo ipso anno: T in illo anno.—1 C H S T ψ *acerrime*.—2 H S *sumus amic. ψ sumus ac amic.* Pro verbis cum tu ei C H S T ψ habent et.—3 In H deest esse. Mox, dices C H S T ψ . quoties te illi affinem esse dicis Bern. Schol. Ambros. Nang. et Orell.—4 Bern. ctium illud.—5 Mss. nonnulli Lambini Q. Varii; edd. ante Lamb. Q. Arri. Deinde, H et S *famil. nostri*.—6 χ *puella*.—7 Verba quo more non sunt in H. Verba Dices supplicationes usque ad millia accumberent, § 31. absunt a χ .—

NOTÆ

tinus præripuit. Sic infra, ‘eripueras provinciæ decernendæ potestatem, ærarii dispensationem.’

^d *Acerrima*] Cæsar legem tulit de repetundis pecuniis A. U. C. 694.

^e *Nostra acta*] Suas leges ait quas ipse Cicero de ambitu tulit. Acta autem dicebantur, quia in ejus actis scribebantur.

^f *Amicissimi tui*] De Cæsaris amicitia Vatinius gloriabatur.

^g *Affinem te esse dicis*] Jactabat se Vatinius habere cum Cæsare affinitatem; quia nimirum uxorem duxerat Antoniam M. Antonii sororem, quæ fuit filia Juliæ, e Cæsarum familia.

^h *Epulo Q. Arrii*] Epulum illud in æde Castoris datum est. Nota autem, quod in civium potentiorum funeribus populo epulum dabatur, isque dies populo et convivis festus erat. Quare nemo toga pulla sive atra vestitus hic aderat.

ⁱ *Supplicationes*] Supplicationes proprie sunt gratulationes quæ a senatu imperabantur fieri, cum literæ ab imperatoribus missæ lectæ fuerant, quibus victoria aliqua renuntiabatur: porro illæ gratulationes ad omnia Deorum pulvinaria fiebant. Patet autem et ex illo loco supplicationes ad honestanda clarorum virorum funera fuisse decretas a senatu.

fuerint⁸ supplicationes.² Videsne, me nihil de anni illius causa,⁴ nihil de eo, quod tibi cum summis viris^k commune esse⁹ videatur, sed de tuis propriis sceleribus ex te quaerere? Nulla supplicatio fuerit. Cedo, quis unquam cœnarit¹⁰ atratus? ita enim illud epulum est¹ funebre, ut munus sit funeris,¹ epulæ quidem ipsæ, dignitatis.^m XIII. 31. Sed omitto² epulum populi Romani, festum diem,³ n argento,^b veste, omni apparatu ornatuque visendo.⁴ Quis unquam in luctu domestico, quis⁵ in funere familiari^o cœnavit cum toga pulla?^p cui de balneis exeunti,^q præter te, toga pulla unquam⁶ data est? Cum tot hominum millia accumberent, cum ipse epuli dominus, Q. Arrius, albatu⁷ esset;^r tu in templum Castoris^s te cum C. Fidulo⁸ atrato

² Non potuerint decerni.

^a Actis.

^b Qui fuit festus dies argento, &c.

//////////

8 C H S fuerunt.—9 Comm. cum summis viris esse Bern. Naug. Lamb. et Orell.—10 Cœnaris C: cenavit, vel cœnarit, S, et edd. ante Lamb. In H deest.—1 ψ esse.

CAP. XIII. 2 Pro omitto C H opiteco; S apiteco; T opitheco.—3 ψ die.—4 H S ornatuque secundo. Pro quis C S T qui, et ψ quid. Tunn, T nunquam.—5 C qui.—6 In C H S T deest unquam.—7 χ allatus. Pro vocibus tu in C tuque; H cunque in. Verba tu in templum... intulisti absunt a χ.—8 Fibulo

NOTE

^k Summis viris] Cæsari, Pompeio, et Crasso illæ supplicationes improbantur.

¹ Munus sit funeris] Munus proprie id intelligitur, quod quis necessario subit lege, more, vel ejus imperio, qui jubendi potestatem habet.

^m Epulæ quidem ipsæ dignitatis] Duo epularum fuerunt genera quibus funera honestabantur; alia ad mortuos pertinebant, quæ Manibus libabantur; alia ad vivos, quæ ad dignitatem et magnificentiam spectabant.

ⁿ Festum diem] Alii apud Romanos festi dies fuerunt, alii profesti, inter-cisi alii. Festi dies Diis consecrati sunt; profesti hominibus, administrandæ publicæ vel privatæ rei cau-

sa; inter-cisi, Deorum hominumque sunt communes. De iis fuisse in oratione pro Sextio.

^o In funere familiari] Funus familiare dicebatur, quod in familiarium sepulcris solebant exhiberi. Vide Gell. xvi. 4.

^p Cum toga pulla] In funeribus Romani non atro, sed albo colore utebantur; maxime in cœnis funebribus, ne convivium funestaretur.

^q De balneis exeunti] A balneis ad cœnam ibant. Unde Martialis, 'Lotus nobiscum Andragoras cœnavit, et unxit.'

^r Arrius albatu esset] Atrati quidem per annum Romani lugebant mortuos, ut Dionysius refert de matronis Romanis quæ Coriolanum per

ceterisque tuis furiis⁹ funestum intulisti. Quis tum¹⁰ non ingemuit? quis non doluit reipublicæ casum? ¹ quis sermo alius in illo epulo fuit, nisi, hanc tantam et tam gravem civitatem, subjectam esse non modo furori, verum etiam irrisioni tuæ? 32. Hunc tu morem ignorabas? nunquam epulum videras? nunquam puer aut adolescens inter coquos fueras? ² Fausti, adolescentis^t nobilissimi, paulo ante ex epulo magnificentissimo famem illam veterem^u tuam non expleras? ³ Quem accumbere atratum videras dominum cum toga pulla, et ejus amicos ante convivium? ⁴ quæ te tanta tenuit amentia,⁵ ut tu, nisi id fecisses, quod fas non fuit, nisi violasses templum Castoris, nomen epuli, oculos civium, morem veterem, ejus, qui te invitarat,^x auctoritatem, parum putares testificatum⁶ esse, supplicationes te illas non putare? ⁷

Bern. Ms. Vict. et al. *Figulo* nonnulli ap. Lamb. *Fidulio* legend. conjecit Gulielm.—9 H ψ *ejus furiis*.—10 T *tamen*.—1 Barb. *casu*. Deinde, *qui sermo* Barb. et Orell.—2 *Adol. inter cæsus fueras* H S: *adol. interfueras* T χ et quinque alii, prob. Mauntio: *adol. inter coeros fueras* C et edd. pleræque ante Lamb. *adol. inter cacos fueras* Ms. Clerici et alii. Vid. Nott. Varr. Pro *Fausti* ψ habet *fuisti*. Verba *Fausti, adolescentis . . . ante convivium* non sunt in χ .—3 C H S T *expiare*.—4 ^t *Quem accumb. atratum videras dominum cum toga pulla, et ejus amicos, &c.*] Alii, v. c. Ern. Schutz. distinguunt *videras, dominum*; alii *videras? dominum*. Priore vero illa ratione nimis obscenatur loci sensus. Puto leg. esse, *videras dominum? Cum toga pulla ejus amicos ante conv.? seil. unquamne videras? videras? Dominum cum toga pulla, et ejus amicos ante conv. videras* Goveani susp. *videras? Dominus cum toga pulla et ejus amici ante conv. dubia* Garatoni susp. Orell. Vid. Nott. Varr.—5 *Insania* C H T χ , Ven. 1483. Junt. Ald. Pro *tu*, quod Bern. et Lamb. omittunt, T habet *tamen*; C S χ et edd. ante Hervag. *tum*. Pro *nisi* in χ legitur *non*.—6 ψ *patrum put. test.* Lamb. *parum put. te test.* ut Ern. volebat.—7 Car. Steph. et Lamb. *probare*, non improb. Garaton.

NOTE

annum atratæ luxerunt. At in conviviis funereis, justisque persolvendis albatii erant.

⁶ *In templum Castoris*] Epulum ejusmodi funebre dari solebat in ædibus sacris, ut tum factum est in templo Castoris; in quo cœnabant viri magnates; sed plebs, propter angustias loci, et multitudinem convivarum, extra templum, in foro.

¹ *Fausti, adolescentis*] Faustus ille

L. Sullæ filius fuit, quem Dio lib. xxxvii. narrat ludos gladiatorios in honorem patris sui dedisse, populumque tanto convivio excepisse, iisque balnea et oleum gratis dedisse.

^u *Famem veterem*] Pauper fuerat antea Vatinius, et statim dives factus est.

^x *Ejus qui te invitarat*] Arrius, qui Vatinium invitaverat, in funere patris non ausus est.

XIV. 33. Quæro illud etiam⁸ ex te, quod privatus admisisti;⁹ in quo certe jam tibi dicere non licebit, cum clarissimis viris causam tuam esse conjunctam: postulatusne sis⁷ lege Licinia et Junia? ¹⁰ edixeritne C. Memmius prætor ex ea lege, ut adesses die tricesimo?² cum is dies venisset, fecerisne,¹ quod in hac republica non modo factum ante² nunquam esset,³ sed in omni memoria sit omnino inauditum? appellarisne tribunos^a plebis, ne causam dices? levius dixi: quanquam id ipsum esset et novum, et non ferendum: sed appellarisne nominatim pestem illius anni, furiam patriæ, tempestatem reipublicæ, Clodium? qui tamen⁴ cum jure, cum more, cum potestate iudicium impedire non posset, rediit ad illam vim et furorem suum, ducemque se militibus tuis præbuit. In quo, ne quid a me dictum in te potius putes,⁵ quam abs te esse quæsitum; nullum⁶ onus imponam mihi testimonii:^b [p. 36.] quæ mihi brevi tempore ex eodem isto loco video esse⁷ dicenda, servabo, teque non arguam, sed, ut in ceteris rebus feci, rogabo. 34. Quæro ex te, Vatini, num quis in hac civitate post urbem conditam tribunos plebis appellarit,⁸ ne causam

CAP. XIV. 8 Bern. Naug. Cam. Lamb. *etiam illud*. In χ desunt verba *Quæro illud etiam* usque ad *facta mentio est*, § 35.—9 ψ *amisisti*.—10 Edd. vett. paucæ *Julia*. Tum, ψ *et dixeritne*. C H S T omittunt prænomen *C*. Præpositio ante *ea lege* non est in C. Paulo post, C H S ψ *adesset*.—1 H *fecissesne*.—2 C T, Bern. Car. Steph. et Lamb. *antea*. In H *deest*. Deinde, T *unquam*. Pro vulg. *est* T, Ven. 1480. Junt. habent *fuerat*; Ern. et Schutz. e conjectura *esset*.—3 Lamb. *est*.—4 C T ψ *tantum*.—5 H non agnoscit *putes*.—6 C *nullius*.—7 Pro verbis *loco video esse* in C H S ψ legitur *esse servanda vel*.

NOTE

⁷ *Postulatusne sis*] Quærit an Vatini dies dicta sit quod legem Liciniam et Juniam violaverit, quam tulere D. Junius et L. Licinius coss. A. U. C. 691. nempe, ut leges trimumdino ante promulgarentur, quam ad populum ferrentur; quæ lex a Vatini neglecta est.

² *Die tricesimo*] Certa quaque lege dies a prætoribus designabatur, reis, intra quam causam dicerent: aliis

decima, vigesima aliis, &c. præfiniebatur.

^a *Appellarisne tribunos*] In provinciis cives Romani appellabant tribunos in causa capitis, sed Romæ illa appellatio non valebat, nisi post decretum.

^b *Nullum onus imponam mihi testimonii*] Id est, non arguam te ut testis, neque in te loquar; sed rogabo.

diceret? num quis reus in tribunal^c sui quæstoris^d ascenderit, cumque vi⁹ deturbarit? subsellia^e dissiparit? urnas delegerit?^{10f} eas denique omnes res in iudicio disturbando commiserit, quarum rerum causa iudicia sunt constituta?^e sciasne tum fugisse Memmium?⁸ accusatores¹ esse tuos de tuis tuorumque manibus ereptos? iudices quæstionum^{2h} de proximis tribunalibus esse depulsos? in foro,³ luce, inspectante populo Romano, quæstionem, magistratus, mo-rem⁴ majorum, leges, iudices, scelerum⁵ pœnam esse sublata?^e hæc omnia sciasne diligentia C. Memmii publicis tabulis esse notata atque testata? Atque illud etiam quæro, cum,⁶ posteaquam es postulatus,¹ ex legatione re-

^c De quibus rebus quæstiones constitutæ sunt.

//////////

—8 C H S T ψ appellaret.—9 Pro vi C H S T inde. Tum, H T turbarit.—10 Edd. pleræque ante Grut. deleverit. Hotom. coniecit dejecerit legend. Deinde, S T easque denique. Paulo post, C H S T deturbando.—1 C H S T ψ accusatorem.—2 ψ man. erectos vides, quæstionem. In C S quoque quæstionem legitur.—3 A duobus Mss. Lambini absunt verba in foro. Tum, lucem C; in luce Mss. nonnulli et edd. ante Lamb. cum Oliv.—4 C et ψ more.—5 Pro scelerum H et Crat. habent reorum; Mss. plerique et edd. ante Crat. rerum; Bern. Erf. Mss. Lambiui, Nang. Cam. Car. Steph. Lamb. et Orell. reum. Mox, verba C. Memmii publicis usque ad facta mentio est absunt a C H S T et

NOTÆ

^c Tribunal] Tribunal locus fuit editior, in quo, sella curuli posita, magistratus jus dicebant. Ulp. de Jud. lib. 1.

^d Quæstoris] Quæstiores fuere prætores rerum capitalium.

^e Subsellia] Alia fuerunt subsellia iudicum, qui in majoribus causis iudicabant; qualia tribunorum, triumvirorum, quæstorum, ut ait Asconius. Alia fuerunt in quibus non iudices, sed rei, accusatores, testes, patroni, advocati, et procuratores sedebant, quæ sub quæstoris tribunali, sive sella, ponebantur.

^f Urnas delegerit [urnas deleverit] Reponunt fere omnes dejecerit, quod rectius sensum explicat. Urnæ poro juxta prætoris tribunal appone-

bantur, in quas, causa utrinque perorata et cognita, iudices tabellas absolutionis vel damnationis, vel ampliationis deferebant. Has urnas de- jicere summa erat impudentia.

^g Fugisse Memmium] Prætor Memmius fugit, qui cum L. Domitio collega de actis Cæsaris ad senatum retulit, ut ait Suetonius.

^h Iudices quæstionum] Loquitur de iudicibus, qui tum de causa Vatinii, tum de aliorum erant cognituri. Quæstiones publica iudicia dicebantur, inde ducto nomine, quod in iis reus in iudicium vocatus, nocens sit, an innocens constituto iudicio quæ- ritur.

ⁱ Es postulatus] Postulare, cum ad publica iudicia refertur, proprie sig-

dieris,^k ne quis te judicia defugere arbitraretur; ⁷ teque, (cum tibi, utrum velles, liceret)⁸ dictitaris, causam dicere maluisse; qui consentaneum fuerit, cum legationis perfugio¹ uti noluisse, appellatione improbissima te ad auxilium nefarium^m confugisse?

xv. 35. Et quoniam legationis tuæ facta mentio est, volo etiam⁹ audire de te, quo tandem senatusconsulto legatus sis? ⁿ de gestu intelligo quid respondeas: ¹⁰ tua lege,^o dicis. Esne igitur patriæ certissimus parricida? sperabasne¹ id, ut patres conscripti^p ex republica funditus tollerentur? ne hoc quidem² senatui relinquebas, quod³ nemo unquam ademit, ut legati ex⁴ ejus ordinis auctoritate legarentur? adeone tibi sordidum consilium publicum visum est? adeo afflictus senatus, adeo misera et prostrata respublica, ut

edd. ante Crat.—6 Ald. Ern. Schütz. et Orell. cum. Ceteri quod.—7 Bern. arbitretur.—8 Idem licere.

CAP. xv. 9 In Bern. deest etiam.—10 Pro respondeas H et S exponas.—1 Spectans ne C et H: spectarisne χ, Bern. Pal. 4. 5. 7. 9. et Ms. Viet. spectarasne Pal. 1. 2. Rom. Ven. utraque, eum Orell. sperarasne Mss. pauci, ed. Junt. et seqq. usque ad Ern. qui e conjectura eum Schütz. dedit sperabasne. Alii sperasne. Mox, C S ut omittunt.—2 χ tolleretur, et ψ ne hæc quidem.—3 C H S T χ ψ quæ.—4 In χ præpositio deest. Deinde, relegerentur Pal. 9.

NOTÆ

nificat, petere a prætore, ut sibi liceat lege aliqua publicorum judiciorum quempiam interrogare, utrum in eam legem commiserit, necne: ut si fateatur, ei lis æstimetur; si neget, ejus nomen in reos referatur.

^k Ex legatione redieris] Legationem obiit in Galliis Vatinius, imperatore Cæsare.

¹ Legationis perfugio] Tulit legem Memmius, ut eorum, qui reipublicæ causa abessent, nomina non in reos reciperentur. Hac lege uti poterat Vatinius, neque ad tribunos provocare.

^m Auxilium nefarium] Vatinius confugit ad Clodium, tribunum plebis,

hominem nefarium.

ⁿ Senatusconsulto legatus sis] Legati lecti a senatu, in provinciam, una cum proconsule, negotiorum publicorum administri mittebantur.

^o Tua lege] Vatinius, tribunus plebis, tulerat legem, ut C. Cæsari Gallia Cisalpina cum Illyrico in quinquennium, sine senatus decreto, et extra sortem mandaretur; ut ii, quos in lege nominabat, legati, sine senatus decreto, cum Cæsare proficiscerentur.

^p Patres conscripti] Qui erant in consessu sive consilio senatorum, patres conscripti vocabantur. Vide orat. post Red. ad Quirites, § 1. not.

non nuntios pacis^q ac belli, non curatores,^{5 r} non interpretes, non bellici consilii auctores,^s non ministros⁶ muneris provincialis^t senatus more majorum deligere posset? ⁷ 36. Eripueras senatui provinciæ decernendæ⁸ potestatem, imperatoris deligendi^u iudicium, ærarii dispensationem; ^x quæ nunquam sibi populus Romanus appetivit, qui nunquam hæc a summi consilii gubernatione⁹ auferre conatus est. Age: factum est horum aliquid in aliis: raro: sed tamen factum est, ut populus deligeret imperatorem. Quis legatos unquam audivit sine senatusconsulto? ante te nemo: post continuo^{10 y} fecit idem in duobus prodigiis^{1 z} reipublicæ Clodius: quo etiam majore es malo² mactandus, quod non solum facto tuo, sed etiam³ exemplo rempublicam vulnerasti: neque tantum es improbus ipse,⁴ sed etiam alios docere voluisti.

//////////

legerentur coniecit Lamb. Porro χ omittit *consilium publicum*.—5 In Erf. et Pal. 9. *non accusatores*. Gulielm. legi maluit *non oratores*.—6 Erf. *ministri*.—7 *Delig. possit* C H S T χ , Bern. *diligere posset* Mss. ap. Lamb.—8 Edd. vett. quædam *decernendi*.—9 *Qui nunquam aut summi consilii gubernationem* Mss. omnes et edd. ante Junt. *qui nunquam antea summo consilio gubernationem* Lamb. *qui nunquam a re publica summi consilii gubernationem* Orell. e conjectura Garatonii.—10 C H S *post te continuo*.—1 *Prodigiis* non est in Erf.—2 χ *majore ex malo*. Tum, Rom. Ven. utraque, Junt. *mactandus*, ut volebat Pantagathus.—3 C non habet *etiam*.—4 Edd. pr. *neque tantum es contentus improbus esse*. Pro es Garaton. legi maluit *esse*. Deinde, C *sed et alios decere vol*. Post *voluisti* Erf. Pal. 9. Bern. Ms. Vict. Mss. Lambini, Lamb. ipse, et

NOTE

^q *Nuntios pacis*] Legatorum erat bellum aut pacem denunciare.

^r *Curatores*] Illi dicuntur curatores, quibus aliqua curatio extra urbem dabatur.

^s *Consilii auctores*] Consilium imperatorum constabat ex legatis, ideoque auctores dicuntur, quod, ascitis aliis, primi omnium sententiam rogabantur.

^t *Ministros muneris provincialis*] Legati, absente vel decedente ex provincia proconsule, vel prætore, vices eorum obibant, eisque parebat provincia, et reliqui imperatoris magis-

tratus.

^u *Imperatoris deligendi*] Senatus deligebat imperatores, et eos creabat populus; quoniam penes eum summa erat auctoritas.

^x *Ærarii dispensationem*] Solus senatus ærarii potestatem habebat, cuius in arbitrio erat reditus et sumtus, ut notavit Polybius lib. vi.

^y *Post continuo*] Post continuo, id est, anno proximo sequente.

^z *In duobus prodigiis*] Idem præstitit Clodius erga Pisonem et Gabini-um, quibus sua lege provincias et legatos dedit.

37. Atque illud etiam audire a te⁵ cupio; quare, cum ego legem de ambitu ex senatusconsulto^a tulerim, sine vi tulerim, salvis auspiciis tulerim,⁶ salva lege Ælia et Fufia, tu eam esse legem non putes; præsertim cum ego legibus tuis, quoquo modo latae sint,⁷ paream: cum mea lex dilucide vetet, biennio, quo quis petat, petiturusve sit, gladiatores dare, nisi ex testamento præstituta die; quæ tanta in te sit amentia, ut in ipsa petitione gladiatores audeas dare? num quem putes illius tui certissimi gladiatoris^b similem tribuum plebis posse reperiri,⁸ qui se interponat, quo minus reus mea lege fias?⁹

Ob hæc omnes res, sciasne te severissimorum hominum, Sabinorum,^c fortissimorum virorum, Marsorum^d et Pelignorum, tribulium tuorum^e iudicio notatum, nec post Romam conditam, præter te, tribulem quenquam tribum Sergiam perdidisse?^f XVI. 38. Ac si¹⁰ hæc omnia con-

Orell. inserunt verba *Ob hæc omnes res . . . Sergiam perdidisse*, prob. Garaton.—5 Lamb. *aud. ex te*: χ et Bern. *audire te*. ‘Lego audire de te, ut § 35.’ Orell.—6 Verba *sine vi tulerim, salvis auspiciis tulerim* absunt a CHST. Bern. Car. Steph. Lamb. et Orell. habent *de ambitu tulerim ex senatusc.*, *tul. sine vi, tul. salvis* (Bern. *Salutis*) *ausp.*, *salva lege*. Mox, alii *Fusia*.—7 Bern. Naug. et Orell. *latae sunt*. Pro *paream* in χ *pareas*. Verba *cum mea lex . . . Sergiam perdidisse* desunt in Mss. et edd. ante Crat., qui ea inseruit e Ms. Pentingeri.—8 Erf. Pal. 9. Ms. Viët. *plebis esse rep.*—9 Erf. *fiat*.

CAP. XVI. 10 T et Lamb. *At si*. In Ven. 1480. Junt. *At si omnia hæc*. H

NOTÆ

^a *Ex senatusconsulto*] Cum leges a magistratibus patriciis ferebantur, his accedere debebat senatus auctoritas. Legem autem de ambitu Cicero consul tulerat, ut senatoribus ambitus damnatis aqua et igni ad annos decem interdiceretur: ut in plebem gravior esset pœna, quam lege Calpurnia fuisset: ne quis minus gladiatorium biennio, quo magistratum petierat, petiturusve erat, ederet, nisi ex testamento præstituta die.

^b *Certissimi gladiatoris*] Gladiator certissimus dicitur, qui cum diu artem exererit, certius infert vulnus.

Clodium vero designat.

^c *Sabinorum*] Sabini Italiæ populi sunt qui morum severitate celebrati sunt, Virgilio teste Æneid. lib. viii. ‘Romulidis, Tatïoque seni, Curibusque severis.’

^d *Marsorum*] Strabo lib. v. de Marsis et Pelignis ait, gentes illas quidem parvas fuisse, sed fortissimas, cujus virtutis specimen frequenter ediderunt.

^e *Tribulium tuorum*] E tribu Sergia fuit Vatinius; in qua suffragia Sabinii ferebant.

^f *Tribum Sergiam perdidisse*] Tam indignus magistratu suis tribulibus

temnis ac despicias, quod ita tibi persuaseris (ut palam dicitas), te, Diis hominibusque¹ invitis, amore in te incredibili quodam C. Cæsaris, omnia quæ velis, consecuturum; ecquid audieris, ecquisnam² tibi dixerit, C. Cæsarem nuper Aquileiæ,³ cum de quibusdam esset³ mentio facta, dixisse, C. Alfium præteritum^h permolestè tulisse, quod in homine summam fidem probitatemque cognosset; graviterque etiam se ferre, prætorem aliquem esse factum, qui a suis rationibus dissensisset? tum quæsisse quendam, de Vatiniò quemadmodum ferret;ⁱ ipsum⁴ respondisse, Vatiniùm in tribunatu gratis nihil fecisse: qui omnia in pecunia posuisset, honore animo æquo carere debere? 39. Quodsi ipse,^k qui te,⁵ suæ dignitatis augendæ causa, periculo tuo, nullo suo delicto,^l ferri præcipitem est facile passus, tamen te omni honore indignissimum judicat; si te vicini, si affines,⁶ si tribules ita oderunt, ut repulsam tuam triumphum suum duxerint;⁷

//////////

non agnoscit voces *ac despicias*, et legit *quod ita persuas.*, *quod palam dicit.*—**1** *H* hominibus, sine copula. Mox, χ *am. in te credibili.* C H S T χ ψ non habent prænomen ante *Cæsaris*. In χ deest *omni.*—**2** C S χ *et quid aud.*, *et quisnam.* C H S T χ ψ omittunt prænomen ante *Cæsarem.*—**3** ψ *tum de quib. esse.* Deinde, C H S *Alsium*: χ *Alfium.* Porro, *prætorem permolestè tulisse* χ et edd. ante Junt. *prætorem non esse factum permol. tulisse* Junt. *prætura præteritum molestè tulisse* Garaton.—**4** χ *ipse.* Mox, ψ *fecisset.*—**5** *Te non est in C.*—**6** *Voces si affines* absunt ab edd. vet. nonnullis. In S, Rom. Ven. utraque, Junt. legitur, *si te affines, si te tribules.* Pro *tribules* T habet

NOTÆ

videbatur, ut eorum suffragia in petitione ædilitatis non habuerit Vatinius.

^s *Aquileiæ*] Aquileia, teste Herodiano lib. VIII. urbs Italiæ maxima habebatur, ad mare sita, et e regione omnium Illyrici gentium constituta: in hanc urbem sæpissime se conferbat Cæsar, cum erat in Gallia, ut urbi et rebus urbanis vicinior esset.

^h *Alfium præteritum*] Alfius petebat præturam, quam tunc obtinere quidem non potuit: at postea, Appio Pulchro et Domitio Ænobarbo coss. obtinuit.

ⁱ *Quemadmodum ferret*] Quæsitum est a Cæsare, an graviter, necne, ferret Vatiniùm in petitione præturæ repulsam tulisse. At hic tamen Vatinius anno sequenti per vim factus est prætor, ut narrat Plutarchus.

^k *Quodsi ipse*] Cæsar passus est, suæ dignitatis amplificandæ causa, Vatiniùm leges, contra auspicia et senatus voluntatem, ferre.

^l *Nullo suo delicto*] Non peccabat Cæsar, quia non impellebat ad hæc scelera patranda Vatiniùm, licet ex eis commodum non mediocre perciperet.

si nemo aspicit, quin ingemiscat; nemo mentionem facit, quin excretur;⁸ si vitant, fugiunt, audire de te⁹ nolunt; cum viderunt, tanquam auspiciū malum detestantur; si cognati respuunt,¹⁰ tribules execrantur, vicini metuunt, affines erubescunt, strumæ¹ denique ab ore improbo demigrarunt,^m et aliis jam se locis collocarunt; [p. 37.] si es odium publicum populi, senatus, universorum hominum rusticanorum;² quid est, quam ob rem præturam potius exoptes, quam mortem? præsertim cum popularem te velis esse, neque ulla in re³ populo gratius facere possis?

40. Sed, ut aliquando audiamus,⁴ quam copiose mihi ad rogata respondeas, concludam jam interrogationem meam, teque in extremo⁵ pauca de ipsa causa rogabo. XVII. Quæro, quæ tanta in te vanitas,⁶ tanta levitas fuerit, ut in hoc iudicio⁷ n T. Annium iisdem verbis laudares, quibus eum laudare⁸ et boni viri, et boni cives consueverunt, cum in eundem nuper, ab eadem illa teterrima furia⁹ productus ad populum,⁹ cupidissime falsum testimonium dixeris? An erit hæc optio et potestas tua, ut, cum Clodianas ope-

//////////

tribuni.—7 Erf. *dixerint*.—8 C et S *excret*.—9 H et Lamb. *audire te*. Mox, *viderint* C H S T χ ψ, Erf. et edd. vett.—10 S T ψ *respiciunt*. In C H S T χ ψ desunt verba *tribules execrantur*.—1 Pro *strumæ* C H S T χ ψ habent *si Romæ*. Pro *ab ore improbo*, Erf. habet *abhorrentur pro probo*; Scaliger conjicit legend. *ebore improbo*.—2 C H S T χ ψ et edd. ante Hervag. non agnoscunt *rusticanorum*.—3 C H T χ ψ et Erf. *ulla re*. Mox, C T χ *gravius*, et χ *facere aliquid possis*.—4 S T χ ψ *audiam*. Tum, T *copiosa*. In edd. nonnullis deest *mihi*. Pro *rogata* C H S ψ et edd. vett. habent *interrogata*.—5 χ *rog. tuam*, et C H S T χ ψ *teque minus extremo*. Vox *pauca* abest a C H S T χ ψ et edd. ante Crat.

CAP. XVII. 6 C H S ψ *tanta vitæ vanitas*.—7 Erf. *in hujus iudicio*: in C H S T χ ψ desunt.—8 *Quibus eum verbis laud.* C H S T, Bern. Naug. Cam. Lamb. Oliv. *quibus verbis eum laud.* Erf. et Orell.—9 Verba *ab eadem illa tet. furia*

NOTÆ

^m *Strumæ ab ore improbo demigrarunt*] Jocatur in strumas Vatini, quæ, quasi ipsas illius oris puduerit, ab illo, sive a collo ejus recesserunt, ut in aliam corporis partem diffunderent.

ⁿ *In hoc iudicio*] Judicium intelli-

Delph. et Var. Clas.

git, in quo de causa Sextii agitur.

^o *Ab illa furia*] Clodio. Productus Vatinius falsum testimonium dixit contra Milonem, quem antea multum laudaverat. Ejusdem Clodii consilio Sextium nunc accusat.

Cicero.

6 U U

ras,^p et facinorosorum hominum et perditorum¹⁰ manum videris, Milonem dicas (id quod in concione dixisti) gladiatoribus et bestiariis⁹ obsedissem rempublicam; cum autem ad tales viros¹ veneris, non audeas civem singulari virtute, fide, constantia vituperare? 41. Sed, cum T.² Annium tantopere laudes, et clarissimo viro nonnullam³ laudatione tua labeculam aspergas, (in illorum enim numero mavult T. Annius esse, qui a te vituperantur) verum etiam⁴ quæro, cum in republica administranda T. Annio cum P. Sextio consiliorum omnium societas fuerit, (id quod non solum bonorum, verum etiam improborum iudicio declaratum est: est enim reus uterque ob eandem causam, et eodem crimine:^d alter die dicta ab eo, quem tu unum improbiorem^r esse, quam te, nunquam⁵ soles confiteri; alter tuis consiliis, illo tamen adjuvante) quæro, qui⁶ possis eos, quos crimine conjungis, testimonio disjungere. Extremum illud est, quod mihi abs te responderi velim: cum multa in Albinovanum de prævaricatione^s diceres, dixerisne, nec tibi placuisse, nec oportuisse Sextium de vi reum fieri?⁷ quavis lege, quovis crimine accusandum potius fuisse? etiam illud⁸ dixeris, causam Milonis, fortissimi viri, conjunctam

^d Propter me, et de vi.

prod. ad pop. non sunt in C H S T χ.—10 In C H S T χ ψ omittuntur verba *et perditorum*, et paulo post *id quod in concione dixisti*.—1 H *cum ad tales viros*: Erf. *cum hujus ad tales viros*.—2 In H prænomen deest.—3 ψ *nonnulla*.—4 C H S T, Lamb. et Oliv. *veruntamen*.—5 Hervag. Cam. et Orell. *nonnunquam*. Verba *id quod non solum* usque ad *adjuvante*; *quæro* non agnoscunt C H S T χ ψ et edd. ante Crat.—6 S *quomodo*. Mox, in C H S T χ ψ et edd. ante Crat. omittuntur verba *Extremum illud est* usque ad *bonis esse grata*.—7 Crat. so-

NOTE

^p *Clodianas operas*] Clodius servos eductos ex ergastulis conduxit ad conciones turbandas, et suas leges ferendas.

⁹ *Bestiariis*] Bestiarii dicebantur, qui pugnabant ludis publicis cum bestiis, et cum iis qui ad bestias damnati erant.

^r *Improbiorem*] Clodium designat,

quem se nequiorem fatebatur.

^s *De prævaricatione*] Ulpianus lib. i. de Adult. 'Prævaricatores,' inquit, 'eos appellamus, qui causam adversariis suis donant, ex parte actoris in partem rei concedunt: a varicando enim prævaricatores dicti sunt.'

cum hoc existimari?⁹ quæ pro me a Sextio facta sint,^t bonis esse grata? Non coarguo¹⁰ inconstantiam orationis ac testimonii tui. Quas enim hujus actiones probatas bonis esse dicis, in eas pluribus¹ verbis testimonium dixisti: quicum autem ejus² causam periculumque conjungis, eum summis laudibus extulisti. Sed hoc quæro,³ num P. Sextium, qua lege accusandum omnino fuisse negas, ea lege condemnari putas oportere? aut, si te in testimonio consuli nolis,⁴ ne quid tibi auctoritatis a me tributum esse videatur,⁵ dixerisne in eum testimonium de vi, quem negaris reum omnino de vi fieri debuisse?

lus, reum jure fieri.—8 Lamb. *etiamne illud*.—9 Crat. et Orell. *cum hujus exist.*—10 C H S et edd. vett. *arguo*. Tum, C H S T χ *inconst. rationis*. Verba *quas enim hujus* usque ad *consuli nolis* absunt a C H S T χ ψ et edd. ante Crat.—1 Bern. *plurimis*.—2 Crat. *eis*: Orell. e conjectura Garatoni *hujus*.—3 Crat. *sed hic quæro*.—4 Bern. Car. Steph. Lamb. et Orell. *nolis*.—5 C H S *auctoritatis meæ*, et H *diminutum esse videatur*. In C H T χ et edd. ante Crat. desunt verba *dixerisne in eum . . . fieri debuisse*.

NOTÆ

^t *Quæ pro me a Sextio facta sint*] que tribunatum iniit, de illo revocando cogitavit.
Sextius pro Cicerone iter in Galliam ad Cæsarem suscepit, et statim at-

M. TULLII CICERONIS

PRO M. CÆLIO

ORATIO XXXIV.

ARGUMENTUM.

M. Cælius eques Romanus Ciceronique familiaris fuit. Is duabus accusationibus C. Antonii et Atratinii inclaruit. Hoc dolore permotus, et a Clodia, muliere libidinosa, P. Clodii sorore, impulsus Atratinus filius, Cælium lege Lutatia de vi reum fecit, quod a Clodia aurum ex armario mutuum sumsisset, quo servos Luceii ad cædem Dionis legati Alexandrinorum impelleret; deinde, cum Clodia aurum repetiisset, servos ejus ad dominam veneno tollendam sollicitasset, deprehensusque ab amicis Clodiæ in balneis Licinius esset, cum venenum servo Clodiæ traderet. In utroque crimine diluendo Cicero versatur, ita, ut neque principium neque exitum habere ostendat, h. e. neque causas afferri posse, quibus Cælius ad hoc facinus inductus sit, neque res ipsas, quibus crimen contineatur, inter se et cum principiis consentire. Et quoniam multa in vitam Cælii dicta erant ab accusatore, his quoque Cicero respondet, et crimina ea partim refellit, partim excusat, et optima quæque in posterum iudices a Cælio expectare jubet.

I. I. SI quis,¹ iudices, forte nunc adsit, ignarus legum,^a

//////////

CAP. I. 1 ψ *quid*. Mox, in χ deest *nunc*. Tm χ *consuetudinis vestræ* :

NOTÆ

^a *Ignarus legum*] Hic Cicero per istas leges, Plautiam intelligit, quæ lata est a M. Plautio tribuno plebis, Cn. Pompeio Strabone et L. Porcio Catone coss. anno urbis 664. ut de iis qui vim publicam armatis hominibus fecissent, quæstio constitueretur.

judiciorum, consuetudinis^b nostræ; miretur profecto, quæ sit tanta atrocitas hujusce causæ,² quod diebus festis,^c ludisque publicis,^d omnibus negotiis forensibus intermissis, unum hoc iudicium exerceatur;^a nec dubitet, quin tanti facinoris reus arguatur,^b ut, eo neglecto, civitas stare non possit. Idem, cum audiat esse legem,^e quæ de seditiosis consceleratisque³ civibus, qui armati senatum obsederint, magistratibus⁴ vim attulerint, rempublicam oppugnarint, quotidie quæri jubeat; legem non improbet;⁵ crimen, quod versetur in iudicio, requirat:^c cum audiat, nullum facinus, nullam audaciam, nullam vim in iudicium vocari; sed adolescentem illustri ingenio,⁶ industria, gratia, accusari ab ejus filio,⁷ quem ipse in iudicium et vocet, et vocarit; oppugnari autem hunc opibus⁸ meretriciis;⁸ Atratini illius

^a *Fiat.*

^b *Accusetur.*

^c *Inquirat.*

Lamb. *consuetudinisque nostræ.*—2 *C hujus causæ.*—3 HS χ et edd. ante Hervag. cum Lamb. *sceleratisque.*—4 χ *magistratibusque.*—5 Idem Ms. *legem impr.* omisso *non.*—6 Ms. Memmii *sed adol. nobilem illustri ing.*—7 χ *ab ipso filio.*—8 *Opp. hoc op.* H: *opp. autem hoc op.* S, Rom. Ven. 1480. 1483. *opp. hæc op.* ψ

NOTÆ

^b *Consuetudinis*] Consuetudo fuit Romanorum, ut primo quoque tempore seditiones vindicarentur: alioquin enim diebus festis iudicia non exercebantur.

^c *Diebus festis*] Dies festi Diis dedicati habebantur: quare ab omni opere alio abstinendum fuit; neque his prætori licebat fari tria hæc verba, Do, Dico, Addico. De divisione et natura illorum dierum diximus in oratione pro Sextio, § 34. not.

^d *Ludisque publicis*] Romæ feriebantur, dum ludi publici habebantur: quare causæ intermittebantur, et clausis tabernis forum exornabatur. Nota porro, quod per ludos in plurali spectacula Cicero intelligat; sic in epist. ad Q. Fratrem, ‘ Scripsi quodie ludi committebantur.’ Ludus vero in singulari de privatis dicitur, et

de omni exercitatione gymnastica, cum præceptor solus multos docet. Ita Pedianus.

^e *Esse legem*] De vi publica tulit legem Q. Lutatius Catulus, consul cum C. Mario A. U. C. 651. ut de seditiosis consceleratisque civibus, qui armati senatum obsederint, magistratibus vim attulerint, rempublicam oppugnarint, quotidie, etiam diebus festis, ludisque publicis, quæreretur.

^f *Ab ejus filio*] Cælius accusabat iterum Polam Atratinum, qui fuerat jam absolutus; et Polæ Atratini filius adulescens, Cælii accusatione, paternum dolorem ulcisebatur; quod non tam veri criminis, quam recriminationis locus videri iudicibus debebat.

^g *Opibus meretriciis*] Id est, opibus Clodiæ, quæ propter incestum cum

pietatem non reprehendat; muliebrem⁹ libidinem^h comprimendam putet; vos laboriososⁱ existimet, quibus otiosis ne in communi quidem otio¹⁰ liceat esse. 2. Etenim, si attendere diligenter et existimare vere^l de omni hac causa volueritis; sic constituetis,^{d 2} iudices, nec descensurum quenquam ad hanc accusationem fuisse, cui, utrum vellet, liceret;^k nec, cum descendisset,^l quicum habiturum spei fuisse, nisi alicujus intolerabili libidine, et nimis acerbo odio niteretur. Sed ego Atratinus, humanissimo atque optimo adolescenti, meo necessario, ignosco, qui habet excusationem vel pietatis, vel necessitatis, vel ætatis. [p. 38.] Si voluit accusare,³ pietati^m tribuo; si jussus est, necessitati;ⁿ si speravit aliquid, pueritiæ.^o Ceteris non modo nihil ignoscendum, sed etiam acriter est resistendum.

^d *Decernetis.*

//////////

et Pall. meliores: *opp. autem opibus* Mss. plerique, edd. Wald. Med. Ald. Crat. Heryag. Car. Steph. Lamb. Græv. et Orell. Mox, pro *Atratinus* (quod Muretus, Lambinus, Garatonus et Orellius delendum putabant) χ habet *Actracti in.*—9 *C mulierem*, et mox χ *nos laboriosos.*—10 In χ et Erf. dcest *otio*. Tum, S χ *licet esse*. Post *esse* T addit *convenit.*—I *Existimare vere* edd. vet. pauca: *existimareve* alii. In marg. Ms. Viet. *atque existimare vere*. Junt. Lall. Ern. Weiske, Schutz. *et existimare vere*, ut Grævius volebat. Ceteri omittunt copulam *et.*—2 χ *sicut const.*—3 *C accusari.*

NOTÆ

fratre Clodio pessime audiit, et quæ hanc accusationem Clodio conflavit.

^h *Muliebrem libidinem*] Hæc Clodia, ex quo mortuus est Q. Metellus, cui nupserat, effudit se in omnem libidinem: immo ejus cum hoc Cælio consuetudo suspecta fuit, quem illa, verso amore in odium, tandem accusavit.

ⁱ *Laboriosos*] Laboriosos appellat suos iudices, quod laborem sumant eodem ipso tempore quo vacare, et ludis publicis interesse deberent cum ceteris.

^k *Cui, utrum vellet, liceret*] Id est, cui liceret vel accusare vel non accusare. Indicat autem, coactum fuisse

Atratinum opibus illis meretriciis Clodiæ Cælium accusare.

^l *Descendisset*] Vox hæc 'descendere ad iudicium' Ciceroni familiaris est et usitata; opinor, quia fere omnes magnates Romæ in collibus habitabant: vel est metaphora sumpta ab illis qui pugnant, qui descendere vulgo in certamen dicuntur.

^m *Pietati*] Pietati paret Atratinus, quia patrem defendit, Cælium accusando.

ⁿ *Necessitati*] Jubenti parenti pareat necesse est filius.

^o *Pueritiæ*] Præceps est hæc ætas, et facile spe vana deluditur: quibus his tribus sic excusat Atratinum, ut

II. 3. Ac mihi⁴ quidem videtur, iudices, hic introitus defensionis, adolescentiæ M. Cœlii maxime convenire, ut ad ea, quæ accusatores, deformandi⁵ hujus causa, detrahendæ spoliandæque dignitatis⁶ gratia, dixerunt, primum respondeam. Objectus est pater⁷ varie, quod aut parum splendidus^p ipse, aut parum pie tractatus⁸ a filio diceretur. De dignitate, Cœlius⁹ notis ac majoribus natu, etiam sine mea oratione, tacitus, facile ipse respondet: quibus autem, propter senectutem, (quod jam diu minus in foro nobiscum versatur) non æque¹⁰ est cognitus; hi sic habeant: ^e quæcunque in equite Romano dignitas esse possit, quæ certe potest esse maxima, eam semper in M. Cœlio habitam esse summam, hodieque haberi,¹ non solum a suis, sed etiam ab omnibus, quibus potuerit² aliqua de causa esse notus. 4. Equitis autem Romani³ esse filium, criminis loco^r poni ab accusatoribus, neque his judicantibus oportuit, neque defendentibus nobis.^s Nam, quod de pie-

^e *Intelligent.*

//////////

CAP. II. 4 H T χ ψ *At mihi.*—5 Erf. *quæ acc., ad formandi.*—6 In H *dignitatis* omittitur.—7 χ caret *pater.*—8 χ *tractus.*—9 Lamb. et Orell. *M. Cælius*: alii semper *Cælius*. Mox, pro *etiam* (quod in ψ deest) C H T habent *et*. Ante *tacitus* T χ addunt *et*. In Erf. legitur, *etiam si nemo oratione et tacitus.*—10 *Æque* abest ab H T χ, Pal. 3. et Mss. Lambini. Deinde, χ *hic sic habent.*—1 χ *hab. esse per summamque hodie hab.* Lamb. *hab. esse summam, summamque hodie hab.*—2 H χ *quos*, et T *potuerat.*—3 Edd. Rom. Ven. 1483. Ald. cum Orell. *Equitis Romani autem.* C et S non agnoscunt *autem*. Mox, Erf. *criminosi loco.* Paulo post, *iis judicantibus* Ven. 1483. Ald. *vobis judicantibus*

NOTÆ

judicii invidiam in alios accusatores Herennium, Balbum, et Clodium rejiciat.

^p *Parum splendidus*] Arguerant adversarii Cœlii patrem indignum fuisse qui cum illustribus viris versaretur, propter vitæ sordes.

¹ *Cælius*] Pater hujus Cœlii, qui adest huic iudicio, hoc maledictum facile potest diluere apud eos quibus notus est et cognitus, et iis qui eum ætate superant.

^r *Criminis loco*] Non quidem adversarii criminis reum esse arguebant, quod eques esset Romanus; sed quod non tanta nobilitate præditus, minus tolerabilis ejus videretur audacia.

^s *Neque his judicantibus, neque defendentibus nobis*] Sedebant iudices equites Romani cum senatoribus, et defendebat Cicero reum, ipse quidem senator, sed ex equestri genere natus. Itaque parum erat honestum

tate dixistis,⁴ est quidem ista nostra existimatio,⁴ sed iudicium certe parentis. Quid⁵ nos opinemur,^u audietis ex juratis: ^x quid parentes sentiant, lacrymæ matris incredibilisque mœror, squalor patris et hæc præsens mœstitia,^y quam cernitis, luctusque declarat. 5. Nam, quod est obiectum, municipibus^z esse adolescentem non probatum^f suis; nemini unquam præsentī Puteolani^{6 a} majores honores habuerunt, quam absentī M. Cœlio; quem et absentem in amplissimum ordinem^b cooptarunt, et ea non

f Gratum.

Mss. nonnulli ad Quintil. xi. 1. 28.—4 χ dixisti.—5 C Quod. Tum, χ audieris ex jur. et paulo post, lacrymæque matris.—6 Pro vocibus præsentī Puteolani C T et Mss. nonnulli ap. Lamb. atque tres edd. vett. habent præsentī prætoriani; alii ap. Lamb. præsentī præstutiani; Erf. et al. prætoriani; H χ , Pal. 3. 5. 8. præsentī prætori; S præsentī prætorem; ψ præsentī prætoriâ. In marg. Ms. Vict. piriestutiani, unde Gruter. conjecit fuisse Prætutiani. In χ deest majores. Vocab. quam non est in χ , nec absentī in C H S T χ ψ . Verba quam absentī M. in Erf. omittuntur. Pro Cælio T habet Marcello. Porro, C H S χ ψ quem absentem, omissa copula. T caret præpositione ante amplissimum, post quam vocem ψ addit hominem. Pro cooptarunt in C captarunt.—

NOTÆ

accusatoribus coram illis iudicibus equestrem ei ordinem quasi vilem obijcere.

^t *Est quidem nostra existimatio*] De ejus pietate existimabimus quidem ut nobis videbitur, sed de ea iudicabit pater. Existimatio porro est opinatio et conjectura; iudicium vero est sententia, quæ re cognita pronuntiatur.

^u *Quid nos opinemur*] Ex auditis testibus, quid oporteat de illo iudicare, constabit.

^x *Ex juratis*] Jurati testes dicuntur, quia antequam ad iudicium producerentur, jurabant se veritatem dicturos. Venerant autem isti testes Puteolis advocati ad testimonium dicendum.

^y *Præsens mœstitia*] Sedebant in subselliis affines et propinqui sordidati et atrati ad misericordiam iudi-

cum excitandam: qui quonam affectu essent erga Cœlium, facile eorum lacrymis existimari poterat.

^z *Municipibus*] Municipices dicebantur, qui in civitatem Romanam recepti, muneris publici participes fiebant; sed tandem abusive municipices dicti sunt suæ cujusque civitatis cives. Ita Ulpianus.

^a *Puteolani*] Puteoli civitas Campaniæ, propter aquas calidas, a multitudine puteorum nominata.

^b *In amplissimum ordinem*] Amplissimus ordo fuit senatorius, major ab hoc equester, et infimus plebeius: amplissimus autem ordo in municipiis curia dicebatur, Romæ vero senatus; et qui Romæ senatores, in municipiis decuriones dicebantur. At hic Cœlius ita se suis probavit, ut in illum ordinem cooptarint.

petenti detulerunt, quæ multis petentibus denegarunt: iidemque nunc lectissimos viros,⁷^c et nostri ordinis,^d et equites Romanos cum legatione ad hoc iudicium, et cum gravissima atque ornatissima⁸ laudatione, miserunt. Videor mihi jecisse⁹ fundamenta defensionis meæ; quæ firmissima sunt, si nituntur iudicio suorum.^e Neque enim vobis satis commendata^g hujus ætas esse posset, si non modo parenti,¹⁰ tali viro, verum etiam municipio tam illustri ac tam gravi displiceret.¹ III. 6. Equidem, ut ad me revertar, ab his fontibus^f profluxi² ad hominum famam, et meus hic forensis labor^g vitæque ratio dimanavit ad existimationem hominum paulo latius commendatione ac iudicio meorum.

Nam, quod objectum est de pudicitia, quodque omnium accusatorum³ non criminibus, sed vocibus maledictisque^h celebratum est, id nunquam tam acerbe feret⁴ M. Cælius,

^g Placere.

7 χ lectissimo viro. H χ ψ non habent copulam ante equites.—8 H honestissima: χ ordinatissima.—9 Erf. legisse: χ vidisse. Mox, H firmis. sint. Tum, nititur H: nituntur C ψ , Erf. Franc. edd. ante Naug. cum Lamb. nitatur coniecit Hotom.—10 C parente. χ non habet tali.—1 Erf. tam gravidis displiceret.

CAP. III. 2 Fluxi χ : perfluxi Mss. Memmii. Mox, Erf. et Pal. 9. et omnis hic for. labor: T et metus hic for. labor. Pro ratio H exhibet causa. Tum,

NOTÆ

^c Lectissimos viros] Soliti erant Romanorum socii Romam legatos mittere, qui pro reis testimonium dicerent, qui se laudabiliter in provincia gesserant, vel pro eis nomine totius municipii deprecarentur.

^d Nostri ordinis] Non miserunt tantum Puteolanos senatores, sed etiam Romanos; quanquam senatores Romæ domicilium haberent, tamen cum erant in municipiis nude orti erant, legati decurionum decreto mittebantur.

^e Nituntur iudicio suorum] Legunt alii nitatur, referendo ad vocem defensionis: adeo ut ille sit sensus; firmissima fundamenta sunt, si iudicio

suorum municipum Cælii defensio nitatur.

^f Ab his fontibus] Probat exemplo suo Cicero, se sibi ab hac eadem popularium suorum commendatione fecisse famam apud homines.

^g Forensis labor] Per forensem laborem, industriam qua valet in causis perorandis in foro, significat.

^h Vocibus maledictisque] Convicia et voces sæpe idem significant. Certe Ulpianns vult 'convicium' appellari, quasi convocium; hoc est a collatione vocum, cum in unum complures voces conferuntur. Hic autem Cælium ab impudicitia excusat.

ut eum pœniteat ^h non deformem esse natum. Sunt etenim ista ⁵ maledicta pervulgata in omnes, quorum in adolescentia forma et species fuit liberalis. Sed aliud est maledicere, aliud accusare. Accusatio crimen desiderat, rem ut definiat, ⁱ hominem ⁶ ut notet, argumento probet, teste confirmet: maledictio ⁷ autem nihil habet propositi, præter contumeliam; quæ si petulantius jactatur, ⁸ convicium; si facetius, urbanitas nominatur. 7. Quam quidem partem accusationis, admiratus ⁹ sum et moleste tuli, potissimum esse Atratino datam: neque enim decebat, neque ætas illa postulabat, neque (id quod animadvertere poteratis) pudor patiebatur optimi adolescentis, in tali illum oratione versari. ^k Vellem aliquis ex vobis robustioribus ¹ hunc maledicendi locum suscepisset: ¹⁰ aliquanto liberius, et fortius, et magis more nostro refutarem istam maledicendi licentiam. Tecum, Atratine, agam lenius, ¹ quod et pudor tuus moderatur orationi meæ; ⁱ et meum erga te parentemque ² tuum beneficium tueri ^m debeo. 8. Illud tamen ³ te esse admonitum volo: [*p. 39.*] primum qualis es, talem te esse existimes; ⁴ ut, quantum a rerum turpitudine abes, tan-

^h Ille doleat.

ⁱ Reprimit orationem.

C dominavit: T adunavit: al. demanavit.—3 C accusator.—4 χ fert.—5 T et Lamb. Sunt enim ista: C Sunt ista.—6 Ald. et Weiske e conjectura Manutii nomine. Hotomannus, Disputationum Juris Civilis tomo i. emendat nomen. Deinde, χ nocet.—7 χ Maledicto.—8 T jactantur: Muretus legit jaciatur. Vid. Nott. Varr.—9 Lamb. demiratus. Mox, χ Atratitio datam, neque esse dicebat.—10 Lamb. e Ms. locum cepisset.—1 Lenius H S χ et edd. ante Naug. cum Lamb. Ern. Weiske, Schutz. et Orell. levius ceteri. In χ deest quod.—2 H χ ψ parentem, sine copula. Tum, ψ beneficio.—3 H χ ψ et Lamb. tantum. Tum, Lamb. monitum.—4 Primum ut qualis es, talem hi te esse existi-

NOTÆ

ⁱ Rem ut definiat] Qui accusat, debet certum crimen afferre, v. g. furtum, sacrilegium, cædem, &c. quod lege judiciorum aliqua vindicetur.

^k In tali oratione versari] Non debebat adolescens, qualis est Atratinius, versari in ea oratione, in qua agitur de impudicitia.

¹ Ex vobis robustioribus] Robustiores vocat accusatores, qui aliqua sunt jam ætate proveci, quales sunt Herennius et Balbus.

^m Beneficium tueri] Hoc ait, quia aliquando defenderat Polam accusatum de ambitu.

ⁿ Qualis es, talem te esse existimes]

tum te a verborum libertate sejungas: deinde, ut ea in alterum ne dicas, quæ cum tibi falso⁵ responsa sint, erubescas. Quis est enim, cui via ista non pateat? qui isti ætati, atque etiam dignitati,⁶ non possit, quam velit petulanter, etiamsi sine ulla suspicione, at non sine argumento, maledicere? Sed istarum partium⁷ culpa est eorum, qui te agere voluerunt; laus pudoris tui, quod ea te invitum dicere videbamus;⁸ ingenii, quod ornate politèque dixisti. IV. 9. Verum ad istam omnem orationem¹ brevis est defensio: nam quoad⁹ ætas M. Cælii dare potuit isti suspitioni locum, fuit primum ipsius pudore, deinde etiam¹⁰ patris diligentia disciplinaque munita: qui, ut huic virilem togam^o dedit, (nihil hoc loco¹ de me: tantum sit, quantum vos² existimatis) hoc dicam, hunc a patre continuo ad me esse deductum.^p Nemo hunc M. Cælium³ in illo ætatis flore vidit, nisi aut cum patre, aut mecum, aut in M. Crassi castissima domo, cum artibus honestissimis erudiretur.

10. Nam quod Catilinæ familiaritas^q objecta Cælio est,

^h *Istius defensionis.*

ⁱ *Istas omnes objectiones.*

ment e Mss. (duo tamen hi non habebant) recepit Lamb. Te non est in χ, nec esse in C T χ. Deinde, χ existiment, et S ut et quantum.—5 Pro tibi χ exhibet ubi: pro falso Schutz. e conjectura dedit salse.—6 Atque etiam isti dignitati H S χ ψ, Rom. Ven. 1483. Orell. In C T, Mss. Lambini, Junt. et ed. Lamb. omittuntur. Tum, voces quam velit absunt ab H χ ψ. Porro, in T legitur petulantem, et si sine ulla susp. H χ ψ et Ven. 1480. habent etiam, omisso si. Postea, C at tamen sine argumento.—7 Weiske conjecit istas partes legend.—8 C T ψ videamus.

CAP. IV. 9 χ quod. Mox, isti non agnoscunt H S T χ ψ, edd. ante Naug. cum Lamb.—10 H χ ψ omittunt etiam.—1 Nihil dicam hoc loco Mss. nonnulli et edd. ante Grut.—2 In H et χ non legitur vos. Deinde, existimatis

NOTÆ

Monet ut nihil sua virtute, forma, ætate indignum faciat, aut loquatur; quemque ita monet amice, ut etiam modeste carpat.

^o Virilem togam] Posita prætexta et bulla, virilem togam sumebant Romani anno ætatis decimo septimo, ut ex Suetonio licet conjicere.

^p Ad me deductum] Assumpta virili

toga, statim adolescentes bonis moribus imbuendi, alicui claro viro a parentibus tradebantur. Sic Cicero deductum se ad Scævola ait, lib. de Amicitia.

^q Catilinæ familiaritas] Purgat Cælium, eumque Catilinæ familiarem non fuisse ostendit.

longe ab ista suspitione abhorrere debet. Hoc enim adolescente scitis consulatum mecum petisse^r Catilinam: ad quem si accessit, aut si a me discessit unquam⁴ (quanquam multi boni adolescentes illi homini nequam atque improbo studuerunt);⁵ tum existimetur Cœlius Catilinæ nimium familiaris fuisse. At enim postea scimus et vidimus, esse hunc in illius amicis. Quis negat? sed ego illud tempus ætatis, quod ipsum sua sponte infirmum, aliorum libidine infestum^s est, id hoc loco defendo. Fuit assiduus mecum,^t prætor me: non noverat Catilinam: Africam tum prætor ille obtinebat.^u Secutus est annus: causam⁶ de pecuniis repetundis Catilina dixit.^x Mecum erat hic: illi⁷ ne advocatus^y quidem venit unquam. Deinceps fuit annus, quo ego consulatum petivi: petebat Catilina mecum. Nunquam ad illum accessit: a me nunquam⁸ recessit. v. 11.

H S χ ψ.—3 Ald. e conjectura Mureti delevit *M. Cœlium*.—4 C *aut a me disc. nunquam*.—5 ψ *statuerunt*. Pro tum C H T χ ψ, Rom. Ven. 1480. 1483, habent *tamen*; et pro *existimetur* χ *existiment*.—6 Schutzius e conjectura Weiskii recepit *annus, quo causam*: Garatou, coniecit *legend. annus, cum causam*.—7 χ *ille*.—8 Lamb. *nunquam a me*.

NOTÆ

^r *Consulatum mecum petisse*] Catilina contra Ciceronem petivit consulatum: sed cum eligi se statim sperasset, propter ambitionis suspitionem rejectus est, et ejus loco Cicero cum Antonio consul creatus est. Vide Appian. Bell. Civ. l. 11. Tunc autem admodum erat adolescens Cœlius.

^s *Infestum*] Is infestus appellatur, teste Gellio 1x. 12. qui malum infert cuiquam.

^t *Assiduus mecum*] Catilinæ non potuit studere Cœlius, quia semper Ciceroni sic adhæsit, ut nunquam a latere ejus discederet.

^u *Africam prætor obtinebat*] Peditanus in orat. in Toga Candida sic ait de illo: 'Catilina ex prætura Africam obtinuit, quam cum graviter

vexasset, legati Africani in senatu, jam tum absente illo, questi sunt, multæque graves sententiæ in senatu de eo dictæ sunt.'

^x *Causam de pecuniis repetundis Catilina dixit*] Causam dicere, auctore Budæo, est subire judicium. Cum rediisset igitur ex Africa Catilina, Torquato et Cotta coss., accusatus est repetundarum, et defensus a Cicerone, ut ait Fenestella, et accusatus a Pub. Clodio, qui Ciceronis postea fuit inimicus.

^y *Ne advocatus*] Advocatus ibi sumitur pro eo qui suam præsentiam amico commodat in judicio: etenim moris erat in judiciis tum privatis, tum publicis, amicos omnes advocare, quorum auctoritate moveri posse judices putabantur.

'Tot igitur annos versatus⁹ in foro sine suspitione, sine infamia, studuit Catilinæ iterum petenti.^z Quem ergo¹⁰ ad finem putas custodiendam illam ætatem fuisse? Nobis quidem olim¹ annus erat unus ad cohibendum brachium^a toga constitutus; et² ut exercitatione ludoque campestri^b tunicati^{3 c} uteremur: eademque erat, si statim mereri stipendia^d cœperamus, castrensis ratio^m ac militaris. Qua in ætate, nisi qui⁴ se ipse sua gravitate et castimonia, et cum⁵ disciplina domestica, tum etiam naturali quodam bonoⁿ defenderat;⁶ quoquo modo a suis custoditus esset, tamen infamiam veram⁷ effugere non poterat. Sed qui⁸ prima illa initia ætatis integra atque inviolata præstitisset;^o de ejus fama ac pudicitia,⁹ cum is jam se corroboravisset,^p ac vir inter viros esset, nemo loquebatur. 12. Studuit Catilinæ,^e cum jam¹⁰ aliquot annos esset in foro, Cœlius: et

^m *Disciplina militaris.*

ⁿ *Probitate naturæ.*

^o *Servavisset.*

^p *Grandior factus esset.*

//////////

CAP. V. 9 $\chi \psi$ versatur.—10 C ego.—1 In χ olim deest.—2 Lamb. et omisit.—3 S χ , Ms. Gruteri, Rom. Ven. 1480. 1483. tunica: Erf. et Pal. 9. cautus. Pro uteremur in T vertemur.—4 ψ quis.—5 Schütz. tum.—6 C T defenderit: H S χ et edd. pr. defenderet, prob. Weiske.—7 Veram Ernesto suspectum est.—8 T quia. Pro initia (quod in H χ , Pal. 3. Ms. Gruteri et Ms. ap. Lamb. deest) C S T ψ , Pal. 2. Grut. Græv. Oliv. habent imperia. In Pal. 9. legitur illa impietatis integra. Pro atque inviolata H inviolataque.—

NOTÆ

^z *Studuit Catilinæ iterum petenti*] Petivit iterum consulatum Catilina, cum Silenum et Murenam competitores haberet. Sed iterum repulsam ille passus, præ iracundia, cœpit perniciose de patria cogitare.

^a *Ad cohibendum brachium*] De hoc Seneca, Declam. l. v. 'Apud patres nostros, qui forensia stipendia auspicabantur, nefas putabant brachium extra togam exerere: nam in toga pars quædam in dextra parte excurrebat, quæ sinns dicebatur, et in dextrum humerum ita rejiciebatur, ut illud obvolveret.'

^b *Ludoque campestri*] Exercitatione militari juvenes exercebantur ad bel-

lum in Campo Martio; sed cursu potissimum, lucta, saltu, jaculatione, equitatu, saltatione, &c.

^c *Tunicati*] Ita se exercebant adolescentes in illo campo, ut tunica semper ad majorem pudicitiam uterentur. Tunica porro vestis brevior apud Romanos fuit, et sine manicis, quæ proprie viris conveniebat, et sub longiore veste induebatur.

^d *Statim mereri stipendia*] Stipendium dicitur æs militare, seu præmium quod militibus datur. Merentur autem stipendia qui milites fiunt.

^e *Studuit Catilinæ*] Studuit Catilinæ, cum secundo consulatum petivit.

multi hoc idem ex omni ordine, atque ex omni ætate fecerunt. Habuit enim ille, sicuti meminisse vos arbitror, per multa maximarum, non expressa⁷ signa, sed adumbrata⁷ virtutum. Utebatur hominibus improbis multis; et quidem optimis se viris deditum esse² simulabat. Erant apud illum illecebræ libidinum multæ; erant etiam industriæ quidam stimuli ac laboris. Flagrabant vitia³ libidinis apud illum: vigeabant etiam studia rei militaris. Neque ego unquam fuisse tale monstrum in terris ullum puto, tam ex contrariis⁴ diversisque inter se pugnantibus naturæ studiis cupiditatibusque conflatum. VI. 13. Quis clarioribus viris quodam tempore jucundior? quis turpioribus conjunctior? [p. 40.] quis civis meliorum⁵ partium⁵ aliquando? quis tetrior⁶ hostis huic civitati? quis in voluptatibus inquinatior? quis in laboribus patientior? quis in rapacitate avarior? quis in largitione effusior? Illa vero, judices, in illo homine mirabilia fuerunt, comprehendere multos amicitia, tueri obsequio; cum omnibus communicare quod habebat,⁶ servire temporibus suorum omnium⁷ pecunia, gratia, labore⁷ corporis, scelere etiam, si opus esset, et audacia; versare⁸ suam naturam, et regere⁸ ad tempus, atque⁹ huc et illuc torquere et flectere: cum tristibus severe, cum remissis¹⁰ jucunde, cum senibus graviter, cum juventute comiter, cum facinorosis audacter, cum libidinosi luxuriose vivere. 14. Hac ille tam varia multiplicique natura, cum omnes omnibus ex terris homines improbos audacesque collegerat; tum etiam multos fortes

⁷ Declarata.⁷ Ficta.⁸ Qui plures habuit fautores?² Pejor.² Subvenire periculis omnium.³ Mutare.

9 χ prudentia.—10 C caret jam.—1 Ern. suspicatur legend. at adumbrata, vel sed adumbrata tamen.—2 χ non agnoscit esse.—3 χ studia.—4 Lamb. ex tum contrariis, et mox T ψ , Ven. 1483. Junt. Crat. repugnantibus. Ern. putabat diversisque esse a glossa, legendumque contrariis, inter seque pugnantibus.

CAP. VI. 5 χ ψ melior.—6 Ern. conjecit haberet legend.—7 χ laboris. Mox, C H S T χ ψ , Erf. et edd. ante Hervag. cum Græv. et Lall. non agnoscunt copulam ante audacia.—8 C S et cd. Rom. urgere: H tegere, ut Grævius volebat.—9 In T atque deest. Mox, torq. ac flectere Ven. 1480. Junt. cum Orell. probante Grævio: torquere, affligere Pal. 9.—10 χ sev. et

viros et bonos specie quadam virtutis assimilatae tenebat. Neque unquam ex illo delendi¹ hujus imperii tam consceleratus impetus extitisset, nisi tot vitiorum tanta immanitas quibusdam facilitatis et patientiae radicibus niteretur. Quare ista conditio, judices, respuatur,^f nec Catilinæ familiaritatis crimen hæreat: est enim commune² cum multis, et cum quibusdam etiam bonis. Me ipsum, me, inquam, quondam pæne ille decepit, cum et civis mihi bonus, et optimi cujusque cupidus, et firmus amicus ac fidelis videretur: cujus ego facinora oculis³ prius quam opinione,^g manibus antequam suspicione, deprehendi; hujus⁴ in magnis catervis amicorum si fuit etiam Cælius,^h magis est, ut ipse⁵ moleste ferat errasse se, sicuti nonnunquam in eodem homine me quoque erroris mei pœnitet, quam ut istius⁶ amicitiae crimen reformidet. VII. 15. Itaque⁷ a maledictis pudicitiae ad conjurationis invidiam oratio est vestra delapsa. Posuistis enim,⁸ atque id tamen⁹ titubanter et strictim, conjurationis hunc, propter amicitiam Catilinæ, participem fuisse: in quo non modo crimen non hærebat,¹⁰ sed vix disertis adolescentis cohærebat oratio. Qui enim¹ tantus furor in Cælio? quod tantum aut in moribus naturaque

//////////

rem.—1 χ tenendi. Tum, pro consceleratus T consecutus concitatus; C S ψ et edd. velt. sceleratus.—2 H χ est et hoc comm.—3 χ ergo facin. occulta.—4 ψ cujus et: Ern. e conjectura, cum Oliv. Weiske, et Schutz. cujus: ceteri hujus.—5 Lamb. cur ipse. Mox, C S T ψ sicut et nonnunq.—6 Lamb. quam cur istius. Tum, ψ reformidetur.

CAP. VII. 7 Ern. conjecit Atque legend. Deinde, impudicitiae legi maluit Garaton. Postea, H χ ad conjurationum invid.—8 χ Posuistis et enim: ψ Posuisti enim.—9 H χ tantum.—10 Lamb. in quo crimine non modo inhærebat.—

NOTÆ

^f *Conditio respuatur*] Ista obiectio rejiciatur; respuere enim significat repudiare, et quasi cum sputo per contemptum rejicere.

^g *Oculis prius quam opinione*] Prius patuerunt oculis crimina Catilinæ, quam eorum reus crederetur: per Fulviam enim conjurationem accepit, antequam conjuratorum literæ in

ponte Mulvio fuissent deprehensæ.

^h *Si fuit etiam Cælius, &c.*] Si inter tot Catilinæ amicos fuit Cælius, longe justius conquiri debet, se in fraudem inductum fuisse, ut Cicero sæpenumero conquestus est, quam vereri ne istius Catilinæ amicitia crimini sibi vertatur.

vulnus, aut in re atque fortuna? ² ubi denique est in ista suspicione Cœlii nomen auditum? Nimium multa de re minime dubia loquor: hoc tamen ³ dico: non modo si socius conjurationis, sed nisi inimicissimus istius sceleris fuisset, ⁴ nunquam conjurationis accusatione adolescentiam suam potissimum commendare voluisset. ⁵ 16. Quod, haud scio, an de ambitu, et de criminibus istis ⁶ sodalium ac sequestrium ¹ (quoniam huc incidi) similiter respondendum putem. Nunquam enim tam Cœlius amens fuisset, ut, si se isto infinito ambitu commaculasset, ambitus alterum accusaret; neque ejus facti ⁷ in altero suspicionem quæreret, cujus ipse sibi perpetuam licentiam optaret: nec, si sibi semel periculum ambitus subeundum putaret, ipse alterum iterum ⁸ ambitus crimine arcesseret: ^k quod quanquam ¹ nec sapienter, et me invito facit, tamen est ejusmodi ⁹ [cupidinis], ut magis insectari alterius innocentiam, quam ¹⁰ de se timide cogitare videatur.

17. Nam quod æs alienum objectum ¹ est, sumtus reprehensi, ^m tabulæ flagitatæ; ² ⁿ videte, quam pauca respon-

1 H S χ etenim—2 H T aut in re aut in fortuna.—3 Lamb. tantum. Mox, χ sociis.—4 H S extitisset. Mox, C accusationem.—5 C potiss. omnem dare vol. et ψ Qui haud scio.—6 C H ψ et edd. vett. nonnullæ istius. Tum, ψ sod. ac seq.—7 Neque enim ejus facti Mss. pauci et edd. ante Grnt. neque enim facti C T ψ et al. Deinde, C in alterum suspicionem.—8 H T non agnoscunt iterum. Tum, T ψ ambitus crimen; et H χ ψ arcessisset.—9 χ tantum est, et H ejus modo. In C S T χ ψ, Ven. 1483. Hervag. ejusmodi cupidus, ut: Franc. ejus omnino cupidus, ut: Junt. ejus omnino ita cupidus, ut: Lamb. Græv. et Oliv. ejusmodi cupiditatis, ut: Lall. e Ms. Memmii ejus omnino cupiditatis, ut: Weiske e conjectura cum Orell. ejusmodi, cupidius, ut. Schutzius de sententia Ernesti delevit cupidinis.—10 ψ quod.—

NOTÆ

¹ *Sequestrium*] Sequestres vel sunt, auctore Budæo, interpretes ambitus, et corruptendarum tribuum auctores, vel qui se tanquam mediatores ad populi gratiam pro candidatis aucupandam interponunt.

^k *Arcesseret*] Jam supra notatum est Cœlium ambitus crimine L. Atratinum semel accusasse, eundemque

absolutum iterum accusasse.

¹ *Quod quanquam*] Dicit Polam, patrem Atratini, immerito fuisse accusatum, ut judicium vitet offensionem, quibus carus erat fortasse Pola.

^m *Suntus reprehensi*] Valerius testatur eos, qui maximos sumtus fecissent, aut ingrati fuissent, aut æs alienum contraxissent, gravissimis sup-

deam. Tabulas, qui in patris potestate est,^o nullas conficit.³ Versuram nunquam^p omnino fecit ullam. Sumtus unius generis objectus est, habitationis:⁴ triginta millibus dixistis eum habitare.^q Nunc demum intelligo, P. Clodii insulam^r esse venalem, cujus hic in ædiculis habitat,⁵ decem, ut opinor, millibus:^s vos autem,⁶ dum illi placere vultis, ad tempus ei⁷ mendacium vestrum accommodavistis.

18. Reprehendistis, a patre quod semigrarit:^{8 t} quod

1 χ *objectus*.—2 *Idem flagitare*.—3 *Confeci* χ : *confecit* C H S ψ , Ven. 1483. Junt. Crat. Hervag. Cam. Lamb. Mox, χ *unquam*.—4 H χ *habitationibus*.—5 H S, ed. Wald. Hervag. Lamb. Ern. Weiske, Schutz. et Orell. *habitat*: *ceteri habitet*. 'Placuit Gulielmio *habet*, quod alicubi legitur antique *pro habitat*.' Gruter.—6 *Pro autem*, quod in χ deest, H exhibet *hæc*: Tum, χ *illis*.—7 *Pro ei* χ *habet et*; T et Lamb. *ejus*.—8 C *semigravit*: χ *se migraret*.

NOTE

pliciis apud Romanos affectos fuisse.

ⁿ *Tabulæ flagitata*] Moris fuit apud Romanos, ut patresfamilias, quæcunque per singulos dies, aut acciperent, aut expenderent, ea primum propere ac festinanter in codicem, memoriæ causa paratum, referrent, quæ adversaria dicebantur; deinde pro otium in aliis tabulis ordine et accurate perscriberent. Eas tabulas 'accepti et expensi' nominabant.

^o *Qui in patris potestate est*] Filiusfamilias tabulas non conficit, quia præter peculium nihil habet; peculii tamen rationes conficere solitos et filiosfamilias et servos, satis constat ex titulo de Digest. de Pecul.

^p *Versuram nunquam*] Versura proprie fieri dicitur, 1. cum creditoris conversio quædam et mutatio fit, id est, cum quis alii ut solvat, ab alio pecuniam mutuatur. 2. Aliquando versuram facere simpliciter significat æs alienum contrahere, ut ex hoc Ciceronis loco patet. 3. Versuram facere dicitur is, qui æs alienum ex

ære alieno solvit. 4. Dicitur etiam versuram facere, cum minore fœnore acceptam quis pecuniam majore occupat.

^q *Triginta millibus eum habitare*] Objectum est conduxisse domum triginta sestertium millibus ad habitandum, id est, tribus librarum millibus.

^r *Clodii insulam*] Insula, inquit Festus, dicta proprie, quæ non jungitur communibus parietibus cum vicinis, sed circumitu publico aut privato cingitur: a similitudine videlicet earum terrarum, quæ fluminibus ac mari imminent, suntque in solo. Ait autem Plinius xxxvi. 15. quod P. Clodius sestertium centies, et quadragies octies habitaret.

^s *Millibus*] Centum libris nostratibus.

^t *A patre semigrarit*] Filiifamilias adolescentes cum parentibus habitabant, a quibus discedere non poterunt absque probro.

quidem jam⁹ in hac ætate minime reprehendendum est: [p. 41.] qui cum et¹⁰ ex reipublicæ causa,^y esset mihi quidem molestam, sibi tamen gloriosam, victoriam consecutus,^u et per ætatem magistratus petere^x posset,¹ non modo permittente patre, sed etiam suadente, ab eo semigravit: et cum² domus patris a foro longe abesset, quo facilius et nostras domos obire,^z et ipse a suis coli posset, conduxit in Palatio, non magno,⁴ domum. VIII. Quo loco possum dicere id, quod vir clarissimus, M. Crassus,^y cum de adventu regis⁵ Ptolemæi^z quereretur, paulo ante dixit,

^y Propter rempublicam.

^z Adire.

—9 H S χ ψ, Lamb. et Orell. *jam* omittunt.—10 Copula abest a sex Oxonn. Mss. et edd. vet. Tum, T *ex Ro. po. causa*. Ante *esset* T χ ψ, Barb. Ms. Car. Steph. edd. Rom. Ven. utraque, Junt. Naug. cum Orell. addunt *jam*. Porro, in T χ *molesta*, omisso *quidem*. χ quoque *tamen* omittit.—1 C T *possit*. In C deest *modo*.—2 χ non agnoscit *cum*.—3 Junt. et Orell. *domos obire*: alii *obire domus*.—4 ψ *magnam*.

CAP. VIII. 5 In H et χ deest *regis*. Deinde, Hervag. *quereretur*.—

NOTÆ

^u *Victoriam consecutus*] Cælius accusavit Antonium affinem fuisse conjurationis Catilinariæ, atque adeo eum in exilium abire compulsi; quod permolestum fuit Ciceroni, quia eum, sibi que collegam in consulatu, defenderat.

^x *Per ætatem magistratus petere*] L. Villius tribunus plebis, L. Manlio et Q. Fulvio coss. A. U. C. 624. legem tulit, ut annus quæsturæ non esset ante vigesimum septimum; tribunatus ante trigesimum; ædilitatis ante trigesimum septimum; præturæ quadragesimum; consulatus quadragesimum tertium. Et quod de quæstura dictum est, congruit eum eo, quod Polybius lib. vi. scribit, legem fuisse, ne quis magistratum urbanum gereret, nisi decem stipendia confecisset: annus autem ad militandum legitimus fuit decimus-septimus.

^y *M. Crassus*] M. Crassus prior Cælium defendit. Eum autem de-

fendens optabat ut nunquam Ptolemæus venisset Romam, citatis ex Medea Ennii poëtæ versibus, quibus ancilla queritur, Argo navem fuisse fabricatam, qua Jasone in Colchida devecto, Medea amore ejus capta fuerit: quos ille versus cum allegorice ad Ptolemæum accommodasset, Cicero eodem modo festive ad Cælium et Clodiam accommodat, dolens Cælium in Palatium, ubi habitabat Clodia, commigrasse, quod ei initium malorum fuit.

^z *Regis Ptolemæi*] Ptolemæus rex Alexandrinus pulsus a suis venit Romam, ut a senatu populoque Romano restitueretur. Eodem tempore legati Alexandrini contra eum venerunt; quorum Ptolemæus magnam partem per insidias sustulit, in iis principem legationis Dionem Academicum. Objecerant autem accusatores Putcolis a Cælio pulsatos fuisse.

‘ Utinam ne ⁶ in nemore Pelio ^a . . . ’ ac longius quidem mihi contexere hoc carmen ⁷ liceret. ‘ Nam nunquam hera ⁸ errans ^b hanc molestiam nobis exhiberet, ‘ Medea, ^c animo ægra, ⁹ amore sævo saucia. . . ’ Sic enim, iudices, reperietis, quod, cum ad id loci venero, ostendam, hanc Palatinam Medeam ^d migrationemque, huic adolescenti causam sive ¹⁰ malorum omnium, sive potius sermonum fuisse. .

19. Quamobrem illa, ¹ quæ ex accusatorum oratione præmuniri jam et fingi intelligebam, fretus vestra prudentia, iudices, non pertimesco. Aiebant enim, fore testem senatorem, qui se ² pontificiis comitiis ^e pulsatum ^a a Cœlio diceret. A quo quæram, si prodierit, primum, cur statim ^f nihil egerit? deinde, si id queri, quam agere maluerit, cur

^a Verberatum.

6 C S ψ omittunt ne. Tum, in ψ *Prelio*.—7 χ *conterere hoc crimen*.—8 Pro hera in χ *eram*.—9 Ms. Car. Steph. *unimo ægro*. Cf. ad Herenn. II. 22. Pro saucia χ habet *sevitiā*.—10 In H deest *sive*, quod Schütz. et Orell. deleverunt de sententia Ernesti.—1 T *illæ*. In H χ *Quamobr. quæ accus.*, et χ *ora-*

NOTÆ

^a *Utinam ne in nemore Pelio*] Versus desumpti sunt ex Ennii Medea. Hæc autem cum propter Glaucam, Creontis regis filiam, se a Jasono contemptam cerneret, noctu regiam ingressa, radice a Circe inventa, ea virtute ut ignis exstingui non posset, eandem incendit. Fertur autem Jasonem protinus regia incensa aufugisse, Creontem vero et Glaucam igne fuisse consumptos. Vide Diod. lib. v.

Pelio] Pelion mons est Thessaliæ frequenti pino referta; ubi navis Argo, qua Jason vectus est, confecta fuit.

^b *Hera errans*] Clodia offensa nunquam hac calumnia Cœlium afficeret.

^c *Medea*] Sub Medea Clodiam significat, quæ insanum suum amorem in Cœlium, in odium et iram con-

vertit.

^d *Palatinam Medeam*] Clodia habitabat in monte Palatino, indeque eam Palatinam vocat.

^e *Pontificiis comitiis*] Pontificia comitia dicebantur, in quibus pontifices creabantur. Tulit autem legem Cn. Domitius Ænobarbus trib. pleb., Cn. Mario et L. Aurelio coss. A. U. C. 650. ut non sacerdotum collegia, ut antea, quem vellent, cooperarent; sed populi id beneficium esset. Cum autem populus per religionem sacerdotia mandare non posset, rogavit ut minor pars populi, id est, tribus septemdecim vocarentur; et ab ea parte qui esset factus, is a collegio cooperaretur.

^f *Primum cur statim*] Probat non pulsatum fuisse illum senatorem a Cœlio, idque ex conjecturæ locis per interrogationem.

productus a vobis potius, quam ipse per se? cur tanto³ post potius, quam continuo, queri maluerit? Si mihi ad hæc acute arguteque responderit;⁴ tum quæram denique, ex quo iste fonte⁵ senator emanet: ⁶ nam si ipse oriatur,⁶ et nascetur ex sese; fortasse, ut soleo, commovebor: sin autem, ut rivulus,⁷ arcessitus et ductus ab ipso capite^h accusationis vestræ; lætabor, cum tanta gratia,⁸ tantisque opibus accusatio vestra nitatur, unum senatorem solum esse, qui vobis⁹ gratificari vellet, inventum. 20. Nec tamen¹⁰ illud genus alterum nocturnorum testiumⁱ pertimesco. Est enim dictum¹ ab illis, fore qui dicerent, uxores suas, a cœna redeuntes, atrectatas^k esse² a Cœlio. Graves erunt homines, qui hoc³ jurati^l dicere audebunt; cum sit his confitendum, nunquam se, ne⁴ congressu quidem et constituto^m cœpisse de tantis injuriis experiri.⁵

tionem.—2 H χ non habent se.—3 ψ quam ipse persequor tanto. In Cet T non legitur potius.—4 Franc. Si mihi ad hoc acute arguteque respondit.—5 C ψ ex quoto fonte: χ ex quo fonte.—6 χ Nam oriatur: H Nam si oriatur.—7 C H S T χ ψ, Franc. 1. Pall. edd. Rom. Ven. 1483. Junt. Hervag. Græv. et Orell. Sin autem est rivulus: Ven. 1480. Sin autem ex rivulis.—8 C gloria.—9 H vos.—10 H χ tantum.—1 χ ductum. Pro fore H fere; χ foro.—2 H T non habent esse.—3 In T hæc. Tum, ardeant T: audeant C ψ, Franc. et edd. ante Car. Steph. Postea, pro his ψ habet id.—4 H χ nec: T neque.—5 χ expediri.

NOTE

⁵ Ex quo iste fonte senator emanet] Quærit Cicero, an senator ille sponte sua, an adversariorum precibus, adductus fuerit ad ferendum contra Cælium testimonium.

^h Ductus ab ipso capite] Si autem ille senator corruptus est a Clodia, ut hanc accusationem susciperet, et contra Cælium ferret testimonium, erit sane quod lætetur Cicero, quod unus tantum ille reperiat, qui Clodiæ causæ servire voluerit. Hic metaphora ab aquis elegans est.

ⁱ Nocturnorum testium] Ridicule jocatur in testes, quos idcirco nocturnos vocat, ad eorum obscuritatem alludens, quia noctu commode videre non poterant.

^k Atrectatas] Ita a mulieribus contrectandis abstinebant Romani, ut a magistratu matronæ ne quidem submoverentur, ut Festus refert, ne pulsari submoverive viderentur.

^l Jurati] Qui testimonium erant laturi, jurabant; quare religione verum dicere tenebantur.

^m Congressu et constituto] Moris fuit antequam ad judicem provocarent, ut domi apud amicos communes experirentur, si forte sedari ab iis controversia posset. Experiri autem, vel experiri jus, lege agere est; inde deducto verbo, quod qui rem aliquam judicio petunt, ii, quod juris se habere ad eam rem petendam arbitrantur, id ad judices, tentandi et

IX. Sed totum genus oppugnationis hujus, iudices, et jam prospicitis^b animis, et cum inferetur, propulsare debebitis:^c non enim ab iisdem accusatur M. Cœlius, a quibus oppugnatur: palam in eum tela jaciuntur,^d clam subministrantur. 21. Neque id ego dico,^e ut invidiosum sit in eos, quibus gloriosum hoc etiam esse debet. Funguntur officio; defendunt suos; faciunt, quod viri fortissimi solent:^f læsi dolent, irati efferuntur, pugnant lacessiti. Sed vestræ sapientiæ tamen^g est, iudices, non, si causa justa est viris fortibus oppugnandi M. Cœlium, ideo vobis quoque vos causam^h putare esse justam alieno dolori potius, quam vestræ fideiⁱ consulendi.^j Quæ sit multitudo in foro, quæ genera, quæ studia, quæ varietas^k hominum, videtis. Ex hac copia quam multos esse arbitramini, qui hominibus potentibus, gratiosis,^l disertis, cum aliquid^m eos velle arbitrentur, ultro se offerre soleant, operam navare, testimonium polliceri?ⁿ 22. Hoc ex genere si qui se in hoc iudicium forte projecerint, excluditote^o eorum cupiditatem, iudices, sapientia vestra; ut eodem tempore et^p hujus salutis et religioni vestræ, et contra periculosissimas^q homi-

^b *Intelligitis.*^c *Rejicite.*

CAP. IX. 6 C H S χ et ed. Junt. *debetis.*—7 Schutz. e conjectura cum Orell. *id eo dico.*—8 H χ non agnoscunt *solent.*—9 Pro *tamen*, quod in H deest, χ exhibet *non.* Pro *iudices* in ψ *judicium.* Tum, χ ψ *sine causa.*—10 *Ideo vos quoque causam* H S χ , Rom. Ven. 1483. Junt. Ald. *ideo quod vos causam* Franc. Deinde, H caret *esse.*—1 χ *consulenti.*—2 C H S T χ ψ , Franc. et edd. vett. *varietates.*—3 H *aliquod.* Tum, C *arbitrantur*: H χ *arbitrantur.*—4 C T omittunt copulam ante *hujus*, et H χ ante *religionem.*—

NOTÆ

experientia causa, exponunt.

^a *Palam tela jaciuntur*] Ostendit quod alii, ut Herennius, Atratinus, Balbus se palam accusatores profiteantur; sumpta a militibus metaphora, quorum alii sagittas evibrant, alii suppeditant.

^o *Quam vestræ fidei*] Per hanc vocem 'fidei' religionem atque innocentiam, quam vulgo conscientiam

dicimus, significat: cum enim iudices jurarent, nihil contra fidei suæ sanctitatem præstare debebant.

^l *Gratiosis*] Gratiosi vulgo dicuntur, qui amicis abundant.

ⁿ *Testimonium polliceri*] Pollicemur sponte, promittimus rogati, inquit Servins. Hic autem invidiam ex potentia adversariis conciliat.

num potentias conditioni omnium civium providisse videamini.⁶ Equidem vos abducam a testibus; neque hujus judicii veritatem, quæ mutari nullo modo potest, in voluntate testium collocari sinam; quæ facillime fingi,⁷ nullo negotio flecti ac detorqueri potest. [p. 42.] Argumentis agemus: signis omni luce clarioribus⁸ crimina refellemus: res cum re, causa cum causa, ratio cum ratione pugnabit.⁹

X. 23. Itaque illam partem causæ facile patior graviter et ornate a M. Crasso esse¹⁰ peroratam, de seditionibus Neapolitanis,¹ de Alexandrinorum pulsatione^d Puteolana, de bonis¹ Pallæ.⁵ Vellem dictum esset ab eodem etiam de Dione:^t de quo ipso tamen quid est, quod expectetis, quod is,² qui fecit, aut non timet, aut etiam fatetur? Est enim reus,³ qui hujus dictus est et adjutor fuisse, et conscius, P. Ascitius; is judicio est liberatus. Quod igitur est hujusmodi⁴ crimen, ut, qui commisit, non neget; qui negavit,⁵ absolutus sit; id hic pertimescat, qui non modo

^d Cæde.

//////////

⁵ χ *religiosus*: Lamb. *periculosus*.—⁶ χ *provide se vid.* H S *Et quidem vos abd.* In C *abducam*: ψ *adducam*.—⁷ C et edd. vett. *effingi*: Gulielm. *conjecit confingi legend.*—⁸ Verba *omni luce clarioribus* non leguntur in H χ .—⁹ χ *pugnabunt*.

CAP. X. 10 C H S χ et edd. pleræque ante Lamb. omittunt *esse*, quod Orell. unciis inclusit.—1 H S χ cum edd. vett. *et de bonis*. Tum, ed. Delph. *Pollæ*. Postea, ψ *dictum esse*. Pro verbis *de Dione* T *dedicione*; χ *Dione*.—2 C ψ *id.*—3 *Est autem rex* T, Ms. Car. Steph. et Ven. 1483. *Et enim rex alii. Est enim rex. Qui autem dictus est et adjutor fuisse, et conscius, P. Ascitius, is judicio est liberatus* e Mss. nonnullis edidit Orell. Pro *reus* in χ *rex*: pro *qui* H χ *quod*: pro *hujus* C H *aut*; S T *autem*; χ *enim*: pro *dictus* T *deus*: pro *Ascitius* C ψ *Asitius*; χ *Ascius*; al. *Asius*; al. *Asatius*; al. *Assitius*. Deinde, H S, *in judicio*. Denique, H T *Quid igitur*.—4 C H T χ *ejusmodi*.—

NOTE

¹ *De seditionibus Neapolitanis*] Exortæ quædam fuerant Neapoli seditiones, quibus cum ne quidem interfuisset Cælius, tamen, quasi earum auctor, a Clodia accusatus est.

Neapolitanis] Neapolis Italiæ civitas nobilissima, quæ et Parthenope dicta est.

⁵ *De bonis Pallæ* [*Pollæ*] Hæc falso erepta a Cælio dicebantur.

^t *De Dione*] Fuit hic Dio Alexandrinorum legatus, quem Pub. Ascitius interfecit; qui tamen judicio absolutus est: unde crimen illud in Cælium derivandum non est.

a facto, verum etiam a conscientiae suspitione abfuit? Et, si Ascitio causa plus profuit, quam nocuit invidia, huic oberit⁶ tuum maledictum, qui istius facti non modo suspitione,⁷ sed ne infamia quidem est aspersus?^e 24. At praevaricatione⁸ x est Ascitius liberatus. Perfacile est isti loco respondere, mihi⁹ praesertim, a quo illa¹⁰ causa defensa est. Sed Caelius optimam¹ causam Ascitii esse arbitratur: cujusmodi autem sit, a sua putat esse sejunctam; neque solum Caelius, sed etiam adolescentes humanissimi et doctissimi, rectissimis² studiis atque optimis artibus praediti, Titus Caiusque Coponii, qui ex omnibus maxime Dionis mortem doluerunt;³ qui cum doctrinae studio atque humanitatis, tum etiam hospitio Dionis tenebantur.^f Habitabat is apud L. Lucecium, ut audistis. Fuerat ei⁴ cognitus Alexandriae. Quid⁵ aut hic, aut summo splendore praeditus, frater ejus,⁶ de M. Caelio existimet, ex ipsis, si producti erunt,⁷ audietis. 25. Ergo haec removeantur,⁷ ut aliquando, in quibus causa nititur,⁸ ad ea veniamus.

^e Notatus.

^f Delectabantur.

5 Edd. vett. qui non negavit.—6 Pro oberit in ψ operi.—7 Ms. Memmian. non modo non susp.—8 χ A præv. C At procuratione.—9 Pro mihi C habet miser. —10 Al. ista.—1 χ opimam. Mox, T arbitrabatur: χ arbitretur. Tum, cujusmodi Lamb. cuicumodi Schutz. et Orell. e conjectura Ant. Augustini. In χ cujus modo enim sit. Post putat C S χ ψ addunt esse.—2 χ humanissimi et rectissimi.—3 Pro verbis Caiusque Coponii... mortem doluerunt in C ψ tantum legitur Caius; in H S T Caiusque; in χ Gaiusque; in edd. ante Junt. Caiusque Coponii. Deinde, pro qui cum C et edd. vett. habent qui omni cum; H χ omni; S T omni cum; Ern. coniecit legend. nam cum, aut quod cum. Pro doctrinae studio C H S T χ ψ exhibent doctrina homo. Denique Weiske e conjectura edidit atque humanitatis. Mox T χ tenebatur.—4 Pro ei, quod ψ omittit, in H legitur enim.—5 χ Qui.—6 χ frater ejusdem. In H deest praepositio ante M. Caelio.—7 H χ removeantur.—8 χ in quibus coritetur.

NOTÆ

^u Huic oberit] Caelio non debet obesse interfecti Dionis crimen, cum illius auctor illud ipsum non neget.

^x Prævaricatione] Prævaricatione utitur, qui prodita causa sua diversam partem adjuvat.

^y Si producti erunt] Id est, si ad testimonium dicendum advocati sint omnes illi qui Dionis erant amici, hanc ejus criminis suspitionem a Caelio removebunt.

XI. Animadverti enim,⁹ judices, audiri a vobis meum familiarem, L. Herennium, perattente. In quo etsi magna¹⁰ ex parte ingenio ejus, et dicendi genere quodam tenebamini; tamen nonnunquam verebar,¹ ne illa subtiliter ad criminandum inducta oratio, ad² animos vestros sensim ac leniter accederet. Dixit enim multa de luxuria, multa de libidine, multa de vitiis juventutis, multa de moribus; et, qui³ in reliqua vita mitis esset, et in hac suavitate⁴ humanitatis, qua prope jam delectantur homines,⁵ versari perjucunde soleret, fuit in hac causa pertristis quidam patruus,² censor, magister. Objurgavit M. Cœlium, sicut neminem unquam parens.⁶ Multa de incontinentia intemperantiaque disseruit. Quid quæritis, judices? Ignoscebam⁷ vobis attente audientibus, propterea quod egomet tam triste illud et tam asperum genus orationis horrebam. 26. Ac prima pars fuit illa, quæ me minus movebat, fuisse meo⁸ necessario Bestiæ^a Cœlium familiarem: cœnasse apud eum, ventitasse⁹ domum, studuisse præturæ.^b Non me hæc movent, quæ perspicue falsa sunt: etenim eos una cœnasse dicit,¹⁰ qui aut absunt, aut quibus necesse est

CAP. XI. 9 χ non agnoscit enim.—10 H quo si magna.—1 ψ verebatur.—2 Mss. pauci et edd. ante Naug. cum Lamb. et Orell. omittunt præpositionem ante animos. In T legitur, ad nostros sensum. Tum, leviter C T χ , et accideret Pal. 2. 3. 9. Grut. Græv. Oliv. attendoret T: attenderet ψ : accenderet C, Barb. et edd. ante Naug. cum Orell. Denique, T Dixi enim.—3 C H χ ψ ut qui.—4 C suavitates. Pro humanitatis qua in χ humanitatisque.—5 H S χ , Ms. Car. Steph. Lamb. Weiske et Orell. omnes.—6 H S pater: χ patet. Tum, χ multa de innocentia.—7 Weiske conjecit Trasebar legend. Mox, ‘Propterea, quod egomet . . . horrebam] An fuit non abhorrebam? vel ab initio, quanquam egomet, &c.’ Ern.—8 Pro movebat, fuisse meo χ exhibet movent in eo.—9 χ vetasse.—10 Junt. una cœnasse falso dicit; et

NOTÆ

² Pertristis quidam patruus] Id est, severus censor; qua significatione vox ista sumitur ab Horatio Sat. 11. 3. ‘Sive ego prave, Seu recte, hoc volui; ne sis patruus mihi.’

³ Necessary Bestiæ] Bestia hic ambitus accensatus est, sed defensus a Cicerone fuit; cujus ipse meminit

epist. 7. ad Q. Fratrem; arguebatur autem Cœlius habuisse cum Bestia familiaritatem.

^b Studuisse præturæ] Opem tulisse Bestiæ in petitione præturæ, et sæpius in ejus venisse domum objiciebatur.

idem dicere.^c Neque vero illud me commovet, quod sibi in Lupercis^d sodalem^e esse Cœlium dixit.¹ Fera quædam sodalitas^f et plane pastoricia atque agrestis germanorum^g Lupercorum; quorum coitio illa sylvestris ante est instituta, quam humanitas atque leges: siquidem² non modo nomina deferunt inter se sodales, sed etiam commemorant sodalitatem in accusando, ut ne, si quis id forte nesciat, timere videatur.³ 27. Sed hæc omittam: ad illa, quæ me magis moverunt, respondebo.

Deliciarum objurgatio fuit longa, et ea⁴ lenior, plusque disputationis habuit, quam atrocitatis: quo etiam audita est attentius. [p. 43.] Nam P. Clodius, amicus meus,^g cum se gravissime vehementissimeque jactaret, et omnia inflammatus⁵ ageret tristissimis verbis, voce maxima; tametsi probabam ejus eloquentiam, tamen non pertimescebam: aliquot enim in causis eum videram⁶ frustra litigan-

^g Verorum.

Lamb. aut qui absunt. Deinde, Abramius legi maluit aut de quibus necesse est idem dicere: Ant. Augustinus et Fulvius Ursinus emendarunt aut quibus necesse esse ibidem liceret. Corruptus locus videbatur Ern. et Garaton.—1 H χ dixcrit. Mox, χ plana pastoricia. In eodem Ms. deest Lupercorum. Pro quorum in χ quo. Postea, H S χ constituta.—2 H sed quidem, et mox inter sodales.—3 Schutz. et Orell. e conjectura Abramii recepit ut ne quis id forte nesciat, timere videantur. Hom. quoque videantur legi maluit. Tum, ψ Sed hoc omittam.—4 In H deest ea.—5 Pantagathus suspicabatur inflammatius legend. Mox, pro tametsi in χ legitur et si.—6 χ viderat. Paulo post, ψ , Crat. Naug. Steph.

NOTÆ

^c Aut quibus necesse est idem dicere] Intelligit amicos Clodiæ, qui eadem dicere cum illa debebant.

^d In Lupercis] Lupercalia erant dies festi, qui Februario mense Pani dedicati peragebantur; quorum sacerdotes Luperci nudi snbligaiculis succincti per urbem vagabantur, quasi lupos arcerent. Ita Varro, Plinius, et Servius. Luperci porro, cum Potitiis, Herculis sacerdotibus, anti-quissimi omnium fuerunt, jam inde ab Evandro ipso, ante Ænææ in Italiam adventum, instituti.

^e Sodalem] Sodales sunt, inquit

Caius, qui ejusdem collegii sunt, lib. 4. D. de colleg. et corp.

^f Fera quædam sodalitas] Feram vocat sodalitem propter ejus antiquitatem, utpote quæ condita sit ante Romam.

^g Clodius, amicus meus] Ironia. Certe olim summa fuerat Ciceronem inter et Clodium amicitia; sed ab eo tempore quo contra eum testatus est Cicero, quod sacra Bonæ Deæ violasset, summa fuit inimicitia: tunc autem maxime cum hanc orationem habuit.

tem.^h Tibi autem, Balbe, respondeo primum precario,ⁱ si licet, si fas est defendi a me eum, qui nullum convivium⁷ renuerit, qui unguenta sumserit,^k qui Baias viderit.^l XII. 28. Equidem multos et vidi in hac civitate, et audivi, non modo qui primoribus labris gustassent^{8 m} genus hoc vitæ, et extremis, ut dicitur, digitisⁿ attigissent, sed qui totam adolescentiam voluptatibus dedissent,⁹ emersisse aliquando, et se ad frugem bonam, ut dicitur, recepisse, gravesque homines atque illustres fuisse. Datur enim concessu¹⁰ omnium huic aliquis ludus ætati, et ipsa natura profundit adolescentiæ cupiditates; quæ si ita erumpunt ut nullius vitam labefactent,⁴ nullius domum evertant; faciles et tolerabiles haberi solent.¹

29. Sed tu mihi videbare² ex communi infamia juventutis aliquam invidiam Cœlio velle conflare.² Itaque omne³ illud silentium,^o quod est orationi tributum tuæ, fuit ob

^h Contaminent.

ⁱ Parare.

//////////

Lamb. Grut. Græv. Oliv. et Orell. respondebo. Pro si licet H T χ scilicet.—7 H S nonnullum, et T convicium, ut suprascr. in C. Tum, Mss. ap. Lamb. remunerit. Pro verbis qui nullum conv. renuerit Douatus ad Terent. Heeyr. iv. 1. 36. qui in hortis fuerit.

CAP. XII. 8 H S χ gustarent, et χ genus hujus vitæ. Mox, χ attigisset.—9 Hervag. Manut. Lamb. dedidissent.—10 χ et Gembl. concessu.—1 H χ soleant.—2 C ψ videre: H et S videris. H et χ non agnoscunt præpositionem

NOTE

^h Frustra litigantem] Sæpe causa ceciderat Clodius: immo videtur Cicero latenter indicare prævaricationis fuisse suspectum.

ⁱ Primum precario] Respondet jam Balbo alteri accnsatori, cui cum bona ejus venia se responsurum dicit.

^k Unguenta sumserit] Unguenta odores sunt, quibus delicosi homines ntebantur: id autem arguebat in Cœlio Balbus.

^l Baias viderit] Baiæ aquæ calidæ sunt in Campania, Puteolos iuter et Misenum, tam opportuna voluptatibus corporis, quam morbis depellendis.

^m Primoribus labris gustassent] Proverbiū est ductum ab iis, qui cibum aut potum tenuiter degustant, nihil inde in stomachum transmittentes.

ⁿ Extremis digitis] Proverbiū ejusdem significationis cum superiore.

^o Omne illud silentium] Auditus quidem est Balbus attente, non quia unum Cœlium accusabat, sed quia universim corruptos juventutis mores oratione sua describebat. Hinc autem nihil in Cœlium efficiebat, quia nihil eorum in eo fuisse probabat.

eam causam, quod, uno reo proposito, de multorum vitiis cogitabamus. Facile est accusare luxuriam. Dies jam me deficiat,⁴ si, quæ dici in eam sententiam possint, coner expromere: de corruptelis, de adulteriis, de protervitate,^p de sumtibus, immensa oratio est. Ut tibi reum neminem, sed vitia⁵ proponas, res tamen ipsa et copiose et graviter accusari potest: sed vestræ sapientiæ est, iudices, non abduci ab reo; nec, quos aculeos habeat severitas gravitasque vestra, cum eos accusator⁶ crexerit^k in rem, in vitia, in mores, in tempora, emittere in hominem et in reum: cum is non suo crimine, sed multorum vitio sit in quoddam odium injustum vocatus.⁷ 30. Itaque severitati tuæ, ut oportet, ita respondere non audeo: erat enim meum, deprecari vacationem^l adolescentiæ, veniamque petere: non, inquam, audeo: perfugiis⁸ non utor ætatis: concessa omnibus jura dimitto: tantum peto, ut, si qua est invidia⁹ communis hoc tempore æris alieni, petulantia, libidinum juventutis, quam video esse magnam, ne huic aliena peccata, ne ætatis ac temporum vitia noceant. Atque ego idem, qui hæc postulo, quin criminibus, quæ in hunc proprie conferuntur,¹⁰ diligentissime respondeam, non recuso.

XIII. Sunt autem duo crimina, auri et veneni; in¹ qui-

^k *Defixerit.*

^l *Immunitatem.*

ante *communi*.—3 Pro *omne* in C *commune*. Mox, ψ *quæ est oratio*.—4 Ern. e conjectura, cum Weiske, Schutz. et Orell. *deficiat*: ceteri *deficiet*. Mox, *possunt omnes* Mss. et edd. præter Ern. qui e conjectura edidit *possint*. Pro *possunt coner* in χ legitur *amen*. Tum, C H S T ψ *exprimere*.—5 Lamb. *vitiu ipsa*. Pro *res T re*; χ a. Pro *tamen* χ habet *non*. Verba *et copiose* absunt a C H S T χ ψ : in T alterum *et quoque* deest. Denique, χ *accusare potes*.—6 χ *accusatores*.—7 T *invocatus*. Mox, Mannt. et Lamb. *oporteret*. Pro *verbis tuæ ut oportet* in χ legitur *me ut opinor*. Paulo post, pro *deprecari vacationem* C H S χ ψ , Erf. Pal. 2. 3. 9. et edd. vet. habent *de pravaricatione*: et statim, iidem *veniam petere*.—8 χ *profugus*.—9 H χ *si qua invid*.—10 H S χ *qui crim.* et T *qui in hunc prope conf.* Ante *proprie* χ ψ , Pal. 2. Grnt. et Oliv. addunt *nondum*; Pal. 3. *mundis*; Pal. 9. et Gembl. *mundum*. Deinde, H S *referuntur*.

CAP. XIII. I Grav. conjecit præpositionem ante *quibus* delend. Statim,

NOTÆ

^p *De protervitate*] Budæus hunc locum explicans, ait protervum eum dici, qui sibi circa libidines temperare non potest.

bus una atque eadem persona¹ versatur. Aurum sumtum a Clodia: venenum quæsitum, quod Clodiæ daretur, dicitur. Omnia sunt alia,² non crimina, sed maledicta jurgii petulantis magis, quam publicæ quæstionis. Adulter, impudicus, sequester,³ convicium est, non accusatio: nullum est enim fundamentum³ horum criminum, nulla sedes. Voces sunt contumeliosæ, temere ab irato accusatore, nullo auctore, emissæ. 31. Horum duorum criminum video fontem, video auctorem,⁴ video certum nomen⁵ et caput. Auro opus fuit: sumsit a Clodia, sumsit sine teste, habuit quamdiu voluit. Maximum video signum cujusdam egregiæ familiaritatis. Necare⁵ eandem voluit; quæsit venenum; sollicitavit quos potuit; paravit; locum constituit; attulit. Magnum rursus odium video cum crudelissimo discidio extitisse. Res est⁶ omnis in hac causa nobis, iudices, cum Clodia, muliere non solum nobili, sed etiam nota:⁷ de qua ego nihil dicam, nisi depellendi criminis causa.⁸ 32. Sed intelligis, pro tua præstanti prudentia, Cn. Domiti, cum hac sola rem esse nobis:⁷ quæ si se aurum Cælio commodasse^x non dicit, si venenum ab

urgetur Mss. omnes et edd. ante Hervag. cum Grnt. Græv. Oliv. Lall. Weiske. *Tractatur susp. Garaton. Maluit Orell. in quibus sub una atque eadem pers. urgetur.* Pro sumtum in χ et Erf. *emtum.*—2 Schutzius e conjectura Ernesti *Omnia sunt illa.* Weiske edidit *Omnia alia non sunt crimina.* Deinde, χ *maled. jurgia.*—3 H χ omittunt *est et fundamentum.* Mox, pro verbis *ab irato accusatore* in H S χ legitur *arbitratu accusatoris.*—4 Lamb. solus, *video auctorem, video fontem.*—5 C ψ *Negare.* Tum, H *eadem;* ψ *eidem;* et C *noluit.*—6 χ omittit *est.*—7 χ *Cn. Domitium hac sola re esse nobis.* Pro *quæ si se C ψ quasisse.* Deinde, H χ *commodasse non dicit;* C T

NOTÆ

¹ *Persona*] Clodius accusavit Cælium de auri et veneni crimine.

² *Sequester*] Sequester hic dicitur de eo qui adulteria conciliat.

³ *Certum nomen*] Per illas voces 'certum nomen' crimen intelligit, de quo lex aliqua judiciorum perlata erat, quod tum certum nomen habere dicebatur: de quo autem nulla erat lex, incertum habebatur. Vide Cic.

de Invent. l. III.

⁷ *Sed etiam nota*] Nota, id est, famosa libidinum suarum nomine.

⁸ *Depellendi criminis causa*] Depellendi a Cælio, qui falso accensatur.

^x *Aurum Cælio commodasse*] Probabile est aurum illud signatum non fuisse (creditum enim aut mutuo datum dixisset), sed aurum solidum et factum, id est, aliquod ornamentum,

hoc sibi paratum esse non arguit; [p. 44.] petulanter facimus,⁸ si matremfamilias,⁷ secus quam matronarum sanctitas postulat, nominamus. Sin, ista muliere remota,⁹ nec crimen ullum, nec opes ad oppugnandum Cœlium illis relinquuntur; quid est aliud, quod nos patroni facere debeamus, nisi ut eos, qui insectantur, repellamus? quod quidem facerem vehementius,¹⁰ nisi intercederent mihi inimicitiae cum istius mulieris viro:² fratrem¹ volui dicere: semper hic erro. Nunc agam modice, nec longius² progrediar, quam me mea fides, et causa ipsa coget: neque enim muliebres unquam inimicitias mihi gerendas^{m 3} putavi, præsertim cum ea, quam omnes semper amicam omnium potius, quam cujusquam⁴ inimicam putaverunt.^a XIV. 33. Sed tamen ex ipsa quæram prius,⁵ utrum me secum severe, et graviter, et prisce agere malit, an remisse, ac⁶ leniter, et urbane. Si illo austero more ac modo; aliquis mihi ab inferis excitandusⁿ est, ex barbatis illis,^b non hac barbula,^c qua ista delectatur;⁷ sed illa horrida, quam in

^m Habendas controversias.

ⁿ Revocandus.

ψ commodasse se non dicit, omisso si ante venenum.—8 ψ facinus.—9 Remota non est in H. Mox, C relinquetur: H S relinquuntur: χ relinquantur. Postea, in C deest nos.—10 χ facerent, omisso vehementius.—1 Barb. Hervag. et Orell, fratre; sic etiam Jul. Rufinian. de Fig. c. 6.—2 H T ne longius. Deinde, H et S cogit.—3 Lamb. inimicitias muliebres unquam mihi ger.—4 Erf. cuiquam, et sic Voss. 2. in Quintil. 1x. 2. 99.

CAP. XIV. 5 χ Sed tum ex ipsa que prius.—6 Pro ac edd. vett. habent et. Tum, T leviter. Postea, Sin illo sex Oxonn. Mss. Ven. 1483. Junt. Hervag. Pro modo in C meo.—7 Ant. Augustinus legi maluit qua isti delectantur, prob.

NOTÆ

ut statua, aut quid ejusmodi quod amico pro tempore commodatur, et recipitur postea.

⁷ Matremfamilias] In Pandectis matremfamilias et matronam pro eadem usurpari legimus; hoc est, pro muliere pudica et honesta, sive vidua sit, sive nupta. Festus vult appellari matronas, quibus habendi stolas jus erat. Patet autem ex hoc Ciceronis textu promiscue verbum utrumque usurpari.

² Istius mulieris viro] P. Clodium festive designat, quem Plutarchus incestam eum tribus suis sororibus consuetudinem habuisse scribit.

^a Inimicam putaverunt] Ironice alludit ad meretriciam Clodia familiaritatem.

^b Ex barbatis illis] Teste Plinio, tonsoribus usi non sunt Romani ante annum 454. et primus omnium instituit radi Africanus.

^c Hac barbula] Pungit Clodium,

statuis antiquis et imaginibus videmus: qui objurget mulierem, et pro me loquatur,⁸ ne ista^d mihi forte succenseat. Existat igitur ex hac ipsa familia aliquis; ac potissimum Cæcus ille:^e minimum enim dolorem capiet, qui istam non videbit: qui profecto si extiterit,⁹ sic aget, et sic loquetur: Mulier, quid tibi cum Cœlio?^f quid cum homine¹⁰ adolescentulo? quid cum alieno? cur aut¹ tam familiaris huic fuisti, ut aurum commodares, aut tam inimica, ut venenum timeres? Non patrem tuum videras?^g non patrum, non avum, proavum, atavum audieras consules fuisse? 34. non denique modo te Q. Metelli^h matrimonium tenuisse sciebas, clarissimi ac fortissimi² viri, patriæque amantissimi? qui simulac pedem limine extulerat,^o omnes prope³ cives virtute, gloria, dignitate superabat? cui⁴ cum ex amplissimo genereⁱ in familiam clarissimam nupsisses, cur tibi

^o *Exiverat de civitate.*

//////////

Ursino. In C S T ψ sed ex illa horrida.—8 H quæ objurget mul. et Lamb. et qui pro me loq. Pro ne ista mihi T habet ut mihi; χ ne is tamen. Pro Existat in χ ex ista.—9 C ψ extitit.—10 Aquila Rom. de Fig. c. 3. omittit homine.—1 χ autem. In H T χ non legitur huic. Statim, χ commendares, aut tam inim., ut ven. non tim. Tum, ψ num patrem tuum vid. et C T ψ num patrum, num avum. In H desunt verba non patrum, et ab H χ proavum abest. Pal. 2. 3. non patrum, avum, atavum: Pal. 9. non patrum, non avum, non atavum: Lamb. non patrum, non avum, non proavum, non atavum. Pro audieras, H videras; et paulo post, C num denique modo.—2 χ clarissimi ac fortiss. ead. ante Lamb. clariss. et fortiss.—3 In χ deest prope.—4 C H S χ ψ non

NOTÆ

quæ barbatulo amatore et fratre suo maxime tenebatur.

^d *Ne ista*] Clodia.

^e *Cæcus ille*] Appius Clodius, abavus ipsius Clodiæ, Cæcus dictus est, quia longam annorum seriem orbatus luminibus egit, ut refert Valerius VIII. 14. Stemma Clodianum descriptum habet Abram. in orat. pro Cælio, § 33. not.

^f *Mulier, quid tibi cum Cælio*] Prosopopœia elegans, qua in persona Cæci Clodiam carpit.

^g *Non patrem tuum videras*] Appius Claudius Pulcher, Clodiæ parens, consul fuit cum Pub. Servilio Isaurico, A. U. C. 674. Suetonius in Tib. cap. 1. refert, Claudius duodeciginta consulatus, quinque dictaturas, censuras septem, triumphos sex, duas ovationes obtinuisse.

^h *Q. Metelli*] Q. Metellus Celer, qui fuit consul A. U. C. 693. Clodiam uxorem habuit.

ⁱ *Ex amplissimo genere*] Ex familia Clodiana patricia transiverat in fa-

Cœlius tam⁵ conjunctus fuit? Cognatus? affinis? viri tui familiaris? nihil horum. Quid igitur fuit, nisi quædam temeritas ac libido? nonne te,⁶ si nostræ imagines viriles^k non commovebant, ne progenies quidem mea, Q. illa Claudia,^l æmulam domesticæ laudis in gloria muliebri esse admonebat? non virgo illa Vestalis^m Claudia, quæ patrem complexa triumphantem, ab inimico tribuno plebisⁿ de curru detrahi passa non est? Cur te fraterna vitia potius, quam bona paterna, et avita, et usque a nobis cum⁷ in viris, tum etiam in fœminis repetita, moverunt? Ideone⁸ ego pacem Pyrrhi^o diremi, ut tu amorum turpissimorum quotidie fœdera ferires?^p ideo aquam adduxi,^q ut ea tu

//////////

agnoscent cui.—5 In C tam omittitur. Ern. conjecit legend. tam conj. fuit? Fuit cogn.?—6 Non te e conjectura Ursini dedit Orell. Mox, ψ prog. quædam mea, . . . æmula dom. laudis in gl. mul. esse ammonetur. Pro non virgo C ψ num virgo.—7 C H χ et usque nobiscum.—8 ψ Ideo me, et mox, am. fœdissimorum quotidie. Ven. 1480. quotidiana fœdera quotidie ferires. Deinde, ψ

NOTÆ

miliam Metellorum, quia Metello Celeri nupserat. Amplissima tum Clodiorum, tum Metellorum familia fuit, cum hoc discrimine; quod Clodii illi patricii, Metelli plebei fuerint: e gente autem Cæcilia fuerunt Metelli; sic dicti a voce militari, quæ mercenarium significat.

^k *Nostræ imagines viriles*] Imagines intelligit eorum qui in hac Clodiorum familia claruerunt. Hæ autem imagines in domum aliquando maritorum ab uxoribus transferebantur.

^l *Illæ Claudia* [*Clodia*] Hæc Clodia, quod elegantiori veste indueretur, parum pudica habita est: sed Deæ Cybeles testimonio id falsum deprehensum est, cum illius Clodiæ opera Cybeles simulacrum in urbem delatum est, quod vado Tiberino adhærescens cingulo suo ad litus extraxit.

^m *Virgo Vestalis*] Hæc Vestalis patrem triumphantem, injussu populi, ascenso simul curru, usque in Ca-

pitulum prosecuta est, ne vetare aut interdicare cuiquam tribunorum fas esset. De hac Vestali loquitur Suetonius in Tiberio, et Valer. lib. v.

ⁿ *Tribuno plebis*] Tribuni plebis intercedere poterant, ne quis triumpharet. Sic apud Livium lib. xxxix. M. Albutius tribunus plebis M. Fulvii triumpho obstitit.

^o *Pacem Pyrrhi*] Post devictam a se Italiam, quatuor annos cum Tarentinis bella acerbissima Romani gesserunt, et Pyrrhum regem Epirotarum in auxilium vocaverunt, et pacem cum Tarentinis inire deliberrant. Sed Appius Cæcus lectica delatus in senatum, magna voce et firmis lateribus eam dissuasit. Vide Ciceronem in Catone.

^p *Fœdera ferires*] Alludit ad fœderis faciendi verbum, in quo porca feriebat.

^q *Aquam adduxi*] Appius ille Cæcus aquam Anienem in urbem induxit

inceste^p uterere? ideo viam munivi,^r ut eam tu alienis viris comitata celebrares?^q xv. 35. Sed quid ego, iudices, ita gravem personam induxi,⁹ ut verear, ne se idem Appius repente convertat, et Cœlium incipiat accusare illa sua gravitate censoria? Sed videro¹⁰ hoc posterius, atque ita, iudices, ut vel severissimis disceptatoribus^s M. Cœlii vitam me probaturum esse confidam.^t Tu vero, mulier, (jam enim ipse tecum, nulla persona introducta, loquor) si ea, quæ facis, quæ dicis, quæ insimulas,^r² quæ arguis, probare cogitas; rationem tantæ familiaritatis, tantæ consuetudinis, tantæ conjunctionis reddas atque exponas necesse est. Accusatores quidem libidines, amores, adulteria, Baias,^t actas, convivias,³ comissiones,^u cantus, symphonias,^x navigia^y jactant: 4 iidemque significant, nihil se, te invita,

^p Impure.^q Frequentares.^r Accusas.

aquam deduxi. H χ omittunt tu. Postea, HS χ ut et eam. Pro celebrares Erf. et Pal. 9. tenebrares.

CAP. xv. 9 *Introduxi* Mss. nonnulli et edd. Quintil. ix. 2. 60. Pro *ne* T habet *ut*; pro *se* $\chi\psi$ si. Mox, H *ut Cœlium*.—10 T ψ , Erf. *video*. Tum, in T *ita* deest. *Ut* non agnoscunt C T ψ ; et *vel* non est in χ . Paulo post, H *disceptationibus*.—1 T *confundam*. Deinde, C T ψ et edd. ante Car. Steph. *Tu modo mulier*. Postea, ψ *loquar*.—2 Verba quæ *insimulas* absunt a sex Oxonn. Mss. et edd. ante Junt. Post *insimulas* edd. nonnullæ ante Grut. cum Oliv. addunt *quæ moliris*; Grut. et Græv. *quæ in sororem tuam moliris*. Vid. Nott. Varr. Pro *arguis* C H S T $\chi\psi$, Erf. exhibent *argumenta*: et pro *cogitas: rationem* χ *cogita rationes*.—3 *Baias, acta convivias* S $\chi\psi$: *Baiis acta convivias* edd. ante Grut.—4 C *jactas*. Post *iidemque* χ addit *nihil*. In χ

NOTÆ

A. U. C. 441.

^r *Viam munivi*] Via hæc Appia ab urbe Roma, sive a porta Capena, ad urbem usque Capuan, eaque strata lapidibus, pertinuit; sed quæ postea a Julio vel Augusto Cæsare Brundisium usque perducta est.

^s *Disceptatoribus*] Disceptator appellatur a Cicerone in *Partitionibus*, qui rei et sententiæ moderator est.

^t *Baias*] De his dictum est § 27. not.

^u *Comissiones*] Comissiones convivias sunt, et serotinæ computatio-

nes, quæ post cœnam fiunt. Unde Suetonius in Vitellio refert, quod ille epulas trifariam semper, aliquando quadrifariam divideret, in jentacula, prandia, cœnas, et comissiones.

^x *Symphonias*] Symphonia, teste Isidoro II. 19. 'modulationis temperamentum est ex gravi et acuto sono concordantibus sonis, sive in voce, sive in flatu, sive in pulsu.'

^y *Navigia*] Juxta Baias cives Romani delicatis lacus in hortis suis habebant ex aquæductibus derivatos,

dicere: quæ tu, quoniam mente, nescio qua, effrænata⁴ atque præcipiti,⁴ in forum deferri iudiciumque voluisti, aut diluas oportet, et falsa esse doceas, aut nihil neque⁵ crimini⁴ tuo, neque testimonio credendum esse fateare. 36. Sin autem urbanus me agere mavis; sic agam tecum. [p. 45.] Removebo illum senem durum² ac pæne agrestem: ex hisque tuis⁶ sumam aliquem, ac potissimum minimum fratrem, qui est in isto genere urbanissimus; qui te amat plurimum; qui, propter nescio quam, credo,⁷ timiditatem, et nocturnos quosdam inanes metus, tecum semper pusio cum majore sorore^a cubitavit. Eum putato⁸ tecum loqui: Quid tumultuaris, soror? quid insanis? quid clamore⁹ exorsa, verbis parvam rem magnam facis? vicinum adolescentulum¹⁰ aspexisti: candor hujus te, et proceritas, vultus, oculique pepulerunt: sæpius videre voluisti: nonnunquam¹ in iisdem hortis visa nobilis mulier: illum² filium-familias, patre parco ac tenaci, habere tuis copiis^c devinctum³ non potes: calcitrat,^b respuit, non putat tua dona esse tanti. Confer te alio. Habes hortos ad Tiberim, ac diligenter eo loco præparasti,⁴ quo omnis juvenus natandi

¹ Immodesta.⁴ Iracunda.⁴ Accusationi.² Divitiis.

deest te.—5 χ voluisti, aut diluas oportet, aut nihil neque, &c. Verba aut diluas oportet, et falsa esse doceas non sunt in T.—6 Ex his igitur tuis Mss. omnes et edd. ante Ald. cum Grut. Græv. Oliv. Conjecit Ern. ex his tuis; unde copulam que Orell. uncis inclusit. Deinde, S χ summam. In H χ aliquem deest. Pro minimum χ nimirum. Post fratrem S et edd. ante Lamb. inserunt tuum.—7 In C H χ ψ non legitur credo. Pro timiditatem C ψ temeritatem.—8 χ puto.—9 Lamb. a clamore.—10 H adolescentem. Tum, Gembl. candor heu te. Postea, perpulerunt Mss. pauci, Ald. Hervag. Oliv. perculerunt Lamb. Denique, C sæpe.—1 Ante nonnunquam Mss. nonnulli et edd. vett. cum Lamb. Oliv. Lall. Orell. inserunt fuisti. Deinde, χ in iis hortis.—2 T et illum.—3 χ devinctum.—4 Lamb. e Mss. cum Orell. parasti.

NOTÆ

in quibus animi et deliciarum causa natabant; eosque Baias appellabant.

² Scenam durum] Appium illum Clodium censorem intelligit, de quo jam supra.

^a Pusio cum sorore] Incesti Clodium arguit. Verum pusio parvus

puer dicitur, frequentius tamen masculinum scortum: antiqui enim 'pusium' et 'pusiam' pro puello et puella dicebant.

^b Calcitrat] Calcitrat, id est, rebellis est: translatio ab equis, qui pedibus feriunt, cum repugnant.

causa venit. Hinc licet conditiones^c quotidie legas. Cur huic, qui te spernit, molesta es?

XVI. 37. Redeo nunc ad te, Cœli, vicissim, ac mihi auctoritatem patriam severitatemque⁵ suscipio: sed dubito, quem patrem potissimum sumam. Cæcilianumne^{6d} aliquem, vehementem atque durum? 'Nunc enim demum mihi animus ardet, nunc meum cor⁷ cumulatur ira;' aut illum,⁸ . . . 'O infelix, o sceleste!'^f . . . Ferrei sunt isti patres.^g . . . 'Egone quid dicam?'^h egone quid velim? quæ⁸ tu omnia tuis fœdis factis facis, ut nequicquam⁹ velim.' Vix ferenda diceret talis pater: 'cur te in istam viciniamⁱ meretriciam contulisti? cur illecebris cognitis non refugisti? cur alienam ullam mulierem nosti? dide ac dissice,^{9k} per me licebit. Si egebis, tibi dolebit:¹⁰ mihi

v Frustra.

CAP. XVI. 5 C T patriamque severitatem.—6 χ summam: Cæcilianumne. Ante aliquem H S χ addunt an.—7 C H ψ, Rom. Junt. nunc enim meum cor. Beier Offic. t. i. p. 178. coniecit legend. nunc demum meum. Verba nunc meum in T desunt. Pro cumulatur C tumulatur; χ emulatur. Tum, Lamb. An illum. —8 Ante quæ H S χ ψ inserunt Egone? Mox, χ ut nequaquam. T non habet vclim. Lamb. edidit Vix ferendi. Diceret talis pater. Pro talis H S ista; χ iste.—9 Dii Deæ discite Erf. de te ac ediscere Franc. dede te ac discite edd. vett. cum Oliv. dede te ac disjice Lamb. 1566. Dide, disjice Orell. dede ac discite Mss. ap. Lamb. qui coniecit legend. dide ac discite. Hotomannus suspicabatur dide ac dissice. Pro dide te T habet responde; χ Dii Deæque; C T ψ dide, sine te: et pro dissice, quod C H S T omittunt, in χ legitur addisce; ψ discite. Pro verbis per me licebit. Is egebis T plicebit si egebit.—10 χ dole-

NOTÆ

^c *Hinc licet conditiones*] Monet ex juvenibus illis, qui quotidie conflunt ad hortos, quos Tiberi vicinos habet, natandi causa, posse sibi aliquem eligere, qui cupiditati ejus serviat.

^d *Cæcilianumne*] Cæcilius poëta comicus fuit, qui sæpe senes morosos et graves inducit.

^e *Aut illum*] 'Sbanditur, potissimum sumam,' nempe hunc alium qui a poëta plenus iracundia in filium effertur.

^f *O infelix, o sceleste*] Prosopopœia duri patris et severi Cœlium objur-

gantis.

^g *Ferrei sunt isti patres*] Verba Ciceronis sunt ista: ferreos autem vocat, quia nulla benevolentia et amoris significatione ducuntur.

^h *Egone quid dicam*] Verba citat ex poëta Cæcilio desumpta.

ⁱ *Viciniam*] Semigrarat a paternis ædibus Cœlius ad Palatinum montem, ubi Clodia habitabat.

^k *Dide ac dissice* [*disside*] Id est, dissipata ac disperda rem familiarem, per me licebit. Verba sunt poëtæ.

sat est, qui,¹ ætatis quod reliquum est, oblectem meæ.¹
 38. Huic tristi ac directo seni¹ responderet Cœlius, se
 nulla cupiditate inductum de via decessisse.^{2 m} Quid
 signi? Nulli sumtus, nulla jactura, nulla versura. At
 fuit fama. Quotusquisque istam³ effugere potest in tam
 maledica⁴ civitate? Vicinum ejus mulieris miraris male
 audisse, cujus frater germanus sermones iniquorum⁵ effu-
 gere non potuit? Leni vero et clementi patri, cujusmodi
 ille est:⁶ . . . 'Fores effregit?ⁿ restituentur: discidit ves-
 tem? resarciatur,' Cœlii causa esset expeditissima.^a Quid
 enim esset, in quo se non facile defenderet? Nihil jam⁷ in
 istam mulierem dico: sed, si esset aliqua^{8 o} dissimilis ist-
 tius, quæ se omnibus pervulgaret, quæ haberet palam de-
 cretum^b semper aliquem, cujus in hortos, domum, Baias,^{9 p}
 jure suo libidines omnium commearent;^c quæ etiam aleret

^z Quo.^a Optima.^b Certum sibi.^c Congrederentur.

//////////

bunt. Vreba sat est non sunt in χ .—1 C T ψ me. Mox, *directo* Erf. Pal. 9. Ms. Vict. Mss. Lambini, cum Lamb. Grut. Ern. Weiske, Schutz. et Orell. *decrepito* ceteri. Tum, Erf. *seniori*.—2 χ *deductum*, et HS χ ψ *de via descivisse*. Pro *signi* C ψ *si igitur*; T *si qui*.—3 Orell. e Taur. *recepit Quotusquisque est, qui istam*.—4 C *maledicta*. Mox, in ψ *miraris* deest.—5 C *inimicorum*.—6 *Post est* C S T ψ *addunt responderet*. Mox, T *vestemne? sarcietur*. Pro *Cœlii C filia*; omnes alii Mss. et edd. ante Junt. cum Græv. et Orell. *filii*. Pro *vulg. est* Ern. e conjectura cum Weiske et Schutz. *edidit esset*.—7 HS χ *Nihil enim*.—8 H χ *omittunt aliqua*. Pro *dissimilis* margo Crat. *similis*; et pro *quæ* χ *qui*. Deinde, HS χ *pervulgasset*, et paulo post *discretum*; sic etiam Pal. 2. 3. Gulielmius *conjecit secretum* legend. Garaton.

NOTE

¹ *Directo seni* [*decrepito seni*] 'Decrepitus senex,' ut Festus ait, 'est desperatus jam vita; ut crepusculum, extremum diei tempus: sive decrepitus dictus, quia, propter senectutem, nec movere se, nec ullum facere potest crepitum.' Scaliger vero in *Conjectaneis* senes ait dici decrepitos, translatione petita a *Incernis*, quæ decrepare dicuntur, cum expirantes crepitum edunt.

^m *De via decessisse* [*discessisse*] De via discedere, metaphora est a via-

toribus, qua significat se non a virtute aberravisse: probat autem, quia nullos sumtus, nullam jacturam bonorum fecit, nec mutuatus est ut debitum aliud dissolveret.

ⁿ *Fores effregit*] Verba sunt patris lenis erga filium, qualis describitur a Terentio in *Adelph.*

^o *Sed si esset aliqua*] Præteritione Clodiæ mores describit.

^p *Baias*] Baiæ lacus fuerunt in Romanorum hortis.

adolescentes, et parsimoniam patrum suis sumtibus sustentaret; si vidua libere,¹⁰ proterva petulanter, dives effuse, libidinosa meretricio more viveret; adulterum¹ ego putarem, si quis hanc paulo liberius salutasset?

XVII. 39. Dicet aliquis, Hæc igitur est² tua disciplina? sic tu instituis adolescentes? ob hanc causam tibi hunc puerum parens³ commendavit et tradidit, ut in amore et voluptatibus⁴ adolescentiam suam collocaret; et hanc⁵ tu vitam atque hæc studia defenderes? Ego, si qui,⁹ iudices, hoc robore animi, atque hac indole virtutis ac continentiae fuit, ut respueret omnes voluptates, omnemque vitæ suæ⁶ cursum in labore corporis, atque in animi contentione conficeret;^d quem non quies, non remissio, non æqualium studia, non ludi, non convivia⁷ delectarent; nihil in vita expetendum putaret, nisi quod esset cum laude et cum dignitate conjunctum; hunc mea sententia divinis quibusdam bonis instructum atque ornatum puto. [p. 46.] Ex hoc genere illos fuisse arbitror, Camillos,^{8r} Fabricios,⁸ Curios,^t omnesque eos, qui hæc ex minimis^u tanta fecerunt.

^d Contereret.

legi maluit *delectum*.—9 Pantagathus suspicabatur *balneas* legend.—10 χ libera.—1 χ ψ *adulterium*.

CAP. XVII. 2 Orell. e Taur. recepit *Hæc est igitur*.—3 Lamb. *parens tibi hunc puerum*.—4 *In amore atque in voluptate* C: *in amore atque in voluptatibus* Erf. Barb. *in amoribus atque in voluptatibus* Lamb. *in amore ac voluptatibus* Ven. 1480. Junt.—5 Orell. e Taur. recepit *et ut hanc*. In H χ deest *tu*. Postea, C ψ *defendes*. Tum, *si quis* T et edd. pleræque ante Grut. Denique, χ *atque indole*: Taur. *atque in hac indole*.—6 Junt. Lamb. *suæ vitæ*. H χ non agnoscunt præpositionem ante *animi*.—7 Taur. *convivium*. Mox, H S χ *cum laude et honore et dignitate*.—8 χ *arbitror cum illo Can*. In Taur. legitur, *illos*

NOTÆ

⁹ *Ego, si qui, &c.*] Optimum vitæ cursum describit.

^r *Camillos*] Camillus ejectus in exilium a suis, succurrit ingrata patriæ, cum urbs a Gallis esset occupata, et Capitolium obsessum. Plut. in ejus vita.

^s *Fabricios*] Fabricius oblatum sibi a Pyrrho aurum repudiavit. Is in tanta paupertate vixit, ut decreto

senatus, publicis sumtibus funus ejus curatum sit.

^t *Curios*] Curius de Samnitibus triumphavit. Quaterna agri jugera populo viritim distribuit, totidem sibi deinde constituit, neminem esse existimans debere, cui non tantum sufficeret.

^u *Qui hæc ex minimis, &c.*] Hi clari viri gloriam hujus urbis et populi

40. Verum hæc genera virtutum non solum in moribus nostris, sed vix jam in libris reperiuntur. Chartæ quoque, quæ illam pristinam severitatem continebant, obsoleverunt; ⁹ neque solum apud nos, qui hanc sectam ¹⁰ rationemque vitæ, re magis, ² quam verbis, secuti sumus, sed etiam apud Græcos, doctissimos homines; ¹ quibus, cum facere non possent, loqui tamen, ² et scribere honeste et magnifice licebat. Alia quædam, ^a mutatis Græciæ temporibus, præcepta extiterunt. 41. Itaque alii voluptatis causa omnia ³ sapientes ^b facere dixerunt; neque ab hac orationis turpitudine eruditi homines refugerunt: alii ^c cum voluptate dignitatem conjungendam putaverunt, ut res maxime inter se repugnantes dicendi facultate conjungerent. Illud unum directum iter ad laudem cum labore ⁴ qui probaverunt, prope jam soli in scholis sunt relictæ: multa enim nobis ⁵ blandimenta natura ipsa genuit, quibus sopita virtus conniveret: ⁶ et interdum multas vias adolescentiæ lubricas ^f ostendit, quibus illa insistere, aut ingredi ⁷ sine casu

^e *Obruta assentiret.*

^f *Periculosas.*

//////////

Fabricios fuisse arbitror, Camillos, Curios. Voc. eos non est in H χ, neque hæc in H S χ ψ.—9 χ, Ald. Manut. Car. Steph. Verburg. obsoluerunt: ψ et edd. nonnullæ absoluerunt.—10 ψ septem. Pro vitæ re χ vita: in Erf. rationemque vitæ magis quam verba.—1 ψ non habet homines.—2 χ tum. Postea, pro alia in H aliqua.—3 Omnia non est in χ.—4 Ad laudem cum labore directum iter Ven. 1483. Ald. Naug. Cam. Steph. Lamb. cum labore ad laudem directum iter Hervag. Deinde, prope soli jam Barb. Ven. 1483. Junnt. Naug.—5 In χ deest nobis.—6 Edd. Lamb. conniveret. Garaton. suspicabatur legend. conniveret interdum; et multas.—7 Pro ingredi Erf. exhibet attingere. Pro aut, ante prolapsione, Taur. Lamb. et Orell. habent ac. Tum, pro læsione χ: pro-

NOTE

Romani tantum extulerunt.

^x *Obsoluerunt*] Obsoluerunt, id est, ab usu recesserunt, et quasi defecerunt.

^y *Qui hanc sectam*] Philosophicam nempe.

^z *Re magis*] Romani factis virtutem professi sunt, at verbis tantum Græci, de qua solum magnifice scriperunt.

^a *Alia quædam*] Mutatis antiquæ Græciæ temporibus, præcepta quædam, molliora scilicet et accommodata voluptatibus, data sunt.

^b *Sapientes*] Epicureos philosophos denotat, qui virtutes famulari voluptati volebant.

^c *Alii*] Stoicos philosophos intelligit, qui omnia ad virtutis normam dirigebant.

aliquo, aut prolapsione vix posset, et multarum rerum jucundissimarum varietatem dedit, qua non modo hæc ætas, sed etiam jam⁸ corroborata caperetur. 42. Quamobrem si quem forte inveneritis, qui aspernetur oculis pulchritudinem rerum, non odore ullo, non tactu, non sapore capiatur, excludat auribus omnem suavitatem; huic homini ego fortasse, et pauci, Deos propitios, plerique⁹ autem iratos putabunt. XVIII. Ergo hæc deserta via⁸ et inculta, atque interclusa^h jam frondibus¹⁰ et virgultis, relinquatur: detur aliquid ætati: sit adolescentia liberior: non omnia voluptatibus denegentur: non semper¹ superet vera illa et directa ratio: vincat aliquando cupiditas voluptasque rationem, dummodo illa in² hoc genere præscriptio moderatioque teneatur: parcat juvenus pudicitiaæ suæ; ne spoliat alienam; ne effundat patrimonium; ne scœnore trucidetur;³ ne incurrat in alterius domum atque famam; ne probrum castis, labem integris, infamiam bonis inferat: ne quem vi terreat:⁴ ne intersit insidiis; scelere careat: postremo, cum paruerit voluptatibus, dederit aliquid temporis ad ludum ætatis, atque ad inanes⁵ hasce adolescentiaæ cupiditates; revocet se aliquando ad curam rei domesticæ, rei forensis, rei publicæ:⁶ ut ea, quæ ratione antea non perspexerat, satietate abjecisse, experiendo contempsisse videatur.

43. Ac multi, et⁷ nostra et patrum majorumque memoria, judices, summi homines, et clarissimi cives fuerunt, quorum

⁸ Ratio vivendi.

^h Impedita.

lesione Erf. Gembl. Pal. 2. 3. 9. et Grut. Copulam ante multarum H et Laub. omittunt.—8 In H et χ deest jam. Tum, ψ caperet.—9 χ plerunque. Deinde, H putaverunt: S putarunt: χ putaverim.

CAP. XVIII. 10 Quidam, teste Orell., conjecit fruticibus legend. Mox, in Taur. detur aliqui ludus ætati.—1 χ nam semper. Mox, directa via ac ratio Lamb. 1566. ipso postea improbaute.—2 χ omittit præpositionem. Tum, Erf. perscriptio.—3 χ aliena, et mox ne sen. trucidet. Erf. ne inferiore trucidaretur. Porro, ne currat (χ incurrat) in alterius domum atque famam χ et Erf. ne incurrat in alterius domum ac familiam e Ms. Memmian. recepit Schutz.—4 Ne quem interreat χ et Ms. Gruteri: ne quem intereat Pal. 9. ne quem interimat edd. vett. Mox, χ scel. caruerit.—5 Lamb. atque inanes. In T deest inanes.—6 Ms. Car. Steph. rei que publicæ. Tum, χ qua ratione; et T, Junt. prospexerat.—7 At multa et χ : At multi et Ven. 1483. Junt. Ac multi quidem

cum adolescentiæ cupiditates defervissent,^{i 8} eximiæ virtutes, firmata jam ætate, extiterunt. Ex quibus neminem mihi necesse est nominare: vosmet vobiscum recordamini: nolo enim cujusquam fortis^d atque illustris viri ne minimum⁹ quidem erratum cum maxima laude conjungere. Quod si facere vellem, multi a me summi atque ornatisimi viri prædicarentur; quorum partim nimia libertas in adolescentia, partim profusa luxuries,¹⁰ magnitudo æris alieni, sumtus, libidines, nominarentur: quæ multis postea virtutibus oblecta,^k adolescentiæ, qui vellet, excusatione defenderet. XIX. 44. At vero in^l M. Cœlio (dicam enim jam confidentius de studiis ejus honestis, quoniam² audeo quædam, fretus vestra sapientia, libere confiteri) nulla luxuries reperietur, nulli sumtus,³ nullum æs alienum, nulla conviviorum ac lustrorum libido:^e quod quidem vitium ventris et gutturis⁴ non modo non minuit ætas hominibus, sed etiam auget. [p. 47.] Amores autem, et hæ deliciæ (quæ vocantur), quæ firmiore animo præditis diutius molestæ non solent esse, (mature enim et celeriter deflorescunt) nunquam hunc occupatum impeditumque tenuerunt. 45. Audistis, cum pro se diceret: audistis autea, cum accusaret:^f

ⁱ Refriguissent.^k Obscurata.

et Lamb.—8 *Deservissent* C T χ : *deferbuissent* HS et edd. vett. pleræque. Deinde, *virtutis* χ , Erf. et edd. ante Ald.—9 Pro *ne minimum* in χ *nemini*.—10 Erf. *luxuria*. *Statio*, *sumptus libidinis* Erf. et Mss. plerique Gruteriani, cum Lamb. Tum, T *nominantur*: Lamb. *numerarentur*. Pro *quæ* HS χ exhibent *hæc*; et pro *postea* χ *præterea*. Porro, HS *oblecta*. Pro *excusatione* χ *habet virtute*.

CAP. XIX. 1 χ præpositionem omittit. In eodem Ms. desunt voces *enim jam*.—2 C H S T χ *quondam*. Pro *quædam*, quod in T deest, χ ψ habent *quodam*. Postea, χ non agnoscit *libere*.—3 C *reperitur*; et HS χ *nullus sumptus*. Mox, pro *lustrorum* in Mss. Lambini legitur *stuprorum*.—4 C T ψ , Erf. Pal. 1. 2. 4. 9. Gembl. Ms. Vict. *gurgitis*. Deinde, H χ *non imminuit ætas*; et C *sed auget, sine etiam*. Paulo post, pro *autem* in χ *enim*, et pro *quæ*

NOTÆ

^d *Cujusquam fortis*] Catulum et Cæsarem forte intelligit, quorum multis vitiis junior ætas inquinata, virili claruerunt.

^e *Lustrorum libido*] Lustra loca

sunt, ubi turpiter ventri et voluptatibus ceteris indulgent.

^f *Cum accusaret*] Cælius Polam accusavit, ut jam in orationis argumento dictum est.

(defendendi hæc causa,⁵ non gloriandi loquor :) genus orationis, facultatem, copiam sententiarum atque verborum, quæ vestra prudentia⁶ est, perspexistis. Atque in eo non solum ingenium elucere ejus videbatis; quod sæpe, etiamsi industria non alitur, valet tamen⁷ ipsum suis viribus: sed inerat (nisi me propter benevolentiam forte⁸ fallebat) ratio, et bonis artibus instituta, et cura et vigiliis elaborata. Atque scitote, judices, eas cupiditates,⁹ quæ obijciuntur Cœlio, atque hæc studia, de quibus disputo, non facile in eodem homine esse posse. Fieri enim⁹ non potest, ut animus libidini deditus, amore, desiderio, cupiditate, sæpe nimia copia, inopia etiam nonnunquam¹⁰ impeditus, hoc, quicquid est, quod nos facimus in dicendo, non modo agendo,¹ verum etiam cogitando possit sustinere.

46. An vos aliam causam esse ullam² putatis, cur, in tantis præmiis eloquentiæ, tanta voluptate dicendi, tanta laude, tanta gratia,³ tanto honore, tam sint pauci, semperque fuerint, qui in hoc labore versentur? Obterendæ⁴ sunt omnes voluptates; relinquenda studia delectationis, judices, ludus, jocus, convivium, sermo est pæne familiarium⁵ deserendus: quæ res in hoc genere⁶ homines a labore studioque dicendi deterret; non, quo¹ aut ingenia deficient, aut

¹ Non quia.

//////////

in C quo.—5 C ψ def. hoc causa. Tum, ψ , Rom. Ven. 1483. Junt. eloquor.—6 χ quæ vera prud., et mox At in eo. Pro in eo H habet meum. Tum, χ ing. ducere, et C H S ψ ejus videbatur.—7 H et si ind. et χ non aliter, valet tantum. Pro sed inerat T servierat; Lamb. sed in eo erat.—8 In H χ deest forte. Tum, H S et edd. ante Grut. oratio. Paulo post, Lamb. et Weiske Atqui scitote.—9 H χ non habent enim.—10 χ nunquam.—1 In dic., quoquo modo agendo C H S T χ ψ , Gembl. Pall. et Ms. Gruteri.—2 In H S χ deest ullam.—3 Ald. Crat. Hervag. gloria.—4 Conterendæ Pal. unus et margo Crat. Omittendæ C S ψ et edd. ante Grut. Mox, χ studia dilectionis. Mss. plerique et edd. ante Grut. omittunt judices.—5 Sermo etiam pæne omnium fam. Mss. pauci et edd. ante Lamb. qui dedit sermo pæne omnis, omisso est.—6 χ Quare in hoc gen. Pro verbis homines a labore studioque dicendi H S χ habent labor conficiendi homines a studio. Garatono suspectum est verbum dicendi, pro quo in Barb. et edd.

NOTE

⁹ Eas cupiditates] Voluptates et libidines non possunt esse cum iis studiis quæ ad rhetoricam et eloquentiam pertinent.

doctrina puerilis.^b 47. An hic, si sese isti vitæ dedisset, consularem⁷ hominemⁱ admodum adolescens in iudicium vocavisset? hic, si laborem fugeret, si obstrictus voluptatibus teneretur, in hac acie^k quotidie versaretur? appeteret inimicitias?^l in iudicium vocaret? subiret periculum capitis?^m ipso⁸ inspectante populo Romano,ⁿ tot menses aut de salute, aut de gloria dimicaret? XX. Nihil igitur illa vicinitas redolet?^o nihil hominum fama? nihil Baiæ^p denique ipsæ loquuntur? Illæ vero non loquuntur solum, verum etiam personant, huc⁹ unius mulieris libidinem esse prolapsam,^m ut ea non modo solitudinem ac tenebras atque hæc flagitiorum integumenta^{n 10} non quærat, sed in turpissimis rebus frequentissima celebritate et clarissima luce lætetur.

48. Verum si quis est, qui etiam meretriciis amoribus interdictum juventuti putet; est ille quidem valde severus: negare non possum: sed abhorret non modo ab hujus^r seculi licentia, verum etiam a majorum consuetudine, atque

^m Devenisse.

ⁿ Occultationes.

ante Junt. legitur *discendi*. Tum, Lamb. *non quod aut ing.*—7 ψ *consiliarem*.—8 C T ψ *ipse*. Mox, Lamb. *solus tot jam menses*.

CAP. XX. 9 H S χ ψ *hujus*. Mox, χ *ut non modo, sine ea*.—10 H S χ ψ et edd. ante Hervag. *tegumenta*. Pro *non quærat* ψ *quærat*; H S χ *requirit*.

NOTÆ

^b *Doctrina puerilis*] Per doctrinam puerilem aut ipsas rhetoricæ præceptiones, vel ipsam grammaticam intelligit, quas necesse est a pueritia comparari, ut quis orator evadat.

ⁱ *Consularem hominem*] M. Antonium, qui Ciceronis in consulatu collega fuit, Cælius vocavit in iudicium.

^k *In hac acie*] Id est, judiciis et causis forensibus: translatio a gladiatoribus.

^l *Appeteret inimicitias*] Subibant accusatores potentium inimicitias, cum eos in iudicium vocabant.

^m *Subiret periculum capitis*] Subire capitis periculum dicitur accusator, qui calumniæ periculum subit, nam calumniæ damnatos sequitur infamia.

ⁿ *Ipsa inspectante populo Romano*] In foro habebatur hoc iudicium, ubi frequens adesse populus solebat.

^o *Nihil igitur illa vicinitas redolet*] Id est, non debet venire in suspicionem libidinis Cælius, cum vicinus Clodiæ in Palatio habitaverit?

^p *Nihil Baiæ*] Navigationes in hortis cum Clodia.

concessis.^o 2 Quando enim hoc factum non est? quando reprehensum? quando non permissum? quando denique fuit, ut, quod licet, non liceret? Hic ego jam rem definiam: 3 mulierem nullam nominabo: tantum in medio relinquam.⁴ 49. Si quæ non nupta mulier domum suam patefecerit omnium cupiditati, palamque sese in meretricia vita collocarit,⁵ virorum alienissimorum conviviis uti instituerit; 6 si hoc in urbe, si in hortis, si in Baiarum illa celebritate faciet; si denique ita sese geret, 7 non incesso solum, sed ornatu atque comitatu, non flagrantia oculorum, non libertate sermonis, sed etiam complexu, osculatione, aquis, 8 navigatione, conviviis, ut non solum meretrix, sed etiam procax videatur; 9 cum hac si quis 10 adolescens forte fuerit, utrum hic tibi, L. Herenni, 5 adulter, 1 an amator, expugnare pudicitiam, an explere libidinem voluisse videatur? 50. Obliviscor jam injurias, Clodia: 2 depono memoriam doloris mei: quæ abs te 4 crudeliter in meos, 3 me

o Quæ conceduntur.

//////////

—1 χ ejus. Pro seculi, quod in χ deest, H et S habent ævi.—2 Ern. conj. concessu. Mox, non factum est edd. pleræque ante Grut. cum Orell. non factitatum est Lamb. In χ deest negativa particula, sed habet \bar{q} non reprehensum.—3 χ jam rem non definiam: Hervag. Lamb. rem jam definiam.—4 χ relinquamus. Tum, edd. pleræque ante Grut. cum Orell. Si qua. Postea, C ψ et edd. ante Hervag. patefaceret.—5 χ vitia, et C T ψ ac edd. ante Hervag. collocaret.—6 C T ψ institueret: H S χ decreverit.—7 H S χ , Schutz. et Orell. gerat. Mox, H S χ solo.—8 Pro aquis Ern. conjecit actis legend.—9 Non solum meretrix procaxque vid. C H S T χ ψ , Erf. Pall. et edd. ante Junt. non solum mer. sed etiam proterva procaxque vid. Pal. 1. non solum mer. sed etiam proterva meretrix vid. Ms. Lamb. non solum mer., sed etiam proterva meretrix procaxque vid. dedit Orell.—10 C et Orell. si qui.—1 In H ψ non legitur adulter.—2 Lamb. Orell. injurias tuas, et C ψ Clodia: T Clodio.—

NOTÆ

¶ In medio relinquam] Unicuique permittit, ut de ea ad arbitrium suum judicet.

¶ In meretricia vita collocarit] Nemini mulieri quæstum suo corpore facere licuit, nisi quæ licentiam stupri apud ædiles vulgasset. Vide Tacitum sub fin. lib. II. Ann. Ea autem ipsis conditio imposita fuit, ut jure cederent et dignitate matrona-

rum. Inducit autem exemplum hypotheticum, quo meretricem describit.

¶ Herenni] Herennius unus fuit ex accusatoribus Cælii.

¶ Quæ abs te] Familia Ciceronis misere a Clodianis vexata est, cum ipse in exilium abiit. Vide orat. pro Domo, § 59.

absente, facta sunt, negligo. [p. 48.] Ne sint hæc in te dicta, quæ dixi : sed ex te ipsa requiro, quoniam et crimen accusatores abs te, et testem ejus criminis te ipsam dicunt se⁴ habere : si qua mulier sit hujusmodi, qualem ego paulo ante descripsi, tui dissimilis,⁵ uita institutoque meretricio; cum hac aliquid adolescentem hominem habuisse⁶ rationis, num tibi perturpe aut perflagitiosum esse videatur? Ea si tu non es, sicut ego malo; quid est, quod objiciant⁷ Cælio? sin eam te volunt esse; quid est, cur nos crimen hoc, si tu contemnis, pertimescamus? Quare nobis da viam⁸ rationemque defensionis: nam aut pudor tuus defendet, nihil a M. Cælio petulantius esse factum; aut impudentia et huic et ceteris magnam ad se defendendum facultatem⁹ dabit.

XXI. 51. Sed quoniam emersisse jam e vadis,¹⁰ x et scopulos prætervecta videtur oratio mea, perfacilis mihi reliquus cursus ostenditur. Duo sunt enim crimina,¹ uua in muliere, summorum facinorum: auri, quod sumtum a Clodia dicitur; et veneni, quod ejusdem Clodiæ necandæ causa parasse Cælium criminantur.² Aurum sumsit, ut dicitis, quod L. Luceii⁷ servis daret, per quos³ Alexandrinus Dio,² qui tum apud Luceium habitabat, necaretur. Magnum crimen vel in legatis insidiandis,⁴ vel in servis ad hospitem domini⁵ necandum sollicitandis; plenum sceleris

//////////

3 ψ in modos. Mox, χ Nec sint.—4 In H χ deest se. Verba ejus criminis . . . mulier sit non sunt in T. Pro hujusmodi Junt. et Lamb. habent ejusmodi.—5 χ , Erf. et margo Crat. similis. Tum, C ψ meretricioque instituto.—6 S habere: χ habere. Mox, flagitiosum C H S T χ , Ven. 1483. Junt. Hervag.—7 C objiciunt. Deinde, χ si ea te vol. esse: quid es: nos crimen, &c.—8 χ veniam.—9 Et huic defendendi fac. C H S T χ , Erf. Barb. et edd. ante Ald. Tum, H S dedit.

CAP. XXI. 10 C H S χ jam evadens.—1 χ enim hæc crimina.—2 χ criminatur.—3 H S χ per quod.—4 S χ insidiantis: Erf. insidiantes. Lamb. conjecit violandis legend.—5 Domi Mss. nonnulli et edd. ante Lamb. cum Grut.—

NOTÆ

⁴ Tui dissimilis] Ironice loquitur.

¹⁰ Emersisse e vadis] Allegoria sumpta a navigantibus.

⁷ Luceii] Lucecius ille fuit histo-

ricus, ad quem extat Ciceronis epistola.

² Alexandrinus Dio] De hoc dictum est § 23. not.

consilium, plenum audaciæ. 52. Quo quidem in crimine primum illud requiram, dixeritne Clodiæ, quam ad rem⁶ aurum tum sumeret, an non dixerit. Si non dixit, cur dedit? si dixit, eodem se conscientiæ scelere devinxit.⁷ Tunc aurum ex armario tuo promere ausa es? tunc Venerem illam^a tuam spoliatricem^b spoliare ornamentis? Ceterum⁸ cum scires, quantum ad facinus aurum hoc quæreretur, ad necem legati,⁹ ad L. Luceii, sanctissimi hominis atque integerrimi, labem sceleris sempiterni;¹⁰ huic facinori tanto tua mens liberalis conscia, tua domus popularis^c ministra, tua denique hospitalis^d illa¹ Venus, adjutrix esse non debuit. 53. Vidit hoc Balbus: ²e celatam esse Clodiam dixit, atque ita Cœlium ad illam attulisse, se³ ad ornatum ludorum aurum quærere. Si tam familiaris erat Clodiæ, quam tu esse vis, cum de libidine ejus tam multa dicis; dixit profecto, quo vellet^f aurum. Si tam familiaris non erat, non dedit. Ita si verum tibi Cœlius dixit, o immoderata mulier! sciens tu aurum ad facinus dedisti: si non est ausus⁴ dicere, non dedisti. XXII. Quid ego nunc argumentis huic crimini,⁵ quæ sunt innumerabilia,

//////////

6 H S χ ob rem. Deinde, C sumerat. Ernesto atque Garatono suspectum erat tum. Weiske coniecit legend. aurum mutuum sumeret.—7 C dejunxit. Mox, χ ausus es.—8 Ms. Vict. Ceterorum. Pro cum H S χ habent si.—9 Ad necem scilicet legati C S T et edd. ante Hervag. cum Lamb. Pro Luceii C Luculli; T Lucullum; ψ Lucullii.—10 Steph. Lamb. Weiske e conj. Pantagathi sempiternam; et sic volebat Ern.—1 In T deest illa.—2 T hæc, et χ Balba. In Barb. et Ven. 1483. Balbus: facinori tantum cel. ceteræ ante Grut. facinoris tantum cel.—3 Pro te, quod in T deest, ψ habet sed. Tum, Mss. Lambini ornamentum. Pro quævere T quærendum.—4 ψ es ausus.

CAP. XXII. 5 Verba Quid . . . crimini non sunt in T. In H S χ isti cri-

NOTÆ

^a Venerem illam] Clodia simulacrum Veneris aureum habere dicebatur, quam ut meretrix et impudica mulier colebat.

^b Spoliatricem] Spoliatricem appellat, quia Veneris auxilio multos adolescentes patrimonio Clodia spoliaverat.

^c Popularis] Populare dicitur vel quod commune est populo, vel quod

illi gratum est et jucundum.

^d Hospitalis] Propter simulacrum quod in suis ædibus Clodia asservabat, hospitalis dicitur.

^e Vidit hoc Balbus] Balbi testimonium allatum ab accusatoribus irritum facit.

^f Quo vellet] In quem usum aurum illud insumere vellet, Cœlius Clodiæ diceret.

resistam? Possum dicere, mores M. Cœlii longissime a tanti sceleris atrocitate esse disjunctos: minime esse credendum, homini tam ingenioso, tamque prudenti, non venisse⁶ in mentem, rem tanti sceieris ignotis alienisque servis non esse credendam. Possum etiam, illa⁷ et ceterorum patronorum, et mea consuetudine, ab accusatore perquirere, ubi sit congressus⁸ cum servis Luceii Cœlius; qui ei fuerit⁸ aditus. Si per se, qua temeritate? si per alium, per quem? Possum omnes latebras suspicionum peragrare⁹ dicendo: non causa, non locus, non facultas, non conscius, non perficiendi, non occultandi maleficii spes, non ratio ulla, non vestigium maximi facinoris reperietur.¹⁰ 54. Sed hæc, quæ sunt oratoris¹ propria (quæ mihi, non propter ingenium meum, sed propter hanc exercitationem usumque dicendi, fructum aliquem ferre possent,² cum a me ipso laborata proferri viderentur), brevitatis causa, relinquo omnia. Habeo enim, iudices, quem vos socium vestræ religionis jurisque jurandi^h facile esse patiamini,³ L. Luceium, sanctissimum hominem, et gravissimum testem; [p. 49.] qui tantum facinus in famam⁴ atque fortunas suas neque non audisset illatum a Cœlio, neque neglexisset, neque tulisset. An ille vir, illa humanitate⁵ præditus, illis studiis, artibus atque doctrina, illius ipsius periculum, quem propter hæc ipsa studia⁶ⁱ dilige-

mini.—6 H χ nunquam venisse. Pro rem χ habet esse. Postea, C H S T χ credendum.—7 H illum. In Erf. deest ceterorum.—8 χ fuerat. Mox, Pantagathus correxerit sin per alium.—9 χ peragere.—10 H S reperietis: χ reperiretur.—1 χ orationis. Tum, H χ quæ non propter ing., sed propter hanc exerc. meam.—2 Ern. e conjectura, cum Weiske et Schutz. possent: ceteri potuissent. Pro cum χ habet tum. Deinde, Junt. Lamb. Weiske, Schutz. et Orell. elaborata, ut Ant. Augustinus volebat. Denique, χ proferre.—3 Edd. ante Grut. patiemini.—4 ψ infamiam.—5 C humilitate. Ante artibus Taur. Lamb. et Orell. addunt illis.—6 χ propter hæc studia: H propter studia.

NOTE

⁸ Ubi sit congressus] Exentit omnes circumstantias tum a loco præcipue, et facultate; et falsa esse demonstrat, quæ Cœlio objecta sunt.

^h Juris jurandi] Iudices et testes

jurabant, se nihil contra justitiam acturos, vel dicturos esse.

¹ Hæc ipsa studia] Humanitatis et eloquentiæ studia intelligit.

bat, negligere potuisset? et, quod facinus in alienum hominem⁷ illatum severe acciperet,^p id omisisset curare in hospite? quod per ignotos actum cum⁸ comperisset, do-leret, id a suis tentatum esse negligeret? quod in agris locisque⁹ publicis factum reprehenderet, id in urbe ac suæ domi cœptum esse, leviter ferret? quod in alicujus agres-tis periculo non prætermitteret,¹⁰ id homo eruditus in insi-diis doctissimi hominis^k dissimulandum putaret? 55. Sed cur¹ diutius vos, iudices, teneo? ipsius jurati^q religionem auctoritatemque percipite, atque omnia diligenter testimonii verba cognoscite. Recita testimonium Luceii.^{2,1} (*Testi-monium Luceii.*) Quid expectatis amplius? an aliam³ vocem putatis ipsam pro se causam et veritatem posse mittere?⁴ Hæc est innocentiae defensio, hæc ipsius causæ oratio, hæc una vox veritatis. In crimine ipso⁵ nulla suspicio est, et in re nihil est argumenti:^r in negotio, quod actum esse dicitur, nullum vestigium sermonis, loci, tem-poris: nemo testis, nemo conscius nominatur: totum cri-men profertur⁶ ex inimica, ex infami, ex crudeli, ex faci-norosa, ex libidinosa domo:^m domus autem illa,ⁿ quæ

^p Animadverteret.^q Testis.^r Nulla est probatio.

—7 S in alieno homine: H χ alieno homini. Mox, Orell. e Taur. recepit in hospitem.—8 Pro cum, quod in χ deest, Orell. e Taur. et Mss. Lambini edidit quod. Deinde, χ et Erf. competisset. Postea, Taur. a suis servis, et Erf. temptavit negligere; unde Græv. delevit esse.—9 Taur. locisque. Mox, Taur. et Lamb. domi suæ. Pro cœptum Ern. conjecit cœptatum legend. Tum, H S χ , Erf. et al. leniter.—10 H S χ ψ postmitteret; C postimeret, cum asterisco.—1 C non habet cur.—2 Erf. testimonium verba cognoscite: H et Taur. cum Orell. Recita test. L. Luceii. Voces verba cognoscite non sunt in T. In Mss. nonnullis desunt verba Testimonium Luceii, quæ Orell. uncis includit.—3 Ern. e conjectura cum Schutz. aliam vocem: ceteri aliquam vocem.—4 χ summittere.—5 H illo. Orell. auctoritate Taur. et H delevit copulam ante voces in re. Pro re C χ ψ habent rem.—6 In H et S deest profertur.

NOTE

^k Doctissimi hominis] Dio, legatus Alexandrinus, omni eruditione florebat.

¹ Recita testimonium Luceii] Aberat ab hoc iudicio Luceius, sed testimonium suum misit, quod a scriba reci-

tatum est.

^m Libidinosa domo] Loquitur de domo Clodii, ex qua verum testimonium proferri non potest, quia infamis est, et libidinosa.

ⁿ Domus autem illa] Luceii domus,

tentata scelere ° isto nefario dicitur, plena est integritatis, officii,⁷ religionis : ex qua domo recitatur vobis jurejurando devincta auctoritas ;⁸ ut res minime dubitanda in contentione ponatur, utrum temeraria, procax, irata mulier finxisse crimen, an gravis, sapiens, moderatusque vir religiose testimonium dixisse videatur.

XXIII. 56. Reliquum est igitur crimen de veneno ; cujus ego neque principium⁹ invenire, neque evolvere exitum possum. Quæ fuit enim causa, quamobrem isti mulieri venenum¹⁰ vellet dare Cœlius ? Ne aurum redderet ? num petivit ? Ne crimen hæreret ?¹ num quis objecit ? num quis denique fecisset mentionem, si hic nemini¹ nomen detulisset ?^p Quin etiam Herennium dicere audistis, verbo se molestum non futurum fuisse² Cœlio, nisi iterum eadem de re, suo familiari absoluto,^q nomen hic detulisset. Credibile est igitur, tantum facinus nullam ob causam³ esse commissum ? et vos non videtis, fingi sceleris maximi crimen, ut alterius causa sceleris suscipiendi fuisse videatur ?
 57. Cui denique commisit ?^r quo adjutore usus est ? quo

^s Accusaretur illius criminis.

Tum, C T ex inimici. Verba ex libidinoso absunt a C χ. Statim, H domus illa : Erf. domus enim illa. In Taur. quæ temptata esse scelere.—7 Orell. e Taur. recepit integritatis, dignitatis, officii.—8 C de juncta auct. Mox, Manut. Steph. Lamb. dubia, tamen in contentione.

CAP. XXIII. 9 Taur. nec princ. Deinde, C H S T volvere : χ ψ videre. —10 In T deest venenum. Tum, dare vellet Taur. qui postea exhibet ne crimen haberet.—1 Nullius Taur. neminis Rom. Ven. 1480. 1483. Mox, ante Herennium Lamb. et Orell. addunt prænomen L.—2 χ et Taur. omittunt fuisse. Mox, Pantagathus correxit sui familiaris absoluti.—3 Al. ob nullam causam.

NOTE

cum plena sit integritatis, inde prolatum testimonium valere debet.

° Scelere] In illa Luceii domo dicebatur interfectus fuisse Dio, princeps Alexandriæ legationis.

^p Nomen detulisset] Deferre nomen, non est proprie accusare ; sed apud magistratum et judicem, de aliquo crimine ante acensationem denuntiare, et alium in capitis discrimen raptare.

^q Familiari absoluto] Polam Atratinum intelligit, de quo vide argumentum orationis.

^r Cui denique commisit] Affert Cicero omnes circumstantias, quibus probet Cœlium veneni crimen non admisisse. A personis exorditur, ac a servis Clodiæ, quibus committere tuto illud facinus non potuit, quia liberius in illa domo, plena libidinis, vivebant.

socio? quo conscio?⁴ cui tantum facinus, cui se, cui salutem suam credidit? Servisne⁵ mulieris? sic enim obiectum est. Et erat tam demens hic, (cui vos ingenium certe tribuitis,⁶ etiamsi cetera inimica oratione detrahitis) ut omnes suas fortunas alienis servis committeret? At quibus servis? refert enim magnopere id ipsum: hisne,⁷ quos intelligebat non communi conditione servitutis uti, sed⁸ licentius, liberius, familiarius, cum domina vivere? Quis enim hoc non videt, iudices? aut quis hoc ignorat,⁹ in ejusmodi domo, in qua materfamilias meretricio more vivat, in qua nihil geratur, quod foras¹⁰ proferendum sit, in qua lustra, libidines, luxuries, omnia denique inaudita vitia atque flagitia versentur; hic servos non esse servos? quibus omnia committantur? per quos gerantur?¹ qui versentur iisdem in voluptatibus? quibus occulta credantur? ad quos aliquantum² etiam ex quotidianis sumtibus ac luxuria redundet? 58. Id igitur Cœlius non videbat? Si enim tam³ familiaris erat mulieris, quam vos vultis; istos quoque servos familiares esse dominæ sciebat. [p. 50.] Sin ei tanta consuetudo, quanta a vobis inducitur, non erat; quæ cum servis potuit familiaritas esse tanta? XXIV. Ipsius autem veneni quæ ratio fingitur? ubi quæsitum est?⁵ quemadmodum paratum? quo pacto? cui, quo in loco, traditum? Habuisse aiunt domi, vimque ejus esse expertum in servo quodam, ad rem ipsam⁴ parato; cujus per-

//////////

—4 H *consilio*: in χ deest. T non habet *cui ante salutem*.—5 χ *Servusne*.—6 H S *cui jam vos ing. certe tribuistis*.—7 Lamb. et Orell. *iisne*.—8 Pro *uti sed* C H S T *ut esset*; χ *ut essent*.—9 C H T χ *aut quis ign.* et H *in ejus domo*.—10 *Foras* non est in H et Erf. Tm, χ *prof. non sit*. Pro *lustra* C χ *illustria*; ψ *illustra*, et paulo post *luxurie*. Pro *omnia* C S ψ *somnia*; et pro *inaudita* ψ *in audacia*.—1 Lamb. *per quos omnia ger.* Pro *qui* in S T *quæ*. Deinde, T *versantur iisdem volupt.*—2 H S *aliquantulum*. Mox, *luxurie* H S χ ψ , Rom. Ven. 1480. 1483. Junt. Lamb. et Orell. Verba, *ad quos aliquantum . . . redundet* in C desunt.—3 C χ *jam*: T omittit.

CAP. XXIV. 4 Schutzius e conjectura Ernesti recepit *ad rem istam*. Mox,

NOTÆ

⁵ *Ubi quæsitum est*] Probat non parastiis loci et auxiliorum. rasse Cœlium venenum, a circum-

celeri interitu¹ esse ab hoc comprobatum venenum. 59. Pro Dii immortales!¹ cur interdum in hominum sceleribus maximis aut connivētis, aut præsētis fraudis pœnas in diem reservatis? Vidi enim, vidi, et illum hausi dolorem vel acerbissimum in vita, cum Q. Metellus abstraheretur^u e sinu gremioque patriæ,⁶ cumque ille vir, qui se natum huic imperio putavit, tertio die post, quam in curia, quam in Rostris, quam in republica⁷ florisset, integerrima ætate, optimo habitu,^u maximis viribus, eriperetur indignissime bonis omnibus, atque universæ civitati. Quo quidem tempore ille, moriens, cum jam ceteris ex partibus oppressa mens esset, extremum sensum ad memoriam reipublicæ reservabat;⁸ cum me intuens flentem significabat interruptis atque morientibus vocibus, quanta impenderet procella urbi,⁹ quanta tempestas civitati: et cum parietem sæpe feriens eum, qui cum Q. Catulo fuerat ei communis, crebro Catulum, sæpe me, sæpissime rempublicam¹⁰ nominabat; ut non tam, se emori, quam spoliari suo præsidio cum patriam, tum^t etiam me, doleret. 60. Quem quidem virum si nulla vis repentini sceleris sustulisset; quonam modo ille furenti fratri suo patrueli^x consularis restitisset,

¹ Morte subita.^u Optima sanitate.

Erf. *cujus per sceleris interitum, et ψ esset.*—5 C T *Proh, o Dii imm.* Erf. *Per Deos imm.* Mox, in H deest aut ante *connivētis*. Tum, *ψ præsētibus, et χ ψ pœnam*. In Mss. ap. Garaton. legitur, *O Dii imm., cur in max. sceleribus aut connivētis interdum, aut præsētis, &c.* In ed. Maii Rom. omittuntur verba *cur interdum . . . aut connivētis.*—6 H S *χ extraheretur*; et C T *χ ψ e sinu, e gremioque patriæ.*—7 Edd. vett. nonnullæ, *quam in curia, in rostris, in rep.*—8 *Revocabat* ediderunt Lall. et Schutz. e Ms. ap. Philipp. Rubenium Elect. l. IX.—9 Quidam ap. eundem l. XII. *sibi*, unde ipse conjecit *urbi legend.* Ante *cum parietem* H S inserunt *vidi.*—10 *ψ resp.*—1 C *tum patriam, cum.*—

NOTÆ

^t *Pro Dii immortales*] Vehementi exclamatione a proposito digressus in Clodium invehitur, quæ andeat veneni Cælium insimulare, cum ipsa venerit in suspicionem veneno maritum sustulisse; cujus ipse laudes mire prosequitur.

^u *Metellus abstraheretur*] Propter Metellum sublatum ab uxore Clodia, ipsa dicta esse Clytæmnestra, ut ait Fabius VIII. 6. quod ut illa ferro virum suum Agamemnonem, sic ista Metellum veneno interfecerit.

^x *Fratri suo patrueli*] Significat Q.

qui consul² incipientem furere atque conantem, sua se manu interfecturum, audiente senatu, dixerit?³ Ex hac igitur domo progressa ista mulier, de veneni celeritate dicere audebit? Nonne ipsam⁴ domum metuet, ne quam vocem eliciat? non parietes conscios, non noctem illam⁵ funestam ac luctuosam perhorrescet? Sed revertar ad crimen: etenim⁶ hæc facta illius clarissimi ac fortissimi viri mentio et vocem meam fletu debilitavit et mentem dolore⁷ impedivit.

XXV. 61. Sed tamen venenum unde fuerit,^y quemadmodum paratum sit, non dicitur. Datum esse hoc aiunt P. Licinio, pudenti^z adolescenti et bono, Cœlii familiari: constitutum factum⁹ esse cum servis,^z ut venirent ad balneas Senias: ¹⁰^a eodem Licinium esse venturum, atque iis¹ veneni pyxidem^b traditurum. Hic primum illud requiro; quid attinuerit² illud ferri in eum locum [constitutum];

^z *Verecundo.*

2 Mss. nonnulli et edd. vett. *consulari rest., qui consulem*; unde vir quidam ap. Lamb. suspicabatur legend. *consularis rest., qui consule.*—3 H S χ *dixit.*—4 Orell. e conjectura Garatoni recepit *Non ipsam.* Mox, Mss. pauci cum Schutz. *ejiciat.* Ms. ap. Lamb. *eliciet.* Weiske conjecit legend. *ipsa domo . . . eliciat.*—5 H S χ *aliam.* Tum, T *perhorresceret.*—6 T *Si enim:* omnes alii Mss. et edd. ante Grut. cum Weiske et Orell. *Sed enim.*—7 ψ *fictu debil.* et Ms. ap. Græv. *mentis dol.*

CAP. XXV. 8 T *prudenti.*—9 Hervag. et Lamb. omittunt *factum.* In Erf. deest *cum.*—10 *Senas* H χ : *Xenias* edd. ante Grut. cum Oliv.—1 C *his:* H S χ *eidem.* Tum, χ *pyxidem.*—2 χ *quod att.* In C T, Barb. et Ms. Car. Steph. deest *illud.* Pro *ferri* Mss. plerique et edd. vett. pauca habent *fieri.* Schutzius de sententia Ernesti delevit *constitutum.* Postea, H S χ omittunt

NOTÆ

Cæcilium Metellum Nepotem consularem; nam is consul cum P. Cornelio Lentulo fuit A. U. C. 697. 'Patruales fratres vel sorores sunt,' ait Caius, 'qui quæve ex duobus fratribus progengerantur.'

^y *Unde fuerit*] Unde sit sumtum illud venenum, dici non potest.

² *Constitutum cum servis*] Verbum istud 'constitutum' est verbum juris, cum et dies et locus inter quosdam

præstitutus est, in quem conveniant.

^a *Balneas Senias* [*Xenias*] Balneæ Xenie solis peregrinis concedebantur. Xenie autem quasi hospitales dictæ sunt.

^b *Pyxidem*] Pyxis vasculum est, in quo unguenta, et res ejusmodi, asservabantur; ἀπὸ τῆς πύξου, hoc est *buxo*, sic dicta, quod primum ex illa arboris pyxides confectæ sint.

cur illi servi non ad Cœlium domum venerint.³ Si manebat^y tanta illa consuetudo Cœlii cum Clodia, tantaque familiaritas, quid suspicionis esset, si apud Cœlium mulieris servus visus esset? Sin autem jam⁴ suberat similtas, extincta erat consuetudo, discidium extiterat; hinc illæ lacrymæ^c nimirum, et hæc causa est horum⁵ omnium scelerum atque criminum. 62. Immo, inquit, cum servi ad dominam rem istam, et maleficium Cœlii detulissent, mulier ingeniosa præcepit suis, ut⁶ omnia Cœlio pollicerentur:^d sed, ut venenum, cum a Licinio traderetur, manifesto comprehendi posset, constitui locum⁷ iussit, balneas Senias, ut eo mitteret amicos, qui delitescerent; deinde⁸ repente, cum venisset Licinius, ut venenum traderet, prosilirent, hominemque comprehenderent. XXVI. Quæ quidem omnia, iudices, perfacilem rationem habent reprehendendi.^z Cur enim balneas publicas potissimum⁹ constituerat? in quibus non invenio, quæ latebra togatis hominibus^e esse possit. Nam si essent in vestibulo^f balnearum; non la-

^y *Erat.*

^z *Possunt facile refulari.*

//////////

servi: H χ non quoque carent.—3 C venerunt: χ et Erf. venirent: H non venirent. Si manebant tanta, &c. Pro consuetudo Cœlii χ habet familiaritas. In Erf. Rom. Ven. 1483. Naug. Cam. legitur, Si manebat tanta illa cons. Cœlii, tanta famil. cum Clodia. Deinde, Erf. quid suspicio non esset.—4 C ψ, Erf. Barb. Ven. 1480. Junt. et Orell. jamjam.—5 In T deest horum.—6 C T χ ψ carent ut ante omnia. Tum, in T pollicerent. Porro, H et Erf. sed venenum: Car. Steph. et Lamb. et ut ven. Paulo post, H S χ ut manifesto.—7 Schlutzius de aspersione Ernesti delevit locum. ‘Cur non potius del. balneas Senias?’ Garaton.—8 Lamb. e Mss. recepit dein, et mox venenumque. Sex Oxonn. Mss. et edd. ante Hervag. cum Orell. omittunt ut ante venenum. Tum, in T legitur truderent.

CAP. XXVI. 9 Junt. Lamb. potiss. baln. publ. Postea, ψ et Lamb. posset: H

NOTÆ

^c *Hinc illæ lacrymæ*] Causam aperit unde ita exarserit in Cœlium Clodia; ut adduceret eum in suspicionem veneni, quod nempe ab illa recesserat.

^d *Omnia Cœlio pollicerentur*] Voluit Clodia ut servi pollicerentur Cœlio suam operam, ad dominam suam Clodiam interficiendam.

^e *Togatis hominibus*] Qui toga vestiuntur.

^f *In vestibulo*] Vestibulum non erat in ipsis ædibus, nec pars ædium; sed locus ante januam vacuus, areaque, per quam a via publica accessus erat ad ædes. Hic autem locus erat statio saluatorum.

terent: sin se in intimum conjicere vellent; [p. 51.] nec satis commode, calceati et vestiti id facere possent; et fortasse non reciperentur: ¹⁰ nisi forte mulier potens quadrantaria ⁵ illa permutatione ¹ familiaris facta erat balneatori. 63. Atque equidem vehementer expectabam, quinam ² isti viri boni, ^b testes hujus manifesto deprehensi veneni dicerentur: nulli enim sunt adhuc nominati: sed non dubito, quin sint pergraves, ⁱ qui primum sint talis foeminae ³ familiares; deinde eam provinciam susceperint, ut in balneas contruderentur: ^{a 4} quod illa, nisi a viris honestissimis ^k ac plenissimis dignitatis, quam velit, sit potens, ^b nunquam impetravisset. Sed quid ego de dignitate istorum testium loquor? virtutem eorum diligentiamque cognoscite. In balneis delituerunt. Testes egregios! deinde ⁵ temere prosilierunt. Homines gravitati deditos! sic enim fingunt, cum Licinius venisset, ⁶ pyxidem teneret in manu, conaretur tradere, nondum tradidisset, tum ⁷ repente evolasse ¹ istos praecclaros testes sine nomine: Licinium ⁸ autem, cum jam

^a Conjicerentur.

^b Quantamcunque habeat potestatem.

ST χ latebrae . . . possent. Pro Nam C habet Non.—10 C reciperetur.—1 C permutatione: T permistatione: Pantag. correxit pensitatione, quod postea mutavit in permulsatione. Tum, T facta erit baln. et Erf. Atque quidem vehementer.—2 C H ψ quidnam, et paulo post C dicerent.—3 C T tali foeminae.—4 Ms. Lamb. conducerentur. Mox 'Erf. quam velint, potens. Forte, quamvis potens.' Græv.—5 Lamb. e Mss. Dein. Tum, χ persilierunt: al. prosilierunt. Pro gravitati deditos Ms. Viet. et Car. Steph. habent temperantes; unde Lamb. conjecit intemperantes.—6 C Licinium, et H veniret.—7 In C T ψ deest tum.—8 Post Licinium H χ addunt hunc. Mox, χ et Erf. ad trahendam pyx. Mannt. ad transcendendum pyx. Lall.

NOTE

⁵ Quadrantaria] Teste Plutarcho in Cicerone, Clodia Quadrantaria appellata fuit, a quadrante, exiguo numismate, quod adolescens quidam, qui eam deperibat, pro aureis nummis in loculos ejus conjecerat. Quadrans autem quartam partem assis valebat; quod monetæ pretium ab ingredientibus balneum balneatori seu balnearum magistro persolveba-

tur. Quadrantariam autem hic Clodiam appellavit per contemptum, ut turpe familiaritatis ejus cum balneatore commercium ostenderet.

^b Isti viri boni] Ironia.

ⁱ Sint pergraves] Ironia.

^k Honestissimis] Perseverat in ironia.

¹ Evolasse] Id est, ex insidiis apparuisse.

manum ad tradendum pyxidem porrexisset, retraxisse, atque illo repentino hominum⁹ impetu se in fugam coniecisse. O magna vis veritatis, quæ contra hominum ingenia, calliditatem, solertiam, contraque fictas omnium insidias, facile se per se ipsa¹⁰ defendat! XXVII. 64. Verum¹ hæc tota fabella^m veteris et plurimarum fabularum poëtriæ,ⁿ quam est sine argumento! quam nullum invenire exitum potest! Quid enim isti tot viri?² (nam necesse est³ fuisse non paucos, ut et comprehendi Licinius facile posset, et res multorum oculis esset testatior) cur Licinium de manibus amiserunt?⁴ qui minus enim Licinius comprehendi potuit, cum se retraxit, ne pyxidem traderet,⁵ quam si non retraxisset?⁶ erant enim illi positi, ut comprehenderent Licinium; ut manifesto Licinius teneretur,⁷ aut cum retineret venenum, aut cum tradidisset. Hoc fuit totum consilium mulieris, hæc istorum provincia, qui rogati sunt:^o quos quidem tu quamobrem temere prosiluisse dicas, atque ante tempus, non reperio.⁸ Fuerant hoc rogati: fuerant ad hanc rem collocati, ut venenum, ut insidiæ, facinus denique ipsum ut manifesto⁹ comprehenderetur. 65. Potueruntne meliori^e tempore prosilire, quam cum Licinius venisset?

^e *Commodiori.*

//////////

et al. ad tradendam pyx.—9 C H S T χ, Junt. *omnium.*—10 Edd. pleræque per se ipsam. Weiske dedit *facile per se ipsam defendat verum!* Hæc, &c.

CAP. XXVII. 1 Pro Verum C S T Velut; χ Ut: in H deest. Mox, C H T ψ poëtria.—2 Lamb. Garaton. Schutz. et Orell. sic distinguunt, Quid enim? isti tot viri.—3 In χ non legitur est.—4 Cur Lic. amiserunt Erf. cur Lic. manibus emis. Franc. cur Lic. manibus amiserunt ed. pr. Mox, pro enim, quod in T deest, H S habent hic; χ hæc.—5 ψ traheret.—6 Erf. Franc. Ms. Paris. cum Græv. Lall. et Orell. quam si tradidisset. H S χ quoque omittunt negativam particulam. Pro quam si non C habet quasi, et pro retraxisset χ tradidisset; H S χ et ed. Med. extraxisset. Ceteri ut Ern.—7 ψ traderetur.—8 C T ψ, Barb. Rom. Ven. 1480. 1483. Junt. Ald. invenio. Pro Fuerant Mss. nonnulli Fuerunt. Ante hoc nonnulli addunt ad. Pro hoc S χ habent enim. Tum, C H S T fuerunt.—9 T manifeste. Mox, H χ Potuerunt, et C T ψ

NOTE

^m Verum hæc tota fabella] Aggreditur jam ostendere quam iuique superior illa narratio conficta sit.

ⁿ Poëtriæ] Clodiam poëtriam ap-

pellat, quæ sæpe in mendaciis fingendis versata est.

^o Qui rogati sunt] A Clodia videlicet rogati sunt.

cum in manu teneret veneni pyxidem? quæ si cum¹⁰ jam erat tradita servis, evasissent subito ex balneis mulieris amici, Liciniumque comprehendissent; imploraret hominum¹ fidem, atque a se illam pyxidem traditam pernegaret. Quem quomodo illi reprehenderent?² P³ vidisse se dicerent? primum ad se revocarent maximi facinoris crimen:⁴ deinde id se vidisse³ dicerent, quod, quo loco collocati fuerant,⁶ non potuissent videre. Tempore igitur ipso se ostenderunt,⁴ cum⁵ Licinius venisset, pyxidem expediret, manum porrigeret, venenum traderet.⁵ Mimi⁹ ergo est jam exitus, non fabulæ:⁸ in quo cum clausula non invenitur,⁶ fugit aliquis e manibus: deinde scabilla⁷ concrepant,⁵ aulæum tollitur.¹ XXVIII. 66. Quæro enim, cur Licinium titubantem, hæsitantem,⁸ cedentem, fugere conantem, mulieraria manus¹¹ ista de manibus emiserit: cur non comprehende-

^d *Facerent se reos illius maximi facinoris.*

^f *Quo.*

^g *Comædiæ.*

^e *Ex loco quo positi fuissent.*

meliori magis tempore.—10 C H S T ψ non habent cum. Mox, in C deest evasissent. Schutzius e conjectura Ernesti dedit qui si cum jam . . . ex balneis, Liciniumque, deletis vocibus mulieris amici.—1 C H S T χ, Erf. Franc. ed. pr. omnium.—2 H χ et Erf. comprehenderent.—3 H S χ ψ deinde ipsi vidisse; sic etiam Erf. qui post vidisse addit se.—4 C H S ψ ostenderent.—5 Pro traderet H χ daret. Tum, H Minimi: T Nummi. Pro jam in C ψ legitur etiam.—6 C ψ inveniretur.—7 Al. scabella concr. T scabellu non concr. Deinde, H S χ aulæa tolluntur.

NOTÆ

^p *Quomodo illi reprehenderent*] Id est, quomodo eum dedisse hanc pyxidem veneno plenam arguerent?

^q *Mimi*] Sumitur 'mimus' pro actione histrionica, turpissimorum facinorum imitatricæ. Unde Ovidius, 'Scribere si fas est imitantes turpia mimos.' Horum autem nulla erat clausula, ut in comædiis, sed abrupti strepitu et tumultu aliquo solebant.

^r *Clausula non invenitur*] Clausula finis est et conclusio alicujus materiæ. Ita Cicero in Philipp. XIII.

^s *Veniamus aliquando ad clausulam.*

^t *Scabilla concrepant*] Id est, scabilla, in quibus sedent spectatores, pulsantur. Putant alii cum Salmasio scabillum fuisse ligneum instrumentum scabilli instar, quod ab histrionibus ad numerum pede pulsabatur, cum solea lignea vel ferrea, ut major crepitus ederetur.

^u *Aulæum tollitur*] Aulæa tapetia erant, quibus scenæ ornabantur.

^v *Mulieraria manus*] Designat istam mollem et effæminatam amicorum Clodiæ catervam.

rint:⁹ cur non ipsius confessione, multorum oculis, facinoris denique voce, tanti sceleris crimen expresserint?ⁿ an timebant, ne¹⁰ tot unum, valentes imbecillum, alacres perterritum superare non possent?

Nullum argumentum in re, nulla suspicio in causa, nullus exitus criminis reperitur.¹ Itaque hæc causa, ab argumentis, a conjectura, ab iis signis, quibus veritas illustrari solet, ad testes tota traducta est. Quos quidem ego testes,² judices, non modo sine ullo timore, sed etiam cum aliqua spe delectationis³ expecto. 67. Prægestit animus⁴ jam videre, primum lautosⁱ juvenes, mulieris beatæ ac nobilis familiares: deinde fortes⁷ viros, ab imperatrice² in insidiis atque in præsidio balnearum locatos:⁴ [p. 52.] ex quibus requiram, quonam modo latuerint, aut ubi; alveusne ille,⁵ an equus Trojanus⁶ fuerit, qui tot invictos viros, muliebri bellum⁷ gerentes, tulerit ac texerit. Illud vero respondere cogam, cur tot viri ac tales, hunc et unum, et tam imbecillum, quam videtis,⁵ non aut stantem comprehenderint, aut fugientem consecuti sint: qui se⁶ nunquam

ⁿ Extorserint.

ⁱ Elegantes.

CAP. XXVIII. 8 ψ *exitantem*. Mox, H S χ ψ *muliebria*.—9 Erf. *prehenderint*. Lamb. *comprehenderit* . . . *expresserit*. Deinde, *confessionem* C H S T χ, Ven. 1483. Hervag.—10 H χ *carent ne*.—1 Ern. e *conjectura*, cum Schutz. *reperitur*: ceteri *reperietur*.—2 H χ *deducta est*; et ψ *Quos quidem ego vidi testis*.—3 ψ *delectationis*.—4 H S χ *collocatos*. Mox, Taur. *quemadmodum latuerint*.—5 C T ψ *quem vid.*—6 H S χ *carent se*. Mox, Taur. Junt. Lamb. *in*

NOTÆ

⁴ *Prægestit animus*] ‘Gestire’ est gestus edere, qui animi affectum indicent.

⁷ *Fortes*] Ironia.

² *Imperatrice*] Clodiam imperatricem vocat, quia ubique servos disposuerat.

⁵ *Alveusne ille*] Alveus locus est concavus, per quem rivi et flumina profluunt. Hic tamen videtur intelligi labrum balnearum.

⁶ *Equus Trojanus*] Cum Græci ur-

bem Trojam capere non possent, Epeus equum ligneum ingenti magnitudine confecit, qui fraude Sinonis in urbem invectus est; unde eo inclusi Græci erumpentes, urbem ceperunt. Vide Æneid. l. II. Ridet hic Cicero consilium adversariorum, qui ita se abdiderrunt, ut Licinium comprehenderent.

⁷ *Muliebri bellum*] Respicit iterum ad Græcos, qui propter raptam Helenam, bellum Trojanis intulere.

profecto, si istum in locum processerint, explicabunt; quam volent in conviviis⁷ faceti, dicaces, nonnunquam etiam ad vinum disertis, sint. Alia fori⁸ vis est, alia triclinii;^d alia subselliorum^e ratio, alia lectorum; non idem iudicum commensatorumque conspectus:⁹ lux denique longe alia est solis,^f et¹⁰ lychnorum. Quamobrem excutiemus^k omnes istorum delicias, omnes ineptias, si prodierint. Sed, si me audiant,¹ navent aliam operam,^g aliam ineant gratiam, in aliis se rebus ostentent: vigeant² apud istam mulierem venustate:⁴ dominantur sumtibus:^h hæreant, jaceant,ⁱ deserviant:³ capiti vero innocentis et fortunis parcant.

XXIX. 68. At sunt servi^{4k} illi, de cognatorum sententia, nobilissimorum et clarissimorum hominum, manumissi.¹ Tandem aliquid invenimus,⁵ quod ista mulier, de

^a *Scrutabimur.*

ⁱ *Gratiosi sint isti mulieri.*

ⁱ *stum locum.*—7 Erf. *quam in conv.* Taur. *quamvis in conv.*—8 C *foris*, et mox *triclinii.*—9 Junt. *consessus.*—10 Pro *et*, Taur. Lamb. Orell. *habent ac*; H χ *alia.*—1 *Sed me aud.* C T ψ : *Sed aud.* H χ : *Si me aud.* Erf.—2 Pro *vigeant* χ *audeant*; et pro *venustate* H S χ *venuste.*—3 Lamb. *adjuceant*, et H S χ ac edd. vet. *serviant.* Mox, Taur. et Ms. Car. Steph. *fortunisque.*

NOTÆ

^d *Triclinii*] Triclinium cœnaculum est, a tribus lectis, qui sternebantur, nuncupatum. Veteres enim illi, qui jacedo cœnabant, tres mensas seu lectos adhibebant.

^e *Subselliorum*] Subsella hic pro judiciis ponuntur, quia iudices in aliis, in aliis rei, in aliis patroni et oratores sedebant.

^f *Lux alia solis*] Judicia exercebantur sub dio in rostris. Contra vero convivia in cœnaculis ad faces celebrabantur.

^g *Navent aliam operam*] Alterius sibi quam Clodiæ gratiam mercari debent; aut in rebus aliis amicitiam sibi Clodiæ conciliare.

^h *Dominentur sumtibus*] Id est, ejus gratiam sumtibus et muneribus aupeuntur.

ⁱ *Hæreant, jaceant*] Eam semper comitentur, eique assideant ubique.

^k *At sunt servi, &c.*] Occurrit objectioni Cicero, nempe auctoritate et consilio cognatorum Clodiæ, in fidei snæ mercedem, a domina manumissos fuisse.

¹ *Manumissi*] Non licebat mulieribus servos manumittere apud Romanos sine cognatorum sententia. Manumissi autem fuerant, ne de iis quæstio haberetur, quia liberi apud Romanos non torquebantur, ut ex Cicerone patet in Partitionibus.

suorum propinquorum, fortissimorum virorum, sententia atque auctoritate, fecisse dicatur.⁶ Sed scire cupio, quid habeat argumenti^m ista manumissio; in qua aut crimen est Cœlio quæsitum,ⁿ aut quæstio sublevata,^{7m} aut multarum rerum consciis servis cum causa^o præmium persolutum. At propinquis placuit.⁸ Cur non placeret, cum rem tute^{9p} ad eos, non ab aliis tibi allatam, sed a te ipsa compertam,^{1o} deferre diceres? 69. Hic etiam miramur, si illam commenticiam pyxidem obscœnissima sit fabulaⁿ consecuta? nihil est, quod in ejusmodi mulierem non cadere¹ videatur. Audita et percelebrata sermonibus res est. Percipitis animis, iudices, jamdudum, quid velim, vel potius, quid² nolim dicere: quod etiamsi est factum, certe a Cœlio³ non est factum. Quid enim attinebat? Est enim ab aliquo⁴ fortasse adolescente, non tam insulso,^q quam non verecundo. Sin autem est fictum; non illud quidem molestum, sed tamen est non inficetum mendacium: quod profecto nunquam hominum sermo atque opinio comprobasset, nisi omnia, quæ cum turpitudine aliqua dicerentur, in istam quadrare apte viderentur.

^m Quid probet.
^q Stolido.

ⁿ Conflatum.

^o Ratione.

^p Tu ipsa.

CAP. XXIX. 4 C Assunt servi.—5 T et edd. ante Grnt. inveniēmus.—6 Pro dicatur in H S T χ ψ, Grnt. Grav. Oliv. est videatur.—7 Taur. et Ms. Paris. cum Lamb. Lall. Schutz. et Orell. sublata.—8 Taur. At prop., inquit, plac.—9 Pro rem tute C T et Taur. habent tu rem te; ψ tu rem quæ tu. Deinde, H S ab aliis non ad eos. Pro aliis in χ illis. Postea, H illatam.—10 H ipso, et χ comparatam. Mox, pro si illam Erf. Sullam.—1 Erf. nul. cadere, sine negativa particula. Post Audita C S ψ et edd. ante Grnt. inserunt voces et pervulgata. In T desunt verba Nihil est, quod . . . sermonibus res est.—2 H quod. In T non leguntur verba vel potius quid nolim.—3 χ certe quidem a Cœlio. T non habet certe. Postea, factum abest a C T ψ et Barb.—4 Schntzius e conjectura Ernesti dedit Sed ab aliquo. Garaton. enim deleri voluit. Mox, C χ quam verecundo. Pro verbis Sin autem est fictum H S χ ψ Sed hoc si non est factum. Tum, S sed illud quidem; et C H S T ψ ac edd. ante Grnt. cum Oliv. et Orell. modestum. Paulo post, C H S, Erf. et

NOTÆ

^m Aut quæstio sublevata] Tormenta servis adempta sunt, quæ ipsis in quæstione infligebantur.

ⁿ Obscœnissima fabula] Ex illa pyxide rumores sparsi sunt, de turpissima vita illius mulieris.

70. Dicta^r est a me causa, iudices, et perorata. Jam intelligitis,⁵ quantum iudicium sustineatis, quanta res sit commissa vobis. De vi quæritis: quæ lex ad imperium, ad majestatem, ad statum patriæ, ad salutem omnium pertinet: quam legem^o Q. Catulus armata dissensione⁶ civium, reipublicæ pæne extremis temporibus tulit:⁷ quæque lex, sedata illa flamma consulatus mei,^p fumantis reliquias conjurationis exstinxit. Hac enim⁸ lege Cælii adolescentia non ad reipublicæ pœnas,⁹ sed ad mulieris libidines et delicias⁹ deposcitur. xxx. 71. Atque hoc etiam loco M. Camurti¹⁰ et C. Eserni damnatio^r prædicatur. O stultitiamne dicam,^r an impudentiam singularem! Audetisne, cum ab ea muliere veniat, facere istorum hominum mentionem? audetisne excitare tanti flagitii memoriam, non extinctam illam quidem, sed repressam vetustate?² Quo enim illi crimine peccatoque perierunt? nempe, quod ejusdem mulieris dolorem et injuriam Vettiano nefario sunt³ stupro persecuti.^r [p. 53.] Ergo, ut audiretur Vettii nomen in causa, ut illa vetus Afrania⁴ fabula refriicaretur,^s idcirco Camurti et

^r Defensa.

^s Uti sunt violata pudicitia Vettii.

edd. ante Grut. *in facitum*.—5 Erf. *intelligetis*. Verba *De vi quæritis* usque ad finem orationis non leguntur in C T.—6 Ms. Vict. *discessione*.—7 *Retulit* recepit Schutzius e conjectura Pighii *Annal.* t. III. p. 228.—8 $\chi\psi$ et edd. ante Naug. cum Orell. *omittunt enim*.—9 In Ms. Lambini *ad mulieris libidinosæ delicias*.

CAP. xxx. 10 Schutz. et Orell. *Camurtii*: Garaton. *conjecit Camurtii* legend. Tum, *Cerseni* H S $\chi\psi$: *Ceserni* Erf. et edd. vett. *C. Æsernii* Schutz. *C. Cæsernii* edidit Orell. quia infra Ms. Ambrosian. exhibet *Cæserni*.—1 χ et edd. vett. *O stultitiam! stultitiamne dicam*.—2 χ *vetustatem*. Deinde, *pro perierunt* ψ *interierunt*.—3 Lamb. *sunt nefario*.—4 *Afrania* H S χ , Erf. Gembl.

NOTE

^o *Quam legem*] De ista lege dictum est initio hujus orationis, § 1. not.

^p *Sedata flamma consulatus mei*] *Catilina*, Cicerone consule, statuerat urbem ferro flammaque delere.

⁹ *Non ad reipublicæ pœnas*] Cælius lege *Plautia* reus non est; sed reus est, quia effrænatae mulieris libidini

satisfacere noluit.

^r *Camurti et C. Eserni damnatio* [*Cæserni damnatio*] Videntur hi damnati, quod ex iis fuerint, qui legatos Alexandrinos interfecere, ut placet Hottomanno. Sed aliis videtur fuisse damnatos, quod Vettio enidam adolescenti vim intulissent, ut *Clodiæ* facerent

Eserni causa est renovata? qui quanquam lege de vi certe non tenebantur,⁴ eo maleficio tamen erant implicati,⁵ ut ex nullius legis laqueis emittendi viderentur. 72. M. vero Cœlius cur in hoc iudicium vocatur?⁶ cui neque proprium quæstionis crimen objicitur, nec vero aliquid ejusmodi, quod sit a lege sejunctum,⁷ et cum vestra severitate conjunctum: cujus prima ætas dedita disciplinis fuit, iisque artibus, quibus instruimur ad hunc usum forensem, ad capeendam⁸ rempublicam, ad honorem, gloriam, dignitatem: iis⁹ autem fuit amicitias majorum natu,¹⁰ quorum imitari industriam¹¹ continentiamque maxime vellet, iis æqualium studiis, ut eundem, quem optimi ac nobilissimi,¹² petere¹³ cursum laudis videretur. 73. Cum autem paulum jam roboris accessisset ætati, in Africam profectus est, Q. Pompeio proconsuli¹⁴ contubernalis,¹⁵ castissimo viro

⁴ Quod non licet per legem.

⁸ Gubernandam.

¹⁰ Habuit eas amicitias cum senioribus.

Pall. Rom. Ven. 1480. 1483. *araria* Ms. Vict. *Afraniana* Lamb. Pro refri-
cicaretur H S χ ψ et Ms. Vict. *refervetur*: Erf. Gembl. et Pall. *reficere*tur.
Mox, *est causa renov.* Ambrosian. Erf. Rom. Ven. 1480. 1483. Junt. Hervag.
Lamb. et Orell.—5 Erf. *et malef. erant impl.* Tum, *pro emittendi* Ambrosian.
eximendi.—6 H S χ ψ *cur in hoc loco in jud. voc.* Orell. e Ms. Ambrosian.
recepit *cui neque proprium quidem crimen quæst.* Tum, Lamb. *neque vero ali-*
quid. Porro, *Leodegarius a Quercu conjicit quod non sit a lege sejunctum.*
Gruter. Denique, Schutzius e conjectura Ernesti dedit *at cum vestra sev.*
Orell. auctoritate Ms. Ambrosian. *delevit copulam et.*—7 Ambrosian. *his.*
Deinde, Schutz. et Orell. *deleverunt fuit de sententia Ernesti.*—8 χ *indus-*
tria. Deinde, Ern. e conjectura cum Schutz. *vellet: ceteri velit.* Postea,
Ambrosian. *studiis æqualium.*—9 Erf. *patere.*—10 H *proconsule contubernali:*

NOTÆ

satis, a qua ejus pudicitia non potuit oppugnari.

⁴ *Ut illa vetus Afrania fabula refri-*
caretur] Videtur hoc facinore reno-
vari memoria flagitii similis illis fla-
gitiis, de quibus Afranius poëta, qui
togatas turpissime scripsit: nisi for-
tasse designet Caiam Afraniam, im-
pudentissimam fœminam, poëtriam,
et multarum fabularum inventricem;
de qua loquitur Val. Max. VIII. 3.

¹ *Lege de vi non tenebantur*] Tene-

bantur de vi quidem, non quod armis
republicam turbassent, sed quia
vim intulerant juvenis sanctissimi
pudicitiae, quod quidem ad vim pub-
licam pertinere videbatur.

¹² *Nobilissimi*] Enndem vitæ cursum
tenuit Cœlius, quem nobilissimi qui-
que sepius tenerunt.

¹⁴ *Proconsuli*] Proconsules dicti
sunt, quod pro consulibus ad admi-
nistrandas provincias mitterentur.

¹⁵ *Contubernalis*] Contubernaes mi-

atque omnis officii diligentissimo: in qua provincia cum res^y erant et possessiones paternæ, tum etiam usus quidam provincialis,^z non sine causa a majoribus huic ætati tributus. Discessit¹ illinc Pompeii iudicio probatissimus, ut ipsius testimonio cognoscetis. Voluit vetere instituto,^a eorum adolescentium exemplo, qui post in civitate summi viri et clarissimi cives² extiterunt, industriam suam a populo Romano ex aliqua illustri accusatione^b cognosci. XXXI. 74. Vellem alio potius eum cupiditas gloriæ detulisset; sed abiit³ hujus tempus querelæ. Accusavit C. Antonium, collegam meum; cui misero præclari in rempublicam⁴ beneficii memoria^c nihil profuit, nocuit opinio maleficii⁵ cogitati. Postea^e nemini concessit æqualium, plus ut in foro, plus ut in negotiis versaretur, causisque amicorum, plus ut valeret⁶ inter suos gratia: quæ nisi vigilantes^f homines, nisi sobrii, nisi industrii, consequi non possunt, omnia labore et diligentia est consecutus. 75. In

^y *Facultates.*

^z *Studiosi.*

ψ *proconsuli contubernali.* Tum, Ambrosian. *castiss. homini.* Paulo post, loco *provincia* H S χ ψ *habent domo.* Denique, Ambrosian. *res erat.*—1 χ *Discessit:* Ambrosian. *Decessit.*—2 In ψ *deest cives.*

CAP. XXXI. 3 *Pro abiit* H S χ ψ, Erf. et edd. vett. *habuit.* Tum, *hoc tempus* Erf. et edd. ante Naug.—4 H S ψ *præclara in rep.* χ *præclara est in rep.*—5 ψ *malefici.* Post *nemini* Orell. auctoritate Ms. Ambrosian. inseruit

NOTÆ

lites dicebantur, qui decem sub uno papilione degebant.

^z *Usus quidam provincialis*] Romani solebant adolescentes ad provincias cum præsidibus mittere, ut paratiores ad rempublicam administrandam accederent: unde hic usus pro experientia ponitur.

^a *Vetere instituto*] Apud veteres concessum adolescentibus fuit, in accusationibus eorum, qui gesserant magistratum, præbere ingenii sui specimen.

^b *Illustri accusatione*] Cælius Antonium consularem ambitus accusavit, Cicerone defendente.

^c *Beneficii memoria*] Bene meritus de patria fuerat, cum Catilinæ delevit exercitum.

^d *Opinio maleficii*] Primo fuerat Antonius in conjuratione Catilinæ; sed ab ea, Cicerone suadente, revocatus est.

^e *Postea*] Cælius, post accusationem Antonii, ita superavit æquales, ut nemo plus valeret in foro, &c.

hoc flexu quasi ætatis (nihil enim occultabo, fretus humanitate ac sapientia vestra) fama adolescentis paulum hæsit ad metas^f notitia nova mulieris, et⁷ infelici vicinitate, et insolentia^a voluptatum: quæ cum inclusæ diutius, et prima ætate compressæ et constrictæ fuerunt, subito se nonnunquam profundunt atque ejiciunt⁸ universæ. Qua ex vita, vel dicam, quo ex sermone, (nequaquam enim tantum erat, quantum homines loquebantur) verum ex eo, quicquid erat, emersit, totumque se ejecit atque extulit: tantumque abest ab illius familiaritatis infamia, ut ejusdem⁹ nunc ab sese inimicitias odiumque propulset. 76. Atque ut iste interpositus sermo deliciarum desidiæque moretur,^b 10 (fecit, me mehercule invito, et multum repugnante, sed tamen fecit) nomen amici mei⁵ de ambitu detulit: quem absolutum insequitur,^h revocat: nemini nostrum obtemperat:ⁱ est violentior, quam vellem. Sed ego non¹ loquor de sapientia, quæ non cadit in hanc ætatem: de impetu animi loquor, de cupiditate vincendi, de ardore

^a Novitate.^b Auferretur.

unquam.—6 H *aleret*: ψ *aliene*.—7 Ambrosian. non agnoscit copulam ante *infelici*.—8 H S χ *ejiciuntur*.—9 χ *aut ejusdem*, et mox *odiumque pertulisset*: ψ *odiumque protulisset*.—10 H *morerentur*: ψ *mereretur*. Tum, in H et χ deest

NOTE

^f *Paulum hæsit ad metas*] Respicit ad curulia certamina, in quibus metas circumagi oportebat, priusquam vinceretur; idque erat periculosum, ne quis impingeret. Ait igitur Cicero, quod cum Cælius cursum adolescentiæ confecisset, in voluptatis licentiam delapsus est, et aliquantisper immoratus: perinde ac solent qui in meta non flectentes cursum insistant, nec finem præmiunquæ laboris assequuntur.

⁸ *Nomen amici mei*] Cælius Polam

Servium, Atratini patrem, ambitus accusavit. Vocat autem eum amicum, ne causæ noceat: nam lib. II. ad Q. Fratrem, Polam illum tetrum et ferum hominem vocat.

^h *Absolutum insequitur*] Absolutus fuerat Pola, sed secunda eum actione ad iudicium Cælius revocavit.

ⁱ *Nemini nostrum obtemperat*] Patri videlicet Crasso, et Ciceroni, quibus erat assiduus, non in ea re obtemperat, quia ipsis dissuadentibus, iterum Polam agit in iudicium.

mentis ad gloriam; quæ studia in his jam ætatibus² nostris contractiora^c esse debent; in adolescentia vero, tanquam in herbis,^k significant, quæ virtutis maturitas, et quantæ fruges industriæ sint futuræ. Etenim semper magno ingenio adolescentes refrænandi potius a gloria, quam incitandi fuerunt: amputanda plura sunt illi ætati, siquidem³ efflorescit ingenii laudibus, quam inserenda.^d 77. Quare, si cui nimium effervisse^e videtur hujus, vel in suscipiendis, vel in gerendis inimicitiiis, vis, ferocitas,⁵ pertinacia; si quem etiam minorum horum aliquid offendit; si purpuræ genus,^f si amicorum catervæ, si splendor, si nitor; jam ista deferverint,⁶¹ jam ætas omnia, jam ista dies mitigarit.

XXXII. Conservate igitur reipublicæ, iudices, civem bonarum artium, bonarum partium, bonorum virorum.⁷ [p. 54.] Promitto hoc vobis, et reipublicæ spondeo, si modo nos ipsi reipublicæ satisfacimus, nunquam hunc a nostris rationibus sejunctum fore: quod cum fretus nostra familiaritate promitto, tum quod durissimis se ipse legibus jam obligarit.⁸ 78. Neque enim potest, qui hominem consularem,^m quod ab eo rempublicam violatam⁹ diceret,ⁿ in

^c Minus ardentia.

^d Concedenda.

^e Flagrasse.

^f Elegantia ornatus.

me; sed S χ exhibent *me hercule*.—1 Erf. caret *non*.—2 Edd. ante Naug. *jam in his ætatibus*. Erf. non habet *jam*. Mox, H χ *debeant*.—3 ψ omittit *siquidem*. In Erf. legitur *florescit*.—4 H S χ ψ, Junt. al. *effervuisse*.—5 S χ ψ *ferocitatis*; sed in H S χ deest *pertinacia*. Mox, *minorum horum* edd. vett. pauca, cum Græv. Oliv. et Orell.—6 H S χ ψ *deserit*: Ms. Lamb. *deseruerint*. Denique, *jam ætas omnia, jam dies mit.* Car. Steph. et Schutz. *jam ætas, jam dies ista omnia mit.* Lamb. *jam ætas omnia, jam res, jam dies mit.* Mss. pauci et edd. ante Naug. cum Orell.

CAP. XXXII. 7 Weiske conjecit *bonorum morum*.—8 Hervag. Lamb. Schutz. et Orell. *obligavit*.—9 Lamb. *violatam esse*. Orell. conjecit *duceret*. Verba

NOTE

^k *Tanquam in herbis*] Proverbium et metaphora sumta a segetibus teneris, teste Erasmo; de quibus nihil certi sibi potest sperare agricola, donec ad maturitatem pervenerint.

¹ *Jam ista deferverint*] Jam ista ornamenta deserere debuit aut potuit.

^m *Hominem consularem*] Antonium consularem vocavit in judicium, ut

judicium vocarit, ipse esse in republica civis turbulentus : non potest, qui ambitu ne absolutum ° quidem patitur¹⁰ esse absolutum, ipse impune unquam esse largitor. Habet a M. Cœlio respublica, judices, duas accusationes, vel obsoles periculi,^p vel pignora voluntatis. Quare oro, obtestorque vos,^r judices, ut qua in civitate paucis his diebus Sex. Clodius^q absolutus sit, quem vos per biennium^r aut ministrum seditionis, aut ducem vidistis, qui ædes sacras,^s qui censum populi Romani,^t qui memoriam publicam suis manibus incendit, hominem sine re,^s sine fide, sine spe, sine sede,² sine fortunis, ore, lingua, manu, vita omni inquinatum; qui Catuli monumentum^u afflixit, meam domum diruit,^x mei fratris incendit; qui in Palatio atque in urbis

† Bonis.

in *judicium* non sunt in H S χ ψ et Erf. Mox, H in *reip. civis turb.* Post *civis* S addit *esse*.—10 Pro *patitur* H S χ ψ habent *dat.*, et paulo post pro *unquam* iidem exhibent *quidem*.—1 In χ deest *vos*. Mox, Erf. *paucis diebus his Sex. Clodius*. Paulo post, H S χ non habent *vos*.—2 χ omittit voces *sine sede*. Lamb. conjecit *homo sine re . . . inquinatus*: Garaton. legi maluit *quem vos . . . ducem vidistis, hominem sine re . . . inquinatum: qui ædes sacras, &c.*

NOTÆ

jam sæpius dixit.

ⁿ *Violatam diceret*] Quia Antonius visus est studuisse Catilinæ, propterea dicit ab eo violatam esse rempublicam.

^o *Absolutum*] De Pola loquitur, de quo jam sæpe.

^p *Obsides periculi*] Ostendit, nihil esse periculi metuendum a Cœlio, quia duas illa saccusationes, tanquam fidei suæ obsoles, erga rempublicam dedit.

^q *Sex. Clodius*] Sextus Clodius fuit Pub. Clodii familiarissimus et scriba, cui quidem ejus omnia flagitia tribuit Cicero, quia in iis patrandis eo usus est adjutore. Hunc Sextum Clodium mire describit in orat. pro Domo. Locum consule.

^r *Per biennium*] Ab eo tempore quo

transiit ad plebem, ad reditum usque Ciceronis, biennium fuit, quo toto tempore Clodius seditiones in republica excitavit.

^s *Ædes sacras*] Ædes ait elate, nam solum Nympharum templum incendit. Cum urbs variis incendiis obnoxia esset, crediderunt ope tantum illarum iis ignibus posse subvenire, utpote quæ aquis præessent; quare iis ædem consecrarunt.

^t *Censum populi Romani*] In æde Nympharum publicæ tabulæ, in quibus tum nomina Romanorum, tum uniuscujusque census describebatur, asservabantur.

^u *Catuli monumentum*] Catuli monumentum porticus fuit in Palatio.

^x *Meam domum diruit*] Clodius, dum Cicero exularet, domum ejus

oculis³ servitia ad cædem, et inflammandam urbem incitavit; in ea civitate⁴ ne patiamini illum absolutum muliebri gratia,⁵ M. Cœlium libidini muliebri⁵ condonatum; ne eadem mulier, cum suo conjuge² et fratre, turpissimum latronem^a eripuisse, et honestissimum adolescentem oppressisse videatur. 79. Quod cum hujus vobis adolescentiam proposueritis, constituitote⁶ vobis ante oculos etiam hujus miseri^b senectutem, qui hoc unico filio⁷ nititur, in hujus spe requiescit, hujus unius casum⁸ pertimescit: quem vos supplicem vestræ misericordiæ, servum potestatis, abjectum non tam ad pedes, quam ad mores sensusque vestros,⁹ vel recordatione parentum vestrorum, vel liberorum jucunditate sustentate; ut in alterius¹⁰ dolore, vel pietati, vel indulgentiæ vestræ serviatis. Nolite, iudices, aut hunc jam¹ natura ipsa occidentem,^h velle maturius extinguere vulnere vestro, quam suo fato; aut hunc nunc primum florescentem, firmata jam stirpe^c virtutis, tanquam turbine aliquo, aut subita tempestate, pervertere. 80. Conservate parenti filium, parentem filio; ne aut senectutem jam² prope desperatamⁱ contempsisse, aut adolescentiam

^h *Morientem.*ⁱ *Mortuam.*

—3 H S in *Pal. aut in orbis oc.* χ ψ quoque exhibent orbis.—4 Erf. in hac civ.—5 H S χ ψ et edd. ante Hervag. *mulieri.*—6 χ *constitutote.* In Erf. non legitur *vos.* Paulo post, ψ *hujus ministri sen.*—7 Ern. *suspiciabatur uno filio legend.*—8 H S χ ψ *casus.* Tum, H *quem nos suppl.*—9 Erf. *non tam ad pedes quam ad sensus vestros,* probante Schutz.—10 Abramius *conjecit aller-*

NOTÆ

Libertati consecravit.

⁵ *Muliebri gratia*] Si Clodiæ causa Sextus Clodius absolutus est, non debet propter eam Cœlius ad damnationem et supplicium tradi.

² *Mulier cum suo conjuge*] Pungit Clodium, qui infamis fuerat incestu cum illa sua sorore Clodia.

^a *Turpissimum latronem*] Sextum Clodium latronem vocat, qui, Clodiæ

beneficio, iudicio liberatus est.

^b *Hujus miseri*] Hæc verba pronuntiando Cœlii patrem demonstrabat, qui atratus et sordidatus iudicio aderat, movendæ iudicium misericordiæ causa.

^c *Jam stirpe*] Comparatio a ventis et tempestate; et metaphora ducta a teneris arboribus.

plenam spei maximæ, non modo non aluisse vos,³ sed etiam perculisse^k atque afflixisse videamini. Quem si vobis,⁴ si suis, si reipublicæ conservatis, addictum, deditum, obstrictum vobis ac liberis vestris habebitis; omniumque hujus nervorum^l ac laborum vos potissimum, iudices, fructus uberes diuturnosque capietis.

^k Evertisse.

^l Virium.

utrius.—1 $\chi \psi$ non habent *jam*.—2 Idem *jam* omittunt.—3 In H S $\chi \psi$ *aljecisse vos*. Deinde, ψ *pertulisse*.—4 Erf. *nobis*. Pro *conservatis* Ern. legi *maluit conservavit*. Marcianus Capella Rhet. Capper. p. 423. sic habet, *Cælii in omni vita servitium obstrictum vobis ac liberis habebitis*; unde Garaton. suspicabatur legend. *addictum, deditum, obstrictum in omni vita vobis ac liberis vestris habebitis*. In H S $\chi \psi$ *deest ac ante laborum*.

M. TULLII CICERONIS
DE PROVINCIIS CONSULARIBUS

ORATIO XXXV.

ARGUMENTUM.

Cum in formam provinciæ redacta esset bello victa regio, mittebatur in eam consul, aut prætor, deposito magistratu urbano, qui eam administraret, h. e. aut jurisdictionem solam exerceret, aut simul etiam, si quando opus esset, bellum administraret. Quam consul administrabat, consularis, quam autem prætor, prætoria appellabatur. In hac ergo Oratione hoc disputatur, in quas provincias consules, proxime futuris comitiis creandi, mitti placeret. Eam habuit Cicero in senatu, cum de ea re rogatus esset a consule sententiam e lege Sempronia, qua cautum erat, ut ante comitia consularia senatus decerneret, in quas provincias consules designati post consulatum mitterentur, eique SCto ne intercedi posset. Eo autem spectat sententia Ciceronis, ut Piso et Gabinus ex provinciis, quas nullo senatusconsulto, sed lege Clodia, obtinebant, et omnibus modis vexabant et spoliabant, revocentur; eisque succedatur sic, ut proximo anno sint prætoriam et a duobus præsentis anni prætoribus obtineantur; eo autem exacto, consulares fiant. Et quoniam qui ante ipsum dixerant sententias, præter Servilium, censuerant, ut alterutra Gallia Cæsari detraheretur, et consularis fieret, unusque ex iis mirari se ostenderit, quare Cicero ita ornaret Cæsarem, cui eodem jure inimicus esse, quo Gabinio, posset, quod Clodium in vexando Cicerone juvisset; graviter et multis verbis docet, quare Cæsari nulla provinciæ pars detrahenda sit; injurias autem si quas a Cæsare acceperit, eas se omnes reipublicæ condonasse, neque se in sententia dicenda odio obedire, sed utilitatem reipublicæ sequi.

1. 1. [*Ed. Ald. p. 69.*] **SI** quis vestrum, patres conscripti,^a expectat, quas sim provincias decreturus, con-

NOTÆ

^a *Patres conscripti*] Ordinum varietatem intulit Romulus in suam civi-

sideret ipse secum, qui mihi homines ex provinciis potissimum detrahendi^a sint: non dubitabit, quid me sentire conveniat, cum, quid mihi sentire necesse sit, cogitarit. Ac, si princeps eam sententiam dicerem, laudaretis² profecto; si solus, certe ignosceretis: etiamsi paulo minus utilis vobis sententia videretur, veniam tamen aliquam dolori meo^b tribueretis. Nunc vero, patres conscripti, non parva afficior voluptate, vel quod hoc³ maxime reipublicæ conducit, Syriam, Macedoniamque decerni, ut dolor meus nihil a communi utilitate dissentiat; vel quod habeo auctorem^c P. Servilium,^d qui ante me sententiam dixit, virum clarissimum, et cum in universam rempublicam,⁴ tum etiam erga meam salutem,^e fide ac benevolentia singulari. 2. Quodsi ille^f et paulo ante, et quotiescumque ei locus di-

^a Revocandi.

//////////

CAP. I. 1 Lamb. in marg. ed. 1584. *retrahendi*. Actutum, sat, non dubitavit C. me deest in χ. Quinque verba, *conveniat, c. q. m. sentire* desunt in eodem.—2 C *laudaretur*. Mox, et si C.—3 T omittit *hoc*; C exhibet *hæc*.—

NOTÆ

tatem. Idem enim senatum, idem equites instituit; sed qui neque senatores, neque equites essent, eos in tertio plebis ordine reliquit. Senatores autem nominavit, quos ad consultationes de repub. advocavit; quod senes fere, et majores natu acciverit, ad quos de summa repub. referret, atque ex eorum auctoritate omnia ageret, quæ publice sibi suscipienda existimaret. Eisdem etiam patres appellavit, nempe a curæ similitudine, ut scripsit in Catilinæ conjuratione Sallustius. Unde procedentibus temporibus patres conscripti nominati sunt, qui in novum senatum erant lecti: quamvis postremo usus obtinuerit, ut omnes senatores uno patrum conscriptorum nomine vocarentur.

^b *Dolori meo*] Justus autem ille dolor erat in Cicerone, qui non tantum

derelictum a Pisone et Gabinio consulis, a quibus defendi debebat, sed Pub. Clodio inimico suo mercede provinciarum venditum se viderat, ut ait sæpe in Orat. pro Sextio.

^c *Auctorem*] Auctor dicitur, cujus sententiam, propter auctoritatem, gravitatem, et sapientiam, in rebus gerendis sequimur.

^d *P. Servilium*] Servilius ille vir fuit consularis, et tunc temporis consularium omnium antiquissimus, ideoque sententiam prior Cicerone dixit. Censorius, et triumphalis, et Isauricus appellatus est, quia Isauros domuerat.

^e *Erga meam salutem*] Cum Cicero exularet, sua auctoritate effecit ille Servilius ut in patriam revocaretur, et eum absentem cum Metello Nepote consule in gratiam reduxit.

^f *Quodsi ille*] Argumentatur a mi-

cendi,^g ac potestas fuit, Gabinium et Pisonem, duo reipublicæ portenta, ac pæne funera,^h (cum⁵ propter alias causas, tum maxime propter illud insigne scelus eorum, et importunam in me crudelitatem) non solum sententia sua,⁶ sed etiam verborum gravitate esse notandos putavit; quoniam me animo in eos esse oportet, cujus illi salutem pro pignore¹ tradiderunt⁷ ad expiandas suas cupiditates? Sed ego in hac sententia dicenda non parebo dolori meo, nec⁸ iracundiæ serviam: quo animo unusquisque vestrum debet esse in illos, hoc ero: præcipuum illum, et proprium sensum doloris mei, quem tamen vos communem semper vobis mecum esse duxistis, a sententia dicenda amovebo; ad ulciscendi tempora^k reservabo.

II. 3. Quatuor sunt provinciæ,^l patres conscripti, de quibus adhuc intelligo sententias esse¹ dictas: Galliæ duæ,^m quas hoc tempore uno imperio videmus esse con-

//////////

4 Idem cod. *universa rep.* Mox, *fide, benevolentia* H S χ.—5 Erf. *tum.*—6 Codex unus Oxon. *ac sua.* Mox, de Ernestii sententia *τδ esse ante notandos* delet Schutz. probante Garat. Deinde, *animo esse oportet in eos* Erf.—7 Cod. χ *tradiderint.* Mox, pro *expiandas*, quod servant septem Pall. Franc. Erf. Jens. ed. 1480. Junt. Grut. seqq. *explendas* ed. Wald. Medic. Rom. Ven. 1480. Ald. Hervag. Naug. Victor. Manut. Lamb. *expiendas* ψ: *expediendas* Pal. 8. cum gloss. *purgandas.*—8 Ita edd. omnes præter Naug. et Orell. qui cum codd. Lambini et uno cod. Oxon. legunt *non*; Barb. habet *nunc.* Mox, in illo ψ: *in isto* C H S T. Deinde, *illum deest* in C H S χ ψ. *quem tam vos* habet C. *mecum deest* in χ. *esse deest* in C H. Denique, *dixistis* χ ψ; et sic Ernesti errore typogr.

NOTE

noris: nam si licuit Isaurico agere contra Gabinium et Pisonem, multo magis mihi, qui ab eis gravissime læsus sum.

^g *Ei locus dicendi*] Ex Gellio Noct. Att. IV. 10. jus fuit senatori, ut posset sententiam dicere de re qualibet, etiam non rogatus.

^h *Portenta ac pæne funera*] His vocibus vel usus est Servilius contra Gabinium et Pisonem, vel iis utitur de industria Cicero, ut ostendat ab illis consulibus eversam fuisse rem-

pub. cum ipsi consulere debuissent.

¹ *Pro pignore*] Gabinus et Piso Clodio polliciti fuerant, ut, si sibi provincias daret, vicissim illi salutem Ciceronis proderent, et quasi pignus in manus darent pro provinciis, quas ab illo expectabant.

^k *Ad ulciscendi tempora*] Declarat se aliquando eos in iudicium vocaturum.

^l *Quatuor sunt provinciæ*] Partitio orationis.

^m *Galliæ duæ*] Citerior et ulterior,

junctas; et Syriaⁿ et Macedonia,^o quas, vobis invitis et oppressis, pestiferi illi consules^p pro eversæ reipublicæ² præmiis occupaverunt. Decernendæ nobis sunt lege Sempronia^a duæ: quid est, quod possimus de Syria Macedoniaque dubitare? Mitto, quod^b eas ita partas³ habent ii, qui nunc obtinent, ut non ante attigerint, quam hunc ordinem condemnarint;^c quam auctoritatem vestram e civitate exterminarint; quam fidem publicam,^d quam perpetuam populi Romani salutem,^{4 e} quam me, ac meos omnes fœdis-

CAP. II. 1 Verbum *esse* deest in Schutz. errore typogr.—2 Erf. et Franc. *consules perversæ reip.* Mox, *occuparunt* Lamb.—3 Erf. *eas ita partes.* Paulo post, *condemnarit* χ. *auctoritatem vestram et civitatem* Erf.—4 ‘Post v. *salutem* verbum excidisse rati sunt; v. c. *prodiderint, sustulerint* Garat. *violarint,*

NOTE

sive Cisalpina, et Transalpina, quas Cæsar uno imperio contentas obtinebat. Has ille, ut Sextus scribit, cum decem legionibus, quæ quaterna milia militum Italarum habuerunt, per annos octo, ab Alpibus ad Rhenum usque subegit, et anno decimo cum Britannia tributarias fecit; et, ut ait Suetonius, in provinciæ formam redegit, eique in singulos annos stipendii nomen imposuit anno urbis 703. L. Paulo et C. Marcello coss. ‘Redigere porro in provinciam,’ nihil aliud est, quam et incolis leges suas, et juris dicendi potestatem adimere, magistratus in eas cum imperio mittere, et in singulos annos vectigal imponere.

ⁿ *Syria*] Devicto Mithridate, Pompeius Syriam recepit, ab eoque populi Romani stipendiaria facta est anno urbis 690. M. Cicerone et Antonio coss.

^o *Macedonia*] A Q. Metello Macedonia in provinciæ formam redacta est anno urbis conditæ 607. Cn. Cornelio et L. Mummiō coss.

^p *Pestiferi consules*] Piso et Gabinius.

^a *Lege Sempronia*] De hac dictum est pro Balbo § 61.

^b *Mitto, quod*] Per præteritionem rationes affert quare revocandi sunt Gabinius et Piso.

^c *Hunc ordinem condemnarint*] Senatorium ordinem condemnarunt Piso et Gabinius, cum videlicet permiserunt ejici Ciceronem in exilium, accusatum a Clodio, quod cives indemnatos, socios nempe conjurationis Catilinariæ, necavisset in carcere: qui cum tantum ab eo necari jussi sint post Catonis sententiam, quam senatus secutus est; non potuit condemnari ab iis consulibus Cicero, quin condemnata ab iisdem sit senatus auctoritas.

^d *Fidem publicam*] Fidem publicam servavit Cicero cum in illos nefarios conjuratores animadvertit, quos senatus universus, cum bonis omnibus, dignos pœna judicavit.

^e *Perpetuam populi Rom. salutem*] Perpetua non fuisset populi Rom. salus nec certa, nisi exterminati fuissent illi, qui reipub. perdere, et ferro flammaque vastare civitatem decreverant, ut dictum est in Cati-

sime crudelissimeque vexarint.^f 4. Omnia domestica^g illa^s atque urbana mitto; quæ tanta sunt, ut nunquam Hannibal huic urbi tantum mali optarit, quantum illi effecerint. Ad ipsas venio^o provincias:^h quarum Macedonia, quæ erat antea munita plurimorum imperatorum non turribus, sed tropæis,ⁱ quæ multis victoriis erat jamdiu, triumphisque pacata;^k sic a barbaris, quibus est propter avaritiam pax erepta,^l vexatur, ut Thessalonicenses,^m positi in gremio imperii nostri, relinquere oppidum, et arcem munire cogantur;⁷ ut viaⁿ illa nostra, quæ per Macedoniam est usque ad Hellespontum^o militaris, non solum excursionibus bar-

afflixerint Schütz. Orell.—5 Ita Grut. tacite cum seqq. *illa* omittit cod. Stephani; *illa domestica* habent codd. et edd. ante Grut. *urbana obmitto* T, ed. 1480. Junt. *quæ tantas* C.—6 *Ad i. veniam* S. *ante munita* C. *antea mutata*

NOTE

linariis.

^f *Meos omnes . . . vexarint*] Quintus, Ciceronis frater, in foro, tanquam occisus a Clodianis, jacuit inter cadavera: uxor ejus vexata est, liberi quæsi ad mortem.

^g *Omnia domestica illa, &c.*] Alia ratio per præteritionem; quia majores clades Macedoniæ importarunt, quam Hannibal Italiæ. Hannibal autem per annos quindecim vexavit Italiam.

^h *Ad ipsas venio provincias*] Primam affert rationem quare revocandus sit e Macedonia Piso, quia eam permisit a barbaris expilari.

ⁱ *Tropæis*] Tropæa fuerunt bellicæ laudis et victoriæ monumenta, quæ primis temporibus e truncis arborum, vel rudibus saxis excitabantur, quibus direpta ab hostibus arma affigebantur, sed quorum postea longe clarior extitit magnificentia; nam in tropæa arcus triumphales excitati sunt, pyramides, columnæ.

^k *Triumphisque pacata*] Multi impe-

ratores Rom. de Macedonia triumpharunt, ac præcipue Q. Cæcilius Metellus, qui Macedonicus dictus est; T. Quintius, Lucius Paulus, Dolabella, Curio, et M. Lucullus.

^l *Pax erepta*] Illi provinciarum administratores tanta triumphandi cupiditate flagrabant, ut sæpe vel levissima belli occasione pacem eriperent.

^m *Thessalonicenses*] Thessalonica urbs est Macedoniæ ad sinum Thermaicum, nunc dicta *Salonichi*. Hæc urbs a Thracibus infestata fuit.

ⁿ *Via*] Viæ militares dictæ sunt, quæ exitum ad mare, aut ad urbes habent, quas quidam etiam prætorias aut consulares appellant; seu quod labore militum paratæ essent, seu quod per eas exercitus irent.

^o *Hellespontum*] Hellespontus fretum est angustum inter Propontidem et mare Ægæum, dividens Asiam ab Europa, septem stadiorum intervallo. Hellespontus vero dictus est ab Helle filia Athamantis, sorore

barorum sit infesta,^a sed etiam castris^p Thraciis^{8 q} distincta, ac notata. Ita gentes eæ, quæ, ut pace uterentur, vim argenti⁹ dederant præclaro nostro imperatori;^r ut exhaustas domos replere possent, pro emta pace bellum nobis prope justum intulerunt. 5. [p. 70.] Jam vero exercitus^s ille noster, superbissimo delectu^t et durissima conquisitione collectus, omnis interiit. Magno hoc dico¹⁰ cum dolore. III. Miserandum in modum milites populi Romani capti, necati, deserti, dissipati sunt; incuria, fame, morbo, vastitate consumti: ut, quod est indignissimum, scelus imperatoris in pœnam exercitus expetitum esse videatur.^t Atque hanc² Macedoniam,^u domitis jam gentibus finitimis,^x barbariæque^y compressa, pacatam ipsam per se et quie-

^a *Infestetur.*

//////////

χ.—7 Erf. et Pal. 9. *munire cogitarint.*—8 Codd. Lambini habent vel *Threiciis*, vel *Thueiciis*; Rom. *Thraiciis*; codd. Gruteri *Threiciis*; C H S ψ *Traiciis*; T *Torrentiis*.—9 H S T χ ψ, et edd. ante Hervag. *vim argenteam*; (non *argentorum*, ut ait Schutz.) unde Ernesti conj. *vim argenti maximam*, probante Garat. Mox, *imperatori nostro* edd. ante Grut. *nostro imperatori* cod. in marg. ed. 1584.—10 H χ ψ *hæc dico.*

CAP. III. I Ita codd. Victorii, Gembl. Erf. Pal. 9. Grut. Græv. et recentt. *is imperator . . . expeditus esse vid.* S T χ ψ. *imperatoris . . . expeditus esse vid.* C H. Rom. Wald. *indignissimum scelus, is imp. expeditus esse vid.* Franc. et edd. vett. *expetiisse videatur*, de Gulielmii conjectura, Schutz, et Orell. prob.

NOTE

Phryxi, quæ ibi demersa dicitur.

^p *Castris*] Intelligit fossas et ageres quibus Thraces sua castra muniabant.

^q *Thraciis*] Thraces ab Ortu et Septentrione Macedoniæ vicini sunt, qui caput imperii sui Byzantium habebant, quæ modo Constantinopolis dicitur.

^r *Præclaro nostro imperatori*] Pisoni, per ironiam.

^s *Jam vero exercitus*] Secunda ratio cur revocandus sit Piso, quia negligentia ejus consumtus est exercitus.

^t *Superbissimo delectu*] Cum cui bellicum imperium commissum erat, is tum per Italiam homines mittebat, qui caveatutem ad arma convocarent.

Dies autem constituebatur, quo quisque in Capitolium conveniret, ubi delectus a tribnibus militaribus habebatur: quo habito, delecti milites, sedente consule, sacramento militiæ adigebantur, propositis gravissimis pœnis qui militiam detrectabant.

^u *Atque hanc Macedoniam*] Tertia ratio quare revocandus est Piso, quia Macedoniam tenere non potuit, quam prius legati tenui ac exiguo præsidio tenerunt.

^x *Gentibus finitimis*] Finitimos populos, Triballos, Thraces, et Pannonios, habebat tunc Macedonia.

^y *Barbaria*] Græci omnes externos populos barbaros vocabant, et eos potissimum, de quibus supra.

tam, tenui præsidio, atque exigua manu, etiam sine imperio,^z per legatos, nomine ipso populi Romani tuebamur: quæ nunc consulari imperio atque exercitu^a ita vexata est, vix ut se possit diuturna pace recreare: ³ cum interea,^b quis vestrum hoc non audivit, quis ignorat, Achæos^c ingentem pecuniam pendere^b L. Pisoni quotannis? vectigal ac portorium^d Dyrrachinorum^e totum in hujus unius quæstum esse conversum? urbem Byzantium^f, vobis⁴ atque huic imperio fidelissimam, hostilem in modum esse vexatam? quo ille, posteaquam nihil exprimere ab egentibus, nihil ulla vi a miseris extorquere potuit, cohortes in hyberna^g misit: his præposuit, quos putavit fore diligentissimos satellites scelerum, ministros cupiditatum suarum. 6. Omitto^h jurisdictionem in libera civitateⁱ contra leges^k

^b *Solrere.*

J. Fr. Gronovio Lectt. Plaut. p. 16. et Garat.—2 *At hæc* H.—3 Erf. et Pal. 9. *vix ut possit d. p. recreari*; Junt. *ut vix se, &c.* Mox, *quis ante ignorat* deest in χ .—4 C T *nobis.* Mox, *postquam nihil* Lamb. Paulo post, *cohortis*

NOTÆ

^z *Sine imperio*] Ex illo loco colligitur, legatos habuisse potestatem; non autem imperium, licet aliquid quando ipsi lictores honoris causa permitterentur, ut patet ex Verr. III. § 60. Legati porro provinciarum gubernatoribus concedebantur, ut iis essent adjumento.

^a *Atque exercitu*] Duæ dabantur legiones Romanæ, cum equitibus, proconsulibus in provinciis.

^b *Cum interea*] Quarta ratio cur revocandus sit Piso, quia provinciam suam vexavit.

^c *Achæos*] Achæi populi sunt ab Achæa civitate dicti, in Sarmatia Asiatica ad Pontum Euxinum.

^d *Portorium*] Portorium erat pecunia quæ portitoribus pendebatur, id est, iis qui mercedes ex mercibus in portum devehendis exigebant: unde circumvectionis quoque portorium celebratum est.

^e *Dyrrachinorum*] Dyrrachium urbs est in ea Macedonia parte, quæ mari Adriatico proxima est: antea Epidamnus dicebatur.

^f *Byzantium*] Byzantium Thraciæ oppidum, quod primum a Pansania Spartanorum duce conditum est, ut vult Justinus lib. IV. Postea a Constantino Magno Constantinopolis, antea Nova Roma, nunc a Turcis *Stamboli* dicta.

^g *In hyberna*] Hyberna dicebantur, cum milites per hyemem, aut sub tabernaculis pellibus contextis, aut sub tectis ædificiorum habitabant.

^h *Omitto*] Quinta ratio cur Piso revocandus sit, quia libidinem, crudelitatem, et avaritiam in Byzantinos exprimit: huncque locum per præteritionem tractat.

ⁱ *In libera civitate*] Præter illas provincias quæ populi Rom. imperio parebant, et ad quas administrandas

senatusque consulta: cædes relinquo, libidines prætereo; quarum acerbissimum extat indicium, et ad insignem memoriam turpitudinis, et pæne ad justum imperii nostri odium,⁵ quod constat, nobilissimas virgines se in puteos abjecisse, et morte voluntaria necessariam turpitudinem depulisse. Nec hæc idcirco omitto, quod non gravissima sint, sed quia nunc sine teste dico. IV. Ipsam vero urbem Byzantium fuisse refertissimam atque ornatissimam signis,¹ quis ignorat? quæ illi exhausti¹ sumtibus bellisque maximis, cum Mithridaticis^m impetus, totumque Pontum armatum, effervescentemⁿ in Asiam atque erumpentem, ægre repulsum, et cervicibus interclusum suis, sustinerent; tum, inquam, Byzantii, et postea, signa illa, et reliqua urbis ornamenta, sanctissime² custodita, tenuerunt: 7. te imperatore infelicissimo et teterrimo, Cæsonine Calventi,^o civi-

//////////

χ. in hibernia ψ. iis proposuit C.—5 Voc. odium deest in χ. Actutum, notam: quod constat H. Deinde, pro necessariam, quod servant omnes codd. et edd. antiq. nefarium edidit Aldus, eumque secuti sunt Lamb. Grut. seqq.

CAP. IV. 1 H S χ ψ exhaustis. Mox, bellorum maximis T, Manut. Steph. Lamb. cum M. impeditus χ. armatum deest in H T. Deinde, erumpentem ore repulsum quatuor Pall. et T. erumpentem ægre ore repulsum Gembl. erumpente more repulsum Erf. erumpentem* rore pulsum Franc. erumpentem ære pulsum H S. et interclusum cervicibus suis Schütz.—2 C sanctissima. Mox,

NOTÆ

magistratus cum imperio ac potestate mittebantur, qui in iis jus dicerent; aliæ erant, in quibus jus dicere magistratibus populi Romani non licebat, quæ scilicet imperio populi Romani non parebant, sed comiter ejus majestatem tuebantur, quæ liberæ dicebantur: unde provinciæ liberari dicebantur, cum statuebatur, ut suo juri, suisque legibus relinquerentur, neque Romani magistratus amplius in illis jus dicerent.

^k *Contra leges*] Tullii C. Julius Cæsar consul cum Bibulo, anno urbis conditæ 694. ut Achaia, Thessalia, cuncta Græcia liberæ essent, neque

in iis magistratibus populi Romani jus dicere liceret.

¹ *Refertissimam ... signis*] Summum studium Græcorum fuit in statuis Deorum suorum fingendis, ut contra Verr. VI. observari potest.

^m *Mithridaticos*] Mithridates, rex Ponti potentissimus, annos quadraginta bellum cum Romanis gessit.

ⁿ *Effervescentem*] Ab aquis similitudo cum erumpunt ex alveo.

^o *Cæsonine Calventi*] Cæsoninum Pisonem vocat, propter patrem; Calventium, propter matrem. Calventius porro homo quidam Insaber fuit, patris Pisonis socer, idem mercator,

tas libera, et proximis suis beneficiis a senatu et a populo Romano liberata,^p sic spoliata atque nudata est, ut, nisi C. Virgilius,³ legatus, vir fortis et innocens, intervenisset,^c unum signum Byzantii ex maximo numero nullum haberent. Quod^q fanum^r in Achaia, qui locus, aut lucus^s in Græcia tota, tam sanctus fuit, in quo⁴ ullum simulacrum, ullum ornamentum reliquum sit? Emisti a fœdissimo tribuno plebis,^t tum in illo naufragio hujus urbis, quam tu idem,⁵ qui gubernare debueras,^u everteras; tum, inquam, emisti grandi pecunia, ut tibi, de pecuniis creditis,^w jus in liberos populos contra senatusconsultum, et contra legem generi tui,^x dicere liceret: id emtum ita vendidisti, ut aut jus⁶ non diceres,^y aut bonis cives Romanos everteres. 8.

^c Restitisset.

Cesene χ. *Cæsoninæ* ψ. *beneficii* χ. *sit spoliata* C.—3 Ita codd. Gruteri, Grævii, ed. Wald. Ald. Græv. Schütz. Orell. *Virgilius* al. etiam Junt. et Lamb. —4 Pro *in quo* χ habet ut.—5 C H S T χ ψ *cum tu idem*. Mox, *everteris* S χ ψ. *everteres* T, edd. ante Naug. Lamb. 1566. *everteras* C H, Naug. Lamb. 1684. Grut. seqq. *tu inquam* H S ψ.—6 Codex unus Oxon. *ut jus*, omisso *aut*. Mox,

NOTÆ

et præco, qui cum filia Romam venit, quam Cæsonino cuidam, furacissimi hominis filio, collocavit, ut fasti Capitolini docent ad annum urbis 605. Itaque contumeliose Cæsoninus Calventius a Cicerone appellatur.

^p *Liberata*] Vide notam superiorem.

^q *Quod*] Sexta ratio quare sit revocandus Piso, quia sacrilegus et injustus fuit.

^r *Fanum*] Fanum a fando dictum esse vult Asconius, quod inde fata petebantur: sive quia pontifex, dum dedicat, certa verba fatur, ut est apud Festum. Alii a Fauno dicta esse volunt fana; quia Faunus primus fana extruxit, ut vult Probus.

^s *Lucus*] Luci sancti habebantur ab illis antiquis, ut ex Æneid. IX. patet, immo et in iis simulacra quædam

Deorum fuerunt, quæ summa religione Græci venerabantur, ut testatur ipse Cicero pro Rabirio perd. reo. Vide § 7.

^t *Tribuno plebis*] Clodio.

^u *Qui gubernare debueras*] Consul tum erat Piso; quare consulere patriæ, et non eam evertere debuerat.

^w *De pecuniis creditis*] Olim quicquid credebatur, sub pecuniarum primum jurisconsulti veteres, sed postea sub rerum creditarum nomine comprehenderunt, ut docet Hotom. lib. de Verb. Jur.

^x *Generi tui*] Julius Cæsar filiam Pisonis uxorem duxerat: et hanc legem tulerat consul, ne apud liberos populos magistratus Romani jus dicerent.

^y *Jus non diceres*] Nempe de rebus creditis.

Quorum ego^z nihil nunc,⁷ patres conscripti, in hominem ipsum; de provincia disputo. Itaque omnia illa, quæ et sæpe audistis,⁸ et tenetis animis, etiamsi non audiatis, prætermitto: nihil de hac ejus urbana, quam ille præsens in oculis vestris mentibusque defixit,^d audacia loquor: nihil de superbia, nihil de contumacia, nihil de crudelitate disputo: lateant libidines ejus illæ tenebricosæ,^e quas fronte et supercilio, non pudore et temperantia contegebat: de provincia, quod agitur,^f id disputo. Huic vos non submittetis?^g hunc diutius manere patiemini? cujus, ut provinciam tetigit,^h [p. 71.] sic fortuna cum improbitate certavit, ut nemo posset, utrum posterior,ⁱ¹⁰ an infelicior esset, judicare. 9. An vero^a in Syria diutius¹¹ est Semiramis^b illa retinenda? cujus iter in provinciam fuit ejus-

^d *Impressit.*^e *Tectæ.*^f *De qua.*^g *Non vos revocabitis hunc.*^h *Attigit.*ⁱ *Nequior.*

aut bonos C H S T χ ψ.—7 Quorum ego nihil dico T χ ψ. Quorum ego nihil dico nunc C H S, et edd. ante Grut. Mox, in h. ipsum dico, de pr. codd. Victorii et Franc. P. C. h. ipsum relinquo: de pr. C H S ψ, et edd. vett. provinciis disputabo S. provincia disputabo χ ψ.—8 Cod. χ audisti. Mox, etiam etsi . . . oculis nostris . . . de contumelia C. de contumelia etiam H S χ ψ. Deinde, pro lateant, χ habet latent.—9 Huic vos submittetis codd. Victorii et Pall. probante Gulielm. Huic vos num subm. Pal. 4. successorem mittetis vet. lib. ap. Ursin. et Junt.—10 Sic codd. optimi, ed. Rom. ed. 1480. Grut. seqq. Defendi potest usus hic v. posterior e C. Gracchi Fragm. ap. Gell. Noct. Att. xv. 12. item e Rosc. Amer. § 137. Pison. § 66. ubi tamen Vat. ‘proterbius;’ Junt. ‘præposterior’ pro ‘posterior’ exhibent. Sic hoc quoque loco non male legi posset præposterior, ut in Pison. § 92. est ‘præposterus imperator;’ etsi optime scio, comparativum istum alias vix inveniri. Orell. deterior C, Ven. 1483. Junt. Lamb. pestilentior H S. protervior conj. Lamb. Actutum, an inferior esset T. vel deterior esset S.—11 Voc. diutius deest in C. in provincia χ. Aribarzanes C. ad cæde H. Mox, pro Thracem, quod habent edd. vett. et Lamb. Threcem præbent codd. etiam T, inscript. ap. Grut.

NOTÆ

^z Quorum ego] Fingit se nihil dicere de omnibus criminibus, quæ in Macedonia a Pisone patrata sunt; sed de ipsa tantum provincia loqui, a qua ille revocandus est.

^a An vero] Jam ostendit Gabinium e Syria revocandum esse. Prima ra-

tio, quia operam suam locavit faciendæ cædi, quod partem exercitus sui perdidit, quod provinciam diruit.

^b Semiramis] Vocatur Semiramis Gabinus propter suas libidines, quibus illi reginæ simillimus fuit. Hæc autem Assyriorum regina fuit.

modi, ut rex Ariobarzanes^c consulem vestrum ad cædem faciendam, tanquam aliquem Thracem,^d conducirer. Deinde adventus in Syriam primus equitatus habuit interitum: post concisæ^a sunt optimæ cohortes.^e Igitur in Syria,¹² imperatore illo, nihil aliud actum est, nisi pactiones^f pecuniarum cum tyrannis, decisiones,^g direptiones, latrocinia,^g cædes; cum palam populi Romani imperator, instructo exercitu, dextram tendens,^h non ad laudem milites hortaretur,¹³ sed omnia sibi et emta et emenda esse clamaret. v. 10. Jam veroⁱ publicanos^k miseros (mè etiam miserum,^l illorum ita de me meritorum miseriis ac dolore!) tradidit in servitutum Judæis et Syris,^{1m} nationi-

^a *Dissipata.*^b *Compositiones.*

Græv. Schutz. et Orell. *Thracem* χ, *Thracem* C H S ψ.—12 H S T χ *in Syriam*. Mox, *nihil a. neque actum* H S χ ψ, Rom. et Ven. 1480. *nihil a. nisi neque actum* T. *nihil a. usque actum* Lamb. e codd. ut ait; sed in nullo postea repertum. *nisi pactione* C.—13 C H S T χ ψ *hortetur*. Mox, pro *clamaret*, quod exhibent Barb. T. Junt. et recentt. *clamet* legitur in codd. Grævii, Erf. C H S χ ψ, Rom. Ven. 1483.

CAP. v. 1 *Syriis* C. Mox, *jus publicanis* Steph. Lamb. 1566. ipso Lambino

NOTE

^c *Ariobarzanes*] Ariobarzanes rex Cappadociæ fuit expulsus regno a Mithridate; sed factus populi Rom. amicus, a Sulla victore restitutus est, et, Mithridatico bello confecto, iterum in regnum a Pompeio restitutus est. Vide Orat. pro Lege Manil.

^d *Thracem*] Id est, gladiatorem: alii enim gladiatores Thracæ, alii mirmillones, alii Samnites, provocatores, et retiarii dicti sunt. Vide Lips. de Glad.

^e *Cohortes*] Cohortes peditum fuerunt.

^f *Pactiones*] Pactio est duorum pluriumve in idem placitum consensus.

^g *Direptiones, latrocinia*] Direptiones et latrocinia eodem recidunt, nisi forte direptiones ad provincias expilandas pertineant, latrocinia ad socios.

^h *Dextram tendens*] Respicit ad consuetudinem illorum qui in auctionibus, si quid liceri vellent, digitum tollebant.

ⁱ *Jam vero*] Alia ratio cur revocandus sit Gabinus, quia bonis evertit publicanos.

^k *Publicanos*] Publicani dicebantur, qui præsentem pecuniam vectigalia populi Romani a censoribus redimebant, ut postea suis commodis servirent. Hi erant ex equestri ordine.

^l *Me miserum*] Per exclamationem significat, se miserum fieri miseris illorum publicanorum, propter eorum in rempublicam merita.

^m *Judæis et Syris*] Tantum fuit odium Gabini in publicanos, ut cum illi vectigales pecunias exigere a Judæis et Syris, prohiberentur a consule, qui ne jus quidem pro publica

bus natis servituti. Statuit ab initio, et in eo perseveravit, jus publicano non dicere: pactiones sine ulla injuria factas rescidit; custodias sustulit;ⁿ vectigales^o multos ac stipendiarios liberavit: quo in oppido ipse esset, aut quo veniret, ibi publicanum, aut publicani servum esse vetuit:² quid multa? crudelis haberetur, si in hostem animo fuisset eo, quo fuit in cives Romanos, ejus ordinis præsertim, qui est semper dignitate sua, benignitate magistratus sustentatus. 11. Itaque videtis,^p patres conscripti,³ non temeritate redemptionis,^q aut negotii gerendi inscitia, sed avaritia, superbia, crudelitate Gabinii, pæne afflictos jam atque eversos publicanos: quibus quidem vos, in his angustiis ærarii,^r tamen subveniatis necesse est: etsi jam multis non potestis; qui (propter illum hostem senatus,^s inimicissimum

postea improbante.—2 Erf. *publicani servum esse nescivit*. Mox, *si in hostis Naug. si in hostes Lamb. e codd. Camer. Steph. Orell. qui fuit χ.*—3 *Itaque, patres conscripti, videtis* nonnulli codd. Naug. Junt. Camer. Orell. Mox, *pro inscitia, quod servant plurimi codd. et edd. vett. inscientia* legunt

NOTE

nis dicere contra illos voluit: atque ita viros equestris ordinis, quales erant publicani, Judæorum ac Syrorum servituti mancipavit.

ⁿ *Custodias sustulit*] Custodiæ nomine carcer tantum publicus intelligitur. Dicit autem custodias sustulisse, quia vetuerat Gabinus, ne quis, propter debitam publicanis pecuniam, in carcerem mitteretur.

^o *Vectigales*] Vectigales dicuntur, qui tributa pendunt; quorum unum certum, quale illud fuit stipendium dari militibus consuetum; incertum aliud, quod fructibus agrorum, et pascuis, et portorii penditur, cujus modus certus esse non potest. Vide Verr. v. § 12.

^p *Itaque videtis*] Calamitatem hic publicanorum amplificat, inflammans odium in Gabinium, qui illius calamitatis causa fuit.

^q *Non temeritate redemptionis*] Redimere et conducere idem significant: itaque vult indicare publicanos neque carius conducendis vectigalibus, neque suis negligendis negotiis, sed Gabinii superbia fortunis eversos esse.

^r *Angustiis ærarii*] Tria Romæ æraria fuerunt; unum, in quod omnia tributa et vectigalia inferebantur, quod fuit apertum semper, unde quotidie pecuniæ ad usus reipublicæ sumebantur. Duo alia clausa semper fuerunt, et aperta tantum perturbatis reipublicæ temporibus.

^s *Hostem senatus*] Gabinus dixerat in concione, nihil posse in republica senatum, et equites Rom. daturus illius diei pœnas, quo cum gladiis, Cicerone consule, in clivo Capitolino fuerant. Vide Orat. pro Sext. § 28.

ordinis equestris, bonorumque omnium) non solum bona, sed etiam honestatem,¹ miseri deperdiderunt: quos non parsimonia,⁴ non continentia, non virtus, non labor, non splendor tueri potuit contra illius helluonis et prædonis audaciam. 12. Quid? qui se etiam nunc subsidiis patri- monii, aut amicorum liberalitate sustentant,^c hos perire patiemur? An, si qui⁵ frui publico^x non potuit per hos- tem, hic tegitur ipsa lege censoria;^y quem is frui non sinit, qui est, etiamsi non appellatur, hostis, huic ferri auxilium non oportet?^d Retinete igitur^z in provincia diutius⁶ eum, qui de sociis cum hostibus, de civibus cum sociis faciat pactiones; qui hoc etiam se pluris esse, quam collegam,^a putet, quod ille vos tristitia vultuque deceperit; ipse nun- quam se minus, quam erat, nequam⁷ esse simularit. Piso autem alio quodam modo gloriatur, se⁸ brevi tempore per-

^c *Sustinent.*

^d *Nonne oportet dare ei auxilium, quem publico non sinit frui Gabinus, qui hostis est, licet non hostis appelletur?*

Lamb. et Orell. *justitia* C S T. *Gabinii* deest in χ .—4 C *parcimonia*.—5 Ita codd. meliores, Rom. Ven. 1480. Junt. Naug. Grut. seqq. *patiemini* H S, Ven. 1483. Ald. Hervag. Lamb. *An* deest in χ ψ . *si quis* habet H. Mox, *quem* deest in χ ψ .—6 Voc. *diutius* deest in H.—7 C H T χ *neque*. *Ac- tutum esse simulavit* C H S.—8 Pronomen *se* deest in χ . Mox, *ne Gabinus*, omisso prænomine C, codd. Grævii, S T ψ , Rom. Ven. 1480. 1483. Steph. Lamb. 1566. Orell. *ne A. Gabinus* Lall. Nostram lect. habent C H χ , Naug. Camer. Grut. Schütz. Denique, *extimaretur* χ .

NOTÆ

¹ *Honestatem*] Honorem, seu digni- tatis gradum, quem tenebant in re- publica et civitate, perdiderunt.

⁴ *An, si qui*] Tertia ratio quare sit revocandus Gabinus, quia non pos- sunt frui publico propter illum pub- licani.

^x *Frui publico*] Frui publico, nihil est aliud quam vectigalia exigere posse publicanos: prohibebantur au- tem hostium incursionibus, quas Ga- binus non impediabat.

^y *Hic tegitur lege censoria*] Lex

censoria hic accipitur pro pactione seu contractu censorum cum publi- canis, qui fiebat quinto quoque an- no, cum vectigalia locabantur. Inter pactiones autem illa fuit, ut senatus aliquid eis remitteret, si quæ inopi- na calamitas, aut hostium incursio eveniret. Itaque prospiciebatur pub- licanis hac lege, qua tum veluti tege- bantur.

^z *Retinete igitur*] Ironia.

^a *Collegam*] Pisonem indicat.

fecisse, ne C. Gabinius unus omnium nequissimus existimaretur.

VI. 13. Hos vos^b de provinciis, si non aliquando deducendi^c essent, deripiendos^f non putaretis? et has duplices pestes sociorum, militum clades, publicanorum ruinas, provinciarum vastitates, imperii maculas, teneretis?^g At iidem vos, anno superiore,^c hos eosdem revocabatis,² cum in provincias jam pervenissent: quo tempore si liberum vestrum iudicium fuisset, nec toties dilata res, nec ad extremum e manibus crepta esset; restituissetis, id quod cupiebatis, vestram auctoritatem, iis, per quos erat amissa, revocatis, et his ipsis præmiis extortis,^d quæ erant pro scelere atque eversione patriæ consecuti: 14. qua e pœna³ si tum aliorum opibus, non suis, invitissimis vobis, evolarunt; at aliam multo maiorem gravioremque subierunt. Quæ enim^f homini, in quo aliquis,⁴ si non famæ pudor, at

^a Revocandi.

^f Amovendos.

^g Retineretis.

//////////

CAP. VI. 1 C H S ψ diripiendos. Mox, et has publicas pestes C H S T χ ψ , al. et edd. ante Lamb. et has duplicis publicis testes Erf.—2 Cod. χ revocabitis. Mox, jam deest in Erf. Pro vestrum iudicium H habet omnium iud. Deinde esset omittunt codd. optimi, Erf. C H S T χ , Rom. Ven. 1480. 1483. Ald. Hervag.—3 Ita Schutz. et Orell. ex codd. Erf. et Pal. 9. qui habent quæ pœna; Lamb. qua ex pœna; codd. plerique, C H S T χ ψ , Rom. Ven. 1480. 1483. Mediol. al. ante Ald. qua pœna: Franc. Ald. Naug. Grut. Græv. Oliv. quam pœnam. Actutum, si tamen T. ut aliam χ .—4 C H S χ ψ aliquid. Mox, pudor ac suppl. S. literis iis Hervag. Lamb. Græv. literis his Junt. Schutz. 'Hac in re, ubicumque fieri potest, ipsam omnium linguarum indolem ac rationem esse sequendam manifestum est, etsi aliter iudicat Zumpt. ad Curtium p. xxii. Codd. in talibus nulla fere est auctoritas.' Orell. quæ

NOTÆ

^b Hos vos] Jam redit ad Pisonem et Gabinium, quos revocandos esse probat a præiudicio senatus.

^c Vos anno superiore] Anno urbis conditæ 696. profecti sunt in provincias, quas non lege Sempronia, sed Clodia consecuti sunt, quæ lata est contra senatus auctoritatem.

^d Præmiis extortis] Pro præmio Ciceronis eiectionis in exilium, Macedo-

niam Pisoni, Syriam Gabinio Clodius dedit.

^e Qua e pœna] Evitarunt pœnam, qua revocari debebant, nisi intercessisset pro Gabinio Pompeius, et Cæsar pro Pisonem, cujus gener erat.

^f Quæ enim] Ostendit pœna gravissima mulctatum fuisse Gabinium, quia ejus literis senatus non credidit.

supplicii timor est, gravior poena accidere potuit, quam non credi literis his, quæ rem bene gestam [§] in bello nuntiarent? [p. 72.] Hoc ⁵ statuit senatus, cum frequens supplicationem Gabinio denegavit: primum, homini sceleribus, flagitiis contaminatissimo, nihil esse credendum; deinde, a proditore, atque eo, quem præsentem hostem reipublicæ cognosset, bene rem geri non potuisse; postremo, ne Deos quidem immortales velle aperiri sua templa, et sibi supplicari hominis impurissimi et sceleratissimi nomine. Itaque ille alter, ^h aut ipse ⁶ est homo doctus, et a suis Græcis ⁱ subtilius eruditus, quibuscum jam in exostra ^k helluatur, (antea post siparium solebat) aut amicos habet prudentiores, ^l quam Gabinus, cujus nullæ literæ perferuntur. VII. 15. Hosce igitur imperatores habebimus? ^m quorum alter

remp. C H S ψ, Erf. al. ap. Græv. Naug. Græv. Lall. Orell.—5 *Hos C. Mox, flagitiisque S, Lamb. Orell.* Paulo post, *bene remp. geri C S ψ, Naug. Lall. Orell.*—6 *C S ut ipse.* Mox, iidem codd. *in ex hostra*; H ψ *in exhostra*; T *in exosthorera*; χ *in exthra*; Junt. *in exedra*; Ald. et al. ante Lamb. *in orchestra.* Lectionem nostram servant codd. Lambini, Grævii, Erf. Franc. C S, al. et edd. post Lamb. *si parium χ.* Deinde, *literæ proferuntur χ ψ.*

NOTÆ

[§] *Rem bene gestam*] Cum quid laude dignum gesserant in bello, imperatores literas dabant ad senatum, qui tum supplicationes, id est, gratiarum actiones, Diis decernebat, quæ magna pompa in templis habebantur.

^h *Ille alter*] Piso scilicet, qui revocari debet, quia tam male regit provinciam, ut ne quidem ad senatum scribere audeat.

ⁱ *A suis Græcis*] Piso Græcos eruditos homines secum habebat.

^k *Exostra*] Exostra machina quædam est, quæ intus geruntur, rotis circumactis patfiunt spectato-ribus. Plurimi codices habent *orchestra*, quæ ἀπὸ τοῦ ὀρχεῖσθαι dicitur, id est, saltare; quod in eam scenæ partem tibicines et Indii, sive saltatores, procederent. *Siparium* vero ve-

lum est, quod extrema parte scenæ tendebatur. Sit ergo sensus: Qui prius velut cum histrionibus et mimis post velum helluabatur, id jam palam facitatur.

^l *Amicos habet prudentiores*] Qui literas e provinciis ad senatum mittebant, eas primo ad amicos perferendas curabant, ut eas vel retinerent, vel exhiberent.

^m *Imperatores habebimus*] Imperatoris nomen appellatio fuit militaris, qua præsens, re bene gesta, primum militum acclamatione in castris, deinde sententia senatus in urbe ornatus est. Etenim imperatoris vocabulo duobus modis usi sunt; uno pro quocumque exercitus duce, qui suis auspiciis rem gereret, et qui imperium, id est, jus belli gerendi, haberet; al-

non audet nos certiores facere, ne imperator appelletur; alterum, si tabellarii non cessarint, necesse est paucis diebus pœniteat audere: cujus amiciⁿ si qui sunt, aut si belluæ tam immani tamque tetræ possunt ulli esse amici, hac consolatione utuntur,² etiam T. Albucio^o supplicationem hunc ordinem denegasse. Quod est primum dissimile: res in Sardinia^p cum mastrucatis^q latrunculis a proprætore³ una cohorte auxiliaria^r gesta, et bellum cum maximis Syriæ gentibus, tyrannis,^s consulari exercitu, imperioque confectum: deinde Albucius, quod a senatu petebat, ipse sibi in Sardinia ante decreverat: constabat enim, Græcum hominem ac levem, in ipsa provincia quasi triumphasse.^t Itaque hanc ejus temeritatem senatus, supplicatione denegata, notavit. 16. Sed fruatur sane hoc solatio; atque hanc insignem ignominiam, quoniam uni,⁴ præter se, inusta est, putet esse leviolem; dummodo, cujus exemplo se con-

//////////

CAP. VII. 1 *Anne imperator appelletur*] Sic dedi ex mea conjectura; ne *imperator appelletur* codd. plerique, edd. pleræque, præter Naug. Camer. quæ habent *ut imperator appellatur*; Erf. *facere imperatores appelletur*; Græv. susp. *imperatorne appelletur*.¹ Orell.—2 Ernesti conj. *utentur*.—3 T χ ψ, al. Rom. Ven. 1480. a prætor. Mox, ac tyrannis χ ψ, Lamb. Oliv. Orell.—4 C quod uni. Mox, *injusta est putetur e. l. non modo* χ. Paulo post, *hac tamen hac una*

NOTÆ

tero, cum quis, hostibus magno prælio fuis ac profligatis, eo nomine militum acclamatione affectus esset. Scribit Appian. Bell. Civil. lib. 11. non nisi decem millibus occisis acclamatum esse; et Dio lib. XL. non nisi semel, de uno bello aliquem appellari imperatorem licuisse.

ⁿ *Cujus amici*] Excusabant amici Gabinium ab Albucii simili exemplo, cui denegata fuerat supplicatio: sed modo inter utrumque discrimen affert.

^o *T. Albucio*] Albucius ille Sardiniam provinciam proprætator administravit.

^p *In Sardinia*] Sardinia insula est in mari Ligustico a Sardo Herculis

filio ita appellata, ut ait Martianus Capella lib. VI. aëris pestilentia maxime obnoxia.

^q *Mastrucatis*] Mastruca vilissimum genus vestis est e villis animalium, quo Sardi montani utebantur.

^r *Cohorte auxiliaria*] In unaquaque Romanorum cohorte erant auxiliares socii milites, teste Polybio.

^s *Tyrannis*] Dicebantur olim tyranni in Græcia homines potentes et opulenti.

^t *Quasi triumphasse*] Notatur hic levitas Albucii, qui propria sua auctoritate in provincia triumphavit, cum hic honor Romæ tantum a senatu decerneretur.

solatur, ejus exitum expectet; ^a præsertim cum in Albucio nec Pisonis libidines, nec audacia Gabinii fuerit; hac tamen una plaga conciderit, ignominia senatus.

17. Atqui ^b duas Gallias qui decernit consulibus duobus, hos retinet ambo: ^c qui autem alteram Galliam, ^d et aut Syriam, aut Macedoniam; tamen alterum retinet, ^e et in utriusque pari scelere disparem conditionem facit. Faciam, inquit, illas ^f prætorias, ut Pisoni et Gabinio succedatur statim. Si hic sinat: ^g tum enim tribunus ⁶ intercedere poterit; nunc non potest. Itaque ego ⁷ idem, qui nunc consulibus iis, qui designati erunt, Syriam Macedoniamque decerno, decernam easdem prætorias, ut et prætores annuas provincias ^h habeant, et eos quam primum videamus, quos animo æquo videre non possumus. VIII. Sed mihi credite,

plaga H, Erf. Barb. Ven. 1480. hanc tamen hac una plaga C.—5 At qui C χ ψ, edd. ante Naug. item Camer. Manut. Steph. At H S, Lamb. Atqui Erf. T, Naug. Grut. et seqq. qui omittunt C H S, edd. ante Naug. item Camer. Manut. Steph. Mox, duobus omittunt Erf. Franc. ambos habent C H S T χ ψ, et edd. ante Lamb. qui autem et alteram C H S. retinet in utriusque C H S T χ.—6 Si h. sinat tribunus, tum enim Barb. enim tribunus omittit Erf. tribunus unciis inclusit Orell. de Garat. sententia. Verba, tum c. t. i. p. n. n. potest, desunt in T. Pro poterit C legit potuit.—7 Itaque qui ego χ. Mox, et ante prætores deest in eodem cod. provincias habebant ψ.

NOTE

^a *Ejus exitum expectet]* Albucius ex Sardinia redux, repetundarum damnatus, ejectus est in exilium.

^b *Atqui]* Affert Cicero diversas sententias, quas primo refellit, ut deinde suam probet. Igitur nunc senator censebat duas Gallias duobus proxime consulibus decernendas esse.

^c *Hos retinet ambo]* Idem volebat ut Piso et Gabinus in Macedonia et Syria retinerentur.

^d *Qui autem alteram Galliam]* Alter senator judicabat in una e Galliis sic retinendum esse Cæsarem, ut alteri designandorum consulum altera Gallia, alteri vero vel Syria vel Macedonia decerneretur.

^e *Tamen alterum retinet]* Vel Gabi-

nus, vel Piso, ex illa senatoris sententia, in sua provincia retineretur.

^f *Faciam i. illas]* Vult ille ut Macedonia et Syria reddantur prætorias: quas nempe prætores obtinebunt, et non consules. Statim autem atque prætores suo munere in urbe defuncti erant, consules vero non nisi anno post gestum magistratum, in provincias mittebantur.

^g *Si hic sinat]* Intelligit hic aliquem tribunum plebis, cui fas erat ex lege Sempronia provinciis prætoris decernendis intercedere, non autem consularibus.

^h *Annuas provincias]* Tantum per annum regenda provincia consulis vel prætoribus decernebantur.

nunquam succedetur illis,¹ nisi cum ea legeⁱ referetur, qua intercedi de provinciis non licebit. Itaque, hoc tempore amisso, annus est integer vobis expectandus; quo interjecto, civium calamitas, sociorum ærumna,² sceleratissimorum hominum impunitas propagatur.³

18. Quodsi essent illi optimi^k viri, tamen ego mea sententia C. Cæsari succedendum nondum putarem. Qua de re dicam, patres conscripti, quod sentio, atque illam interpellationem mei familiarissimi,¹ qua paulo ante interrupta est oratio mea, non pertimescam. Negat me vir optimus inimiciorem³ Gabinio debere esse, quam Cæsari: omnem enim illam tempestatem,^m cui cesserim, Cæsare impulsore atque adiutore esse excitatam. Cui si primum sic respondeam, me communis utilitatis habere rationem, non doloris mei; possimne probare, cum id me facere dicam, quod exemplo fortissimorum et clarissimorum civium facere possim? An non Ti. Gracchus,ⁿ (patrem dico,⁴

^a Continuatur.

//////////

CAP. VIII. 1 Codd. χ ψ succeditur illis. Mox, ea lege refertur χ .—2 H interjecta c. c. s. crimina.—3 H S T ψ inimicitiozem. Mox, enim omittunt codd. plerique, C H S T χ ψ , et edd. ante Naug. præter Junt. cui cesseram χ .—4 Hæc omnia, quod exemplo f. et c. c. f. p. An non Ti. G. p. dico desunt in χ .

NOTÆ

ⁱ *Eu lege*] Legem Semproniam intelligit, de qua paulo ante.

^k *Illi optimi*] Piso et Gabinus.

¹ *Mei familiarissimi*] Non appellat quis ille sit familiaris ejus: cum enim Cæsari decerneret duas Gallias Cicero, admonitus est ab illo suo familiari, quem non nominat, quia facile ab omnibus videri potuit, ut potius duas Gallias consulibus designaret, quia ipsi tam infensus fuerat Cæsar, quam Gabinius et Piso.

^m *Omnem illam tempestatem*] Cæsar infensus Ciceroni Clodium tribunum plebis contra eum excitavit, cujus furoribus pulsus est in exilium.

ⁿ *Ti. Gracchus*] L. Scipioni Asiaticum

co, P. Scipionis Africani superioris fratri. C. Minucius Augurinus, tribunus plebis, damnavit mulcta L. Scipionem; quam ob causam ab ipso sponsores petebat. Scipio Africanus fratris nomine ad collegium tribunorum provocabat; petebatque, ut virum consularem et triumphalem a collegæ vi defenderent. Octo tribuni, cognita causa, decreverunt, ut, aut sponsores daret, aut in vincula conjiceretur: cum non daret, in carcerem abripiebatur. Ti. Sempronius Gracchus juravit, palam sibi esse inimicitias cum Africano; decretum statim recitavit, sed alienum sibi videri, &c. quare Scipionem Asiaticum

cujus utinam filii ne degenerassent a gravitate paterna!) tantam laudem est adeptus, quod tribunus plebis solus ex toto illo collegio^o L. Scipioni auxilio^s fuit, inimicissimus et ipsius, et fratris ejus, Africani, juravitque in concione, se in gratiam non rediisse; [p. 73.] sed alienum sibi videri dignitate imperii, quo duces essent hostium, Scipione triumphante, ducti, eodem ipsum duci, qui triumphasset?

19. Quis plenior⁶ inimicorum fuit C. Mario? P L. Crassus,^q M. Scaurus,^r aliine inimici? omnes Metelli. At hi non modo illum inimicum ex Gallia sententiis suis non detrahebant, sed et, propter rationem Gallici belli,⁷ provinciam extra ordinem^s decernebant. Bellum in Gallia max-

An Ti. Grach. omisso non, omnes codd. nunc noti, edd. ante Lamb. item Græv. Garat. Orell. Ceterum hæc, *An Ti. Gracchus . . . qui triumphasset* Lamb. cum codd. duobus ad finem capitis collocavit ante illa, *An vero M. ille, &c.* Mox, *filii non deg.* χ ψ. *Pro paterna*, cod. Stephani, Lamb. Grut. Græv. habent *patria*, non improbante Garat.—5 Cod. χ *auxilia*. Mox, *juravit in contentione* Erf.—6 *Quis plenior C a m. sec.* Mox, *omnes inimici Cærelli C. aliine inimici o. Met.* Junt. Verba *aliine inimici* uncis inclusit Orell. *L. Cr. M. Sc. inimici; omnes Met.* Schutz. de conj. Ernesti, cui suspectum præterea erat seq. *inimicum*.—7 Lamb. *belli Gallici; Schutz. Cimbrici belli.* Mox, *domitæ sunt Cæsare* Erf. *sed nundum l. nundum j. c. nundum . . . ef-*

NOTE

a collegæ vi prohibuit. Vide Gell. Noct. Att. vii. 19.

^o *Ex toto illo collegio*] Cætus tribunorum plebis collegium dicebatur.

^p *Quis plenior inimicorum fuit C. Mario*] Marius adversariam habuit Metellorum familiam, tum propter id maxime, quod Metelli Numidici legatus in bello contra Jugurtham, monuit senatum illud a Metello produci; quod si se consulem facere vellent, brevi se bellum illud confecturum. Factus consul, a fide dicesit; quo scelere in se Metellorum omnium odium concitavit.

^q *L. Crassus*] L. Crassus eloquentia vir clarissimus fuit, ut refert Cicero, in Bruto, inimicus autem Mario, quod pæne ab insequentibus ejus militibus

mortem oppetiisset una cum filio, nisi delituisset in spelunca.

^r *M. Scaurus*] Scaurus summa auctoritate valuit in repub. ac primum amicissimus Mario; sed quia Cæciliiani Metelli pontificis filiam uxorem habuit, quæ post mortem Scauri nupsit Sullæ dictatori Mario, infensissimo, hunc Marium inter et Scaurum similitates exortæ sunt.

^s *Extra ordinem*] Ordinaria provinciarum mandandarum ratio fuit, ut quotannis consulibus et prætoribus a senatu decernerentur, a populo vero lege curiata imperium in iis traderetur. Provinciæ vero extraordinariæ fuerunt, quoties aut magistratibus, aut privatis nominatim una cum imperio tributis comitiis datæ sunt, aut

imum gestum est: domitæ sunt a Cæsare maximæ nationes,^t sed nondum legibus, nondum jure certo, nondum satis firma pace devinctæ: bellum affectum^u videmus, et, vere ut dicam, pæne confectum; sed ita, ut, si idem extrema persequitur, qui⁸ inchoavit, jam omnia perfecta videamus: si succeditur,^x periculum sit, ne instauratas maximi belli reliquias ac renovatas audiamus. Ergo ego^y senator, inimicus, si ita vultis, homini, amicus esse, sicut semper fui, reipublicæ debeo. 20. Quid, si ipsas inimicitias depono reipublicæ causa? quis me tandem jure reprehendat?¹⁰ præsertim cum ego omnium meorum consiliorum atque factorum exempla semper ex summorum hominum factis mihi censuerim petenda. IX. An vero non M. ille Lepidus,^z qui bis consul,^t et pontifex maximus^a fuit, non solum memoriæ testimonio, sed etiam annalium literis et summi poëtæ^b voce laudatus est, quod cum M. Fulvio

fectum C.—8 Idem cod. *persequetur, quæ.*—9 Ergo hoc C H S.—10 C H *reprehendet.*

CAP. IX. I Ita codd. et edd. ante Ald. item Grut. Græv. et recentt. *Annon M. ille Lepidus* Ald. Lamb. Schütz. *An vero non M. ille Lepidus solus* Ernesti. Prænomen *M.* deest in C. *quibus consul* ψ . Mox, *memoria et test.*

NOTE

in iisdem in plures annos prorogatum imperium est.

^t *Maximæ nationes*] De domitis a Cæsare nationibus fuse in Orat. pro M. Marcello dicitur.

^u *Bellum affectum*] Bellum affectum dicitur, cum prope ad exitum perductum est; confectum vero, cum nulli sunt prorsus hostes debellandi.

^x *Si succeditur*] Id est, si revocetur Cæsar e Gallia, et alius in ejus provinciam imperator mittatur, vel proconsul.

^y *Ergo ego senator*] Cum Cicero senator sit, debet privatas inimicitias reipub. causa deponere, eique consu-
lere.

^z *M. ille Lepidus*] M. ille Æmilius Lepidus, bis consul et pontifex, diu-

tinus et vehementes inimicitias cum Fulvio Flacco gessit, quas, ut simul censores renuntiati sunt, in Campo deposuit; existimans non oportere eos privatis odiis dissidere, qui publica potestate vincti essent. Plura infra de iis.

^a *Pontifex max.*] Pontifices tunc erant octo majores, minores septem. Unus olim fuit a Numa Pompilio creatus maximus, quod maximarum rerum, quæ ad sacra et religionem pertinebant, iudex esset, et vindex privatorum et magistratum, qui religionum leges non observabant.

^b *Summi poëtæ*] Summus ille poëta Ennius est, qui cum illo Fulvio ad bellum profectus est.

collega, quo die censor est factus,^c hominē inimicissimo, in Campo statim rediit in gratiam, ut commune officium censuræ communi animo ac voluntate defenderent? 21. Atque, ut vetera, quæ sunt innumerabilia, mittam; tuus pater,² Philippe,^d nonne uno tempore cum suis inimicissimis in gratiam rediit? quibus eum omnibus³ eadem respublica reconciliavit, quæ alienarat. 22. Multa prætereo, quod intueor coram hæc lumina atque ornamenta reipublicæ,⁴ P. Servilium^e et M. Lucullum: (utinam etiam L. Lucullus ille viveret!^{5 f}) Quæ fuerunt inimicitiae graviore in civitate, quam Lucullorum atque Serviliorum? ^g quas in viris fortissimis non solum extinxit reipublicæ dignitas, et ip-

//////////

Franc. C S T $\chi\psi$, et edd. ante Steph. *laudatus non est* Barb et χ .—2 Cod. χ *cujus pater*. Mox, *non uno tempore* C H S $\chi\psi$, Venet. 1483. Hervag.—3 Ita margo ed. 1584. Grut. et recent. *quibuscum omnibus* C H S T $\chi\psi$, et edd. ante Grut. Mox, *concordiavit* H.—4 Voc. *reipublicæ* deest in Erf.—5 T *ut etiam L. Lentulus vel Lucullus ille desineret*; Erf. *utinam etiam Lucullus ille desiderat*. ‘Scripti nostri præferunt *ille desieret*; hi *desineret*, nisi quod Pal. 9. et S. Victor. *desiderat*; ex his facile quis finxerit *utinam etiam L. Lucullus ille se sinneret*. Abalæ liber præfert *veniret*.’ Grut. *hic sederat* conj. Lamb. Mox, *extinxit respublica dignitatis ipsum* Græv. in Var. Lectt. *extinxit reip. dignitas sed etiam quæque ipsorum ad*, &c. Franc. *extinxit r. p. dignitasque ipsorum* Erf. Paris. Græv. Lall. Schutz. Orell. *extinxit reip. dignitasque et ipso-*

NOTE

^c *Quo die censor est factus*] Æmilius Lepidus, et Fulvius Flaccus, nobili genere, amplissimisque honoribus, et summo loco in civitate præditi, odio inter sese gravi, et similitate diutina, conflictati sunt. Postea populus eos simul censores fecit; atque illi ubi voce præconis renuntiati sunt, ibidem statim in Campo Martio, nondum dimissa concione, ultro uterque, et pari voluntate, conjuncti, complexique sunt; exque eo die, et in ipsa censura, et postea, jugi concordia, fidissime, amiceque vixerunt. Causa porro simultatum fuit, quod Æmilius Lepidus bis se a consulatu obtinendo dejectum fuisse a M. Fulvio conquereretur, et vicissim Fulvius semper se a Lepido lacessitum.

^d *Philippe*] Hic Philippus L. Marcius socer fuit Catonis Uticensis, qui, quo tempore hæc habebatur oratio, consul erat: filius autem fuit L. Philippi, qui Lucius, dum consulatum gereret, summos habuit inimicos L. Crassum, et M. Drusum, quod senatus auctoritatem oppugnasset.

^e *P. Servilium*] Pub. Servilius, Cilicia a prædonibus liberata, Isauri urbe capta, Isaurici nomen obtinuit, et triumphum.

^f *Lucullus ille viveret*] Imperator ille Lucullus Mithridatem et Tigranem superavit. De quibus sæpius in Orat. pro Legge Manil.

^g *Lucullorum atque Serviliorum*] Amplissima fuit Romæ utraque illa familia, ex quibus extitere multi viri

sorum, sed etiam ad amicitiam consuetudinemque traduxit.⁴ Quid? Q. Metellus Nepos,^b nonne consul in templo Jovis Optimi Maximi, permotus cum auctoritate vestra, tum illius P. Servilii incredibili gravitate dicendi, absens mecum, summo suo beneficio,⁶ rediit in gratiam? An ego possum huic esse inimicus, cujus literis, fama, nuntiis celebrantur aures quotidie meæ novis nominibus gentium, nationum, locorum? 23. Ardeo, mihi credite, patres conscripti,⁷ (id quod vosmet de me existimatis, et facitis^a ipsi) incredibili quodam amore patriæ; qui me amor et subvenire olim independentibus periculisⁱ maximis cum dimicatione capitis, et rursus, cum omnia tela^k undique esse intenta in patriam viderem, subire coëgit, atque excipere unum pro universis: hic me meus in rempublicam⁸ animus pristinus ac perennis, cum C. Cæsare reducit, reconciliat, restituit in gratiam. 24. Quod⁹ volent^l denique, homines existiment; nemini ego possum esse bene de republica merenti non amicus. x. Etenim si iis,¹ qui hæc omnia flamma ac ferro delere voluerunt, non inimicitias solum, sed etiam bellum

^b Revocavit.^a Ardetis.

rum Junt. quæ et ipsorum ψ.—6 Erf. summo beneficio. 4 Mihi totum hoc non satis placet. Ernesti. redit in gratiam χ.—7 Erf. mihi credite P. C. Mox, vosmet et de me Lamb.—8 C S χ republica.—9 Quid Erf. ψ. Mox, bene merenti idem R. p. non amicus Erf. bene merenti de rep. non a. Naug. Lamb. 1566. esse homini bene merenti de rep. non a. Venet. 1480. Junt. ego esse possum bene de rep. merenti n. a. Rom. Venet. 1483. Steph.

CAP. X. 1 Etenim si is χ. Mox, illorum familiaritates C. capitis deest in

NOTÆ

factorum gloria, et consulatibus illustres, ac triumphis.

^b Q. Metellus Nepos] Hic cum consul esset, exulem Ciceronem, licet inimicum, revocavit. Vide Orat. pro Sextio, § 130.

ⁱ Independentibus periculis] Revocat eos in memoriam conjurationis Catilinæ, quam periculo sui capitis detexit, et exstinxit.

^k Omnia tela] Designat Clodianos

motus, qui contra se, adjuvantibus coss. Gabinio et Pisone, excitati sunt, quibus cedere maluit abundo in exilium, quam remanendo, bello intestino patriam exponere.

^l Quod volent] Postquam ostendit rediisse in gratiam cum Cæsare exemplo clarorum hominum, nunc probat, non ideo esse arguendum levitatis.

indixi atque intuli, cum partim mihi illorum ^b familiares, partim etiam, me defendente, capitis judiciis essent liberati; ^m cur eadem respublica, quæ me in amicos inflammare potuit, inimicis placare non possit? Quod ² mihi odium cum P. Clodio fuit, nisi quod perniciosum patriæ civem fore putabam, qui turpissima libidine incensus, duas res sanctissimas, religionem et pudicitiam, ⁿ uno scelere violasset? [p. 74.] Num est igitur ³ dubium ex iis rebus, quas is egit, agitque quotidie, quin ego, in illo oppugnando, rei-publicæ plus, quam otio meo; nonnulli, in eodem defendendo, suo plus otio, quam communi, prospexerint? 25. Ego me a Cæsare ^o in republica dissensisse fateor, et sensisse vobiscum: sed nunc iisdem vobis assentior, cum quibus antea sentiebam. Vos enim (ad quos literas L. Piso de suis rebus non audet mittere; qui Gabinii literas insigni quadam nota atque ignominia nova condemnastis) C. Cæsari supplicationes ⁴ decrevistis, numero, ^p ut nemini uno ex bello; honore, ut omnino nemini. ^q Cur igitur ⁵ ex-

^b Illi.

//////////

Erf.—2 Quid C.—3 Non ergo C S. Num est ergo H. dubium deest in C. ex his rebus Lamb. agitque cottidie Erf. agitque deest in C. Mox, plus prius deest in eodem cod. otii χ. prospexerunt T.—4 Erf. supplicationem. Mox, ut nemini ullo T, et edd. veit. ut omnino nemini uno ψ. et nomini ullo χ. honorem in eodem cod.—5 Cur ergo C. Mox, reducit ordo S. et ante ordo deest in H

NOTÆ

^m *Essent liberati*] Cornelius Lentulus Sura creditur defensus a Cicero-
ne in iudicio capitis.

ⁿ *Religionem et pudicitiam*] Religionem violavit cum ingressus est Clodius in operta Bonæ Deæ; qua de re dictum est jam sæpe; pudicitiam vero, cum conatus est adulterio violare Pompeiam uxorem Cæsaris.

^o *Ego me a Cæsare*] Probat dissensisse a Cæsare, et cum eo rediisse in gratiam exemplo senatus universi.

^p *Decrevistis, numero*] Quindecim dierum supplicationes Cæsari decretæ sunt propter bellum unicum feli-

citer a se gestum: unde ipse lib. 11. ‘Ob easque res ex literis Cæsaris dies quindecim supplicatio decreta est, quod ante id tempus acciderat nulli.’ Decernebantur autem supplicationes ad pulvinaria Deorum, feriis indictis, magna totius populi celebratione et lætitia.

^q *Honore, ut o. nemini*] Decernebantur autem verbis honorificentissimis illæ supplicationes, ut sic indicaret senatus quanti faceret imperatorem, in cuius gratiam supplicabatur.

pectem hominem aliquem, qui me cum illo in gratiam reducat? reduxit ordo amplissimus,^r et ordo is, qui est et publici consilii, et meorum omnium consiliorum auctor et princeps. Vos sequor, patres conscripti; vobis obtempero, vobis assentior; qui, quamdiu C. Cæsaris consilia in republica non maxime diligebatis, me quoque cum illo minus conjunctum videbatis: posteaquam rebus gestis mentes vestras voluntatesque⁶ mutastis, me non solum comitem esse sententiæ vestræ, sed etiam laudatorem vidistis.

XI. 26. Sed quid est,^s quod in hac causa maxime homines admirentur^t et reprehendant meum consilium, cum ego idem antea multa decrerim, quæ magis ad hominis dignitatem, quam ad reipublicæ necessitatem pertinerent? Supplicationem quindecim dierum decrevi sententia mea. Reipublicæ satis erat tot dierum, quot C. Mario:^t Diis immortalibus non erat² exigua eadem gratulatio, quæ ex maximis bellis.^c Ergo ille cumulus^u dierum hominis est dignitati tributus. 27. In quo^x ego (quo³ consule refe-

^c Eadem gratulatio placuisset Diis immortalibus, quæ solet fieri post bella maxima.

S.—6 Ita codd. aliquot, etiam C H S T, Venet. 1480. Junt. Lamb. seqq. voluntatemque χ ψ, Rom. Venet. 1480. Ald. Hervag. Actutum, mutuastis ψ. esse omittit C, probante Garat.

CAP. XI. 1 Lamb. demirentur. Mox, decreverim optimi codd. etiam Erf. et edd. ante Lamb. Deinde, pertineret C.—2 Cod. χ omittit non erat; ψ

NOTÆ

^r Ordo amplissimus] Senatus et amplitudine, et auctoritate sua ceteros ordines superabat.

^s Sed quid est] Probat a comparatis, debuisse redire in gratiam cum Cæsare, quia jam ante ipsi multa decrevit sine reprehensione cuiusquam.

^t Quot C. Mario] Mario quinque supplicationum dies post devictos Cimbræ decreti sunt.

^u Ergo ille cumulus] Id est, illi dies

supplicationum additi supra numerum aliorum, qui vulgo decerni solent, non tam pertinuerunt ad habendas Diis immortalibus gratias, quam ad dignitatem Cæsaris ornandam. Placet quibusdam, propter hanc vocem cumulus, delendum esse quindecim, et decem reponendum, quia dixit consuetum numerum duplicatum fuisse. Quidni incertum pro certo numero reponit Cicero?

^x In quo] Duplex tempus suppli-

rente, primum decem dierum supplicatio decreta Cn. Pompeio, Mithridate interfecto, confectoque Mithridatico bello; *cujus*^d *sententia*⁺ primum duplicata est supplicatio consularis;^y mihi enim estis assensi, cum, ejusdem Pompeii literis recitatis, confectis omnibus maritimis terrestribusque bellis, supplicationem dierum duodecim⁵ decrevistis) sum Cn. Pompeii virtutem et animi magnitudinem admiratus, quod, cum ipse ceteris omnibus esset omni honore antelatus,^e ampliorem honorem alteri tribuebat, quam ipse erat consecutus. Ergo in illa supplicatione, quam ego decrevi, res ipsa tributa est Diis immortalibus, et majorum institutis, et utilitati reipublicæ: ⁶ sed dignitas verborum, honos, et novitas, et numerus dierum, Cæsaris ipsius laudi gloriæque concessus est. 28. Relatum est ad nos^z nuper de stipendio exercitus: non decrevi solum, sed etiam, ut vos decerneretis, laboravi: multa dissentientibus respondi: scribendo affui:^a tum quoque homini plus tribui, quam nescio cui necessitati:^f⁷ illum enim arbitrabar, etiam sine

^d *El mea.*^e *Antepositus.*^f *Necessitas postulabat.*

omittit erat.—3 Erf. non habet *quo*. Mox, est supplicatio H ST χ ψ.—4 CH S χ ψ et *cujus sententia*; Erf. et *cui sententia*; T ex *cujus sententia*.—5 Erf. *supplicationes d. XV*. Lall. et Schutz. de Manutii sententia, *supplicationem d. decem*, probante Grævio.—6 C *utilitate reipublicæ*. Erf. omittit *reipublicæ*. Mox, *concessa est C. laudi et gloriæ concessus est* pleræque edd. ante Naug. et l. et *gloriæ concessus est* Junt.—7 Erf. *nescio tuæ necessitati*.

NOTÆ

cationis decretæ significatur, quæ proinde duplex exitit, ut bene et ingeniose notat Abrahamus. Altera decem dierum fuit Cicerone consule, confectio bello Mithridatico: altera duodecim post Ciceronis consulatum, cum tantum consularis sententiam diceret, confectis omnibus tam terrestribus bellis, quam maritimis.

^y *Supplicatio consularis*] Id est, quæ decernebatur pro consule.

^z *Relatum est ad nos*] Id est, actum

nuper est in senatu de pecunia danda Cæsari ex ærario pro stipendio ejus exercitus. Pertinuit autem ad senatum, sine populi suffragiis, stipendium, legatos, et supplicationes imperatoribus decernere.

^a *Scribendo affui*] Dicit affuisse cum scriptum est senatus decretum. Hæc enim senatusconsulta ab amicissimis ejus, cujus de honore agebatur, scribebantur, ut ipse ait Cic. ad Fam. xv. 6.

hoc subsidio pecuniæ, retinere exercitum præda ante parta,^b et bellum conficere posse: sed decus illud et ornamentum triumphi^c minuendum nostra parsimonia non putavi. Actum est de decem legatis,^d quos alii omnino non dabant, alii exempla quærebant, alii tempus differebant, alii sine ullis verborum ornamentis dabant: in ea quoque re sic sum locutus, ut omnes intelligerent, me id, quod reipublicæ causa sentirem, facere uberius propter ipsius Cæsaris dignitatem.

XII. 29. At ego idem nunc in¹ provinciis decernendis, qui illas omnes res egi silentio, interpellor; cum superioribus causis hominis ornamenta^e fuerint, in hac me nihil aliud, nisi ratio belli, nisi summa utilitas reipublicæ moveat. Nam ipse Cæsar, quid est, cur in provincia² commorari velit, nisi ut ea, quæ per eum affecta sunt, perfecta reipublicæ tradantur? [*p.* 75.] Amœnitas eum,³ credo, locorum, urbium pulchritudo, hominum nationumque illarum humanitas et lepos, victoriæ cupiditas, finium imperii nostri propagatio⁴ retinet. Quid illis terris asperius? quid incultius oppidis? quid nationibus immanius?⁵ quid porro

^e *Respexerim dignitatem Cæsaris.*

CAP. XII. 1 *Adeo idem in Erf. Ut ego, &c. χ.* Mox, cum in superioribus Lamb. et Orell. probante Garat. hominis deest in Erf. Deinde, movent χ. —2 Gell. xv. 5. Non. p. 160. Merc. in ea provincia; unde Garat. conj. in ea pr. . . nisi ut quæ. Mox, per eum effecta C χ. perfecta republica T. patefacta reip. Erf. et Græv. in Var. Lectt. Pro tradantur, quod servant codd. aliquot, χ, Hervag. Grut. seqq. tradatur Erf. tradat omnes codd. Lambini, C H S T ψ, Rom. Venett. 1480. 1483. Junt. Lamb. Orell. item Gell. et Non. l. l. —3 Amœnitas enim C H S T χ ψ. —4 Erf. propagator. —5 Idem cod. immanius.

NOTE

^b *Præda ante parta*] Præda ab hostibus parta non raro quæstori committebatur, ut eam Romam ad ærarium referret, et ad quæstores ærarii: ea tamen aliquando, cum rem videlicet bene gesserant milites, ab imperatoribus, militibus pro præmio victoriæ concedebatur.

^c *Ornamentum triumphi*] Nobilissi-

imum fuit ornamentum triumphi, multam pecuniam in ærarium inferre.

^d *De decem legatis*] Mittebantur legati post victoriam, ut de pacis conditionibus agerent, ac res componerent. Decem porro a senatu ad Cæsarem decreti sunt, licet totum bellum non confecisset, ut Dio auctor est.

tot victoriis præstabilius? quid Oceano longius inveniri potest? An reditus in patriam habet aliquam offensio- nem? utrum apud populum,^h a quo missus,⁶ an apud senatum, a quo ornatus est? an diesⁱ auget ejus desiderium, an magis oblivionem? ac laurea illa,^e magnis periculis parta, amittit longo intervallo viriditatem? Quare, si qui hominem non diligunt, nihil est, quod cum⁷ de provincia devocent: ad gloriam devocant, ad triumphum, ad gratulationem, ad summum honorem senatus, equestris ordinis gratiam, populi caritatem.^k 30. Sed, si ille hac tam eximia fortuna, propter utilitatem reipublicæ, frui non pro- perat, ut omnia illa conficiat; quid ego senator facere de- beo, quem, etiamsi⁸ ille aliud vellet, reipublicæ consulere oporteret? Ego vero sic intelligo,^a patres conscripti, nos⁹ hoc tempore in provinciis decernendis, perpetuæ pacis ha- bere oportere rationem: nam quis hoc¹⁰ non sentit, omnia alia esse nobis vacua^b ab omni periculo, atque etiam ab omni suspicione belli? 31. Jamdiu¹¹ mare videmus illud immensum,^f cujus fervore^c non solum maritimi cursus,^g

^h Offendit aliquam? an populum.

ⁱ Absentia.

^k Amorem.

^a Ita sentio.

^b Nos liberos esse undique.

^c Agitatione.

Verba, quid inc. o. q. n. immanius, desunt in C H S T χ ψ.—6 Ita C H, Naug. Grut. seqq. missus est ceteri, etiam Junt. Lamb.—7 Cod. ψ, quod enim. Mox, revocent: ad gl. revocant Arntzen. ad Plin. Paneg. p. 51. ad summum hominem H. ordinis gloriam C.—8 Idem cod. etsi.—9 C H vos.—10 Ita codd. meliores, Venet. 1480. Junt. Lamb. seqq. hoc tempore S, Rom. Venet. 1483. Hervag. Steph. Mox, ab deest in Lamb. ab omni desunt in Erf. Barb. H T χ ψ.—11 Nam diu T. suspicione belli jam diu? Marc, &c. Erf. et al. ap. Græv.

NOTÆ

^e *Laurea illa*] Per lauream exprimit gloriam, quam suis victoriis Cæsar sibi peperit. Nota autem quod dux belli justa victoria potitus, laureatas literas ad senatum per tabularios victoriæ nuntios mittebat. In castris vero lictorum fasces laurea exornabat. Ipse etiam laurea donabatur a militibus, quam semper gerebat in capite.

^f *Mare illud immensum*] Indicat Mediterranean mare, quod inter Oceanum Gaditanum ad pontum Euxinum per varios sinus extenditur.

^g *Maritimi cursus*] Ita mare piratis infestabatur, ut etiam ad terram appellerent, ubi multas urbes sibi subiciebant: de his vide Orat. pro Lege Manil.

sed urbes etiam, et viæ militares jam tenebantur, virtute Cn. Pompeii sic a populo Romano, ab Oceano usque ad ultimum Pontum, tanquam unum aliquem portum, tutum et clausum teneri: nationes eas, quæ numero hominum ac multitudine ipsa poterant in provincias nostras redundare, ita ab eodem esse partim recisas, partim repressas, ut Asia, quæ imperium antea nostrum ¹² terminabat, nunc tribus novis provinciis ^h ipsa cingatur. Possum de omni regione, de omni hostium genere dicere: nulla gens est, quæ ¹³ non aut ita sublata sit, ut vix extet; ⁱ aut ita domita, ut quiescat; aut ita pacata, ut victoria nostra imperioque lætetur. XIII. 32. Bellum Gallicum, ^k patres conscripti, C. Cæsare imperatore, gestum est; antea tantummodo repulsum: semper illas nationes nostri imperatores refutandas ^d potius bello, quam lacesendas putaverunt. Ipse ille C. Marius, cujus divina atque eximia virtus magnis populi Romani luctibus funeribusque subvenit, influentes ¹ in Italiam ^l Gallorum maximas copias repressit, non ipse ad eorum urbes sedesque penetravit. Modo ille meorum laborum, periculorum, consiliorum socius, C. Pomtinus, ^{2 m} fortissimus vir,

^d Repellendas.

//////////

Mox, etiam vitæ χ.—12 C vestrum.—13 Cod. ψ quæve. Mox, pro sublata, quod servant Erf. Pal. 9. Gembl. CHS χ ψ, optimi que codd. subacta habent edd. vet. Deinde, ita pacata aut T.

CAP. XIII. 1 Cod. χ influentis.—2 Pontinus S χ ψ, al. ap. Græv. Pontinius Græv. Pomptinus cod. Steph. Lallemand. ut in Catilinam, III. 2.

NOTE

^h Tribus novis provinciis] Asia cingitur Bithynia, Ponto, Syria, quas Pompeius, victo Mithridate, adiecit imperio Romano.

ⁱ Ut vix extet] Id est, ut ejus aliquid restet vestigium.

^k Bellum Gallicum] Ante Cæsarem nemo imperator Gallos fuerat aggressus, sed repellere tantum poterat.

^l Influentes in Italiam] Effundebant se in Italiam Galli, quos Cimbros et

Tentonas Cæsar lib. 1. appellat: verum a Mario repulsi sunt et debellati. Porro illi Germaniæ populi communi Gallorum nomine appellantur, aut quia ab extremis Galliarum finibus venerant, ut ait Florus III. 3. aut quia a Gallis in Italiæ fauces conducti sunt.

^m C. Pomtinus] Prætor fuit Pomtinus, quo tempore exarsit Catilinæ conjuratio Cicerone consule, cui optinam in ea exstinguenda operam

ortum repente bellum Allobrogum,^d atque hac scelerata conjuratione excitatum, præliis fregit, eosque domuit, qui laccessierant; et ea victoria contentus, republica metu³ liberata, quievit. C. Cæsaris⁴ longe aliam video fuisse rationem: non enim sibi solum cum iis, quos jam armatos contra populum Romanum videbat, bellandum esse duxit, sed totam Galliam in nostram ditionem esse redigendam.

33. Itaque cum acerrimis nationibus et maximis, Germanorum et Helvetiorum,^e præliis felicissime decertavit: ceteras contrivit, domuit, [compulit,]⁵ imperio populi Romani parere assuefecit, et, quas regiones, quasque gentes nullæ nobis antea literæ, nulla vox, nulla fama notas fecerat, has noster imperator, nosterque exercitus, et populi Romani arma peragrarunt. Semitam⁶ tantum Galliæ^p tenebamus antea, patres conscripti: ceteræ partes a gentibus aut inimicis huic imperio, aut infidis, aut incognitis, aut certe immanibus, et barbaris, et bellicosis tenebantur; quas nationes nemo unquam fuit qui non⁷ frangi domarique cupe- ret: [p. 76.] nemo sapienter de republica nostra cogitavit

3 Voc. metu deest in C.—1 C. Cæsari Schutz. errore typogr. Mox, contra remp. videbat H. esse dixit χ. in vestram dit. C.—5 Codd. optimi, et Orell. conterrit, compulit, domuit, probante Garat. contrivit, compulit, domuit Franc. et edd. ante Grut. præter Lamb. conterrit, domuit, compulit Pal. 9. et T. compulit delevit Schmtz. contrivit, contudit, domuit Lamb. e conjectura in ed. 1566. contrivit, domuit, contudit Lamb. 1584. Mox, nullæ vobis χ.—6 Scimita χ ψ. ceteras partes C.—7 Pro qui non, C H, Naug. Lamb. Orell. habent quin.

NOTÆ

navavit. Ex prætura in ulteriorem Galliam missus est, ubi fuit bien- nium, et Allobroges, qui rebellave- rant, ad Solonem domuit, de quibus, auctore Dione, triumphavit.

^d Allobrogum] Allobroges populi erant citra Rhodanum fluvium, et Le- mani lacus ripas, extra Belgas, Cel- tas, et Aquitanos, Genevam oppi- dum, locaque finitima incolentes: qui etiam fuere finitimi Vocontiiis populis, propinqui Centronibus, nunc Tarantasiis, ac trans Rhodanum vicos

et possessiones habebant circa regio- nem, quæ nunc Bressa dicitur. Cis Rhodanum inter illos populos fuit Delphinatus, et qui nunc Sabaudi ap- pellantur.

^e Helvetiorum] Helvetii inter Cel- tas populi erant, nunc in 13. conven- tus juridicos divisi.

^p Semitam tantum Galliæ] Galliam Narbonensem significat, quæ jam in potestatem Romanorum venerat, et quasi viam ad ceteras Galliæ natio- nes aperiebat.

jam inde a principio hujus imperii, quin Galliam maxime timendam⁹ huic imperio putaret:⁸ sed propter vim ac multitudinem gentium illarum, nunquam est antea cum omnibus dimicatum. Restitimus semper lacessiti: nunc denique est perfectum, ut imperii nostri terrarumque illarum idem esset extremum.⁶ XIV. 34. Alpibus^r Italiam munierat ante natura, non sine aliquo divino numine:¹ nam, si ille aditus Gallorum immanitati multitudinique patuisset, nunquam hæc urbs summo imperio domicilium ac sedem præbuisset: quæ jam licet considant: nihil est enim ultra illam altitudinem montium,² usque ad Oceanum, quod sit Italiæ pertimescendum. Sed tamen una atque altera³ æstas, vel metu, vel spe, vel pœna, vel præmiis, vel armis, vel legibus potest totam Galliam sempiternis vinculis astringere: impolitæ vero res, et acerbæ,^f si erunt relictæ; quanquam sunt accisæ,⁴ tamen efferent se aliquando, et ad renovandum bellum revirescent. 35. Quare sit in ejus tutela Gallia, cujus virtuti, fidei,⁵ felicitati commendata est. Etenim si⁶ fortunæ muneribus amplissimis ornatus, sæpius ejus Deæ⁵ periculum facere nollet;^g si in patriam, si ad Deos

^e *Ut fines illarum nationum, iidem sint imperii nostri.*

^f *Inchoatæ et imperfectæ.*

^g *Nollet exponi periculis.*

—8 Erf. aliique codd. *deputaret.*

CAP. XIV. 1 Ed. Wald. Junt. *numine divino.* Ernesti conj. *munere*; refutat Garat. Actutum *nam* deest in S χ . *ille* deest in T. Paulo post, *quæ licet considant* H S. *quæ licet concidant* C. *quæ jam licet considerunt* Erf.—2 H χ *munitum.*—3 Manut. et Steph. *una aut altera*, probante Garat. Actutum, *ætas* ψ .—4 Ita Erf. Pal. 9. Turing. Grut. Græv. Schutz. Orell. *quanquam sunt abscisæ* codd. Grævii, C T χ ψ , et edd. pleræque; *q. sunt obscisæ* Lamb. *q. s. ascisæ* S. *quanquam abscisæ* cod. in Var. Lectt. Grævii. Mox, *revirescent* codd. Grævii, H S χ ψ .—5 Codd. Lambini et Erf. *fidei, virtuti.*—6 Ita Junt.

NOTE

⁹ *Galliam maxime timendam*] Ita formidabiles Galli Romanis fuerunt, ut sacerdotibus et senibus, quibus vacante militiæ concessa erat, eundem esset ad bellum, cum Gallicum bellum exoriebatur. Appian. Bell. Civil. lib. 11.

^r *Alpibus*] Alpes montes sunt excelsi, quibus Italia a Gallia et Germania dividitur; per quos olim Cæsar, initio Gallici belli, ex Italia in Galliam quinque legiones traduxit.

⁵ *Ejus Deæ*] Fortunæ templa dedicata sunt a veteribus.

penates,^t si ad eam dignitatem, quam in civitate sibi propositam videt, si ad jucundissimos liberos, si ad clarissimum generum^u redire properaret; si in Capitolium^x invehit victor cum illa insigni laurea⁷ gestiret; si denique timeret casum aliquem, qui illi tantum addere jam non potest, quantum auferre; vos tamen oporteret ab eodem illa omnia, a quo profligata sunt, confici velle. Cum vero ille suæ gloriæ⁸ jam pridem, reipublicæ nondum satisfecerit; et malit tamen tardius ad suorum laborum fructus pervenire, quam non explere susceptum reipublicæ munus; nec imperatorem, incensum ad rempublicam bene gerendam, revocare, nec totam Gallici belli rationem, prope jam explicatam,^h perturbare atque impedire debemus.⁹

xv. 36. Nam^a illæ sententiæ virorum clarissimorum minime probandæ sunt, quorum alter^t ulteriorem^a Galliam decernit cum Syria, alter citiorem.^b Qui ulteriorem, omnia illa, de quibus disserui paulo ante, perturbat; simul ostendit, eam se sciscere^{b 2} legem,^c quam esse legem neget;

^h Confectam.

^a Ceterum.

^b Decernere.

//////////

Hervag. Grnt. seqq. *Et si C H S T* χ ψ, et edd. antiquiss. *Quia si Erf. Qui si Lamb. Mox, ejusdem Dcæ Barb. ed. Wald. Venet. 1480. unde Ernesti conj. ejusdem periculum; recepit Schutz. refutavit Garat. facere vellet χ. si in patria χ ψ.—7 Codd. Grævii, C H S T ψ, Rom. Venet. 1483. laude; Junt. laude laurea. Actutum, gestaret χ. Paulo post, nos tamen codd. Grævii, H χ.—8 Erf. ille gloriæ, omisso suæ. Mox, respublica H S.—9 Erf. debeamus.*

CAP. XV. 1 Erf. atque alter; S quo alter.—2 C H S T χ ψ eum se scire.—

NOTÆ

^t *Ad Deos penates*] De iis dictum in Orat. pro Sext. § 30.

^u *Generum*] Pompeius Juliæ, Cæsaris filiæ, nupserat.

^x *In Capitolium*] Triumphantes currum aurato, quadrigis albis, corona laurea in capite, lauro in manu dextra, os minio obliti, vehebantur in Capitolium, ubi, cæsis victimis, gratias Diis agebant. Vide Zonaram.

^a *Ulteriorem*] Transalpina Gallia, Rheno, Oceano, Pyrenæis, et Alpi-

bus, terminatur.

^b *Citeriorem*] Cisalpina Rubiconem fluvium et Alpes limites habet.

^c *Legem*] Tulit legem P. Vatinius tribunus plebis, Cæsare et Bibulo coss. ut C. Cæsari Gallia Cisalpina cum Illyrico in quinquennium, sine senatus decreto, et extra sortem, mandaretur: ut ii, quos in lege nominabat, legati, sine senatus auctoritate, cum Cæsare proficiscerentur: ut eidem pecunia ex ærario ad exerci-

et, quæ pars provinciæ sit, cui non possit intercedi,^d hanc se avellere; quæ defensorem habeat,^e non tangere: simul et illud facit, ut, quod illi a populo datum sit, id non violet; quod senatus dederit, id³ senator properet auferre. 37. Alter^f belli Gallici rationem habet: fungitur officio boni senatoris: legem, quam non putat,^g eam quoque servat; præfinit enim⁴ successori diem: ^h qui mihi nihil videtur minus a dignitate disciplinaque majorum dissidere, quam ut, quiⁱ consul Kalendis Jan.^k habere provinciam

3 C H S omittunt *id.*—4 Schütz. conj. *non servat. At præfinit enim. Mox, Atqui mihi nihil videtur magis* Orell. e conjectura Lambini, probante Garat. *Qui mihi nihil videtur magis* Schütz. de Manutii conjectura; *Atque mihi margo* ed. 1584. *Quæ m. n. v. minus* Erf. Pal. 9. T. *disciplinaque majorum dissidere* omittunt codd. optimi, Erf. Pal. 9. *atqui m. n. v. minus e dig. dis. majorum, quam ut* conj. Garat. *quam qui* Lamb. Orell. Paulo post, *is eam* Junt.—

NOTÆ

tum tribueretur: ut idem coloniam Novumcomum deduceret. Hanc legem multi contra auspicia latam fuisse contendebant; quia Bibulus consul de cælo servabat, cum Vatinius tribunus plebis leges suas ferebat.

^d *Cui non possit intercedi*] Intelligit Transalpinam Galliam, cui nemo tribunus intercedere poterat, quia decreta erat Cæsari auctoritate senatus.

^e *Quæ defensorem habeat*] Jam intelligit Cisalpinam Galliam, quam populus Cæsari decrevit, et cui intercedere quilibet tribunus poterat, et impedire quominus ea Cæsar potiretur: quia decreta a populo consularis non erat. Pertinebat enimvero tantum ad senatum consulares provincias decernere, contra quas intercedere tribunis plebis fas non fuit.

^f *Alter*] Id est, ille senator, qui Galliam Narbonensem, seu Transalpinam relinquit Cæsari, eum ab alia Gallia Cisalpina revocat, hacque ratione boni senatoris partes sustinet, quia tum pacis perpetuæ stabilindæ

in Gallia, tum pacis servandæ populum inter et senatum in Italia rationem habet: nam et cum senatu censeret, quia in Gallia sua retinendum esse Cæsarem iudicat; et cum populo, quia legi Vatinix paret, quæ senatus auctoritatem lædit.

^g *Legem, quam non putat*] Vult ille senator, ut lex Vatinia servetur, quæ tamen ab eo lex haberi non debet, quia contra auspicia lata est.

^h *Præfinit enim successori diem*] Probat autem ille senator legem Gabiniam tanquam veram et legitimam a se haberi, dum secundum illam decernit, ne successor Cæsaris ante Kal. Martias citeriorem Galliam inseat, et ante quinquennium completum, quod ei lege Vatinia concessum est.

ⁱ *Qui*] Id est, qui senator. Placet Lambino *Atqui.*

^k *Kalendis Januariis*] Consules et prætores Kalendis Januariis inibant magistratum, et iis provinciæ a senatu decernebantur.

debet, is ut eam desponsam,¹ non decretam habere videatur. Fuerit toto in consulatu sine provincia,⁵ cui fuerit, antequam designatus esset, provincia decreta? Sortietur,^m an non? nam et non sortiri absurdum est, et quod sortitus sis, non habere. Proficiscetur⁶ paludatus?ⁿ quo? quo pervenire ante certam diem non licebit. Januario, Febuario, provinciam non habebit.⁷ Kalendis ei denique Martiis,⁸ nascetur repente provincia. 38. Attamen⁹ his sententiis Piso in provincia^o permanebit. Quæ cum gravia sunt,¹⁰ tum nihil gravius illo, quod mulctari imperatorem diminutione provinciæ,^p contumeliosum est; neque solum summo in viro, sed etiam mediocri in homine ne accidat, providendum.

XVI. Ego vos intelligo, patres conscripti, multos decrevisse honores eximios^r C. Cæsari, et prope singulares:

5 *Fuerit toto consulatu in ea provincia* Erf. Mox, *designatus, et decreta provincia sortietur* C. *decreta: sortietur, &c.* Orell.—6 *Proficiscitur* C H S T χ ψ. *Pro quo? quo* H S T χ ψ *habent quoque.*—7 *Cod. χ non habebat.*—8 *Ita Erf. Martii ψ.*—9 *Et tamen T. Ac tamen C H S ψ.*—10 *H a m. sec. sint. Mox, quod militari T. diminutione ψ. mediocri homine T. in mediocri homine* edd. ante Grut.

CAP. XVI. 1 Lamb. *eximios honores.* Mox, *prope* deest in C. *singularis* C

NOTE

¹ *Desponsam*] Alludit ad sponsalia quæ nuptias in diem differunt, et eas reddunt incertas, quia quandoque levibus de causis repudiantur.

^m *Sortietur*] Kalendis Januarii provincias consules sortiebantur, aut sponte de iis inter se conveniebant.

ⁿ *Paludatus*] Ubi provinciam consules obtinuerant, tum sponte sua, aut senatusconsulto paludati exibant. Verum antequam id facerent, in Capitolium venientes, ibi solennia pro republica vota nuncupabant, atque inde paludamento, licioribus insignibusque imperii ceteris assumtis, recta ad portam urbis ibant, ad quam veteri instituto salutati, inde aut continuo, amicis officii causa aliquanto viæ spatio prosequentibus, ac bene

ominantibus, in provinciam iter ingrediebantur; aut si quid negotii in urbe haberent, ad urbem per aliquot dies aut menses manebant, quia in urbe cum imperio esse non poterant. Paludamentum autem, quo consules aut prætores, in provinciam exenutes, amicti fuere, pallium fuit imperatorium, cocco, purpura, et auro distinctum, ita dictum, quod eo indutus palam faceret imperator, se ad bellum exire.

^o *In provincia*] Macedonia, a qua non revocatur.

^p *Diminutione provinciæ*] Diminueret provinciam, nihil aliud est, quam decreto senatus vel partem provinciæ suæ, vel exercitus perdere.

[p. 77.] si quod ita meritis erat, grati; sin etiam, ut quam conjunctissimus huic ordini esset, sapientes, ac divini fuistis.¹ Neminem unquam est hic ordo complexus honoribus et beneficiis suis, qui ullam dignitatem præstabiliorem ea,² quam per vos esset adeptus, putarit: nemo unquam hic potuit esse princeps,³ qui maluerit esse popularis.⁴ Sed homines, aut propter dignitatem⁵ suam diffisi ipsi sibi, aut propter reliquorum obtrectionem, ab hujus ordinis conjunctione depulsi, sæpe ex hoc portu⁶ se in illos fluctus prope necessario contulerunt: qui si ex illa jactatione cursuque populari, bene gesta republica, referunt aspectum in curiam, atque huic amplissimæ dignitati commendati esse volunt; non modo non repellendi sunt, verum etiam expectandi. 39. Monemur⁷ a fortissimo viro, atque optimo post hominum memoriam consule,⁸ ut provideamus, ne citerior Gallia nobis invitis⁹ alicui decernatur, post eos consules,

H S ψ. Tum, si et ita T. quod ita Manut. et al. vett. gratis etiam CHST X, Manut. et edd. vett. ' Si etiam, ut quam] Sic locus videbatur constituendus e codd. lectt. et conj. VV. DD. qua in lectione conjecturæ jam nihil debetur nisi literula *i* e corrupto *gratisciam*. Primum membrum, et meritum esse Cæsarem, et gratos fuisse senatores, certissima res est, neque patitur particulam *si*: *ἐξ ἰσοθέσεως* alterum duntaxat est membrum. *singulares*; quod ita meritis erat gratis etiam ut quam conj. varie distinguentes, codd. plerique, Venet. 1483. Junt. Hervag. Lamb. *singulares*; quod ita meritis erat, gratis; sin etiam, ut quam, &c. e Gulielmii conj. Grut. Græv. *singulares*; si quod ita meritis erat, grati: sin etiam, ut quam e Grnteri maxime conj. (nam grati firmatur codd. ed. Wald. Rom.) Ernesti et Schutz. *singulares*. Quod ita meritis erat, grati: etiam ut quam codex unus Oxon. inde nostram desumsimus emend.¹ Orell.—2 C eam. Idem mox, maluerit compopularis.—3 Orell. e Schutzii conj. indignitatem; margo ed. Lamb. dignitatem vestram.—4 Move-mur C. Mox, nobis multis alicui in eodem cod. qui vicerunt designati Erf.—

NOTÆ

¹ Sapientes, ac divini fuistis] Laudat sapientiam et divinum plane senatus consilium, cum tot honoribus Cæsarem cumularunt.

² Esse princeps] Id est, primus hujus ordinis senatorii.

³ Popularis] Dicebatur ille popularis qui populo favebat.

⁴ Sæpe ex hoc portu] Metaphora. Intelligit eos, qui impulsu obtrecta-

tionibus pessimorum civium, a senatu, sive ab optimatibus, ad populum convertuntur, eique student unice.

⁵ Consule] Cn. Cornelio Lentulo Marcellino.

⁶ Nobis invitis] Timebat videlicet ille consul, ne invito senatu, alicui populari Gallia decerneretur a populo: quare, ut refert Suetonius in Cæsare, statim atque per legem Va-

qui nunc erunt designati; perpetuoque posthac ab iis, qui hunc ordinem oppugnent, populari ac turbulenta ratione teneatur. Quam ego plagam⁵ etsi non contemno, patres conscripti, præsertim monitus a sapientissimo consule, et diligentissimo custode pacis et otii, tamen vehementius arbitror pertimescendum,⁶ si hominum clarissimorum ac potentissimorum aut honorem minuero, aut studium erga hunc ordinem repudiario: nam ut C. Julius, omnibus a senatu eximiis ac novis⁷ rebus ornatus, per manus hanc provinciam tradat ei, cui minime vos velitis;⁸ per quem ordinem ipse amplissimam sit gloriam consecutus, ei⁸ ne libertatem quidem relinquat, adduci ad suspicandum nullo modo possum. Postremo, quo quisque animo futurus sit, nescio: quid sperem, video: præstare hoc senator debeo, quantum possum, ne quis vir clarus, aut potens,⁹ huic ordini jure irasci posse videatur. 40. Atque hoc,¹⁰ si inimicissimus essem C. Cæsari, sentirem tamen reipublicæ causa.

XVII. Sed non alienum esse arbitror, quo minus sæpe aut interpeller a nonnullis, aut tacitorum existimatione¹ reprehendar, explicare breviter, quæ mihi sit ratio, et causa cum Cæsare. Ac primum illud tempus familiaritatis et consuetudinis, quæ mihi cum illo, quæ fratri meo, quæ C. Varroni,^a consobrino nostro, ab omnium nostrum adoles-

5 *Quam ego palam* Erf. et duo alii codd. Grævii. *etsi non continuo* Franc. *etsi non contempto* Erf.—6 Bârb. χ, Rom. Venet. 1483. Junt. Naug. Hervag. Camer. Steph. *pertimescendam*; ψ *studium pertimescendum*. Mox, *si hom. præclarissimorum* Rom. Venet. 1483. ed. 1584. *aut potent. C. atque potent. T.*—7 Ita H S T χ ψ, et edd. antiquiss. *aut novis* Grut. e codd. Victorii et Pal. 9. *honoribus ornatus* Lamb.—8 Pro ei C T ψ habent *sit*; H S χ sic, Erf. si. Mox, *adduci ad supplicandum* C H. *adduci ad suspensionem* Erf.—9 Garat. conj. *ac potens*.—10 *Atque hæc C. Atque ego hæc T.*

CAP. XVII. 1 Ita codd. meliores, Junt. Grut. seqq. *tacitorum æstimatione* cod. Steph. Rom. Venet. 1480. 1483. *tacita existimatione* Ald. Hervag. Naug. Camer. Lamb. *tacita æstimatione* Manut. Steph. *tacitorum æstima-*

NOTÆ

tiniam, Galliam Transalpinam Cæsar accepit, mox senatus Cisalpinam ei decrevit.

⁷ Cui minime vos velitis] Nempe

tradi.

^a C. Varroni] C. Visellius Varro consobrinnus Ciceronis fuit, ut ipse testatur de Clar. Orat. et quo ne-

centia fuit, prætermitto. Posteaquam sum penitus² in rempublicam ingressus, ita dissensi ab illo, ut, in disjunctione sententiæ,^a b conjuncti tamen amicitia maneremus. 41. Consul ille egit^c eas res, quarum me participem esse³ voluit: quibus ego si minus assentiebar, tamen illius mihi iudicium gratum esse debebat. Me ille, ut quinqueviratum^d acciperem, rogavit: me in tribus sibi conjunctissimis consularibus^e esse voluit: mihi legationem,^f quam vellem, quanto cum honore vellem, detulit: quæ ego omnia⁴ non ingrato animo, sed obstinatione quadam sententiæ^g repudiavi: quam sapienter,^h non disputo: multis enim non probabo: constanter quidemⁱ et fortiter certe: qui cum me firmissi-

^a *Disjuncti opinione.*

tione χ. Cf. pro Balb. § 2.—2 Lamb. 1584. omittit *penitus*. Actutum, in republica ψ. *conjuncta tamen amicitia maneret* C. *conjuncti t. amicitiam amaremus* quidam codd. ap. Græv. in *amicitia* conj. Lamb.—3 Ita e codd. Lamb. in ed. 1584. Grut. seqq. *participem me esse* edd. ante Lamb. Mox, ut *vigintiviratum*, de conjectura Manutii, Schutz. probantibus Mazoch. Ernesti, Garat. 'Neque ego respuo. Unum tamen dubium cum Abramio restat, quod video in Epist. ad Att. II. 7. eadem in re memorari etiam *quinqueviratum*; minus sane honorificentius etiam, quam *xx.viratum*. De quinqueviratu jam loqui quosdam ibi dicit. Quid? si ea de re, nunquam perfecta, cum nostro verba fecerit Cæsar?' Orell.—4 Pro omnia C habet jam. Paulo post, et popularis

NOTÆ

mo cito verbis aptior fuit, neque sententiis crebrior: sed, Valerio teste, VIII. 2. libidinibus suis infamis.

^b *Disjunctione sententiæ*] Cum Cato suasisset in senatu, ut Catilinariæ conjurationis socii morte mulctarentur, dissuasit Cæsar. Cicero consul sententiam Catonis secutus est. Conjuncti tamen amicitia Cicero et Cæsar remanserunt.

^c *Consul ille egit*] Tulit legem de agro Campano dividendo, qui vectigalis relictus erat ad subsidia reipublicæ; qua non mediocriter offensus est senatus, quia nimis favere sic populo videbatur.

^d *Quinqueviratum*] Ut fieret agri Campani divisio, viginti viros consti-

tuit ad hanc curationem: quindecim ad æstimandum comparati sunt, quinque ad dividendum: sed hanc provinciam, ut minus gratam optimatibus, Cicero repudiavit.

^e *Me in tribus sibi conjunctissimis consularibus*] Pompeio, Pisone, et Cicerone.

^f *Mihi legationem*] De illa legatione dictum est in Orat. pro Balbo.

^g *Obstinatione q. sententiæ*] Omnia hæc oblata a Cæsare munera rejecit Cicero, ne optimatibus displiceret.

^h *Quam sapienter*] Nempe 'fecisse' subauditur.

ⁱ *Constanter quidem*] Ait saltem se constanter et fortiter hæc munera repudiasset.

mis opibus contra scelus inimicorum^k munire, et populares impetus populari præsidio^l propulsare possem,⁵ quamvis excipere fortunam, subire vim atque injuriam malui, quam aut a vestris sanctissimis mentibus dissidere, aut de meo statu declinare. Sed non is solum gratus debet esse, qui accepit beneficium, verum etiam is, cui potestas accipiendi fuit. Ego illa ornamenta, quibus ille me ornabat, decere me, et convenire iis rebus quas gesseram, non putabam. [p. 78.] Illum quidem amico animo me habere eodem loco, quo principem civem,⁶ suum generum,^{6m} sentiebam. 42. Traduxit ad plebem inimicumⁿ meum; sive iratus mihi, quod me secum ne beneficiis⁷ quidem videbat posse conjugi; sive exoratus.^o Ne hæc⁸ quidem fuit injuria:^p nam postea me, ut sibi essem legatus, non solum suasit, verum etiam rogavit. Ne id quidem accepi; non quo⁹ alienum mea dignitate arbitraret, sed quod tantum reipublicæ sceleris impendere a consulibus proximis^q non suspicabar.

^b *Sentiebam me eundem locum habere in animo Cæsaris quam generum.*

χ.—5 Edd. ante Lamb. *possem propulsare*. Mox, *quamvis subire* Lamb. in ed. 1566.—6 Optimi codd. Erf. H T χ ψ, Rom. Venet. 1480. 1483. Ald. Hervag. Græv. Orell. *civium*; Junt. Naug. Lamb. Grut. Schütz. *civem*.—7 C H S T *ne in beneficiis*.—8 Ita Erf. T, Rom. Lamb. Græv. Schütz. Orell. *Ne hoc ple-rique* codd. C H S χ ψ, Junt. Hervag. Naug. Grut.—9 Lamb. *non quod*. Mox, *sed quo* H a m. sec.

NOTE

^k *Contra scelus inimicorum*] Clodianorum videlicet.

^l *Populari præsidio*] Qui aberant legationis, aut alicujus publici muneris causa, vocari non poterant in judicium. Hanc si Cicero acceptasset, se contra Clodium per totum ejus tribunatus tempus munivisset. Porro vocat populare præsidium, quia qui illud dabat Cæsar, gratosus erat populo, a quo lege Vatinia Galliam ceteriorem obtinebat.

^m *Generum*] Pompeium.

ⁿ *Traduxit ad plebem inimicum*] Clodius, ut ultionem sumeret de Cice-

rone, qui contra eum testimonium dixerat, cum accusatus est Bonæ Deæ sacra violasse, beneficio Cæsaris, ad plebem e patricio ordine traduci se voluit, ut fieret tribunus plebis, quo tutius Ciceronem accusaret.

^o *Sive exoratus*] Id est, sive rogatus a Clodianis. Vide Orat. pro Sext. § 16.

^p *Ne hæc quidem fuit injuria*] Traducendo Clodium ad populum, non Ciceroni fecit injuriam, quia legationem ei obtulit.

^q *A consulibus proximis*] A Gabinio et Pisone, quibus adjuvantibus vexa-

XVIII. Ergo adhuc magis est mihi verendum, ne mea superbia in illius liberalitate, quam ne illius injuria ¹ in nostra amicitia reprehendatur 43. Ecce illa tempestas,² caligo bonorum, et subita atque improvisa formido, tenebræ reipublicæ, ruina atque incendium civitatis, terror injectus Cæsari^r de ejus actis, metus cædis bonis omnibus, consulum scelus, cupiditas, egestas, audacia. Si non sum adjutus,⁵ non debuit;³ si desertus, sibi fortasse providit; si etiam oppugnatus, (ut quidam ^t aut putant aut volunt) violata amicitia est, accepi injuriam, inimicus esse debui; non nego:⁴ sed, si idem ille tum me salvum esse voluit, cum vos me, ut carissimum filium, desiderabatis; et si vos iidem⁵ pertinere ad causam illam putabatis, voluntatem C. Cæsaris a salute mea non abhorrere; et, si illius voluntatis generum ejus habeo testem, qui idem Italiam in municipiis, populum Romanum in concione,⁶ vos, mei semper cupidissimos, in Capitolio,^u ad meam salutem incitavit; si denique Cn. Pompeius idem mihi testis de voluntate Cæsaris, et sponsor est illi de mea; nonne vobis videor, et ultimi temporis recordatione, et proximi memoria, medium illud tristissimum tempus debere, si ex rerum natura non possum⁷ evellere, ex animo quidem certe excidere?^c 44.

^c Eradere.

CAP. XVIII. 1 Erf. *quam ejus injuria*.—2 *Ecce illa, illa temp.* H S, Mannt. Steph. *Ecce illa temp. illa* Lamb.—3 Ita Erf. aliique codd. Junt. Naug. Lamb. 1566. Græv. Schutz. *non debui* ψ, edd. antiquiss. Hervag. Lamb. 1584. Grut. Mox, *fortasse* omittunt C H S T X, Rom. Venett. 1480. 1483. Junt.—4 Erf. *non nego*, probante Garat. Mox, *ille tunc* in eodem cod.—5 Erf. C H S T, *si vos idem*.—6 C H S T X *populum Romanum concione*.—7 Ita cod. Steph. T

NOTÆ

tus a Clodio est, et abire coactus est in exilium Cicero.

^r *Terror injectus Cæsari*] Timuit Cæsar, ne quæ anno superiori gesserat, ac leges omnes quas tulerat, quas latus contra auspicia Bibulus, Domitius, et Marcellus criminabantur, a prætoribus infirmarentur: qua de causa P. Clodium, audacem et perdi-

tum hominem, tribunum plebis sua factum opera, sibi adjunxit, quo facilius prætoribus obsisteret.

⁵ *Non sum adjutus*] A Cæsare.

^t *Ut quidam*] Bibulus videlicet, Marcellus, Domitius, inimici Cæsaris.

^u *In Capitolio*] Ubi senatus habebatur.

Ego vero, si mihi non licet per aliquos ita gloriari, me dolorem, atque inimicitias meas reipublicæ concessisse, quod magni^s cujusdam hominis et persipientis videtur; utar hoc, quod non tam ad laudem adipiscendam, quam ad vitandam vituperationem valet, hominem me esse gratum, et non modo tantis beneficiis, sed etiam mediocri hominum benevolentia commoveri. XIX. A viris fortissimis,^x et de me optime meritis quibusdam peto, ut si ego illos meorum laborum et incommodorum participes esse nolui,^t ne illi me suarum inimicitiarum socium velint esse; præsertim cum mihi iidem illi concesserint, ut etiam acta illa Cæsaris, quæ neque oppugnavi antea, neque defendi, meo jam jure possim defendere. 45. Nam summi civitatis viri,^y quorum ego consilio rempublicam conservavi, et quorum auctoritate illam conjunctionem Cæsaris² defugi, Julias leges,^z et ceteras, illo consule, rogatas, jure latas negabant:³ iidem illam proscriptionem^a capitis mei, contra salutem reipublicæ, sed salvis auspiciis, rogatam esse dicebant. Itaque vir summa auctoritate,^b summa eloquentia, dixit graviter,

χ ψ, Venet. 1480. Lamb. in marg. ed. 1581. Schutz. *possim* C, Lamb. 1566. *possem* H S, et reliquæ edd.—8 T et cod. Stephani *si hoc magni*; C H *hoc magis*.

CAP. XIX. 1 Cod. χ *esse volui*. Mox, *volunt esse* H. *cum mihi idem illi* Erf. *mihî deest* in C H S T χ. Deinde, *pro meo jam jure*, Erf. *habet me omnia jure*.—2 H S *conjuracionem Catilinæ*; χ *conjuracionem Cæsari*. Actutum, *diffugi* C.—3 Ita emend. Ernesti, eumque secutus est Schutz. *negant* exhibent codd. aliæque edd. omnes. Mox, hæc omnia, *salvis ausp. r. e. d. I. v. s.*

NOTE

^x *A viris fortissimis*] Cæsaris inimicis, quales fuerunt Bibulus, Marcellus, &c.

^y *Summi civitatis viri*] Videtur inter ceteros Catonem indicare, qui summo ipsi adjumento fuit in opprimenda conjuratione Catilinæ.

^z *Julias leges*] Contendebat Cato cum aliis, leges latas a Cæsare non valere, quod contra auspicia latæ essent, quia tunc Bibulus, ejus collega, de cælo servabat.

^a *Illam proscriptionem*] Volebant illi summa auctoritate viri, legem quam Clodius tribunus plebis contra Ciceronem tulerat, haud esse legitimam, non quod contra auspicia, sed quod a Clodio lata esset; qui cum ipse contra auspicia traductus esset et patriis ad plebem, tribunus plebis non erat habendus; quia tribunatum gerere tantum plebeis fas fuit.

^b *Vir summa auctoritate*] Marcellus prætor intercessit contra acta Cæsaris.

casum illum meum, funus esse reipublicæ, sed funus justum et indictum :^d mihi ipsi omnino perhonorificum, discessum meum funus dici reipublicæ. Reliqua non reprehendo; sed mihi ad id, quod sentio, assumo :^d nam, si illud^e jure rogatum dicere ausi sunt, quod nullo exemplo fieri potuit, nulla lege licuit, quia nemo de cœlo servarat; oblitine erant, tum, cum ille, qui id egerat, plebeius est lege curiata^d factus, dici de cœlo esse servatum? ^e qui si plebeius omnino esse non potuit, qui tribunus plebis potuit esse? et, cujus^f tribunatus si ratus^f est, nihil est, quod irritum ex actis Cæsaris possit esse; ejus non solum tribunatus ratus,^g sed etiam perniciosissimæ res, auspicioꝝ religione conservata, jure latae videbuntur? 46. [p. 79.] Quare aut vobis statuendum est, legem Æliam^o manere, legem Fufiam^f non esse abrogatam, non omnibus fastis^g

^d Sed assumo quod est mihi utile.

^e Oblitine erant tunc dictum fuisse, auguria fuisse servata, cum Clodius, qui tulerat hanc legem, factus est plebeius?

^f Probatus.

//////////

a. s. e. d. g. c. i. m. f. esse reipublicæ, desunt in χ . summa auctoritate desunt in C H S T.—4 T *interdictum*. Actutum, Est mihi ipsi Lamb. et Orell. et mihi ipsi Hervag. Manut. Steph. omnino deest in H S χ .—5 Junt. nam, si id. Mox, hæc omnia, de cælo s. o. e. t. c. i. q. i. e. p. e. t. c. f. dici desunt in C H S T χ .—6 Ernesti conj. et ejus; refutant Garat. et Schütz. et omittit Junt. Mox, quod non irritum conj. Lamb. in ed. 1566.—7 Ita Ernesti de conjec-

NOTÆ

ris, eaque rescindere conatus est.

^c *Funus justum et indictum*] Respicit ad morem funerum, quæ justa putabantur, cum a familia indicta atque promulgata erant. Vide Orat. pro Domo, § 42.

^d *Legem curiata*] Quid sit lex illa dictum est in Orat. Agraria II. § 26. Nota tantum, quod adoptiones ad jus pontificum pertinerent, propter sacerorum mutationem: nam qui in familiam alienam transibant, illius familiæ sacra assumebant.

^e *Legem Æliam*] Hanc legem tulit Q. Ælius consul cum M. Junio, anno urbis conditæ 596. ut quoties cum po-

pulo ageretur, augures de cœlo servarent; magistratus et obnuntiandi, id est, denuntiandi agi per Jovem non licere, et legislationi intercedendi, potestatem haberent: nam cum lex ferretur, augures de cœlo servabant: magistratus, si quid observatum erat, quo impediri comitia possent, denuntiabant.

^f *Legem Fufiam*] P. Furins, sive Fufius, consul cum Sexto Attilio, anno urbis 617. tulit, ut certis diebus, qui tamen fasti essent, agi cum populo non liceret.

^g *Non omnibus fastis*] Tulit Clodius legem, ne quis per eos dies, quibus

legem ferri licere; cum lex feratur, de cœlo servari,⁸ obnuntiari, intercedi licere; censorium iudicium^h ac notionem, et illud morum severissimum magisterium, non esse nefariis legibus de civitate sublatum; si patricius tribunus plebis fuerit, contra leges sacratas;ⁱ si plebeius, contra auspicia^k fuisse:⁹ aut mihi concedant homines oportet, in rebus bonis^l non exquirere jura ea, quæ ipsi in perditis non exquirunt; præsertim cum ab illis aliquoties conditio C. Cæsari lata sit, ut easdem res¹⁰ alio modo ferret; qua conditione auspicia requirebant, leges comprobabant: in Clodio auspicio-
rum ratio sit eadem,^m leges omnes sint eversæ ac perditæ civitatis.

XX. 47. Extremum illud est: ego,¹ si essent inimicitia

tura; et sic quoque Schütz. *ratus* non agnoscunt codd. et edd. ante Ernesti. Mox *perniciosissimæ leges* Lamb. e conj. *religione conservatæ* χ ψ. *jure laudatæ* φ.—8 C H S *observari*. Mox, *iudicium* deest in χ. et *illum morem* S T χ, et edd. antiquiss. et *illud merum* C. *severissimum magistratum* C H S T, edd. ante Nang. et Junt.—9 *Verbum fuisse* deest in H. Mox, *aut in rebus* χ ψ, et edd. vett. *in rebus* Erf. C H S T, Hervag. Lamb. Schütz. Orell. *ut in rebus b. non exquiram* conj. Garat. *ea jura* Lamb. *Deinde, perditis non exquirant* Erf.—10 *Voc. res* deest in H S T χ. Mox, *leges comprobantur* C. *leges comprobantur* H. *leges comprobant* χ. *aut in Clodio* de Manutii conjectura Aldus nepos; *at in Clodio* conj. Garat.

CAP. XX. 1 Ita Junt. et seqq. *cum ego* cod. Steph. Erf. C H S T χ, et

NOTÆ

cum populo agi liceret, de cœlo servaret; ut omnibus fastis legem ferri liceret: qua de causa legem Æliam, et Fufiam, a Clodio sublatam esse Cicero conqueritur. De fastis vide Orat. pro Sextio, § 34.

^h *Censorium iudicium*] Tulit Clodius, ne quem censoris in legendo præterirent, neve qua ignominia afficerent, nisi, qui apud eos accensatus, et utriusque censoris sententia damnatus esset. Censorum autem fuit notare mores eorum qui minus honeste viverent, et eos omni ordine ac tribu movere.

¹ *Contra leges sacratas*] Tulit de tribunis plebis L. Junius Brutus, primus creatus, Cassio, Cominio coss. anno urbis 259. ut plebi sui magistratus

essent sacrosancti, quibus auxilii latitio adversus consules esset; neve cui patrum, eum magistratum capere liceret.

^k *Contra auspicia*] Cum legem ferebat Cæsar in populi comitiis, ut P. Clodio transire ad populum liceret, eo die Lentulus de cœlo servabat.

^l *In rebus bonis*] Significat per res bonas, acta Cæsaris, hoc sensu: 'Si negligunt legum severitatem in actis Clodii, debemus etiam negligere in actis Cæsaris.'

^m *Auspicio-
rum ratio sit eadem*] In auspiciis negligendis par Clodii et Cæsaris fuit ratio, in legibus autem dissimilis: nam illius leges sunt eversæ et perditæ civitatis; hujus vero etiam ab inimicis comprobata sunt.

mihī cum C. Cæsare, tamen hoc tempore reipublicæ consulere, inimicitias in aliud tempus reservare deberem: possem etiam, summorum virorum exemplo,ⁿ inimicitias reipublicæ causa deponere: sed,² cum inimicitiae fuerint nunquam, opinio injuriæ beneficio sit extincta;° sententia mea, patres conscripti, si dignitas^p agitur C. Cæsaris, homini tribuam; si honos^q quidam, senatus concordiae consulam; si auctoritas decretorum vestrorum, constantiam ordinis in eodem ornando imperatore servabo; si perpetua ratio Gallici belli, reipublicæ providebo; si aliquod meum privatum officium, me non ingratum esse³ præstabo. Atque hoc velim probare⁴ omnibus, patres conscripti: sed levisime feram, si forte aut iis minus probaro, qui meum inimicum, repugnante vestra⁵ auctoritate, texerunt,^r aut iis, si qui meum cum inimico suo reditum in gratiam vituperabunt, cum ipsi et cum meo et cum suo inimico in gratiam non dubitarint redire.

edd. antiquiss. non improbante Garat. 'Est tamen ab interpolatore.' Orell. Mox, *reip. consulerem* H ψ. *in aliud* omittit χ.—2 Pro *sed* C H S T χ, et edd. ante Junt. habent *et*. Mox, *agitur Cæsaris*, omisso prænomine, T. *agitur C. Cæsari* C. *si honos quidem* C T.—3 Verbum *esse* omittunt Lamb. Schutz. improbante Orell.—4 Ernesti conj. *probari*.—5 Cod. χ *mea*. Mox, *iis, si* omittit Erf. *si* omittit Græv.

NOTÆ

ⁿ *Summorum virorum exemplo*] De his dictum § 21. et sequentibus.

° *Beneficio sit extincta*] Quod nempe a Cæsare accepit.

^p *Si dignitas*] Si in dubium vocetur Cæsar, utrum dignus an indignus sit, qui Galliam utramque regat, non sinam illius dignitatem imminui.

^q *Si honos*] Si quærat, an novis honoribus decorandus sit, efficiam ut hic senatorius ordo ipsi sit benevolus.

^r *Texerunt*] Cum Milo vocare vellet in judicium Clodium, a multis senatoribus prohibitus est.

M. TULLII CICERONIS

PRO L. CORNELIO BALBO

ORATIO XXXVI.

ARGUMENTUM.

L. Cornelius Balbus Gaditanus fuit. Is, propter operam in re militari præstitam Romanis, a Pompeio donatus est civitate Romana ex lege Gellia Cornelia, qua Pompeio potestas permessa erat, singillatim homines, de consilii sententia, civitate donandi, quos vellet. Eo præmio cum esset aliquamdiu usus, controversia ei mota est de civitate a Gaditano quodam. Is duobus argumentis erat usus, primo, quod populus Gaditanus non esset fundus factus legis Gellia Corneliae, h. e. eam non ascivisset et approbasset: secundo, quod fœdus esset cum populo Gaditano sacrosanctum; quod autem sacrosanctum esset, ejus nulla pars violari aut auferri posset, neque adeo liceret civem Gaditanis auferre. Defensores nactus est Balbus Crassum, Pompeium ipsum, et Ciceronem, a quo causa est perorata. Oratio ejus in his duobus argumentis dissolvendis in primis versatur. Nam primo ostendit, fundum fieri posse populum fœderatum aut liberum quemcunque, permittente populo Romano, legum tantum civilium, non autem earum, quæ ad imperium populi Romani, bella, victorias pertineant, qualis Gellia Cornelia sit. Deinde non modo in rogatione Gellia Cornelia nihil, quod sacrosanctum esset, exceptum esse docet, sed etiam fœdus illud non esse sacrosanctum, quod non a populo aut plebe esset sancitum, neque obtestatione legis aut consecratione capitis sacratum. Itaque et summos imperatores hominibus et fœderatis populis civitatem imperitisse, eamque rem sæpe senatus auctoritate ac judicium sententiis, populi denique suffragiis, esse comprobata. Exordium magnificas Pompeii laudes continet, et conclusio invidiam familiaritatis deprecatur, quæ Balbo cum Cæsare intercedebat.

1. 1. [*Ed. Ald. p. 55.*] Si auctoritates patronorum in

judiciis valent,¹ ab amplissimis viris L. Cornelii causa defensa est; si usus, a peritissimis; si ingenia, ab eloquentissimis; si studia, ab amicissimis, et cum beneficiis cum L. Cornelio, tum maxima familiaritate conjunctis.² Quæ sunt igitur meæ partes? auctoritatis tantæ,³ quantam vos in me esse voluistis, usus mediocris, ingenii minime voluntati paris:^a nam^b ceteris, a quibus est defensus,^b hunc debere plurimum video: ego, quantum ei debeam, alio loco.³ 2. Principio orationis⁴ hoc oppono,^c me omnibus, qui amici fuerint saluti et dignitati meæ,^c si minus referenda gratia satisfacere potuerim, at prædicanda et habenda certe satis esse facturum. Quæ fuerit hesterno die^d Cn. Pompeii gravitas^e in dicendo, judices, quæ facultas, quæ copia, non opinione⁵ tacita vestrorum animorum, sed perspicua admi-

^a Respondentis.^b Præterea.^c Propono.

CAP. I. 1 Ita conj. Ernesti, receperunt Schutz. et Orell. probante Garat. valeret edd. vett. Mox, *viris* omittunt codd. Lambini, probante Garat. Paulo post, *et tum benef.* χ.—2 Idem codex *conjunctus*; et mox, *auctoritales tantæ quantas*. Deinde, *voluntati parens* H S T χ.—3 Ita optimi codd. Gruteri, Rom. Venet. 1483. Grut. Græv. Orell. probante Garat. *alio loco ostendam* ed. Wald. Venet. 1480. Junt. Lamb. Schutz. *ostendam alio loco* ex uno cod. Lall. *ostendam* in margine habet Barb.—4 *Principio rationis* ψ. Actutum, *hoc pono* Lamb. Schlutz. Orell. de conjectura Augustini; *orationis hujus propono* Guelf. a m. sec. Mox, *ad ferendam gratiam* T. *ad ferendum gratiam* H χ. *ad prædicandam et habendam* H S ψ. *ad prædicandum et habendum* T. *saluti meæ et dignitati, si minus ad referendam gratiam satisf. potuerim ad prædicandam et habendam* edd. ante Hervag. et Naug. *potuerimus* Barb. Venet. 1480. et Junt.—5 Cod. χ *opinione*. Mox, *nostrorum* H. *declarare videbantur* idem cod.

NOTÆ

^a *Auctoritatis tantæ*] Fatetur se nullam aliam auctoritatem habere quam eam, quam sibi populus Rom. concessit; factus enim fuerat ab eo quæstor, ædilis, prætor, et consul.

^b *A quibus est defensus*] A Crasso et Pompeio jam defensus Balbus fuerat.

^c *Amici fuerint saluti et d. meæ*] Designat tempus, quo a Clodianis cedere in exilium coactus est, et ab amicis revocatus est in patriam.

^d *Hesterno die*] Dixit Pompeius pri-

die hujus diei, quo Cicero hanc orationem egit. Hinc intelligitur, non uno et eodem die solitos fuisse oratores pro eodem dicere.

^e *Pompeii gravitas, &c.*] Breviter excurret in laudes Pompeii, quem tantum oratorem, quantum imperatorem fuisse ostendit. Tanta autem fuit eloquentiæ dignitas apud Romanos, ut vel maximi imperatores eam affectarent. Quod non de Pompeio solum, sed et de Cæsare refert Cicero.

ratione declarari videbatur: nihil enim unquam audivi, quod mihi de jure subtilius dici videretur, nihil de more^f majorum, de exemplis⁶ acutius, nihil peritius de fœderibus,^g nihil illustriore auctoritate de bellis, nihil de republica gravius, nihil de ipso modestius, nihil de causa et crimine^e ornatius; 3. ut mihi jam verum videatur illud esse, quod nonnulli,^h literis ac studiis doctrinæ⁷ dediti, quasi quiddam incredibile dicere putabantur, eum, qui omnes animo virtutes penitus comprehendisset, omnia quam facillime tractare. Quæ enim in L. Crasso⁸ⁱ potuit, homine nato ad dicendi singularem quandam facultatem, si hanc causam ageret, major esse ubertas, varietas, copia, quam fuit in eo, qui tantum potuit impertire huic studio^f temporis, quantum ipse, a pueritia^k usque ad hanc ætatem, a con-

^e Criminatione.

^f Eloquentiæ.

declarari videbantur S.—6 Ita C H S χ ψ, Lamb. in ed. 1566. et Schutz. *nihil memoria majore de exemplis* Garat. ex variis codd. corruptelis; recepit Orell. *nihil de memoria, de more, de exemplis* edd. ante Lamb. item Grut. et Græv. *nihil de more, de exemplis* conj. Manut. probante Garat. *nihil de more majorum exemplis* T. *nihil de memoria, de majore, de exemplis* Erf. aliique codd. ap. Græv. *nihil de memoria majore exemplis* Pal. 9. *acutius* deest in Erf. et Orell. Mox, *de illustriore* H S T χ. *auctore* χ. *de bello* H. *nihil de se ipso conj.* Garat. *molestius* ψ.—7 Ita codd. Stephani, C H T ψ, Lamb. Grut. seqq. *literati ac st. doctrinæque* S, et edd. ante Steph. Mox, *et, qui* H S χ ψ. *omnis* χ. *comprehendissent* χ. Tum, *omnia, quæ facere vellet, facillime tractare* edd. vet. et Orell. *omnia quæ faceret tractare* Erf. *omnia quæ faceret, facillime tractare* Græv. *vellet facere* Barb. *tractaret* S T χ.—8 L. Catulo χ. Mox,

NOTÆ

^f More] Mos est quod sine lege, vim tamen legis obtinet, et, ut ait Cicero in Topicis, pars est juris.

^g De fœderibus] Illa fœdera intelligit, quæ cum variis orbis nationibus a Romanis facta sunt.

^h Nonnulli] Non est dubium quin de Stoicis philosophis loquatur, qui de paradoxis locuti sunt, id est, de rebus quæ incredibiles videntur, quas hic non affert, quia non valent in foro; v. g. qui haberet unam virtutem, omnes alias habere.

ⁱ In L. Crasso] Extollit eloquen-

tiam Pompeii, eum cum L. Crasso conferendo, cujus tanta fuit dicendi facultas, ut nemo par ei fuerit ingenio, et eloquentiæ copia, ut de eo ait Cic. de Orat. lib. II.

^k Quantum ipse, a pueritiu] Pompeius ab extremo pueritiæ tempore maximorum bellorum imperium habuit, ut in Orat. pro lege Manilia dictum est: quare vix potuit se tradere eloquentiæ, ad quam non minus natus, quam Crassus, videbatur, et quem facile superasset.

tinuis bellis et victoriis conquievit? 4. Quo mihi difficilior est hic extremus⁹ perorandi locus.¹ Etenim ei succedo orationi, quæ non¹⁰ prætervecta sit^ε aures vestras, sed in animis omnium penitus insederit;^h ut plus voluptatis ex recordatione illius orationis, quam non modo ex mea, sed cujusquam oratione capere possitis. 11. Sed mos est gerendus non modo Cornelio, cujus ego voluntati in ejus periculis nullo modo deesse possum, sed etiam Cn. Pompeio, qui sui facti,^m sui judicii, sui beneficii, voluit me esse (ut apud eosdem vos, judices, nuper in alia causaⁿ fuerim)¹ et prædicatorem et auctorem.²

5. Ac mihi quidem hoc dignum rei³ videtur, hoc deberi hujus excellentis viri præstantissimæ gloriæ, hoc proprium esse vestri officii, hoc satis esse causæ, ut, quod fecisse Cn. Pompeium constet, id omnes et licuisse concedant. Nam verius nihil est, quam quod hesterno die dixit ipse, ita L. Cornelium de fortunis omnibus dimicare,^a ut nullius in delicti crimen vocaretur. Non enim furatus esse civitatem,^b non genus [suum]⁴ e mentitus,^c non in aliquo impu-

^ε *Præterierit.*

^h *Inhæserit.*

//////////

major esset χ. Tum potuit deest in χ ψ.—9 Cod. χ *exercitatus*.—10 Idem cod. *orationi aut non*. Mox, *orationis suspectum* Orellio. Tum *modo in mea* Erf. et χ. *sed ex cujusquam* edd. ante Grut. *sed quam ex cujusquam* cod. Steph. *quam cujusquam* Erf.

CAP. II. 1 Erf. *fuerit*.—2 Ita codd. aliquot, edd. ante Lamb. Græv. Schutz. Orell. *actorem* Erf. Lamb. Grut.—3 Ita Erf. Barb. C ψ, Rom. Venet. 1480. 1483. Schutz. Orell. *dignum reo* H S T χ, Naug. Lamb. Grut. Græv. *dignum eo* Ald. Junt. Hervag. *dignum republica* conj. Garat. ‘Si deleas rei, dignum hic, ut aliquoties, absolute positum erit.’ Orell. Mox, *quod defecisse* χ. Deinde, *ei licuisse* Erf. Steph. Lamb. Orell.—4 Schutz. *delevit suum*;

NOTE

¹ *Extremus perorandi locus*] Solebat dari locus ultimus dicendi Ciceroni, quia ad permovendos judices videbatur omnium aptissimus.

^m *Sui facti*] Pompeius donaverat Balbum civitate.

ⁿ *In alia causa*] Nihil de illa causa reperitur.

^a *De fortunis omnibus dimicare*] Di-

micare de fortunis, perinde est ac vocari in judicium: quia qui damnati erant, bona et civitatem amittebant.

^b *Furatus esse civitatem*] Is dicitur furari civitatem, qui cum non sit civis, tanquam civis se gerit, et privilegiis utitur quibus gaudent cives; quod fieri non licet.

denti mendacio delituisse,^d non irrepsisse in censum^e dicitur: unum objicitur, natum esse Gadibus;^f quod negat nemo. Ceterum^g accusator fatetur, hunc in Hispania, durissimo bello,^g cum Q. Metello,^h cum C. Memmio,ⁱ et in classe et in exercitu fuisse, et, ut Pompeius in Hispaniam venerit, Memmiunque habere quæstorem cœperit, nunquam a Memmio discessisse; Carthaginem^k possessum isse;^g acerrimis illis præliis et maximis, Sucronensi^l et

//////////

defendit Garat. non aliquo H S ψ. Mox, irrepsisse incensum χ. ubi objicitur Erf.—5 Cetera Erf. Pal. 9. cod. Victor. Hervag. Græv. Orell. Mox, diutissimo bello Hervag. a durissimo bellorum Qu. Metello Erf. et exercitu T. fuisse Pompeii Erf.—6 Ita e Guelf. Ernesti, Schutz. Orell. isse possessurum cod. Steph. esse profectum edd. omnes ante Ernesti. Mox, Turiensi est ex emend. Grævii, et extat in C: receperunt Schutz. et Orell. Duriensi ceteræ edd.

NOTÆ

^c *Genus suum ementitus*] Ementiri genus suum, est in alienæ familiæ nomen irrepere, ut de Equitio dictum est in orat. pro Sext. § 101.

^d *Delituisse*] Id de iis dicitur, qui cum abjectissimo loco sint, nobilissimis familiis se inserunt; ac interrogati, ubi tandem delituerint, fingunt mendacia.

^e *Non irrepsisse in censum*] Irrepunt qui dolo et fraude in censorum tabulas suum nomen inferunt. Censebantur olim cives Rom. cum suis omnibus facultatibus; et si quis servus, consentiente, vel jubente domino, nomen suum deferebat in censum, civis Rom. habebatur.

^f *Gadibus*] Objiciebatur id unum Balbo, quod natus esset Gadibus: ideo autem objiciebat accusator, quod fœdus illud Romanos inter et Gaditanos factum fuerat, ut Gaditani a civibus Rom. non acciperentur, nec Romani a Gaditanis. Gades autem est insula Bæticæ Hispaniæ, quæ vulgo a nobis Cadiz dicitur.

^g *Durissimo bello*] Bellum illud durissimum fuit, quod inter Sertorium et populum Romanum exarsit. De

quo vide Plut. in Sertorio, et Pompeio, et Livium passim. Illud autem Sertorius, civis Rom. profugus a partibus Marianis, concitavit.

^h *Cum Q. Metello*] Q. Metellus Pius, vir consularis, missus est jam senex in Hispaniam contra Sertorium. Verum cum non sufficeret, missus est Cn. Pompeius, adhuc eques Romanus, cum imperio proconsulari.

ⁱ *Memmio*] Memmius fuit quæstor Pompeii, qui antea L. Luculli fratrem, et ipsum Lucullum postea accusaverat. Is interfectus est in eo prælio, quod commissum est in agro Saguntino Sertorium inter et Metellum, ac Pompeium, ut scribitur a Plut. Dicitur autem eorum fuisse præstantissimus, qui cum Pompeio fuerunt.

^k *Carthaginem*] Duplex fuit Carthago: una in Libya, vetus et nobilis; altera in Hispania, prope Tarraconem.

^l *Sucronensi*] Suero fluvius est Hispaniæ citerioris, ubi quondam oppidum fuisse ait Plin. III. 3. Hic castra Sertorii capta sunt ab Afranio, Pompeii legato; sed ipse postea, cum

Turiensi,^m interfuisse; cum Pompeio ad extremum belli tempus fuisse. 6. Hæc sunt prælia⁷ Cornelii: talis in rempublicam nostram labor, assiduitas, dimicatio, virtus digna summo imperatore,ⁿ spes pro periculis præmiorum: ^a præmia quidem ipsa non sunt in ejus facto,^b qui adeptus est, sed in ejus, qui dedit. 111. Donatus igitur est ¹ ob eas causas a Cn. Pompeio civitate. [p. 56.] Id accusator non negat: sed reprehendit; ut in Cornelio causa ipsius^o probetur, pœna quæretur; ^p in Pompeio causa lædatur, pœna sit nulla.^q Sic famam,^r sic ² innocentissimi hominis fortunas,^s præstantissimi imperatoris factum condemnari volunt. Ergo in iudicium, caput Cornelii,^t factum Pompeii vocatur: hunc enim in ea civitate, in qua sit natus, honestissimo loco ^e natum esse concedis, et ab ineunte ætate, relictis rebus suis omnibus, in nostris bellis, nostris cum imperatoribus esse versatum; nullius laboris, nullius obsessionis,³ nullius prælii expertem fuisse: hæc sunt

^a *Spes præmiorum pro periculis.*

^b *Opus ejus.*

^c *Genere.*

Duriensi H S T χ ψ. Deinde, *tempus* deest in χ.—7 *Hæc sunt pericula* conj. Schütz. Mox, *spes periculis* edd. ante Junt.

CAP. 111. 1 *Donatus est ergo* codd. Lambini; unde Orell. conj. *Donatus est igitur.*—2 *Si tamen fame si* H. *Si tamen famæ si* S. *Sic famæ innoc. ψ.* Mox, *hominis fortunam* conj. Ernesti.—3 T, Gronov. 1692. Oliv. Lall. *obsidionis*;

NOTÆ

magna suorum clade, a Sertorio repulsus est. Et Pompeius propemodum occisus, et vulneratus, præter spem evasit. Ita Plutarchus.

^m *Turiensi* [*Duriensi*] Duris Hispaniæ citerioris est fluvius non longe a Sagunto, ubi Metellus hasta vulneratus est, et Memmius interfectus.

ⁿ *Virtus digna summo imperatore*] Fortitudò Cornelii digna fuit summo imperatore, qualis est Cn. Pompeius.

^o *Causa ipsius*] Id est, meritum Pompeii, qui civitate Cornelium Balbum donavit.

^p *Pœna quæretur*] Vult accusator, ut Balbus jure civitatis privetur, qui beneficium a Pompeio accepit.

^q *Causa lædatur, pœna sit nulla*] Vult accusator, quod non jure Pompeius donavit civitate Cornelium; neque tamen ut ob id factum damnetur; sed ut tota damnatio in Cornelium Balbum recidat.

^r *Sic famam*] Summa fuit infamia e civitate pelli. Et hæc pœna tantum sceleratissimi quique cives plecebantur.

^s *Fortunas*] Qui pellebantur civitate, fortunas omnes amittebant.

^t *Caput Cornelii*] Dicit quod caput Cornelii vocatur in iudicium, non Cornelius, quia qui civitate privebantur, capite diminuti dicebantur.

omnia cum plena laudis, tum propria Cornelii; nec in his rebus crimen est ullum. 7. Ubi igitur est crimen? Quod eum ⁴ Pompeius civitate donavit. Hujuscemodi ⁵ crimen? minime: nisi honos ^a ignominia putanda est. Cujus igitur? ^b re vera nullius; ^c actione accusatoris, ejus unius, qui donavit: qui si adductus ^{6d} gratia, minus idoneum hominem præmio affecisset; qui etiamsi virum bonum, sed non ita meritum; si denique aliquid, quod non contra, ac liceret, factum diceretur, sed contra atque oporteret; tamen esset omnis ejusmodi reprehensio a vobis, iudices, repudianda. 8. Nunc vero quid dicitur? ⁷ quid ait accusator? fecisse Pompeium, quod ei facere non licuerit? quod gravius est, quam, si id factum ab eo diceret, quod non oportuisset. Est enim aliquid, quod non oporteat, etiamsi licet: ^{8e} quicquid vero non licet, certe non oportet.

^a Neutrius.

H S χ *obsessionibus*. Actutum, nullius periculi χ , Memm. Barb. Venet. 1480. probante Garat. tum plena in eodem cod. et Schutz. Deinde, pro ullum T habet illud.—4 Cod. χ cum.—5 Ita codd. noti, C H S ψ , edd. ante Ald. Junt. Grut. Græv. Hujuscene Naug. Lamb. Weisk. Schütz. Orell. Hujusce T χ , Ald. Hervag. Pro crimen H S habent tamen. Pro putanda codd. Lambini vocanda; χ vitanda.—6 T qui adductus; Weisk. quasi adductus. Mox, qui ante etiamsi delevit Schütz. uncis inclusit Orell. Paulo post, quod uncis includit Orell. factum ab eo diceretur Erf. probante Garat. Pro ejusmodi codd. aliquot, etiam S T χ , Rom. Venett. 1480. 1483. Junt. Hervag. habent ejus; Naug. ejusmodi mali.—7 Quid dicitur omittit S.—8 Cod. χ etiamsi id licet.

NOTÆ

^a Nisi honos] Singularem honorem affectus est Cornelius, cum a Pompeio civitate donatus est.

^b Cujus igitur] Supple, 'est ignominia.'

^c Actione accusatoris] Si attendatur ad actionem accusatoris, reus iudicandus est Pompeius, qui contulit beneficium.

^d Qui, si adductus] Cum dicit Pompeium iudicari reum debere, statim eum excusat; et a ficto exemplo a minori ad majus argumentatur: Non vituperaretur a vobis Pompeius, si

civitate donavisset, 1. hominem minus idoneum et dignum hac gratia; 2. si hominem probum, sed qui ea se non dignum præbuisset; 3. si aliquid egisset, non contra quod leges jubent, sed aliter ac deberet. Cum igitur Balbum, hominem idoneum et probum, civitate donaverit, nihil non modo contra leges egit, sed, ne quidem aliter ac debuit. Quare non est a vobis vituperandus.

^e Quod non oportet, etiamsi licet] Ista duo verba, oportet et licet, sunt ut genus et species; ut si quis negat

IV. Hic ego¹ nunc cuncter sic agere,^b iudices, non esse fas dubitare, quin, quod Cn. Pompeium fecisse constet, id non solum decuisse,^f sed etiam debuisse fateamur? 9. Quid enim abest huic homini,^c quod si adesset,² jure hoc tribui^g et concedi putarem? ususne rerum? qui pueritiæ tempus extremum,^h principiumⁱ habuit bellorum atque superiorum maximorum; cujus plerique æquales minus sæpe castra viderunt, quam hic triumphavit; qui tot habet triumphos,^k quot oræ sunt partesque terrarum; tot victorias bellicas, quot sunt in rerum natura genera bellorum.¹ An ingenium? cum etiam ipsi³ casus eventus-

^b *Quid ego nunc conabor ostendere?*

^c *Quid Pompeius non habet?*

CAP. IV. 1 *Hic ergo* χ. nunc omittunt H S. nunc constet sic χ. nunc cōter sic ψ. nunc coner sic Lamb. Pro dubitare, quod e Gneif. receperunt Ernesti, Schutz. Orell. dubitari habent reliquæ edd. debitori χ. Pro decuisse Lamb. et Orell. licuisse.—2 Erf. χ si abesset. Mox, hoc ei tribui Lamb. et Orell. hoc et tribui H S T χ ψ, et edd. ante Ald. hæc et tribui Erf. Deinde, qui p. t. extremæ codd. Lambini. habuit bellorum antiquorum χ. cui plerique æquales Erf. quæ hic triumph. χ. Denique, quot res sunt partesque Erf.—3 Hervag. Steph. Lamb. Orell. ipse; H S T χ quin etiam ipsi. Mox, non dices ψ. sed c. c. fuerunt χ ψ. Paulo post, iudico plus quam decet, trib. H S T χ, Venet. 1483. Hervag. iudicio plus quam possit, minus quam decet trib. Junt. iudicio

NOTÆ

se esse animal, negat omnes species: qui vero negat se esse hominem, non negat omnem speciem. Ita multa licet facere, quæ tamen non oportet; v. g. licet aliquando facere bellum, sed tamen non oportet spe majoris boni, aut metu majoris incommodi: ‘oportere’ perfectionem declarat officii; ‘licere’ juris æquitatem, seu quod legibus permissum est.

^f *Id non solum decuisse*] Jam incipit ostendere Cicero, et Pompeio licuisse, et eum debuisse Corn. Balbo jus civitatis concedere.

^g *Jure hoc tribui*] Satis est ut constet id Pompeium fecisse, ut id non solum decuisse, sed etiam fieri debuisse fateamur.

^h *Pueritiæ tempus extremum*] Anno ætatis 27. pueritia finit.

ⁱ *Principium*] De primo Pompeii bellorum principio, ejusque rebus præclare gestis, vide Orat. pro Lege Manilia.

^k *Tot habet triumphos*] Tres ex orbis partibus (nam tum tres numerabantur) triumphos retulit: primum ex Africa, Cn. Domitio proscripto, et Hiarba, rege Numidiæ, victis, occisique, anno urbis 652. secundum ex Europa, Sertorio occiso, anno urbis 682. tertium ex Asia, Mithridate et Tigrane superatis, anno urbis 692. Plutarch. consule in ejus vita.

¹ *Genera bellorum*] De his vide Orat. pro Lege Manil.

que rerum, non duces, sed comites^m ejus consiliorum fuerint; in quo uno ita summa fortuna cum summa virtute certavit, ut omnium judicio, plus homini, quam Deæ, tribueretur. An pudor, an integritas, an religio in eo, an diligentia unquam requisita est? quem provinciæ nostræ, quem liberi populi, quem reges, quem exteræ gentes, castiorem,ⁿ moderatiorem, sanctiorem, non modo viderunt, sed aut sperando unquam, aut optando cogitaverunt? 10. Quid dicam de auctoritate? quæ tanta est, quanta in his tantis virtutibus ac laudibus esse debet. Cui senatus populusque Romanus amplissimæ dignitatis præmia^d dedit, non postulanti^o imperia, verum etiam recusanti;^{+p} hujus de facto, judices, ita quæri,^q ut id agatur, licueritne ei facere, quod fecit, an vero, non dicam, non licuerit, sed nefas fuerit, (contra fœdus^r enim, id est, contra populi

^d *Imperia et triumphos.*

//////////

plus homini, quam possit, minus quam debet, trib. Lamb. *plus homini quam de-
cuit trib.* aliæ edd. vet. Lectionem nostram exhibent codd. Victorii, Erf.
Pal. 9. Grut. seqq. Mox, *provinciæ vestræ* χ. *quem alteræ gentes* H S T χ,
aliique codd. ap. Græv. *quem ultra regentes* Erf. et Pal. 9. *quem ultimæ gen-
tes* cod. Steph. et Orell. Paulo post, *cogitarunt* Lamb.—1 Manut. Steph.
Lamb. *postulanti*: *imperia vero etiam recus.* Mox, *judices* deest in H S T χ.
id deest in H S χ. *ei* deest in H S T χ. Deinde, *an non dicam*, omisso

NOTE

^m *Non duces, sed comites*] Consilia sæpe eventu ponderantur. Cum cui bene quid processit, multum illum providisse; cum secus, nihil sensisse vulgo dicitur.

ⁿ *Castiorem*] Designat Pompeii abstinentiam a pecuniis.

^o *Non postulanti*] Postquam ad senatum nuntiata fuit Pompeii de Mithridate victoria, scribit Velleius lib. II. eo absente, T. Ampium et T. Labienum tribunos plebis tulisse, ut ludis Circensibus corona aurea, et omni cultu triumphantum uteretur; scenicis autem prætexta, et corona aurea.

^p *Recusanti*] Belli piratici impe-

rium recusavit.

^q *Hujus de facto ita quæri*] Implicita sententia ita clarior reddi potest. Nonne turpe populo Romano, nonne vobis est, ita munus Pompeii factum examinare, ut hodie quæretur, fasne fuerit id facere quod fecit, (nempe Cornelium Balbum donare civitate), an potius id faciendo crimen admiserit?

^r *Contra fœdus*] Fœdus initum erat Romanos inter et Gaditanos, ne quis e Gaditanis civis esset Romanus. Si vero Pompeius fœdus illud violavit, contra religionem peccavit, quia fœdera sancta habebantur.

Romani religionem et fidem fecisse dicitur) non turpe populo Romano? ⁵ nonne vobis? v. 11. Audivi hoc ¹ de parente meo ⁵ puer: cum Q. Metellus, ¹ Lucii filius, causam de pecuniis repetundis ^u diceret, (ille, ille vir, cui patriæ salus dulcior quam conspectus fuit; qui de civitate decedere, ^x quam de sententia maluit) [*p.* 57.] hoc igitur causam dicente, cum ipsius tabulæ ^y circumferrentur inspiciendi nominis causa, fuisse judicem ex illis ² equitibus ^z Romanis, gravissimis viris, neminem, quin removeret oculos, et se totum averteret, ne forte, quod ille in tabulas retulisset, dubitasse quisquam verumne, an falsum esset, videretur. Nos Cn. Pompeii decretum, de consilii sententia

vero, χ .—5 HT turpe reip. Actutum, non vobis Orell. de Garatoni conj.

CAP. v. 1 Audivi hæc χ . Audi hoc Erf. Audii hoc conj. Græv. Pro Lucii filius χ habet L. Fabius; Venet. 1483. Hervag. Orell. L. F. Junt. L. filius. Tum, diceret, ille vir H S T, Venet. 1483. Lamb. ille, ille habent Barb. C χ ψ , Junt. Hervag. Grut. seqq. cui patriæ salus Erf. Deinde, quid de civitate . . . hæc igitur χ .—2 Erf. fuisse judex illis. Mox, qui removeret H T χ . sed se totum H S T ψ . se totum, omisso et, Erf. in tabulas publicas edd. vett. publicas non agnoscunt Erf. C H S T χ ψ . dubitasset H S T χ ψ . an falsum esse χ . Pro decretum, quod servant Pal. 9. C H S χ ψ , decretum, judicium habent

NOTÆ

⁵ Audivi de parente meo] Probat exemplo Metelli non debere inquiri de facto Pompeii: quia judices noluerunt inquirere de facto Metelli, ne suspecta ejus fides videretur: igitur neque de facto Pompeii, ne suspecta ejus religio videatur.

¹ Metellus] Q. ille Metellus Numidicus, C. Mario, sextum consuli, ne armis confligeret, cedere maluit. Addidit L. F. ut eum distingueret a Q. Metello Balearico, Q. F.

^u De pecuniis repetundis] Cum quis provinciam compilaverat, ejus administrationem susceperat, accusabatur repetundarum: cives enim sua repetebant.

^x Qui de civitate decedere] Cum nolit assentire Saturnino tribuno plebis, qui perniciosas leges agrarias

ferabat, abiit sponte in exilium, ne tumultus in urbe concitaretur.

^y Cum tabulæ] Moris fuit apud Romanos, unumquemque domesticam rationem sibi totius vitæ suæ per dies singulos scribere, in quo appareret quid quisque de redditibus suis, quid de arte, fænore, lucrore, seposuisset, quo die; et quid item sumtus damnive fecisset, quid æris alieni contraxisset. Solebant autem accusatores, ad cognoscendum æs alienum, tabulas illas dati, vel expensi, postulare, et eas proferre iudicibus.

^z Ex illis equitibus] Hæc Metelli causa acta fuit, cum soli equites Romani judicabant: nam judicaverunt per annos quadraginta sine infamia, ut de illis refert Peditanus.

pronuntiatum, recognoscemus? ^e cum legibus conferemus? cum fœderibus? omnia ³ acerbissima ^f diligentia perpendemus? ^g 12. Athenis aiunt, cum quidam ⁴ apud eos, ^a qui sancte graviterque vixisset, testimonium publice dixisset, et (ut mos Græcorum est) jurandi causa ad aras ^b accederet, una voce omnes iudices, ne is juraret, reclamasse. Cum Græci ^c homines, spectati viri, noluerint ⁵ religione videri potius, quam veritate, fidem esse constrictam; nos etiam, in ipsa religione et legum et fœderum conservanda, qualis fuerit Cn. Pompeius, dubitabimus? ^d 13. Utrum enim inscientem ^a vultis contra fœdera fecisse, an scientem? ⁶ si scientem; o nomen nostri imperii! ^e o populi Romani excellens dignitas! o Cn. Pompeii sic late longæque diffusa laus, ut ejus gloriæ domicilium communis imperii finibus terminetur! o nationes, urbes, populi, reges, ⁷ tetrarchæ, ^f tyranni, ^g testes Cn. Pompeii non solum

^e *Repetemus.*

^f *Acerrimu.*

^g *Comparabimus.*

^a *Nescientem.*

~~~~~

edd. ante Ernesti; tamen *judicium T. judicium* unciis inclusit Weisk.—3 H S T *quorum*. Mox, in χ *diligentiu est protentemus*; edd. ante Lamb. *fœderibus, quorum acerbissima d. est, perpendemus, vel prætendemus*. Lamb. et Weisk. *fœd. quorum acerrima d. est, perpendemus*; Erf. et al. ap. Græv. *perpendimus*. Nostram lect. habent eodd. Victorii et Pal. 9.—4 Cod. χ *quidam Xenocrates*. Mox, *dixisset publice* edd. ante Nang. pleræque; *dixisset et publice ut, &c.* Junt. *publice* de Ernesti sententia unciis inclusit Orell. *publice diceret Menag. et test. publice dixisset* Græv. Grut. al. ante Ernesti. Deinde, *ad aram conj. Garat.*—5 Cod. χ *noluerunt*. ψ *videre potius*. χ *fidem e. conscriptam, n. e. ut ipsa, &c.* Mox, H S T χ *dubitamus*.—6 *Utrum e. scientem*

NOTÆ

^a *Quidam apud eos*] Is fuit Xenocrates Chalcedonius, cujus verbis tanta fides adhibebatur, ut, cum injurati nullius testimonium admitterent, huic injurato crederent.

^b *Jurandi causa ad aras*] Jurantium consuetudo fuit, maxime apud Græcos, ut aras tenerent, unde Evander apud Virg. *ÆN. XII.* ‘Tango aras mediosque ignes, et numina testor.’

^c *Cum Græci*] Boni viri non magis veritatem jurejurando astricti dicunt, quam sine jurejurando.

^d *Dubitabimus*] Argumentum a minori. Græci crediderunt Xenocrati injurato; cur nos non credemus Pompeio jurato?

^e *O nomen nostri imperii*] Ut ostendat Pompeium fecisse quod licuit, attestatur imperii gloriam, quam ad omnes orbis partes ille transmisit.

^f *Tetrarchæ*] Dicebantur tetrarchæ, qui quartæ imperii parti præerant. De iis dictum sapius.

^g *Tyranni*] Ab Aristotele tyranni dicuntur, qui rumpub. ad suam, non

virtutis in bello, sed etiam religionis in pace! vos denique, mutæ regiones,^{8h} imploro, et sola terrarum ultimarum; vos maria,ⁱ portus, insulæ, littoraque. Quæ est enim ora, quæ sedes, qui locus, in quo non extent hujus cum⁹ fortitudinis, tum vero humanitatis, tum animi, tum consilii impressa vestigia? Hunc¹⁰ quisquam, incredibili quadam atque inaudita gravitate, virtute, constantia præditum, fœdera scientem neglexisse, violasse, rupisse, dicere audebit? VI. 14. Gratificatur mihi gestu^b accusator: inscientem Cn. Pompeium fecisse significat: quasi vero levius sit,¹ cum in tanta republica versere,^k et maximis negotiis præsis, facere aliquid, quod scias non licere, an omnino nescire, quid liceat. Etenim cum in Hispania² bellum acerrimum^l et maximum gesserat, quo jure Gaditana civitas esset, nesciebat? an, cujus linguam populi non nosset, interpretationem fœderis non tenebat? Id³ igitur quisquam Cn. Pompeium ignorasse dicere audebit, quod mediocres homines, quod nullo usu, nullo studio militari præditi, quod libra-

^b Significat nutu.

... an inscientem Erf.—7 Voc. *reges* deest in H S T χ.—8 Erf. *mutas regiones*; edd. antiquiss. *mutæ religiones*. Ernesti conj. *solæ*. Mox, H S, Rom. Venet. 1483. Hervag. Orell. *litora!* omisso *que*, ut volebat Lamb.—9 Schutz. *tum* tacite. Mox, *cum animi* H S.—10 *Nunc* ψ. Panio post, *dicere videbit* in eodem codice.

CAP. VI. 1 Lamb. in ed. 1566. e conjectura Memmii, *non levius sit*. Mox, *cum tanta rep. versare* χ. Deinde, *quam omnino nescire* Lamb. et Schutz. *an omnino non scire* Erf.—2 *Etenim utrum in Hisp.* Erf. *Etenim utrum, qui in Hisp.* Lamb. in ed. 1566. e cod. *et m. gesserit* H. Mox, *an cui illius populi nosset* Erl.—3 *Id* deest in H S T χ. *quisquam nescire* habet H. *ignorasse* deest in H S ψ. *homines nullo usu studio* χ. *quod* deest etiam in H S ψ. *quod* ante

NOTÆ

ad eorum, qui ipsis commissi sunt, utilitatem administrant.

^b *Mutæ regiones*] Dicuntur mutæ regiones, de quibus nihil antea fuerat auditum, ut de Britannia ante bellum Cæsaris.

ⁱ *Maria, &c.*] Invocat et maria, &c. propter bellum piraticum quod confecit Pompeius.

^k *Versere*] Versari dicitur in re-

pub. qui eam administrat.

^l *Bellum acerrimum*] Bellum notat quod in Hispania contra Sertorium gestum est, et refutat quod ab accusatore dicebatur, nescisse fœdus illud cum Gaditanis Pompeium; quasi vero fieri posset ut vir tantus id ignoraret, quod mediocres homines, nullo usu, nullo studio militari præditi, non ignorant.

rioli^m denique scire profiteantur? 15. Equidem contra existimo, iudices, cum in omni genere ac varietate artium, etiam illarum, quæ sine summo otio^e non facile discuntur, Cn. Pompeius excellat, singularem⁴ quandam laudem ejus, et præstabilem^d esse scientiam in fœderibus,ⁿ pactionibus,^o conditionibus,^p populorum, regum, exterarum nationum, in universo denique belli jure^q ac pacis: nisi forte, quæ nos libri docent in umbra^e et otio, ea Cn. Pompeium, neque^s cum requiesceret, literæ, neque, cum rem^f gereret, res ipsæ docere^r potuerunt. Atque, ut ego sentio, iudices, causa dicta est temporis^s magis: ego non hujus, inquam, genere iudicii^t plura dicam.⁶ Est enim hæc sæculi labes quædam

^e Studio.

^d Præstantem.

^e Schola.

^f Bellum.

//////////

librarioli deest in χ. denique se scire Lamb. denique scire se Weisk.—4 Lamb. tam singularem. Mox, pro ejus T χ habent suam; deest hæc vox in H S ψ. Tum pactionibus, deditioibus Erf. et terrarum nationibus H. ac terrarum nationibus χ.—5 Particula neque deest in χ. quiesceret H. religiones ipsæ H T χ ψ.—6 Ita Grut. Græv. Schutz. Orell. et sic Venet. 1483. nisi quod hæc cum codd. multis et edd. vett. etiam Junt. temporum; Hotom. et Lall. causa est dicta temporis magis hujus vitio, quam hominis: neque ego de tam iniquo iudicii genere plura dicam; Lamb. temporis magis vitio, quam allius Cornelii crimine: de quo plura non dicam. Ego de hujus, inquam, genere iudicii plura non dicam; Schutz. conj. Atque, ut ego sentio, hæc dicta sunt temporis magis, quam hujus iudicii causa. Est enim, &c. Erf. habet temporis

NOTÆ

^m *Librarioli*] Librarioli illi sunt qui libros exscribunt.

ⁿ *In fœderibus*] Illa fœdera intelligit, quæ inter reges et populos fieri solent.

^o *Pactionibus*] Pactio est duorum, plurimumve in idem placitum consensus. Ita Ulp. Digest. lib. II. de pact. Hoc autem interest pactionem inter et fœdus; quod pactiones sint privatorum, fœdera autem publica sint, ut regum et principum.

^p *Conditionibus*] Conditio est pactionis certam legem in se continens; vel potius est lex negotio alicui apposita, unde ipsius eventus pendet: ut, verbi gratia, fœdus contrahimus,

si bellum geratur.

^q *Belli jure*] Jns belli, jus feiale vocat Cicero de Off. lib. I.

^r *Res ipsæ docere*] Res ipsæ et usus multo plura docent, quam literæ.

^s *Causa dicta est temporis*] Sententia imperfecta est, nisi forte illud intelligatur, quod plus temporis sumat dicendo de Pompeio, quam de causa Cornelii; aut fortasse etiam, quod quæ dicta sunt ab eo, dicta sunt magis temporis causa, quam ut defenderet Cornelium, qui jam ab aliis defensus fuerat.

^t *Genere iudicii*] Supple 'de' genere iudicii.

et macula,⁷ virtuti invidere, velle ipsum florem^u dignitatis infringere. 16. Etenim, si Cn. Pompeius^x abhinc annos quingentos fuisset, is vir, a quo senatus adolescentulo atque equite [Romano]⁸ sæpe communis salutis auxilium expetisset; cujus res gestæ omnes gentes, cum clarissima victoria, terra marique peragrassent; cujus tres triumphi testes essent, totum orbem terrarum nostro imperio teneri; quem populus Romanus singularibus honoribus decorasset;⁹ si nunc apud vos, id, quod is fecisset, contra fœdus factum diceretur, quis audiret? nemo profecto: mors enim cum exstinxisset invidiam, [p. 58.] res ejus gestæ sempiterni nominis gloria niterentur. Cujus igitur audita virtus dubitationi¹⁰ locum non daret; hujus præsens, experta atque perspecta, obtrectatorum^s voce lædetur?

VII. 17. Omittam igitur Pompeium jam oratione mea re-

^s *Invidorum.*

//////////

magis: ego nunc citius, inquam, genere; alius cod. ap. Græv. temporum magis; ego nunc ut vis inquam; al. ibid. temporis magis hujus vitio, quam hominis: neque ego de tam iniquo genere; Franc. temporum magis: ego nunc ut hoc inquam genere judicii plura dicam. 'Locus mancus et corruptus.' Orell.—7 Codd. Lambini, Erf. Pal. 9. Orell. Est enim hæc sæculi quædam labes atque macula; edd. ante Lamb. Est enim hujus s. labes quædam et macula; Lamb. edidit, Est enim hæc hujus sæculi labes quædam et macula. Lectio nostra est a Grutero. Mox, refringere Græv.—8 'Sine causa Ernesti τὸ Romano unciis inclusit, delevit Schutz.' Orell. Mox, communi salutis Erf. et Orell. prob. Garat. Tum, cui res gestæ cum clarissima victoria Erf.—9 Hæc verba, quem p. R. . . decorasset, de-unt in Franc. T χ. quem populi Romani in singularibusque decorasset Erf. in singularibusque habent etiam codd. Victorii, Gruteri, H S χ, Rom. Venet. 1483. unde Garat. P. R. inauditis singularibusque hon. &c. Mox, apud nos H S T ψ. quod fecisset χ. Paulo post, gloriam niterentur χ. gloria interissent H. gloria interessent S ψ. gloria uterentur conj. Ernesti; refutant Garat. et Schutz.—10 H S T χ ψ dubitationis. Mox, hujus experta obtrec. ommissis intermediis, χ. hujus experta atque perspecta Franc. hujus atque perfecta Erf. Alii codd. omittunt etiam præsens; virtus substitui volebat Lamb. Denique, voce legetur H S.

NOTE

^u *Florem*] Translatio a stirpibus, quæ flores ferunt, et marcescunt statim.

^x *Etenim si Cn. Pompeius*] Argumentum a ficto exemplo, quod sic conflatur: si ante quingentos annos Pompeius extitisset, et donasset ci-

vitare, et dictum fuisset eum contra fœdus fecisse, nemo ferret. Hoc autem argumentum illustrat Pompeii laudem frequentatione. Has easdem laudes vide in Orat. pro Lege Manilia.

liqua: ¹ sed vos, iudices, animis ac memoria tenetote.⁷ De lege, de fœdere, de exemplis,² de perpetua consuetudine civitatis nostræ, renovabo ea, quæ dicta sunt: nihil enim mihi novi, nihil integri,³ neque M. Crassus, qui totam causam et pro facultate, et pro fide sua diligentissime vobis explicavit; neque Cn. Pompeius, cujus oratio omnibus ornamentis abundavit, ad dicendum reliquit. Sed quoniam, me recusante, placuit ambobus⁴ adhiberi hunc a me quasi perpoliendi quendam operis extremum laborem; peto a vobis, ut me, officii potius quam dicendi studio, hanc suscepisse operam ac munus putetis. 18. Ac prius, quam aggrediar ad jus causamque⁵ Cornelii, quiddam de communi conditione omnium nostrum, deprecandæ malevolentiae^a causa, breviter commemorandum videtur. Si, quo quisque^b loco nostrum est, iudices, natus, aut, si in qua fortuna est nascendi initio constitutus, hunc vitæ statum usque ad senectutem obtinere debet;⁶ et, si omnes, quos aut fortuna extulit, aut ipsorum illustravit labor et industria, pœna sunt afficiendi; non gravior L. Cornelio, quam multis viris bonis atque fortibus, constitui lex vitæ et conditio videtur. Sin autem multorum virtus, ingenium, humanitas, ex infimo genere et fortunæ gradu, non modo amicitias, et rei familiaris copias^h consecuta est, sed summam laudem,

^h Divitias.

CAP. VII. 1 *Omittam Cn. Pompeium jam o. m. relinquam* quinque codd. Oxon. *Omittam i. Pompeium: jam o. m. relinquam* Franc. *O. i. P. jam orationem meam relinquam* Erf. *O. i. P. tam o. m. relinquam* edd. antiquiss. *animus ac mem.* χ.—2 *Verba de exemplis* desunt in Erf.—3 Ernesti conj. *nihil integrum*; refutant Garat. et Schutz. *causam pro fac.* H S ψ.—4 Cod. ψ *placuit ab omnibus*.—5 Cod. χ *aggrediar actus causamque*. Mox, *deprecatione mal. causa* in eodem cod. *brev. com. videretur* S.—6 Codd. χ ψ *deberet*. Paulo post, *conditio*

NOTÆ

⁷ *Tenetote*] Id est, Pompeius nunquam excidat e vestra memoria.

² *Placuit ambobus*] Pompeio et Crasso placuit, ut Cicero tertius hanc causam peroraret.

^a *Deprecandæ malevolentiae*] Deprecari est aliquid precibus petere, vel

aliquid a se depellere.

^b *Si quo quisque*] Videtur hic iudicibus indicare, se et Balbum ex humili loco ad dignitates pervenisse, cum uterque esset ex municipiis et obscuris locis.

honores, gloriam, dignitatem; non intelligo, cur potius invidia violatura virtutem⁷ L. Cornelii, quam æquitas vestra pudorem ejus adjutura videatur. 19. Itaque, quod maxime petendum est, a vobis idcirco non peto, judices, ne de vestra sapientia, atque de vestra humanitate⁸ dubitare videar: est autem petendum, ne oderitis ingenium, ne inimici sitis industriæ, ne humanitatem opprimendam, ne virtutem puniendam⁹ putetis: illud peto, ut, si causam ipsam per se firmam esse et stabilem videritis, hominis ipsius ornamenta adjumento causæ potius, quam impedimento esse malitis.

VIII. Nascitur, judices, causa Cornelii ex ea lege, quam L. Gellius,^c Cn. Cornelius, ex senatus sententia, tulerunt: qua lege, videmus,¹ satis esse sanctum,^a uti cives Romani sint ii, quos Cn. Pompeius, de consilii sententia, singillatim² civitate donarit. Donatum esse³ L. Cornelium præsens Pompeius dicit: indicant publicæ tabulæ: accusator fatetur; sed negat, ex fœderato populo quenquam potuisse, nisi is populus⁴ fundus factus esset,^d in hanc civitatem

^a *Constitutum.*

videret χ. *conditio videretur* Erf.—7 Erf. *violatur virtute*; χ *violat virtutem*; ψ et edd. ante Manut. *violatur a virtute*.—8 Quatuor verba, *atque de v. hun.* desunt in H T.—9 Erf. aliique codd. *penitentiam*; χ *perimendum*. Mox, *et stabilem esse vid.* Lamb. *esse et stab. videretis* ψ. Tum, *adjumento totius causæ* Erf. *esse velitis* χ.

CAP. VIII. I H S T χ ψ et editiones ante Stephanum *videamus*. Mox, *satis* delet Schmutzius *sancti, ut cives* H S T χ ψ.—2 Voc. *singillatim* deest in H S ψ. Mox, *donarit* est e solo Guelferb. reliqui omnes *donaverit*.—3 *Donatum esse civitate* Lambinus solus. Mox, *causæ pro tabulæ* χ.—

NOTÆ

^c *Quam L. Gellius*] L. Gellius, Cn. Cornelius, coss. fuerunt anno urbis 681. Ii ex senatus auctoritate legem tulerunt, ut cives Rom. essent quos Cn. Pompeius, de consilii sententia, civitate donaverat. Quid autem intelligat per consilium, satis obscurum est. Volunt alii intelligi de sui proprii consilii sententia; alii verius de consilii militaris sententia, juxta

sententiam senatus, qui eos volebat civitate donari, 'quos de consilii sui sententia donaverat.' Consilium autem militare conflabatnr quæstoribus, tribunis militum, centurionibus primorum ordinum, et equitibus interdum.

^d *Nisi is populus fundus factus esset*] Dicitur populus fundus esse rei quam alienat; hoc est, auctor, inquit Fes-

venire.^b 20. O præclarum^e interpretem juris!^c auctorem antiquitatis! correctorem atque emendatorem nostræ civitatis! qui hanc pœnam fœderibus⁵ ascribat, ut omnium præmiorum beneficiorumque nostrorum expertes faciat fœderatos. Quid enim potuit dici imperitius, quam fœderatos populos fieri fundos oportere? nam id non magis est proprium fœderatorum, quam omnium liberorum.^f Sed totum^g hoc, iudices, in ea fuit positum semper ratione atque sententia, ut, cum jussisset populus Romanus⁶ aliquid; si id ascivissent socii populi ac Latini, et, si ea lex, quam nos haberemus, eadem in populo aliquo, tanquam in fundo, resedisset; ut tum lege eadem is populus teneretur: non, ut de nostro jure aliquid diminueretur, [p. 59.] sed ut illi populi, aut jure eo, quod a nobis esset constitutum, aut aliquo commodo aut beneficio uterentur. 21. Tulit apud majores nostros legem C. Furius de testamentis:^h tulit Q.

^b *Adipisci jus hujus civitatis.*

^c *Fœderum.*

4 Cod. χ *quantumcumque p. n. is populo.*—5 H S fœderis. Mox, *ut omni p. l. n. finis expertes χ . faciat defederatos T.*—6 H S T ψ *jussisset prætor; χ vixisset prætor.* Mox, *pro resedisset χ habet remansisset.* Actutum, *ut eum lege H. de vestro jure χ .* Pro *diminueretur*, quod habent Erf. C H S T χ ψ , Venet. 1480. Junt. Græv. Schütz. *diminueretur* legit Lamb. et Orell. *minueretur* Venet. 1483. Hervag. Grut. Mox, *aut beu. uteremur* H S T. Actutum *sex et sexaginta vocc. Tulit apud majores, usque ad civitati anteferet,*

NOTÆ

tus: ex quibus verbis intelligitur, fieri fundum populum aliquem tum dici, cum in re quapiam sua abalienanda est auctor, id est, approbator. Hodie vero 'fundum fieri,' est vassallum et feudatarium fieri.

^e *O præclarum]* Ironia est, qua ridet ignorantiam accusatoris.

^f *Fœderatorum, quam o. liberorum]* Differunt fœderati populi a liberis; quia fœderati non per omnia liberi sunt, nam Romani in omnibus fœderibus superiores esse volebant: populi vero fuerunt aut liberi, aut socii, aut amici.

^g *Sed totum]* Hoc intendit ostendere, quod si prætor, aut aliquis magistratus legem aliquam ferret, et diceret populus, hanc legem recipimus, et ea utemur, populus Rom. in eos imperium habebat. Habebat autem populus fundus privilegia, jus suffragii, et triumphandi.

^h *C. Furius de testamentis]* Tulit C. Furius, tribunus plebis, legem de testamentis, ne cui, nisi testatoris cognato, certisque aliis personis, supra mille asses legare, mortisve causa donare liceret: quare si quis majorem summam sibi legatam acce-

Voconiusⁱ de mulierum hæreditatibus: innumerabiles aliæ leges de civili jure sunt latæ: (quas Latini^k voluerunt, asciverunt:) ipsa denique Julia,^l qua lege civitas est sociis et Latinis data, qui⁷ fundi populi facti non essent, civitatem non haberent. In quo magna contentio Heracliensium^m et Neapolitanorum fuit, cum magna pars in iis civitatibus fœderis sui libertatem civitati anteferet.ⁿ Postremo hæc⁸ vis est istius et juris et verbi, ut fundi populi beneficio nostro,^o non suo jure^o fiant. 22. Cum aliquid populus Romanus jussit, id si est ejusmodi,^f ut quibusdam populis, sive fœderatis, sive liberis, permittendum esse videatur, ut statuunt ipsi non de nostris,^p sed de suis rebus, quo jure uti velint; tum, utrum fundi facti sint, an non, quærendum

^e *Permissu nostro.*

^f *Tale est.*

//////////

desunt in Franc. S T χ ψ et edd. antiquiss.—7 Schutz. de Valesii conj. *qua lege ita civitas est s. et L. data, ut qui*; refutat Garat. Mox, *Heracliensium* idem Schutz. *Pro fœderis*, quod servant codd. Victorii, Gruteri, C S T χ ψ , Pall. Erf. et edd. antiquiss. *juris* habet H, cum Lamb. et aliis quibusdam edd. *civitate* Grnt. errore typogr. *civitati* deest in H.—8 *Postremo hujus* χ .—9 Idem codex *ne de nostris*. Mox, *tum u. f. f. s. an non q. e. videatur* desunt in χ . Deinde *feri voluerunt* in eodem cod.

NOTÆ

pisset, redderet. Lata est autem, ut ait Justinus, legis XII. Tabularum coërcendæ causa, in qua scribitur, ‘Uti quisque legasset suæ rei, ita jus esto.’

^l Q. Vocontius] Tulit Q. Vocontius Saxa, tribunus plebis, Cæpione et Philippo coss. anno 584. ne qui census esset, virginem neve mulierem, supra quadrantem honorum suorum, hæredem institueret, plusve cuiquam legaret, quam ad hæredem, hæredesve pertineret; ne feminae ultra consanguineos ab intestato succederent.

^k Latini] Latini et socii iidem hic habentur. Porro Latinorum nomine Latii populos tantum intelligit.

^l Ipsa denique Julia] Tulit Sextus Julius Cæsar consul, cum L. Martio, anno urbis 664. ut civitas sociis et Latinis omnibus, qui arma depone-

rent, daretur: nam Italici belli extinguendi causa hæc lex data est.

^m Heracliensium] Heraclea urbs est Siciliae in parte australi, nunc *Capo Bianco*.

ⁿ Civitati anteferet] Suarum civitatum jus Heraclienses et Neapolitani, juri civitatis qua donabantur, anteponebant.

^o Non suo jure] Fiunt cives externi fundi populi Romani singulari quodam ipsius populi Rom. beneficio, ut possint illi ipsius frui beneficiis, non autem ut privati quique prohibeantur civitate donari.

^p Non de nostris] Majores noluerunt fundos populos aliquid statuere de Romanis; cum enim eorum leges accipiant, noluerunt, ut sibi legem imponerent.

esse videatur: de nostra vero republica, de nostro imperio, de nostris bellis, de victoria, de salute, fundos populos fieri noluerunt. 1X. Atqui, si^a imperatoribus nostris, si senatui, si populo Romano non licebit, propositis¹ præmiis elicere ex civitatibus sociorum atque amicorum fortissimum atque optimum quemque ad subeunda pro salute nostra pericula; summa utilitate ac maximo sæpe præsidio in periculis atque asperis² temporibus carendum erit.² 23. Sed, per Deos immortales! quæ est^b ista societas, quæ amicitia, quod fœdus, ut aut nostra civitas careat in suis periculis Massiliensi^r propugnatore, careat Gaditano, careat Saguntino;⁵ aut, si quis ex illis populis sit exortus, qui nostros duces auxilio laboris, commeatus,³ periculo suo juverit, qui cum hoste nostro cominus in acie sæpe pugnarit, qui se sæpe telis hostium, qui dimicationi capititis, qui morti objecerit; nulla conditione, hujus civitatis præmiis affici possit? 24. Etenim in populum Romanum grave est,⁴ non posse uti sociis excellenti virtute præditis, qui velint cum periculis nostris sua communicare: in socios vero ipsos, et in eos, de quibus agimus, fœderatos, injuriosum et contumeliosum

² Periculosus.

^b Quid prodest.

CAP. IX. 1 Cod. χ *populoque R. n. l. præpositis.*—2 Codd. Lambini, Erf. cum edd. Steph. Lamb. Orell. *carendum nobis erit.*—3 Lamb. *auxilio, labore, commeatu*, probante Garat. Mox, *juvaret H. sæpe pugnet . . . dimicationem* H S.—4 *Est enim populo Romano grave* H χ . *Est enim in p. R. grave* S T ψ ,

NOTÆ

^a *Atqui* si] Argumentum profert ab utili. Si enim populo Romano non fas esset in belli periculis militem externum accipere, diminuèrentur vires reipublicæ. Sic enim prohiberetur imperator accipere milites, et dare præmia militibus fortissimis.

^r *Massiliensi*] Massilienses singulari quodam amore semper Romanos persecuti sunt: immo sine illis nunquam de Gallis potuerunt Romani victoriam referre. Vide plura in

Orat. pro Font. § 3.

⁵ *Saguntino*] Saguntum, vel Saguntus, oppidum fuit Hispaniæ Tarraconensis ab Hannibale expugnatum et eversum. Fuit hæc urbs sociæ pop. Rom. quæ everti maluit, quam datam fidem deserere.

¹ *Commeatus*] Per commeatum, frumentum, atque alia quæ ad alendum exercitum requiruntur, intelliguntur.

est, his præmiis, et his honoribus exclusos esse fidelissimos et conjunctissimos socios,⁵ quæ pateant stipendiariis,^u pateant hostibus, pateant sæpe servis.^x Nam et stipendiarios ex Africa, Sicilia, Sardinia,^y ceteris provinciis, multos civitate donatos videmus: et, qui hostes ad nostros imperatores perfugissent, et magno usui reipublicæ nostræ fuissent, scimus civitate esse donatos: servos denique, quorum jus et fortunæ conditio infima est,⁶ bene de republica meritos, persæpe libertate, id est, civitate, publice donari videmus.⁷

X. 25. Hanc tu igitur, patrone^a fœderum ac fœderatorum, conditionem statuis Gaditanis,¹ tuis civibus,^b ut, quod iis, quos Gaditanis adjutoribus armis subegimus, atque in ditionem nostram redeimus, liceat, si populus Romanus permiserit, ut ab senatu, ab imperatoribus nostris, civitate donentur; id ne liceat ipsis? qui si suis decretis legibusve sanxissent, ne quis suorum civium castra imperatorum populi Romani iniret;^a ne quis se pro nostro imperio in peri-

^a *Intraret.*

//////////

Erf. edd. antiquiss. et Orell.—5 Erf. *et conjunctos socios*. Mox, *pateant hostibus*; p. s. s. N. *et stipendiarios* desunt in T. *sæpe deest* in edd. ante Hervag. Deinde, *ceterisque . . . vidimus . . . profugissent* χ. *ceterisque etiam T.* —6 Codd. Lambini, Victorii, et ed. Orell. *ius, fortuna, conditio infima est*; quidam codd. ap. Græv. *ius fortunæ conditio infima est*; Erf. *vis fortunæ conditio infirma est*; S et edd. ante Manut. *vis et fortunæ conditio infima est*; Lamb. *quorum fortuna et conditio, &c. ψ infirma.*—7 Ita C S T χ, Manut. Schntz. Orell. *vidimus conj.* Ernesti; *videamus Junt. videbamus H ψ, Lamb. Græv. al.*

CAP. X. 1 *Gaditanis* deest in edd. antiquiss. Mox, *armis* deest in χ. *quos magnis adjutoribus tuis armis* Erf. Pal. 9. et cod. Victorii; unde Lamb. *quos Gaditanis tuis adj. &c.* Tum, *atque in ditionem* S. *Romanus promiserit* χ.—

NOTÆ

^u *Stipendiariis*] Stipendiarii hic dicuntur qui vectigales sunt, qui victori stipendia et vectigalia coguntur pendere.

^x *Servis*] Donabantur aliquando servi libertate et civitate, quando videlicet dominis aliquod singulare beneficium præstiterant. Id refert Livius lib. II. de quodam Vindicio, qui Bruu filiorum conjunctionem de-

textit.

^y *Africa, Sicilia, Sardinia*] Omnes illæ nationes stipendiariæ pop. Rom. fuerunt.

^a *Patrone*] Ironice hunc accusatorem patronum appellat, utpote qui leges fœderum evertibat.

^b *Tuis civibus*] Erat ille accusator civis Romanus, quia nulli alteri fas erat accusare.

culum capitis, atque in vitæ discrimen inferret; ² Gaditanorum auxiliis, cum vellemus, uti nobis non liceret: privatim vero, ne quis vir et animo et virtute præcellens pro nostro imperio periculo suo dimicaret; graviter jure ³ ferremus, minui auxilia populi Romani, debilitari animos fortissimorum virorum, alienigenarum ⁴ nos hominum studiis, atque externa virtute privari. 26. Atqui ⁴ nihil interest, judices, utrum hæc fœderati jura constituent, ut ne cui liceat ex his civitatibus ad nostrorum bellorum pericula accedere, an, quæ nos eorum civibus, virtutis causa, tribuerimus, ea rata esse non possint: nihil enim ⁵ magis uteremur his adiutoribus, [p. 60.] sublatis præmiis virtutis, quam, si omnino his versari in nostris bellis non liceret. Etenim, cum, pro sua patria, pauci, post genus hominum natum, reperti sint, ⁶ qui, nullis præmiis propositis, vitam suam hostium telis objecerint; pro aliena republica quenquam fore putatis, qui se opponat periculis, non modo nullo proposito præmio, sed etiam interdicto?

XI. 27. Sed, cum ¹ est illud imperitissime dictum, de populis fundis, quod commune est liberorum populorum, non proprium fœderatorum;) ex quo intelligi necesse est, aut neminem ex sociis civem fieri posse, aut etiam posse ex fœderatis) tum vero jus omne noster ² iste magister mutandæ civitatis ignorat; quod est, judices, non solum in legibus publicis positum, sed etiam in privatorum voluntate. Jure enim nostro neque mutare civitatem quisquam invitus potest, ³ neque, si velit, mutare non potest, modo

^b *Externorum.*

2 Lamb. solus *offerret*. Mox, *auxiliis uti cum*, &c. H S T χ . *uti nobis non desunt* in χ ψ . Deinde *si ne quis vir* Lamb.—3 Ita Ernesti de conj. eumque secutus est Schutz. *graviter id jure ceteri*. Mox, *hominum* omittit Erf. *atque paterna virtute* Erf. H S T χ ψ .—4 *Atque* χ . *interest* deest in χ . *fœderatis* H S. *jura constituerint* H S ψ . Mox, *rara esse* χ .—5 Lamb. *nihilo enim*. Mox, *quod si* χ .—6 S T *reperti sunt*. Mox, *qui nullis præmiis* Lamb. *qui si opponant* χ .

CAP. XI. 1 *Sed quoniam* T. *Sed quam* χ ψ . *apertissime dictum* χ . Mox, *populi fundis* H S T χ ψ . *de populis fœderatis* Schutz. *est* deest in χ ψ . *et populorum* H χ .—2 H S *jus causæ noster*; χ *jus causæ ut*.—3 *Verbum potest* deest in χ . Paulo post, *se civem civitatis* Lamb. 1584. Tum, verba, *ut sit is civis*

asciscatur^e ab ea civitate, cujus esse se civitatis velit: ut, si Gaditani sciverint^d nominatim de aliquo cive Romano, ut sit is civis Gaditanus, magna potestas sit nostro civi mutandæ civitatis, nec fœdere impediatur, quo minus ex cive Romano civis Gaditanus possit esse. 28. Duarum civitatum civis^z esse, nostro⁴ jure civili, nemo potest: non esse hujus civitatis civis, qui se alii civitati dicarit,^e potest. Neque solum^a dicatione, (quod in calamitate^f clarissimis viris Q. Maximo,^b C. Lænati,^c Q. Philippo^d Nuceriæ,^e C. Catoni^f Tarracone,^g Q. Cæpioni,^h P. Rutilioⁱ Smyrnæ^k

^e Recipiatur.

^d Decreverint.

^e Destinaverit.

^f Exilio.

//////////

G. m. p. s. n. c. m. c. n. f. i. q. m. ex cive Romano, desunt in χ.—4 H S χ ψ noster. Mox, civili suspectum est Ernestio; civis noster esse jure civili habent codd. aliquot et edd. vett.—5 Q. Maximo, C. L. Q. P. N. C. C. Tarracone

NOTÆ

^z *Duarum civitatum civis*] Non poterat Romanus quivis duarum civitatum jus habere; licebat tamen aliis populis.

^a *Neque solum*] Tribus rationibus amittebatur civitas: 1. 'dicatione,' id est, propria sua voluntate, destinando se alteri civitati; 2. 'calamitate,' id est, exilio et damnatione, cum quis ejiciebatur in exilium; 3. 'postliminio.' Quid sit autem postliminium definit Paulus, aitque, esse 'jus amissæ rei recipiendæ ab extraneo, et in statum pristinum restituendæ, inter nos ac liberos populos regesque, moribus, legibus constitutum.' Unde postliminium dictum est a 'limine' et 'post.' Quare eum, qui ab hostibus captus, in fines nostros postea pervenit, postliminio reversum recte dicimus. Nam limina sicuti in domo finem quendam faciunt, sic et imperii finem esse limen veteres voluerunt. Hinc et limen dictum est, quasi finis quidam et terminus: ab eo postliminium dictum est, quia ad idem limen reverteba-

tur, quod amiserat.

^b *Q. Maximo*] Q. Fabius Maximus quinquies consul fuit, et Cunctator dictus, quia patientia sua Hannibalem fregit.

^c *C. Lænati*] Caius Popilius Lænas.

^d *Q. Philippo*] Q. Martius Philippus, relatis de eo querelis a legatis, qui ad eum missi fuerant, lustrandi exercitus causa, damnatus est.

^e *Nuceriæ*] Nuceria alia fuit hand procul a Padi ripa, alia in Apulia, alia in Campania. Credibile est loqui Ciceronem de prima.

^f *C. Catoni*] Hic Cato, cum consul fuisset, accusatus est repetundarum, et damnatus. Vide Verr. de signis.

^g *Tarracone*] Tarraco insignis Hispaniæ civitas, Scipionum opus, a qua provincia Tarraconia dicta est, et maritimarum opulentissima, ut ait Mela II. 6.

^h *Q. Cæpioni*] Is est forte proconsul ille, qui binis castris exutus a Cimbris, 80. millia militum, et lixa-

vidimus accidisse, ut earum civitatum fierent cives,¹ hanc ante amittere non potuissent, quam hujus solum civitatis mutatione vertissent)⁶ sed etiam postliminio potest civitatis fieri mutatio: neque enim sine causa de Cn. Publicio Menandro,^m libertino homine, quem apud majores legati nostri in Græciam proficiscentes interpretem secum habere voluerunt, ad populum latum,ⁿ ut is Publicius, si domum revenisset,⁷ et inde Romam rediisset, ne minus civis esset.⁸ Multi etiam superiore memoria cives Romani sua voluntate, indemnati et incolumes,^p his rebus relictis,^h alias se in civitates contulerunt. XII. 29. Quodsi civi Romano licet esse Gaditanum, sive exilio, sive postliminio, sive rejectione¹ hujus civitatis,^q (ut jam ad foedus veniam, quod

¹ *Ut civis permaneret.*

^h *Relicta civitate Rom.*

//////////

desunt in S. *Tarracinae* habet H. *Terracenaque* χ. *Tarracone* eque ψ. *Mox, P. R. Smyrnae* Erf. *hanc amittere* χ.—6 *Idem cod. revertisset*; et pro *sine* habet *sint*.—7 S ψ *revertisset*.

CAP. XII. 1 *Manut. conj. sine relictione, probante Weisk. sine ratione*

NOTÆ

rum 40. millia amisit: qua de causa missus est in exilium. Vide Liv. lib. XXXVII.

¹ *P. Rutilio*] P. Rutilius habitus est ævi sui vir optimus. Is repetundarum accusatus, ab equitibus, quibus invisus erat, damnatus est, et pulsus in exilium, quia legatus Marii a publicanorum injuriis Asiam liberaverat, qui erant equites Romani.

^h *Smyrnae*] Smyrna urbs Ionæ est, quam Meles annis irrigat.

¹ *Civitatum ferent cives*] Qui exilio damnabantur, aut iis certus locus destinabatur a iudicibus, quo cum venerant, illius civitatis participes fiebant, et tum amittebant jus Romanæ civitatis; aut locorum omnium, præter certum quendam, aditus permittebatur, quæ 'lata fuga' dicebatur; et illi quoque civitatem

amittebant.

^m *Menandro*] Menander se jactabat e familia Mariana esse, propter formæ similitudinem cum eo.

ⁿ *Ad populum latum*] Ad populum, id est, cum lata lex est a populo: ferre enim ad populum aliud nihil est, quam ferre aliquid ad populum, ut de eo deliberet.

^o *Si domum revenisset [revertisset]* Si domum revertisset, id est, si Roma, ubi libertate donatus fuerat, in patriam rediisset.

^p *Indemnati et incolumes*] Ii dicuntur indemnati et incolumes, qui causam non dixerunt; utpote qui vocati non sunt in iudicium, etiamsi pœnas injuste dederint.

^q *Rejectione hujus civitatis*] Rejectione, id est, dicatione, nempe destinando, in aliam civitatem abire.

ad causam nihil pertinet; de civitatis enim jure, non de fœderibus disceptamus) quid est, quamobrem civi Gaditano in hanc civitatem venire non liceat? Equidem longe secus sentio: ⁱ nam cum ex omnibus civitatibus via sit ² in nostram, cumque nostris civibus pateat iter ad ceteras civitates; tum vero, ut quæque nobiscum maxime societate, ^f amicitia, ^s sponsione, ^t pactione, ^u fœdere ^x conjuncta est, ita mihi maxime communionem beneficiorum, præmiorum, civitatis, continere videtur. Atqui ³ ceteræ civitates ^y omnes non dubitarent nostros recipere in suas civitates, si idem nos juris haberemus, quod ceteri: sed nos non possumus et hujus esse civitatis, et cujusvis ⁴ præterea: ceteris con-

ⁱ *Non sentio ut adversarius.*

χ.—2 *H una sit.* Mox, *nobiscum maxime* desunt in χ ψ. Paulo post, *contineri videtur* ψ.—3 *Atque* H T. Actutum, *cerle civitates* χ. *nostros omnes recipere* T. *nostros homines recipere* Orell. e conj. Garat. *ceteræ civ. omnes non dub. nostros omnes* r. cod. Steph. Venet. 1480. *ceteræ civ. omnes non dub. nostros rec.* Pall. omnes, Erf. cod. Victor. Rom. Venet. 1483. Ald. Junt. Grut. Græv. *ceteræ civ. non dub. nostros omnes* r. Hervag. Lamb. *ceteræ civ. non dub. nostros homines rec.* de Gulielm. conj. Schutz. Tum, *in suam civitatem*

NOTE

^r *Societate*] Societas est contractus bonæ fidei de alienjus rei, vel negotiationis communionem, sic institutus, ut ejus et quæstus et damnum ad unumquemque communiter pertineat. Unde qui societatem init, habet obligationem auxilii ferendi.

^s *Amicitia*] Tunc amicitia censeatur, cum alter populus, vel princeps, vel civitas nocere non debet, sed potius juvare; nam loquitur hic de amicitia vulgari.

^t *Sponsione*] Sponsio pro stipulatione hic sumitur, sive promissione, qua reges et populi coeunt in amicitiam.

^u *Pactione*] Pactio quoque hic sumitur pro transactione, seu controversiæ decisione, quæ per solos magistratus fiebat.

^x *Fœdere*] Ex Livio tria sunt fœ-

derum genera, quibus integræ civitates, aut principes inter se conjunguntur. Primum est, cum victi, victoris arbitrio, cum victore fœdus faciunt: secundum, cum bello pares æquo fœdere in pacem atque amicitiam veniunt, ita ut alius non pareat, alius non imperet: tertium, cum sociali fœdere aliqui consociantur.

^y *Atqui ceteræ civitates*] Discrimen affert inter Romanam et alias civitates, quod aliarum cives inter Romanos cives ascisci possint, at Romani vicissim inter alios non possint, servato jure suæ civitatis. Quare, ut refert Cornelius Nepos, cum Atticus civitatis jure ab Atheniensibus vellet donari, respuit beneficium, quia, alia ascita, Romana civitas amittebatur.

cessum est. 30. Itaque in Græcis civitatibus videmus, Athenis Rhodios,^z Lacedæmonios,^a ceteros undique ascribi, multarumque esse eosdem homines civitatum. Quo errore ductos vidi egomet nonnullos imperitos homines, nostros cives, Athenis in numero judicum atque Areopagitarum,^{5b} certa tribu,^c certo numero;^d cum ignorarent, si illam civitatem essent adepti, hanc^e se perdidisse, nisi postliminio recuperassent. Peritus vero nostri juris ac moris nemo unquam, qui hanc civitatem retinere vellet, in aliam civitatem se dicavit. XIII. Sed hic totus locus disputationis^f atque orationis meæ, iudices, pertinet ad commune jus mutandarum civitatum: nihil habet, quod sit proprium religionis ac fœderum.^f [p. 61.] Defendo enim rem universam,^g nullam esse gentem ex omni regione² terrarum, neque tam dissidentem a populo Romano odio quodam atque discidio, neque tam fide benevolentiaque conjunctam, ex qua nobis interdictum^k sit, ut ne quem asciscere civem, aut civitate donare possimus. 31. O jura præ-

^k *Vetitum.*

Schutz.—4 H χ et cujus; ψ et ejus.—5 Ariopagitarum Erf. Mox, certa curia conj. Ernesti; certo demo suspic. Orell.

CAP. XIII. 1 H disputationum. Mox, ac fœderis Erf.—2 H S ex omni regno. Pro discidio edd. vett. et Grnt. habent dissidio. Mox, fit, ne quem asc. ψ . fit, neque asc. χ . ut ne asc. Ald. Hervag. Lamb. ne asc. Ven. 1480.

NOTE

^z *Rhodios*] Rhodus, unde Rhodii, insula nobilissima est in mari Carpathio, Cariæ adjacens.

^a *Lacedæmonios*] Lacedæmon, unde Lacedæmonii, clarissima Peloponnesi urbs, Lycnrgi legibus olim celebrata.

^b *Areopagitarum*] Areopagitæ iudices fuerunt rerum capitalium apud Athenienses, qui sub dio, et noctu causas audiebant, et summo quidem silentio.

^c *Certa tribu*] Cum quis inter cives Romanos ascribebatur, ei certa tribus assignabatur.

^d *Certo numero*] Erant Romæ certi ordines, in quibus certus erat hominum numerus.

^e *Hanc*] Romanam civitatem perdebant, nisi Romam redirent.

^f *Religionis ac fœderum*] Religionem a fœdere distinguit, quia non omnia fœdera sacrosancta sunt, sed ea tantum quæ ex jure feicali religiosa erant, propter juramentum, quo fœdera jungebantur.

^g *Rem universam*] Non se de parte, sed de universo genere, seu de jure communi disputare asserit.

clara,^b atque divinitus jam inde a principio³ Romani nominis a majoribus nostris comparata! ne quis nostrum plus quam unius civitatis esse possit; (dissimilitudo enim civitatum varietatem juris habeat necesse est) ne quis invitus civitate mutetur; neve in civitate maneat invitus. Hæc sunt enim fundamenta firmissima nostræ libertatis, sui quemque juris et retinendi⁴ et dimittendi esse dominum. Illud vero sine ulla dubitatione maxime nostrum fundavit imperium, et populi Romani nomen auxit, quod princeps ille, creator hujus urbis, Romulus, foedere Sabino¹ docuit, etiam hostibus recipiendis augeri hanc civitatem oportere: cujus auctoritate et exemplo nunquam est intermissa a majoribus nostris largitio et communicatio civitatis. Itaque et ex Latio^{5 k} multi, et Tusculani,¹ et Lanuvini,^m et ex ceteris generibus gentes universæ in civitatem sunt receptæ; ut Sabinorum,ⁿ Volscorum,^o Hernicorum:^p quibus ex civitatibus nec coacti essent civitatem mutare,⁶ si qui nolissent; nec, si qui essent civitatem nos-

Junt. ut neque asc. Barb. Grut. donare non possimus H S.—3 Cod. ψ jam a princ. omisso inde. Mox, a majoribus comparata Erf.—4 Cod. χ remittendi.—5 Itaque ex Latio χ. et Tusculani et Latini in eodem cod.—6 Erf. Barb.

NOTÆ

^b *O jura præclara*] Jura Romana laudat a vetustate, a dignitate, ab auctore, et utilitate.

¹ *Fœdere Sabino*] Cum Romam ludorum causa Sabini convenissent, raptæ sunt eorum virgines, et in matrimonium cum Romanis abductæ. Hinc bella pleraque orta Romanos inter et Sabinos; sed tandem pacatis animis facta pax est, et Sabinorum imperium Romam tractum, atque ex duobus regnis unum factum est, et sub duobus regibus Tatio et Romulo commune dominium per aliquot annos fuit.

^k *Ex Latio*] Latium proprie est pars Italiæ, quæ inter ostia Tiberis, et Circeios interjacet, mille quinqua-

ginta passus in longitudinem non excedens; quod sic dictum putatur, quod illic latuerit Saturnus cum Jovem fugeret. Vide Virg. Æn. VIII.

¹ *Tusculani*] A Tusculo, oppido Latii, dicti sunt Tusculani.

^m *Lanuvini*] Lanuvium oppidum olim fuit in via Appia in agro Laurente.

ⁿ *Sabinorum*] Sabini populi sunt in quarta Italiæ regione, quos Plin. III. 12. a religione et Deorum cultu Sabinos ait appellari.

^o *Volscorum*] Volsci populi sunt in Latio ultra Circeios.

^p *Hernicorum*] Hernici populi Campaniæ, qui loca saxosa incolunt, unde nomen accepere; nam 'herna' Sa-

tram beneficio populi Romani consecuti, violatum foedus eorum videretur.

XIV. 32. At enim ¹ quaedam foedera extant, ut Germanorum, Insubrium,² Helvetiorum,³ Iapidum,⁴ nonnullorum item ex Gallia barbarorum,⁵ quorum in foederibus exceptum est, ne quis eorum a nobis civis recipiatur. Quodsi exceptio facit, ne liceat; ibi ² necesse est licere, ubi non est exceptum. Ubi est igitur exceptum foedere Gaditano, ne quem populus Romanus Gaditanum recipiat civitate? nusquam: ac sicubi esset; lex id Gellia ³ et Cornelia, quæ definite potestatem Pompeio civitatem donandi dederat, sustulisset. Exceptum est, inquit, si quid sacrosanctum ⁴ esset.⁴ Ignosco tibi, si neque Pœnorum jura ⁵ ^x calles, (reliqueras enim civitatem tuam) neque nostras potuisti leges inspicere; ipsæ enim te a cognitione sua iudicio

//////////

Orell. *civitate mutari*; χ *civitate mutare*. Denique, pro *consecuti*, nonnulli codd. etiam Erf. et Rom. habent *secuti*; χ , Ven. 1480. Junt. *assecuti*.

CAP. XIV. 1 *Etenim* Erf. Mox, *Genumanorum Insalubrium* in eodem cod. *G. Houleticorum* χ . Paulo post *eorum* deest in H S. *a nobis* deest in χ .—2 H *alibi*; T *ubi*; χ *ubi non*. Mox, *ubi non est exceptum* desunt in H S T χ , et edd. ante Naug. Actutum, *Ubi est igitur foedere* Erf. Guelf. probante Ernesti. Deinde, *recipiat in civitatem* Lamb. *recipiat*, omisso *civitate*, Erf.—3 Ven. 1480. Junt. *id lex Gellia*; S *lege id Agellia*; χ *lex ea Gellia*; H *lex id Agellia*. Mox, quæ diffinita H S. quæ diffinita χ . Pro *potestatem* S habet *est*.—4 Codd. et edd. ante Ernesti, *inquit, foedus*; *siquidem s. est*; Guelf. *si quid pro siquidem*.—5 H *vita*. Paulo post, *a cognitione tua* H S. *a cog.*

NOTÆ

bini saxa vocant.

¹ *Insubrium*] Gallix Cisalpinæ regio fuit Insubria, a qua Insubres.

² *Helvetiorum*] Helvetii populi inter Rhenum et Rhodanum fluvios, Juram montem et Alpes siti, in quatuor olim pagos divisi.

³ *Iapidum*] Iapides ab nobili Ætolo, qui Iapis dictus est, appellati sunt illi populi. Hic cum ad intimum maris Adriatici sinum venisset, oppidum de suo nomine condidit, a quo ea pars Italiæ, quæ Timao fluvio irrigatur, Iapidia dicta est.

⁴ *Barbarorum*] Non fluminibus, aut

mari separantur barbari ab aliis nationibus, sed moribus et immanitate. Hi autem non facti sunt cives Romani, 1. ne pluris facerent patriam, quam Romanam civitatem; 2. ne pecunia corrupti eam proderent.

⁵ *Sacrosanctum esset*] *Sacrosanctum* dicitur, ut refert Festus, 'quod, jurejurando interposito, institutum est; si quis id violasset, ut morte pœnas penderet.'

^x *Pœnorum jura*] Hic accusator genere Pœnus fuit, qui videtur fuisse damnatus exilio, sed restitutus; neque enim ei fas fuisset accusare.

publico repulerunt. 33. Quid fuit in rogatione ea,^y quæ de Pompeio a Gellio, et a Lentulo,⁶ consulibus, lata est, in quo aliquid sacrosanctum exceptum videretur? Primum enim, sacrosanctum esse nihil potest, nisi quod populus^z plebesve sanxisset: ⁷ deinde sanctiones^a sacrandæ sunt aut genere ipso, aut obtestatione^b et consecratione^c legis, aut pœnæ, cum caput ejus, qui contra facit, consecratur. Quid habes igitur dicere de Gaditano fœdere ejusmodi? Utrum a capitis⁸ consecratione, an obtestatione legis sacrosanctum esse confirmas? Nihil omnino unquam de isto fœdere ad populum, nihil ad plebem latum esse dico: de quibus etiamsi latum esset, neque legem, neque pœnam latam esse, ne quem civem reciperemus; tamen id esset,⁹

tui conj. Pantag. publico retulerunt χ.—6 *M. Lentulo H. Pro consulibus lata, χ habet conflata. Pro in quo, T et plurimæ edd. in qua. Deinde, exceptum omittunt H S, Ven. 1483. Hervag. Lamb.—7 Schutz. de Ernestii conj. sanxerit. Mox, deinde sanctiones sacrandæ sunt genere ipso, aut obtestatione legis, aut pœna Garat. et consecratione omittunt S et Mannt. deinde sanctiones sacrandæ sunt aut genere ipso, aut obtestatione legis aut pœna Lamb. pœna est de conj. d. sanctiones sacrosanctæ sunt aut genere ipso, et obtestatione legis, aut consecratione et pœna Schutz. sacrosanctæ est de Manntii conjectura. Denique, qui contra fecerit H ψ, Junt. qui contra fuerit S, Rom. qui contra fecit Barb. qui contra facit Ven. 1483. Hervag. seqq.—8 Utrum capitis Lamb. Grnt.—9 Nihil . . . esse dico: [neque legem, neque pœnam latam esse.] De quibus igitur, etiam si latum esset, ne quem civem, &c. Garat. et Orell. igitur præbent cod. Steph. et Hervag. Verba, neque l. n. p. l. esse, subdititia esse putant Mannt. Garat. et Orell. Nihil . . . nihil ad plebem neque lege, neque pœna latum esse dico, de quibus etiam si latum esset, ne quem civem recipere-mus, &c. Lamb. Nihil . . . esse dico: neque legem, neque pœnam latam esse, ne quem c. reciperemus; de quibus etiam si latum esset, tamen id esset Schutz. de conj. Ernestii. in isto fœdere χ. pœnam gratam esse S et Ven. 1483. pœnam ratam vel gratam esse T. neque pœnam ratam esse dico χ. Nostram lect. habent codd. plerique, Grnt. Græv. Mox, illius verbis H S χ ψ. illis verbis, nec*

NOTE

^y *Quid fuit in rogatione ea*] Rogatio ea lex est, quam consules illi pro Pompeio ferendam populum rogaverunt. Probat autem fœdus hoc sacrosanctum non esse.

^z *Nisi quod populus*] Ostendit sacrosanctum fœdus illud non esse, quia non est sancitum a patriciis, et a reliqua plebe.

^a *Sanctiones*] Tum leges aut fœde-

ra sacrosancta fiunt, cum certis verbis concipiuntur: ut, qui ea violaverit, pœna dignus sit.

^b *Obtestatione*] Quando Deus testis in meliorem partem vocatur.

^c *Consecratione*] Consecratio fit, cum caput illius, qui legem vel fœdus violavit, alicui numini consecratur.

quod populus postea jussisset,^d ratum; neque quicquam illis verbis, 'si quid sacrosanctum esset,' esse exceptum videretur: de his, cum populus Romanus nihil unquam jusserit, quicquam audes dicere sacrosanctum fuisse? xv. 34. Nec vero hæc oratio mea ad infirmandum¹ fœdus Gaditanorum, iudices, pertinet: neque enim est meum, contra opinionem vetustatis,^e contra jus optime meritæ civitatis,² contra auctoritatem senatus dicere. Duris enim quondam temporibus^f reipublicæ nostræ,³ cum præpotens terra marique Carthago,^g nixa duabus Hispaniis,^h [p. 62.] huic imperio immineret, et cum duo fulmina nostri imperii, subito in Hispania, Cn. et P. Scipiones,ⁱ extincti occidissent; L. Marcius,^k primipili centurio,^l cum Gaditanis fœdus icisse⁴ dicitur: quod cum magis fide illius populi, justitia nostra, vetustate denique ipsa, quam aliquo publico vinculo reli-

//////////

si quid s. esset, exceptum esse vid. Lamb. est pro esset Ald. probante Garat. Deinde, cum populo R. χ.

CAP. xv. 1 Erf. ad firmandum.—2 Ita tacite Grut. et seqq. 'fortasse errore typogr.' Orell. contra jus optime meritæ civitatis, contra opinionem veritatis Erf. aliique codd. et edd. ante Grut.—3 Cod. χ vestræ. Mox, duo lumina Lamb. prob. Ernesti et Garat. imperii in Hispaniam cum et C. Scipionis χ.—4 Ita C ψ, Junt. Hervag. Lamb. Schutz. Orell. fœdus jecisse H S, Erf.

NOTÆ

^d Jussisset] Cum suo suffragio probat aliquid populus, tum jubere dicitur.

^e Vetustatis] Fœdus illud jam ante annos centum factum fuerat.

^f Duris . . . temporibus] Intelligit duo belli Punicis tempora, quod duce Hannibale 24. annis gestum est. Illud autem fœdus factum est cum Gaditanis anno octavo belli illius Punicis secundi.

^g Carthago] Carthago urbs fuit Africae celeberrima, quam Scipio Æmilianus vastavit. Alia fuit in Hispania, quam dux Pœnorum Hasdrubal condidit, et quam Scipio prior Africanus expugnavit.

^h Duabus Hispaniis] Duæ fuerunt Hispaniæ, ulterior et citerior, Tarraconensis scilicet et Bætica, in qua ultima Lusitania numeratur.

ⁱ Cn. et P. Scipiones] Hi fuerunt Scipionum vetustissimi, qui 'duo fulmina' dicti sunt propter fortitudinem ingentem et celeritatem gerendi belli.

^k L. Marcius] L. Marcius strenuus fuit juvenis, Septimii filius, eques Romanus. Is primus fœdus cum Gaditanis fecit.

^l Primipili centurio] Primipilus olim centurio, sive primi ordinis centurio dicebatur, qui et aquilæ, et quadringentis in prima acie militibus

gionis^m teneretur; sapientes homines, et publici juris periti, Gaditani, M. Lepido, Q. Catulo consulibus,ⁿ a senatu de foedere postulaverunt.^o Tum est^s cum Gaditanis foedus vel renovatum, vel ictum; de quo foedere populus Romanus sententiam non tulit;^a qui, injussu suo,^p nullo pacto potest religione obligari. 35. Ita Gaditana civitas quod beneficiis suis erga rempublicam nostram⁶ consequi potuit; quod imperatorum testimoniis, quod vetustate,^a quod Q. Catuli, summi viri, auctoritate, quod judicio senatus, quod foedere, consecuta est;^b quod publica religione sanciri potuit, id abest: populus enim se nusquam obligavit: neque ideo est Gaditanorum causa deterior; gravissimis enim et plurimis rebus^b est fulta.^c Sed isti disputationi certe nihil est loci.^d Sacrosanctum enim nihil potest esse, nisi quod

^a Non dixit suffragium.

^b Gaditana civitas consecuta est, quod consequi potuit, &c.

^c Nixa.

^d Sed non est tempus agitandi hanc questionem.

Rom. Ven. 1480. 1483. *foedus fecisse* T χ. *quod tam magis* χ. *justitia vestra* T χ, et edd. ante Steph. item Junt. Græv. *j. nostra* Erf. Steph. Lamb. Schutz. Orell. *renustate d. ipsa* χ. *Mox, et publici juris periti* desunt in H. *a senatu defendere* χ.—5 *Tum etiam* H S.—6 Erf. *erga rem nostram*; τὸ *nostram* deest in H. Paulo post, *summi viri aucta religione*, omissis intermediis, χ. *quod foedera consecuta* Erf. *id consecuta est* Schutz. *sancire potuit* Erf. *id habet* χ. *enim senatusque obligavit* H S.

NOTE

præerat, ut ex Livii lib. viii. et Dionys. lib. ix. intelligitur.

^m *Religionis*] Religio snmitur pro jurejurando, quod in foederibus sancientis semper interponebatur.

ⁿ *M. Lepido, Q. Catulo coss.*] Anno urbis scilicet 675. quo bellum Sertorianum in Hispania cæpit, ut refert Eutropius lib. vi. M. Lepidus et Q. Catulus coss. fuerunt.

^o *De foedere postulaverunt*] Postulaverunt a senatu populoque Romano, ut foedus illud confirmaretur; quia non satis firmum esse videbatur illis,

qui jurisperiti erant.

^p *Injussu suo*] Populus jubebat, censebat senatus: quod jubebat autem populus, aut censebat senatus, sacrosanctum habebatur.

^a *Quod vetustate*] Inter foedus quod a Marcio sancitum est cum Gaditanis, ad consulatum M. Lepidi et Q. Catuli, anni plusquam centum interfluxere.

^b *Gravissimis . . . rebus*] Hæc gravissima sunt, antiquitas, auctoritas Catuli, judicium, et renovatio foederis.

per populum plebemve sancitum est. XVI. Quodsi hoc fœdus, quod populus Romanus, auctore senatu, commendatione et iudicio vetustatis, voluntate et sententiis suis comprobatur, idem^a suffragiis comprobasset; quid erat, cur ex ipso fœdere Gaditanum in civitatem nostram recipi^b non liceret? nihil est enim aliud in fœdere, nisi, ut 'pia et æterna pax' sit.^c Quid id ad civitatem?^d Adjunctum^e illud etiam est, quod non est in omnibus^f fœderibus, 'majestatem populi Romani^g comiter conservato:'^h id habet hanc vim, ut sit ille in fœdere inferior. 36. Primumⁱ verbi genus^j hoc^k conservandi, quo magis in legibus,^l quam in fœderibus, uti solemus, imperantis est, non precantis. Deinde,^m cum alterius populi majestas conservari jubetur, de altero siletur;ⁿ certe ille populus in superiori

^a *Donari civitate.*

^f *Primo.*

~~~~~

CAP. XVI. 1 Erf. *isdem*. Mox, *recipere non licet* χ.—2 *Quid id ad c. adjunctam* Erf. *Quod id ad, &c.* χ. *Quod ad civ. &c.* H S.—3 Ita e conj. Ernesti, Schutz, Orell. *comiter conservato* Lamb. Grut. Græv. *comiter conservant* codd. Grævii, et edd. ante Lamb. *comiter conservant* Erf. *comites conservant* H S. *romiter conservavit* T. *comiter conservetur* χ.—4 H S *verbi g. hujus*. Actutum, *servandi* Erf.—5 *Denum* H S. *conservari videbitur* χ. *de altero*

NOTÆ

^c *Ut pia et æterna pax sit*] In formula fœderis hæ voces adhibebantur: æterna autem dicebatur, ut ab induciis distingueretur, quæ tantum sunt ad tempus.

^d *Quid id ad civitatem*] Id est, quid hoc habet commune cum jure civitatis?

^e *Quod non est in omnibus*] Non reperitur ea formula in iis fœderibus, in quibus æquo fœdere conveniunt; sed tum ponitur, cum minor cum majore fœdus facit, civitas cum principe, populus cum rege: habent enim id commune, ut addant aliquid, quo se superiores esse ostendunt; quod hac voce 'conservato' comprobatur, quæ est in modo imperativo: im-

peratur enim Gaditanis, ut servent illud fœdus quod ab illis cum Romanis ictum est.

^f *Majestatem pop. Rom. &c.*] Alia formula fœderis.

^g *Verbi genus*] Id est, verbum istud, 'conservato.'

^h *Quo magis in legibus*] Ea voce, 'conservare,' potius utebantur in legibus ferendis, quam in fœderibus, quia leges imperant.

ⁱ *De altero siletur*] Ostendit Cicero in hoc fœdere faciendo populum Romanum se superiorem vindicare populo Gaditano; nam dicitur tantum quod populi Romani, non autem quod populi Gaditani majestas conservabitur:

conditione causaque ponitur, cujus majestas fœderis sanctione defenditur. In quo erat accusatoris^k interpretatio indigna responsione, qui ita dicebat, 'Comiter esse communiter:'⁶ quasi vero priscum aliquod aut insolitum verbum interpretaretur. Comes, benigni,^l faciles, suaves homines esse dicuntur. 'Qui erranti^m comiter^h monstrat viam,' benigne⁷ et non gravate: 'communiter' quidem certe non convenit.ⁿ 37. Et simul absurda res est, caveri fœdere, ut majestatem populi Romani communiter⁸ conservent; id est, ut populus Romanus suam majestatem^o esse salvam velit: quod si jam ita esset, ut esse non potest, tamen de nostra majestate, nihil de illorum caveretur.ⁱ Potestne igitur nostra majestas^p a Gaditanis be-

^g Confirmatione.

^h Hilariter.

ⁱ *Tantum provisum esset majestati populi Rom. non Gaditani.*

sileatur Erf.—6 *Comiter esse comiter* χ. *communiter* deest in T. Mox, aut insolitum χ.—7 Voc. *benigne* deest in χ. et deest in H S T χ. Mox, *comi quidem* T.—8 Cod. χ *comiter*. Mox, *Romanus* deest in H S. Tum, *salvam esse velit* Erf. Rom. Ven. 1483. Græv. Orell. Deinde, *esse non posset* Erf. et χ.—9 Cod. χ *nostra civitas*. Præpositio a deest in H T ψ, et Erf. Mox, *præmiis eligere* Erf.

NOTE

^k *In quo erat accusatoris*] Arguit Cicero responsionem adversarii sui, qui vocem hanc 'comiter' quasi 'communiter' interpretabatur; nam si illud fœdere præcipitur, ut Romani et Gaditani suam communiter majestatem conservent, jam non fœdus est; quia tantum provisum est majestati populi Romani, non vero Gaditani.

^l *Comes, benigni*] Id est, homines benigni, faciles, suaves dicuntur esse comes.

^m *Qui erranti*] Versus Enniani sunt, de quibus loquitur Cicero de Off. lib. 1. 'Homo qui erranti comiter monstrat viam, Quasi lumen de suo lumine accendat, facit: Nihilominus ipsi luceat, cum illi accenderit.'

ⁿ *Non convenit*] Id est, ista vox

'communiter' non convenit huic rei.

^o *Suam majestatem*] Majestas est amplitudo, seu dignitas, seu magnitudo civitatis, vel reipub. vel principis in sua potestate ac jure retinendo; amplitudo vero, est magnarum copiarum abundantia: qui igitur aut illam dignitatem, aut copiarum abundantiam minuit, majestatem lædere dicitur, et reus est majestatis.

^p *Potestne igitur nostra majestas*] Ostendit jam Cicero non posse majestatem vel populi Rom. vel Gaditani, conservari, si allici præmiis non possint populi Gaditani, vel eos allidere non possint imperatores Romani; neque valere hanc partem fœderis, nisi liceat ex populo Gaditano, bene meritos viros donare civitate.

nigne conservari, si ad eam retinendam Gaditanos præmiis elicere non possumus? potest esse ulla denique majestas, si impedimur, quo minus per populum Romanum, beneficiorum, virtutis causa, tribuendorum potestatem imperatoribus nostris deferamus?

XVII. 38. Sed quid ego disputo, quæ mihi¹ tum, si Gaditani contra me² dicerent, vere posse dici viderentur? illis enim repetentibus L. Cornelium, responderem, legem populum Romanum jussisse³ de civitate tribuenda: huic generi legum fundos populos⁴ fieri non solere: Cn. Pompeium⁵ de consilii sententia civitatem huic dedisse; nullum populi nostri jussum Gaditanos habere:²^u itaque nihil esse sacrosanctum, quod lege exceptum videretur: si esset, tamen in fœdere^x nihil esse cautum, præter pacem: additum etiam esse illud,^y ut majestatem illi nostram conservare deberent; quæ certe minueretur, si aut adiutoribus illorum civibus uti in bellis nobis non liceret, aut præmii tribuendi potestatem nullam haberemus. 39. Nunc vero quid ego contra Gaditanos loquar, cum id, quod de-

CAP. XVII. 1 Cod. χ quem mihi. Pro vere, Ernesti conj. recte. Pro dici, Lamb. responderi; unus cod. conditi. Mox, pro repetentibus, χ habet repentibus; Erf. referentibus.—2 Cod. χ haberet. Mox, si esse tamen Erf. nihil esse

NOTE

¹ Si Gaditani contra me] Argumentum a fictione; fingit enim Gaditanos venire in forum, et repetere suum civem; quibus respondendo artificiose per capita repetit, quæ dixit hactenus.

³ Legem populum Rom. jussisse] Legunt alii jussisse lege, nempe Gellia et Cornelia de civitate, ut essent cives, qui donati sunt civitate a Pompeio. Et hoc primum argumentum est.

⁴ Fundos populos] Secundum argumentum profert, eos videlicet populos vere fundos esse pop. Rom. apud quos, tanquam in proprio fundo, leges pop. Rom. vigent: non autem

fieri per hanc legem.

⁵ Cn. Pompeium] Tertium argumentum sumit a persona Pompeii, qui Cornelium civitate donavit ex sententia consilii sui militaris.

^u Gaditanos habere] Quartum argumentum, Gaditanos videlicet nullum habere jussum a populo Rom.

^x Tamen in fœdere] Quintum argumentum a fœdere, in quo tantum agitur de pace Gaditanos inter et Romanos servanda.

^y Additum etiam esse illud] Sextum argumentum a majestate, quæ violaretur, si Gaditani præstare auxilium populo Rom. et vicissim illos Romani afficere præmiis non possent.

fendo,³ voluntate eorum, auctoritate, legatione^a ipsa comprobetur? [p. 63.] qui, a principio sui generis^a ac reipublicæ, ab omni studio sensuque Pœnorum mentes suas ad nostrum imperium nomenque flexerunt?^b quos, cum maxima bella^b nobis inferrent, mœnibus excluserunt?^c classibus insecuti sunt? corporibus,^d copiis, opibus depulerunt? qui^e et veterem illam speciem fœderis Marciani^f semper omni arce duxerunt^g sanctiorem,^g et hoc fœdere, Catuli^h senatusque auctoritate, se nobiscum conjunctissimos esse arbitrati sunt? quorum mœnia, delubra,^c agros, ut ipse

^a *Fundamento suæ urbis.*

^b *Converterunt.*

^c *Templa.*

//////////

tantum χ. Idem cod. paulo post, *esset illud ... quod certe.*—3 H S *defendendo.* Mox, *generis ac studio reip.* H T χ. *generis studio et reip.* S. *ab his omni H. iis ab omni S. sui generis republica omni studio sensuque mentes, &c.* Garat. *imperium mentemque flexerunt* H a m. sec. *qui cum max.* T χ. *bella nostris* H S ψ. *Pro inferrent, quod servant Barb.* C H T ψ, Hervag. Schutz. Orell. *inferrentur* habent reliquæ edd. *qui cum maxime bellu ferrentur* Erf.—4 Ita Grut. Græv. *semper omni sanctiorem arce duxerunt* Erf. cod. Ursin. Orell. *s. omni sanctiorem Marte d.* codd. plerique, et edd. ante Grut. etiam Lamb. *s. omni sanctiorem ara d.* conj. Lamb. probante Bentl. ad Horat. Carm. Sæc. v. 65.

NOTÆ

^a *Legatione*] E civitatibus legati mittebantur Romam ad iudices, pro reo deprecaturi. Gaditani porro pro Balbi salute miserant.

^b *Maxima bella*] Ea bella gesta sunt Hannibale et Hamilcare ducibus.

^c *Mœnibus excluserunt*] Carthaginiensium in potestate erat Gaditana civitas, sed perfugæ nonnulli Marcio polliciti sunt urbem cum omni præsidio Romanis tradere: verum patefacta prodicione, cives comprehensos Mago Carthaginem devehendos curavit. At Mago jussus in Italiam trajicere, pecuniam ingentem, spoliatis templis, confecit; unde postea reversus, exclusus est a Gaditanis, qui se Marcio tradiderunt. Hæc passim Liv. lib. xxviii.

^d *Corporibus*] Se hostibus fortiter objecerunt.

^e *Qui*] Gaditani scilicet.

^f *Veterem illam speciem fœderis Marciani*] Per speciem, imaginem et formam fœderis intelligit; quia fœdus illud, a Marcio cum Gaditanis factum, omnibus conditionibus perfectum non fuit, ut vere fœdus diceretur.

^g *Omni arce duxerunt sanctiorem [omni sanctiorem Marte duxerunt]* Alii intelligunt omni bello sanctiorem, quia maluerunt Gaditani habere pacem, quam bellum cum populo Rom. Alii per istam vocem, 'Marte,' interpretantur fœdus; quia in fœderibus faciendis soliti erant Martem bellorum præsidem invocare. Sic Virg. Æneid. xii. 'Tuque inclyte Mavors! Cuncta tuo qui bella, pater, sub numine torques.'

^h *Catuli*] Fœdus illud a Catulo vel renovatum est, si ictum fuit quondam a Marcio; vel ictum, si non fuit.

Hercules⁵ itinerumⁱ ac laborum suorum, sic majores nostri, imperii ac nominis populi Romani terminos esse voverunt? 40. Testantur^k et mortuos⁶ nostros imperatores, quorum vivit immortalis memoria et gloria, Scipiones,^l Brutos,^m Horatios,ⁿ Cassios,^{7o} Metellos,^p et hunc præsentem Cn. Pompeium, quem procul ab eorum mœnibus, acre et magnum bellum^q gerentem, commeatu^d pecuniaque^r juverunt;⁸ et hoc tempore ipso populum Romanum,

^d *Cibariis.*

unde Schutz. *omni ara duxerunt sanctiorem.*—5 Erf. T χ ut Hercules; Nang. Lamb. ut Hercules ipse. H S itinerum vel laborum; T itinerum et laborum.—6 Testantur ut mort. H S.—7 Crassos conj. Manut. probante Garat.—8 H S pecunia juverunt. Mox, ut ante fecerunt H. levarunt codd. aliquot, Rom. Ven. 1480. 1483. Junt. Lamb. Deinde, *sint in nostris c. sint in i. p. sint deni-*

NOTÆ

ⁱ *Hercules itinerum]* Hercules cum majorem Africæ partem peragrasset, Gades venit, ibique ab utraque continentis parte columnis positis, pervenit in Hispaniam cum exercitu. Vide Diod. Sic. lib. v.

^k *Testantur]* Gaditani testes suæ fidei appellant omnes antiquos imperatores Romanos.

^l *Scipiones]* Cum vastaretur a Pœnis Hispania, Cn. Scipio proconsul in Hispaniam missus, ut socios tueretur, aut ulcisceretur, orsus a Jacetanis usque ad Iberum flumen, partim renovandis societatibus, partim novis instituendis, Romanæ ditioni omnia subjecit; et post, cum ad Pœnos iterum defecisset, recepit. Victo autem Hasdrubale ad Iberum Hannibalis fratre, populos amplius centum viginti ex ultima Hispania ad imperium Rom. adjunxit. Inde, Publio fratre Scipione adjuncto, Carpetanos subegit, et Sagunto recepta, Turditanos, qui contraxerant eis bellum cum Carthaginiensibus, in potestatem reductos vendidit. Horum inde gloriam P. Scipio P. F. qui postea Africanus appellatus est, cumulavit. Hic enim

Hispaniam, quæ patris patrique continuatis cladibus tota ferme defecerat, recepit, et facta est provincia pop. Rom. anno urbis conditæ 552.

^m *Brutos]* D. Junius Brutus Lusitaniam urbium obsidionibus usque ad Oceanum perdomuit. Vide Liv. lib. LV.

ⁿ *Horatios]* Nullus historicus istorum Horatiorum meminuit. Ursinus reponit *Porcios*: Porcius enim Cato arma omnibus Hispanis ademit. Uno die omnium urbium muros dirui jussit, et urbes quadringentas sibi subjecit. Vide Liv. lib. xxxiv.

^o *Cassios]* Cassius duplici consulatione, et duplici triumpho illustris fuit.

^p *Metellos]* Q. Metellus Pius cum Sertorio in Hispania pugnavit.

^q *Acre . . . bellum]* Cum Sertorio.

^r *Commeatu pecuniaque]* Tunc credibile est adjutum fuisse Pompeium, cum ad senatum scripsit, nisi pecuniam mitteret, relicta Hispania, et Sertorio, se in Italiam omnes copias reducturum. Quod verebatur Lucullus, ne se consule ad bellum Mithridaticum imperator mitteretur.

quem in caritate annonæ, ut sæpe ante fecerant, frumento^s suppeditato, levaverunt; se hoc jus esse velle,^t ut sibi, et liberis, si qui eximia virtute fuerint, sit in nostris castris, sit in imperatorum prætoriiis,^u sit denique inter signa^x atque in acie locus; sit his gradibus ascensus etiam ad civitatem. XVIII. 41. Quodsi Afris, si Sardis, si Hispanis,^y agris stipendioque mulctatis, virtute adipisci licet civitatem; Gaditanis autem,^z officiis, vetustate, fide, periculis, fœdere conjunctis, hoc idem non licebit; non fœdus sibi nobiscum, sed iniquissimas leges impositas a nobis esse arbitrabuntur. Atque hanc, judices, non a me fingi orationem, sed me dicere, quæ Gaditani judicarent, res ipsa declarat. Hospitium,^a multis annis ante hoc tempus, cum L. Cornelio Gaditanos^r fecisse publice, dico: proferam testes, proferam legatos: excitabo laudatores,^b quos ad hoc iudicium,

que codd. aliquot, Rom. Ven. 1480. 1483. sine ... sive ... sive denique Barb. Ald. Hervag. Naug. Camer.

CAP. XVIII. 1 Gaditano χ. Mox, excito laudatores χ ψ. quos omittunt H χ. seram legatos, excito laudatores, ad hoc iudicium Erf. hujus periculosissimos videtis χ. Gadibus jam audita quidam codd. ap. Græv. H ψ. Gadibus mandata

NOTÆ

^s *Frumento*] Hispania Bætica frumenti feracissima fuit, quod Romanis suppeditabant.

^t *Se hoc jus esse velle*] Testantur Gaditani Romanos imperatores sibi velle aditum aperire ad jus Rom. civitatis, militando in eorum castris, &c.

^u *Prætoriiis*] Prætorium prætoris, seu imperatoris, tabernaculum est; unde qui prætorem stipabant milites, aut imperatorem, prætorii, tanquam lectissimi omnium, dicebantur.

^x *Inter signa*] Tria fuerunt apud Rom. signorum genera, aquila, dracones, et vexilla. Aquilam legionis fuisse ait Vegetius; dracones cohortium; vexilla centuriarum.

^y *Si Hispanis*] Qui ditioni Romanæ hostes subjiciebantur, suis agris mul-

tabantur.

^z *Gaditanis autem*] Videtur hic Cicero Gaditanos ab Hispanis distinguere, cum revera sint Hispani. Duæ fuerunt Hispaniæ; una cum Romanis bellum gesserat, et alia semper his addicta fuerat. Quare una conservata, altera mulctata est.

^a *Hospitium*] Cum Gaditani Romanam veniebant, ad Cornelium Balbum Gaditanum divertebant, tanquam familiarem sibi civem Romanum; nemini enim externo fas erat externos quamplurimos excipere.

^b *Laudatores*] Legati a civitatibus publice mittebantur, ut reum laudarent, et iudicibus commendarent. Missi sunt autem a Gaditanis, ut Balbum laudarent apud iudices.

summos homines ac nobilissimos, deprecatores^c hujus periculi, missos videtis: re denique multo ante Gadibus inaudita, fore, huic ut ab illo periculum^d crearetur, gravissima tum in istum civem suum Gaditani senatusconsulta fecerunt. 42. Potuit magis fundus^e populus Gaditanus fieri, (quoniam hoc magnopere delectare verbo) si tum sit fundus, cum scita^e ac jussa nostra sua sententia comprobatur, quam cum hospitium fecit, ut et civitate illum mutatum esse fateretur, et hujus civitatis honore³ dignissimum judicaret? potuit certius interponere^e judicium voluntatis suae, quam cum etiam accusatorem hujus mulcta et poena mulctavit? potuit magis de re judicare, quam cum ad vestrum judicium cives amplissimos legavit, testes hujus juris,⁴ vitae laudatores, periculi deprecatores? 43. Etenim quis est tam demens, quin sentiat,⁵ jus hoc Gaditanis esse retinendum, ne interseptum^f sit iis iter perpetuo ad hoc amplissimum praemium civitatis; et magnopere iis esse laetandum, hujus L. Cornelii benevolentiam erga suos remanere Gadibus; gratiam et facultatem commendandi in

^c Ostendere.

^f Interclusum.

χ. huic ab illo T. Gaditani senatus convitia fecerunt H S T χ ψ. Gaditani convitia fecerunt codd. Grævii.—2 T fundum. Actutum, verba, populus G. f. q. h. m. d. r. s. t s. fundus desunt in χ. tum fit fundus H. cum scita desunt in H. sua deest in χ.—3 Ita Lamb. Schutz. Orell. et jus civitatis honore edd. ante Lamb. item Grut. Græv. et ejus c. honore T. honorem H. judicavit T. Mox, qui tum etiam χ. Deinde, multo ante poena mulctavit conj. Weisk.—4 T teste h. juris; χ aliique codd. ap. Græv. testes h. viri; Erf. civis amplissimos, testis hujus juris.—5 Codd. χ ψ qui sentiat. Mox, ne septum situ siter perpetuum Erf. septum etiam ψ. intersectum χ. perpetuum H S T χ ψ. ne septum sit iis iter perpetuum Rom. Ven. 1480. 1483. Junt. in perpetuum conj. Garat. Paulo

NOTE

^c Deprecatores] Missi sunt Gadibus qui removerent periculum, et precarentur ne damnaretur.

^d Huic ut ab illo periculum] Ostendit ingratam fuisse populo Gaditano hanc accusationem: statim enim atque audiit ab accusatore Gaditano

vocatum fuisse in judicium; in gratiam Balbi, et in accusatorem, sua senatusconsulta misere Gaditani.

^e Scita] Per scita intelliguntur leges quas populus Romanus suo suffragio comprobavit. 'Sciscere' dicitur de plebe, 'jubere' de populo.

Delph. et Var. Clas.

Cicero.

7 F F

hac civitate versari? Quis enim nostrum est, cui⁶ non illa civitas sit studio, cura, diligentia, commendatio? XIX. Omitto, quantis ornamentis⁸ populum istum C. Cæsar, cum esset in Hispania prætor,^f affecerit, controversias⁷ sedarit, jura, ipsorum^h permissu, statuerit; inveteratam quondam barbariamⁱ ex Gaditanorum moribus disciplinaque deleat; summa in eam civitatem, hujus rogatu,^k studia et beneficia contulerit. Multa prætereo, quæ quotidie, labore hujus et studio,^{h,2} aut omnino, aut certe facilius consequuntur. [p. 64.] Itaque et adsunt principes civitatis,³ et defendunt; amore, ut suum civem; testimonio, ut nostrum; officio, ut ex nobilissimo civi sanctissimum hospitium; studio, ut diligentissimum defensorem commodorum suorum. 44. Ac, ne ipsi Gaditani arbitrentur,⁴ quanquam nullo incommodo afficiantur, si liceat eorum cives virtutis causa in nostram civitatem venire, tamen hoc ipso inferius esse suum foedus, quam ceterorum; consolabor et hos præsentem, viros optimos, et illam fidelissimam atque amicissimam nobis civitatem; simul et vos, non ignorantes, ju-

⁸ Honoribus.

^h Favore.

//////////

post, H erga nos. Deinde, et fac. commorandi χ.—6 Erf. nostrum cui.

CAP. XIX. 1 Schutz. conj. quod controversias. Mox, permissa H S χ ψ. Pro quondam, Lamb. Schutz. Orell. legunt quendam. Deinde, in eandem civitatem Steph. Lamb. 1566.—2 Cod. χ hujus studio. Mox, consequantur Erf. H S χ. consequatur ψ.—3 Itaque et adsunt civitates Erf. H T χ ψ. Mox, officio, et nobilissimum T. officio et nobilissimo H ψ. officio ut ex nobilissimo civem H χ. officio ex nobilissimo Erf. officio ut nobilissimum al. ap. Græv. Tum, defensorum T.—4 Ac ne ipsi arbitrentur Erf. arbitrentur H S. Mox, horum

NOTÆ

^f In Hispania prætor] Plutarchus in Vita Cæsarum refert, prætorem missum fuisse in Hispaniam anno urbis 693.

⁸ Controversias] Controversiæ fuerunt Gadibus debitores inter et creditores, quas sedasse Cæsarem sua industria, refert Plutarchus.

^h Jura] Gaditanorum Cæsar jura

constituit, quia id eum rogaverunt.

ⁱ Barbariam] Erant ita inculti et duri Gaditani, ut etiam Herculi fortasse homines immolarent, quam consuetudinem a Pœnis habuisse credibile est, quos Plin. xxxvi. 5. humana victima sacrificasse commemorat.

^k Hujus rogatu] Cornelii Balbi videlicet.

dices, admonebo, quo de jure ^a hoc judicium constitutum sit, de eo nunquam omnino esse dubitatum.⁵

45. Quos igitur prudentissimos interpretes foederum, quos peritissimos bellici juris, quos diligentissimos in exquirendis conditionibus civitatum atque causis esse arbitramur? ⁶ eos profecto, qui jam imperia ac bella gesserunt. xx. Etenim, si Q. Scævola ^b ille augur, cum de jure prædiatorio ^c consuleretur, homo juris peritissimus, consultores suos ^d nonnunquam ad Furium et Cascellium, ^e prædiatores, ^f rejiciebat; ^g si nos de aqua nostra Tusculana ^g M. Tugionem ^h potius, quam C. Aquillium ⁱ consulebamus, quod assiduus usus, uni rei deditus, et ingenium et artem sæpe vincit; quis dubitet de foederibus, et de toto jure pacis et belli, ² omnibus juris peritissimis imperatores nos-

^a Remittebat.

//////////

cires H T. Deinde, quod non ignoratis Steph. et Lamb. 1566.—5 T dubitandum.—6 Ita codd. et edd. ante Grut. arbitremur Guelf. et Schutz. arbitramur Grut. Græv. esse omittit Erf. Mox, jam deest in χ.

CAP. XX. 1 Cod. χ prædiarios. Mox, cum consultores H S. suos nunquam ad Furinum et Catullum T. et Cascellum H S. prædiatores rejiciebat T ψ. si vos χ. Paulo post, quam assiduus in eodem cod.—2 H S jure belli. Actu.

NOTÆ

^a Quo de jure] Id est, de eo jure quo.

^b Q. Scævola] Q. Mucius Scævola, Publii filius, ut ait de eo Cicero de Orat. lib. 1. 'Homo omnium, et disciplina juris civilis eruditissimus, et ingenio prudentiaque acutissimus,' &c. Et paulo post, 'Jurisperitorum eloquentissimus, et eloquentium jurisperitissimus.' Pomponius, de Origine Juris, refert, primum omnium jus civile constituisse, et generatim in libros decem et octo redelegisse.

^c Jure prædiatorio] Jus prædiatorium nihil est aliud, quam jus prædiorum, quod continet servitutes prædiorum.

^d Consultores suos] Consultores dicuntur, vel qui jurisperitos ad eum consilii petendi causa, vel qui ipsi

consultantur.

^e Ad Furium et Cascellium] Jurisconsulti duo celebres Q. Scævola æquales fuerunt.

^f Prædiatores] Prædiatores sic dicuntur, quia prædiatorii juris erant peritissimi, atque ita ab officii nomine appellantur.

^g Aqua nostra Tusculana] Illa aqua Crabra dicta est, quæ per fundum Ciceronis fluebat, pro qua vectigal pendebat: de qua contra Rul. ad Quir.

^h Tugionem] Tugio vir fuit aquæ ducendæ peritus, qui, ut vult Cælius Secundus, Aquarius dictus est.

ⁱ Aquillium] Is jurisconsultus prætor, et collega Ciceronis fuit. De quo fuse Cic. in Orat. pro Cæcina, § 69.

tros anteferre? 46. Possumusne igitur tibi probare auctorem exempli atque facti illius, quod a te reprehenditur, C. Marium? quæris aliquem graviorem? constantiorem? præstantiorem virtute, prudentia, religione, æquitate? Is igitur M. Annium Appium,³ fortissimum virum, summa virtute præditum, civitate donavit, cum Camertinum^k fœdus^l sanctissimum atque æquissimum sciret esse. Potest igitur, iudices, L. Cornelius condemnari, ut non^b C. Marii factum condemnetur? 47. Existat⁵ ergo ille vir parumper cogitatione vestra,^c quoniam re non potest, ut conspiciatis eum mentibus, quem oculis non potestis: dicat, se non imperitum fœderis, non rudem exemplorum, non ignarum belli fuisse: se P. Africani^m discipulum ac militem: se stipendiis, se legationibusⁿ bellicis^o eruditum: se, si tanta bella^p egisset,⁶ quanta et gessisset et confecis-

^b Quin.

^c Redeat in mentem vestram.

//////////

tum, omnibus viris χ.—3 Erf. religionis æquitate M. Annium Apium; Barb. etiam Apium. χ ψ religionis igitur; H omittit igitur. Mox, summa deest in χ ψ. Carmentinum fœdus H S. C. fœderum Barb. et cod. Steph.—4 Codd. Grævii condemnari æque apte, ut non; T condemnari apte vel æque, ut non; χ condemnari apte, ut non.—5 Extinetur χ. parum per cogitationem vestram Erf. non potestis χ. Mox, æque ignarum belli H S. neque ignarum belli Pal. 9. non æque ignarum belli Gembl. et Erf. se deest in T.—6 Ita codd. aliquot, edd.

NOTÆ

^k Camertinum] Camertium urbs est in Italia, in agro Piceno, a quo populi Camertes.

^l Fœdus] Non tantum civitate Marius hunc Annium donavit, juxta fœdus illud ictum cum Camertibus, sed etiam mille viros, id est duas cohortes integras, (nam quingenti viri cohortem componebant) civitate donavit, juxta Plutarchum.

^m P. Africani] Æmilianum Scipionem intelligit, qui Numantiam oppugnavit; sub quo tunc equestria stipendia Marius meruit.

ⁿ Legationibus] Marius in bello Jugurthino Q. Metelli, et in bello Italico sociali Rutilii legatus fuit.

^o Bellicis] Aliæ legationes sunt publicæ, ut cum quis legatus, aut pacis faciendæ, aut rerum repetundarum causa mittitur: aliæ bellicæ, cum quis imperatoris legatus mittitur, quem vulgo *Lieutenant* dicimus Gallice: ibi autem est argumentum a minori. Si tantum tot bella legisset, quot fecit; aut sub consulibus meruisset; non ignarus belli fuisset: sed neque legit, at gessit ipse, et consul fuit: ergo multo magis novit jura et fœdera.

^p Si tanta bella] Marius Jugurtham cepit, Teutonas in Italia vicit, Cimbrus profligavit.

set ; si tot consulibus meruisset, quoties ipse consul fuisset ;⁹ omnia jura belli perdiscere ac nosse potuisse : sibi non fuisse dubium, quin nullo fœdere^r a republica⁷ bene gerenda impediretur ; a se ex conjunctissima atque amicissima civitate fortissimum quemque esse delectum ;^s neque Iguvina-
tium,^t neque Camertium fœdere esse exceptum, quo minus eorum civibus a populo Romano præmia virtutis tribuerentur. XXI. 48. Itaque, cum paucis annis post hanc civitatis donationem, acerrima de civitate quæstio, Licinia et Mucia^u lege, venisset ; num quis^v eorum, qui de fœderatis civitatibus esset civitate donatus, in judicium est vocatus ? nam Spoletinus^x L. Matrinius,^z unus ex iis quos C. Marius civitate donasset, dixit causam ex colonia Latina,^y

ante Ald. etiam Junt. et Hervag. *legisset* H T ψ, Ald. Crat. Lamb. Grut. Græv. Schütz. Orell. *adisset* χ. *quanta bella et gessisset* T χ. *quanta gessit confecit* Erf. *confecit* H S. *fecit* T. *quanta bella et gessit et confecit* Crat. *quanta gessit et confecit* Naug. Lamb. Grut. Græv. Weisk. Orell. *si sub tot* edd. ante Hervag. Mox, *consul fuit* conj. Weisk.—7 H S nonnullo fœdere republica ; χ nullo f. ac republica. Mox, *quenquam esse* ψ. Deinde, *Ignatium neque Camertum* H S ψ. *Ignatium* etiam edd. ante Hervag. *Fulginatium* n. C. Hervag. Naug. Lamb. *Ignatium nec Camerantum* T.

CAP. XXI. 1 Cod. χ habet *inquis*. Mox, *est civ. donatus* legitur in H S. *in j. vocatur* in χ.—2 T. *Macrinus* H S et edd. ante Manut. T. *Matrinus* Manut. Steph. Lamb. Mox, *donasset et dixit* ψ. P. *Antistius* conj. Manut. *Pro Spoletinus dixit*, H S *Spoletinum dixit* ; Lall. et Orell. *non dixit*, omisso

NOTE

⁹ *Quoties ipse consul fuisset*] Septies consulatum adeptus est Marius.

^r *Quin nullo fœdere*] Id est, nullum fœdus debet esse quod sit contra rempublicam.

^s *Delectum*] Ut bonus et sapiens imperator deligebat fortissimos quosque, ut eos civitate donaret.

^t *Iguvina-tium* [*Fulginatium*] Hodie *Folengium* dicitur in Ducatu Spoletino.

^u *Licinia et Mucia*] Tulere L. Licinius Crassus, et Q. Mucius Scævola coss. anno urbis conditæ 658. ut socii Latini, Romanæ civitatis jure privati, suas in civitates redigerentur. Cum autem plures populi se pro Ro-

manis gererent, ea lege ita alienati sunt, ut ea vel maxima causa fuerit belli Italici, quod post tres annos gestum est.

^x *Spoletinus*] Exemplum a re simili. Matrinus licet non esset e populo fundo populi Rom. civitate tamen donatus est a Mario, nec idcirco condemnatus est. ‘Spoletinus’ autem a Spoletio dicitur, quæ urbs est Umbriæ. Huc autem colonia populi Rom. post bellum Punicum primum deducta fuit.

^y *Ex colonia Latina*] Coloniæ Latinæ jus Latii habebant, non autem civitatis : quare nonnulli ex illis coloniis jure civitatis donabantur.

inprimis firma et illustri: quem cum disertus homo, L. Antistius,² accusaret, Spoletinus dixit,^a fundum populum^b Spoletinum non esse factum. Videbat enim, populos de suo jure,^c non de nostro, fundos fieri solere; sed, cum lege Apuleia^d coloniæ non essent deductæ, qua lege Saturninus C. Mario tulerat, ut in singulas colonias ternos cives Romanos facere posset, negabat³ hoc beneficium, re ipsa sublata, valere debere. 49. Nihil habet similitudinis^e ista accusatio: sed tamen tanta auctoritas in C. Mario fuit, ut non per L. Crassum,⁴ affinem suum, hominem incredibili eloquentia, [p. 65.] sed paucis ipse verbis causam illam gravitate sua defenderit et probarit.⁵ Quis enim esset, iudices, qui imperatoribus nostris, in bello, in acie, in exercitu, delectum⁶ virtutis; qui sociis, qui foederatis, in defendenda republica nostra spem præmiorum eripi vellet? Quodsi vultus C. Marii, si vox, si ille imperatorius ardor oculorum,^f si recentes triumphi, si præsens valuit aspectus;⁷

Spoletinus; Lamb. de Pantag. conj. *item Spoletinus non dixit.*—3 Codd. χ ψ *negabant.*—4 Cod. χ *ut non L. Crassum*, ommissa præpositione *per.*—5 Schütz. conj. *causam illam defenderit, gravitate sua probarit.*—6 Cod. χ *delecta.*—7 *Ideam cod. affectus. Idem paulo post, vivat inde mortales, omisso auctoritas.*

NOTÆ

² *L. Antistius*] De Antistio Cicero loquitur de Clar. Orat. ad quem, post tribunatum primum, multæ causæ, deinde omnes, maximæ quæcumque erant, deferebantur.

^a *Spoletinus dixit*] Antistius erat Spoletinus.

^b *Populum*] Volebat ut ipsi fundi populi uterentur suo jure, sed in suos populos, non vero in populum Romanum.

^c *De suo jure*] Id est, de eo jure quod acceperunt a Romanis: jus enim ponitur pro ipsis rebus quæ jure constituuntur. Jure autem constituuntur possessiones agrorum et ædium: non suo jure, sed beneficio populi Romani; id est, non habent ipsi hanc auctoritatem, ut fundos

seipsos facere possint.

^d *Lege Apuleia*] Tulit L. Apuleius Saturninus, tribunus plebis, C. Mario vi. et L. Valerio coss. anno urbis 653. ut in singulas colonias ternos cives Romanos C. Marius facere posset. Ostendit itaque Cicero quid responderit Antistius Matrino Spoletino, habuisse quidem Marium potestatem conferendi civitatem; sed cum nullæ deductæ fuissent coloniæ, non valuisse illud beneficium.

^e *Similitudinis*] Nempe cum Cornelii accusatione: unde infertur, quod si Marius causam Matrini obtinuit, multo magis suam debet Pompeius, quæ et præstantior et justior est.

^f *Ardor oculorum*] Tanta inerat oculis Marii ardor, ut, cum ad eum,

valeat auctoritas, valeant res gestæ, valeat memoria, valeat fortissimi et clarissimi viri nomen æternum: sit hoc discrimen inter gratiosos cives atque fortes, ut illi vivi fruantur opibus suis; horum, etiam mortuorum, (si quisquam hujus imperii defensor mori potest) vivat auctoritas immortalis. XXII. 50. Quid? Cn. Pompeius, pater,^{1g} rebus Italico bello maximis gestis, P. Cæsium, equitem Romanum, virum bonum, qui vivit Ravennæ,^{2h} fœderato ex populo, nonne civitate donavit? quid? cohortes duasⁱ universas Camertium? quid? Heracliensium^k legionem,³ P. Crassus, vir amplissimus, ex ea civitate, quacum prope singulare fœdus, Pyrrhi temporibus, C. Fabricio consule, ictum putatur? quid? Massiliensem Aristonem Sulla? ⁴ quid? quoniam de Gaditanis agimus, idem heros^l novem Gaditanos? ⁵

CAP. XXII. 1 Magni pater H S ψ, Rom. Ven. 1480. 1483. Junt. Hervag.—2 ' Qui vivit Ravennatem] Immanes per totum hoc caput hinc incipiunt corruptelæ. Scil. hinc inde ab Aldo seniore edunt, virum bonum, qui vivit Ravennæ, fœd. quo nihil magis ridiculum dici poterat. Mihi persuasum est, sic correxisse Aldum lectionem Junt. virum bonum, qui vivit, Ravennæ natum, fœd. Sed tres codd. Oxon. Rom. Venet. 1480. 1483. virum bonum, Q. Vibium Ravennatem fœd. Erf. virum Ravennatem; ut ego edidi † qui vivit, Ravennatem, cum corruptelæ signo, habet cod. Steph. probante Manut. qui vivit, Ravennate nunc cod. Oxon. Barb. Fortasse quem nostis, Ravennatem, ut § 23. Orell. ' Cohortes duas universas Camertinum] Hæc quoque corrupta. Sic ex meis primus Cam. seq. Priores, Venet. 1483. Crat. Hervag. omittunt universas. Totum hoc membrum, Quid? coh. duas u. Camertium? subditivum censet Garat. Cohortes istæ sane ortæ sunt ex legione mox sequente.' Idem.—3 ' Heracliensium Alexam] Sic tandem verissime monentibus Lamb. et Garat. e vestigio codd. opt. et edd. vet. erat scribendum. quid derade se malebat Pal. 9. quid Eraclesina lex Venet. 1483. Quid? Heracliensium legionem? Junt. seqq. Scil. pleræque lectiones, quas Garat., Juntina destitutus, Aldo seniori tribuit, Juntinæ sunt. Anne Beroaldinæ? ' Idem.—4 Aristotilem si illa Erf. Actutum, quid? quod cum Gaditanis H ψ.—5 Ita codd. ple-

NOTE

obscura quadam nocte delitescentem apud Minturnenses, sicarius missus esset a Cimbris, qui eum interficeret, ita scintillantibus oculis eum terruerit, ut infecta re aufugerit. Vide Appian. de Bell. Civil. lib. 1.

^g Cn. Pompeius pater] Cn. Pompeius Strabo Cn. Pompeii Magni pater fuit. Is Picentes prælio fudit, et Prænestinos in ditionem accepit.

^h Ravennæ] Ravenna urbs Galliæ togatæ fuit.

ⁱ Cohortes duas] Has cohortes Pompeius donavit civitate.

^k Herucliensium] Heraclea Tarentinorum colonia fuit, et ' æquissimo jure ac fœdere,' ut ait Cicero Orat. pro Arch. poëta, conjuncta cum Romanis.

^l Idem heros] Vel legendum cives,

quid? vir sanctissimus, et summa religione ac modestia, Q. Metellus Pius, Q. Fabium Saguntinum? quid? ⁶ hic, qui adest, a quo hæc, quæ ego nunc percurro, subtilissime sunt omnia perpolitata, M. Crassus, non Aletrinensem ⁷ mæcedæ civitate donavit, homo tum gravitate et prudentia præstans, tum vel nimium parcus in largienda civitate? 51. Hic tu, Cn. Pompeii beneficium, vel potius iudicium, et factum infirmare conaris, qui fecit, quod C. Marium fecisse audierat; fecit, quod P. Crassum, quod ⁸ L. Sullam, quod Q. Metellum, quod denique domesticum auctorem, patrem suum, facere viderat? Neque vero in uno Cornelio id fecit: ⁹ nam et Gaditanum Hasdrubalem ex bello illo Africano, et Mamertinos ⁿ obvios, et quosdam Uticenses, ^o et Saguntinos fabros, ¹⁰ civitate donavit. Etenim, cum ceteris præmiis digni sunt, qui suo labore et periculo nostram rempublicam defenderunt; ¹¹ tum certe dignissimi sunt, qui civitate ea donentur, pro qua pericula ac tela subierunt. Atque utinam, qui ubique sunt propugnatores ^a hujus imperii, possent in hanc civitatem venire, et contra, oppugna-

^a Defensores.

rique, Ven. 1483. Junt. Grut. seqq. *idem heros LX. Gaditanos Hervag. Lamb. idem prætor LX Gaditanos Naug. idem Huvionem Gaditanum conj. Garat.*—6 *Fabius agant? numquid HS χ. Fabius Saguntinus? quid ψ. Mox, qui abest H χ.*—7 Ita pleræque edd. inde a Junt. *Aveniensem HS ψ, Rom. Ven. 1480. 1483. Ald. Aveniensem χ et Barb. Apeniensem T. Avenionensem, vel Aventicensem, conj. Gronov. Alventicensem Schutz. Arennensem Erf. et Pall. Mox, homo tum grav. Erf. cod. Steph. Lamb. Orell.*—8 *Voc. quod deest in χ.*—9 Steph. et Lamb. e codd. *id in uno Cornelio fecit.* Mox, *Gaditanos Erf. HS ψ. Gaditano χ. Adstrubali χ. illo deest in HS.* Deinde *obvios* deest in Guelf. *Obvios conj. Buchan. omnes suspic. Beier. Frag. Cic. p. 206.*—10 Ita omnes fere edd. *Fabios Erf. Barb. a m. pr. cod. Steph. Orell. fabius sup. lin. H χ. et Mamertinos quosdam, et Uticenses, et Saguntinos civitate, &c. conj. Ernesti et Garat.*—11 Ita conj. Ernesti; *defendunt ceteri.*—

NOTE

vel vox ista *heros* ad Sullam referenda est.

^m *Aletrinensem*] Aletrinum Italiæ municipium est Arpino vicinum.

ⁿ *Mamertinos*] Mamertini populi sunt Siciliæ, quorum urbs Messana dicitur. Hos autem donavit civitate

cum aliis, cum ex bello Africano, quod contra Domitium et Hiabam gessit, reversus est.

^o *Uticenses*] Uticenses ab Utica dicti, quæ urbs, ad Africæ littus, pæne Carthagini æqualis fuit.

tores reipublicæ de civitate exterminari! Neque enim¹² ille summus poëta^p noster, Hannibalis illam magis cohortationem, quam communem imperatorum, voluit esse; ‘Hostem qui feriet, erit,’ inquit, ‘mili Carthaginienſis,’^b ‘Quisque erit, cujatis;’ etsi id habent hoc leve,¹⁴ et semper habuerunt. Itaque et cives undique fortes viros¹⁵ asciverunt, et hominum ignobilium virtutem persæpe nobilitatis inertię prætulerunt.

XXIII. 52. Habetis imperatorum summorum, et sapientissimorum hominum, clarissimorum virorum, interpretationem juris ac fœderum: dabo etiam judicum, qui huic^c quæstioni præfuerunt; dabo universi populi Romani; et dabo sanctissimum judicium senatus.¹ Judices cum præ se² ferrent,^a palamque loquerentur, quid essent lege Papiæ³ de M. Crasso,⁴ Mamertinis repetentibus,⁴ judicaturi; Mamer-

^b Donabo civitate Carthaginienſis.

^c Simili.

12 Voc. enim omittunt H S T χ ψ, Barb. edd. ante Hervag. et Naug. Mox, imperatoriam Erf. Barb. H S T ψ, Rom. Ven. 1480. 1483. Junt. Orell. probante Garat. *imperatorum omnium* Lamb.—13 Ita Ven. 1483. Grut. Græv. *feriet, inquit, mihi erit Karth.* cod. Steph. Schütz. Orell. *erit mihi Karth.* Junt.—14 Ita Grut. Græv. Schütz. *Quisque erit, cujati siet. Id habent omnes leve* Manut. Steph. Lamb. Lall. *Quisque erit civitatis: si et id habent hoc leve* Erf. Franc. Rom. Ven. 1480. 1483. Hervag. *Q. erit civitatis, et si id habent omnes leve* Junt. *cujatis; etsi id illi habent hodie leve* conj. Schütz. *quisqui’ siet* Merula. ‘Excidit fortasse aliquid, ut fuerit, siet. Habent hoc omnes imp. po. Ro. vel nostri leve, &c.’ Orell.—15 Ita Steph. Grut. Lamb. seqq. *Itaque et cives fortissimos undique fortes viros* edd. ante Steph. unde Garat. conj. *fortes potius quam fortissimos* del. esse. *fortissimos* habent etiam H S T χ ψ. *sibi pro cives* conj. Lamb. *consciverunt* T.

CAP. XXIII. 1 Codd. Steph. et Guelf. *dabo sanctissimum et sapientissimum etiam judicium senatus*; ita Orell. *deleto etiam*; ita Lamb. nisi quod *etiam* collocat ante *sanctiss.* Ven. 1483. Junt. Hervag. Grut. *dabo sanctissimum etiam j. s.* Erf. *dabo et sapientissimum j. s.*—2 *Judices eum sæpe* H S T χ ψ.

NOTÆ

^p *Summus poëta*] Ennius intellige, qui secundum bellum Punicum carminibus suis descripsit.

^a *Præ se ferrent*] Præ se ferre, est rem aliquam non dubiis, sed manifestis signis ostendere.

³ *Lege Papiæ*] Tullius C. Papinius, tribunus plebis, Cotta et Manlio coss. anno 689, ut peregrini expellerentur.

⁴ *De M. Crasso*] M. Crassus Mamertinus erat, et factus civis Romanus Romana nomina de more sumisit.

⁴ *Repetentibus*] Mamertini hunc Crassum quasi civem suum iudicio repetebant: at cum ipsis innotuisset, eum absolvendum esse a iudicibus, ab hac causa destiterunt.

tini, publice suscepta causa, destiterunt. Multi in civitatem³ recepti ex liberis fœderatisque populis, sunt liberati: nemo unquam est de civitate accusatus, quod aut populus fundus factus non esset, aut quod fœdere civitatis mutandæ jus impediretur. 53. Audebo etiam hoc contendere, nunquam esse condemnatum, quem constaret ab imperatore nostro civitate donatum. Cognoscite nunc populi Romani iudicium, multis rebus interpositum, atque in maximis causis re ipsa atque usu comprobatum. Cum Latinis omnibus fœdus ictum,⁴ Sp. Cassio, [p. 66.] Postumio Cominio, consulibus, quis ignorat? quod quidem nuper in columna aënea⁵ meminimus post Rostra incisum et perscriptum fuisse. Quomodo igitur L. Cossinius⁶ Tiburs,^{6z} pater hujus equitis Romani, optimi atque ornatissimi viri, damnato T. Cœlio, quomodo ex eadem civitate T. Coponius, civis item summa virtute et dignitate, (nepotes T. et C. Coponios nostis^a) damnato C. Massone, civis Romanus est factus? 54. An lingua et ingenio patefieri aditus ad civitatem potuit, manu⁷ et virtute non potuit?

Mox, lege Papinia χ. de M. Cassio cod. Steph. et Erf. Deinde, *repentibus judicari* χ.—3 *Multi in civitate* S T χ ψ. *sunt liberati* omittunt H S T χ ψ, et edd. ante Grut. *recepti sunt* Lamb.—4 Cod. ψ *fœdus esset cum*.—5 Erf. *athæna*; edd. fere omnes *ænea*. Hæc, *quod quidem . . . fuisse*, suspecta sunt Weiskio.—6 *L. Cassinius Tiburs* Erf. *L. Cosminius Tybur* H S T ψ, et edd. ante Hervag. *Eos Mimius Tibur* χ. Mox, *damnatio* χ. Deinde, verba, *civis item . . . Massone*, desunt in T χ. *Coponius* ψ. *damnatos* H S ψ. *Musso H. est factus nostris* χ ψ.—7 Cod. χ *sine manu*. Mox, pro *anne* Junt. habet

NOTÆ

^u *Cum Latinis omnibus fœdus ictum*] Sp. Cassio et Postumio Cominio consulibus, anno urbis conditæ 250.

^x *Columna aënea*] In columnis aëneis Romani veteres scribebant suas leges et fœdera, ut testatur Halic. et in Campo Martio collocabantur, in quo erant rostra, et suggestum oratorum.

^y *L. Cossinius*] Cossinius accusatus fuerat a Cœlio apud populum, quod

non recte civitate fuisset donatus: at ipse damnatus est a populo, quod factum illud probare non potuisset.

^z *Tiburs*] A Tibure Tiburs dicitur. Tibur civitas est in Sabinis, fontibus irrigua, et Græca origine a Tiburto, Amphiarai filio, condita, et abe jus nomine *Tibur* appellata. Virg. *Æneid.* vii.

^a *Coponios nostis*] Summi erant oratores Coponii.

anne de nobis trahere spolia^b fœderatis licebit, de hostibus non licebit? an, quod adipisci poterunt dicendo, id eis assequi pugnando non licebit? an accusatori majores nostri majora præmia, quam bellatori, esse voluerunt? XXIV. Quodsi acerbissima lege Servilia^c principes viri ac gravissimi,¹ et sapientissimi cives, hanc Latinis, id est, fœderatis, viam ad civitatem populi jussu^d patere passi sunt; neque in his est hoc reprehensum Licinia et Mucia lege;^d (cum præsertim genus ipsum accusationis et nomen, ejusmodi præmium quod nemo assequi posset nisi ex senatoris calamitate,^e neque senatori neque bono cuiquam nimis jucundum esse posset) dubitandum fuit,^e quin, quo in genere judicum præmia rata² essent, in eodem judicia imperatorum valerent? num fundos igitur factos populos Latinos arbitramur aut Servilia lege, aut ceteris,^f quibus, Latinis hominibus erat propositum aliqua ex re præmium

^d Suffragiis.^c Condemnatione.

an. Lamb. nobis detrudere. Tum fœd. licebat χ ψ. non licebat Erf. adipisci poterant H. pug. non licebat Erf. p. non liceat H T ψ. an accusatur χ. an accu-
satores . . . quam bellatorum Erf.

CAP. XXIV. 1 Erf. et Lamb. viri gravissimi. Mox, neque his e. h. r. lacinia χ. neque iis, &c. Ven. 1483. præsertim hoc genus Erf. Græv. præsertim in genuis tres codd. Oxon. et edd. quædam vett. et ejusmodi conj. Ernesti. neque ab iis est hoc r. L. et M. l. cum præsertim genus ipsum accusationis et nomen, et ejusmodi præmium suspic. Orell. Deinde, assequi posset est e conj. Ernesti; receperunt Schutz. et Orell. calamitates . . . cuiquam minis χ.— 2 Cod. χ judiciorum p. rara. Mox, Latinos omittunt Ernesti et Schutz. errore typogr. aut Servilia legi Orell. e Valesii et Mazochii conj. Deinde,

NOTÆ

^b De nobis trahere spolia] Licebat oratoribus ex populo quolibet fœderato accusare cives Romanos: immo vero si quis senator ipsorum industria damnatus fuisset, civitate donabantur: unde arguit Cicero, quod si id beneficium assequantur oratores, idem illis concedi debere ex populis fœderatis, qui rempublicam armis defenderint.

^c Lege Servilia] Tulit C. Servilius

Glancia, tribunus plebis, ut Latinis jus esset civitatis assequendæ in locum ejus, quem accusando repetundarum damnassent. De hac Ascinius pro Scauro loquitur, sed de tempore quo lata est, non constat.

^d Licinia et Mucia lege] De hac lege superius, § 48.

^e Dubitandum fuit] Id est, minime dubitandum est.

^f Aut ceteris] Nempè accipiendis.

ciuitatis? 55. Cognoscite nunc iudicium senatus, quod semper est iudicio populi comprobatum. Sacra Cereris,^g iudices, summa maiores nostri religione confici cærimonia- que^h voluerunt: ³ quæ cum essent. assumpta de Græcia,ⁱ et per Græcas semper curata sunt sacerdotes, et Græca omnia nominata: sed cum illam, quæ Græcū illud sacrum monstraret et faceret, ex Græcia deligerent; tamen sacra pro civibus civem facere voluerunt,⁴ ut Deos immortales scientia peregrina et externa, mente domestica et civili precaretur. Has sacerdotes video fere aut Neapolitanas aut Velienses^k fuisse, fœderatarum sine dubio civitatum. Mitto vetera: proxima dico: ante⁵ civitatem Veliensibus datam, de senatus sententia C. Valerium Flaccum, præto- rem urbanum, nominatim ad populum de Calliphana^l Veliense, ut ea civis Romana esset, tulisse. Num igitur^m aut fundos factos⁶ Velienses, aut sacerdotem illam civem

//////////

quibus erat Latinis hominibus propositum Schütz.—3 Erf. conficere mimaque vo- luerunt; Pal. 9. etiam conficere. Mox, de Græcia sacrata sunt semper sacerdo- tes Erf. Deinde, Græca omnia nominata cod. Victorii; Græca omnia nomina χ. sed cum illa H.—4 Cod. χ tum sacra pro c. c. f. noluerunt. Paulo post, preca- rentur T, Ald. Lamb.—5 Weisk. conj. proxime dico ante. Pro præto- rem urba- num codd. Grævii habent P. R. Mox, da calliphiniana Veliense Erf. de Calli- phiana Vel. S ψ. de Caliphina Vel. T. de Caliphena Vel. χ.—6 Idem codex

NOTÆ

^g *Sacra Cereris*] Hæc sacra ex Græcia translata sunt Romam, quæ ab matronis ob inventam Proserpi- nam colebantur. Eorum origo ad Evandrum refertur ab Halic. lib. 1.

^h *Cærimonia*] Observabatur jeju- nium quinto quoque anno in hono- rem Cereris, ut habetur ex Liv. lib. XXXVI.

ⁱ *De Græcia*] Una Græcia Magna dicta est, quæ Italiæ pars est: alte- ra Græcia fuit trans mare, ubi Athe- næ, in quibus hæc eadem sacra vi- guerunt. Nunc regnum Neapolita- num dicitur.

^k *Velienses*] A Velia 'Velienses,' sive 'Velini' dicti sunt. Velia au-

tem oppidum est Lucaniæ in sinu Pæstano conditum a Phocensibus, et Romano civitate donata bello socia- li, paulo post Gracchi necem.

^l *Calliphana*] Calliphana antistes fuit Deæ Cereris, ut notat Val. Max. III. 1.

^m *Num igitur*] Concludit per enu- merationem: aut populi fundi facti sunt, aut non fuit civis Romana hæc Calliphana, aut contra leges factum est. Non populi fundi facti sunt, hæc autem fuit civis Romana, nec tamen contra leges factum est. Ergo Veliensibus licuit fieri cives Rom. etsi populi fundi facti non essent.

Romanam factam non esse, aut fœdus et a senatu et a populo Romano violatum arbitrabimur?

XXV. 56. Intelligo, iudices, in causa aperta,^a minimeque dubia, multo et plura,¹ et a pluribus peritissimis^a esse dicta, quam res postularet: sed id factum est, non ut vobis rem tam perspicuam dicendo probaremus, verum ut omnium malevolorum, iniquorum, invidorum animos frangeremus: quos ut accusator incenderet,² ut aliqui sermones hominum, alienis bonis mœrentium, etiam ad vestras aures permanarent, et in iudicio ipso redundarent, idcirco illa in omni parte orationis summa³ arte aspergi videbatis; tum pecuniam L. Cornelii, quæ neque invidiosa^b est, et quantacumque est, ejusmodi est, ut conservata magis, quam correpta^c esse videatur; tum luxuriam,^d quæ non crimine aliquo libidinis, sed communi maledicto notabatur; tum Tusculanum,^e quod Q. Metelli fuisse meminerat, et L. Crassi; Crassum emisse de libertino homine,^f Soterico

^a Clara.

fundus factus. Paulo post, *arbitrabamur* Erf. H S, Rom. Venet. 1480. *arbitramur* Barb. Lamb.

CAP. XXV. 1 Cod. χ *multa et plura*. Mox, non deest in H.—2 Cod. χ *intendet*. Pro *aliqui* Ernesti conj. *maligni*; recepit Schutz. refutarat jam Garat. *alienis b. inhærentium* H χ ψ . *etiam ad v. a. permearent* χ .—3 Ita C, Hervag. Camer. Basil. 1540. Grut. Schutz. *sua* Erf. alii codd. ap. Græv. H T χ ψ , Victor. Steph. Mannt. Lamb. Græv. *sua* S, et edd. ante Hervag. *aspergi videbamus* χ . Paulo post, *quam corrupta* χ ψ , codd. Grævii, cum edd. vet. Venet. Mediol. Ascens. Crat. Victor. Mannt. Lamb. *crimine aliquo criminis* Erf. *crimine a. libidini* H. Deinde verba, *Crassum c. d. l. h. S. M. a. M. p. d. V. V. b. non tenebat*, desunt in H S T χ ψ . ‘Hæc primus e codd. inseruit

NOTE

^a *A pluribus peritissimis*] Crassus et Pompeius jam defenderant Balbum, ut dictum est initio hujus Orat.

^b *Invidiosa*] Ait, pecuniam Balbi non invidiosam esse, quia neque magna est, neque copiosa: tantam tamen fuisse ait Stabio lib. III. ut circa Cades urbem ædificaverit, quam Neapolim appellavit.

^c *Conservata magis, quam correpta*] Asserit, hanc pecuniam non male

partam fuisse, sed eam acceptam a parentibus conservavisse diligentia sua et parsimonia.

^d *Tum luxuriam*] Hic luxuriam pro luxu usurpat; quæ vel in nimio apparatu et sumtu, vel in splendore et familia, vel in cultu et supellectili, vel in ædificiis et conviviis reprehenditur.

^e *Tusculanum*] Vide ad e. 13. § 31.

^f *Libertino homine*] Libertinus dic-

Marcio, ad Metellum pervenisse de Venonii Vindicii bonis, non tenebat: simul illud nesciebat, prædiorum nullam esse gentem; ^s emtionibus ea solere sæpe ad alienos homines, ^h sæpe ad infimos, non legibus, tanquam tutelas, ⁱ pervenire. [p. 67.] 57. Objectum est etiam, quod in tribum Crustumina ^k pervenerit; quod hic assecutus est legis de ambitu præmio, ^l minus invidioso, quam qui legum præmiis prætoriam sententiam, ^m et prætextam togam ⁿ consequuntur. Et adoptio Theophanis ^o agitata est; per quam Cornelius nihil est, præterquam propinquorum suorum hæreditates, assecutus.

XXVI. Quanquam istorum animos, qui ipsi Cornelio invident, non est difficillimum mitigare: more hominum in-

Naug. Absunt etiam ab Hervag.' Orell. venisse non indici bonis Erf. Verba, sæpe ad alienos homines desunt in H S T χ ψ. sed sæpe ad infimos T.—4 H quo in tribu Clustuminam: χ quod vi tribuni Clustiminam.—5 Theophanii Erf. H.

NOTÆ

tus est, qui ex justa servitute manumissus est.

^s *Prædiorum nullam esse gentem*] Prædia non habent familiam aut cognationem, ut homines; et licet aliquando nomen accipiant a possessore, non habent posteritatem, quæ ab uno succedat ad alium ejusdem familiæ.

^h *Ad alienos homines*] Sæpe prædia ad homines qui non sunt agnati, et a viris nobilibus ad ignobiles venditione perveniunt.

ⁱ *Tanquam tutelas*] Non ut tutela legitima ad agnatos ex lege XII. Tabularum, ita et prædiorum possessio ad eosdem legibus pervenit.

^k *Tribum Crustumina*] Tribus sua nomina sumebant, vel a majoribus, ut Romelia a Romulo; vel a municipiis, ut Crustumina ista a Crustumio, municipio Romano. Quicumque autem civitate donabatur, eum in aliquam tribum venire oportebat.

^l *Legis de ambitu præmio*] Lex illa permittebat, ut qui alium accusaverat aliquo crimine, in tribum illius transiret, si nobilior ei videretur.

^m *Prætoriam sententiam*] Nota quod in sententia dicenda, primum vel princeps senatus, vel consulares rogabantur; secundo consulares; tertio prætorii, &c. Si quis vero prætorium hominem accusasset et damnasset, loco illius sententiam dicebat.

ⁿ *Prætextam togam*] Prætexta toga populi suffragiis concedebatur: at senatoribus, certis quibusdam diebus, ludorum, verbi gratia, aut sacrificiorum, beneficio legis mittebatur. De prætexta sæpe dictum est.

^o *Adoptio Theophanis*] Theophanes ille, libertus Pompeii, et ille quidem Mitylenæus, adoptavit Balbum; qua de re loquitur Cicero Epist. ad Att. VII. 6.

vident, in conviviis rodunt,^b in circulis^c vellicant:¹ non illo inimico, sed hoc maledico dente carpunt. 58. Qui amicis² L. Cornelii^p aut inimici sunt, aut invident, hi sunt huic multo vehementius pertimescendi: nam huic quidem ipsi quis est unquam inventus inimicus? aut quis jure esse potuit? Quem bonum non coluit? cujus fortunæ dignitæque non concessit?³ Versatus in intima familiaritate hominis potentissimi,^q in maximis nostris malis^r atque discordiis⁴ neminem unquam alterius rationis ac partis, non re, non verbo, non vultu denique offendit. Fuit hoc sive meum, sive reipublicæ fatum, ut in me⁵ unum omnis illa inclinatio communium temporum^d incumberet: non modo non exultavit in ruinis nostris [nostrisque discordiis] Cornelius; sed omni officio, lacrymis, opera, consolatione, omnes, me absente,^s meos sublevavit. 59. Quorum ego testimonio ac precibus munus⁶ hoc meritum huic, et, ut a principio dixi, justam et debitam gratiam refero: speroque, judices, ut eos, qui principes fuerunt conservandæ

^b *Detrahunt.*^c *Sermonibus.*^d *Calannitatum.*

CAP. XXVI. 1 Erf. H T $\chi\psi$, aliique codd. ap. Græv. item edd. ante Ald. in circulis *idecirco vellicant*; edd. quædam vet. et Mediol. *invident in conviviis volunt in circulis: idecirco vellitant non illo inimico*. Pro *inimico* Lamb. conj. *inimico*. Pro *maledico dente* H S $\chi\psi$ habent *maledicente*; T *maxime dente*.—2 *Qui amici* H S χ , ed. pr. Mediol.—3 H S $\chi\psi$, Barb. Guelf. edd. ante Naug. Cam. *Cessit*. Verba, *non coluit? c. f. d. n. concessit? V. in i. f. h. potentissimi*, desunt in T.—4 *Manut. et Steph. malis vestrisque discordiis*, contra codd. *rationis aut patris* χ .—5 T *ut etiam si in me*; χ *ut etiam in me*. Naug. omittit *unum*. S omittit *illa*. ψ omittit *communium*. Franc. habet *omnis indignatio communium*. Mox, alterum *non* omittunt H S ψ . Deinde, *in ruinis nostris vestrisque discordiis* Barb. duo codd. ap. Lall. Ald. Hervag. Manut. Steph. *nostrisque discordiis* delevit Schütz. in r. *vestris, vestrisque discordiis* Rom. Venett. 1480. 1483. in r. *vestris, nostrisque discordiis* Naug. Grut. Græv. Cornelius omittunt H S. *meos* omittit χ .—6 H S *minus*. Steph. et Lamb. 1566. *hoc*

NOTÆ

^p *Qui amicis L. Cornelii*] Refert hoc odium non tam in Balbum, quam in amicos Balbi, nempe in Pompeium et Cæsarem; quare non est ipsi metuendum a suis inimicis, quos nullos habet, sed ab inimicis Pompeii et Cæsaris.

^q *Potentissimi*] Cæsaris amicus fuit Balbus.

^r *In maximis nostris malis*] Intelligit Clodii factiones, quibus succubuit Cicero.

^s *Me absente*] Cum exulavit Cicero, ejus familiæ affuit Balbus.

salutis, aut dignitatis meæ,⁷ diligitis, et caros habetis, sic, quæ ab hoc pro facultate hujus, pro loco^e facta sunt, et grata esse vobis, et probata. Non igitur a suis, quos nullos habet, sed a suorum, qui et multi⁸ et potentes sunt, urgetur inimicis: quos quidem hesterno die Cn. Pompeius copiosa oratione et gravi, secum, si vellent, contendere jubebat; ab hoc impari certamine, atque injusta contentione avocabat. XXVII. 60. Et erat æqua lex,^f et nobis,¹ iudices, atque omnibus, qui nostris familiaritatibus implicantur, vehementer utilis, ut nostras inimicitias ipsi inter nos geramus, amicis nostrorum inimicorum temperemus.^g Ac, si mea auctoritas satis apud illos in hac re ponderis haberet, cum me præsertim rerum varietate, atque usu ipso, jam perdoctum viderent; ² etiam ab illis eos majoribus discordiis avocarem. Id enim contendere mihi de republica, cum id defendas³ quod esse optimum sentias, et fortium virorum, et magnorum hominum semper putavi: neque huic unquam labori, officio, muneri defui: sed contentio tamdiu sapiens est, quamdiu aut proficit^h aliquid, aut, si non proficit, non obest civitati. 61. Voluimus⁴ quædam, contendimus, expertiⁱ sumus: obtenta non sunt: dolorem alii, nos luctum mœroremque suscepimus. Cur ea, quæ mutare non possumus, convellere malumus, quam tueri? C. Cæ-

^e Tempore.^g Abstineamus.^f Conditio.^h Prodest.ⁱ Passi.

merito. Erf. omittit huic. χ omittit et.—7 Junt. ac dig. meæ. Mox, quæ ab hac Erf. quæ ad hæc χ. facultate ejus Lamb. hujus delendum censebat Garat.—8 H S qui multi. χ urgetur inimicus. Paulo post, imperito certamine H S T χ ψ, et edd. ante Junt. improbo certamine Ald. Junt. Hervag. Steph. impari habent Pal. 9. Guelf. Erf. ut conj. Lamb. recepit Grut. et seqq. avocabat χ.

CAP. XXVII. 1 Erf. H T χ ψ et vobis. Mox, qui n. familiaribus χ.—2 Erf. eam perdoctum viderent; ψ jam perdoctum viderent. Actutum, et jam ab illis Erf. avocarent H.—3 Ita enim contendere de republica, ut id defendas codd. Ursin. et Græv. item edd. Schütz. Græv. Orell. Id enim contendere mecum de rep. cum id defendas Junt. Hervag. Id enim contendere mihi videtur e rep. cum id defendas Manut. Steph. Lamb. nisi quod hic Ita enim legit; Etenim contendere de rep. cum id defendas conj. Abramius; Id enim contenderem de rep. Erf. cum defendas alii codd. quod e. o. senties χ. et id fort. H S ψ, Manut. Steph. Lamb. Paulo post, aut proficit H S. aliquid deest in χ. aut non proficit H S.—4 Voluimus H S χ ψ. dolorem aut nos luctum Erf. dolorem deest

sarem^t senatus et genere supplicationum^u amplissimo ornavit, et numero dierum novo.⁵ Idem, in angustiis^k ærarii, victorem exercitum stipeudio affecit; imperatori decem legatos^x decrevit; lege Sempronia^y succedendum non censuit.⁶ Harum ego sententiarum et princeps et auctor fui: neque me dissensionibus^z meæ pristinæ putavi potius assentiri, quam præsentibus reipublicæ temporibus et concordie convenire.⁷ Non idem aliis videtur: sunt fortasse in sententia firmiores: reprehendo neminem; sed assentior non omnibus: neque esse inconstantis puto, sententiam aliquam,⁸ tanquam aliquod navigium, atque cursum, ex rei-

^h *Tenuitate.*

in χ . *dolorem in alienos* H S ψ . *luctus* χ .—5 Ita Manut. Steph. Lamb. Grut. seqq. *dierum novem* H S χ ψ , et codd. plerique, cum edd. ante Hervag. *dierum XV* Hervag. Camer.—6 Erf. *non cessarit.*—7 Græv. conj. *inserrire.*—8 H S ψ *in sententiam aliquam*; cod. Steph. omittit *aliquam*; uncis inclusit

NOTE

^t *C. Cæsarem*] Cicero vult exemplo suo Cæsaris inimicos ab odio suo revocare. Cæsar enim et Cicero inimici fuerunt: cum autem vidisset Cicero Clodium tribunum plebis designatum fuisse, atque eum Cicero pertimesceret, ab Cæsare impetravit, licet inimico propter conjurationem Catilinæ, ut ei legatus in Galliam iret. Ratus Clodius ereptum sibi Ciceronem, redire cum eo in gratiam simulavit. Quare Cicero ire rennit cum Cæsare: at id graviter Cæsar ferens, in Ciceronem Clodium incitat, ab eo Pompeium removet, dicit testimonium contra eum: sed has inimicitias Cicero reipub. causa deposuit. Vide Plut. in Vita Ciceronis.

^u *Supplicationum*] Mos fuit apud Romanos, ut propter rem bene gestam, nomine imperatoris, supplicationes ad templa, gratulationis causa, per aliquot dies, cum conjugibus et liberis, celebrarent. Ait autem Orat. de Provinc. Consul. quin-

Delph. et Var. Clas.

decim dies decrevisse sua sententia. Cum autem de istis loquatur, legendum est quindecim, non novem.

^x *Legatos*] Hic legati sumuntur pro iis, qui, lecti publice a senatu, ad imperatores honoris causa mittebantur.

^y *Lege Sempronia*] Tulit Sempronius, ut senatus quotannis ante comitia consularia designandis consulis provincias arbitrato suo decerneret, quas deinde ipsi designati inter se sortirentur; quod ante, vel post designatos, vel post initum consulatum, facere solebat; præterea cum antea senatus decreto per tribunos intercedi posset, ne deinceps liceret. At cum Cæsar per quinque annos bellum Gallicum gessisset, atque per tot iterum prorogari sibi postularet, Cicero censuit non revocandum eum esse ex Gallia ante bellum illud confectum.

^z *Dissensionibus*] Dissensit Cicero a Cæsare propter exilium suum.

Cicero.

7 G G

publicæ tempestate moderari. 62. [p. 68.] Sed si qui sunt, quibus infinitum sit odium, in quos semel⁹ susceptum sit; (quos video esse nonnullos) cum ducibus ipsis, non cum comitatu assectatoribusque^a confligant. Illam enim fortasse pertinaciam nonnulli, virtutem alii putabunt: hanc vero iniquitatem¹ omnes, cum aliqua crudelitate conjunctam. Sed, si certorum hominum mentes nulla ratione placare, judices, possumus; ¹⁰ vestros quidem animos certe confidimus, non oratione nostra, sed humanitate vestra esse placatos.

XXVIII. 63. Quid enim est, cur non potius ad summam laudem huic, quam ad minimam fraudem, Cæsaris familiaritas valere debeat? Cognovit adolescens: ^m placuit homini prudentissimo: in summa amicorum copia cum familiarissimis ejus¹ est adæquatus: ⁿ in prætura, in consulatu præfectum fabrum^b detulit: consilium hominis probavit, fidem est complexus: ^o officia, observantiamque dilexit: fuit hic multorum illi laborum socius aliquando; est fortasse nunc nonnullorum particeps commodorum.²

¹ Vitium.^m Cornelius.ⁿ Adæquavit suis familiarissimis.^o Adamavit.

Orell. in aliquod H ψ. cursum omittunt H T χ, et edd. ante Junt. atque cursum desunt in Junt. et Hervag.—9 Ita Erf. Lamb. seqq. in quo semel multi codd. etiam H ψ, et edd. pleræque ante Lamb. ex quo semel Hervag. Mox, assectatoribusque confligant H χ ψ. non comminatum assectatoribusque confligunt Erf.—10 Ita Grnt. Græv. judices, placare possumus Erf. Barb. Venet. 1480. Junt. Naug. Camer. Lamb. placare possumus judices Rom. Venet. 1483. Ald. Hervag. Manut. Steph.

CAP. XXVIII. 1 Erf. cum familiarissimis etiam. Mox, in consulatu præfecturam cod. Ursin. Fabium detulit: c. h. comprobavit χ. cons. hominum probavit Erf. fidem complexus officia observantiam dilexit al. ap. Græv.—2 Cod. χ incom-

NOTÆ

^a Assectatoribus] Assectatores dicuntur, qui se comites præstant.

^b Præfectum fabrum] Fabrum pro fabricatorum ponitur. Dicebatur autem præfectus fabricorum, ad quem castrorum posito, valli et fossæ destinatio pertinebat: præerat præterea fabricis,

tignariis, instructoribus, carpentariis, ferrariis, reliquisque artificibus ad hybernorum ædificia fabricanda, ad machinas, turresque ligneas, ceteraque, quibus vel oppugnantur civitates, vel defenduntur, &c.

Quæ quidem si huic obfuerint apud vos, non intelligo, quod bonum cuiquam sit apud tales viros profuturum. 64. Sed, quoniam C. Cæsar abest longissime, atque in iis est nunc locis,^c quæ regione³ orbem terrarum, rebus illius gestis imperium populi Romani definiunt; nolite, per Deos immortales! iudices, hunc illi acerbum nuntium velle perferri,⁴ ut suum præfectum fabrum, ut hominem sibi carissimum et familiarissimum, non ob ipsius aliquod delictum, sed ob suam familiaritatem vestris oppressum sententiis audiat. Miscremini ejus, qui non de suo peccato, sed de hujus summi⁵ et clarissimi viri facto;^d non de aliquo crimine, sed, periculo suo, de publico jure disceptat; quod jus si Cn. Pompeius ignoravit, si M. Crassus,⁶ si Q. Metellus, si Cn. Pompeius pater, si L. Sulla, si L. Crassus, si C. Marius, si senatus, si populus Romanus, si, qui de re simili judicarunt, si foederati populi, si socii, si illi antiqui Latini; videte, ne utilius vobis et honestius sit, illis ducibus errare, quam hoc magistro^e erudiri. Sed, si de certo, de perspicuo, de utili, de probato, de judicato vobis jure esse constituendum videtis; nolite committere, ut in re tam in-

//////////

modorum. Voc. *obfuerint* deest in ψ . Tum, quod homini cuiquam $\chi \psi$.—3 H S T $\chi \psi$, et edd. ante Manut. *regiones*; Erf. *regionem*; H *orbis*. Mox *Romani disfinivit* χ .—4 Ita Erf. et cod. Victorii, Gembl. cum edd. Grut. et seqq. *proferrri* Pal. 9. *deferri* H S T $\chi \psi$, et edd. ante Grut.—5 Erf. *sed hujus summi*. Mox, *sed de periculo suo, de jure publico* edd. vett. Nostram lect. servant Erf. Barb. Pall. Ald. et seqq. *Pompeius pater* H S T $\chi \psi$. *Pompeii pater* Erf.—6 ^c *Si P. Crassus, si Q. M. si Cn. P. pater, si L. S. si M. Crassus*] Sic constitui locum de Garat. sententia. Scil. inde ab Hervag. sic editur, *si M. Crassus, si Q. M. si Cn. P. pater, si L. S. si L. Crassus*. Sed pro v. *si M. Crassus* Ven. 1480. Junt. *si prator Crassus*, quod ortum e nota P. Cf. cap. xxii. et infra eadem ed. duo codd. Oxon. *si M. Crassus*. Alii, v. c. Erf. Junt. posteriore loco *si Crassus*. Codd. Oxon. et edd. ante Hervag. *si Cn. Pompeius pater ign. . . si Cn. Pompeius (filius addunt Ven. 1480. et Junt.) si L. Sylla,* &c. Orell. *si senatus, sive populus . . . judicarunt* H S. Paulo post, *illis duci-*

NOTÆ

^c *In iis est nunc locis*] Erat tunc in Gallia Cæsar, et in ea parte, quæ Aremorica dicitur.

^d *Viri facto*] Orat iudices ut Balbum non condemnent propter gratiam quam a Pompeio recepit, qui eum

jure civium donavit.

^e *Quam hoc magistro*] Non tam audiendus est ille Balbi accusator, quam tot imperatores, quibus errantibus, errare gloriosius est, quam ab eo accusatore erudiri.

veterata^f quicquam novi sentiatis.⁷ Simul et illa, iudices, omnia ante oculos vestros proponite: primum, esse omnes etiam post mortem reos, clarissimos illos viros, qui fœderatos civitate donarunt; deinde senatum, qui persæpe hoc iudicavit;⁸ populum, qui iussit; iudices, qui approbarunt: tum etiam illud cogitatote; sic vivere ac vixisse Cornelium, ut, cum omnium peccatorum quæstiones sint,^g non de vitiorum suorum pœna, sed de virtutis præmio in iudicium vocetur. Accedat etiam illud, ut statuatis hoc iudicio, utrum posthac amicitias clarorum virorum calamitati^p hominibus, an ornamento esse malitis. Postremo illud, iudices, fixum in animis vestris tenetote, vos in hac causa non de maleficio L. Cornelii, sed de beneficio Cn. Pompeii iudicaturos.

^p *Ignominia.*

//////////

bus carere χ.—7 Pantag. conj. *censeatis*.—8 Cod. ψ *qui per se hoc iudicavit*. Paulo post, *ut cum omnes* Lamb. et Weisk.

NOTÆ

^f *Tam inveterata*] Res inveterata hic sumitur pro ea re, quæ jam antiquitate confirmata est.

^g *Quæstiones sint*] Quæstiones pub-

lica iudicia sunt; inde ducto nomine, quod in iis reus in iudicium vocatus, nocens sit, an innocens, constituto iudicio quæritur.

M. TULLII CICERONIS
IN L. CALPURNIUM PISONEM

ORATIO XXXVII.

ARGUMENTUM.

Cum in sententiam a Cicerone in Oratione de Provinciis Consularibus dictam factum esset senatusconsultum, quo Piso et Gabinius revocabantur, et ille redisset e Macedonia; ausus est, in senatu, graviter de Cicerone conqueri, et nonnulla in eum contumeliose dicere. Hac injuria incensus Cicero, hanc orationem habuit, qua quicquid doloris conceperat, in eum omne effudit. Præcipua dicendi materia ducta est a comparatione sui cum Pisone. Contendit enim consulatum cum consulatu, exitum ex urbe cum exitu, reditum in urbem cum reditu, et vitam urbanam atque assidnam cum vita urbana. Præterea crimina provincialia, crudelitatem, avaritiam, intemperantiam, strictim, sed acerbè, perstringit.

Fragmenta¹ principii ab Asconio servata.

CIRCA VERS. A PRIMO.*

[*Ed. Ald. p. 79.*] * QUOD minimum specimen in te ingenii: ingenii autem? immo ingenui hominis, ac liberi; qui colore ipso patriam aspernaris, oratione genus, moribus nomen.

1 Orell. hanc Orationem orditur his verbis e Quintil. 1x. 4. 76. *Pro Dii immortales! quis hic illuxit dies? Tum nescio quis ap. Orell. conj. inquam*

CIRCA VERS. A PRIMO LXXX.

Hoc non ad contemnendam Placentiam pertinet, unde se is ortum gloriari solet: neque enim hoc mea natura fert; nec municipii, præsertim de me optime meriti, dignitas patitur.²

PAULO POST.

*De avo Pisonis paterno.*³

Hic cum ad Padum Placentiæ forte consedisset, paucis post annis in eam civitatem⁴ (nam tum erat civitas) ascendit. Prius enim Gallus, dein Gallicanus, extremo Semiplacentinus haberi cœptus est.⁵

CIRCA VERS. A PRIMO.*

Lautiorem pater tuus socerum, quam C. Piso⁶ * in illo luctu: non ei filiam meam collocavi, quem ego, potestas cum omnium fuisset, unum potissimum delegissem.⁷

1. 1. * * Jamne vides,¹ bellua,^a jamne sentis,^b quæ sit

//////////

pro ingenii autem.—2 Schutz. et Orell. inserunt ex Asconio, *Insuber quidam fuit, idem mercator et præco; is cum Romam cum filia venisset, adolescentem nobilem Cæsonium, hominis furacissimi filium, ausus est appellare; filiam collocavit.* Schutz. legit *filium ausus est appellare si filium collocavit.* Orell. conj. *ei filiam collocavit.* Hinc Fragm. Orellius subjungit e Diomed. lib. II. *Quæ te belluam ex utero, non hominem fudit.*—3 Orell. e cod. Grævii *materno.*—4 Ascon. et Hotom. *pauci in eam civitatem.*—5 Orell. addit ex Arusiano Garatonii ad Pison. p. 320. *Majorem sibi Insuber ille avus adoptavit.* Ipse cod. habebat *Majore sibi insuper, &c.* Cf. § 34.—6 Verba *gener meus* excidisse putat Ernesti.—7 Hic Schutz. et Orell. adjiciunt, * *Cum tibi tota cognatio sarraço adrethatur.* * *Caput opponis, cum eo conscans.* Servavit hæc Quintil. VIII. 3. 21. Orellius denique e Diomed. lib. I. *Proxime Pompeium sedebam.* In Addendis vero hoc Fragm. deleri jussit; nam ipsa ista verba leguntur Ep. ad Att. I. 14.

NOTE

^a *Jamne vides, bellua*] Crediderunt nonnulli nihil in hoc exordio desiderari, sed abruptum et inflammatum esse; verum aliter sentiunt benemulti, adducti auctoritate Asconii Pediani, antiquissimi interpretum, qui Cicronem commenti sunt: citat

enim vir eruditus fragmenta quædam illius exordii, e quibus conjicitur tantum secundam illius partem restare.

^b *Jamne sentis*] Pisonis stupiditatem indicat, qui belluarum instar tantum videt et sentit; quo gemino sensu in primis illæ præditæ sunt.

hominum querela frontis tuæ? ^{a c} nemo queritur, Syrum nescio quem, ^d de grege noviciorum, ^e factum esse consullem: non enim nos color iste servilis, ^f non pilosæ genæ, non dentes putridi ² deceperunt: oculi, ^g supercilia, ^h frons, vultus denique totus, qui sermo quidam tacitus mentis est, hic in fraudem homines impulit: hic eos, quibus erat ignotus, decepit, fefellit, induxit: pauci ista tua lutulenta vitia ¹ noveramus; pauci tarditatem ingenii, stuporem, debilitatemque linguæ: nunquam erat audita vox in foro; ^k nunquam periculum factum consilii; ^l nullum non modo illustre, sed ne notum quidem factum aut militiæ, ^m aut domi: obrepisti ^b ad honores errore hominum, commenda-

^a Quantum homines querantur de fronte tua.

^b Pervenisti clam.

//////////

CAP. I. 1 *Jamne sentis* C H S χ, Rom.—2 H S *putidi*. Mox, *impulis* C. in *fraudes h. impulit* al. ap. Græv. in *errorem* edd. vet. hos *fefellit hic in fraudem induxit* T. *decepit, fefellit, in fraudem induxit* multæ edd. *fefellit hic in fraudem induxit* Junt. *hic in fraudem h. i. fefellit, in fraudem induxit* Lamb. 1566. *indulxit* C S. *indulsit* χ. *luculenta* v. *novimus* C S. *luculenta noramus*

NOTÆ

^c *Frontis tuæ*] Frons judex est veritatis, et clementiæ; quam Genio olim dedicatam fuisse Alexander ab Alexandro scribit.

^d *Syrum nescio quem*] Servis sæpe nomina nationum suarum imponebant, ut Strabo ait lib. vii. et præ ceteris nationibus nati fuerunt ad servitutem Syri, Judæi, et Cappadoces, ut dixit Orat. de Provinciis Consul. § 10. Censent aliqui hic Gabinium designare, qui Syriæ præerat.

^e *Noviciorum*] Loquitur de venalibus illis servis, qui recentes nondum per annum servierant.

^f *Color iste servilis*] Atrum colorem indicat, quo maxime fuerunt Syri.

^g *Oculi*] Oculi quasi nuntii sunt animi: ex iis enim iratus, lætus, &c. conjicitur.

^h *Supercilia*] Fastum et superbiam supercilia denotant: quæ deflexa sunt, ansteros; inflexa, irrisores; demissa, malevolos arguunt.

^l *Lutulenta vitia*] Vitia omnium turpissima in Pisone reprehendit, quibus, quasi sus luto, delectabatur.

^k *Audita vox in foro*] Stupiditatem hominis describit, quæ tanta fuit, ut nunquam in foro auditus fuerit, sive in accusando, sive in defendendo quoquam.

^l *Periculum factum consilii*] Piso non modo nunquam fuerat auditus in foro, sed ne quidem in senatu cum de rebus agebatur: hac enim Romæ duplici re commendabantur.

^m *Aut militiæ*] Romani vel domi eloquentia, vel militiæ, rebus præclare gestis, gloriam sibi ac nomen faciebant.

tione fumosarum imaginum,^a quarum simile habes nihil, præter colorem. 2. Is mihi etiam gloriabitur,³° se omnes magistratus sine repulsa assecutum? Mihi ista licet de me, vera cum gloria, prædicare: omnes enim honores^c populus Romanus mihi ipsi, homini novo,⁴° detulit. Nam, tu cum⁵ quæstor^q es factus, etiam qui te nunquam viderant, tamen illum honorem nomini^r mandabant^d tuo. Ædilis es factus: Piso^s est a populo Romano factus, non iste Piso.^t Prætura item majoribus delata est tuis: noti erant illi

^c Magistratus.

^d Concedebant.

//////////

Faërn. T.—3 Ita Ald. Hervag. Faërn. Grut. seqq. *gloriabatur* H S T X, Rom. Ven. 1483. Lamb. *gloriatur* Ven. 1480. Junt.—4 Ita Hervag. Naug. seqq. *mihi ipsi abunde novo homini* Junt. *mihi ipsi non nomini* cod. Ursini. *novo* omitunt C H S T X, et edd. ante Hervag.—5 *Nam tum cum* H S T, et edd. ante

NOTÆ

^a *Commendatione fumosarum imaginum*] Suam nobilitatem commendabant Romani ostensione imaginum, quas suorum majorum asseivabant in ædium atiiis. ‘Fumosas’ vero appellat, aut quia antiquitate nigredinem, aut quia, ignibus coram iis accensis, fuliginem contraxerant. Soliti enim Romani diebus festis ante eas thus et cereos accendere, ut dicitur a Cic. Offic. lib. III.

^o *Is mihi etiam gloriabitur*] Piso contra Ciceronem dixerat se omnes magistratus adeptum esse; sed illi reponit Cicero hanc gloriam non sua, sed majorum suorum causa illi, at sibi propter se delatam esse.

^p *Mihi homini novo*] Novus homo dicitur, quem ante nemo in familia magistratum obtinuerat, sed qui sua virtute sibi adeptus est.

^q *Quæstor*] Quæstores, ut ait Varro, a quærendo dicti sunt; quia conquirebant pecunias publicas. Regibus primum Romæ imperantibus instituti sunt, et postea populi suffragin creati, sicut reliqui magistratus.

^r *Nomini*] Piso erat ex illustrissi-

ma familia Pisonis Frugi, cujus magna et præclara extiterant in rempub. officia. Hujus meminuit Cicero in Orat. pro Fonteio. Quare ad contentum Pisonis, contra quem agit, non tam illi, quam nomini suo delatam fuisse præturam, contendit.

^s *Ædilis es factus: Piso*] Ædiles alii plebei fuerunt, alii curules. Curulium autem triplex fuit procuratio: primum ut ludos curarent; deinde ut ædes sacras, publicasque, item vias publicas tuerentur; postremo, ut ne in mancipiorum venditione et mensuris fraus admitteretur. Plebeiorum vero quadruplex fuit, ex Dionys. Hal. 1. ut essent tribunorum administri; 2. ut curarent plebeios ludos; 3. ut cloacas tuerentur; 4. ut annonæ præsent. Hi omnes a populo creabantur, et magistratum Kal. Januar. inibant.

^t *Non iste Piso*] Pisonem intelligit, qui Frugi cognominatus est; vir tanta virtute, atque integritate, ut optimis illis temporibus, cum inveniri nemo non bonus posset, solus tamen Frugi vel ab inimicis vocaretur.

mortui: te vivum⁶ nondum noverat quisquam. Me cum quæstorem^u inprimis, ædilem priorem, [p. 80.] prætorem primum^x cunctis suffragiis populus Romanus faciebat; homini ille hñorem, non generi; moribus, non majoribus meis; virtuti perspectæ,⁷ non auditæ nobilitati deferbat. Nam quid ego de consulatu loquar? parto vis, anne gesto?^a 3. Miserum me!^a cum hac me nunc peste^s atque labe confero? sed nihil comparandi causa loquar: at tamen ea, quæ sunt longissime disjuncta, comprehendam. Tu consul es renuntiatus^b (nihil dicam gravius, quam quod omnes fatentur) impeditis reipublicæ temporibus,^c dissidentibus consulibus Cæsare et Bibulo; cum hoc non recusares, quin ii,⁹ a quibus dicebare consul, te luce dignum non putarent, nisi nequior, quam Gabinus,^d extitisses. Me cuncta Italia, me omnes ordines, me universa civitas non prius tabella, quam voce^e priorem consulem declaravit. 11. Sedo mitto, ut sit factus uterque¹ nostrum: sit sane

^a Quomodo pepererim, aut gesserim?

//////////

Ald. qui te nunc viderant χ.—6 Pro te vivum C H S χ habent trivium; T te vinum.—7 CHST χ perfectæ.—8 Edd. vetustiores ap. Græv. cum hac me peste. Mox, ac tamen ea H S χ, Crat. Hervag. Faërn. Lamb. 1566. Grut. Græv. ac tamen est C.—9 C S non recusares iis; H χ non recusares his. Verba ii, a q. d. consul desunt in T. quin te luce C H S χ.

NOTÆ

^u Me, cum quæstorem] Jam se confert cum Pisonem Cicero, atque ejus honorem extenuat, dum se superiorem in assequendis magistratibus ostendit, quia sibi, non majoribus delati sunt.

^x Prætorem primum] De prætoribus et eorum numero dictum est in Orat. pro-lege Manil. § 2.

^a Miserum me] Retractatio, qua se reprehendit, quod se cum Pisonem comparat.

^b Tu consul renuntiatus] Vel præconis, vel ipsius consulis voce magistratus renuntiabantur.

^c Impeditis reipub. temporibus] Lo-

quitur de civili dissidio, quod tum exortum est, quando Bibulus obstitit Cæsari, qui ut egentium sibi voluntates devinciret, rogationem de coloniis deducendis, et agris dividendis tulit. Plut. in Pomp.

^d Nequior, quam Gabinus] Gabinus ille, ut dicit Cicero in Orat. post Reditum in Sen. prima ætatis suæ tempora ad omnes libidines divulgavit, et egestatem, et luxuriam domestico lenocinio sustentavit; et, ut Plutarchus, inter omnes Pompeii scurras assentator fuit.

^e Tabella, quam voce] Declarabant quem eligebant vel scripto, vel voce.

Fors domina Campi :^f magnificentius est dicere, quemadmodum gesserimus consulatum, quam quemadmodum ceperimus.

4. Ego² Kalendis Jan.^s senatum, et bonos omnes, legis Agrariæ,^h maximarumque largitionum metu liberavi: ego agrum Campanum, si dividi non oportuit, conservavi: si oportuit, melioribus auctoribusⁱ reserva vi. Ego in C. Rabirio,³ perduellionis reo,^k XL annis ante me consulem interpositam senatus auctoritatem sustinui contra invidiam, atque defendi. Ego adolescentes bonos^l et fortes,⁴ sed usos ea conditione fortunæ, ut, si essent magistratus adepti, reipublicæ statum convulsuri^b viderentur, meis inimicitiis, nulla senatus mala gratia,^c comitiorum ratione privavi.

5. Ego Antonium collegam, cupidum provinciæ,^m multa⁵

^b Perdituri.

^c Nullo odio concepto in senatum.

CAP. II. 1 C utrisque, cum puncto sub s; H S χ utrique.—2 Ergo Erf. et Pith.—3 Rabirii C H S χ.—4 Cod. χ et fratres.—5 Codd. Faërne, T,

NOTE

Cicero communi omnium voce consul declaratus est.

^f *Domina Campi*] Fortuna et casus sæpius regebant comitia quæ in Campo Martio habebantur, quam consilium et ratio.

^g *Kalendis Jan.*] Initio Januarii consules magistratum inibant: quod manifeste docet Ovid. ex Ponto lib. xv. 'Ergo ubi, Jane biceps! longum reseraveris annum, Pulsus et a sacro mense December erit; Purpura Pompeium summi velabit honoris, Ne titulis quicquam debeat ille suis.'

^h *Legis Agrariæ*] Cassio et Proculo coss. primum lata est lex Agraria, et magnis postea rerum motibus, per annos fere triginta, jactata, et restantata a Rullo tribuno plebis, qua Campanum agrum populo dividebat; sed hanc legem sustulit Cicero statim atque consul renunciatus est. Vide Orat. pro Lege Agraria.

ⁱ *Melioribus auctoribus*] Pompeio et Cæsare.

^k *In Rabirio perduellionis reo*] Rabirius cum telo fuerat in collisione Saturnini oppressi, qui seditionem tribunus plebis excitaverat: deinde ejus caput per ludibrium circumtulera. Triginta sex annis post a Labieno tribuno plebis in judicium Rabirius, apud populum, perduellionis reus, vocatus est, et defensus a Cicerone consule. Vide ejus Orat.

^l *Adolescentes bonos*] Tulit legem Cornelius Sulla, ut proscriptorum liberi honorum petendorum potestate privarentur. Cum tamen petere velent, Cicero contra eos orationem habuit. Vide Plin. lib. vii.

^m *Cupidum provinciæ*] Obtigerat Macedonia Ciceroni in sortitione provinciarum, et Antonio Gallia. Cum optaret Macedoniam Antonius, quia opulentior, cum ea Galliam commu-

in republica molientem,ⁿ patientia atque obsequio meo mitigavi. Ego provinciam Galliam,^o senatus auctoritate,⁶ p exercitu et pecunia instructam et ornatam, quam cum Antonio commutavi, quod ita existimabam tempora reipublicæ ferre, in concione deposui, reclamante populo Romano. Ego L. Catilinam,^q cædem senatus, interitum urbis, non obscure, sed palam molientem, egredi ex urbe jussi; ^r ut, a quo legibus non poteramus, mœnibus tuti esse possemus. Ego tela^s extremo mense ^t consulatus mei intenta jugulis civitatis, de conjuratorum nefariis manibus extorsi. Ego faces jam accensas^u ad hujus urbis incendium,⁷ comprehendi, protuli, exstinxī. III. 6. Me Q. Catulus,¹ x princeps hujus ordinis, et auctor publici consilii, frequentissimo senatu, parentem patriæ nominavit. Mihi hic vir clarissimus, qui propter te sedet,² L. Gellius,^y his audientibus,

//////////

Færn. et Lamb. *multaque*.—6 Ernesti conj. *auctoritate mandatum*. Mox, *commutavi* est de Hotomanni conj. *communicavi* exhibent codd. et edd.—7 Codd. *incensum*.

CAP. III. 1 *Meque Q. Catulus* Erf.—2 Erf. *qui juxta te sedet*; χ *qui pro*

NOTÆ

tavit Cicero, et sic pactione provinciæ eum ad remp. revocavit.

ⁿ *In republica molientem*] Favere Antonius Catilinæ non obscure videbatur, ut se ære alieno liberaret.

^o *Provinciam Galliam*] Deposuit Galliam, quia sibi ita expedire reipub. videbatur; et ait Epist. Famil. v. 11. eam fratri suo tradere voluisse.

^p *Senatus auctoritate*] Pertinebat ad senatum provincias decernere, quas sine ejusdem auctoritate deponere nemini fas fuit.

^q *L. Catilinam*] Vide Orationes in Catilinam, ubi de tota hujus conjurationis serie fusius dictum est.

^r *Jussi*] Jussit exire Catilinam, non propria sua auctoritate consulari, sed auctoritate senatusconsulti.

^s *Ego tela*] A Catilina imperium

interficiendi Ciceronis C. Cornelio et M. Cethego datum fuerat. Sed horum insidias, quibus per salutationes, et officii speciem, interfecturi consulem fuerant, prodidit Fulvia noctu ad Ciceronem profecta.

^t *Extremo mense*] Nonis Decembribus, quia novi Kal. Jan. inibant magistratum.

^u *Faces jam accensas*] Significat se per Flaccum prætorem in ponte Mulvio literas conjuratorum comprehendisse, quas publice legit in senatu, quibus omnia conjuratorum consilia detecta sunt.

^x *Q. Catulus*] Q. Catulus, senator magnæ auctoritatis in senatu, patrem patriæ Ciceronem nuncupavit, quæ appellatio nemini antea fuerat decreta. Plut. in Vita Cic.

^y *L. Gellius*] Vir censorius.

civicam coronam^z deberi a republica dixit. Mihi togato senatus, non, ut multis, bene gestæ,^a sed, ut nemini, conservatæ reipublicæ, singulari genere³ supplicationis,^b Deorum immortalium templa patefecit. Ego cum in concione, abiens magistratu, dicere a tribuno plebis^c prohiberem, quæ constitueram; cumque is mihi tantummodo, ut jurarem,⁴ permetteret; sine ulla dubitatione juravi, rempublicam atque hanc urbem mea unius opera esse salvam. 7. Mihi populus Romanus universus illa in concione non unius diei gratulationem, sed æternitatem immortalitatemque donavit, cum meum jusjurandum tale, atque tantum, juratus ipse,^d una voce et consensu approbavit. Quo quidem tempore is meus domum fuit e foro reditus,^e ut nemo,

te sedet. C hic audentibus. Mox, de quercu civicam coronam Erf. a populo Romano dixit T et Lamb.—3 Schutz. bene gesta . . . conservatu re publica; Lamb. e cod. ut ait, bene gestæ . . . conservatæ reip. testimonium dedit, et singulari genere.—4 Ascon. a trib. pl. dicere prohiberer ea, quæ c., cum is mihi tantummodo

NOTÆ

^z *Civicam coronam*] Ex Gell. v. 6. ⁴ Civica corona appellatur, quam civis civi, a quo servatus est in prælio, testem vitæ salutisque perceptæ, dat. Ea fit ex fronde querna; quoniam cibus, victusque antiquissimus quernus capi solitus sit.⁷

^a *Non, ut multis, bene gestæ, &c.*] Gloriatu hic Cicero honorem, qui nemini antea concessus fuerat, sibi decretum esse. Nam vulgo supplicationes eis decernebantur, qui bene rem in bello gesserant; at sibi, propter conservatam rempub. delatæ sunt, quando sine ferro, sine armis, a Catilinæ conjuratione rempub. vindicavit.

^b *Supplicationis*] De his supplicationis honoribus dictum est fuse in Orat. in Catil. III. § 15. et pro Rab. § 61.

^c *A tribuno plebis*] Mos fuit, ut cum deponerent magistratum, se nihil contra leges fecisse jurarent. At

cum Cicero concionem tunc apud populum habere vellet, a Q. Metello Nepote prohibitus est, qui pro rostris subsellia collocavit, ne conscenderet; sed tantum permisit, ut ex inferiori loco magistratum ejuraret: quæ non usitata, sed nova jurisjurandi formula est, ait Plut. in Cic. Timebant vero tribuni plebis, ne qua populi seditio concitaretur.

^d *Juratus ipse*] Audito Ciceronis juramento, quo se leges et rempub. servavisse testabatur, populus vicissim juravit ita esse, et illius opera conservatam fuisse rempub.

^e *E foro reditus*] Sæpe honoris causa viros principes et bene meritos de repub. populus redeuntes e foro vel senatu domum deducebant, et comitabantur. Quod præcipue Ciceroni contigit, cum conjuratos jussit in carcere trucidari. Vide Plut. in Vita Cic.

nisi qui mecum esset,⁵ civium esse in numero videretur. Atque ita est^f a me consulatus peractus, ut nihil sine consilio senatus, [p. 81.] nihil non approbante populo Romano, egerim; ut semper in Rostris curiam, in senatu populum defenderim; ut multitudinem cum principibus, equestrem ordinem cum senatu conjunxerim. Exposui breviter consulatum meum.

IV. 8. Aude nunc,^g o furia! de tuo dicere: cujus fait^r initium ludi Compitalitii,^h tum primum facti post L. Metellum et Q. Marciumⁱ consules, contra auctoritatem hujus ordinis: quos Q. Metellus, (facio injuriam fortissimo viro mortuo, qui illum, cujus paucos pares hæc civitas tulit, cum hac importuna bellua conferam) sed ille, designatus consul, cum quidam² tribunus^k plebis, suo auxilio magistratos, ludos^l contra senatusconsultum facere jussisset, privatus^m fieri vetuit; atque id, quod nondum potestate poterat,ⁿ obtinuit auctoritate. Tu, cum in III Kalendas

jurare; χ juraret; H vitarem.—5 H qui non mecum esset.

CAP. IV. 1 C H S χ *cujus sit.* Mox, L. Luscellum et C. Marium C H S χ. L. Luscellum et C. Marcium Erf. L. Luscellum et C. Marium edd. vet. L. Aurelium et C. Marium al. Paulo post, qui illos C H S χ. cui paucos Lamb. hac omisit Faërn.—2 Ed. Wald. Ven. 1480. Grut. quidem. Mox, magnos ludos C

NOTÆ

^f *Atque ita est*] Brevem quasi gesti sui consulatus epilogum subjicit, ad aliam partem transiturus.

^g *Aude nunc*] Jam aggreditur de Pisonis consulatu dicere, cujus indignitatem ostendit in hunc modum: pertinet ad consulem senatusconsultata tneri; at contra Piso ludos fieri, leges convelli, et alia ejusmodi passus est: Metellus, designatus consul, obtinuit ne ludi spectarentur; contra Piso consul fecit, &c.

^h *Ludi Compitalitii*] Ludi Compitalitii dicti sunt a compitis, ubi in Larium honorem celebrabantur. Nullus eis dies certus præfinitus erat, sed non longe a Saturnalibus fuisse

celebratos Dionysius lib. iv. testatur. Hi primum a Servio Tullio instituti sunt, sed sublatis collegiis aboliti sunt.

ⁱ *L. Metellum et Q. Marcium*] Consules fuerant novem abhinc annis.

^k *Quidam tribunus*] Herennius, vel Mummius.

^l *Magistros* [magnos [ludos] Videtur hæc vox magnos corrigenda; et loco ejus magistros reponendum.

^m *Privatus*] Designatus quidem consul erat, sed tunc tantum privatus.

ⁿ *Potestate poterat*] Potestas respicit magistratum, et auctoritas personam.

Jan.³ Compitaliorum dies incidissent,^o Sex. Clodium, qui nunquam antea prætextatus^p fuisset, ludos facere, et prætextatum volitare passus es, hominem impurum, atque non modo facie, sed etiam oculo tuo dignissimum. 9. Ergo⁴ his fundamentis positus consulatus tui, triduo post, inspectante et tacente te, a P. Clodio, fatali portento prodigioque reipublicæ, lex Ælia et Fufia^q eversa est, propugnacula murique tranquillitatis atque otii: collegia,^r non ea solum quæ senatus sustulerat, restituta,^s sed innumerabilia quædam nova ex omni fæce urbis ac servitio concitata. Ab eodem homine, in stupris inauditis nefariisque versato, vetus illa magistra pudoris et modestiæ,⁶ severitas censoria,*

//////////

H S T χ, et edd. ante Grut. *magistros ludorum ludos* Ascon. unde Schutz. de Pighii conj. *magistros vicorum ludos*, probante Ernestio.—3 Ita Græv. et Schutz. *cum in Kalendas Januariarum* Erf. codd. plerique, edd. ante Grut. item Oliv. Lall. probante Garat. *cum III Kalend. Jan.* Grut. e codd. Actutum, *Compitaliorum* ed. Wald. Ven. 1480. *Capitoliorum T. dies incidisset* χ, Ascon. Lamb. Oliv. Lall.—4 *Ego C H S χ. et tacente tribuno a facili portento* C H S. Deinde, *lex Helya et Suffia T. versa est* C H S T. *leges Ælia et Fufia eversa* Schutz. de conj. Pighii.—5 Ita codd. multi, edd. ante Ald. item Grut. et seqq. *restituta sunt* codd. aliquot, Ald. Lamb. *servitiorum concitatu* Ascon. *servitio constituta* Hervag. Naug. Faërn. Lamb. Lall.—6 Cod. χ *molestiæ*. C H S χ omittunt *censoria*. C S *cum tum interim . . . qui te consule cum Romæ; H χ eum Romæ*.

NOTE

^o *Kal. Jan. C. dies incidissent*] Paucis diebus post Saturnalia, incidebat iste dies Compitaliorum, quæ Decembri mense celebrabantur. Compitalibus vero publice servi, et Saturnalibus domi, auctoritatem habebant.

^p *Prætextatus*] Prætextæ tantum jus habuere magistratus, et qui ludis præerant.

^q *Lex Ælia et Fufia*] De his dictum est in Orat. de Harusp. Resp. § 58.

^r *Collegia*] Collegia dicebantur sodalitates et conventus certorum hominum artem aliquam certam factitantium, ut pistorum, sutorum, &c. Ea autem instituta fuisse a Numa Pompilio scribit Plut. in ejus Vita.

Hæc quidem senatusconsulto sublata erant propter seditiones, at lege Clodia restituta sunt, ut comparatos sibi homines ad seditiones faciendas haberet.

⁶ *Vetus illa . . . censoria*] Censores per quinque annos suum gerebant magistratum. Eorum erat civium familias et facultates describere, invigilare moribus civitatis, populum in tribus partiri, legere tum senatus, tum equestris ordinis principem, cives improbos notare ignominia, &c. Tulit autem legem Clodius, ne quem censores in legendo præterirent, neve quem ignominia afficerent, nisi qui apud eos accusatus, et utriusque censoris sententia damnatus esset.

sublata est; cum tu interim, bustum^t reipublicæ, qui te consulem tum Romæ dicis fuisse, verbo nunquam significaris sententiam tuam tantis in naufragiis civitatis. v. 10. Nondum, quæ feceris, sed quæ fieri passus sis, dico: neque vero multum interest, præsertim in consule,^u utrum ipse perniciosus legibus, improbis concionibus reipublicam vexet, an alios vexare patiatur. An potest ulla esse excusatio, non dicam male sentienti, sed sedenti,^a cunctanti, dormienti in maximo reipublicæ motu consuli? Centum prope annos legem Æliam et Fufiam tenueramus: quadringentos iudicium notionemque^r censoriam: quas leges ausus est non nemo improbus,^x potuit quidem nemo convellere: quam potestatem minuere, quo minus de moribus nostris quinto quoque anno iudicaretur, nemo tam effuse petulans conatus est. 11. Hæc sunt, o carnifex! in gremio sepulta consulatus tui. Persequere connexos his funeribus^y dies. Pro^b Aurelio^z tribunali, ne connivente quidem te, quod ipsum esset scelus, sed etiam hilarioribus oculis, quam solitus eras, intuente, delectus² servorum habebatur^a ab eo, qui nihil sibi unquam nec facere nec pati turpe duxit. Arma in templo Castoris,^b (o prodi-

^a *Oscitanti.*^b *Prope.*

CAP. V. 1 C S χ *iudicium rationemque*; Erf. et plerique codd. H T, item edd. ante Manut. *iudicium rationemque*. Schutz. e conj. locum sic constituit, *Fusiam tenueramus: quas leges . . . convellere; quadringentos . . . censoriam*. Mox, *nemo unquam convellere* Ald. Crat. Hervag. Steph. Grut. contra codd. et edd. vett. Paulo post, *quantumvis effuse* Lamb.—2 C *solitis eras i. dilectus; χ solutus eras, &c.* Tum, *turpe esse dixit* C H S T χ . *turpe esse duxit* alii codd.

NOTE

^t *Bustum*] Bustum nunc exustum cadaver, nunc et sepulcrum significat.

^u *Præsertim in consule*] Consul invigilare debet patriæ, et seditiones, et injuriam omnem a civibus amovere.

^x *Non nemo improbus*] Vatinium designat.

^y *Connexos his funeribus*] Pertur-

bationem totius reipub. et civium vexationem, quæ Clodio tribuno facta est, funera appellat.

^z *Aurelio*] Tribunal illud ab Aurelio Cotta Aurelium dictum est. De hoc vide Orat. pro Sextio § 31.

^a *Delectus servorum habebatur*] Deligebantur servi, qui omnium essent aptissimi ad cædem faciendam.

^b *In templo Castoris*] Templum Cas-

tor³ templorum^c omnium!) vidente te, constituebantur ab eo latrone, cui templum illud fuit,^d te consule, arx civium perditorum, receptaculum veterum Catilinæ militum, castellum forensis latrocinii, bustum legum omnium ac religionum. Erat non solum domus mea, sed totum Palatium,⁴ senatu, equitibus Romanis, civitate omni, Italia cuncta, refertum; cum tu non modo ad eum Ciceronem, (mitto enim domestica, quæ negari possunt; hæc commemoro, quæ sunt palam) non modo, inquam, ad eum, cui primam comitiis tuis^e dederas tabulam⁵ prærogativæ,^f quem in senatu sententiam rogabas tertium,^g nunquam aspirasti,^h sed omnibus consiliis, quæ ad me opprimendum parabantur,ⁱ non interfuisti solum, verum etiam crudelissime præfuisi. VI. 12. Mihi vero ipsi, coram genero meo,^k propinquo tuo, quæ dicere

et edd. ante Manut.—3 Edd. ante Ernesti, item Schutz. et Orell. *o proditor*; C *perditor*. Pro *constituebantur* χ habet *constituebatur*. Mox, *arcs civium* Erf. *aris civium* Pith.—4 *Palatium totum* Faërn. *senatus* χ.—5 Ita Franc. alii codd. cum edd. omnibus; *comitis tui desideraras tabulam* Erf. *comitiis desideras tabulam* Pith.

NOTÆ

tori, victis Latinis, ob beneficium victoriæ, A. Postumius dictator anno 258. in foro Romano posuit, quod longo post tempore, victis Dalmatis, Metellus Dalmaticus ex hostium manubiis, collapsum restituit.

^c *Proditor templorum*] Elate id dicit, neque enim ulla templa violaverat Piso, sed templum Castoris, et ædem Nympharum, incendi a Publio Clodio impune permiserat.

^d *Cui templum illud fuit*] Egregia amplificatio, ut pluribus verbis rei indignitatem ostendat.

^e *Comitiis tuis*] Id est, comitiis ali- quibus, quibus Piso præfuit.

^f *Dederas tabulam prærogativæ*] Hoc est, feceras potestatem magistratum eligendi quem vellem. Est enim 'prærogativa' quædam antelatio.

Unde tribus prærogativæ dicebantur, quæ primæ omnium sententiam rogabantur.

^g *Rogabas tertium*] Pompeium primum, deinde Crassum, tum Ciceronem.

^h *Nunquam aspirasti*] Desidiam notat Pisonis; cum cum ipse Cicero ab inimicis appeteretur, nunquam Piso consul conatus est ei opem ferre.

ⁱ *Parabantur*] Quæ a Clodio tribuno plebis contra Ciceronem parabantur, vidente Pisonem facta sunt.

^k *Coram genero meo*] Gener Ciceronis unus e Pisonum familia fuit, qui Tulliam Ciceronis filiam uxorem duxerat; quam, mortuo illo suo marito, Crassipedi dedit pater Cicero.

ausus es? egere, foris esse¹ Gabinium;¹ sine provincia stare non posse; spem habere a tribuno plebis,^m si tua consilia cum illo conjunxisses; a senatu quidem desperasse:ⁿ [p. 82.] hujus te cupiditati obsequi, sicuti ego fecissem in collega meo;^o nihil esse, quod præsidium² consulum implorarem; sibi quemque consulere oportere. Atque hæc dicere vix audeo: vereor, ne qui sit, qui istius insignem nequitiam,³ frontis involutam integumentis, nondum cernat. Dicam tamen: ipse certe agnoscet, et cum aliquo dolore flagitiorum suorum recordabitur. 13. Meministine cœnum!^p cum ad te quinta fere hora^q cum C. Pisonem^r venissem, nescio quo e gurgustio⁴ te prodire, involuto capite,^t soleatum?^u et, cum isto ore foetido teterrimam nobis

CAP. VI. 1 Corruptum hoc videbatur Manutio. Mox, *te spem habere* Lamb. Pro *a tribuno plebis* Erf. habet *Clodio Antonio*, e gloss. *si deest* in C H S T χ . *conjunxeris, sed a senatu* C H S T χ , et edd. ante Manut. *conjunxerasses a senatu* Hotom. et Ursin. *conjunxeris a senatu* Garat.—2 Cod. χ *præsidio*.—3 Idem cod. *malitiam*. Idem paulo post, *certe cognoscet*.—4 Arusianus

NOTÆ

¹ *Egere, foris esse Gabinium*] Abrahamus illas voces de ære alieno, in quo erat Gabinus, intelligit; quia facile latitant debitores, et abesse se fingunt.

^m *Spem habere a tribuno plebis*] Sperabat Gabinus se provinciam obtenturum a populo, rogante et intercedente pro eo Publio Clodio, tribuno plebis; cum aliter liberare se ære alieno non posset.

ⁿ *A senatu quidem desperasse*] Non potuit senatus ei provinciam denegare; nam legibus populi Rom. designatis consilibus decernendæ erant provinciæ. Quare hoc potius ad ornamenta provinciarum pertinet, veluti ad exercitum et pecuniam.

^o *In collega meo*] Antonium collegam suum Cicero mitigavit, cedendo ei Macedoniam, quam sortitus erat.

^p *Cœnum*] Jam sordes et perfidiam Pisonis exponit, a quo Clodianorum

furoribus expositus est. Vocat autem illum cœnum, quasi tanta esset vitiorum fœditas, ut non tam cœnoscus quam cœnum esse videretur.

^q *Quinta fere hora*] Id est, quatuor fere horis ante solitum, cum tantum hora nona soliti essent mensis accumbere, juxta illud Martialis, 'Imperat extractos frangere nona toros.'

^r *Cum C. Pisonem*] Hic C. Piso Ciceronis gener, et hujus Pisonis propinquus fuit.

^s *E gurgustio*] Festus ait, gurgustium esse genus habitationis angustum, arundine et straminibus compositum.

^t *Involuto capite*] Caput invollebant Romani libidini et crapulæ se daturi. Vide Hor. Sat. 11. 7. 'Turpis odoratum caput obscurante lacerna.'

^u *Soleatum*] Soleæ erant calceamenta, quibus plantarum calces tan-

popinam^x inhalasses, excusatione te uti valetudinis, quod diceres, vinolentis te quibusdam medicaminibus solere curari? quam nos causam cum accepissemus, (quid enim facere poteramus?) paulisper stetimus in illo ganearum tuarum^y nidore atque fumo, unde tu nos, cum⁵ improbissime respondendo, tum turpissime eructando ejecisti. 14. Idem illo fere biduo productus in concionem^z ab eo, cui sic æquatum præbebas consulatum tuum, cum esses interrogatus, quid sentire⁶ de consulatu meo; gravis auctor,^a (Calatinus^b credo aliquis, aut Africanus,^c aut Maximus,^d et non Cæsonius⁷ semiplacentinus^e Calventius) respon-

quo te e gurg. Paulo post, pompam inhalasses e. tu uti H χ. quod diceret C S. vinolentis C. vinolentis χ.—5 Schntz. tum; C H S χ tamen nos cum. Pro eructando Lamb. dedit ructando; H eruptando.—6 Cod. χ sentire eis. Tum gravius auctor C.—7 Erf. Franc. 1. Pith. T, et edd. ante Hervag. non Cæsonius; χ non Censonus.

NOTÆ

tum infime tegebantur, et quæ terebibus habenis vincta erant. Quod calceamenti genus maxime ad fœminas pertinebat, et indecens viris habebatur. His tamen in conviviis utebantur, ut ante accubitum facilius eas deponerent. Vide Horat. in citata superius Sat.

^x *Teterrimam nobis popinam*] Per metonymiam odorem popinæ significat, in qua ebrietati vacabant.

^y *Ganearum tuarum*] Ganearum loca sunt abdita, ac veluti defossa, ubi libidinibus et crapulæ indulgebant.

^z *Productus in concionem*] Vocatus est Piso in concionem a Clodio tribuno plebis, ut suam sententiam de Ciceronis consulatu diceret.

^a *Gravis auctor*] Ironia.

^b *Calatinus*] De auctoritate Calatini loquitur Cicero de Senect. et de ejus paupertate Valer. Max. iv. 4. cujus attritæ manus rustico opere salutem publicam stabiliverunt.

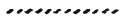
^c *Africanus*] Carbo P. Africanum a Numautia redemptem, ab ipsa pæne

porta in Rostra perductum, quid de Tiberii Gracchi morte, cujus sororem in matrimonio habebat, sentiret, interrogavit; ut auctoritate clarissimi viri, inchoato incendio, multum incrementi adjiceret. Respondit jure eum cæsum videri: cui cum succlamassent, Non efficietis, inquit, ut solutos verear, quos alligatos adduxi. Vide Val. Max. vi. 2.

^d *Maximus*] Q. Fabius Maximus, qui Fabiæ genti, rebus præclare gestis, Maximi cognomen adeptus est, dictatura, consulatibus quinque, tribus triumphis, celeberrimus, et, ut ait Cic. de Senectute, cujus 'non in sententia solum, sed etiam in nutu residebat auctoritas.'

^e *Semiplacentinus*] Semiplacentinus appellatur Piso, quia ex genere materno Placentinus erat: Calventinus vero, quia Calventius, maternus avus, Placentiæ præco fuerat. De Pisonis genere dictum est in Orat. pro Sexto.

des, altero ad frontem ^f sublato, altero ad mentum depresso supercilio, Crudelitatem ^g tibi non placere. VII. Hic te ille homo, ^h dignissimus tuis laudibus, collaudavit. Crudelitatis tu, furcifer, ⁱ senatum consul in concione ² condemnas? non enim me, qui senatui parui: ^k nam relatio ^l illa salutaris et diligens fuerat consulis; animadversio quidem et iudicium, senatus: quæ cum reprehendis, ostendis, qualis tu, si ita forte accidisset, ³ fueris illo tempore consul futurus: stipendio, mehercule, et frumento Catilinam esse putasses juvandum. 15. Quid enim interfuit inter Catilinam, et eum, cui tu senatus auctoritatem, salutem civitatis, totam rempublicam, provinciæ præmio, vendidisti? Quæ enim L. Catilinam conantem consul prohibui, ea P. Clodium facientem consules adjuverunt. Voluit ille ⁴ senatum interficere; vos sustulistis: ^m leges incendere; vos abrogastis: ⁿ interire patriam; vos adjuvistis. Quid est, vobis consulibus, ⁵ gestum sine armis? Incendere illa conjuratorum manus voluit urbem; vos ejus

CAP. VII. 1 *Hic te homo* Faërn.—2 *C in concionem.* Mox enim omittunt Faërn. et χ . *delatio illa* Nang. et Lamb. *etiam diligens* H S. *fuerat bona consulis animadversio* C S χ . *fuerat bona consulis animadversio* T. *bona consulis etiam* Erf. Pith. unde Garaton. *conjecit boni consulis.*—3 Erf. et Pith. *dederunt si justitia accidisset.*—4 *Voluit illi* H S. *Voluit illi* C χ . Mox, *vos obrogastis* Faërnus. *interimere* Junt. ut volebat Ursin. *adjuvistis* suspectum est Ernestio et Garaton. *affixistis* conj. Schutz.—5 *Quid est vobis consules* Erf. *Quid est a vobis quoque gestum* Franc. Paulo post, *prop-*

NOTÆ

^f *Altero ad frontem*] Hyperbolice describit Pisonis habitum ac deformitatem.

^g *Crudelitatem*] Quasi crudelis visus esset Cicero, cum conjuratos morte affecit.

^h *Ille homo*] Clodius.

ⁱ *Furcifer*] Furciferi servi dicebantur a furca, quod ob commissum aliquod facinus, furcam collo gestarent. Ita Donatus.

^k *Qui senatui parui*] Nam senatus decreto morte condemnati fuerant illi conjurationis Catiliniarum socii.

^l *Nam relatio*] Cicero consul conjurationem a se detectam senatui tantum detulit.

^m *Vos sustulistis*] Cum senatusconsultum factum esset, ut propter Ciceronem senatus vestem mutaret, consules prohibere. Immo dixit Gabinus, 'errare homines, si etiam tum senatum aliquid in republica posse arbitrarentur.' Pro Sext. § 28.

ⁿ *Vos abrogastis*] Abrogarunt leges Gabinus et Piso, cum Clodio non obstitere, qui rogatione sua legem Æliam et Fufiam abrogabat.

domum,^o quem propter urbs incensa non est. Ac ne illi⁶ quidem, si habuissent vestri similem consulem, de urbis incendio cogitassent; ^p non enim se tectis privare voluerunt: sed his stantibus^q nullum domicilium sceleri suo fore putaverunt: cædem illi^{7 r} civium, vos servitutem expetistis. Hic⁸ vos etiam crudeliores. Huic enim populo ita fuerat, ante vos consules, libertas insita, ut emori potius, quam servire præstaret. 16. Illud vero geminum^{a 9 a} consiliis Catilinæ et Lentuli, quod me domo mea expulstis,^b Cn. Pompeium^b domum suam compulstis: neque enim, me stante, et manente in urbis vigilia, neque resistente Cn. Pompeio, omnium gentium victore, unquam se illi rempublicam delere posse duxerunt. A me quidem etiam pœnas expetistis, quibus conjuratorum manes^c mortuorum¹⁰ ex-

^a *Simillimum.*

^b *Misistis in exilium.*

ter quem Ven. 1480. Junt. Faërn. Lamb. in marg. ed. 1584.—6 Ac ne ille χ. —7 H ille.—8 His Manut. et Steph. Hoc conj. Orell. Infra præstaret suspectum est Ernestio.—9 Illud vero gemendum Franc. sed corr. intra lin. geminum; C S geminium; Budæus conj. germanum. Actutum, consilii C H S χ. me deest in T. Cn. Pompeio omnium domum χ. Vide paulo post.—10 Erf. conjuratorum mees mort. Pith. conjuratorum manes mort. Voc. mortuorum

NOTÆ

^o *Vos ejus domum*] Ciceronis domum incendit, qui detexit consilium conjuratorum, qui urbem incendendam destinarent.

^p *De urbis incendio cogitassent*] volebant Catilinariæ conjurationis affines urbem incendere, ut in illa urbis perturbatione Ciceronem consulem interficerent; de quo interficiendo nunquam cogitassent, si Pisoni aut Gabinio in gerendo consulatu par fuisset. Vide Sallust. in Catil. Bel.

^q *Sed his stantibus*] Non parietes significat, sed patres conscriptos; quasi diceret, quamdiu tales consules et senatores, quales isti sunt, permanebunt.

^r *Illi*] Conjurati.

^a *Illud vero geminum*] Id est, effecistis aliquid simillimum quod Catilina et Lentulus effecere.

^b *Cn. Pompeium*] Domi se suæ continere Pompeius coactus est, quia deprehensus fuerat servus Clodii cum sica, ut Pompeium interficeret.

^c *Manes*] Manes veteribus mortuorum animæ dicebantur. Festus autem scribit, manes Deos ab auguribus invocari, quod ii per omnia aethera terrenaque manare credebantur: item Deos inferos atque superos dici, quos ideo invocabant augures, quod hi existimabantur vitæ hominum favere.

piaretis: ^c omne odium, inclusum nefariis sensibus impiorum, in me profudistis: quorum ego furori nisi cessissem, in Catilinæ busto, vobis ducibus, mactatus essem.^d Quod autem majus indicium¹¹ expectatis, nihil inter vos et Catilinam interfuisse, quam quod eandem illam manum ex intermortuis Catilinæ reliquiis concitastis? quod omnes undique perditos collegistis? quod in me carcerem effudistis?^e quod conjuratos armastis? quod eorum ferro ac furori¹² meum corpus, atque omnium bonorum vitam objicere voluistis? VIII. 17. [p. 83.] Sed jam redeo ad præclaram illam concionem tuam. Tu es ille, cui crudelitas displicet? qui,^f cum senatus luctum^f ac dolorem suum vestis mutatione declarandum censuisset, cum videres mœrere rempublicam amplissimi ordinis luctu, o noster² misericors! quid facis? quod nulla in barbaria quisquam tyrannus: omitto enim illud, consulem edicere,^g ut senatus senatusconsulto

^c Placaretis.

//////////

gloss. videbatur Abramio.—11 C H S T χ *judicium*. Paulo post, *reliquis concitatis* Erf.—12 Ita Erf. Pal. 2. Grut. et seqq. *ac furori* omittunt C H S T χ , et edd. ante Grut.

CAP. VIII. 1 Ita ed. Wald. Ven. 1480. Junt. Manut. Lamb. in marg. ed. 1584. et Schutz. cui Faërn. Lamb. 1566. Grut. reliqui.—2 Cod. χ *o nostri*. H T *omitto enim illum*. Mox, *senatus* deest χ . *non obtemp.* in eodem cod. *ut*

NOTÆ

^d *Mactatus essem*] Respicit ad antiquum morem, quando ad busta mortuorum humanæ victimæ mactabantur.

^e *Carcerem effudistis*] Ex ergastulis servi et scelerati homines educti sunt, ut seditio concitaretur.

^f *Senatus luctum*] Cum lata fuisset lex a Clodio, ut Cicero abiret in exilium, reus Cicero, ut Plutarchus scribit, vestem mutavit, et sordidatus populo supplicavit. Cum Cicero omnis primum fere equester ordo vestem mutavit; eumque nobilissimi adolescentes numero ad viginti millia sordidati, deprecatores

illius salutis, comitabantur. Deinde cum senatus frequens convenisset, ut vestem, tanquam in publico luctu, mutandam censeret, idque consules Piso et Gabinus vetarent, et Clodius cum armis ad curiam versaretur, senatores non pauci e senatu, vestibus discissis, et clamore sublato, se proripuerunt.

^g *Consulem edicere*] Absente Pisonem, cum senatus in aede Concordiæ haberetur, omnes boni, veste mutata, se pro Ciceronis capite, ad pedes Gabini proiecērunt: quorum precibus ab illo repudiatis, L. Mummius ad senatum de republica retulit, se-

ne obtemperet; quo foedius nec fieri, nec cogitari quicquam potest: ad misericordiam redeo ejus, cui nimis videtur senatus in conservanda patria fuisse crudelis. 18. Edicere est ausus cum illo suo pari,^h quem tamen omnibus vitiis superare cupiebat, ut senatus, contra quam ipse censuisset, ad vestitum rediret.³ Quis hoc fecit⁴ ulla in Scythiaⁱ tyrannus, ut eos, quos luctu afficeret, lugere non sineret? Mœrorem relinquis;^k mœroris aufers insignia: eripis lacrymas, non consolando, sed minando. Quodsi vestem non publico consilio, patres conscripti, sed privato officio, aut misericordia mutavissent, tamen, id iis⁵ non licere per interdicta^d crudelitatis tuæ, potestatis erat non ferendæ: cum vero id senatus frequens censuisset, ordines reliqui jam ante fecissent; tu, ex tenebricosa popina consul extractus, cum illa saltatrice^l tonsa,^m senatum populi Romani⁶ occasum atque interitum reipublicæ lugere vetuisti. 19. At quærebat^l etiam paulo ante de me, quid suo mihi opus fuisset auxilio; cur non meis inimicis, meis copiis

^d Edicta.

//////////

senatusconsulto ne obtemperetur Taurin.—3 C S X redire.—4 *Quis hoc facit* C H S T X, et edd. ante Mamt. *luctu afficere* X. *mærorem non relinquis* C H S T X. Paulo post, *sed nominando* T.—5 Taurin. *sed his*. Idem mox, *per interdicta potestatis tuæ crudelitatis erat*; Ven. 1480. et Junt. *per interdictum*. Deinde, *censuisset, et omnes ordines reliqui* Taurin.—6 Ald. et al. ante Faërn. *senatum reip.* T omittit *populi Romani*, et pro *occasum* habet *occisum*. Tum *reipublicæ* deest in C H S X, Rom. Ven. 1483. Ald. et al. vett. extat in codd. Faërn, Ven. 1480. Junt. Lamb. et Faërn.

NOTÆ

natusque frequens vestem pro Ciceronis salute mutandam censuit: sed consules edixerunt, ut ad suum vestitum senatores redirent.

^h *Suo pari*] Pisouæ.

ⁱ *Scythia*] Scythia provincia Asiæ gemina fuit, cujus olim populi nullas urbes habuere, nulla mœnia, domos suas secum ferentes; unde ab Horatio 'profugi' dicuntur.

^k *Mærorem relinquis*] Summo dolore totam rempublicam affectit Ciceronis exilium.

^l *Ille saltatrice*] Gabinium in fœminino genere saltatricem appellat, propter mores ejus effœminatos. Saltatricem porro vocat, quia post ejectionem Ciceronem, dicitur in convivio nudus saltavisse.

^m *Tonsa*] Tonsum esse ante paucos annos in deliciis haberi cœperat, cum antea, ad urbis conditæ annum quinquagesimum quartum supra quadringentesimum, populus Rom. intonsus fuisset.

restitissem. Quasi vero non modo ego, qui multis sæpe auxilio fuisset,² sed quisquam tam inops fuerit unquam, qui, isto non modo propugnatore, tutiorem se, sed advocato,ⁿ aut astipulatore,^o paratiorem fore putaret. 19. Ego istius pecudis^p ac putidæ³ carnis consilio scilicet, aut præsidio niti volebam? ab hoc ejecto cadavere^q quicquam mihi aut opis, aut ornamentis^e expectebam? Consullem ego tum requirebam,⁴ consulem, inquam, non illum quidem, quem in hoc majali invenire non possem, qui tantam reipublicæ causam gravitate et consilio suo tueretur, sed qui, tanquam truncus atque stipes, si stetisset modo, posset sustinere tamen titulum consulatus. Cum enim esset omnis causa illa mea consularis et senatoria,^r auxilio mihi opus fuerat⁵ et consulis et senatus; quorum alterum etiam ad perniciem meam erat a vobis consulibus conversum;^s alterum reipublicæ penitus ereptum.^t Attamen,⁶ si

^e *Gloriæ.*

CAP. IX. 1 *At quærebatur* χ. suo deest in T.—2 *Taurin. fuerim.* Paulo post, aut *ad stipulatorem* χ.—3 *Idem cod. Ven. 1480. Junt. putidæ.* Actutum, *canis de Fabri conj.* Lamb. in marg. ed. 1584. *volebam niti Taurin. aut operis, aut orn.* T. *expectabam* C H S χ, edd. ante Faërn. et Lamb.—4 *Taurin. quærebam.* Verba, *consulem, inquam, n. i. q. quem,* desunt in χ. Mox, pro *majali, quod servant Taurin.* Isidor. Orig. 11. 39. Grut. seqq. *animali exhibent Erf. Franc.* C H S T χ, edd. ante Grut. etiam Faërn. et Lamb. *non possum* χ. Deinde, *et deest in T. suo deest in χ.*—5 *Schutz. de Ernestii conj. opus erat.* H S et *consulto senatus; χ et consulis senatus.*—6 *Ac tamen* χ, aliique codd. Faërn. Lamb. Græv. Paulo post, *cum illo bustario* C H S T.

NOTE

ⁿ *Sed advocato*] Asconius Verrin. 1. advocatum in judicio dicit enim esse, qui vel jus suggerit, vel præsentiam suam amico commodat. Et enim moris erat in judiciis tum privatis, tum publicis, amicos omnes advocare, quorum auctoritate moveri iudices putabantur.

^o *Astipulatore*] Astipulator dicitur, qui vadimonii testis adhibetur.

^p *Istius pecudis*] De Pisone loquitur, a quo auxilium non petit, quia propter stoliditatem nihil agere in republica poterat.

^q *Ejecto cadavere*] Proprie ejectum cadaver de eo dicitur, quod fluctibus agitatam ad terram ejicitur; vel de eo etiam cadavere, cui honos sepulturæ non redditur, quod summe ignominiosum fuit apud veteres.

^r *Consularis et senatoria*] Cicero fuerat consul, et tum erat senator.

^s *A consulibus conversum*] Non potuit Cicero expectare auxilium a consulibus Pisone et Gabinio, quia ambo se Ciceronis inimicos declaraverant.

^t *Ereptum*] Ab iisdem consulibus

consilium exquiris meum; neque ego cessissem,^u et me ipsa suo complexu patria tennisset, si mihi cum illo bustuario gladiatore,^x et tecum, et cum collega tuo decertandum fuisset. 20. Alia enim causa^y præstantissimi viri, Q. Metelli,^z fuit: quem ego civem, meo iudicio, cum Deorum immortalium laude conjungo; qui C. illi Mario, fortissimo viro, et consuli, et sextum consuli, et ejus invictis legionibus, ne armis confliget, cedendum esse duxit. Quod mihi igitur⁸ certamen esset hujusmodi? cum C. Mario scilicet, aut cum aliquo pari, an cum altero, barbaro Epicureo,^a cum altero, Catilinæ laternario?^b quos neque hercule ego, neque supercilium⁹ tuum, neque collegæ tui

Deinde, et cum Gabinio collega Taurin.—8 CHS χ omittunt igitur. Mox, barbaro Epicuro H et Junt. barbaro Epicuro C S, Gryph. Lamb. Orell. barbaro Epicuro Ald. Hervag. Naug.—9 Orell. e Taurin. emend. laternario, consule?

NOTE

tota auctoritas senatui erepta fuerat. Unde nihil ab eo auxilii sperare poterat Cicero.

^u *Neque ego cessissem*] Maluit Cicero cedere ei, et abire in exilium, quam certando cum consulibus Pisonem et Gabinio, et Clodio tribuno plebis, exponere seditionibus rempublicam.

^x *Bustuario gladiatore*] Clodium significat, qui, ut scribit Dio lib. XXXIX. cum lex ad populum de revocando Cicerone ferretur, acceptis a fratre Appio gladiatoribus, quos ille in funere Marci propinqui sui daturus erat, impetu in multitudinem facto, multos vulneravit, multosque occidit. ‘Bustuarinus’ porro dicitur a ‘busto,’ ubi scilicet mortuorum cadavera comburebantur.

^y *Alia enim causa*] Reddit jam rationem, quare noluerit Clodio resistere.

^z *Q. Metelli*] Metellus maluit abire in exilium, quam in Gracchorum le-

ges jurare, cum Apuleius Saturninus, Mario consule confisus, minatus est se interdicturum aqua et igne, qui juramentum retractaret. Vide Plutarchum in Mario.

^a *Cum aliquo . . . barbaro [barbato] Epicureo*] Pisonem intelligit, qui Epicuri sectæ adhierebat. ‘Barbatum’ vero vocat, quia prisca illi philosophi barbam alebant ad severitatis ostensionem.

^b *Catilinæ laternario*] Gabinium denotat, qui comes Catilinæ nocturno tempore ibat ad stupra. Unde in Catil. I. sic ait de eo, ‘cui tu adolescentulo, quem corruptelarum illecebris irretisses, non aut ad audaciam ferrem, aut ad libidinem facem prætnulisti?’ Alibi Gabinii virum Catilinam appellavit; videturque hic etiam eandem obscenitatem significare. Appellat igitur ‘laternarium;’ quod ut heri pueros, qui laternas gestant, a tergo sequuntur, sic Catilina Gabinius adolescenti, quasi laternario,

cymbala^c ac crotala^d fugi: neque tam fui timidus, ut, qui in maximis turbinibus^e ac fluctibus reipublicæ navem gubernassem, salvamque in portu collocassem, frontis tuæ nubeculam, tum collegæ¹⁰ tui contaminatum spiritum^f pertimescerem. 21. Alios ego vidi ventos: alias prospexi animo procellas: aliis impendentibus tempestatibus non cessi, sed his unum me pro omnium salute obtuli. Itaque discessu tum meo omnes illi nefarii gladii de manibus crudelissimis exciderunt: cum quidem tu, o vecors et amens! cum omnes boni^g abditi inclusique mœrerent, templa gement, [*p.* 84.] tecta ipsa urbis¹¹ lugerent, complexus es illud funestum animal,^h ex nefariis stupris, ex civili cruore,ⁱ ex omnium scelerum importunitate, et flagitiorum impunitate concretum, atque eodem in templo,^k eodem et loci vestigio et temporis, arbitria non mei solum, sed patriæ funeri¹ abstulisti. x. 22. Quid ego illorum dierum epu-

~~~~~

Neque hercule ego supercilium; edd. ante Ald. *laternario*? quos *neque hercule ego supercilium*. τὸ quos ortum est e *cos.* pro *consule*. Orell. *lanternario* C H S T. quos quidem T. *neque* ante *supercilium* omittunt C H S T χ. Mox, *cymbala* ac omittunt C H S T χ: ac *crotala* omittit Taurin. Deinde, *qui in m. tempestatibus* Marc. Capella Rhet. p. 423. in omittit Faërn.—10 Ita plerique codd. et edd. aut *collegæ* Taurin. et Orell. ut conj. Schutz. et *collegæ* Mart. Capella; tum *frontis tui*, &c. Lamb. contra omnes codd. et edd.—H Faërn. *urbis ipsa*; H omittit *ipsa*. Mox, *funestum illud animal* Taurin. Tum *importunitate* suspectum habebat Manut. *ex omnium scelerum et flagitiorum im-*

NOTÆ

perpetuo a tergo affixus esset.

^c *Cymbala*] Cymbalum genus est instrumenti musici ex ære, concavum illud, et quod ad saltandum pulsabatur, quo in Deorum Matris sacris, et in bello Arabes utebantur.

^d *Crotala*] Crotalum musicum instrumentum est, quod pulsum in sono vocem ciconiæ imitatur; ipsa enim apud Ægyptios crotalus appellatur.

^e *Maximis turbinibus*] Per metaphoram intelligit Catilinæ conjurationem, quam exstinxit.

^f *Contaminatum spiritum*] Vult sig-

nificare libidines obscenas Gabinii.

^g *Cum omnes boni*] Hyperbolice crudelitatem Pisonis describit.

^h *Funestum animal*] Clodium intellige, qui incestum cum sororibus commisit, et mulieris habitu in operata Bonæ Deæ stupri causa ingressus est.

ⁱ *Ex civili cruore*] Clodii factionibus multi cives interfecti sunt, cum de exilio et reditu Ciceronis actum est.

^k *Eodem in templo*] Castoris.

¹ *Arbitria . . . funeris*] Arbitria funeris dicebantur ea, quæ pro mer-

las, quid lætitiā et gratulationem tuam, quid cum tuis sordidissimis gregibus^m intemperantissimas^r perpotationes prædicem? quis te illis diebus sobrium, quis agentem aliquid quod esset libero dignum, quis denique in publico vidit? cum collegæ tui domus cantu et cymbalis personaret, cumque ipse nudus in convivio saltaret: in quo ne tum quidem, cum illum suum saltatorium versaret orbem,^a fortunæ rotam pertimescebat. Hic autemⁿ non tam concinnus helluo, nec tam musicus, jacebat in suo Græcorum^z fœtore atque vino: quod quidem istius, in illis reipublicæ luctibus, quasi aliquod Lapitharum^o aut Centaurorum^p convivium ferebatur; in quo nemo potest dicere, utrum iste plus biberit, an vomuerit, an effuderit. 23. Tu etiam³ mentionem facies consulatus tui? aut te fuisse Romæ consulem dicere audebis? Quid? tu in lictoribus,^q in toga et prætexta esse consulatum putas? quæ ornamenta^r etiam in

^a Converteret se in orbem saltando.

//////////

portunitate concretum conj. Garat. ex omni scelorum importunitate conceptum Taurin. impuritate Junt. Deinde, *codem loci vest.* Taurin. et Junt.

CAP. X. 1 C H S T, edd. ante Grut. etiam Faërn. et Lamb. *intemperatissimas.* Paulo post, *tui domus cantus* χ. *cum quidem ipse nudus* Taurin. *in quo cum illum saltatorium versaret orbem, ne tum quidem fort.* in eodem cod. probante Peyron.—2 Ita omnes fere codd. et edd. *in suorum Gr.* Taurin. et Orell. *in suo et Gr.* Schutz. e conjectura. Mox, *luctibus symposium* e codd. Lamb. Infra potius leg. esse *symposium ferebatur* dubitanter suspic. Garat. ac Centaur. conj. Garat. Deinde, *aut vomuerit* Lamb. 1584. Grut. Græv. —3 *Tum etiam* χ, Ven. 1483. *Tunc etiam* Taurin. et Orell. Mox, *tui omittit* Taurin. *quid tum in lict.* H S χ. *quid tum in lictoribus* C. *et in toga prætexta* Orell. e conj. Garat. *in toga prætexta* suspic. Turneb. *esse consulatus* H S χ.

NOTÆ

cede Libitinariorum, et eorum omnium qui funera curabant, decernebantur.

^m *Sordidissimis gregibus*] Videtur designare Epicureos, quibuscum intemperantissime Piso vivebat.

ⁿ *Hic autem*] Piso.

^o *Lapitharum*] Lapithæ populi Thesaliæ sunt, qui Pindum et Othryn montes habitant.

^p *Centaurorum*] Centauri populi sunt in Thracia, circa Pelion mon-

tem, qui primi equos domnere. Hi cum in nuptiis Pirithoi, vino pleni, sponsam rapere conati essent, a Theseo et Lapithis partim cæsi, partim fugati sunt.

^q *Lictoribus*] Affert magistratus consularis insignia, quæ fuere prætexta, sella curulis eburnea, fasces securibus ornati, qui duodecim ipsis præferabantur.

^r *Quæ ornamenta*] Ornamenta consularia Piso permisit Sexto Clodio,

Sex. Clodio, te consule, esse voluisti. Hujus tu Clodiani canis^{4 5} insignibus consulatum declarari putas? animo consulem esse oportet, consilio, fide, gravitate, vigilantia, cura; toto denique munere consulatus omni officio tuendo; maximeque, id quod vis nominis ipsa præscribit, reipublicæ consulendo.⁵ Ego consulem esse putem, qui senatum esse in republica non putavit? et sine eo consilio consulem numerem, sine quo Romæ ne reges quidem esse potuerunt?⁴ Etenim illa⁶ jam omitto: cum servorum delectus^u haberetur in foro; arma in templum Castoris luce et palam comportarentur; id autem templum, sublato aditu, revulsis gradibus, a conjuratorum reliquiis, atque a Catilinæ prævaricatore^x quondam, tum ultore, armis teneretur; cum equites Romani⁷ relegarentur,^y viri boni lapidibus e foro pellerentur, senatui non solum juvare rempublicam, sed ne lugere quidem liceret; cum civis is, quem hic ordo, assentiente Italia cunctisque gentibus, conservatorem patriæ ju-

Verba, quæ ornamenta ... declarari putas, desunt in C.—4 Ita codd. plerique, cum edd. Ald. et seqq. *His tu, Clodiane canis* Orell. cum Lamb. *Hujus tu Clodiane canis* Rom. *Hujus tu Clodiana canis* Ven. 1483. Junt.—5 Hæc verba, *tuendo*; *m. id q. v. n. ipsa p. r. consulendo*, desunt in C H S T χ , et edd. ante Grut. qui ea addidit e codd. Erf. et Pall. *omni officio omitit* Manut. *ipsu* deest in Grut. et Ernesti errore typogr.—6 *Etenim illam* χ . Mox, *in templo Castoris* C H S T χ , alii codd. et edd. ante Lamb. non improbane Garat. *luce palam* H et Orell. prob. Garat. *sublato adito* C S T. *a conj. reliquiis* C. *utque a Cat. H. atque* deest in T.—7 *Romani* deest in χ . *religaven-*

NOTÆ

enum ludos exhibere Compitalitios ei concessit. De his ludis dictum est.

⁴ *Clodiani canis*] Intelligit Sextum Clodium, qui perpetuo fidus comes Publio Clodio in vexanda republica adhæsit.

¹ *Ne reges quidem esse potuerunt*] Romulus senatum instituit, qui centum senatoribus conflatus est, quos sibi consiliarios in administrando imperio cooptavit, ut scribit Liv. lib. I.

^u *Servorum delectus*] Non fas fuit ad arma ferenda servos colligere.

^x *Prævaricatore*] Prævaricator dicitur, qui diversam partem adjuvat, sua causa prodita. Talis autem fuit Clodius, cum Catilinam acensare repetundarum simulavit; qui, corruptis ab eodem Clodio iudicibus, absolutus est, ut Plutarchus et Asconius Pedianus referunt.

^y *Equites Rom. relegarentur*] Elate hoc dicit; nam solus Lamia, princeps equestris ordinis, relegatus est a Gabinio, cum pro Cicerone intercedere voluit.

dicarat,⁸ nullo judicio, nulla lege, nullo more,^z servitio atque armis pelleretur, non dicam auxilio vestro, quod vere licet dicere, sed certe silentio; tum Romæ fuisse consules quisquam existimabit? 24. Qui latrones igitur, si quidem vos consules? ⁹ qui prædones,^a qui hostes, qui proditores, qui tyranni nominabuntur? x1. Magnum nomen est, magna species, magna dignitas, magna majestas consulis: non capiunt angustiae pectoris tui, non recipit levitas ista, non egestas animi: non infirmitas ingenii sustinet, non insolentia^b rerum secundarum tantam personam, tam gravem, tam severam. Seplasia,²^b mehercle, ut dici audiebam, te, ut primum aspexit, Campanum consulem^c repudiavit. Audierat Decios, Magios,^d et de Taurea illo Jubellio³^e aliquid acceperat: in quibus si moderatio illa, quæ in nostris solet esse consulibus, non fuit; at fuit pompa, fuit species, fuit incessus saltem Seplasia dignus et Capua. 25. Gabinium denique si vidissent duumvirum vestri illi unguentarii, citius agnovissent.^e Erant illi comiti capilli,

^b Novitas.^c Vidissent lubentius.

tur C S.—8 C S χ judicant; H judicavit. Paulo post, certo silentio C H S χ.—9 Verba, igitur, si q. v. consules, desunt in T, qui mox habet nominabantur.

CAP. XI. 1 Cod. χ insolentiam.—2 Selapsia in eodem codice.—3 Vibullio

NOTÆ

^z Nulla lege, nullo more] Vide Orat. pro Sext. § 16.

^a Qui prædones] Proprie prædones dicuntur, qui cum bellum non indixerint, tamen hostiliter grassantur.

^b Seplasia] Seplasia platea fuit, sive vicus Capuæ, ubi unguentarii negotiabantur.

^c Campanum consulem] Cum Cæsar consul coloniam Capuam deduxisset, duumvros ei Pisonem socerum, et Pompeium generum præfecit. Sibi autem Piso consulis nomen arrogavit. Sensus igitur est: Statim at-

que te duumvirum aspexit Seplasia, te incultum ac sordidum, atque hoc quasi indignum munere, aspernata est.

^d Decios, Magios] Exempla confert eorum qui olim Capuæ magna tum ingenii, tum rerum gestarum gloria floruerunt. Decius ille Magius a Velleio, lib. 11. princeps Campaniæ nominatur.

^e Taurea illo Jubellio] Taureas Jubellius vir inter Campanos fortissimus fuit, qui singulari certamine Asellium Romanum superavit.

et madentes cincinnorum fimbriæ,^{4 f} et fluentes^g cerussatæque^h buccæ, dignæ Capua, sed illa vetere:ⁱ nam hæc quidem, quæ nunc est, splendidissimorum hominum, fortissimorum virorum, optimorum civium, [p. 85.] mihi quæ amicissimorum multitudine redundat:⁵ quorum Capuæ te prætextatum^k nemo aspexit, qui non gemeret desiderio mei;¹ cujus consilio cum universam rempublicam, tum illam ipsam urbem meminerant esse servatam. Me inaurata statua^m donarant: me patronumⁿ unum asciverant: a me se habere vitam, fortunas, liberos arbitrabantur: me et præsentem^o contra latrocinium tuum suis decretis legatisque defenderunt,⁶ et absentem,^p principe Cn. Pompeio

CHS. *Belio T.*—4 Servius ad Virg. Georg. 1. 120. *fimbriæ*. Actutum, et fl. *pulsataque* CHS T. et fl. *pulsatiæque* χ.—5 CH χ *redundant*. Tum *desiderio meo* χ. *meminerat esse* in eodem cod. *statua donarunt* T. *a me si haberem* CHS χ. *fortunatos liberos* CH. *fortunatus*; lib. S. *fortunam*; lib. Ven. 1480.—6 Ita plurimi codd. et edd. *defenderant* codd. Faërii, T, Ven.

NOTÆ

^f *Madentes cincinnorum fimbriæ*] Gabinus gerebat capillos vibratos in cincinnos, et, velut fimbrias, promissos, unguentis delibatos. Per unguenta vero intelligit liquores pretiosos et odoratos, quibus caput ad fastum delicatuli aspergebant.

^g *Fluentes*] Fluebant buccæ Gabini, fortasse propter balbutiem, quam affectabat venustatis causa; nam, ut ait Ovid. Art. Am. lib. III. 'In vitio decor est, quædam male reddere verba: Discunt posse minus, quam potuere, loqui.'

^h *Cerussatæ*] Cernussatæ, id est, tinctæ cernussa. Porro cerussa fuit genus quoddam pigmenti, quo se, ad candorem sibi adhibendum, illiniebant.

ⁱ *Sed illa vetere*] Capuæ olim luxus et superbia longe potentius dominabantur, quam istis Ciceronis temporibus.

^k *Prætextatum*] Duumviri illi magistratus apud Capuanos jus habe-

bant prætextæ.

¹ *Desiderio mei*] Ciceronem optabant duumvirum Campani, non Pisonem.

^m *Inaurata statua*] Campani inaurata statua Ciceronem donaverunt, propter aliquod hand dubie beneficium, quod ab illo acceperant; sed quale illud fuerit nusquam reperitur.

ⁿ *Patronum*] Ex Romuli instituto, permissum est plebeiis ex patriciis sibi assumere quos vellent, qui ipsorum causas susciperent; ex quo illi quidem patroni, hi vero clientes dicebantur. Hoc idem jus postea ad civitates transmissum est, quibus liberum fuit sibi patronos Romæ asciscere, qui eas defenderent.

^o *Et præsentem*] Censet Abrahamus, venisse Capuam Ciceronem, cum abiret in exilium, et communi totius civitatis voce Romam legatos missos esse, qui pro eo deprecarentur.

^p *Absentem*] Cum Cicero ab Ca-

referente, et de corpore reipublicæ tuorum scelerum tela^q revellente, revocarunt. 26. An tu eras⁷ consul, cum in Palatio mea domus ardebat, non casu aliquo, sed ignibus injectis, instigante te? Ecquod⁸ in hac urbe majus unquam incendium fuit, cui non consul subvenerit? At tu⁹ illo ipso tempore, apud socrum tuam^r prope a meis ædibus, cujus domum ad meam exhauriendam patefeceras, sedebas, non exstinctor, sed auctor incendii, et ardentis faces furiis Clodianis^s pæne ipse consul ministrabas. XII. An vero reliquo tempore consulem te quisquam duxit?^t quisquam tibi paruit? quisquam in curiam venienti assurrexit?^t quisquam consulenti respondendum putavit? numerandus est ille annus denique in republica, cum obmutuisset senatus, judicia conticuissent, mœrerent boni, vis latrocinii vestri tota urbe volitaret, neque civis unus ex civitate, sed ipsa civitas tuo et Gabinii sceleri furorique cessisset?

27. At ne tum² quidem emersisti, lutulente Cæsonine, ex miserrimis naturæ tuæ sordibus; cum experrecta tandem virtus clarissimi viri,^u celeriter et verum amicum,^x et op-

1480. Færn. Lamb. Orell. probante Garat. et absente C T. principe civium Cn. Pomp. conj. Orell. referentem χ. tela evellente H. revocant Lamb. e conjectura.—7 An tum eras H S T χ.—8 Et quod C H S T.—9 An tu χ. Tum, cujus domum ad meam domum C H S T.

CAP. XII. 1 C H S T χ dixit. Actutum, quisquam disparuit T. q. desperavit C S. q. disparavit H. q. desperavit χ. in curia T, Lamb.—2 Anne tu χ. Ac ne tum Lamb. e Fæрни conj. lutulente Cæso Erf. C H S T χ. lutulente

NOTÆ

puanis profectus fuisset in exilium, Pompeius, qui tunc dumvir erat apud illos, de Cicerone in eorum senatu retulit.

^q Tuorum scelerum tela] Metaphora sumta a vulneribus, quasi grave aliquod vulnus inflictum fuisset reipublicæ a Pisone, cum abire in exilium Ciceronem permisit.

^r Apud socrum tuam] Quæ fuerit illa ignoratur, quia auctores Romani vix in familiis fœminarum nomina

appellarunt.

^s Furiis Clodianis] Intelligit viros seditiosos, qui a Clodio concitati sunt.

^t Venienti assurrexit] Venientibus consulibus, equo obvii equites descendebant, caput detegebant, de via cedebant, assurgebant; minores magistratus fasces submittebant.

^u Clarissimi viri] De Pompeio loquitur, qui visus primus fuerat Ciceronem deseruisse, cum a Clodia-

time meritum civem, et suum pristinum morem requisivit: neque est ille vir passus, in ea republica, quam ipse decorarat atque auxerat, diutius vestrorum scelerum pestem morari: cum tamen ille, qualiscumque est, qui est ab uno te improbitate victus, Gabinus,³ collegit ipse se, vix, sed collegit tamen, et contra suum Clodium, primum simulate, deinde non libenter, ad extremum^y tamen pro Cn. Pompeio vere vehementerque pugnavit. Quo quidem in spectaculo mira populi Romani æquitas⁴ erat: uter eorum perisset, tanquam lanista^z in ejusmodi pari, lucrum fieri putabat; immortalem vero quæstum, si uterque cecidisset. 28. Sed ille tamen^{5 a} agebat aliquid: tuebatur auctoritatem summi viri.^b Erat ipse sceleratus,⁶ erat gladiator: cum scelerato tamen, et cum pari gladiatore pugnabat. Tu, scilicet homo religiosus^c et sanctus, foedus, quod meo sanguine in pactione provinciarum^d iceras,⁷ frangere noluisti: caverat enim

Cæsoni al. ap. Græv. Mox, cum experta CHST χ. *viri celeritate* C.—3 *Gabinus* delendum censebat Muret.—4 C H S *mira reip. æquitas*; χ *mira r. p. æquitas*; al. ap. Græv. *mira reip. Romanæ æquitas*; et sic edd. ante Faërn.—5 *Sed ille tum* T.—6 *Erat ipse sceleratus* desunt in ed. Ernesti, errore typogr.

NOTÆ

nis oppressus est; sed qui, facti pœnitens, de illius reditu, amicorum adjunctus opera, egit, ut Plutarchus scribit.

^x *Verum amicum*] Cicero Pompeio semper studuerat.

^y *Ad extremum*] Scribit Dio lib. xxxviii. Tigrancem juniorem, qui in viuculis apud Lucium Flavium tenebatur, a Clodio, pecunia corrupto, emissum fuisse. Quod cum Pompeius et Gabinus moleste ferrent, Clodius eos conviciis affecit: immo, quos secum comites habebant, vulneribus affecit, consulis fasces fregit, et ejus bona consecravit. Iratus Pompeius, de revocando Cicerone cogitavit, referente ad populum Mumio tribuno plebis.

^z *Lanista*] Lanista dicebatur qui gladiatores ad mutuam lanienam instituebat. Vult igitur significare Cicero, populi Romani non interfuisse, sive Clodius, sive Gabinus, in illa dissensione periisset, cum par lucrum ex nniis morte, et ex utriusque quæstum immortalem consecutus esset. Alludit autem ad lanistas, qui lucrum se facere putant, cum ex duobus gladiatoribus alter occiditur, quia ejus alendi et docendi munere liberantur.

^a *Sed ille tamen*] Id est, Gabinus.

^b *Summi viri*] Pompeii.

^c *Homo religiosus*] Ironia.

^d *In pactione provinciarum*] Clodius, ut sæpe dictum est, pollicitus fuerat, se Pisoni Macedoniam pro-

sibi ille sororius adulter,^e ut, si tibi provinciam, si exercitum, si pecuniam ereptam ex reipublicæ visceribus^f dedisset, omnium suorum scelerum socium te^g adiutoremque præberes. Itaque in illo tumultu fracti fasces;^h ictus ipse:^h quotidie tela, lapides, fugæ: deprehensus denique cum ferroⁱ ad senatum⁹ is, quem ad Cu. Pompeium interimendum collocatum fuisse constabat. XIII. 29. Et quis¹ audivit non modo actionem aliquam, aut relationem, sed vocem omnino, aut querelam tuam? Consulem tum² te fuisse putas, cujus in imperio, qui rempublicam, senatus auctoritatem servarat, [idemque in Italia,] qui omnes omnium gentium partes^k tribus triumphis devinxerat, is se in publico tuto statuit esse non posse? An tum eratis consules, cum, quacumque de re verbum facere cœperatis, aut referre ad senatum, cunctus ordo reclamabat, ostendebatque, nihil esse vos acturos, nisi prius de me retulissetis? cum vos, quamquam fœdere obstricti³¹ tenebamini, tamen cupere vos diceretis, sed lege impediri? 30. Quæ lex⁴ privatis hominibus

—7 C H S T χ *jeceras*. C H S *frangere voluisti*.—8 Pronomen *te* deest in χ.—9 Lamb. conj. *in senatu*.

CAP. XIII. 1 *Ecquis* Faërn. Lambin. Orell. Verba, *non modo a. a. aut relationem* desunt in T.—2 *Consulem tu* C H S, Venet. 1483. Juntin. Hervag. Faërn. Lambin. *Consulem tute* χ. *Consulem tum* Erfurt. T, Venet. 1450. Ald. Gruter. seqq. *cujus imperio* C T. *senatus auctoritate* C H S T χ, edd. ante Lambin. item Lall. et Orell. Paulo post *servaret* C H. Dein, *idemque in Italia* de Ernesti suspicione delevit Schutz. *is se in Italia* conj. amicus Ursini; *is neque in Italia* de Manutii conj. Lall. *itemque in Italia* conj. Lamb.—3 Cod. χ *vos aucturos . . . cum vos q. f. astricti*. Mox, *sed leges* C.—4 *Hæc omnia, Quæ lex, &c.* usque ad *aut, si ad nos, nihil ad hoc tempus,*

NOTE

vinciam, et Gabinio Syriam daturum, si a se ejici in exilium Ciceronem paterentur.

^e *Sororius adulter*] Clodius cum sorore incestum commiserat.

^f *Ex reipub. visceribus*] Ærarium publicum intelligit, unde pecuniam Clodius extraxit.

^g *Fracti fasces*] Vide superius, not.

^h *Ictus ipse*] Gabinus.

ⁱ *Deprehensus cum ferro*] Servus Clodii ad interficiendum Pompeium.

^k *Omnes omnium gentium partes*] Pompeius 1. ex Africa, 2. ex Europa, 3. ex Asia triumphavit. Vide Plin. VIII. 16.

¹ *Fœdere obstricti*] Privata pacatione tenebantur obstricti consules Clodio favere pro Cicerone ejiciento.

esse lex non videbatur, inusta per servos, incisa per vim, imposita per latrocinium, [p. 86.] sublato senatu, pulsus e foro bonis omnibus, capta republica contra omnes leges, nullo scripta more;^m hanc qui se metuere dicerent, hos consules,⁵ non dicam animi hominum, sed fasti ulli ferre possunt? Nam, si illam legem non putabatis,⁶ quæ erat (contra omnes leges) indemnati civis atque integri capitisⁿ bonorumque tribunicia proscriptio; hac tamen obstricti pactione^o tenebamini; quis vos non modo consules, sed liberos fuisse putet, quorum mens fuerit oppressa præmio, lingua astricta mercede? Sin illam vos soli legem putabatis;⁷ quisquam vos consules tunc fuisse, aut nunc esse consulares putet, qui ejus civitatis, in qua in principum numero vultis esse, non leges, non instituta, non mores,⁸ non jura noritis? 31. An, cum proficiscebamini paludati^p in provincias vel emtas,^q vel ereptas,^r consules vos quis-

cap. xxviii. § 68. desunt in T. *esse lex delet Schütz. videbatur justa χ. Ernesti conj. jussa.* Paulo post, *pulsis enim foro χ. nulla scripta* in eodem cod. *more* deest in Pith.—5 Ita Pith. Græv. Lall. Schütz. Orell. *hos* omitunt alii, etiam Faërn. et Lamb.—6 C H S, Ven. 1480. 1483. Lamb. 1584. Grut. Græv. *putabitis.*—7 Ita C H S χ, alii codd. et edd. fere omnes; *putabitis* Grut. et Ernesti errore typogr.—8 Grut. Græv. O iv. omittunt non

NOTÆ

^m *Nullo scripta more*] Moris erat, ut lex, quam ferri volebant tribuni, per trinundinum scripta populo proponeretur.

ⁿ *Integri capitis*] Integrum caput in jure dicitur, quod diminutum non est: diminutus autem quis capite dicitur, cum ordine ac jure sibi proprio movetur, in quo caput, sive numerum obtinebat.

^o *Obstricti pactione*] Macedoniam provinciam Pisoni, Syriam Gabinio, Clodius promiserat, si Cicero ejiceretur.

^p *Paludati*] Cum qui mittebantur in provinciam senatusconsulto, atque in ea imperium lege obtinnerant, tum vero aut sponte sua, aut senatuscon-

Delph. et Var. Clas.

sulto paludati exhibant, nuncupati^s prius votis in Capitolio pro republica. Tum paludamento, lictoribus, insignibusque imperii ceteris assumtis, recto itinere ibant ad urbis portam, ad quam veteri iustituto salutati, inde ut continuo, amicis officii causa aliquanto viæ spatio prosequentibus, ac bene ominantibus, in provinciam iter ingrediebantur. Paludamentum autem vestis imperatoria fuit, cocco, purpura, et auro distincta, qua consules et prætores in provinciam euntes amicti fuere. Vide Varr. de Ling. Lat. lib. vi.

^q *Vel emtas*] Suas provincias Piso et Gabinus a Clodio emerant, ea conditione, ut eum in perdendo Ci-

Cicero.

7 I I

quam putavit?⁹ Itaque, credo, si minus frequentia sua vestrum egressum ornando atque celebrando;^a at omnibus¹⁰ saltem bonis,^s ut consules, non tristissimis, ut hostes aut proditores, prosequerentur.

XIV. Tunc etiam, immanissimum ac foedissimum¹ monstrum! ausus es meum discessum illum, testem sceleris et crudelitatis tuæ, maledicti et contumeliæ loco ponere? Quo quidem tempore cepi, patres conscripti, fructum immortalis vestri in me et amoris et iudicii;^b qui non admurmuratione,² sed voce et clamore, abjecti hominis et semivivi furorem petulantiamque fregistis. 32. Tu luctum senatus,^u tu desiderium equestris ordinis,^x tu squalorem Italiæ, tu curiæ taciturnitatem^y annuam, tu silentium perpetuum iudiciorum ac fori, tu cetera illa^z in maledicti³ loco pones, quæ meus discessus reipublicæ vulnera inflixit? Qui si⁴ calamitosissimus fuisset; tamen misericordia dignior quam contumelia, et cum gloria potius esse

^a *Frequentando atque honestando.*

^b *Æstimationis.*

mores.—9 Ernesti conj. *putabat.*—10 Cod. χ *omnibus.* Deinde, *persequerentur* C H S.

CAP. XIV. 1 H *fetidissimum.*—2 Cod. χ *ad murmurationem.*—3 Lamb. *tu cetera illa maledicti.*—4 Quasi C H S χ . A verbis *tamen misericordia* incipit

NOTÆ

cerone adjuvantur.

^r *Vel ereptas*] Ereptæ sunt senatui illæ provinciæ, quia non tam senatus auctoritate, ad quem pertinebat provincias dare, quam improbitate Clodii illis consulibus decretæ sunt.

^s *Omnibus bonis*] Exeuntibus in provinciis consulibus fausta omnia civis et amici precabantur. At tantum abfuit, ut populus faustis precationibus quasi bonos consules, ut velut hostes et reip. proditores execrationibus eos prosequeretur.

^t *Admurmuratione*] Id est, tacito murmure, quod inter audientes sic excitatur, ut inde quid approbent, quid improbent, liceat conicere.

^u *Luctum senatus*] Senatus vestem mutandam pro exilio Ciceronis censuit, ut fit in luctu.

^x *Desiderium equestris ordinis*] Totus fere equester ordo cum Cicerone vestem mutavit.

^y *Curie taciturnitatem*] Placuit senatui, nihil in reip. decernere, nulla de re agere, nisi Cicero ab exilio revocaretur.

^z *Cetera illa, &c.*] Id est, cetera illa vulnera quæ meus discessus, &c. sunt enim illa omnia reipub. quidem vulnera, quæ discessus Ciceronis imposuit, sed agente, et feriente Pisonis consule. Sic interpretatur Hotomannus.

conjunctus, quam cum probro, putaretur; atque ille dolor meus duntaxat, vestrum quidem scelus ac dedecus haberetur: cum vero ⁵ (forsitan hoc, quod dicturus sum, mirabile auditu esse videatur; sed certe id dicam, quod sentio) cum tantis a vobis, patres conscripti, beneficiis affectus sim, tantis honoribus; non modo illam calamitatem esse non duco; sed, si quid mihi potest a republica esse sejunctum, quod vix potest; privatim ad meum nomen augendum, optandam duco mihi fuisse illam expetendamque fortunam. 33. Atque, ut tuum lætissimum diem cum tristissimo meo conferam, utrum tandem bono viro et sapienti optabilius putas, sic exire a patria,⁶ ut omnes sui cives salutem, incolumitatem, reditum precentur, quod mihi accidit; an, quod tibi proficiscenti evenit, ut omnes execrarentur, male precarentur, unam tibi illam viam et perpetuam esse velent? Mihi, medius fidius,^a in tanto omnium mortalium odio, justo præsertim et debito, quævis fuga⁷ potius, quam ulla provincia esset optatior.

xv. Sed perge porro: nam si illud meum turbulentissimum tempus profectionis ¹ tuo tranquillissimo præstat, quid conferam reliqua, quæ in te dedecoris plena fuerunt, in me dignitatis? 34. Me Kalendis Jan.^b qui dies post obitum occasumque nostrum ² reipublicæ primus illuxit, frequentis-

Fragm. cod. Vaticani.—5 Ita Erf. Pall. Vat. Ald. Grut. seqq. *tum vero* C H S χ, edd. ante Lamb. etiam Faërn. *tibi vero* Lamb. 1566. Paulo post, *tantisque honoribus* Vat. et Orell. Dein, *esse non dico* Vat. et H. *privatum ad meum n. a. optandum* χ. *dico* H.—6 Codd. Faëрни, Vat. Lamb. Orell. *exire e patria*. Actutum, *ut omnes ei sui* Lamb. in marg. ed. 1581. *Tum, proficiscenti in provinciam* cod. Faëрни, Vat. in marg. et Lamb. *male precarentur* desunt in H.—7 Erf. Franc. Pith. Vat. C H S χ *ejus fuga*; Junt. *ejusmodi fuga*. Vat. Taurin. cod. Faëрни, et Lamb. omittunt *potius*, probante Peyron. *potior* Erf. Franc.

CAP. xv. 1 Taurin. omittit *profectionis*. Actutum, *tuo tranquillissimo* C.—2 Taurin. *vestrum*, probante Peyron. Paulo post, *ac fortissimo* Vat. Taurin. Faërn. *populo Romano* desunt in codd. Faëрни, Vat. Taurin. et in edd. Faërn. Lamb. Orell. probante Garat. *populi Romani* legit Gulielm. ex uno cod. et

NOTE

^a *Medius fidius*] Vide Orat. pro ac de solenni religione retulit, nihil Milone § 77. ubi de ea voce plura. humanarum rerum sibi prius, quam

^b *Kalendis Jan.*] P. Lentulus, simul de Cicerone agendum judicavit.

simus senatus,^c concursu Italiae, referente clarissimo atque fortissimo viro, P. Lentulo, consentiente populo Romano, atque una voce revocavit: me idem senatus exteris nationibus,^d me legatis magistratibusque nostris auctoritate sua, consularibus literis, non, ut tu Insuber³ dicere ausus es, orbatum patria, sed ut senatus illo ipso tempore appellavit, civem conservatorem reipublicae, commendavit: ad meam unius salutem, senatus auxilium omnium civium cuncta ex Italia, qui rempublicam salvam esse vellent, consulis voce et literis implorandum putavit: [p. 87.] mei capitis servandi⁴ causa Romam uno tempore, quasi signo dato,^e Italia tota convenit:^f de mea salute, P. Lentuli, praestantissimi viri atque optimi consulis, Cn. Pompeii, clarissimi atque invictissimi civis, ceterorumque principum, celeberrimae⁵ et gratissimae conciones fuerunt. De me senatus ita decrevit, Cn. Pompeio auctore, et ejus sententiae principe,^{6g} ut, si quis impedisset reditum meum, in hostium

//////////

sic edidit Lall.—3 Ita conj. Turneb. Lamb. in marg. ed. 1584. Grut. et seqq. *insuper* habent C H S, Taurin. Erf. Faern. alii codd. et edd. ante Junt. *semper* Vat. *nuper* Junt. Lamb. 1566. Mox, *civem servatorem* Taurin. Vat. Lamb. 1566. *civem servatoremque* cod. Faerni. Deinde, *unius hominis salutem* Vat. Taurin. Faern. Lamb. *civium* omittunt Vat. Faern. Lamb.—4 Taurin. *conservandi*.—5 Ita Ald. Hervag. Grut. Græv. Schntz. *civilitatis celeberrimae* Taurin. Vat. Erf. C H S χ, alii codd. Rom. Venett. 1480. 1483. Junt. Faern. Lamb. Orell. *et gravissimae* Venet. 1480. Junt. Mannt. Steph. contra codd.—6 Cod. χ omittit *principe*. Pro *putaretur* C habet *poneretur*; Vat. et Lamb. *reputaretur*. Actutum, *hisque verbis* Taurin. Junt. *eisque verbis* cod. Faerni. Pro *ea de me* codd. Faerni, Vat. et Lamb. exhibent *eadem*. Deinde *restitutioque*

NOTÆ

^c *Frequentissimus senatus*] Affuerunt in Capitolio quadringenti et decem senatores, qui Ciceronem revocandum censuerunt.

^d *Exteris nationibus*] Plutarchus in Cicerone refert scripsisse senatum ut exteræ civitates laudarentur, quæ Ciceronem exceperant.

^e *Quasi signo dato*] Respicere videtur ad populi Romani morem, qui in maximis reipub. motibus vexilla e Capitolio proferebat, quorum altero purpureo pedites, altero cœruleo

equites ex agris, locisque finitimis convocabantur.

^f *Italia tota convenit*] Decrevit senatus, ut iis, qui ex tota Italia salutis M. Tullii causa convenerant, gratiæ agerentur.

^g *Sententiæ principe*] Princeps sententiæ dicitur, qui primus eam aperuit, quam pars maxima reliquorum sequitur. Censuit vero Pompeius Ciceronem tum senatus, tum populi auctoritate revocandum esse.

numero putaretur: iisque verbis ea de me senatus auctoritas declarata est, ut nemini sit triumphus honorificentius, quam mihi salus restitutioque perscripta.^c 35. De me, cum omnes magistratus promulgassent,^b præter unum prætorem,ⁱ a quo non fuit postulandum,^d fratrem inimici mei, præterque duos^{7k} de lapide emtos^l tribunos plebis, legem comitiis centuriatis^m tulit P. Lentulus consul de collegæ Q. Metelliⁿ sententia; quem mecum eadem respublica, quæ in tribunatu ejus disjunxerat, in consulatu, virtute optimi^o ac justissimi viri, sapientiaque, conjunxit. 36. Quæ lex^p quemadmodum accepta sit,⁸ quid me attinet dicere?^q ex vobis audio, nemini civi ullam, quo minus adesset, satis justam excusationem esse visam: nullis comitiis unquam,^r neque⁹ multitudinem hominum tantam, neque splendidi-

^c *Decreta.*

^d *Nihil fuit sperandum.*

-----

præscripta χ.—7 Schutz. *præterque duo*; χ *præterquam duos*. Mox, *tribunus H. plebis* omittunt Ascon. Arnisian. Taurin. C H S χ, Rom. Venet. 1483.—8 Taurin. *recepta, omisso sit*. Mox, *satis* omittunt Manut. Steph.—9 Ita Vat. cod. Faërn. Lamb. Schutz. Orell. *nec* C H S χ, Rom. Venet. 1480. 1483. Junt. *neque* omittunt Ald. Hervag. Grut. Græv. Oliv. *neque splendorem* codd.

NOTÆ

^b *Omnes magistratus promulgassent*] Promulgare aliud nihil est, quam legem per trinnndinum publice legendam populo proponere: tantum autem ad prætores et tribunos legem promulgare pertinuit.

ⁱ *Unum prætorem*] Appium Clodium, fratrem Pub. Clodii.

^k *Præterque duos*] Sextum Attilium Serranum, et Num. Quintium.

^l *De lapide emtos*] Id est, corruptos pecunia; alludit autem ad illos præcones, qui in lapide stantes, auctiones proclamabant; vel ad illos servos venalitos, qui in illo lapide insidebant.

^m *Comitiis centuriatis*] Comitia centuriata dicebantur, in quibus populus, in centum turmas divisus, suffragium ferebat.

ⁿ *Q. Metelli*] Metellus ille, affinis

Clodio, cum tribunus esset, legem tulit de revocando in Italiam Pompeio cum exercitu, sed huic obstitit Cicero consul. Inde exortæ inimicitiae.

^o *Virtute optimi*] Publius Servilius Metellum cum Cicerone adhuc exulante reconciliavit.

^p *Quæ lex*] Lex de suo reditu, quam tulit P. Lentulus. De ea fuse dictum est in Orat. pro Sextio.

^q *Quid me attinet dicere*] Certius de iis, quæ pro eo revocando facta sunt, dici ab aliis, quam ab eo potest, cum absens exularet.

^r *Nullis comitiis unquam*] Ex oratione Pro Domo sua constat 'nullis unquam comitiis Campum Martium tanta celebritate, tanto splendore omnis generis hominum, ætatum, ordinum, floruisse.'

orem fuisse: hoc certe video, quod indicant tabulæ publicæ,^s vos rogatores,^t vos diribitores,^{10 u} vos custodes^x fuisse tabularum: et, quod in honoribus vestrorum propinquorum non facitis, vel ætatis excusatione, vel honoris, id in salute mea, nullo rogante, vos vestra sponte fecistis.

XVI. 37. Confer nunc,^{1 a} Epicure noster, ex hara producte,^b non ex schola, confer, si audes, absentiam tuam cum mea. Obtinuisti provinciam^c consularem finibus iis, quos lex cupiditatis tuæ, non quos² lex generi tui^d pepigerat: nam, lege Cæsaris justissima atque optima, populi liberi^e plane et vere erant liberi: lege autem ea,^f quam nemo legem, præter te et collegam tuum, putavit, omnis erat tibi Achaia, Thessalia, Athenæ, cuncta Græcia addicta: habebas exercitum tantum, quantum tibi non se-

//////////

Faërne, H S, Rom. Venet. 1483. Lamb. probante Garat.—10 Ita Vat. Naug. Mannf. Steph. Faërn. Lamb. Lall. Schutz. Orell. *distributores* ceteri. Deinde, *tabellarum* Lall. e codd. et Orell.

CAP. XVI. 1 *Confer te nunc* Vat. ex ara H.—2 Cod. χ *quod l. c. t. non quod*. Paulo post, *erant* deest in Vat. et Lamb. *plane et vere erant liberi* de-

NOTÆ

^s *Tabulæ publicæ*] Referebantur in tabulas quæcumque gesta essent in comitiis; eæque, tanquam publicæ fidei instrumenta, asservabantur.

^t *Vos rogatores*] Rogatores appellat, qui Ciceronis reditum populum rogaverunt.

^u *Diribitores*] Diribitores dicuntur, qui tabulas distribuunt. Vide Orat. post Red. in Senat. § 27.

^x *Custodes*] Custodes sen observatores illi sunt, qui actiones notant, animadvertunt, quasque speculantur, ne quid fraudis admittatur in suffragiorum distributione.

^a *Confer nunc*] Nunc sum exilium cum Pisonis absentia confert.

^b *Ex hara producte*] ‘Ex hara productum’ proverbiali figura dicitur, Erasmo teste, si quid indoctum notetur. ‘Hara’ porro stabulum por-

corum est.

^c *Provinciam*] Consularis provincia dicebatur, quæ consulibus decernebatur, qualis tum fuit Macedonia.

^d *Generi tui*] Pisonis Cæsar gener fuit; nam filiam ejus Calpurniam uxorem acceperat.

^e *Populi liberi*] Tulit C. Julius Cæsar consul cum Bibulo anno urbis conditæ 693. ut Achaia, Thessalia, cuncta Græcia, liberæ essent, neque magistratibus populi Romani jus dicere liceret.

^f *Lege autem ea*] Tulit legem Clodius tribunus plebis, ut Gabinio Syria, Babylon, Persæ; Pisoni Macedonia, Achaia, Thessalia, Græcia, omnisque Bœotia proconsulari imperio mandaretur; iisque cum exercitu in eas provincias iturus pecunia ex ærario attribueretur.

natus aut populus Romanus dederat, sed quantum tua libido conscripserat: ærarium exhauseras. 38. Quas res gessisti in imperio,³ exercitu, provincia consulari? quas res gesserit, quæro: qui, ut venit, statim . . . (nondum commemoro rapinas, nondum exactas pecunias, non captas, non imperatas, non neces sociorum,^h non cædem hospitem,ⁱ non perfidiam, non immanitatem, non scelera prædico: mox, si videbitur, ut cum fure, ut cum sacrilego, ut cum sicario, disputabo; nunc meam spoliatam fortunam conferam cum florente fortuna imperatoris^k.) Quis unquam provinciam cum exercitu obtinuit, qui nullas ad senatum literas miserit? tantam vero provinciam cum tanto exercitu, Macedoniam præsertim, quæ tantis barbarorum⁴ gentibus attingitur,^l ut semper Macedonicis imperatoribus iidem fines provinciæ fuerint, qui gladiatorum^m atque pilorum:ⁿ ex qua

sunt in χ . Idem cod. *Thessaliæ*.—3 Codd. Faërne, Vat. Lamb. *gessisti imperio*. Verba, *gessisti in i. e. p. consulari*, desunt in χ . Verba, *qui ut venit statim*, unci inclusit Schutz. Post hæc multa de Pisonis facinoribus desiderari demonstratum ivit Lagomarsinius. Mox, *non exactas* Vat. Faërn. Lamb. *captas* omittit χ . *non cædes* Vat. Deinde, *ut cum sacrilego, cum sicario* C H S. *despoliatam* χ . *conferam* deest in H.—4 C *barbarorum*. Codd. Faërne, Vat. item Lamb. 1566. habent *quam tantæ barbarorum gentes attingunt*. Actutum, *ut s. Macedonicis* H S χ , et plerique ante Faërn. et Lamb. qui *Macedonicis* dederunt e Vat. et Venet. 1480. Tum, *qui gladiatorum* C H S. Pro consu-

NOTÆ

³ *Imperio*] Imperium jus fuit habendi exercitum, gerendi bellum, et totam rem bellicam administrandi, ut testatur Sigonius de Antiquo Jure Provinc. II. 6.

^h *Non neces sociorum*] Rabocentum, principem Bessicæ gentis, trecentis talentis Piso, regi Cotto cum aliis legatis venditum, securi percussit. De hoc inferius.

ⁱ *Cædem hospitem*] Platorem suum hospitem apertis venis mori imperavit.

^k *Imperatoris*] Pisonem ironice imperatorem nominat.

^l *Barbarorum gentibus attingitur*]

Macedoniam a Septemtrione Thracæ finitimam habent, qui teste Herodoto post Indos numerosissimi sunt populi, et Thucydide, longe cædibus omnium deditissimæ.

^m *Qui gladiatorum*] Vult indicare, quod Macedonia, ab eo tempore, quo in eam Romani imperatores missi sunt, non aliis limitibus, quam eorum armis circumscripta fuit.

ⁿ *Pilorum*] Pilum genus quoddam armorum fuit quod ut hostile, ad medium usque quadratum erat, et quod ferro quadrato præfigebatur. Vide Lips. de Milit. Rom.

aliquot prætorio imperio, consulari quidem nemo rediit, qui incolumis^a fuerit, qui non triumpharit.⁵ Est hoc novum: multo illud magis: appellatus est hic vulturius^o illius provinciæ (si Diis placet^p) imperator. XVII. 39. Ne tum¹ quidem, Paule noster,^q tabulas Romam cum laurea mittere audebas? Misi, inquit. Quis unquam² recitavit? quis, ut recitarentur, postulavit? nihil enim mea refert, utrum tu, conscientia oppressus scelerum tuorum, nihil unquam ausus sis scribere ad eum ordinem,^r quem despexeras, quem afflixeras, quem deleveras, an amici tui tabulas abdiderint,^s [p. 88.] iidemque silentio suo temeritatem atque audaciam tuam condemnarint. Atque haud scio, an malim^t te videri nullo pudore³ fuisse in literis mittendis, amicos tuos plus habuisse et pudoris et consilii, quam aut

^a *Indemnatus.*

lari, quod servant codd. Faërne, Vat. Lamb. seqq. *consularis* habent C H S χ, Venet. 1480. al. vet. *redit* C H S χ.—5 Codd. Faërne, Venet. Lamb. 1566. Lall. Orell. *quā triumphavit*.

CAP. XVII. 1 *Ne tu* C H S χ. *tabellas cum laurea Romam* Ascon. Lamb. in marg. 1584. Lall. e codd. probante Garat. *Pro Misi* C H χ habent *mihī*.—2 *Quis inquam* χ. *nihil enim jam mea refert* C S χ, Venet. 1480. 1483. Lamb. *nihil enim non mea refert* H. *nihil enim mea jam refert* codd. Faërne, Vat. Orell. *utrum tua* C H S χ. Paulo post, *quem desperasses* χ. *tui tabellas* Vat. Faërn. Lamb. Lall. Orell. *abdiderunt* C H S χ. *condemnarunt* H.—3 Cod. χ *ullo pudore*. Mox, *an amicos tuos* Vat. edd. ante Lamb. item Faërn. Grut. Græv. Orell. *et amicos tuos* conj. Lamb. *an de Grævii conjectura delerunt* Ernesti

NOTÆ

^o *Vulturius*] *Vulturium* Cicero Pisonem invidioso vocabulo nominat, quasi rapacem, et illius provinciæ direptorem, sumta a vulture metaphora, ave rapacissima.

^p *Si Diis placet*] *Ironia*.

^q *Paule noster*] L. Paulus de Macedonia triumphavit iterum consul anno urbis conditæ 585. qui literas laureatas, seu lauro involutas, miserat ad senatum.

^r *Ad eum ordinem*] *Ad senatum*.

^s *Tabulas abdiderint*] *Mittebantur ad amicos literæ, quas tum vel ab-*

debant, si ita visum esset, aut perferiebant ad senatum, ubi legebantur.

^t *Atque haud scio, an malim*] Sic hujus orationis sensus dilemmate explicatur: *Literæ tuæ vel sunt missæ, vel non missæ; si missæ sunt, multos eas damnavisse oportuit; si non sunt missæ, in causa fuit scelerum tuorum conscientia. Ejusdem igitur sceleris est, aut impudentem te in literis mittendis fuisse, aut pudentem in suppressendis.*

te videri pudentiozem fuisse quam soles, aut tuum factum non esse condemnatum iudicio amicorum. 40. Quodsi non tuis nefariis in hunc ordinem contumeliis in perpetuum tibi curiam præclusisses; ^b quid tandem erat actum aut gestum in illa provincia,⁴ de quo ad senatum cum gratulatione aliqua scribi abs te oporteret? vexatio Macedoniae? an oppidorum turpis amissio? an sociorum direptio? an agrorum depopulatio? an munitio Thessalonicae?^u an obsessio militaris viae? an exercitus nostri interitus, ferro,⁵ fame, frigore, pestilentia? Tu vero, qui ad senatum nihil scripseris, ut in urbe nequior inventus es, quam Gabinius, sic in provincia paulo tamen, quam ille, demissior. 41. Nam ille gurges atque helluo, natus abdomini suo,⁶ ^x non laudi atque gloriae, cum equites Romanos in provincia, cum publicanos,⁷ nobiscum et voluntate et dignitate conjunctos,^z omnes fortunis, multos fama vitaeque privasset; cum egisset aliud nihil in illo exercitu,⁷ nisi ut urbes depopularetur, agros vastaret, exhauriret domos, ausus est (quid enim ille non auderet?) a senatu supplicationem ^a per literas postulare. XVIII. O Dii immortales! tune etiam,¹ atque adeo vos, geminae voragines scopulique reipublicae, vos meam fortunam deprimitis? vestram extollitis? cum de me ea

^b Alienasset a te senatum.

//////////

et Schntz. plus habuisse pudoris Vat. prudentiozem H χ.—4 Vat. Faërn. Lamb. in marg. 1584. in illa provincia; unde in illa tua provincia conj. Orell. Mox, Macedonia C.—5 Idem cod. in te [lacuna] ferro.—6 Idem cod. natus [lacuna] suo. Voc. abdomini deest etiam in χ. laudi et gloriae Faërn. et dignitate desunt in χ.—7 Vat. Faërn. Lamb. Orell. nihil illo exercitu, probante Garat. Idem mox, non audeat.

NOTÆ

^a Thessalonicae] Vide Orat. de Provinciis Consul. § 4.

^x Natus abdomini suo] Nati abdomini dicuntur, qui voluptatibus irretiti sese in omnem libidinem effundunt.

⁷ Publicanos] De iis sæpius dictum in orat.

^z Nobiscum et voluntate et dignitate

conjunctos] Cicero consul publicanos, qui omnes ex equitibus assumebantur, cum senatoribus dissentientes conciliavit.

^a Supplicationem] Id est, preces publicas, quæ in ejus gratiam Diis immortalibus fierent, quasi rem bene gessisset.

senatusconsulta absente facta sint,² eæ conciones habitæ, is motus fuerit municipiorum^b et coloniarum omnium, ea decreta publicanorum, ea collegiorum, ea denique generum ordinumque omnium, quæ ego non modo³ optare nunquam auderem, sed cogitare non possem: vos autem sempiternas fœdissimæ turpitudinis notas subieritis. 42. An ego, si te et Gabinium cruci suffixos⁴ viderem, majore afficerer lætitiâ ex corporis vestri laceratione, quam afficior ex famæ? Nullum est⁵ supplicium putandum, quo affici casu aliquo etiam boni viri fortesque possunt. Atque hoc quidem etiam isti tui dicunt voluptarii Græci:^c quos utinam ita audires, ut erant audiendi! nunquam te in tot flagitia ingurgitasses. Verum audis in præsepibus;^d audis in stupris; audis in cibo et vino. Sed dicunt isti⁶ ipsi, qui mala dolore, bona voluptate definiunt, sapientem, etiamsi in Phalaridis tauro^e inclusus, succensis ignibus torreatur, dicturum tamen, suave illud esse, seque⁷ ne tantulum quidem commoveri: tantam virtutis esse vim voluerunt, ut non posset unquam esse vir bonus non beatus. 43. Quæ est igitur pœna? quod supplicium? Id mea sententia, quod accidere nemini potest, nisi nocenti; suscepta

CAP. XVIII. 1 Pith. C H S *tunc etiam*.—2 C H S χ *facta sunt*. C H *hæ conc.*—3 Codd. Fæрни, Vat. et Lamb. in marg. ed. 1584. *quæ non modo ego*. Mox, *fœdissimas t. notas* χ .—4 H S *fixos*. Pro *ex famæ*, quod habent codd. Fæрни, Vat. alii codd. Lamb. Græv. Schutz. Orell. *ex infamia* legitur in ceteris.—5 *Nullum esse* C H S χ . *viri* deest in iisdem codd. *fortesque possent* C.—6 Ald. et al. ante Lamb. omittunt *isti*.—7 Ita Vat. Fæرن. Lamb. seqq. *seseque* edd. vett. Pro *ne* χ habet *ut*. Mox, *vim*

NOTÆ

^b *Municipiorum*] Municipia ea hominum genera dicuntur, qui cum Roman venissent neque cives Romani essent, participes tamen fuerunt omnium rerum ad munus fungendum una cum Rom. præterquam de suffragio ferendo, aut magistratu capiendo.

^c *Voluptarii Græci*] Intelligit philosophos illos, aut certe Epicureos, qui summum bonum in voluptate po-

nebant.

^d *In præsepibus*] Per præsepia hic intelligit lpanaria et popinas, ubi porcorum instar voluptuosi homines obscœnis se vitis immergunt.

^e *Phalaridis tauro*] Phalaris, Agrigentorum tyrannus, in tauro æneo, quem ei Perillus quidam ædificaverat, novo supplicii genere sotes concremabat.

fraus,^f impedita et oppressa mens conscientia,^g bonorum omnium odium, nota justī^g senatus, amissio dignitatis. XIX. Nec mihi ille M. Regulus,^h quem Carthaginenses, resectis palpebris, illigatum in machina, vigilando necaverunt, supplicio videtur affectus; nec C. Marius,ⁱ quem Italia servata ab illo, demersum^k in Minturnensium^l paludibus, Africa^l devicta ab eodem, expulsus et naufragus vidit: fortunæ enim ista tela sunt, non culpæ; supplicium autem est pœna peccati: neque vero ego, si unquam vobis mala precarer, quod sæpe feci, (in quo Dii immortales meas preces audiverunt) morbum, aut mortem, aut cruciatum precarer. Thyestea^m ista execratio est,ⁿ poëtæ,ⁿ vulgi animos, non sapientum, moventis:

‘ Ut tu naufragus expulsus, uspiam saxis fixus asperis,
Evisceratus latere penderes (ut ait ille) saxa spargens
tabo,
Sanie, sanguine atro.’ . . .

esse . . . esse unquam codd. Faëni, Vat. et ed. Orell.—8 Codd. Faëni, Vat. et Lamb. omittunt conscientia, et mox omnium. Deinde, nota justa senatus Vat. Schütz. Orell. probante Garat. non jussu senatus Erf. Pith. nota iniusta a senatu conj. Faëni. satis ingeniose, inquit Lamb. amissitudo dignitatis C.

CAP. XIX. 1 Mintunensium C. Mox, et naufragium vidit χ.—2 Codd. Faëni, et Vat. est ista execratio. Iidem codd. cum Venett. 1480. 1483. Junt.

NOTÆ

^f *Suscepta fraus*] Suscipere fraudem, et scelus animo concipere, quod dignum pœna sit.

^g *Nota justī [nota iniusta]* Iniusta nota dicitur, quæ infamiam notat.

^h *M. Regulus*] M. Regulus captus a Pœnis, legatus de permutandis captivis Romam missus, data fide, ut si non impetrasset, rediret; permutatorem illam in senatu dissuasit, et invitis liberis et uxore, reversus, a Carthaginensibus in muscipulam aculeis undequaque munitam connectus est. Vide Cic. Paradoxa.

ⁱ *C. Marius*] Septies consul fuit

Marius: magnis motibus sæpe rempublicam liberavit; ac demum, ut Sullæ victoris sævitiam evitaret, mortem sibi properavit.

^k *Demersum*] Cum Sullam Marius fugeret, delituit in Minturnensium paludibus, ut mortem evitaret.

^l *Africa*] Cum trajecisset in Africam Marius, pauperem vitam in tugurio ruinarum Carthaginensium toleravit.

^m *Thyestea*] Thyestes Pelopis filius fuit.

ⁿ *Poëtæ*] Ennius hæc carmina conscripsit.

44. Non ferrem omnino moleste, si ita accidisset: sed id tamen esset humanum.^c [p. 89.] M. Marcellus,^o qui ter consul fuit, summa virtute, pietate, gloria militari, periit in mari: qui tamen ob virtutem gloriæ laude vivit:³ in fortuna quadam est illa mors, non in pœna, putanda. Quæ est igitur pœna? quod supplicium? quæ saxa? ^p quæ cruces? ^q Ecce, duo duces ^r in provinciis populi Romani habere exercitus, appellari imperatores: horum alterum sic fuisse infirmatum conscientia scelerum et fraudum suarum, ut ex ea provincia, quæ fuerit ex omnibus una maxime triumphalis, nullas sit ad senatum literas mittere ausus. Ex qua provincia modo vir omni dignitate ornatissimus, L. Torquatus, magnis rebus gestis, me referente,^s ab senatu ⁵ imperator est appellatus; unde his paucis annis Cn. Dolabellæ,^t C. Curionis,^u M. Luculli^x justissimos triumphos^y vidimus; ex ea, te imperatore, nuntius ad senatum

^c *Posset accidere omnibus hominibus.*

sapientium.—3 Faërn. et Lamb. e Vat. *in gloria et laude*; Ascon. Hervag. Manut. Steph. Orell. *gloria et laude*, probante Garat. *quædam est C H S χ. non pœna* in iisdem, Rom. Venet. 1483. *importuna quædam est illa mors non pœna* conj. Manut.—4 *Ecce duos duces C H S χ. Esse duos duces* codd. Faërnii, Vat. Lamb. *Esse duo duces* Orell. Paulo post, *sic fuisse infrænatum* Vat. et Orell. *ex ante omnibus* omittit Vat. Deinde, *nullam sit ad s. literam* Vat. Faërn. Lamb. Orell.—5 Ita de Manutii conj. Ernesti, Schutz. et Orell. *me*

NOTE

^o *M. Marcellus*] Marcellus ille nepos ejus fuit, qui bello Punico secundo Syracusas vicit, et quinque consulatus adeptus est. Hic autem Marcellus naufragio ad ipsam Africam periit, paulo ante cæptum bellum Punicum tertium.

^p *Quæ saxa*] Homines liberi, qui aliquo insigni crimine rei habebantur, e saxo Tarpeio dejiciebantur.

^q *Quæ cruces*] Servi rei in crucem agebantur.

^r *Duo duces*] Gabinium et Pisonem.

^s *Me referente*] Cum consul erat

Cicero, retulit ad senatum, ut imperatoris nomine Torquatus ille ornaretur, quo jam fuerat ab exercitu decoratus.

^t *Cn. Dolabellæ*] Cn. Dolabella dicitur a Gellio Asiæ proconsul fuisse.

^u *C. Curionis*] C. Curio filius fuit Curionis tribuni pleb. Is semper Cæsaris partes secutus est, vir luxu et audacia singulari.

^x *M. Luculli*] M. Lucullus de Macedonia triumphavit.

^y *Justissimos triumphos*] Ut justus triumphus haberetur, requisitum fuit,

allatus est nullus. Ab altero^a allatæ literæ, recitatæ; relatum ad senatum. 45. Dii immortales! idne ego optarem,⁶ ut inimicus meus, ea, qua nemo unquam, ignominia notaretur? ut senatus is, qui in eam jam benignitatis consuetudinem venit, ut eos, qui bene rempublicam gesserint, novis honoribus afficiat, et numero dierum,^a et genere verborum; hujus unius^b literis nuntiantibus non crederet? postulantis denegaret? xx. His ego rebus pascor, his delector, his perfruo: quod de vobis hic ordo opinatur non secus, ac de teterrimis¹ hostibus; quod vos equites Romani, quod ceteri ordines, quod cuncta civitas odit; quod nemo bonus, nemo denique civis est, qui modo se civem esse meminerit, qui vos non oculis fugiat, auribus respuat, animo aspernetur, recordatione denique ipsa² consulatus vestri perhorrescat. 46. Hæc ego semper de vobis expetivi, hæc optavi, hæc precatus sum. Plura etiam acciderunt, quam vellem: nam, ut amitteretis exercitum, nunquam, mehercule,³ optavi: illud etiam accidit præter optatum meum, sed valde ex voluntate; mihi enim non venerat in mentem, furorem et insaniam optare vobis, in quam incidistis. Atqui fuit optandum: me tamen fugerat, Deorum immortalium has esse in impios et consceleratos pœnas certissimas constitutas.⁴ Nolite enim putare,⁵ patres con-

referente, absens codd. et ceteræ edd.—6 Garat. conj. *idne ego optaram?* Ernesti suspic. *quidni ego optarem?* refutavit Schutz. Paulo post, *jam* omitunt Vat. Faërn. Lamb. *remp. gesserunt* χ. *non crederent* C.

CAP. XX. 1 H χ *de deterrimis*; Erf. *de acerrimis*.—2 Erf. *recordationem denique ipsam*.—3 Vat. Faërn. Lamb. *hercule*. Mox, *mihi enim nunquam* Vat. Faërn. Orell. *non* omitunt C H S χ. *Aetutum, veniret* Vat. Erf. Pith. Faërn. Lamb. Orell.—4 Vat. et Faërn. *omitunt constitutas*, non improbante Garat. si legatur, *has in...esse certissimas*.—5 Vat. *ita putare*. Mox, *homines* deest

NOTE

ut 1. rem snis auspiciis in provincia gessissent; 2. ut auctum esset imperium, non recuperatum; 3. ut saltem quinque hostium millia fusa essent; 4. ut de hostibus, non de civibus, esset relata victoria.

^a *Ab altero*] Gabinio.

^a *Et numero dierum*] Indictæ sunt primo supplicationes ad Deorum plevinaria per unum diem; deinde per duos; postremo per tres, quatuor, quinque, et plures etiam, quin et per quinquaginta.

^b *Hujus unius*] Gabinii.

scripti, ut in scena videtis, homines consceleratos impulsu Deorum terri Furiarum tædis ardentibus. Sua quemque fraus,⁶ suum facinus, suum scelus, sua audacia de sanitate ac mente deturbat: hæ sunt impiorum furia, hæ flammæ, hæ faces. 47. Ego te non vecordem, non furiosum, non mente captum, non tragico illo Oreste^c aut Athamante^d dementiorem putem, qui sis ausus primum facere^e (nam id est caput^d), deinde paulo ante, Torquato, gravissimo et sanctissimo viro, premente,^f confiteri, te provinciam Macedoniam, in quam tantum exercitum transportasses, sine ullo milite⁷ reliquisse? Mitto de amissa maxima parte exercitus: sit hoc infelicitatis tuæ. Dimittendi vero exercitus quam potes afferre causam? quam potestatem habuisti? quam legem? quod senatusconsultum? quod jus? quod exemplum? Quid est aliud furere, nisi non⁸ cognoscere homines, non cognoscere leges, non senatum, non civitatem? Cruentare^f corpus suum?⁹ major hæc est vitæ, famæ, salutis suæ vulneratio. 48. Si familiam¹⁰ tuam dimisisses,^g quod ad neminem, nisi ad ipsum te, pertineret,

^d *Præcipuum.*^e *Urgente.*

in χ . Pro *Furiarum* Vat. habet *furialibus*.—6 *Sua quæque fraus* C H S χ . Pro *deturbat* χ exhibet *perturbat*.—7 C *sine uno milite*.—8 Taurin. Vat. Pall. Gruteri, Venet. 1480. Færn. Grut. Græv. Orell. *furere, non*, omisso *nisi*, quod exhibent C H S χ , et pleræque edd. ante Lamb.—9 Vat. Færn. Lamb. Orell. *corpus suum leve est*, deleta interrogationis nota. Pro *major* C habet *micior*.—10 *Quam si familiam* C H S. *Quæ si fam.* χ . *pertinet* in eodem cod. tui omittunt Taurin. Vat. Færn. Lamb. Orell. probante Garat. Mox, *præsidium tu reipublicæ, c. p. injussu populi Romani* Orell. e codd. Vat. et Taurin.

NOTÆ

^c *Oreste*] Orestes Agamemnonis et Clytemnæstræ filius fuit. Is matrem interfecit, et in pœnam sceleris furiis agitatus est.

^d *Athamante*] Athamas rex Thebanorum fuit, qui duos filios ex Nephele uxore suscepit, quos accusationibus novercæ oppressos abire compulit. Hinc irata Juno Furias in Athamantem immisit.

^e *Primum facere*] Primo Piso dimisit exercitum, et sine ullo milite provinciam suam Macedoniam reliquit.

^f *Cruentare*] Ostendit quod cruentare corpus suum furiosi quidem hominis sit, sed furiosi magis in suam famam, quam in corpus sævire.

^g *Familiam dimisisses*] Intelligit servos, et argumento a minori uti-

amici te tui constringendum^h putarent: præsidium tu populi Romani, custodiam provinciæ, injussu populi senatusque, dimisisses, si tuæ mentis compos fuisses? XXI. [p. 90.] Ecce tibi alter,ⁱ effusa jam maxima præda, quam ex fortunis publicanorum,^k ex agris^l urbibusque sociorum exhausserat, cum partim ejus prædæ^l profundæ libidines devorassent, partim nova quædam et inaudita luxuries, partim etiam in illis locis, ubi omnia diripuit, emtiones, partim permutationes ad hunc Tusculanum montem^m exstruendum; cum jam egeret, cum illa ejus immensa et intolerabilisⁿ ædificatio constitisset; se ipsum, fasces suos, exercitum populi Romani, numen interdictumque^f Deorumⁿ immortalium, responsa sacerdotum,^o auctoritatem senatus, jussa populi,³ nomen ac dignitatem imperii, regi Ægyptio^p vendidit. 49. Cum fines provinciæ tantos ha-

f Prohibitionem.

//////////

CAP. XXI. 1 Taurin. et Orell. *quam ex agris.* Mox, *partem ejus prædam* C S X. *partem ejus prædæ* codd. Faërnii. Tum, *omnes diripuit* Erf. *partim permutationes* omittit Taurin. Deinde, *Tusc. in monte* montem cod. Manut. et sic Schütz. de conj. Pith. *Tusculani in monte* montem Erf. unde *Tusculani in monte* montem Orell. *Tusculani* [lacuna] *montem* Vat. *Tusculani montem*, sine lacuna Taurin. Faërn. Lamb. Denique, *cum jam egeret* accesserunt e Vat. Taurin. in Lamb. et seqq. desunt in C H S, et edd. antiq.—2 Vat. Taurin. Faërn. Lamb. Orell. *intermissa intolerabilis*; Venet. 1480. *inmissa intolerabilis*; H et Junt.

NOTÆ

tur; nam si furor est servos suos, longe major est totum exercitum dimittere.

^h *Constringendum*] Ait quod Pisonis bonis a prætore interdendum esset, et illi constituendus curator ex amicorum sententia.

ⁱ *Ecce tibi alter*] Jam aggreditur Gabinium, qui alio furoris genere correptus videtur, pecuniis profundendis ad suas libidines satiandas.

^k *Fortunis publicanorum*] Vide Orat. de Provinc. Consul. § 10. et 11.

^l *Partim ejus prædæ*] Significat eas pecunias partim in libidinibus consumsisse, &c. sæpe autem *partim* cum genitivo ponitur.

^m *Ad hunc Tusculanum montem*] Gabinus exstruxit villam tam excelsam in Tusculano agro, ut monti potius alteri, quam villæ similis videretur.

ⁿ *Numen, interdictumque Deorum*] In Sibyllinis oraculis scriptum erat, ne unquam ad regem Ægypti exercitus subsidii causa mitteretur. Luc. lib. viii.

^o *Responsa sacerdotum*] Illos sacerdotes, seu haruspices intelligere hic videtur Cicero, qui ea de re juxta oraculi responsum consulti sunt.

^p *Regi Ægyptio*] Ptolemæus, pulsus a suis, Romam, contra suos auxilium a senatu populoque Romano petiturus, venerat; quod cum non

beret, quantos voluerat, quantos optaverat,⁴ quantos mei capitis pretio periculoque emerat; his se tenere non potuit: exercitum eduxit ex Syria. Qui licuit extra provinciam?⁹ Tribuit se⁵ mercenarium^r comitem regi Alexandrino. Quid hoc turpius? In Ægyptum venit: signa contulit⁸ cum Alexandrinis. Quando hoc bellum, aut hic ordo,⁸ aut populus susceperat? Cepit Alexandriam. Quid aliud expectamus a furore ejus, nisi ut ad senatum tantis de rebus gestis literas mittat? 50. Hic si mentis esset suæ,^h nisi pœnas patriæ Diisque immortalibus eas, quæ gravissimæ sunt, furore atque insania penderet; ausus esset (mitto, exire de provincia) educere exercitum, bellum sua sponte gerere, in regnum^t injussu populi aut senatus⁶ accedere? quæ cum plurimæ leges veteres, tum lex Cornelia majestatis,^u Julia de pecuniis^x repetundis, planissime vetant. Sed hæc omitto. Ille, si non acerrime fureret, auderet,⁷ quam provinciam P. Lentulus,ⁱ^y amicis-

⁸ Dimicavit.^h Compos mentis.ⁱ Auderet sumere sibi provinciam quam Lentulus, &c.

immensa intolerabilis.—3 Taurin. et Junt. *populi Romani.*—4 Orell. e cod. Taurin. *optarat.* Mox, *pretio mei capitis* Vat. Faërn. Lamb. Orell. *pretio mei capitis* etiam Taurin. *iis se, &c.* Orell. e Taurin. *his deest* in Faërn. Deinde, *duxit e Syria* χ.—5 *Præbuisse* Vat. *Præbuit se* Taurin. Faërn. Lamb. Orell. *regi Alexandro* C S χ.—6 Taurin. *populi Romani aut senatus;* Vat. Faërn. Lamb. Orell. *populi ac senatus.* Statim, *majestatis Cornelia* Taurin. *Julie* χ. *planissime vetat* Vat. Taurin.—7 Ita codd. et edd. fere omnes; *audiret* Grut.

NOTE

obtinuisset, Gabinium corrupit pecunia, a quo in regnum restitutus est.

⁹ *Qui licuit extra provinciam*] Non fas erat proconsulibus esse extra suas provincias.

^r *Mercenarium*] Ab eo rege Ptolemæo pecunia corruptus fuerat, ut ei opem contra Alexandrinos ferret.

⁸ *Aut hic ordo*] Penes senatum fuit belli suscipiendi auctoritas.

^t *In regnum*] In externum regnum, sine potestate senatus, ire non potuit.

^u *Lex Cornelia majestatis*] Tulit legem Cornelius Sulla, ne qui cum imperio provincias obtinerent, populi senatusve injussu exercitum de provincia deportarent, bellumve sua sponte gererent.

^x *Julia de pecuniis*] Caius Julius Cæsar tulit, ne cui, qui in provincia cum potestate imperiove esset, pecuniam capere, conciliare liceret; extra quam, si ad templum, monumentumque capiat.

^y *Lentulus*] Lentulus Spinther in sortitione provinciam Ciliciam obti-

simus huic ordini, cum et auctoritate senatus, et sorte haberet, interposita religione, sine ulla dubitatione deposuisset,² eam sibi asciscere,³ cum, etiamsi religio non impediret, mos majorum tamen, et exempla, et gravissimæ legum pœnæ vetarent ?

XXII. 51. Sed,¹ quoniam fortunarum contentionem^a facere cœpimus; de reditu Gabinii omittamus: quem etsi sibi ipse præcidit, ego tamen, os^b ut videam hominis, exspecto. Tuum, si placet, reditum cum meo conferamus. Ac meus² quidem is fuit, ut a Brundisio^a usque Romam agmen perpetuum totius Italiæ viderem: neque enim regio fuit ulla, neque municipium,^b neque præfectura,^c aut colonia,^d ex qua non publice ad me venerint gratulatum. Quid dicam adventus meos? quid effusiones hominum ex oppi-

^a *Comparisonem.*

^b *Impudentiam.*

—8 Ita Vat. Erf. Græv. Schutz. Orell. *sibi tum asciscere* reliqui, etiam Faërn. et Lamb.

CAP. XXII. 1 *Et* Vat. Faërn. Lamb. *de reditu Gabini* C S. *sibi ipsi præcidit* Grut. solus: *sibi ipse præcidit* C S χ.—2 Ita Vat. Faërn. Lamb. Orell. *At meus* Junt. aliæque edd. ante Lamb. *e Brundisio* Vat. Faërn. Lamb. *Italiæ viderit* iidem codd. *It. viderim* conj. Garat. Statim, *ulla fuit* Faërn. nec

NOTÆ

nuit, qua obtenta, a senatu jussus est reducere Ptolemæum in Ægyptum, quæ Ciliciæ erat proxima.

² *Sine ulla dubitatione deposuisset*] Cum Lentulus ille intellexit, vetari Sibyllinis oraculis, ne rex Ægyptius in regnum a Romanis restitueretur, hoc munus recusavit.

³ *Brundisio*] Brundisium urbs est Calabriae, ad mare Adriaticum sita, via Appia eo usque perducta, et portu celebris, unde in Græciam olim Romani frequentissime trajiciebant.

^b *Municipium*] Municipium id hominum genus dicitur, qui cum Romam venissent, neque cives Romæ essent; participes tamen fuerunt omnium rerum ad munus fungendum

una cum Romanis civibus, præterquam de suffragio ferendo, aut magistratu capiendo.

^c *Præfectura*] Præfecturæ oppida dicebantur, quorum incolæ cives Romani erant: hoc tamen a municipiis differebant, quod non suis legibus utebantur, nec illos e suo corpore magistratus, ut coloni, creare poterant; sed a magistratibus, qui ab urbe quotannis mittebantur, Romanis legibus regebantur. Ii magistratus præfecti dicebantur, unde nomen præfecturæ.

^d *Colonia*] Colonia oppidum fuit, quo populus Romanus cives suos ad incolendum deduxit.

dis? quid concursum³ ex agris patrumfamilias cum conjugibus ac liberis? quid eos dies, qui, quasi Deorum immortalium festi atque solennes, sunt⁴ adventu meo redituque celebrati? 52. Unus ille dies mihi quidem immortalitatis instar fuit, quo in patriam redii, cum senatum egressum^e vidi, populumque Romanum⁵ universum, cum mihi ipsa Roma, prope convulsa sedibus suis, ad complectendum conservatorem suum procedere visa est: quæ me ita accepit, ut non modo omnium generum, ætatum, ordinum omnes viri ac mulieres, omnis fortunæ ac loci, sed etiam mœnia ipsa viderentur et tecta urbis ac templa lætari. Me consequentibus diebus in ea ipsa domo, qua tu me expuleras, quam expilaras, quam incenderas, pontifices, consules, patres conscripti collocaverunt;⁶ mihi que (quod ante me nemini)^f pecunia publica ædificandam domum censuerunt.

53. Habes redditum meum. Confer nunc vicissim tuum, quandoquidem, amisso exercitu, nihil incolume domum, præter os illud pristinum tuum,⁷ retulisti: qui primum, qua veneris cum laureatis tuis lictoribus,^g quis scit? quos tum mæandros,^h dum omnes solitudines persequeris, quæ diverticula flexionesque quæsisti? quod te municipium vidit? quis amicus invitavit? quis hospes aspex-

municip. Vat. et Orell. *ad me publice venerint* Vat. Faërn.—3 C H S χ. et Junt. *occursum*; Orell. e Vat. *concursum*.—4 Vat. Erf. Franc. ed. 1472. Venet. 1480. Junt. Faërn. Lamb. Orell. *apud omnes sunt*; Græv. et Schütz. *sunt apud omnes*.—5 *Romanum* omittit Vat. Paulo post, *progredi visa est* Vat. Faërn. Lamb. Orell.—6 *Pro patres conscripti* Ascon. Hervag. habent *prætores*; C *populus Romanus p. c.* Actutum, *collocarunt* Ascon. et Schütz.—7 Faërn. *illud tuum pristinum*. Mox, *qui scit quos tu* C H S. *qui scit etiam* Rom. Venet. 1480. 1483. Nang. *quos tu* edd. vett. Faërn. Lamb. 1566. Orell.

NOTÆ

^e *Senatum egressum*] Obviam triumphantibus veniebat senatus.

^f *Quod ante me nemini*] Diruta Ciceronis domus, combusta, ac consecrata, publicis sumptibus ædificata est.

^g *Laureatis tuis lictoribus*] Cum

quis dux exercitus victoriam retulerat, suffragio militum ei fasces lanrea involuti a lictoribus præferebantur.

^h *Quos tum mæandros*] Id est, flexus, qui mæandri a fluvio Mæandro flexuoso dicti sunt.

it? [p. 91.] Nonne tibi nox erat pro die? non⁸ solitudo pro frequentia? caupona pro oppido? non ut redire ex Macedonia nobilis imperator, sed ut mortuus infamis referri videretur? Romam vero ipsam fœdavit⁹ adventus tuus. XXIII. O familiæ,¹ non dicam Calpurniæ,¹ sed Calventiæ;^k neque hujus urbis, sed Placentini municipii;^l neque paterni generis, sed braccatæ^m cognationis dedecus! quemadmodum venisti? quis tibi, non dicam horum, aut civium ceterorum, sed tuorum legatorum obviam venit? 54. Mecum enim² L. Flaccus,ⁿ vir tua legatione indignissimus, atque iis consiliis, quibus mecum in consulatu meo conjunctus fuit ad conservandam rempublicam, dignior, mecum fuit tum, cum te quidam non longe a porta cum lictoribus errantem^o visum esse narraret:³ scio item virum fortem inprimis, belli ac rei militaris peritum, familiarem meum, Q. Marcium, (quorum tu legatorum^p prælio imperator appellatus eras, cum non longe abfuisses⁴) ad-

—8 Vat. Junt. Manut. Steph. Faërn. Lamb. Orell. omittunt *non*. Paulo post, pro *infamis referri*, quod habet Vat. ut et alii codd. et edd. vert. *infamis efferri* legit Junt. in *finis referri* cod. Ursin. probante Garat.—9 Vat. omittit *fœdavit*.

CAP. XXIII. 1 *Os familiæ* C S.—2 Ita Vat. Faërn. Schutz. Orell. *Mecum enim tum* Erf. Pith. Franc. C H S X, edd. ante Lamb.—3 Ita Vat. Faërn. Lamb. Orell. *narrabat* Schutz. et ceteri et codd. et edd.—4 Ita codd. plerique,

NOTE

¹ *Calpurniæ*] Calpurnii, licet plebei, a Calpo, Numæ Pompilii filio, originem deducebant. Ex ea familia multi consules extiterunt.

^k *Calventiæ*] Ab illa familia ex materno genere traxit originem Piso; maternus enim ejus avus Calventius fuit præco Placentinus, ut dicit infra.

^l *Placentini municipii*] Placentia urbs in Gallia togata ad Padum. Placentini cum prius in coloniam deducti essent, jus municipii consecuti sunt.

^m *Braccatæ*] Braccata dicta est Gallia, quod braccis uterentur Galli.

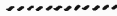
ⁿ *L. Flaccus*] Is indignus erat, qui Pisoni legatus esset, quia vir erat fortis et sapiens; et deprehendendis Allobrogum legatis, qui conjuratorum literas deferebant, Ciceroni consuli affuit.

^o *Errantem*] Quærebat Piso vias ignotas et diverticula, ut in urbem silentio ingressus videretur.

^p *Quorum tu legatorum*] Refundit victoriam, ob quam Piso imperator salutatus est, in Flaccum et Q. Marcium, suos legatos. Hic autem Marcium, suos legatos. Hic autem Marcium inimicorum invidia a triumpho prohibitus est.

ventu isto tuo domi fuisse otiosum.³ Sed quid ego enu-
mero,⁵ qui tibi obviam non venerint? 55. dico venisse
pæne neminem, ne de officiosissima quidem natione can-
didatorum,⁷ cum vulgo^c essent, et illo ipso, et multis ante
diebus, admoniti et rogati. Togulæ lictoribus⁸ ad portam
præsto fuerunt; quibus illi acceptis, sagula⁶ rejecerunt,
et catervam imperatori suo novam præbuerunt. Sic iste,
tanto⁷ exercitu, tanta provincia, triennio post,^u Macedoni-
cus imperator, in urbem se intulit, ut nullius negotiatoris
obscurissimi reditus unquam fuerit desertior: in quo me
tamen, qui esset paratus ad se defendendum, reprehendit.
Cum ego Cœlimontana^x porta introisse dixissem, sponsione^y

^c *Passim.*

Erf. Pith. Franc. edd. ante Ald. et Junt. item Grut. Græv. Schütz. *quorum* ... cum longe abfuisses Ald. Hervag. Faërn. Lamb. Orell. *cum tum longe abfuisses* Junt. *quorum tu legatorum opera in prælio i. a. eras, cum longe abfuisses* Vat. Mox, *fuisse occisum* χ.—5 Vat. Faërn. Lamb. *numero.* Mox, *cui dico* Vat. Faërn. Lamb. Orell. sed hic unciis inclusit *cui*; reliqui eodd. et edd. *ferè qui dico.* Ernesti et Schütz. *delerunt qui.*—6 Cod. χ *singula.* Mox et omittunt Vat. Faërn. Lamb.—7 Vat. et Faërn. *a tanto,* probante Ernesti. Paulo post, *ut nullus* χ. *ut ne ullius* Vat. *negotiationis* H. *nunquam fuerit* χ.—

NOTÆ

³ *Domi fuisse otiosum*] Cum advenit in urbem Piso, ejus legatus Marcius, qui prius advenerat, ne quidem honoris causa ei venit obvius; ita suum proconsulem contemnebat.

⁷ *Officiosissima natione candidatorum*] Candidati dicebantur qui ad dignitates aspirabant, a toga candida sic appellati, quod ea induti, in Campum honores petaturi descenderent. Eos porro appellat officiosos, quod omni officiorum genere sibi populum demerere conarentur.

⁸ *Togulæ lictoribus*] Ut videretur Piso cum dignitate et comitatu in urbem ingredi, et ire ad Capitolium Diis acturus gratias, jussit ut ad urbis portam, depositis sagulis, togulas assumerent, quasi ex urbe ipsi obviam procederent, enim deducendi cau-

sa.

⁶ *Sagula*] Sagum, sive sagulum, vestis genus est brevius, quo milites et cives belli tempore induebantur.

^u *Triennio post*] Per tres annos Macedoniam provinciam proconsul tenuit.

^x *Cœlimontana*] Cœlimontana porta urbis Romæ fuit, quam nonnulli volunt hodie Sancti Joannis appellari.

^y *Sponsione*] Sponsio sumitur pro certatione pignorum, ni ita se res habeat, ut affirmat qui deponit. Voluit autem Piso certare cum Cicero se per Esquilinam portam transivisse, non per Cœlimontanam, ut Cicero dixerat; in quo ridet hominis stupiditatem.

me, ni Esquilina^z introisset, homo promptissimus lacessivit:⁸ quasi vero id aut ego scire debuerim, aut vestrum quispiam audierit, aut ad rem pertineat, qua tu porta introieris, modo ne triumphali; ^a quæ porta Macedonicis semper proconsulibus ante te patuit. Tu inventus es,⁹ qui, consulari imperio præditus, ex Macedonia non triumphares.

XXIV. 56. At audistis, patres conscripti, philosophi vocem: negavit, se triumphi cupidum unquam fuisse. O scelus! o pestis! o labes! cum exstinguebas senatum, vendebas auctoritatem hujus ordinis, addicebas ¹ tribuno plebis ^b consulatum tuum, rempublicam evertebas, prodebas caput et salutem meam una mercede provinciæ; si triumphum non cupiebas, cujus tandem rei te cupiditate arsisse defendes? sæpe enim vidi, qui et mihi et ceteris cupidiores provinciæ viderentur, triumphi nomine tegere atque velare cupiditatem suam. Hoc modo D. Silanus ^{2 c} consul in hoc ordine, hoc meus etiam collega ^d dicebat: neque enim quis-

8 *Cum ego eum Cælimontana i. d. s. me ni E. i. h. promptus lacessivit* Vat. Faërn. Orell. et sic Lamb. *cum* tamen omissio. *Cum ego Cælimontanu porta omnes edd. ante Lamb. responsione me mania Esquilina introisse homo promptissimus edd. vett. meria Esquil. Venet. 1483. munica Esq. Junt. dixissem sp. me ni E. introisset* desunt in χ . *responsione mania Esquilina C. H. responsione ni mania exquilina S. Pro debuerim* χ habet *debueram. Tum, aut v. quisquam audierit* Orell. *quisquam* habent etiam Vat. Faërn. S, Lamb. 1566. *aut vestrum quisquam, omissio audierit, de Faërnî conj. Schutz. Nostram lectionem habent Pal. 2. Grut. Græv. 'Pessime.'* Orell. *aut quicquam ad rem de Lamb. conj. Schutz. non tamen monito lectore. Deinde, Mucedonibus s. consulibus* χ . *Macedonicis s. consulibus* Vat. C S, Rom. Venett. 1480. 1483. Ald. Junt. probante Garat.—9 Orell. conj. *tu unus inventus es.*

CAP. XXIV. 1 C S χ *abdicabas.* Paulo infra, *una* omittunt Vat. Faërn. et Lamb. probante Ernesti. *provinciæ viderentur* χ . *cujus tandem te rei* Faërn. *sæpe enim vide quam mihi* χ . Deinde *pro velare* Vat. Faërn. Lamb. *celare*, probante Ernesti.—2 *Decimus Sillanus* Erf. Pith. C. *Decius Syllanus* H. *De-*

NOTE

^z *Esquilina*] Esquilina fuit porta urbis Romæ, quæ a Procopio 'Prænestina' dicitur, hodie Sancti Laurentii.

^a *Triumphali*] Porta triumphalis dicebatur, qua transibant soli qui in urbem triumphantes ingrediebantur.

^b *Tribuno plebis*] Clodio.

^c *D. Silanus*] Post Ciceronem ille Silanus consulatum gessit anno urbis 691. et missus est cum exercitu contra Hispanos, qui tumultus excitabant; a quo devicti sunt.

^d *Collega*] Antonius.

quam potest exercitum cupere, aperteque petere, ut non prætexat cupiditatem triumphi. 57. Quodsi te senatus populusque Romanus³ aut non appetentem, aut etiam recusantem, bellum suscipere, exercitum ducere, coëgisset; tamen erat angusti animi atque demissi, justus⁴ triumphi honorem atque dignitatem contemnere: nam, ut levitatis est, inanem aucupari rumorem, ut, omnes umbras etiam falsæ gloriæ consecrari; sic levis est animi, lucem splendoremque fugientis, justam gloriam, qui est fructus veræ virtutis honestissimus, repudiare. Cum vero, non modo non⁵ postulante atque cogente, sed invito atque oppresso senatu, non modo nullo populi Romani studio, sed nullo ferente suffragium libero,^e provincia tibi ista manupretium^f fuerit non eversæ per te, sed perditæ⁶ civitatis; cumque omnium tuorum scelerum hæc pactio extiterit, ut, si tu totam rempublicam nefariis latronibus^g tradidisses, [p. 92.] Macedonia tibi ob eam rem, quibus tu finibus velles, redderetur;⁷ cum exhauriebas ærarium; cum orbabas Italiam juventute; cum mare vastissimum hyeme transibas; si triumphum contemnebas, quæ te, prædo amentissime! nisi prædæ ac rapinarum cupiditas tam cæca rapiebat? 58. Non est integrum^a Cn. Pompeio consilio jam uti tuo: er-

^a Non licet.

cinus Syllanus S. Paulo post, prætereat cupiditatem χ.—3 Vat. *populus Romanus*; unde si *populus Romanus* Færn. et Lamb.—4 Voc. *justi* deest in H S χ. *honorem dignitatemque* Vat. Erf. Færn. Lamb. Orell. Tum, *rumorem et omnes* Vat. Færn. Lamb. in marg. 1584. Orell. *sectari* C H S χ. *sic est levis* Vat. Færn. *sic est lævi* Lamb. *levis* omittendum esse conj. idem Lamb. *animus* C H S χ.—5 C χ omittunt alterum *non*.—6 Vat. *non eversæ per te et perditæ*; unde Færn. Lamb. Schutz. *fuerit eversæ per te et perditæ*; Lall. de Turnebi conj. *non eversæ per te, sed perditæ*.—7 Vat. *ut raderetur*; unde Færn. et Lamb. *velles finibus traderetur*. Mox, *juventutem* C. Deinde, *hyeme*

NOTE

^e *Ferente suffragium libero*] Oratorie id dicit; nam paucos dicit legi curiatæ ferendæ præter servos et mancipia interfuisse.

^f *Manupretium*] Manupretium dicitur, inquit Asconius, ubi non tam ma-

teriæ ratio, quam manus atque artis ducitur: utitur autem hac voce in contemptum Pisonis.

^g *Latronibus*] Pisoni et Gabinio, ceterisque Clodii asseclis.

ravit enim: non gustarat istam tuam philosophiam: ter jam homo stultus triumphavit.^b Crasse,ⁱ pudet me tui: quid est, quod, confecto per te⁸ formidolosissimo bello, coronam illam lauream^k tibi tantopere decerni volueris a senatu? P. Servili,^l Q. Metelle,^m C. Curio,ⁿ P. Africane,^o cur non hunc audistis tam doctum hominem, tam eruditum, prius quam in istum errorem induceremini? C. ipsi¹⁰ Pomtino,^p necessario meo, jam non est integrum; religionibus enim susceptis impeditur. O stultos Camillos,^q Curios,^r Fabricios,^s Calatinos,^t Scipiones,^u Marcellos,^x Maximos!^y

transiebas Vat. Faërn. *transmeabas* conj. Lamb.—8 *Ita* Vat. Erf. Pith. Faërn. Lamb. Græv. seqq. *per te* omittunt edd. ante Faërn. item Grut. *auream tibi tanto opere* Vat.—9 *L. Afrani* Vat. et Orell.—10 *Ipsi* omittendum conj.

NOTE

^b *Ter jam homo stultus triumphavit*] De tribus orbis partibus Pompeius triumphavit.

ⁱ *Crasse*] M. Crassus bellum Spartacum confecit: unde Plutarchus scribit, fas ei fuisse ovantem in urbem introire, quasi indignum esset de servis triumphare.

^k *Illam lauream*] Cum ei permisum fuisset a senatu myrto tantum redimitum introire, insolenter hanc coronam repudiavit, obtinuitque a senatu, ut laurea coronatus incederet. Vide Plin. lib. xv.

^l *Servili*] Servilius de Isauris ex Cilicia triumphavit, unde Isaurici nomen obtinuit.

^m *Metelle*] Metellus de Cretis triumphavit; unde Creticus appellatus est.

ⁿ *C. Curio*] De Macedonia triumphavit.

^o *Africane*] De hoc Africano non constat. Suspiciatur Abrahamus socerum fuisse Pompeii: cum enim hic agat de triumphalibus viris, qui viverent, non est credibile de illis anti-

quis Africanis loqui.

^p *Ipsi Pomtino*] Pomtinus ille prætor fuit, Cicerone consule, missus in Allobroges, quos superavit.

^q *Camillos*] M. Furius Camillus quater triumphavit: 1. de Veientibus; 2. de Gallis; 3. de Volsceis, Æquis, Etruscis; 4. de Gallis Senonibus.

^r *Curios*] Curius Dentatus quater triumphum duxit; de Samnitibus; deinde de Sabinis; iterum de Samnitibus; tandem de rege Pyrrho.

^s *Fabricios*] Bis: 1. de Etruscis, et Gallis; 2. de Lucanis, Bruttis, Tarentinis, et Samnitibus.

^t *Calatinos*] M. Attilius Calatinus primo bello Punico de Sicilia triumphavit.

^u *Scipiones*] Ex illa familia septem triumpharunt.

^x *Marcellos*] M. Clandius Marcellus quater; semel de Gallis; ter de Syracusanis.

^y *Maximos*] Q. Fabius Maximus Verrucosus de Liguribus, Æmilius Paulus bis de Liguribus, et ex Mace-

o¹¹ amentem Paulum! rusticum Marium!^z nullius consilii patres horum amborum^a consulum, qui triumpharunt! xxv. 59. Sed, quoniam præterita mutare non possumus, quid cessat hic homullus,^b ex argilla et luto^b fictus Epicureus, dare hæc præclara præcepta sapientiæ clarissimo et summo imperatori, genero suo?^c fertur² ille vir, mihi crede, gloria: flagrat, ardet cupiditate justis et magni triumphis: non didicit eadem ista, quæ tu: mitte ad eum^d libellum:^e sed jam, si ipse coram congregari^d poteris, meditare, quibus verbis incensam illius cupiditatem comprimam atque restringas: valebis apud hominem volitantem^e gloriæ cupiditate, vir moderatus et constans; apud indocum, eruditus;³ apud generum, socer: dices enim, (ut es homo facetus, ad persuadendum concinnus, perfectus, politus e schola) 'Quid est, Cæsar, quod te supplicationes toties decretæ,⁴ tot dierum,^e tantopere delectent? in quibus

^b Homuncio.^c Literas.^d Venire.^e Abreptum.

Ernesti, vel isti legendum; unde Schutz. C. Pomptinio.—11 Vat. Faërn. Lamb. omittunt o. Mox, horum consulum, omisso amborum, Ascon. istorum amborum cons. Grnt. Denique, qui triumpharint Vat. Faërn. Lamb. Orell.

CAP. XXV. 1 Junt. Faërn. homulus; Vat. a m. pr. et Lamb. homillus; χ homullus mutare. Pro Epicureus Vat. Lamb. Orell. habent Epicurus. Deinde, hæc paratæ clara præcepta Erf. et Pal. 2. hæc paratæ præcepta CHS. hæc paratæ pr. χ. genero suo omittit H.—2 Lamb. conj. ferret. Paulo infra, ista deest in C. Tum, et si jam ipse Vat. et Faërn. unde Lamb. tametsi jam ipse. Deinde, comp. atque restringas χ.—3 C eruditum. Mox, homo factus ad persuadendum: conc. §c. Lamb. Ursin. Schutz. Orell. probantibus Garat. et Ernesti. ex schola Faërn.—4 Vat. et Orell. toties jam decretæ. Statim, tanto

NOTÆ

donia et rege Perse.

^z Rusticum Marium] Rusticum appellat, quia rure inter agricolas juvenutem egerat. Hic tamen triumphavit bis: de Numidis, et rege Jugurtha; de Cimbris et Teutonibus.

^a Horum amborum] Ambo illi sunt Pompeius Magnus et Crassus, quibus coss. habita est hæc oratio. Pater Pompeii de Picentibus, pater Crassi de Lusitanis triumphavit.

^b Ex argilla et luto] Appellat Pisonem hominem ex argilla et luto fictum, propter ejus sordes, et voluptatum turpitudinem.

^c Genero suo] Gener Pisonis fuit Julius Cæsar.

^d Mitte ad eum] Tunc erat in Gallia Cæsar.

^e Tot dierum] Quindecim dierum supplicationes illi decretæ fuerant.

homines errore ducuntur : quas Dii negligunt : qui, ut noster ille divinus dixit Epicurus,^f neque propitii cuiquam^g esse solent, neque irati.' Non facies fidem scilicet, cum hæc disputabis : tibi enim et esse et fuisse Deos videbit iratos.⁵ 60. Vertes te ad alteram scholam :^h disseres de triumpho : ' Quid tandem habet iste currus ?ⁱ quid vincti ante currum duces ?^k quid simulacra oppidorum ?^l quid aurum ? quid argentum ?^m quid legati in equis, et tribuni ?^{6 n} quid clamor militum ?^o quid tota illa pompa ? inania sunt ista, mihi crede, delectamenta pæne puerorum, captare plausus, vehi per urbem, conspici velle ; quibus ex rebus nihil est, quod solidum tenere, nihil, quod referre ad voluptatem corporis⁷ possis. 61. Quin tu me vides ?^p qui, ex qua pro-

opere delectant C H χ . *divinus ille* Vat. Faërn. *divinus* omittit χ .—5 Ita Vat. Pall. Faërn. Lamb. Orell. *videbis iratos* edd. ante Manut. item Grut. et Græv. *iratos videbit* aliæ edd.—6 Cod. χ *in equis tribui*.—7 C H S χ omit-

NOTE

^f *Divinus Epicurus*] Epicurus Deus ab antiquis habitus est, ut testatur Lucretius lib. v. et Plin. xxxv. 2.

^g *Neque propitii cuiquam*] Censebat Epicurus Deos humanas res non curare, ideoque neque iratos, neque propitios esse hominibus.

^h *Ad alteram scholam*] Id est, ad eam, quæ omnia ad voluptatem corporis refert.

ⁱ *Iste currus*] Vehabantur curru triumphantes, et illo quidem eburneo, vel ex aliqua alia pretiosa materia, et in turris speciem efformato, ut a Zonara libro secundo scriptum est.

^k *Quid vincti ante currum duces*] Ducebantur ante currum vincti hostium duces ad triumphum pompam. Verum ubi triumphator flectere in Capitolium incipiebat, more plane crudeli et barbaro, abripiebantur illi in carcerem, ubi securi feriebantur. Vide Zonar. lib. 1.

^l *Simulacra oppidorum*] Lignea illa, vel eburnea, vel etiam argentea captarum urbium in triumpho præferuntur.

^m *Quid aurum? quid argentum*] Ferrebatur tum aurum collectum ex manubiis, tum coronarium, tum aureæ coronæ, vel argenteæ, quæ cum legatis, in præmium victoriæ, a variis civitatibus missæ fuerant.

ⁿ *Quid legati in equis, et tribuni*] Honestabant illi triumphum pompam.

^o *Quid clamor militum*] His vulgo vocibus utebantur milites, 'Io triumpho!' juxta illud Ovid. Trist. iv. 2. 'Ioque, Miles, Io, magna voce, triumpho, canet.' Refert tamen in Libycis Appianus, fas fuisse militibus, aliis imperatorem laudibus, aliis cavillis, aliis vituperiis prosequi.

^p *Quin tu me vides*] Ridicule hic fingit a Pisone Cæsarem edoceri triumphorum contemptum.

vincia T. Flamininus,⁸ ^q L. Paulus,^r Q. Metellus,^s T. Didius,^t innumerabiles alii, levi cupiditate commoti, triumpharunt, ex ea sic rediit, ut, ad portam Esquilinam, Macedonicam lauream conculcarim; ^u ipse cum hominibus quindecim male vestitis ad portam Cœlimontanam sitiens pervenerim: quo in loco mihi libertus, præclaro imperatori, domum ex hac die biduo ante^f conduxerat; ⁹ quæ vacua si non fuisset, in Campo Martio mihi tabernaculum collocassem: nummus ^g interea mihi, Cæsar, neglectis vehiculis triumphalibus, domi manet, et manebit: rationes ad ærarium retuli continuo, sicut tua lex jubebat: ^x neque alia ulla in re legi tuæ parui. Quas rationes si cognoris, intelleges, nemini plus, quam mihi, literas profuisse: ita enim sunt perscriptæ sciteⁱ et literate,¹⁰ ut scriba, ad ærarium qui eas retulit, perscriptis rationibus,^y [p. 93.] secum ipse, caput sinistra manu perfricans, commurmuratus sit, Ratio quidem hercle apparet, argentum ^z οἷχεται.¹¹ ^k Hac tu ora-

^f Biduo ante adventum meum.

^g Pecunia.

ⁱ Callide.

^k Periit.

tunt corporis.—8 T. Flamininus C H S χ, et edd. quædam vett. Mox, levitate et cupiditate codd. ap. Græv. Paulo post, lauream conculcarit Erf.—9 Cod. χ concluserat. Tum, collocassem [lacuna] interea H. Pro vehiculis Taurin. Vat. Faërn. Lamb. Græv. Orell. habent ferculis. Deinde, ad ærarium continuo, s. t. l. jubebat, detuli Vat. Faërn. Lamb. Sed Taurin. firmat vulgatam. ulla deest in eodem cod.—10 Pith. scitæ et literatæ. Verba perscriptis rationibus uncis inclusit Schutz. Pro retulit χ habet retulerit.—11 Pro οἷχεται C H S

NOTÆ

^q T. Flamininus] T. Quintus Flamininus ex Macedonia et Philippo rege triumphavit anno urbis 559.

^r L. Paulus] L. Paulus de Macedonia et rege Perse triumphavit anno urbis 586.

^s Q. Metellus] Q. ille Metellus Macedonicus dictus est a devicta Macedonia anno 607.

^t T. Didius] T. Didius e Macedonia Thracæ expulit.

^u Conculcarim] Lauream illam quam

obtinnerat a militibus appellatus imperator, contempto triumpho abjecit, neque deferre voluit ad Capitolium, more triumphantium, ut eam in sinu Jovis deponeret.

^x Tua lex jubebat] Tulit legem Julius Cæsar consul cum Bibulo, ut duabus in civitatibus provinciæ suæ magistratus decedentes rationes suas relinquerent; easdemque totidem verbis ad ærarium referrent.

^y Perscriptis rationibus] Id est, qui

tione, non dubito, quin illum jam ascendentem¹² in cur-
rum possis revocare. XXVI. 62. O tenebræ! o lutum! o
sordes!¹ o paterni generis oblite, materni vix memor! ita
nescio quid istuc fractum, humile, demissum, sordidum,
inferius etiam est, quam ut Mediolanensi præcone,² avo
tuo, dignum esse videatur. L. Crassus,^a homo sapientis-
simus nostræ civitatis, spiculis² prope scrutatus est Alpes,
ut, ubi hostis non erat, ibi triumphi causam aliquam quæ-
reret: eadem cupiditate vir summo ingenio præditus, C.
Cotta,^b nullo certo hoste, flagravit. Eorum neuter trium-
phavit; quod alteri illum honorem collega, alteri mors ad-
emit.³ Irrisa est⁴ abs te paulo ante M. Pisonis^c cupiditas
triumphandi, a qua te longe dixisti abhorrere: qui etiamsi

præbent et doctum te thece; Erf. et doctum te thecæ; Franc. et doctum te chere; Faërn. æchete; Lamb. æchetæ.—12 Taurin. illum escendentem; H. illum adoles-
centem; C S etiam omittunt jam. Mox, revocare possis Taurin. Vat. Faërn.
Lamb. in marg. 1584. et Orell. Verba, quin illum jam a. in c. p. revocare.
O t. o lutum, desunt in χ.

CAP. XXVI. 1 O tenebræ, lutum, sordes Taurin. Mox, istud fractum Vat.
Faërn. Lamb. istuc factum χ.—2 C H spiculi; Vat. peculiaris; unde Lamb.
conj. pilis. Statim, tibi hostis non erat, tibi triumphi χ.—3 Orell. e Taurin.
alteri mors præripuit; Vat. alteri mors peremit. Idem Orell. collega præri-
puit, alteri mors ademit.—4 Verbum est deest in ed. 1584. errore typogr. unde

NOTE

eas descripsit, ut secundum consue-
tudinem in ærario servarentur.

² Mediolanensi præcone] Mediola-
num caput Insubriæ fuit, in qua Pla-
centia, ex qua avus maternus ejus
fuit. Unde nobiliorem civitatem ip-
sius regionis sumit pro minus nobili,
ut ironice eum extollat.

^a L. Crassus] L. Crassus collegam
habuit Q. Scævola pontificem; qui
cum animadvertisset Crasso, propter
summam ejus in repub. potentiam ac
dignitatem, senatum in decernendo
triumpho gratificari, non dubitavit
reipub. magis, quam collegæ habere
rationem, ac, ne fieret senatuscon-
sultum, intercessit. Sed idem pro-
vinciam, cujus cupiditate plerique

etiam viri boni delinquebant, depo-
suerat, ne sumtui esset ærario. Ita
Ascon. Pedian.

^b C. Cotta] Cotta orator fuit, de
quo Cicero sæpe in libris de Orat.
qui, decreto sibi triumpho, ante diem
triumphi mortuus est, cum cicatrix
illius vulneris, quod ante plures an-
nos in prælio acceperat, rescissa est
repente.

^c M. Pisonis] M. Pupius Piso eis-
dem temporibus quibus Cicero vixit,
sed tamen eo senior, ad quem pater
Ciceronem puerum deducebat, quod
in eo et antiquæ vitæ similitudo, et
multæ erant literæ. Proconsul tri-
umphavit de Hispanis, Q. Hortensio
et Q. Metello Cretico coss.

minus magnum bellum gesserat, ut abs te dictum est, tamen istum honorem contemnendum⁵ non putavit. Tu, eruditior quam Piso, prudentior⁶ quam Cotta, abundantior consilio, ingenio, sapientia, quam Crassus, ea contemnis, quæ illi idiotæ,^d ut tu appellas, præclara duxerunt. 63. Quodsi reprehendis, quod cupidi laureæ⁷ fuerint, cum bella aut parva aut nulla gessissent; tu, tantis nationibus^e subactis, tantis rebus gestis, minime fructum laborum tuorum, præmia periculorum, virtutis insignia contemnere debuisti: neque vero contempsisti, licet Themista^{8 f} sapientior, si os tuum ferreum senatus convicio verberari noluisti.

Jam vides, quandoquidem⁹ ita mihimet fui inimicus, ut me tecum compararem, et digressum meum, et absentiam, et reditum ita longe tuo præstitisse, ut mihi illa omnia immortalem gloriam dederint, tibi sempiternam turpitudinem inflixerint. 64. Nunc etiam¹⁰ in hac quotidiana, assi-

neglectum etiam in Grut. Græv. Ernesti, et Schutz.—5 Ascon. *omittendum*.—6 C H S χ *doctior*. Mox, *ea* ante *contemnis* omisit Faërn.—7 Vat. C H S χ , Rom. Venett. 1480. 1483. *coronæ laureæ*; Junt. *laureæ coronæ*.—8 Taurin. Vat. Faërn. *sis licet Themista*; Lamb. *licet sis Themista*; χ *licet sis Themistea*; C H S *licet Themistea*. Actutum, *sapientior*; *sed os* Taurin. Vat. Junt. Faërn. Lamb. Schutz. Orell. *licet Themista sapientior sis, os, &c. conj.* Græv. *si hostium ferreum* Franc. a. m. sec.—9 Taurin. Vat. Faërn. Lamb. Orell. *quoniam quidem*. Actutum, *ita met mihi* Vat. unde Garat. *conj. ita egomet mihi*. Tum *digressum meum* Erf. Franc. et edd. ante Faërn.—10 Num *etiam* Taurin. Vat. Faërn. Orell. *Hunc etiam* edd. quædam vett. Mox, *pro domesticam* Taurin.

NOTÆ

^d *Idiotæ*] Homines omni philosophiæ cognitione destituti idiotæ dicuntur. Ita Lucilius.

^e *Tu tantis nationibus*] Ironia.

^f *Themista*] Themista mulier fuit studio philosophiæ nobilis, quam Lactantius citat, de falsa sapientia, III. 25. Lipsius, Var. Lect. I. 18. reponit *Themis*, quam Deam putabant esse, quæ docebat petere id quod fas esset, et quod liceret. Jocatur enim Cicero Pisonem, qui triumphum, scelerum suorum conscientia, ab irato senatu petere ausus non erat; et ipsa

Themis sapientiolem fuisse dicit, ac longe melius providisse, quid expediret sibi petere, aut non petere, quam Dea illa ipsa (quæ mentem hominibus dat justa et æqua petendi) suadere potuisset: acnte enim Piso, quoniam neque triumphum meruisset, et si maxime meruisset, repulsam tamen a senatu accepturum se certo providebat, omnino petere triumphum destitit, ut videretur eum potius consequi noluisset, quam non potuisse.

dua, urbanaque vita, splendorem tuum, gratiam, celebritatem domesticam,^g operam forensem,^h consilium, auxilium, auctoritatem, sententiam senatoriam nobis, aut, ut verius dicam, cuiquam es infimo ac desperatissimo antelaturus? XXVII. Age, senatus odit te, (quod eum tu facere jure concedis) afflicto rem et perditoremⁱ non modo dignitatis et auctoritatis, sed omnino ordinis ac nominis sui: videre equites Romani non possunt, quo ex ordine vir præstantissimus et ornatissimus² L. Æliusⁱ est, te consule, relegatus: plebs Romana perditum cupit, in cujus tu infamiam ea, quæ per latrones et per servos de me egeras, contulisti: Italia cuncta execratur, cujus idem tu superbissime decreta et preces repudiasti.^k 65. Fac hujus odii tanti^a ac tam³ universi periculum, si audes. Instant post hominum memoriam apparatissimi,⁴ magnificentissimique ludi,^l quales non modo nunquam fuerunt, sed ne quomodo fieri quidem posthac possint, possum ullo pacto suspicari. Da^b

^a *Experire tantum odium.*

^b *Offer.*

habet a m. sec. *modestiam*. Actutum, *operam, forense consilium* in eodem cod. *auxilium* deest in χ . *senatoriam* deest in C H S χ . *ut ante verius* deest in C S χ . *Pro infimo*, quod servant Taurin. Vat. Franc. Faërn. Lamb. Schutz. Orell. *infirmissimo* exhibent alii codd. et edd. ante Faërn. item Grut. Græv. Denique, *ac despectissimo* Franc. a m. sec. *ac despiciatissimo* de Lambini conjectura, Schutz.

CAP. XXVII. 1 Vat. et Orell. *ac perditorem*; C H S χ , et edd. vett. *et proditorem*.—2 Ita Taurin. Vat. Franc. Pith. C H S, Ven. 1480. Junt. Græv. Schutz. Orell. *et ornatissimus* omittunt χ , edd. vett. Lamb. Faërn. Grut. *Pro L. Ælius* Lamb. conj. *L. Lamia*. Tum, *relegatus* C S. *perditum caput* χ . *per latrones, per servos* Vat. Faërn. Lamb. Deinde, *cujus item tu* Vat. Faërn. Lamb. uti volebat Ernesti.—3 Ita Vat. Ven. 1480. Junt. Faërn. Lamb. seqq. *tam* omittunt C H S χ , edd. vett.—4 C H S χ *paratissimi*. Paulo post, *fue-*

NOTÆ

^g *Celebritatem domesticam*] Clientes frequentes aderant mane apud magnates, ut patronos suos salutarent.

^h *Operam forensem*] Vel ipsi viri potentissimi civitatis defendere in judicio cives gloriæ ducebant.

ⁱ *L. Ælius*] L. Ælius Lamia Pisonæ consule relegatus est. De eo dictum est in Orat. pro Sext. § 11.

^k *Et preces repudiasti*] Repudiavit preces totius Italiæ, quæ pro Ciceronis salute Pisoni et Gabinio coss. factæ sunt.

^l *Magnificentissimi ludi*] Spectacula intelligit quæ data sunt a Pompeio cum constructum est ab eo theatrum. De his agit Epistola 1. lib. VII. ad Marium.

te populo, committe ludis: ⁵ sibilum metuis? ^m Ubi sunt vestræ scholæ? ⁿ ne acclametur? ^{6o} ne id quidem est curare philosophi. Manus tibi ne afferantur, times: dolor enim est malum, ^p ut disputas: existimatio, dedecus, infamia, turpitude, verba sunt atque ineptiæ. Sed de hoc non dubito: ⁷ non audebit accedere ad ludos. Convivium publicum ^q non dignitatis gratia inibit, ⁸ (nisi forte ut cum P. Clodio, hoc est, cum amoribus suis, ^r cœnet) sed plane animi sui causa: ludos nobis idiotis relinquet. 66. Solet enim ⁹ in disputationibus suis, oculorum et aurium delectationi abdominis voluptates ^s anteferre: nam, quod vobis iste tantummodo improbus, crudelis ¹⁰ olim furunculus, ^t nunc vero etiam rapax, ^u quod sordidus, quod contumax,

runt, sene quomodo f. q. p. p. nullo χ.—5 Schutz. de Ernesti conjectura committe te ludis.—6 Vat. ne acclametur times, voc. times infra deleto. ut tu disputas Taurin. a m. sec. verba atque ineptiæ Taurin. Vat. Faërn. Lamb. Orell.—7 Vat. sed hæc non dubito. Actutum, non audebis C H χ. num non audebit Vat. Lamb.—8 Ita Lamb. Græv. Gunt. seqq. dign. causa inibit Taurin. C H S χ, Ven. 1480. Junt. Faërn. Orell. Mox, ut cum patribus conscriptis, hoc est, cum amatoribus suis Vat. Orell. ut cum patribus conscriptis, h. e. c. majoribus suis Taurin. Erf. Pith. C H S χ, Rom. Venn. 1480. 1483. ut cum P. C. hoc est, compotatoribus suis Junt. ut cum P. Clodio, hoc est, compotatoribus suis Ald. Hervag. Naug. ut cum patribus conscriptis, hoc est, cum amoribus suis Lall.—9 Ita Taurin. Vat. Faërn. Lamb. Orell. enim omittunt C H S χ, et edd. ante Faërn. Pro abdominis C H S habent abdomini; χ ob domini.—10 Orell. comma

NOTÆ

^m *Sibilum metuis*] Quos populus oderat, venientes ad ludos sibilis excipiebat: contra vero sibi gratis applaudebat.

ⁿ *Vestræ scholæ*] Epicurei, quorum sectabatur Piso doctrinam, dedecus contemnebant. Quare non est quod infamia notari timeat in ludis.

^o *Ne acclametur*] Timebat Piso ne sibi acclamaretur faustis appreciationibus. Sic enim viri populo grati vulgo excipiebantur, ut Seneca refert Epist. 29.

^p *Dolor est malum*] Sententiam profert Epicureorum, de qua fusius in Tuscul. Quæst. agit.

^q *Convivium publicum*] Indicat il-

lud convivium, quod a Pompeio in celebratione ludorum illorum datum est.

^r *Cum amoribus suis*] Vocat Clodium amores suos, quia pari libidinum, et voluptatis fœdissimæ desiderio tenebantur. Amant vero patres esse cum paribus.

^s *Abdominis voluptates*] Fœdissimas omnium tum gulæ, tum luxuriæ voluptates intelligit.

^t *Furunculus*] Furunculus dicitur qui occulte furatur, qualis erat antequam provinciam obtinisset.

^u *Rapax*] Rapax est apertus et publicus latro, qui provinciam suam latrocinii et rapiis diripuit.

quod superbus, quod fallax, quod perfidiosus, quod impudens, quod audax esse videatur; [p. 94.] nihil scitote esse luxuriosius, nihil libidinosius, nihil posterius,¹¹ nihil nequius. Luxuriam autem in isto nolite hanc cogitare. 67. Est enim quædam, quanquam omnis est vitiosa atque turpis, tamen ingenuo ac libero dignior: nihil apud hunc lautum, nihil elegans, nihil exquisitum: laudabo inimicum; ne¹² magnopere quidem quicquam, præter libidines, sumtuosum: toreuma^x nullum; maximi calices,^y et hi, ne contemnere suos videatur, Placentini;^z exstructa mensa, non conchyliis aut piscibus,^a sed multa carne subrancida;¹³ b servi sordidati ministrant, nonnulli etiam senes; idem coquus, idem atriensis;^c pistor^d domi nullus, nulla cella; panis et vinum a propola¹⁴ e atque de cupa;^f Græci sti-

ponit post *crudelis*.—11 Ita codd. plerique, etiam Taurin. et edd. fere omnes; *præposterius* Junt. *proterus* (i. e. *protervius*) Vat. Faërn. Lamb. probante Garat. Statim, *nolite in isto hanc cogitare Taurin.* Vat. Faërn. Orell. *nolite hanc cogitare in isto* Lamb. 1566. *hanc cogitare nolite in isto* Lamb. in marg. ed. 1584.—12 Vat. *cui ne*.—13 C *subranda*.—14 Ita Vat. Junt. Faërn. Orell. a *propala* codd. aliquot, Ven. 1480. Lamb. Grut. *atque de cuppa* Rom. Ven. 1483. Junt. Pro *lectulis* Vat. et Faërn. *lectis*. Deinde, pro *de solio* Augustinus conj. *de dolio*; recepit Schutz. *bibitur usque eo, dum* C S X, Vat. Faërn. Lamb. Græv. Orell. *habiturus quæ eo, dum* H. *ministretur* C H S X, Vat. Faërn. Lamb. Græv. Orell.

NOTÆ

^x *Toreuma*] Torenmatis nomine vas quodlibet intelligitur, quod artis elegantia exculptum est.

^y *Maximi calices*] Vasa plerumque fictilia, quibus tenuioris fortunæ homines utebantur, ut patet ex Martiali xiv. 96. 'Vilia sutoris calicem monumenta, Vatini, Accipe.'

^z *Placentini*] Ad contemptum Pisonis loquitur; quasi materni generis memor vilioribus ejusmodi calicibus uteretur; nam avus ejus maternus præco Placentinus fuit.

^a *Conchyliis, aut piscibus*] Mensas suas Romani delicatissimis conchyliis, et piscibus longius asportatis, ad fastum exstruebant. Unde Plin. Nat.

Hist. ix. 34. hanc luxuriam conchyliorum censoriis legibus, auctore M. Scauro, fuisse prohibitam scribit.

^b *Carne subrancida*] Intellige carnem salitam, et jam putidam ad acendum sitim.

^c *Atriensis*] Atrienses, sive atriarum, illi servi dicuntur, quibus atrii cura commissa erat, quique venientes excipiebant, et ad dominum intromittebant.

^d *Pistor*] Pistor panem conficit.

^e *Propola*] Propola is est, qui mercatur a mereatoribus, quod statim vendit. Cic. Off. lib. i.

^f *De cupa*] Cupa vas vinarium est, in quo musta coquuntur, et deferuntur.

pati,^c quini in lectulis,^g sæpe plures; ipse solus, bibiturus, quæ eodem de solio^h ministrentur. Ubi galli cantum audivit,ⁱ avum suum revixisse putat; mensam tolli jubet. XXVIII. 68. Dicet aliquis; Unde tibi hæc nota sunt? non, mehercule,^l contumeliæ causa describam quenquam, præsertim ingeniosum hominem atque eruditum, cui generi esse ego iratus, ne si cupiam quidem, non possum.² Est quidam Græcus,^k qui cum isto vivit, homo, vere ut dicam,³ (sic enim cognovi) humanus, sed tamdiu, quamdiu cum aliis est, aut ipse secum.^d Is cum istum adolescentem, jam tum^l cum hac Diis irata fronte,⁴ vidisset, non fugit ejus amicitiam, cum esset præsertim appetitus;^m dedit se in consuetudinem, sic ut prorsus una viveret, nec fere ab isto unquam discederet. Non apud indoctos, sed, ut ego arbitror, in hominum eruditissimorum et humanissimorum cœtu loquor. Audistis profecto dici, philosophos Epicureos, omnes res, quæ sunt⁵ homini expetendæ, voluptate metiri; recte, an secus,^e nihil ad nos; aut, si ad nos, nihil

^c *Compressi.*

^d *Solus.*

^e *Male.*

CAP. XXVIII. 1 Vat. Faërn. Lamb. *mehercules*.—2 Ita Ernesti de sua conj. *quidem, possum* conj. Garat. *quidem, possum* codd. et edd. omnes ante Ernesti.—3 Vat. Faërn. *ut vere dicam*.—4 Vat. *tam tum hac distracta fronte*; unde Garat. *cum delendum* censet. Statim, *non fastidivit ejus amicitiam* Vat. Faërn. Ald. Orell. Deinde, *unquam ab eo* Vat. Faërn.—5 Faërn. *quæ sint*. Mox, *voluptate mentiri* χ. *rectenant secus* Vat. unde Garat. *rectene an secus*. Paulo post, pro *acriter* T habet *autem*. Deinde, *est sæpe præceps* Vat. Faërn.

NOTE

tur. Ulpianus lib. xv.

^g *Quini in lectulis*] Reddit rationem quare compressi illi fuerint, quia vulgo in lectulis, tres tantum mensæ accumbabant, ut videre est apud Horat. Sat. II. 8. 20. seqq.

^h *De solio*] Festus ait ‘solia’ dici ‘alveos lavandi causa institutos, quo singuli descendunt;’ sen vasa, in quo lavabantur sedentes.

ⁱ *Ubi galli cantum audivit*] Ubi totam noctem traduxit Piso in compo-

tionibus, ut audit galli cantum, tum meminit avi sui materni Calventii Galli, qui præco fuit Placentinus, seu Mediolanensis.

^k *Est quidam Græcus*] Asconius Peditanus Philodemum philosophum Epicureum significari arbitratur, cujus obscæna fuerunt carmina.

^l *Jam tum*] In adolescentia sua, jam tum severitatis quadam specie multa vitia contegebat Piso.

^m *Appetitus*] Philodemum optabat

ad hoc tempus; sed tamen lubricum genus orationis adolescenti,^a non acriter intelligenti, sæpe præceps. 69. Itaque admissarius iste,^o simul atque audivit a philosopho voluptatem⁶ tantopere laudari, nihil expiscatus est; sic suos sensus voluptarios omnes incitavit, sic ad illius hanc orationem adhinniit,^p ut non magistrum virtutis, sed auctorem libidinis a se illum inventum arbitraretur. Græcus primo distinguere atque dividere⁷ illa, quemadmodum dicerentur; iste claudus,^q quomodo aiunt, pilam; retinere^r quod acceperat, testificari,^s tabulas obsignare velle,^s Epicurum disertum^h dicere; et tamen dictum opinor,⁸ se nullum bonum intelligere posse, demtis corporis voluptatibus. 70. Quid multa? Græcus, facilis et valde venustus, nimis pugnax contra senatorem⁹ populi Romani esse noluit. XXIX. Est autem hic, de quo loquor, non philosophia so-

^c *Examinavit.*

^e *Producere testes.*

^h *Distincte locutum.*

Lamb.—6 Vat. et Orell. *voluptatem a philosopho.* Mox, *explicatus est C X.* omnes omittit X. Pro *adhinniit*, Vat. Faërn. Lamb. Orell. *adhinnivit*; C S T X *adhibuit*.—7 Vat. Faërn. et Lamb. in marg. ed. 1584. *et dividere.* Pro *dicerentur* T habet *dicetur.* C *ista.* Schutz. de Ursini conj. *claudos.* C H S X omittunt *quomodo*, pro quo Vat. Faërn. Orell. habent *quemadmodum.* H ait. X *palam*.—8 Orell. e Vat. *Epic. disertum dicere; est tamen: dicit, ut opinor;* Faërn. *et tamen dicit, ut opinor;* codd. plerique et edd. ante Lamb. *Ep. disertum discernere, et tamen dictum opinor;* Lamb. *E. disertum discernere, et tamen dicere opinor;* Schutz. de Gulielmii conj. *E. disertim dicere, (et tamen dicit, ut opinor,) se, &c.* Pal. 2. *diserte;* unde Garat. conj. *E. diserte dicere, (et tamen dicit, ut opinor,) se, &c.* C H S X habent *dicere;* T *discernere*.—9 Orell. e Vat. *contra imperatorem.* Cf. Phil. xiv. § 28.

NOTE

Piso habere vitæ comitem.

^a *Adolescenti]* Adolescentes non satis distinguunt, cum de voluptate, utrum de corporis, an animi, agatur.

^o *Admissarius iste]* Pisonem admissarium vocat, quia omni muliercularum impudicarum libidini se exposuerat, sumta allegoria ab equo, qui fœturæ supplendæ causa in equarum armenta adducitur.

^p *Adhinniit]* Remanet in eadem allegoria.

^q *Iste claudus]* Proverbium quod de illis dicitur, qui, quod acceperunt a præceptoribus, sive illud doctum sit, sive indoctum, mordicus tenent.

^r *Retinere]* Supple 'inceptit.'

^s *Tabulas obsignare velle]* Voluit ut præceptor ille scripto obsignaret, quod de voluptate protulerat.

lum, sed etiam literis, quod¹ fere ceteros¹ Epicureos negligere dicunt, perpolitus. Poëma porro facit ita festivum, ita concinnum, ita elegans, nihil ut fieri possit argutius. In quo reprehendat eum licet, si qui volet; modo² leviter,² non ut impurum, non ut improbum, non ut audacem, sed ut Græculum,³ ut assentatorem, ut poëtam.⁴ Devenit, aut potius³ incidit in istum, eodem deceptus supercilio, Græcus atque advena, quo tam sapiens et tanta civitas; revocare se non poterat, familiaritate implicatus; et simul inconstantiae famam verebatur: rogatus, invitatus, coactus, ita multa ad istum de isto scripsit,⁵ ut omnes hominis libidines, omnia cœnarum genera convivorumque, adulteria denique ejus,⁴ delicatissimis versibus expresserit. 71. In quibus,² si quis⁵ velit, possit istius tanquam in speculo vitam intueri; ex quibus multa, a multis lecta et audita, recitarem, nisi vererer, ne hoc ipsum genus orationis, quo

¹ Si qui volet reprehendere eum, reprehendat leviter.

CAP. XXIX. 1 Vat. Faërn. Lamb. *sed etiam ceteris studiis, quæ.* cod. Faërn. *sed etiam studiis, quæ.* Hinc conj. Orell. *sed etiam ceteris studiis, quæ fere Epicureos, deleto ceteros.* Voc. *perpolitus* deest in χ .—2 C *se qui volet; modo; χ si qui volet non modo;* Vat. *si qui modo vult;* unde Faërn. et Lamb. *si qui vult, modo.* Paulo post, *non ut impurum post audacem* ponunt Vat. Faërn. Lamb. improbante Garat. *sed ut Gr. et assentatorem χ .*—3 *Devenit autem, seu potius Vat.* Mox, *quo tot sapientes* in eodem cod.—4 Lamb. et Orell. *ad istum de isto quoque scripsit, ut o. h. libidines, omnia stupra, omnia cæn. g. c. a. denique ejus;* Vat. et Faërn. *ad istum de isto quoque scripsit, ut omnes libidines, omnia stupra, o. c. convivorumque genera, a. denique ejus;* Græv. *ad istum de isto scripsit, ut omnes libidines, omnia stupra, o. c. g. c. a. denique ejus.* Edd. ante Lamb. omittunt vocc. *quoque, omnia stupra, denique,* et retinent *hominis;* χ omittit *omnia cæn. gen. c. adulteria.*—5 Vat. Erlang. C H S T, Faërn. Orell.

NOTÆ

¹ Quod fere ceteros] Cicero loquens de Epicuro lib. de Finibus, ait non satis iis artibus non modo politum fuisse, quas qui tenent, eruditi appellantur, sed etiam deterruisse alios a studiis.

³ Græculum] Græci male andiebant apud Romanos, propter adulationem.

⁴ Poëtam] Poëtæ assentationibus suis placere volunt, ideoque figmentis sæpe veritatem dissimulant.

⁵ Ad istum de isto scripsit] Id est, multa carmina de Pisone scripsit, sed illa impudica, utpote quibus ejus infames libidines describebantur.

² In quibus] Versibus scilicet.

nunc utor, ab hujus loci more^{6a} abhorreret; [p. 95.] et simul de ipso, qui scripsit, detrahi nolo; qui si fuisset in discipulo comparando meliore fortuna, fortasse austerior et gravior esse potuisset; sed eum casus^k in hanc consuetudinem scribendi induxit, philosopho valde indignam; siquidem philosophia, ut fertur, virtutis continet, et officii, et bene vivendi disciplinam; quam qui⁷ profitetur, gravissimam mihi sustinere personam videtur. 72. Sed idem casus^b illum ignarum,⁸ quid profiteretur, cum se philosophum esse diceret, istius impurissimæ atque intemperantissimæ pecudis^c cœno et sordibus inquinavit.

Qui modo cum res⁹ gestas consulatus mei collaudasset, (quæ quidem laudatio hominis turpissimi mihi ipsi erat pæne turpis^d) Non illa tibi, inquit,^e invidia nocuit, sed versus tui. Nimis magna pœna, te consule, constituta est, sive malo poëtæ, sive libero. Scripsisti enim,^{10 f} ‘cedant arma togæ.’^g—Quid tum? Hæc res tibi fluctus illos excitavit. At hoc nusquam opinor scriptum fuisse in illo elogio,^h quod, te consule, in sepulcro reipublicæ incisum est,

^k *Necessitas.*

//////////

si qui. Vid. Beier ad Off. tom. 1. p. 125. *possit deest* in T.—6 Cod. χ *mori Paulo post, detrahi nihil volo* Vat. Faërn. Lamb. Orell. *nihil detrahi volo* Lamb. in marg. ed. 1584.—7 Cod. χ *omittit qui. Pro mihi sustinere* Vat. Faërn. et Orell. *sustinere mihi.*—8 Faërn. de Victorii conj. *gnarum*; Lamb. in ed. 1666. *non ignarum. Statim, ac intemperatissimæ* edd. ante Faërn. *atque intemperatissimæ* C S T. Lectionem nostram exhibent Vat. Faërn. Lamb. seqq. et Orell.—9 *Qui modo res* C H S T χ . *Pro collaudasset, quod servant* Vat. C H S T χ , Faërn. Lamb. seqq. *cum laudasset* habent al. *cum ante res* omissio. *quæ quidem collaudatio* Vat. *Pro non illa, quod servant* Vat. C H S χ , Lamb. Schntz. *non ulla ceteri* codd. et edd. *illa deest* in T.—10 Ita Vat.

NOTÆ

^a *Ab hujus loci more*] In senatu oportet agere de rebus seriis, et gravioribus.

^b *Sed idem casus*] Id est, eadem necessitas, quæ Philodemum impulit ad scribendas Pisonis libidines, iisdem eum flagitiis inquinavit.

^c *Pecudis*] Pisonem intelligit.

^d *Erat pæne turpis*] Turpe est laudari a turpi viro, et honorificum a

lande digno.

^e *Inquit*] Piso videlicet.

^f *Scripsisti enim*] Piso in sua oratione Ciceroni objecerat, quod versus de suo consulatu scripsisset, quibus offensus ei fuerat Pompeius.

^g *Cedant arma togæ*] Versus a Cicerone editus.

^h *Illo elogio*] Elogia, et tituli sepulcrorum, inscriptiones dicebantur.

‘Velitis, jubeatis,ⁱ ut, quod M. Cicero versum fecerit;’ sed ‘quod vindicarit.’^{11 k}

XXX. 73. Verum tamen, quoniam te non Aristarchum,¹ sed Phalarim^{1 m} grammaticum habemus, qui non notam apponas ad malum versum, sed poëtam armis perseguare; scire cupio, quid tandem isto in versu reprehendas, ‘cedant arma togæ.’ Tuæ dicis,² inquit, togæ summum imperatorem esse cessurum. Quid nunc te, asine, literas doceam? non opus est verbis, sed fustibus: non dixi hanc togam,³ qua sum amictus; nec arma, scutum et gladium unius imperatoris: sed, quod pacis est insigneⁿ et otii toga; contra autem arma tumultus atque belli;^o more poëtarum locutus, hoc intelligi volui, bellum ac tumultum paci atque otio concessurum. 74. Quære⁴ ex familiari tuo, Græco illo poëta: probabit genus ipsum,^p et agnoscet; neque te nihil sapere mirabitur. At in illo altero,^{5 q} inquit, hærcs,

//////////

Lamb. Græv. seqq. *Scriptisti enim versus ceteri.*—11 ‘Hæc, sed, quod vind. non sine causa suspecta sunt Garat. et Schütz.’ Orell.

CAP. XXX. 1 *Phalarim* Faërn. Lamb. Orell. Paulo post, *in isto versu* Faërn.—2 *Tu dicas* C. *Tu dicis* T.—3 Cod. χ *non dicas togam.* Actutum, *quam sum, &c.* C H S χ . *scutum aut gladium* Vat. Faërn. Lamb. *sed quia pacis* in iisdem. Tum, *tumultus ac belli* Lamb. Deinde, *otio consensurum* T.—4 *Quæro* T. *familiari* deest in χ . Paulo post, *neque nihil, omisso te, C.*—5 *At in altero illo* Faërn. et Orell. *accedit laurea laudi* T. *laudi* habent etiam Vat. Franc. Erf. C H S χ , alii codd. et edd. omnes, præter Lamb. et Grut. in quibus est *linguæ*. ‘Recte hic se habere *laudi*, recte Offic. 1. 22. *linguæ*, mihi

NOTE

ⁱ *Velitis, jubeatis*] Formulam fingit Cicero, qua a Pisone ejectus est in exilium.

^k *Sed quod vindicarit*] Non quod scripserit Cicero versus, ejiciebatur a Pisone, sed quod vindicarit republicam a conjuratione: eaque de causa a nefario consule igni et aqua interdicebatur.

¹ *Aristarchum*] Aristarchus grammaticus fuit, qui quos versus non probabat, Homericos non esse contendebat, eosque litura, vel stellula notabat.

^m *Phalarim*] Tyrannus Agrigentinarum fuit, qui aëneo tauro ignibus subjecto morte damnatos includebat, in quo ipse combustus est.

ⁿ *Quod pacis est insigne*] Romani pacis tempore togis utebantur.

^o *Tumultus atque belli*] Supple, belli sunt insignia, et seditionum.

^p *Genus ipsum*] Nempe dicendi poëtica.

^q *At in illo altero*] In altera hujus carminis parte difficultatem reperire Pisonem significat.

‘concedat laurea laudi.’^a Inmo, mehercule, habeo tibi gratiam: hærerem^r enim, nisi tu me⁶ expedisses: nam cum tu, timidus ac tremens,^s tuis ipse furacissimis manibus detractam e cruentis fascibus lauream ad portam Esquilinam abjecisti,^t indicasti, non modo amplissimæ, sed etiam minimæ laudi lauream concessisse.^u Atque ista ratione hoc⁷ tamen intelligi, scelerate, vis, Pompeium inimicum mihi isto versu esse factum; ut, si versus mihi nocuerit, ab eo, quem is versus offenderit, videatur mihi perniciem esse quæsitam.⁶ 75. Omitto, nihil istum versum pertinuisse ad illum: non fuisse meum,^c quem, quantum potuissem, multis sæpe orationibus scriptisque decorassem,^x hunc uno⁸ violare versu. Sed sit offensus: primo nonne compensabit cum uno versiculo tot mea volumina^y laudum suarum? Quodsi est⁹

^a *Victoria cedat eloquentiæ.*

^b *Infortunium comparatum.*

^c *Me voluisse.*

persuasum est; nam observante Beiero l. l. p. 181. voc. nimis invidiosum ipse postea permutare cum modestiore poterat.’ *Orell.*—6 Lamb. et Græv. deleverunt *me*. Mox, *detractam cruentis* C H S T χ , et edd. ante Lamb. *Præpositionem e* servant Vat. Færn. Lamb. seqq. *Pro indicasti* C H S T χ *judicasti*. Deinde *minimæ* deest in χ .—7 In verbis *ista ratione hoc* desinit egregium *Fragm. Vat. tamen intelligis* C H S T χ .—8 C H S χ *hunc unum*.—9 *Quod si esset* Schutz. de conj. *Statim, ad perniciem, non* Hervag. cum uno cod. Færn. Lamb. Schutz. *ad perniciem nonne* C. *ad perniciem nec* χ . *anacisissimum* C H S χ . Mox, *non civis: non liberi in hominis, &c.* Junt. *laude, non i. de rep. meriti: in consularis, in senatoris, in civ. in lib. &c.* conj. Schutz. *non consularis* deest in ed. Ernesti, errore typogr.

NOTE

^r *Hærerem*] Fatetur Cicero, se reperire in hoc carmine difficultatis aliquid, nisi eum ab ea liberasset Piso.

^s *Ac tremens*] Timebat Piso ne repetundarum accusaretur propter furta sua et rapinas in provincia.

^t *Lauream . . . abjecisti*] Cum Romam ingrederetur, ad portam Esquilinam fascis suos laureatos abjecit, ne provincialium sanguine cruentati viderentur.

^u *Lauream concessisse*] Ait revera lauream linguæ concessisse, cum ti-

mit in iudicio accusari.

^x *Orationibus scriptisque decorassem*] Neminem frequentius Pompeio laudat Cicero, ut videre est in *Orat. pro Lege Manil.*

^y *Tot mea volumina*] Sæpissime de Pompeio loquitur in orationibus suis Cicero, quem ubique triumphasse commemorat. Porro volumina avolvendo dicta sunt; neque enim pluribus paginis et quaternionibus olim libri compingebantur, sed spiræ instar convolvebantur.

commotus,^d ad perniciemne, non dicam amicissimi, non ita de sua laude meriti, non ita de republica, non consularis, non senatoris, non civis, non liberi; in hominis caput ille tam crudelis propter versum fuisset?° XXXI. Tu quid,¹ tu apud quos, tu de quo dicas, intelligis? complecteris amplissimos viros² ad tuum et Gabinii scelus; neque id occulte: nam paulo ante dixisti, me cum iis confligere,² quos despicerem;^a non attingere eos, qui plus possent,^b quibus iratus esse deberem: quorum quidem (quis enim non intelligit, quos dicas?) quanquam non est una causa omnium,^c tamen est omnium mihi probata. 76. Me Cn. Pompeius (multis obsistentibus^d ejus erga me studio³ atque amori) semper dilexit, semper sua conjunctione dignissimum judicavit, semper non modo incolumem; sed etiam amplissimum atque ornatissimum voluit esse: [p.96.] vestræ fraudes, vestrum scelus, vestræ criminationes insidiarum^e mearum, illius periculorum,⁴ nefarie fictæ, si-

^d Iratus.

^e Tam crudelis fuisset, ut perderet, propter versum, non dicam amicissimum, non ita meritum de repub. &c. sed hominem?

^f Non modo optavit meam salutem, sed etiam amplitudinem et gloriam.

//////////

CAP. XXXI. 1 Tu quidem C H S T χ. Mox, de quo dicas C H T, et edd. ante Lamb. Pro complecteris, Erf. et Pith. legunt complecti vis, probante Garat.—2 S confugere. Actutum, quos desp. non attingere desunt in C H S T χ. Mox, iratus deest in T. Tum, enim post quis deest in χ. causa una omnium Taurin. tamen est omnium desunt in χ.—3 Taurin. erga me ejus studio. C H S χ atque amore. Statim, sua cognitione χ.—4 Idem cod. periculo. C H S χ

NOTÆ

² *Complecteris amplissimos viros*] Adjungere dicit Pompeium et Cæsarem, ut videantur illius et Gabinii sceleris participes.

^a *Quos despicerem*] Piso objecerat Ciceroni, eum aggredi se, et Gabinium, quos suadebat e suis provinciis esse revocandos, quia eos non metuebat, utpote debiles et infirmos hostes.

^b *Qui plus possent*] Significabat Pompeium et Cæsarem, quorum lon-

ge major erat auctoritas et potentia in republica.

^c *Non est una causa omnium*] Pompeii causam ab aliorum causa distinguit.

^d *Multis obsistentibus*] Piso, Gabinus, Clodius, aliique omnes Clodiani Pompeium abalienare a Cicerone conati sunt.

^e *Criminationes insidiarum*] Ciceronem illi detulerunt ad Pompeium, quasi ejus vitæ insidias collocasset.

mul eorum, qui familiaritatis licentia, suorum improbissimorum sermonum domicilium in auribus ejus, impulsu vestro, collocaverunt,^g vestrae cupiditates provinciarum, effecerunt, ut ego excluderem; ^f omnesque, qui me, qui illius gloriam, qui rempublicam salvam esse cupiebant, sermone atque aditu prohiberentur. 77. Quibus rebus est perfectum, ut illi plane suo stare iudicio ^h ⁵ non liceret, cum certi homines non studium ejus a me alienassent, sed auxilium retardassent. Nonne ad te L. Lentulus,^g qui tum erat praetor, non Q. Sanga,^h non L. Torquatus pater,ⁱ non M. Lucullus venit? qui omnes ad eum, multique mortales, oratum in Albanum ^k obsecratumque venerant, ne meas ⁶ fortunas desereret, cum reipublicae salute conjunctas: quos ille ad te, et ad tuum collegam remisit, ut causam publicam susciperetur, ut ad senatum referretis: se contra armatum tribunum ¹ plebis sine consilio publico decertare nolle: consulibus ex senatusconsulto ^m rempublicam defendentibus, se arma sumtutum. 78. Ecquid,^s infelix, recordaris, quid

^g *Obsederunt aures improbissimis sermonibus.*

^h *Manere in sua voluntate erga me.*

//////////

qui f. licentiam. Tum, collocarunt Taurin. et Orell. Verba, vestrae c. p. effecerunt desunt in S. Deinde, pro aditu χ habet editu.—5 Taurin. plane stare in suo iudicio.—6 Taurin. et Orell. ut ne meas.—7 Ita Taurin. Erf. Rom. Ven. 1480. Junt. Grut. seqq. suscepturum Ven. 1483. Faërn. Lamb.—8 Et quid C.

NOTÆ

De quibus fuse loquitur pro Sextio, § 141.

^f *Ego excluderem*] Affert per conglobationem, omnes rationes quibus conati sunt a familiaritate Pompeii Ciceronem excludere.

^g *L. Lentulus*] Hic anno primo belli civilis consul fuit.

^h *Q. Sanga*] Q. Fabius Sanga is fuit qui indicia conjurationis Catilinae ad Ciceronem detulit.

ⁱ *L. Torquatus pater*] Torquatam patrem nominat, ad filii discrimen, qui tum florebat in republica.

^k *In Albanum*] Fundus Albanus pertinuit ad Pompeium, quo secessisse de industria scribit Plutarchus, ut cum ad eum Cicero venisset, sese per posticum subduceret.

¹ *Armatum tribunum*] Cum Clodio decertare, et venire in contentionem, noluit Pompeius.

^m *Coss. ex senatusconsulto*] Senatus illud consultum fuit cum dicebat senatus, 'Videant consules ne quid detrimenti capiat respublica;' quo versiculo, ait Cicero, satis armatos fuisse consules.

responderis? in quo illi omnes quidem, sed Torquatus præter ceteros, furebat contumacia responsi tui, te non esse tam fortem, quam ipse [Torquatus] in consulatuⁿ fuisset, aut ego: ° nihil opus esse armis, nihil contentione: me posse iterum rempublicam servare, si cessissem: ^p infinitam cædem fore, si restitisssem: deinde ad extremum, neque se,^q neque generum, neque collegam suum, tribuno plebis defuturum.⁹ Hic tu, hostis ac proditor, aliis mei inimiciorem¹⁰ quam tibi debere esse dicis? XXXII. 79. Ego C. Cæsarem non eadem de republica^r sensisse, quæ me, scio: sed tamen (quod jam de eo, his audientibus, sæpe dixi) me ille sui totius consulatus, eorumque honorum, quos cum proximis^s communicavit, socium esse voluit, detulit, invitavit, rogavit: non sum ego,^t propter nimiam fortasse constantiæ cupiditatem, adductus ad causam: non postulabam, ut ei carissimus essem, cujus ego ne beneficii quidem sententiam meam tradidissem. Adducta res in certamen, te consule, putabatur, utrum, quæ superiore anno ille gessisset, manerent, an rescinderentur.^t Quid lo-

Mox, *Torquatus* loco secundo delevit Schutz. de Ernestii sententia. Tum, *posse remp. iterum* Taurin. Pro *servare* C S χ, Rom. Ven. 1483. *salvare*.—9 Ita Taurin. Ald. seqq. *non defuturum* C S T χ, Rom. Ven. 1480. 1483. Junt. probante Garat.—10 H T *inimicitiorem*.

CAP. XXXII. 1 Taurin. omittit *ego*. Paulo post *ei carissimum* C. *ne ante beneficiis* deest in C H S T χ, et edd. ante Lamb. extat vero in Taurin. Lamb.

NOTÆ

ⁿ *Torquatus in consulatu*] Fuit ille quidem agresti vir ingenio, quo consule erupit prima Catilinæ conjuratio, in qua eum, cum Cotta collega suo, interficere volebant socii conjurationis, Cn. Piso, Catilina, et Antonius.

^o *Aut ego*] Cicero alteram conjurationem oppressit, de qua dictum est in Orat. contra Catilinam.

^p *Si cessissem*] Tempori videlicet, et armis Clodianorum.

^q *Neque se*] Polliciti fuerant Piso, Cæsar, et Gabinius suam opem Clo-

dio, si quid a Cicerone susceptum fuisset pro republica contra furiosum illum tribunum plebis.

^r *Non eadem de repub.*] Cicero restitit Cæsari, quando tulit legem de dividendo agro Campano.

^s *Cum proximis*] Dnumviros creavit Pisonem socerum suum, et generum Pompeium: unde eum, ut ait Orat. de Provinc. Consul. rogavit ut quinqueviratum acciperet, et in tribus sibi conjunctissimis consularibus esse vellet.

^t *Rescinderentur*] Prætores Mum-

quar plura? si tantum ille in me esse uno roboris et virtutis putavit, ut ea,² quæ ipse gesserat, conciderent, si ego restitsem; cur ei non ignoscam, si anteposuit suam salutem meæ? ^u 80. Sed præterita omitto: ³ me ut Cn. Pompeius omnibus suis studiis, laboribus, vitæ periculis complexus est, cum municipia pro me adiret, Italiæ fidem imploraret, P. Lentulo consuli, auctori salutis meæ,^x frequens assideret, senatui sententiam præstaret,^y in concionibus non modo se defensorem salutis meæ, sed etiam supplicem pro me profiteretur; hujus voluntatis eum, quem multum posse intelligebat, mihi non inimicum esse cognorat, socium sibi et adiutorem C. Cæsarem adjunxit. Jam vides, me tibi non inimicum, sed hostem; ⁴ illis, quos describis, non modo non iratum, sed etiam amicum esse debere? quorum alter, id quod meminero semper, æque mihi fuit amicus, ac sibi; alter, id quod obliviscar aliquando, sibi amicior,⁵ quam mihi.^z 81. Deinde hoc ita fit, ut viri fortes, etiamsi ⁶ ferro inter se cominus decertarint, tamen illud contentionis odium simul cum ipsa pugna armisque ponant. Atqui me ille odisse nunquam ⁷ potuit, ne

Græv. Grut. seqq.—2 Taurin. omittit ea. Mox, cur ego non ignoscam Taurin. T, Ven. 1480. Junt. cur non ignoscam C H S χ, edd. pleræque ante ed. 1584. etiam Faërn. et Lamb. 1566.—3 Sed præterea mitto Orell. e cod. Taurin. Mox, omnibus studiis suis in eodem cod. Paulo post, consulis auctori C. Pro senatui Taurin. habet senatus.—4 Jamne vidēs Lamb. Jam vides n. t. n. inimicum desunt in T. sed etiam hostem idem cod. Statim, modo deest in eodem. Deinde, quod meminero s. æque m. f. a. ac s. a. id quod desunt in eodem codice; amicus deest in C H S χ, Rom. Venet. 1483. mihi amicus fuit Taurin.—5 Taurin. sibi aliquando amicior; H T aliquando sibi amicitior.—6 H etsi. C H S χ omittunt inter se. Aetutum, quo minus decertavit χ. cominus decertant C T. Deinde, armisque deponant Taurin.—7 Neque me ille odisse unquam Taurin. Erf. Pith. Orell. Atque me i. o. nunquam Regg. ap. Lall. C H S T.

NOTE

nius et Domitius volebant abolere omnia Cæsaris acta in consulatu.

^u Si anteposuit suam salutem meæ] Maluit Cæsar, ut abiret in exilium Cicero, quam acta sua rescinderentur.

^x Auctori salutis meæ] Lentulus

consul retulit ad senatum de Cicerone revocando.

^y Sententiam præstaret] Id est, cum esset paratus ad sententiam de me libere dicendam.

^z Sibi amicior, quam mihi] Loquitur de Cæsare.

tum quidem, cum dissidebamus. Habet hoc virtus, quam tu ne de facie quidem nosti,^a ut viros fortes species ejus et pulchritudo etiam in hoste posita⁸ delectet. XXXIII. [p. 97.] Equidem dicam ex animo, patres conscripti, quod sentio, et quod vobis audientibus sæpe jam dixi. Si mihi nunquam amicus C. Cæsar fuisset, sed semper¹ iratus; si aspernaretur amicitiam meam, seseque mihi implacabilem inexpiabilemque^b præberet; tamen ei, cum tantas res gessisset, gereretque quotidie, non amicus esse² non possem: cujus ego imperio non Alpium vallum^a contra ascensum transgressionemque Gallorum, non Rheni fossam,^b gurgitibus illis redundantem, Germanorum immanissimis gentibus objicio et oppono. 82. Perfecit³ ille, ut, si montes resedissent,^c amnes exaruisent, non naturæ præsidio, sed victoria sua, rebusque gestis, Italiam munitam haberemus. Sed, cum me expetat,⁴ diligat, omni laude dignum putet; tu me a tuis inimicitiis ad simultatem revocabis? sic tuis sceleribus reipublicæ præterita fata refricabis?^d quod quidem tu,⁵ qui bene nosse conjunctionem meam et Cæsaris, eludebas, cum a me, trementibus

^a Cujus ne nosti quidem faciem externam.

^b Inexorabilem.

^c Plani essent.

^d Renovabis.

ne tu quidem C.—8 Voc. posita deest in χ .

CAP. XXXIII. 1 Taurin. Schutz. Orell. *si semper*. Mox, *si semper aspernaretur a. m. seque mihi* Taurin. Verba, *seseque mihi i. i. p. t. ei c. t. res gessisset* desunt in T. Pro *inexpiabilemque* ed. 1584. et Grut. habent *inexplicabilemque*; C S *inexpiabilem*. Hæc vox deest in χ . *præberet tantum ei* C S χ .—2 Verbum *esse* deest in C. *imperium* Taurin. et H. *vallium* χ . *nude* Lamb. conj. *cujus ego imperium non A. v. ascensui transgressionique*.—3 *Profecit* χ . *ut si mentes* C T *residissent* Erf. Erl. Schutz. Orell. Vid. Goërenz. Fin. III. 3. *amnes exhaurissent* C T χ .—4 C T χ *expectat*. Mox, *tu me tuis inim.* conj. Garat. *ad simultatem C. Cæsaris* suspic. Lamb. in ed. 1566. *tu tuis sceleribus*, &c. Schutz. *sic tuis sc. præsentibus præterita facta* Lamb. in ed. 1566. *facta etiam* C T.—5 C H S χ *cum tu*; T *cum*, omisso pronomine *tu*. Paulo post, *non requirebas* Junt. *Quam quidem tu, qui bene nosse, conjunctionem meam et*

NOTÆ

^a Alpium vallum] Italia Alpibus   ^b Rheni fossam] Galli a Germanis tanquam vallo munitur; quod ei a per Rhenum fluvium separantur. natura concessum est.

omnino labris, sed tamen, cur tibi nomen non deferrem,^c requirebas.^c Quanquam, quod ad me attinet,

‘Nunquam istam imminuam curam inficiando tibi;^{f d} tamen est mihi considerandum, quantum illi,⁶ tantis reipublicæ negotiis tantoque bello^e impedito, ego, homo amicissimus, solitudinis atque oneris imponam: nec despero tamen, quanquam languet juvenus,^f nec perinde,⁷ atque debebat, in laudis et gloriæ cupiditate versatur, futuros aliquos, qui abjectum hoc cadaver consularibus spoliis nudare^g non nolint,⁸ præsertim tam afflicto, tam infirmo, tam enervato reo; qui te ita gesseris, ut timeres, ne indignus beneficio^h videreris, nisi ejus,ⁱ a quo missus eras, simillimus extitisses.

XXXIV. 83. An vero tu parum^k putas investigatas^l ¹

^c Non facerem te reum.

^f Nunquam liberabo te ab hac cura.

*****

Cæsaris elud. &c. conj. Schutz.—6 Cod. χ ille.—7 Lamb. proinde. Pro debet, quod servant Erf. Pith. C H S T, Græv. Schutz. Orell, ceteri et codd. et edd. habent debeat. Tum versetur plerique codd. et edd. ante Manut. præter Venet. 1480. et Junt.—8 C H χ non nolit; S omnino nolit. Statim, tam afflicto, tam opimo, tam infimo Erf. Pith. C H T. tam a. tam oppimo, tam infimo S. tam a. tam opimo quam infimo χ. Idem cod. paulo post, extitisset.

CAP. XXXIV. 1 C a m. sec. *investigatum; χ investigasse. Pro esse, quod deest in S, causæ exhibent H χ. Paulo infra, odorantes gressus tuos C H S χ.*

NOTÆ

^c *Requirebas*] Credebat Piso, Ciceronem, metu generi sui Cæsaris, deterritum fuisse a suo nomine deferendo.

^d *Inficiando tibi*] Versus est Accii poetæ in Atreo.

^e *Tantoque bello*] Bellum tunc in Gallia contra Britannos et Germanos gerebat Cæsar.

^f *Languet juvenus*] Accensabant potissimum juvenes, in quibus hæc laus jam frigere videbatur.

^g *Consularibus spoliis nudare*] Minatur iudicium repetundarum pecuniarum quas Piso proconsul ex Ma-

cedonia abstulit.

^h *Indignus beneficio*] Macedonia provincia Pisoni decreta fuit a Clodio, quasi beneficium et merces, pro Ciceronis exilio.

ⁱ *Nisi ejus*] Non decrevisset Pisoni Clodius Macedoniam, nisi ei suis sceleribus simillimus fuisset.

^k *An vero tu parum*] Ostendit jam Cicero, non deesse crimina propter quæ possit in iudicium appellari.

^l *Investigatas*] Innitit satis esse cognita Pisonis scelera, ob quæ comparari contra eum possit accusatio.

esse a nobis labes imperii tui, stragesque provinciæ? quas quidem nos, non vestigiis odorantes^m ingressus tuos, sed totis volutionibus corporis et cubilibusⁿ persecuti sumus. Notata² a nobis sunt, et prima illa scelera in adventu, cum, accepta pecunia a Dyrrachinis^o ob necem hospitis tui Platoris,^p ejus ipsius domum evertisti, cujus sanguinem addixeras,^a eumque, servis symphoniacis^q et aliis muneribus acceptis, timentem, multumque dubitantem confirmasti, et Thessalonicam^r fide tua venire jussisti; quem ne majorum quidem more supplicio affecisti, cum miser ille securibus hospitis^s sui cervices subjicere gestiret; sed ei medico,^t quem tecum eduxeras,³ imperasti, ut venas hominis incideret; 84. cum quidem tibi etiam accessio fuit ad necem Platoris, Pleuratus, ejus comes;^b quem necasti verberibus, summa senectute confectum. Idemque tu Rabocentum,⁴ Bessicæ gentis principem, cum te trecentis

^a Cujus vendideras vitam.

^b Adjunxisti ad mortem Platoris mortem Pleuruti.

—2 Notanda C H S T χ. tum accepta C H. Mox, domum evertisti Mannt. probante Schutz. Pro addixeras χ habet adduxeras. Deinde, accepisti trementem Erf. Pith. Verba, timentem m. dubitantem desunt in χ. timentem et multum dub. C H S, et edd. ante Faërn. Denique jussistiquæ ne, &c. C.—3 C H S T, Rom. Venett. 1480. 1483. Junt. quem tecum tu eduxeras; χ tecum tu eduxeras, omisso quem. Statim, tu v. hominum ocininis cideret T. tum quidem C H S T χ, Ald. Faërn. seqq. cum equidem Pall. Grut. Græv. cum quidem servant Venet. 1480. Junt. Lamb.—4 Rabocentum T. Bissicæ C. cum tu nonnulli codd. et ed. 1584. Mox, Garat. scribendum censet Coto, vel Cotyi; C H S

NOTÆ

^m Vestigiis odorantes] Metaphora a belluis, quæ ex vestigiis et volutionibus suis deprehenduntur.

ⁿ Cubilibus] Cubilia dicuntur illa loca ubi delitescent belluæ, et quasi stabulantur.

^o Dyrrachinis] Dyrrachium urbs in Macedonia ad mare Adriaticum, unde solvitur in Italiam: olim Epidamnus vocabatur, nunc Durazzo. Hic Cicero tempore sui exilii commoratus est, donec senatusconsulto

revocaretur.

^p Platoris] De hoc dictum est in Orat. de Harusp. Responsis.

^q Servis symphoniacis] Servos illos acceperat a Platore.

^r Thessalonicam] Thessalonica urbs Macedonia, olim sedes proconsulis.

^s Securibus hospitis] Supplicia hæc consueta apud Romanos fuere, crux, securis, et dejectio de rupe.

^t Ei medico] Medicum pro chirurgo dicit.

talentis regi Cotto ^u vendidisses, securi percussisti; cum ille ad te legatus in castra venisset, et tibi magna præsidia et auxilia a Bessis peditum equitumque polliceretur: ⁵ neque eum solum, sed etiam ceteros legatos, qui simul venerant; quorum omnium capita regi Cotto vendidisti. Densletis^x (quæ natio, semper obediens huic imperio, etiam in illa omnium barbarorum^y defectione ⁶ Macedonica, C. Sentium prætorem tutata est) nefarium bellum et crudele intulisti; eisque cum fidelissimis sociis uti posses, hostibus uti acerrimis maluisti: ita perpetuos defensores Macedoniae, vexatores ac perditores⁷ effecisti. Vectigalia nostra perturbarunt, urbes ceperunt, vastarunt agros, socios nostros in servitatem abduxerunt, familias abriperunt, pecus abegerunt; Thessalonicenses, cum oppido desperassent, munire arcem coegerunt. xxxv. 85. [p. 98.] A te Jovis Urii^{1 2} fanum antiquissimum barbarorum sanctissimumque directum est. Tua scelera Dii immortales in nostros milites expiaverunt; qui cum uno genere morbi affligerentur, neque se recreare quisquam posset, qui semel incidisset; dubitabat nemo, quin violati hospites,^a legati necati,

Coddo.—5 C polliceret. Mox, Coddō T. Coccho C H S.—6 Cod. χ defensione. Actntum, Macedoniam, C. Sentio prætore Orell. de Garatoni sententia. Macedoniam est de conj. sed C. Sentio prætore firmant codd. multi, et Venet. 1480. C. Sextio prætore C χ. C. Sextio prætore H S T.—7 Erf. prædatores. Mox, nostra deest in χ. nostra perturbasti C. Tum, in servit. adduxerunt C H T χ. fam. arripuerunt C H S T χ. Denique, arcem munire coegerunt Lamb.

CAP. XXXV. I. Ita de Turnebi conjectura Grut. et seqq. *Jovis Velsuri* edd. vet. etiam Faërn. et Lamb. *Jovis vel Suri* C H S T χ, Erf. Pith. Pal. 2. *Jovis Surii* multi codd. ap. Græv. Paulo post, *Hæc tua scelera, Dii immortales! in nostros milites expiaverunt* de Ernesti conjectura Schutz. Re-

NOTÆ

^u *Regi Cotto*] Cottus, aut Cotys, nomen fuit regum Thraciæ, ut Arsaces Persarum, teste Livio.

^x *Densletis*] Densletii, cum initio pacem ingenti pecunia emissent a Romanis, bello lacessiti, acerrime sese ultii sunt.

^y *Barbarorum*] Cum Thraces in Macedoniam incurrissent, atque eam

essent populati, Sentium, ut Siginus ait, Densletii tutati sunt, a quibus illi barbari superati sunt.

² *Jovis Urii*] Jupiter Urius a secundo vento dictus est, cui, in faneibus ponti Euxini templum positum fuisse scribit Turnebus Advers. XXI. 15.

^a *Violati hospiles*] Plator, ut supe-

pacati atque socii nefario bello lacesiti,² fana vexata, hanc tantam efficerent vastitatem. Cognoscis ex particula parva³ scelerum et crudelitatis tuæ genus universum.

86. Quid avaritiæ, quæ criminibus⁴ infinitis implicata est, summam nunc explicem? Generatim ea, quæ maxime nota sunt, dicam. Nonne sestertium centies et octogies,⁵^b quod, quasi vasarii nomine,^c in venditione mei capitis^d ascripseras, ex ærario tibi attributum, Romæ in quæstu^e reliquisti? Nonne, cum CC talenta⁶^e tibi Apolloniatae^f Romæ dedissent, ne pecunias creditas solverent, ultro Fufidium, equitem Romanum, hominem ornatissimum, creditorem, debitoribus suis addixisti?^g Nonne, hyberna cum legato præfectoque⁷ tradidisses, evertisti miseris funditus civitates; quæ non solum bonis sunt exhaustæ, sed etiam nefarias libidinum contumelias turpitudinesque subierunt? Qui modus tibi fuit frumenti aestimandi? qui honorarii?^h si

^e *Fænore.*

futarat jam Ernesti. Pro *affligerentur* χ habet *afficerentur*.—2 Cod. χ *legati negati* . . . *laccessit*.—3 Ven. 1480. Lamb. 1566. Orell. *particula perparva*. C H S et *crud. suæ*.—4 T *qua ex criminibus*.—5 Idem cod. *sestertium octogies*.—6 Tres codd. ap. Græv. C *talenta*. C H S χ *tibi Apollinatae*; T *tibi Apollinates*. Mox *dedidissent ne* . . . *Fusidium* χ.—7 H *præfecto*; Erf. Pith. Græv.

NOTÆ

rius dictum est, ab eo interfectus est, in eoque jus hospitii a Pisone violatum est. Hospites autem violare, summum apud veteres scelus fuit.

^b *Sestertium centies et octogies*] Quadringenta quinquaginta millia aureorum, quorum quilibet valet sexaginta duodenarios.

^c *Vasarii nomine*] Ea omnia 'vasarii' nomine dicebantur, quæ magistratibus in provinciam ituris, ad eorum usum domesticos ex ærario concedebantur.

^d *In venditione mei capitis*] Pactio nem fecerat cum Pisone Clodius, ut si perderet Ciceronem, pecunia illi ex ærario in sumtum exercitus attribueretur.

^e *CC talenta*] Gallicorum nummorum millia centum viginti efficiunt.

^f *Apolloniatae*] Apollonia urbs est Illyrici.

^g *Addixisti*] Addici proprie bona dicuntur, cum prætor aut secundo decreto bonorum possessionem largitur, hoc est, possidere jubet; aut cum ejus bona, qui iudicatum facere non potest, petitori attribuit. At Pisono non creditoribus bona debitorum, sed creditorum bona debitoribus addixit, quia milites ad domum Fufidii, ad hyberna missi sunt.

^h *Honorarii*] Honorarium frumentum intelligit, quod gratis et honoris causa prætoribus provinciarum datur.

quidem potest vi et metu extortum,⁸ honorarium nominari; quod cum peræque omnes, tum acerbissime Bœotii,ⁱ et Byzantii,^k Cherronenses,^l Thessalonica sensit: unus tu dominus, unus æstimator, unus venditor, tota in provincia, per triennium, frumenti omnis fuisti. XXXVI. 87. Quid ego¹ rerum capitalium quæstiones,^d reorum pactiones,^m redemptiones, acerbissimas damnationes, libidinosissimas liberationes proferam? tantum locum aliquem cum mihi notum² senseris, tecum ipse, licebit, quot in eo genere, et quanta sint crimina, recordere. Quid? illam armorum³ officinam ecquid recordaris, cum omni totius provinciæ pecore compulso,^e pellium nomine,ⁿ omnem quæstum illum domesticum paternumque renovasti?^o Videras enim grandis jam puer, bello Italico,^p repleti quæstu vestram domum, cum pater armis faciendis tuus præfuisset. Quid? vectigalem provinciam,^q singulis rebus, quæcumque veni-

^d *Judicia capitalia.*^e *Coacto.*

Schutz. Orell. *præfectoque tuo.* Statim, *emersisti miseris* χ.—8 Voc. *extortum* deest in H. Paulo post, *Cherronenses* solus Lamb. Deinde, *per triennium* [lacuna] *omnis C. triennium omnis* χ nullo spatio relicto.

CAP. XXXVI. 1 *Quid ergo* χ. Mox, *pactiones, rerum demtiones* Erf.—2 Codd. Fæærni, Erf. Ven. 1480. Junt. Fæærn. Lamb. *notum esse*; C H S T χ *notum est.* Statim, *recordari* H. *recordare* Erf. C S T χ.—3 Pith. *mar-*

NOTÆ

ⁱ *Bœotii*] Bœotii populi olim stupiditate sua male audierunt; a Bœotia regione in finibus Græciæ dicti, et hæc a bove, ejus ductu huc Cadmus pervenit.

^k *Byzantii*] Byzantii a Byzantio Thraciæ civitate sic dicti; quæ Constantinopolis a Constantino postea nuncupata est.

^l *Cherronenses*] Cherronesus hæc in Thracia fuit ad Pontum Euxinum.

^m *Reorum pactiones*] Conveniebat enim reis de pecunia, qua se redimerent a judicio.

ⁿ *Pellium nomine*] Pellibus officii-

næ, in quibus arma fiebant, tegebantur, sicut etiam papiliones, loriciæ, clypei.

^o *Paternumque renovasti*] Initio hujus Orationis vocat eum furacissimi hominis filium.

^p *Bello Italico*] Bellum illud Italicum Marsicum, seu Sociale, dictum est, quod a populis anno urbis 663. excitatum est, petentibus jus civitatis.

^q *Vectigalem provinciam*] Macedonia provincia libera erat, et immunis, et eam reddidit vectigalem Piso.

rent, certo portorio ^r imposito, servis tuis publicanis ⁴ a te factam esse meministi? 88. quid? centuriatus ⁵ palam venditos? quid? per tuum servulum ^t ordines assignatos? quid? stipendium militibus ^u per omnes annos a civitatibus, mensis palam propositis, ^x esse numeratum? quid illa in Pontum ⁶ profectio ^y et conatus tuus? quid debilitatio atque abjectio animi tui, Macedonia prætoriana ^z nuntiata, cum tu non solum, quod tibi succederetur, sed quod Gabinio non succederetur, exsanguis et mortuus concidisti? quid quæstor ædilicius rejectus? ^a præpositus ⁷ legatorum tuorum optimus abs te quisque violatus? tribuni militum non recepti? M. Bæbius, vir

morum. C S et quid rec.—4 Hotom. conj. *publicis*, dubitanter tamen.—5 Abramini conj. *centurionatus*. Paulo post, τὸ esse suspectum est Ernestio et Garat.—6 *Pontu* χ. *Pontu* C. Mox, *objectio animi* C H S T. Verba, sed quod G. non succederetur desunt in χ.—7 Cod. χ *propositus*. ‘Locus corruptus.’ Orell. Idem Orell. conj. *Quid? quæstor rejectus? ædilicius præpositus?* Junt. exhibet *Quid? quæstor ædilicius rejectus? præpositus legatorum tuorum turpissimus, optimus quisque abs te, &c.* Naug. Steph. ed. 1584. sic, nisi quod *abs te quisque*. Lamb. 1566. *Quid? q. æ. rejectus: turpissimus homo præpositus? legat. &c.* margo ed. 1584. *præpositus homo turpissimus*. Ed. Ven. 1480. omittit *quæstor*. Deinde, *tribuni militares* Erf. Pith. Ven. 1480.

NOTÆ

^r *Certo portorio*] Portorium vectigal dicitur, quod pro exportandis mercibus solvitur. Unde qui hoc vectigal publicani redemerunt, portitores dicebantur.

⁵ *Centuriatus*] Arguit Pisonem, quod dignitates militares, quæ militum virtuti gratis dabantur, venderit. Centuriones vero sex in qualibet erant cohorte: cohortes vero decem in legione.

^t *Per tuum servulum*] Piso dedit servo suo potestatem ordines assignandi, quæ tantum penes tribunos esse debuit.

^u *Stipendium militibus*] Stipendium militum ex ærario accipiebatur, quod sibi retinuit Piso: et aliud militibus persolvi imperabat.

^x *Mensis palam propositis*] Mensas

argentariorum proponi in foris et locis publicis jussit, ut militibus stipendium numeraretur.

^y *In Pontum profectio*] Irruptionem in Pontum, ad prædandam illam provinciam, fecit; unde turpiter cum multa suorum clade repulsus est.

^z *Macedonia prætoriana*] Ut ab hac provincia revocaretur Piso, facta est prætoriana; ut statim in illam illius anni prætores proficiscerentur.

^a *Quæstor ædilicius rejectus*] Piso rejecit quæstorem, qui ædilis fuerat, et ei prætulit unum ex legatis, qui omnium esset turpissimus, et quem sibi quæstorem esse, quam illum ædilicium maluit. Licet autem sorte quæstores obvenirent, si grati proconsulibus non essent, ab eis tamen rejici poterant.

fortis, interfectus jussu tuo? 89. Quid? quod tu toties, diffidens ac desperans rebus tuis, in sordibus, lamentis, luctuque jacuisti? quod populari illi sacerdoti^b sexcentos ad bestias^c amicos sociosque misisti?⁸ quid? quod, cum sustentare vix posses mœrorem tuum, doloremque decessionis, Samothraciam^d te primum, post inde Thasum^e cum tuis teneris saltatoribus, et cum Autobulo, Athamante, et Timocle, formosis fratribus, contulisti? Quid? quod, cum inde⁹ te recipiens, in villa Euchadiæ, quæ fuit uxor Exegisti, jacuisti mœrens aliquot dies; atque inde obsoletus^a Thessalonicam, omnibus inscientibus, noctuque venisti? qui, cum concursum¹⁰ plorantium,^f ac tempestatem querelarum ferre non posses, in oppidum devium Berœam^g profugisti: quo in oppido cum tibi spe

^a *Sordidus.*

Junt. Orell. probante Garat.—8 ‘*Amicos socios, stipendiariosque misisti*] Post *amicos* vide ne exciderit *populi Romani*. V. *stipendiariosque* addidi ex Ascon. nti volebant Manut. et Garat. *sociosque misisti* codd. et edd. omnes. Ceterum mirum nisi totum hoc membrum loco suo motum fuerit, subjungendumque sit illis, *interfectus jussu suo? Quid? quod populari . . . misisti? Quid? quod tu toties, &c.* Orell. Actutum, *quid? nncis inclusit* Orell. Pro quod T habet *tum*. Pro *decessionis* C H S *decessionis*; χ *dissentionis*. *Tum post* deest in C H S χ , edd. vett. Faërn. Lamb. receptum erat e codd. et Ven. 1480. a Garat. et seqq. *Tharsum* C H S, edd. vett. *Tarsum* T χ , et al. vett. *Autobulo* C H S χ , Faërn. *Antobole* T. *Thymocle* C S. *Clymode* χ .—9 *Quid? cum inde* C H S T χ . *Quod inde* Garat. et Orell. Pro *Exegisti*, quod habent C H S T, alii codd. et edd. fere omnes ante Schutz. qui *Exæcisti* edidit, *Exæcisti* Garat. et Orell. *in villa Leucadia, quæ fuit uxoris Ægisti* de Turnebi sententia Lall. *Statim, atque* omittunt Ven. 1480. Junt.—10 T *quid cum concursum*; Lamb. *quod, cum concursum*. Pro *profugisti*, quod servant C χ , Erf. Pal. 2. *perfugisti* exhibent H S T, Lamb. et al. ante Grut. Paulo post, *sæpe falsa* χ .

NOTÆ

^b *Populari illi sacerdoti*] Sacerdotem Clodium vocat, quia in operta Bonæ Deæ irreperat vestitu muliebri, ubi matronæ pro pop. Rom. facere sacra consueverant.

^c *Ad bestias*] Piso e sua provincia multos misit, qui cum bestiis pugnarent in iis ludis, quos Publii Clodii amici populo præbebant. Arguit autem Pisonem crudelitatis et perfi-

diæ, quod ad id et socios et amicos populi Romani miserit.

^d *Samothraciam*] Samothracia insula est in mari Ægæo, juxta Lemnon.

^e *Thasum*] In eodem mari Ægæo insula.

^f *Concursum plorantium*] Eos designat qui vexati fuerant a Pi-one.

^g *Beræam*] Beræa Macedoniæ urbs, Thessalonica proxima.

falsa, [p. 99.] quod Q. Ancharium^h non esse successurum putares, animos rumor inflasset; quo te modo ad tuam intemperantiam, scelerate, innovasti? XXXVII. 90. Mitto aurum coronarium,ⁱ quod te diutissime torsit, cum modo velles, modo nolles: lex enim generi tui^k et decerni et accipere² vetabat, nisi decreto triumpho. In quo tu, accepta tamen et devorata pecunia,³ ut in Achæorum^l centum talentis, evomere non poteras:^m vocabula tantumⁿ pecuniarum, et genera mutabas. Mitto diplomata^o tota in provincia passim data: mitto numerum navium, summamque prædæ:^b mitto rationem exacti imperatique frumenti:^p mitto⁴ ereptam libertatem populis, ac singulis, qui erant affecti præmiis nominatim, quorum nihil est,

^b *Magnamque prædam.*

//////////

CAP. XXXVII. 1 C H S χ *coronarum*.—2 Ita C H S T, codd. Faërne, Faërn. Lamb. Græv. Schutz. Orell. *et te accipere* Grut. et al. ante Faërn.—3 Schutz. de Abramii conj. *acceptam t. et devoratum pecuniam*. Actutum, *ut in Achorum* C H. *Utinachorum* S χ , edd. pleræque, etiam Junt. *Utinavorum* T. Hinc Ald. Faërn. Lamb. 1566. *pecunia Utinachorum, centum talenta evomere*. S habet *talenta*. Mox, *tantum et pecun.* χ .—4 Verbum *mitto* h. l. deest in C H S χ . Paulo post, *ne fieri possit, sanc.* $\S$ c. C H S χ , alii codd. Rom. Ven.

NOTÆ

^h *Ancharium*] Ancharius successor Pisonis in provincia Macedonia.

ⁱ *Aurum coronarium*] Aurum coronarium dicitur, quod a victis gentibus datur. Imponebant autem illud imperatores propter concessam vitam; vel ut ait Gellius, v. 6. 'Triumphales coronæ sunt aureæ, quæ imperatoribus ob honorem triumphii mittuntur. Hæ antiquitus e lauro erant, postea fieri ex auro cœptæ.'

^k *Lex enim generi tui*] Lex Julia, lata a Julio Cæsare, vetabat, ne cui, qui in provincia cum potestate imperiove esset, pecuniam capere, conciliare liceret; extra quam si ad momentum, templumve capiat.

^l *Ut in Achæorum* [*Utinachorum*] Non reperio geographum aliquem

aut historicum qui de illis populis mentionem faciat. Putat Turnebus *Achæorum* legendum esse. Certe in Oratione de Provinciis Consul. § 5. ait 'Achæos ingentem pecuniam Pisoni pendere quotannis.'

^m *Evomere non poteras*] Metaphora, id est, rependere illam pecuniam quam a provincia abstulerat.

ⁿ *Vocabula tantum*] Pecuniam acceptam non coronarium aurum, sed alio nomine appellabat.

^o *Mitto diplomata*] Diplomata edicta sunt et mandata principum regio signo sancta. Nos vulgo dicimus patentes literas.

^p *Imperatique frumenti*] Frumentum imperabantur dare provinciales ad alendum exercitum proconsulis.

quod non sit lege Julia, ne fieri liceat, sancitum diligenter. 91. Ætoliā,^q quæ procul a barbaris disjuncta^s gentibus, in sinu pacis posita, medio fere Græciæ gremio continetur, (o Pœna, o Furia sociorum!) decedens, miseram perdidisti. Arsinoën,^r Stratū,^s Naupactum,^{6 t} ut modo tute indicasti, nobiles urbes atque plenas, fateris ab hostibus esse captas: quibus autem hostibus? nempe iis, quos tu, Ambraciæ^{7 u} sedens, primo tuo adventu ex oppidis Agrinarum^x atque Dolopum^y demigrare, et aras et focos relinquere coëgisti. Hoc tu in exitu, præclare imperator, cum tibi ad pristinas clades accessio fuisset Ætoliæ repentinus interitus, exercitum dimisisti; neque ullam pœnam, quæ tanto facinori deberetur, non maluisti subire, quam numerum tuorum militum reliquiasque cognoscere.⁸ XXXVIII. 92. Atque, ut duorum Epicureorum^z similitudinem in re militari imperioque videatis; Albucius, cum in Sardinia triumphasset, Romæ damnatus est; hic cum similem exitum spectaret,^t

1483. sanctum codd. aliquot Faërne, probante Lamb.—5 C H S T χ disjuncta est.—6 Ita e uno cod. et Turnebi conj. Grut. seqq. *Arsinoam Thracum, Neopactum* C H S, edil. vett. etiam Faërn. et Lamb.—7 *Ambrachia* C H S χ. *sedens præmio tuo C. Agrinarum* C H S T, Faërn. et Lamb. 1566. *Agrianum* Turneb. *Agræorum* margo ed. 1584. Statim, *focos derelinquere* χ.—8 Lall. conj. cognosci.

CAP. XXXVIII. I Codd. Faërne, edd. Faërn. Lamb. Orell. *exitum expectaret*; C H χ *exitium expectaret*; Faërne cod. unus *expectaret exitum*. Pro eaque C H S T χ habent ea. Paulo post, *præposteris imperator a. o. cæsaris* χ.

NOTE

^q *Ætoliā*] Ætolia Achaicæ regionis est, Epiro, Acarnaniæ, et Locris finitima.

^r *Arsinoën*] Ætoliæ oppidum est Arsinoë.

^s *Stratū*] Urbs Acarnaniæ, quam et Stratopolim Diodorus nominat.

^t *Naupactum*] Naupactum, seu Naupactus, urbs Ætoliæ, et regionis caput in ora sinus Corinthiaci.

^u *Ambraciæ*] Ambracia civitas Thesprotiæ, quam Augustus Nico-

polim a victoria nominavit, quando vicit Antonium.

^x *Agrinarum*] Turnebus *Agrianum* legit; populi, qui et Agræi dicuntur in Pæonia.

^y *Dolopum*] Dolopes Thessaliæ populi, ut vult Stephanus: Plinius eos Ætoliæ annumerat, et Epiro Ptolemæus.

^z *Duorum Epicureorum*] Intelligit Albucium et Pisonem. De Albucio vide Orat. de Provinciis Consul. § 15.

in Macedonia tropæa posuit: ^a eaque, quæ bellicæ laudis victoriæque omnes gentes insignia et monumenta esse voluerunt, noster hic præposterus imperator, amissorum oppidorum, cæsarum legionum, provinciæ præsidio et reliquis militibus orbata, ad sempiternum dedecus sui generis et nominis, funesta ² indicia constituit; idemque, ut esset, quod in basi tropæorum inscribi incidique posset, Dyrrachium ut venit, decedens, obsessus est ab iis ipsis militibus, quos paulo ante Torquato respondit, beneficii causa ab se esse dimissos: ^b quibus cum juratus ³ affirmasset, se, quæ deberentur, postero die persolaturum, domum se abdidit: inde nocte intempesta, crepidatus, ^c veste servili, navem conscendit, Brundisiumque vitavit, et ultimas Hadriani ⁴ maris ^d oras petivit: 93. cum interim Dyrrachii milites domum, in qua istum esse arbitrabantur, ⁵ obsidere cœperunt, et, cum latere hominem putarent, ignes circumdederunt. Quo metu ⁶ commoti Dyrrachini, profugisse noctu crepidatum imperatorem indicaverunt. Illi autem statuat, istius persimilem, quam stare celeberrimo in loco voluerat, ne suavissimi hominis memoria moreretur, de-

—2 Ita Erf. Pal. 2. T, Grut. seqq. *funesta* omittunt C H S χ, Faërn. Lamb. et al. ante Grut. *indicia funesta* habet Junt. *judicia* C H T χ. *e* *judicia* S. Mox, pro *inscribi incidique*, quod exhibent C H S T χ, alii codd. cum edd. Ven. 1480. Junt. Faërn. Schntz. Orell. *incidi inscribique* Lamb. Græv. ceteri. —3 Cod. χ *iratus*.—4 *Adriatici* Lall.—5 C H S T χ *arbitrantur*.—6 *Quo motu*

NOTÆ

^a *Tropæa posuit*] Tropæa quædam erant virtutis bellicæ monumenta, quæ, vel fuis, vel fugatis hostibus, ad gloriam victorum erigebantur. Primis temporibus fuerunt arborum trunci hostilibus armis vestiti, deinde e lapidibus excitata sunt. Ultimis vero Romanorum temporibus, quibus floruit imperatorum nomen et gloria, pro tropæis arcus magnifici, insculptis undequaque eorum victoriis, erecti sunt.

^b *Beneficii causa abs se esse dimissos*]

Quadruplex fuit missio, honesta, ignominiosa, gratiosa, causaria. Honestas, quæ emeritis stipendiis datur; ignominiosa, quæ datur in pœnam; gratiosa, quæ beneficii loco; causaria, quæ ob morbum.

^c *Crepidatus*] Græci crepidis utebantur.

^d *Hadriani maris*] Hadrianum, sive Adriaticum mare, ad Septentrionem Italiam alluit, Inferum, sive Tyrrenum, ad Meridiem.

turbant, affligunt, comminuunt, dissipant: sic odium, quod⁷ in ipsum attulerant, id in ejus imaginem ac simulacrum profuderunt. 94. Quæ cum ita sint, non dubito,⁸ quin, cum hæc, quæ excellent, me nosse videas; non existimes, mediam illam partem, et turbam flagitiorum tuorum mihi esse inauditam. Nihil est, quod me hortere;⁹ nihil est, quod invites;⁹ admoneri me satis est: admonebit autem nemo alius, nisi reipublicæ tempus; quod mihi quidem magis videtur, quam tu unquam arbitratus es, appropinquare. XXXIX. Ecquid vides, ecquid sentis,¹ lege judiciaria^f lata, quos posthac iudices simus habituri? non æque legetur,^g quisquis voluerit; nec, quisquis noluerit, non legetur: [p. 100.] nulli conjicietur in illum ordinem, nulli eximentur: non ambitio ad gratiam, non iniquitas ad simulationem² conjicietur.^b Iudices iudicabunt³ ii, quos

C χ.—7 Ernesti conj. sic quod odium. Præpositio in ante ipsum deest in C H S χ.—8 CHS T χ, et Orell. non enim dubito. Mox excellent iidem codd. et edd. ante Ald. etiam Junt. Tum, e turba C H S, Rom. Ven. 1483.—9 'Quæ cum ita sint: (non enim dubito . . . esse inauditam:) nihil est, q. m. hortere, nihil, quod invites] Totum hunc locum, ut volebat Garat. constitui ex auctoritate codd. Oxon. omnium, et edd. ante Manut.' Orell. Statim, satius est Ernesti errore typogr. adnonebat H. videtur deest in χ.

CAP. XXXIX. 1 Et quid vides et quid sentis C S T. Pro simus C S χ simul; T, Ven. 1480. Junt. sumus. Statim, non enim legitur de Turnebi conj. Lamb. in marg. ed. 1566. non neque legitur suspic. Ernesti. Verba voluerit, nec quisquis desunt in χ.—2 Schutz. similitatem, contra codd. et edd. omnes. conjicietur C S T χ. conitientur, vel conitietur, alii codd. unde Faërn. conj. connitetur, probante Garat. et Lamb. Hic suspic. conferetur.—3 Cod. χ ju-

NOTÆ

^e Nihil est, quod me hortere] Ostendit Cicero nihil esse, quod Piso eum hortetur, ut ipsi litem intendat. Nondum tempus esse, quia fortasse Cæsar offensus esset, qui tunc gravissimis bellis in Gallia detinebatur.

^f Lege judiciaria] Legem judicariam ante aliquot annos, quibus temporibus accusatus est Verres a Cicerone, tulit Aurelius Cotta prætor, qua communicata sunt judicia senatui, et equitibus Rom. et tribunis ærariis; rursus deinde Pompeius in

consulatu secundo, quo hæc oratio dicta est, promulgavit, ut amplissimo ex censu ex centuriis aliter, quam antea lecti iudices, æque tamen ex illis tribus ordinibus, res iudicarent.

^g Non æque legetur] Pompeius legi huic superiori addidit, ut quinque et septuaginta iudicarent, et ex censu legerentur; adeo ut nemo posset se eximere a iudicio, nec per gratiam aut fraudem se immittere.

^b Ad simulationem conjicietur [connitetur] Translatum ab eo more, quo

lex ipsa, non quos hominum libido delegerit. Quod cum ita sit, mihi crede, neminem invitum invitabis; ⁴ res ipsa, et reipublicæ tempus aut me ipsum, quod nolim, ^k aut alium quempiam, aut invitabit, aut dehortabitur.

95. Equidem, ut paulo ante dixi, non eadem supplicia esse in hominibus existimo, quæ fortasse plerique, ¹ damnationes, expulsiones, neces: denique nullam mihi pœnam videtur ⁵ habere id, quod accidere innocenti, quod forti, quod sapienti, quod hono viro et civi potest. Damnatio ista, quæ in te flagitatur, ^a obtigit P. Rutilio, ^m quod specimen habuit hæc civitas ⁶ innocentiae: major mihi iudicum et reipublicæ pœna illa visa est, quam Rutillii. L. Opimius ⁿ ejectus est e patria, ⁷ is, qui prætor et consul maximis

^a Quæ exigitur in te.

dicabantur.—4 Codd. et edd. ante Gryph. item Steph. Grnt. Græv. Schütz. Orell. *neminem invitum invitabis*; Færn. et Lamb. 1566. *neminem invitabis invitum*; Lamb. in marg. ed. 1584. *neminem invitabis invitum*. Lectio nostra est conjectura Hotomanni in ed. Gryph. 1550. recepta, probante Garat. unde sumsit Ernesti. Pro *nolim* C H S χ, Rom. Ven. 1483. habent *velim*. Deinde aut ante *invitabit* suspectum est Garatono.—5 Cod. χ *videbitur*. Idem mox omittit *quod forti*. Tum, pro *civi* C χ habent *cui*; T *civibus*.—6 Cod. χ *habuit hic hujus*. Statim, *major mihi indicium* C H S χ.—7 Ita codd. Færn. Lamb. seqq. *a patria* C H S T χ, edd. vett. Præpositionem omisit Ascon. probante Garat. *consul maximus* χ. Tum, *periculis liberavit* C S. *sed iis* in iisdem codd. *sed his* H. *sceleris et consc.* Ascon. Erf. Pal. 2. Ven. 1480. Juut. *pœna remansit* C H S χ, Ascon. Rom. Ven. 1483. Færn. Lamb. *pœna*

NOTE

lecti per gratiam, aut probitatis simulationem, iudices coniciebantur in numerum, id est, decuriabantur: quare aberit a judiciis omnis fraus, quæ specie probitatis et justitiæ committebatur.

¹ *Invitum invitabis*] Id dicit, quia Piso, quanquam invitus, Ciceronem invitabat ut ei litem intenderet.

^k *Quod nolim*] Cicero non vult intedere Pisoni litem, ne Cæsari displiceat, quia socer ejus erat Piso.

¹ *Quæ fortasse plerique*] Subauditur 'existimant.' Damnationes, expul-

sionesque revera non sunt supplicia, quia viris bonis possunt accidere.

^m *P. Rutilio*] Rutilius ab equitibus de repetundis pecuniis damnatus est, qui gravissime in eum erant offensi, quod Q. Mncii quæstor in Asia, provinciam a publicanorum fraudibus vindicaverat. Cicero in Bruto.

ⁿ *L. Opimius*] L. Opimius prætor Fregellas cepit: quo facto ceteros nominis Latini socios male animatos repressit. Consul Fulvium Flaccum consularem et triumphalem, et C. Gracchum tribunum, optimatibus in-

republicam periculis liberarat: non in eo, cui facta est injuria, sed in iis, qui fecerunt, sceleris ac conscientiae poena permansit. At contra bis Catilina absolutus: ⁸° emissus etiam ^p ille auctor tuus provinciae, cum stuprum Bonae Deae pulvinaribus intulisset. Quis fuit in tanta civitate, qui illum incesto liberatum, non eos, qui ita judicarent, ⁹ pari scelere obstrictos arbitraretur? XL. 96. An ego expectem, dum de te quinque et septuaginta ⁹ tabellae diribeantur; ¹ de quo jam pridem omnes mortales omnium generum, aetatum, ordinum judicaverunt? Quis enim te aditu, ² quis ullo honore, quis denique communi salutatione dignum putet? omnes memoriam consulatus tui, facta, mores, faciem denique ac nomen a republica detestantur. ⁵ Legati, qui una fuere, alienati: tribuni militum ³ inimici: centuriones, et si qui ex tanto exercitu reliqui milites extant, non dimissi abs te, sed dissipati, te oderunt, tibi

permansit servant Erf. Pal. 2. T, Ven. 1480. Junt. Grut. seqq.—8 Lamb. in marg. ed. 1584. *est absolutus*. Mox, *provinciae* omittunt C H S T χ. *cum ad stuprum* iidem codd.—9 Ita C H S T χ, ed. Wald. Ven. 1480. Junt. Schutz. Orell. *judicarunt* ceterae edd. etiam Faërn. et Lamb. Pro *obstrictos*, quod servant Erf. Pal. 2. Franc. Pith. C H S χ, Græv. Schutz. Orell. *astictos* praebent edd. vet. Faërn. Lamb. Grut. *ascriptos* T.

CAP. XL. 1 Ita de Augustini conj. Faërn. Lamb. seqq. atque ita videtur habere cod. χ. *dirimantur* Orell. cum Sigonio de Indic. 11. 22. *diripiantur* C H S T, et edd. ante Faërn.—2 C H S T χ *aditu*.—3 Orell. conj. *militares*.

NOTE

fensos, oppressit. Quod indigne ferentes equites, eum accusatum in exilium ejecerunt. Ita Asconius Pedian.

° *Bis Catilina absolutus*] Catilina repetundarum a Clodio adolescente accusatus est, cum rediit ex Africa; et incestus cum Fabia Vestali.

^p *Emissus etiam*] Clodius evasit etiam judicium, a quo Piso Macedoniam obtinuit.

⁹ *Quinque et septuaginta*] Lege Pompeia latum est, ut quinque et

septuaginta iudices causam cognoscerent, et sententiam ferrent tabula.

^r *Diribeantur*] Id est, distribuantur, sive separantur; quod verbum non tantum in comitiis, sed etiam in judiciis usurpabatur. Diribebant vero in comitiis, quando suffragantes tabulas a refragantibus, et in judiciis, cum condemnantes ab absolventibus separabant.

* *Detestantur*] Omnes Pisonem, tanquam malum auspicium, detestabantur.

pestem ^b exoptant, te execrantur. Achaia ^f exhausta, Thessalia ^u vexata, laceratae Athenæ, ^x Dyrrachium ^y et Apollonia ^z exinanita, Ambracia ^{4^a} direpta, Parthini ^b et Bullienses ^c illusi, Epirus ^d excisa, Locri, ^e Phocii, ^f Bœotii ^g exusti, Acarnania, ^h Amphilochia, ⁱ Perrhæbia, ^k Athamanumque gens ^l vendita, Macedonia condonata ^e barbaris, Ætolia amissa, Dolopes, finitimique montani, ^m oppidis atque agris exterminati, cives Romani, qui in iis ^s

^b Mortem.

^c Concessa.

//////////

Pro extant, quod exhibent ed. Wald. Ven. 1480. Schütz. Orell. existunt legitur in Junt. et ceteris ante Lamb. in Faërn. Grut. Græv.—4 *Ambrachia* C H S T χ. *Parthenum* C H S χ. *Parthenii* T. *Balienses* in eodem cod. *Bullidenses* Ursin. Lall. Pro excisa Lamb. legit excissa. Idem Lamb. *Phocci*;

NOTÆ

^f *Achaia*] Achaia Græciæ regio est, quæ a Septemtrione Thessalia terminatur.

^u *Thessalia*] Thessalia regio et pars Macedoniae est, cum ejusdem nominis oppido.

^x *Athenæ*] Athenæ, Græciæ civitas, inter Macedoniae et Achaiam, in ea littorali regione, quæ olim Acta, deinde Attica, dicta est.

^y *Dyrrachium*] Dyrrachium urbs est Macedoniae mari Adriatico incumbens.

^z *Apollonia*] Apollonia, quæ Taulaninorum dicitur, in Macedonia oppidum est ad Ionicum mare. Ita Ptolemæus.

^a *Ambracia*] De ea superius dictum.

^b *Parthini*] Populi Macedoniae. Plin. III. 23.

^c *Bullienses*] Macedoniae populi, non procul ab Apollonia, quorum urbs Bullis dicitur in ea parte qua mari Adriatico adjacet.

^d *Epirus*] Epirus regio est Græciæ finitima, Acheloo fluvio ad Ortum

terminata, ad Occasum Acrocerauniis montibus, ad Septemtrionem Macedoniae, ad Meridiem Ionio mari.

^e *Locri*] Locri isti Achaiae populi sunt, qui a Pausania Ozolæ nominantur.

^f *Phocii*] Achaiae populi Bœotiam inter et Ætoliā.

^g *Bœotii*] De his dictum est.

^h *Acarnania*] Acarnania regiuncula et pars Epiri est, mersa medio sinu Ambracio. Vide Plin. II. 92.

ⁱ *Amphilochia*] Amphilochia urbs in Acarnania, vel in Ætolia, ut placet Straboni.

^k *Perrhæbia*] Perrhæbe, vicus Thessaliæ, unde populi Perrhæbi, qui Lapitharum potentia fracti fugerunt in Ætoliæ montana Pindo monti proxima; quæ regio ab ipsis Perrhæbia dicta est. Ita Steph.

^l *Athamanumque gens*] Athamanes ex Plin. IV. 2. Ætoliæ populi sunt.

^m *Finitimique montani*] Mæsia montana a Septemtrione Macedonia terminatur.

locis negotiantur, te unum solum suum depeculatorem,^d vexatorem, prædonem, hostem venisse senserunt. 97. Ad horum omnium judicia tot atque tanta domesticum iudiciumⁿ accessit sententiæ⁶ damnationis tuæ; occultus adventus, furtivum iter per Italiam, introitus in urbem desertus ab amicis, nullæ ad senatum e provincia literæ, nulla ex⁷ trinis æstivis^o gratulatio, nulla triumphi mentio: non modo quid gesseris, sed ne quibus in locis quidem fueris, dicere audes. Ex illo fonte et seminario triumphorum, cum arida folia laureæ⁸ retulisses; cum ea abjecta ad portam reliquisti, tum tu ipse de te 'fecisse videri'^p pronuntiavisti: qui si nihil gesseras dignum honore; ubi exercitus? ubi sumtus? ubi imperium? ubi illa uberrima supplicationibus triumphisque provincia? Sin autem aliquid sperare volueras, si⁹ cogitaras id, quod imperatoris nomen, quod laureati fasces, quod illa tropæa, plena dedecoris^q et risus, te commentatum esse^e declarant; quis te miserior? quis te damnator, qui neque scribere ad senatum, a te bene rem-

^d *Latronem.*^e *Cogitavisse.*

al. *Phocæi*.—5 Faërn. et Lamb. *qui in his*.—6 Voc. *sententiæ* de Ernesti conj. delevit Schutz. *accessit, et sententiæ* malit Orell.—7 Ita codd. aliquot, H S T, Ven. 1480. Junt. Faërn. Lamb. seqq. ex omittunt alii codd. edd. vett. Ald. Hervag. Verba, *nulla ex trinis æstivis*, desunt in C χ, spatio relicto.—8 Erf. et Pith. *laurea*. Mox, *videris pronuntiavisti* C H S χ, Venn. 1480. 1483. Junt. *videri pronuntiasti* Erf. Faërn. Lamb. Orell. *de te sententiam tulisse videris, tum indicium pronuntiavisti* Ald. et al. ante Lamb.—9 Pith. C H S T χ, et edd. ante Hervag. omittunt *si*. Verba, *quod imperatoris n. q. l. fasces*, desunt in Schutz. errore typogr. Statim, *te commendatum esse* T. Verba, *quis te damnator*, desunt in C H S χ.

NOTE

ⁿ *Domesticum iudicium*] Iudicium intelligit, quo se Piso condemnavit, cum sine comitatu, &c. in urbem introivit.

^o *Trinis æstivis*] Per has voces designat tres annos, quibus Piso Macedoniam administravit sine ulla laude victoriæ.

^p *Fecisse videri*] Verba sunt iudicium, qui condemnabant. Non enim,

cum reus damnabatur ab eis, fecisse dicebant, sed fecisse videri. Cicer. ad Att. lib. iv.

^q *Tropæa, plena dedecoris*] De tropæis superius dictum est, § 92. plena autem, quæ sibi Piso crexit, dedecoris dicit, quia non victoriarum, quas reportavit, sed perditarum urbium fuere monumenta.

publicam esse gestam,^r neque præsens dicere^s ausus es? XLI. 98. An tu mihi, cui semper ita persuasum fuerit, non eventis,^r sed factis, cujusque fortunam ponderari, dicere audes, neque in tabellis paucorum judicum, sed in sententiis omnium civium, famam nostram fortunamque pendere? Te indemnatum videri putas, [p. 101.] quem socii,^t quem foederati,^u quem liberi^x populi, quem stipendiarii,^y quem negotiatores, quem publicani, quem universa civitas, quem legati, quem tribuni militares, quem reliqui milites, qui ferrum, qui famem, qui morbum^z effugerunt, omni cruciatu dignissimum putant? cui non apud senatum, non apud ullum ordinem, non apud equites Romanos, non in urbe, non in Italia, maximorum scelerum venia nulla ad ignoscendum dari possit? qui se ipse oderit, qui metuat omnes, qui suam causam nemini committere audeat, qui se ipse³ condemnet? 99. Nunquam ego⁴ sanguinem expetivum; nunquam illud extremum, quod posset esse impro-

CAP. XLI. 1 Cod. χ non eventibus. Mox, dicere audes delerunt Faërn. Lamb. Schutz. Orell. quasi gloss. probante Garat. Tnm, e tabellis . . . e sententiis Lamb.—2 Ita Erf. Pal. 2. C H S T χ , Grut. seqq. mortem edd. vett. Faërn. Lamb. Mox, pro cui χ habet cujus. Garat. suspic. non apud eq. Ro. non apud ullum ord.—3 Qui se ipse . . . qui se ipse est conjectura Ernesti: qui se ipsum . . . qui se ipsum edd. vett. qui se ipsum . . . qui se ipse Erf. Schutz. Orell. qui te ipsum oderis . . . metuas . . . tuam . . . audeas . . . qui te ipsum condemnes Lamb.—4 C H S χ omittunt ego. Mox, iidem codd. ac iudicium.

NOTE

^r Bene rempub. esse gestam] Formula fuit supplicationis aut decernendæ aut petendæ, vel etiam triumphi.

^s Præsens dicere] Non solum imperatores absentes, missis ad senatum literis laureatis, verum etiam præsentes in senatu, extra pomerium, antequam triumphantes urbem ingrederentur, triumphum aut supplicationes sibi decerni petebant. Vide Liv. lib. XLVIII.

^t Socii] Socii illi populi dicebantur, quibuscum æquis conditionibus,

et æquo jure, se Romani astringebant.

^u Foederati] Foederati non distinguuntur a sociis, nisi quod aliquid ex federe populo Romano deberent. Verbi gratia mittebant auxilia, eaque sumtu proprio cum res exigebat.

^x Liberi] Liberi populi erant, qui neque leges accipiebant a populo Romano, quibus neque populus Romanus dicebat.

^y Stipendiarii] Stipendiarii populi dicti sunt, qui aliquid populo Romano pendebant.

bis et probis commune, supplicium legis ac iudicii; sed abjectum, contemptum, despectum a ceteris, a te ipso desperatum et relictum, circumspectantem omnia, quicquid increpisset, pertimescentem; diffidentem tuis rebus; sine voce, sine libertate, sine auctoritate, sine ulla specie consulari; horrentem, trementem, adulantem omnes,⁵ videre te volui: vidi. Quare, si tibi evenerit, quod metuis, ne accidat, equidem non moleste feram: sin id tardius forte fiet, fruar tamen tua indignitate:⁶ nec minus libenter me tuentem videbo, ne reus fias, quam reum: nec minus lætabor, cum te semper sordidum,² quam si paulisper sordidatum³ videbo.⁷

//////////

Pro *contemptum* χ habet *contentum*.—5 Ita Arusianus, C H S T χ , codd. Faërnii, Rom. Ven. 1483. Naug. Faërn. Grnt. seqq. *omnibus* Ven. 1480. Junt. Hervag. Steph. Lamh.—6 Cod. χ *dignitate*.—7 Hæc est e conj. Ernesti; recepit Schütz. *viderem* C H S, alii codd. et edd. ante Ernesti, item Schütz. et Orell. *viderim* conj. Gulielm.

NOTÆ

² *Semper sordidum*] Sordidum hic intelligit, qui in lamentis et luctu semper jacet. telligit, qui obsoletis vestibus reus amictus est ad misericordiam in se excitandam

³ *Sordidatum*] Sordidatum vero in-

M. TULLII CICERONIS

PRO T. ANNIO MILONE

ORATIO XXXVIII.

ARGUMENTUM.

Cum summas diu inter se inimicitias exercuissent T. Annius Milo et Publius Clodius, et sæpe alter alteri mortem minatus esset, accidit, ut, quo anno Milo consulatum, Clodius præturam petebat, sibi obviam in via Appia cum magno servorum comitatu fierent, Clodio Romam revertente, Milone autem Lanuvium flaminis prodendi causa proficiscente. Hic orta primum inter servos rixa, pervenit tandem ad ipsos dominos pugna, qua P. Clodius interfectus est. Delato in urbem Clodiano cadavere, vehementer sunt Clodiani, cum sua sponte, tum concitantibus Fulvia uxore, et Munatio Planco, et Q. Pompeio, tribb. pl., commoti, et magna Miloni invidia creata est. Populus etiam, Sexto Clodio scriba duce, corpus mortui intulit curiæ, ibique cremavit; quo igne curia et adjuncta Porcia basilica combusta est. Ea res cum invidiam conflasset Clodianis, rediit in urbem Milo, nihiloque minus atque antea consulatum petiit. Tandem, cum SCto permissa esset Cn. Pompeio respublica, isque ex eodem SCto delectus habuisset celeriter; duo adolescentes, Appii Claudii, duo Valerii et L. Herennius Balbus, qui mortem Clodii persequi constituerant, postulaverunt apud eum familiam et Milonis et Faustæ uxoris ejus exhibendam. Aderant Miloni Q. Hortensius, M. Cicero, M. Marcellus, M. Calidius, M. Cato, Faustus Sulla. Q. ergo Hortensius negabat, servos Milonis exhiberi posse, quod essent manumissi cum caput domini uli essent. Postea vero quam Cn. Pompeius consul erat ex SCto ab interrege Ser. Sulpicio creatus v Kal. Mart. statim consulatu inito, legem tulit de vi, qua nominatim eadem in via Appia factam complexus est, et hanc judicii habendi rationem præscripsit, ut primo quæsitur non esset, de more, prætor, sed suffragiis populi e consularibus eligeretur; deinde, tribus diebus testes audiren-

tur; deinde uno eodemque die ab accusatore et reo peroraretur. Cui legi cum obstitisset aliquamdiu M. Cælius tribunus pl., quod privilegium in Milonem ferri diceret, perlata tandem est. Creatus est quæsitōr Cn. Domitius Ænobarbus. Is, cum Pompeius iudices ex omnibus ordinibus claros eosque trecentos proposuisset, octoginta et unum ex iis sortitus est. Ex his postquam accusator et reus quinos e singulis ordinibus eiecissent, unus et quinquaginta relictī sunt, 18. senatores, 17. equites, et 16. tribuni ærarii. Ipso iudicii tempore omnes tota urbe tabernæ clausæ, et in foro omnibusque ejus aditibus præsidia disposita erant. Accusatoribus tribus respondit unus Cicero, sed non ea, qua solebat constantia, quod, cum inciperet dicere, exceptus est acclamatione Clodianorum, quos ne metus quidem circumstantium militum coërcebat. Oratio ea excepta est, sed scripta post ab eo accuratius. Defensionis hac ratione usus est, ut Clodium jure a Milonis servis interfectum ostenderet, quod Clodius Miloni esset insidiatus. Id his argumentis confirmat, quod utilior Clodio Milonis, quam Miloni Clodii mors fuisset; quod Clodius improbis moribus fuisset, et spem impunitatis habuisset; quod ipse Clodius Miloni mortem denunciavisset; et denique Clodius insidiandi majorem facultatem in isto itinere habuisset, quam Milo. Reliqua oratio in aliis sceleribus Clodii et integritate Milonis versatur.

1. 1. [Ed. Ald. p. 101.] **ET**SI vereor, iudices, ne turpe sit, pro fortissimo viro dicere incipientem timere, minimeque deceat,^a cum T. Annius Milo ipse¹ magis de reipublicæ salute, quam de sua perturbetur,^a me ad ejus causam parem animi magnitudinem afferre non posse; tamen hæc novi

^a *Decorum sit.*

//////////

CAP. I. 1 Codd. Germanici ap. Orell. Erf. H 2, χ 1. 2. Junt. Lall. Garat. Peyron. Orell. cum T. Annius ipse; codex Grævii cum Annio ipse. Mox, meque ad ejus . . . hoc novi C. Pro inciderint, codd. Germ. ap. Orell. Græv. Garat. Peyron. Orell. habent inciderunt. Tum, fori, qui quoque et prist. χ.—

NOTE

^a *Quam de sua perturbetur*] Moris fuit, ut quicumque in iudicium vocaretur, sordidatus veniret. Cum autem non minus splendide vestitus Milo staret coram iudicibus, periculum erat, ne illi offenderentur. Quare ut hanc ab illo invidiam removeret, eique benevolos suos iudices conciliaret, ait eum non tam de sua, quam de totius reipubl. salute perturbari: verebatur enim vero, ne quid

sua causa tumultus in civitate nasceretur.

^b *Novi iudicii*] Iudicium illud novum vocat, quia insuetum fuit: 1. Quia lex nova lata est a Pompeio præter morem, ut de morte Clodii quæreretur, cui factas fuisse insidias a Milone Appins Claudius adolescens dixerat centesimo et altero die post cædem Clodii: 2. Quia tulerat, ut priusquam causa hæc ageretur, testes

judicii^b nova forma^c terret oculos, qui, quocumque inciderint,^b veterem consuetudinem fori, et pristinum morem judiciorum requirunt.² Non enim corona^d consessus³ vester cinctus est, ut solebat; non usitata frequentia stipati sumus. 2. Nam illa præsidia, quæ pro^e templis omnibus cernitis, etsi contra vim^e collocata sunt, nobis afferunt tamen horroris aliquid;^{4 f} ut in foro, et in iudicio, quan-

^b *Respexerint.*

^c *In.*

//////////

2 Ita codd. Germ. ap. Orell. ed. Wald. Junt. Grut. seqq. *desiderant* S, Rom. *minime vident* C. Ven. 1483. Lamb. *requirunt*, *desiderant* cod. Lagom.—3 Codd. *ε ζ consensus*.—4 ‘*Nam illa præsidia . . . non afferunt tamen oratori aliquid*] Locus corruptus. Sic codd. plerique, Junt. Hervag. Grut. Græv. Garat. qui tamen *non* ante *afferunt* uncis inclusit. Pro *nam illa*, Bav. tres codd. Lagom. Peyron. et ed. Lips. *non illa*, quod tamen, nisi sic timore permotum animum significare voluit orator, vix tolerari poterit. *nec illa* Garat. suspic. egregio sane sensu. Mox, *oratori* suspectissimum, ut alia gloss. *tamen oratori horroris* Vat. *tamen oratoris terroris* Erf. al. *Nam illa præs.* . . . *collocata sunt, afferunt tamen oratori horroris* Lamb.’ Orell. ‘*Non afferunt tamen oratori aliquid*] Sic edd. vet. et codd. fere. Lambinus autem e libro antiquo Var. item Memm. edidit *afferunt tamen oratori horroris aliquid*. Ego quidem et ipse illam veterem lectionem vitiosam puto: nimis generale est dictum; nam ea verba nihil aliud significare possunt, quam oratori in dicen-

NOTE

per triduum anlirentur, et dicta eorum iudices consignarent; quarta die adesse omnes in posternum diem juberentur, et coram accusatore ac reo pilæ, in quibus nomina iudicum inscripta essent, æquarentur; deinde rursus postera die sortitio fieret unius et 80. qui numerus cum sorte obtigisset, ipsi protinus sessum irent: tum ad dicendum accusator duas horas, reus tres haberet, reusque illo eodem die iudicaretur. Prius autem quam sententiæ ferrentur, quinos ex singulis ordiibus accusator, totidem reus rejiceret; ita ut numerus iudicum relinqueretur, qui sententias ferrent, quinquaginta et unus: ita Asconius in Milonianæ argumento: 3. Quia quæsitur fuit, non prætor de more, sed L. Domitius Ænobarbus, vir consularis creatus populi

suffragiis.

^c *Nova forma*] Nova iudicii forma fuit, quia Pompeius exercitum in foro, et in omnibus templis armatos homines collocaverat.

^d *Non enim corona*] Quando causæ agebantur, confluebat ut plurimum magna civium multitudo, qui in morem coronæ circumstabant iudicium subsellia, tum ut oratores, tum ut exitum iudicii audirent.

^e *Contra vim*] Ut conciliet Pompeium sibi et Miloni, ait, hæc præsidia esse disposita ad tutelam, contra vim quæ a Clodianis huic iudicio inferri posset.

^f *Nobis afferunt tamen horroris* [*non afferunt tamen oratori*] *aliquid*] Corripit se, aitque non tamen efficere, ut orator non timeat, etiamsi ipsi non timendi causa sit.

quam præsiidiis salutaribus et necessariis septi [sumus],⁵ tamen ne non timere quidem sine aliquo timore⁸ possimus.⁶ Quæ si opposita Miloni putarem; cederem⁶ tempori, iudices, nec inter tantam vim armorum existimarem oratori locum esse. Sed me recreat et reficit Cn. Pompeii, sapientissimi et justissimi viri,⁷ consilium; qui profecto nec justitiæ suæ putaret esse, quem reum sententiis iudicum tradidisset, eundem telis militum dedere;⁶ nec sapientiæ, temeritatem concitatæ multitudinis^f auctoritate publica^b armare. 3. Quamobrem illa arma, centuriones,ⁱ cohortes,^k non periculum nobis,⁸ sed præsidium denuntiant: neque solum, ut quieto, sed etiam ut magno animo simus, hortantur: neque auxilium modo defensionis meæ, verum etiam silentium pollicentur. [p. 102.] Reliqua vero multitudo,

^d Ne possimus quidem audere sine aliquo timore.

^e Exponere. ^f Audaciam commotæ plebis.

do non prosunt,⁹ Ernesti. si contra T χ 3. collata sunt H T υ ε χ 1. 3. non afferunt oratori Oliv. non afferunt tamen oratori terroris χ.—5 Rom. simus. Schutz. de Ernesti sententia delevit sumus, improbante Orell. Statim, quidem deest in C T υ ε. temere quidem sine timore Erf. Pro possimus υ, ed. Wald. et Ven. 1480. habent possumus; Peyron. possim.—6 Verb. cederem deest in υ. Actutum, temporibus codd. Germ. ap. Orell. Tum, esse oratori locum Orell. ex iisdem codd. Garat. et Peyron. esse orationi locum Erf. et al. ap. Græv. oratori h. l. firmant codd. Oxon. et Bav.—7 Erf. Pith. et quidam codd. Oxon. sapientissimi et illustrissimi viri. Pro putaret Hotom. conj. putavit.—8 C vobis. H sed præsidium esse. Statim, neque solum ut æquo cod. Ursini, Naug. et Lamb. in marg. ed. 1584. sed etiam magno cod. ap. Græv.

NOTÆ

⁸ Sine aliquo timore] Plutarchus de Cicerone scribit, dicere incipientem semper timuisse: quare cum ipse Milo vereretur ne Cicero militum armorum præsentia percelleretur; ei suavit, ut lectica delatus in forum, quiesceret quoad iudices convenissent: visis vero militibus armatis, quibus undequaque forum cingebatur, tanto timore correptus est, ut trepide admodum inceperit. Itaque sic attentos facit iudices, ut ex causis

summum metum excuset.

^b Auctoritate publica] Auctoritas penes Pompeium erat, quia consulum gererebat, qua, ut sibi faventem Pompeium reddat, testatur, illum abuti nolle ad Milonem opprimendum.

ⁱ Centuriones] Centuriones singulis centuriis præerant.

^k Cohortes] In cohorte sexcenti erant milites.

quæ quidem est civium,¹ tota nostra est; neque eorum quisquam, quos undique intuentes cernitis, unde⁹ aliqua pars fori aspici potest, et hujus exitum⁸ judicii expectantes, non cum virtuti Milonis favet, tum de se, de liberis suis, de patria, de fortunis hodierno die decertari^h putat. II. Unum genus est adversum infestumque nobis, eorum, quos P. Clodii furor rapinis^m et incendiisⁿ et omnibus exitiis^o publicis pavit: ⁱ qui hesternæ etiam concione^p incitati sunt, ut vobis voce præirent,ⁱ quid judicaretis: quorum clamor si qui² forte fuerit, admonere vos debet, ut eum civem retineatis, qui semper genus illud hominum, clamoresque

⁸ Eventum.

^h Contendi.

ⁱ Præscriberent.

—9 Ita Rom. Hervag. *quos undique intuentes ex hoc ipso loco cernitis* H S, edd. Victor. Lamb. Manut. Grut. *quos undique intuentes, unde* cod. Fabricii, Erf. Pith. Duisb. Franc. codd. Germ. ap. Orell. Lamb. in marg. ed. 1584. Græv. Lall. Schutz. Garat. Peyron. Orell. *intuentes ex* [lacuna] *cernitis* multi codd. Oxon. *parte fori & fori pars* codd. Fabric. Lamb. 1566. Orell. Deinde, *expectantes videtis* codd. Germ. ap. Orell. Erf. Pith. Duisb. Lamb. in marg. 1584. Lall. Schutz. Garat. Peyron. Orell. *expectantis videtis* codd. Fabric. *videtis expectantes* Franc. χ 1. Græv. *potest, et hic neque non videtis expectantes* C &. *et hujus judicii videtis expectantes* ζ . *Pro non cum C habet non tamen; H T χ 3. non tum.* Denique *de fortunis suis χ 3. hodierno die certari* cod. Grævii, et χ 3. *putant* H.

CAP. II. 1 C T χ 3. *paravit.* Statim, *concitati sunt* H. *excitati sunt* χ 3. *voce prædicarent* H S.—2 Ita Erf. Bav. codd. Grævii, ed. Græv. seqq. *si quis* edd. ante Græv. *Verba, quorum clamor si q. f. f. a. v. d. ut e. e. retineatis, de-*

NOTÆ

¹ *Quæ quidem est civium*] Tria aderant huic iudicio hominum genera: milites, quos apposuit Pompeius; cives, ut exitum hujus judicii viderent; et Clodiani, ut Miloni nocerent. Porro cives compellat, ut eos a Clodianis separet, qui cives non sunt, quia seditiosi.

^m *Rapinis*] Malos cives rapinis sibi Clodius devinerat; nam Pisoni et Gabinio vendidit provincias consulares, cum eis partitus est ærarium, et Brogitaro Pessinuntem vendidit.

ⁿ *Incendiis*] Idem Clodius Quinti Ciceronis, et Marci Ciceronis domum,

cum prædiis, et Nympharum templo, incendit.

^o *Exitiiis*] Exitiosus fuit reipublicæ Clodius, quando sæpius seditiones excitavit in foro, ac maxime cum de reditu Ciceronis actum est: immisit enim gladiatores, a quibus multi interfecti sunt, ut in Sextiana dictum est.

^p *Hesternæ etiam concione*] Munatius Plancus, tribunus plebis, pridie quam hæc haberetur oratio, in concione populum adhortatus est, ne Milonem elabi pateretur, ut refert Asconius.

maximos pro vestra salute neglexit. 4. Quamobrem adeste animis, iudices, et timorem, si quem habetis, deponite. Nam, si unquam de bonis et fortibus viris, si unquam de benemeritis civibus potestas vobis³ iudicandi fuit; si denique unquam locus^k amplissimorum ordinum^q delectis viris datus est, ubi sua studia erga fortes et bonos cives, quæ vultu et verbis sæpe significassent, re et sententiis declararent; hoc profecto tempore eam potestatem omnem vos habetis, ut statuatis,^r utrum nos, qui semper vestræ auctoritati dediti fuimus,^s semper miseri lugeamus,⁴ an diu vexati a perditissimis civibus, aliquando per vos, ac vestram fidem,^t virtutem, sapientiamque recreemur. 5. Quid enim nobis duobus,^u iudices, laboriosius? quid magis sollicitum, magis exercitum, dici aut fingi potest? qui spe amplissimorum præmiorum^x ad rempublicam adducti, metu crudelissimo-

^k *Occasio.*

sunt in Pith. Tum, *genus hominum, omisso illud, &*. Deinde, *præ vestra sal.* χ 1. probante Huld. *neglexerit &*.—3 Idem cod. *nobis*. Mox, *si denique locus Pith.* Pro *delectis* χ 3. et Garat. *dilectis*; C *disertis*. Verbum est *deest* in *&*. Pro *ubi* Bav. et *ς* habent *ut*. Tum, *sæpe deest* in *&* χ 3. Deinde, *vos*, et statim *nos*, desunt in χ 1.—4 Cod. *&* *lugemus*. Paulo post, codd. Germ. ap. Orell. C H T *&* *ς* χ 1. 3. Lamb. in marg. ed. 1584. Garat. Peyron. Orell. *ac per vestram*. Deinde, *recreemus* *ς*.—5 *Quid enim vobis duobus* C χ 1. *Quid e nobis ducibus* ψ. *duobus deest* in Bav. unde uncis inclusit Garat. Mox, *magis sollicitum, et exercitatum* Erf. *qui sæpe ampliss.* *ς*. Pro *suppliciorum*, quod habent codd. Oxon. Germ. ap. Orell. Venet. 1480. Lamb. seqq. *exitiorum* legi-

NOTÆ

^q *Amplissimorum ordinum*] Selecti sunt iudices a Pompeio ex senatorio et equestri ordine, et ex tribunis ærariis, quibus nunquam sanctiores et clariores selectos fuisse Asconius scribit.

^r *Ut statuatis*] Videlicet in ferenda sententia statuere debebant, utrum boni cives ab improbis semper opprimendi, aut liberandi sint.

^s *Vestræ auctoritati dediti fuimus*] Cicero semper addictus fuit senatui, et equestri ordini, cuius utriusque

semper auctoritatem ubique defendit contra seditioses Clodianorum.

^t *Ac vestram fidem*] Per fidem intelligit iuramentum, quo se iudices astringebant se sancte iudicaturos. Inde post iuramentum astricti religione tenebantur.

^u *Quid enim nobis duobus, &c.*] Excitat in se et in Milonem iudicum commiserationem a laboribus, quibus uterque a Clodianis exercitatus est.

^x *Spe amplissimorum præmiorum*]

rum suppliciorum^y carere non possumus? Equidem⁶ ceteras tempestates¹ et procellas, in illis duntaxat fluctibus^z concionum, semper putavi Miloni esse subeundas, quod semper pro bonis contra improbos senserat: in iudicio vero, et in eo consilio, in quo ex cunctis ordinibus amplissimi viri iudicarent, nunquam existimavi spem ullam esse habituros Milonis inimicos, ad ejus non salutem modo extinguendam,^z sed etiam gloriam⁷ per tales viros infringendam.^o 6. Quanquam in hac causa,^a iudices, T. Annii tribunatu,^b rebusque^c omnibus⁸ pro salute reipublicæ gestis, ad hujus criminis defensionem non abutemur:^a nisi oculis videritis insidias Miloni a Clodio factas, nec deprecaturi sumus, ut crimen hoc nobis multa propter⁹ præclara in rempublicam merita condonetis;^b nec postulaturi, ut, si mors P. Clodii salus vestra fuerit, idcirco eam virtuti Milonis potius, quam populi Romani felicitati assignetis. Sin

¹ Contentiones.^z Commotionibus.^z Perdendam.^o Minuendam.^a Utemur.^b Remittatis.

tur in Rom. Venet. 1483. Junt. Naug. Garat. Orell.—6 *Et quidem* C H T χ 1. Venet. 1483. Junt. Lamb. Paulo post, *Miloni* deest in *u. quos semper* habet C. *quia semper* Erf. H S χ 1. ψ.—7 Venet. 1480. 1483. Junt. *sed ne etiam gloriam*; unde Garat. conj. *sed ne gl. Pro infringendam* Rom. Hervag. *refringendam*.—8 Ita codd. Gruteri, ed. Grut. seqq. *rebus omnibus* C H S ε χ 3. ψ, Bav. alii codd. et edd. ante Grut. etiam Lamb. *omnibus* deest in χ 1. non improbante Garat. Tum, *ad ejus crim.* cod. Garat. *Suspectum* Garatono et *hujus* et *ejus*. Pro *abutemur* ε habet *utemur*; C T *arbitremur*. Heun. Huldr. Garat. Peyron. Orell. distinguunt, *abutemur. Nisi, &c.*—9 Bav. Garat. *propter multa*. H omittit *multa*. Mox, *merita condemnatis u. nec postulari* χ 3. *ut quia si mors* χ. *ut quia mors* alii codd. Lamb. Peyron. Tum, *quam*

NOTE

Honores notat, seu magistratus, quos sua virtute Milo obtinuit; nam tribunus fuerat, et modo consulatum petebat.

^y *Crudelissimorum suppliciorum*] Conatus fuerat semper Clodius Miloni nocere, et eo jam mortuo, Clodiani, ejus furoris hæredes, de Milonis pernicie cogitant.

^a *Quanquam in hac causa*] Æquita-

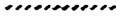
tem suæ causæ prædicat, eamque totam informat.

^b *Annii tribunatu*] Anno sequenti, post tribunatum Clodii, Milo tribunus factus est.

^c *Rebusque*] Conpeseuit excitatas a Clodio seditiones tribunus Milo, et revocandum Ciceronem ab exilio curavit.

illius insidiæ¹⁰ clariores hac luce fuerint, tum denique obsecrabo obtestaborque vos, iudices, si cetera amisimus, hoc saltem nobis ut relinquatur, ab inimicorum audacia telisque vitam ut impune liceat defendere.

III. 7. Sed, antequam ad eam orationem¹ venio, quæ est propria nostræ quæstionis,^a videntur ea esse refutanda, quæ et in senatu ab inimicis sæpe jactata sunt, et in concione sæpe ab improbis, et paulo ante ab accusatoribus; ut, omni terrore sublato,² rem plane, quæ venit in iudicium, videre possitis. Negant^b intueri lucem esse³ fas ei, qui a se hominem occisum esse fateatur. In qua tandem urbe hoc homines stultissimi disputant?⁴ nempe in ea, quæ primum iudicium de capite vidit M. Horatii, fortissimi viri;^c qui, nondum libera civitate,^d tamen populi Romani

reip. felicitati χ.—10 Ita Lamb. Græv. Lall. Schutz. Garat. *Sed si illius insidiæ* codd. Germ. ap. Orell. edd. ante Lamb. Grut. Peyron. Orell. Paulo post, *saltem vobis C. ut deest in* χ 1. *ob inimicorum audaciam C. ut ante impune deest in* ε χ 1.

CAP. III. 1 C H T * χ 1. *rationem. Statim, quæ est prima nostræ C. quæ est propria vestræ* codd. Germ. Lamb. Garat. Peyron. Orell. *videantur* χ 3. *mihî esse duo* codd. Peyron. Colon. Garat. *quæ in senatu* C H S T ε χ 3. ψ. Prins *sæpe* deest in T. *et in concionem* T. Alterum *sæpe* deest in C H χ 3. Colon. Lamb. Grut. Schutz. Garat. Orell. *ab improbis sæpe* Hervæg. *in senatu sæpe ab inimicis, ab improbis sæpe jactata sunt, et in concione, et paulo Junt. etiam paulo* Lamb.—2 Nonnulli codd. Ald. Naug. Lamb. Lall. Garat. Peyron. Orell. *errore sublato. Pro venit* Erf. et Bav. *habent veniat.*—3 Cod. χ 3. h. l. omittit *esse.* Codd. multi, etiam C T * ε χ 3. cum edd. Venett. 1480. 1483. Junt. Lamb. omittunt alterum *esse.*—4 *Pro disputant* H ε habent *obji-*

NOTE

^a *Nostræ quæstionis*] Iudicium publicum quæstio vocatur, quoniam in ea reus in iudicium vocatur, et quæritur, utrum nocens sit, an innocens.

^b *Negant*] Clodiani, et inter eos Munatius Plancus, et Q. Pompeius, tribuni plebis, volunt Milonem morte damnari. Primum autem est præjudicium, quo illi contra Milonem utebantur: præjudicium vero proprie est prius iudicium, quo sequens aliqua controversia, jam tum quodammodo iudicata et terminata sit. Pri-

mum autem illud præjudicium refutat argumento petito ab auctoritate, exemplo, et majorum instituto.

^c *Horatii, fortissimi viri*] Tullo Hostilio regnante, cum tres Curiatii duos Horatios occidissent, ipseque M. Horatius solus superesset, occidit tres Curiatios. Redeunti igitur Horatio a tanta victoria, obviam venit ejus soror, quæ nupserat uni e Curiatiiis, quæ triumphanti occurrit, flens, et querens de suo marito, et dolens ob victoriam Romanorum. Indignatus

comitiis ^e liberatus est, cum sua manu sororem interfectam esse ⁵ fateretur. 8. An est quisquam, qui hoc ignoret, cum de homine occiso quærat, aut negari solere omnino esse factum, aut recte ac jure factum esse defendi? Nisi vero existimatis, ⁶ dementem P. Africanum ^f fuisse, qui, cum a C. Carbone, tribuno ^g plebis, in concione seditiose interrogaretur, ^h quid de Ti. Gracchi morte sentiret, [*p.* 103.] respondit, ⁷ jure cæsum videri. Neque enim ⁸ posset aut Ahala ille Servilius, ⁱ aut P. Nasica, ^k aut L. Opimius, ^l aut

ciunt.—5 Codd. German. ap. Orell. H T, Venett. 1480. 1483. Junt. Garat. Peyron, omittunt *esse*. Mox, *est* deest in C. Paulo post, *aut jure C T* 5.—6 Cod. χ 3. *existimetis*.—7 Bav. *responderit*.—8 *Neque vero conj.* Ernesti.

NOTE

frater eam occidit: ob eam rem captus, et cum ad populum provocasset, absolutus est.

^d *Nondum libera civitate*] Id facinus patratum est Tullo Hostilio regnante, cum nondum per consules et populum Roma regebatur.

^e *Populi Rom. comitiis*] Comititia nihil aliud fuere quam populi Romani conventus, qui in urbe prope forum et curiam fiebant: qui locus inde comitium dictus est, ubi etiam conciones ad populum habebantur. Comititia vero pro creandis magistratibus fiebant in Campo Martio.

^f *Dementem P. Africanum*] Factum id exponit Liv. Epit. lib. LVIII. ‘Tiberius Gracchus, post multas excitationes seditiones, cum iterum tribunus plebis creari vellet, auctore Pub. Cornelio Nasica, in Capitolio ab optimatibus occisus est, ictus primum fragmentis subselliorum; et inter alios, qui in eadem seditione occisi erant, insepultus, est in flumen dejectus.’

^g *Carbone tribuno*] Cum post Numantiam deletam ‘Carbo tribunus plebis legem tulisset, ut eundem tri-

bunum plebis, quoties quidem vellet, creari liceret, rogationem ejus P. Africanus gravissima oratione dissuasit, in qua dixit, Tib. Gracchum jure cæsum videri.’ Liv. Epit. lib. LIX.

^h *Seditiose interrogaretur*] Interrogabat seditiose, quia sperabat enim aliter responsurum, quod Semproniam, Gracchi sororem, in matrimonio haberet.

ⁱ *Ahala ille Servilius*] Ex Epitome Liv. lib. IV. ‘Cum fame populus Romanus laboraret, Spurius Melius eques Romanus frumentum populo sua impensa largitus est: et ob id factum, conciliata sibi plebe, regnum affectans, a C. Servilio Ahala, magistro equitum, jussu Quintii Cincinnati dictatoris, occisus est,’ anno urbis 314.

^k *Aut P. Nasica*] Cum Tiberius Gracchus in tribunatu profusis largitionibus, favore populi occupato, rempublicam oppressam teneret, in ædem Fidei convocatus senatus a consule Mucio Scævola, jussit ut consul armis rempublicam tueretur. Scævola negante, Scipio Nasica se du-

C. Marius,^m aut, me consule,ⁿ senatus non nefarius haberi, si sceleratos cives interfici nefas esset. Itaque hoc, iudices, non sine causa etiam⁹ fictis fabulis doctissimi homines memoriæ prodiderunt; eum, qui patris^o ulciscendi causa matrem necavisset, variatis hominum sententiis,^p non solum divina, sed etiam sapientissimæ Deæ^q sententia liberatum. 9. Quodsi duodecim tabulæ^r nocturnum furem, quoquo modo,^s diurnum autem, si se telo defenderit,¹⁰ interfici impune voluerunt; quis est, qui, quoquo modo quis interfec-tus sit, puniendum putet, cum videat aliquando gladium

Mox, *Hala Servil. C. ille deest etiam in H.*—9 Ita codd. German. ap. Orell. Lamb. in marg. ed. 1584. Grut. seqq. *etiam* omittunt C H S T β ζ χ 3. edd. ante Grut. et Lamb. 1566. *effictis fabulis* χ 1. ψ . *memoriæ tradiderunt* C. Paulo post, *non solum divinæ* χ . *non solum humana* codd. pauci ap. Orell. Venet. 1480. Junt. Hervag. Nang. Lall. Deinde, *Deæ sapientissimæ* Bav. alii-que codd. et edd. pleræque ante Lamb.—10 Codd. German. ap. Orell. C ψ , Rom. Hervag. Lamb. in marg. ed. 1584. Garat. Peyron. *defenderet*; H *defendat*. Tum, *impune noluerunt* β χ 3. Mox, *pro aliquando* χ 3 habet aliquem. Lamb. *nobis gladium*. Deinde, *ab ante ipsis* deest in χ 1.

NOTÆ

cem obtulit; atque eo proclamante, ‘Qui salvam rempublicam esse volunt, me sequantur,’ Gracchus cum sua factione interemtus est anno urbis 620. Val. Max. III. 2.

¹ *L. Opimius*] Opimius C. Gracchum, Tiberii fratrem, novas seditiones excitantem, occidit anno urbis 632.

^m *C. Marius*] C. Marius Saturninum interfecit. Vide Orat. pro Rabirio perduellionis reo, ubi fuisse id agitur.

ⁿ *Aut me consule*] Cicero consul, jubente senatu, Lentulum et Cethegum, cum aliis conjuratis Catilinarie seditionis, interfecit.

^o *Qui patris*] De Oreste loquitur, qui matrem Clytemnæstram occide-rat, quæ patrem ipsius Agamemnonem interfecerat. Cum in iudicium adductus esset, variatis iudicum sententiis, Deorum quæstio constituta est. Eum Minerva absolvendum judi-

cavit.

^p *Variatis hominum sententiis*] In Arcopago a sexdecim iudicibus Orestes damnabatur, et a quindecim absol-vebatur: accessit Minervæ calculus, atque ita exæquatis sententiis liberatus est.

^q *Sapientissimæ Deæ*] Minerva Dea sapientiæ fingebatur.

^r *Quodsi duodecim tabulæ*] Leges duodecim tabularum illæ sunt, quæ a decemviris perlatae sunt, et in duodecim tabulis æreis incisæ. Hæc autem de furto lex perlata est, de qua Macrob. Saturn. lib. I. ‘Si nox furtum factum sit, si im aliquis occi-sit, iure cæsus esto.’ Prisco autem idiomate hæc verba posita sunt; id est enim, ‘nocte eum occidit.’

^s *Quoquo modo*] Sive se telo defen-derit, sive non, sine exceptione licet occidere. Hic autem ‘telum’ sumitur pro pugione, aut parvo aliquo gladio.

nobis ad occidendum hominem ad ipsis porrigi legibus? ^t
 IV. Atqui si tempus est ullum jure hominis ¹ necandi, quæ
 multa sunt; certe illud est non modo justum, verum etiam
 necessarium, cum vi vis illata defenditur. Pudicitiam cum
 eriperet ^u militi tribunus [militaris] ² in exercitu C. Marii,
 propinquus ejus imperatoris, interfectus ab eo est, cui vim
 afferebat: facere enim probus adolescens periculose, ^x quam
 perpeti turpiter maluit. Atque hunc ille vir summus, ³ sce-
 lere solutum, periculo liberavit. 10. Insidiatori vero et
 latroni quæ potest inferri ⁴ injusta nex? Quid comita-
 tus nostri, quid gladii volunt? quos habere certe non li-
 ceret, si uti illis nullo pacto liceret. Est igitur ⁵ hæc, ^y ju-
 dices, non scripta, sed nata lex; quam non didicimus,
 accepimus, legimus, verum ex natura ipsa arripuimus,
 hausimus, expressimus; ad quam non docti, sed facti, non
 instituti, sed imbuti sumus; ut, si vita nostra in aliquas
 insidias, si in vim, ⁶ si in tela aut latronum aut inimicorum

CAP. IV. I C *ullum in Romani hominis*.—2 Voc. *militaris* de Ernestii sen-
 tentia delevit Schütz. Mox, *ejus* deest in χ 3.—3 Nonnulli codd. edd. vett.
 Peyron. Orell. *ille summus vir*. Cod. χ 3 omittit *vir*.—4 Pro *inferri*, quod
 firmant codd. German. ap. Orell. ζ χ . I Lamb. in marg. ed. 1584. *afferri* ha-
 bent edd. ante Lamb. etiam Lamb. 1566. et Grut. Pro *nex* χ 3 habet *lex*.
 —5 Codd. aliquot, Nang. Lambin. Garaton. Peyron. Orellius, *Est enim*;
 Venett. 1480. 1483. Ald. Junt. *Est ergo*. Actutum, *judices* deest in T χ
 3. Tum, *verum etiam ex nat.* C H S * ζ χ 1. 3. ψ . *verum esse ex nat.* T. Pro
hausimus C habet *hauimus*; χ 3 *auximus*.—6 Verba *si in vim* desunt in C;

NOTE

^t *Ab ipsis porrigi legibus*] Dicuntur
 leges porrigere, cum aliquid nobis
 permittunt.

^u *Pudicitiam cum eriperet*] Cum
 Caius Luscius, sive Lusius, sororis
 Marii filius, Trebonium quendam mi-
 litem stupri causa sæpe appellasset,
 noctu in tabernaculum vocavit ad se:
 morem gerit tribuno, sed Lusium viam
 adhibentem stricto gladio confodit.
 Is Mario mortis causam aperit, testes
 prodneit. Laudatus is a Mario, et
 corona donatus liberatur. Hæc æqui-

tas Marii tertium ei consulatum pro-
 meruit. Vide Plutarch. in Mario, et
 Val. Max. vi. 1.

^x *Periculose*] Impendebat militi pe-
 riculum, quod imperatoris propin-
 quum, quod indemnatum, quod tri-
 bunum suum miles occidisset.

^y *Est igitur hæc*] Amplificatio egre-
 gia legis naturæ, ubi vis ejus et fa-
 cultas exprimitur: quem ipse locum
 Cicero laudat in Oratione ad Bru-
 tum.

incidisset, omnis honesta ratio esset expediendæ salutis.^a Silent enim leges inter arma; nec se expectari jubent, cum ei,⁷ qui expectare velit, ante injusta pœna luenda^b sit, quam justa repetenda.² 11. Etsi^a persapienter, et quodam modo tacite, dat ipsa lex^b potestatem defendendi; quæ non modo hominem occidi,^c⁸ sed esse cum telo hominis occidendi causa vetat: ut, cum causa,^c non telum quæreretur, qui sui defendendi causa telo esset usus, non hominis occidendi causa habuisse telum judicaretur. Quapropter hoc maneat⁹ in causa,^d iudices: non enim dubito, quin probaturus sim vobis defensionem meam, si id memineritis, quod oblivisci non potestis, insidiatorem jure interfici posse.

v. 12. Sequitur illud,^e quod¹ a Milonis inimicis sæpiss-

^a Vitæ liberandæ.

^b Patiendæ.

^c Occidere.

//////////

pro quibus T profert si nutum. Alterum si omittunt S T ε χ 3.—7 Cod. χ cum enim. Mox, pœna levanda sit χ 3. Deinde, quam juste ψ. repetenda sit C.—8 Colon. duo codd. Lag. Lamb. Heum. Garat. et Orell. quæ non hominem occidi. Statim, occidendi tam vetat C. sui ante defendendi deest in T. qui telo esset usus, sui defendendi causa telo usus esse, non hominis occidendi causa telum habuisse, &c. Lamb.—9 Cod. χ 3. manet. Statim, si admemineritis C.

CAP. V. 1 C omittit quod. Pro dicitur idem cod. legit dictum. Tnm,

NOTÆ

² *Justa repetenda*] Scilicet ut vi legis scriptæ supplicio afficiatur.

^a *Etsi*] Correctio est oratoria, quasi diceret, 'etsi quid dico leges silere inter arma, cum lex det facultatem se defendendi?'

^b *Lex*] Intelligit legem Corneliam de sicariis, quæ lata est a L. Cornelio Sulla dictatore.

^c *Ut, cum causa, &c.*] Sensus satis implicatus sic videtur explicandus: Non homines condemnantur, cum justa de causa gestant arma; neque præsumitur, eum qui ea gestat, ut se defendat, idcirco ea gestare, ut homines occidat. Lex enim Cornelia non de gestatione, sed de fine gestationis teli, vel ensis, agit: quare non reus est, qui gerit telum, vel ensem,

sed qui eo consilio gerit ad interficiendum hominem sine causa.

^d *Hoc maneat in causa*] Id est, hoc constans et fixum maneat in ista causa, licere aliquando hominem interficere impune, insidiatorem videlicet.

^e *Sequitur illud*] Aggreditur convellere secundum præjudicium: dicebant enim adversarii, senatum Pub. Clodii cædem contra rempub. factam judicasse. Ubi autem senatus audivit cædem factam fuisse in Appia via, fecit quod in magnis periculis fieri solebat, ut viderent consules, ne quid detrimenti respublica caperet. Erat autem hoc quasi præjudicium, quia tali decreto senatus interfectus est et condemnatus Saturninus. Sed re-

sine dicitur, Cædem, in qua P. Clodius occisus est, senatum judicasse, contra rempublicam esse factam. Illam vero senatus non sententiis suis solum, sed etiam² studiis comprobavit. Quoties enim est³ illa causa a nobis acta^f in senatu! quibus assensionibus universi ordinis! quam nec tacitis, nec occultis! quando enim frequentissimo senatu quatuor, ad summum quinque sunt inventi, qui Milonis causam non probarent? Declarant hujus⁴ ambusti tribuni plebis^g illæ intermortuæ conciones,^h quibus quotidie meam potentiam invidiose criminabatur, cum diceret, senatum, non quod sentiret, sed quod ego vellem, decernere. Quæ quidem si potentia est appellanda potius, quam, propter⁵ magna in rempublicam merita, mediocris in bonis causis auctoritas, aut, propter hos officiosos laboresⁱ meos, nonnulla apud bonos gratia; appelletur ita sane, dummodo ea nos utamur pro salute bonorum contra amentiam perditorum. 13. Hanc vero quæstionem,^d etsi non est iniqua, nunquam tamen senatus constituendam putavit. [p. 104.]

^d *Judicium.*

//////////

præpositio in deest in C H S T χ 1. 3. ψ , et edd. ante Grut.—2 Voc. *etiam* omittit ν .—3 Verbum *est* deest in C. *Quoties enim est illa causa a nobis acta in senatu, quibus assensionibus universi ordinis acta est! quam nec tacitis, nec occultis! quando etiam, &c.* conj. Ernesti. Mox, aut summum cod. unus Lag. a m. sec. Garat. Peyron. Orell. aut ad summum H S χ 1. ψ , Rom.—4 *Declarant hoc* χ 3. Paulo post, quod sentirent C. Pro decernere idem cod. habet *ne decernere*; ν ζ χ 3. *re decernere.*—5 Codd. German. ap. Orell. C T ν , Garaton. Peyron. Orell. aut propter. Verba, quam propter m. in r. m. m. in b. c. auctoritas, desunt in ζ . magna in remp. merita m. in b. c. a. aut propter desunt in C. causis deest in ν . Statim hos omittunt edd. ante Lamb. et Græv. offic. hos

NOTÆ

spondet Cicero, hoc tantum voluisse decreto senatus, ut animadverterent, uter utri insidias fecerat.

^f *Quoties enim est illa causa acta*] Post interfectum Clodium pæne jam centum dies effluxerat.

^g *Ambusti tribuni plebis*] Munatius Plancus, et Pompeius Rufus, tribuni plebis, concionibus suis plebem in Milonem accenderunt. Itaque orta seditione, cum Clodii corpus crema-

retur, curia incensa est; nec prius destiterunt, quam ejus incendii flamma e concione fugati sunt.

^h *Intermortuæ conciones*] Cælius interpretatur fuitiles, vanas, et nullius momenti; Manutius vero interruptas incendio curiæ.

ⁱ *Officiosos labores*] Officiosi labores dicuntur, qui ad innocentes defendendos suscipiuntur.

Erant enim leges, erant quæstiones,^{6 k} vel de cæde, vel de vi: nec tantum mœrorem ac luctum senatui mors P. Clodii afferebat, ut nova quæstio constitueretur. Cujus enim⁷ de illo¹ incesto stupro,^m iudicium decernendi senatui potestas esset erepta; de ejus interitu, quis potest credere, senatum iudicium novum constituendum putasse? Cur igitur incendium curiæ,ⁿ oppugnationem ædium M. Lepidi, cædem hanc^o ipsam, contra rempublicam senatus factam esse⁸ de-

exhibet Rom. *propter offensos lab. ζ.* Paulo post, pro nos C præbet res.—6 Cod. χ 3. *leges, aut quæstiones.* Mox, *tantum dolorem mœrorem* H χ 1. *a luctum mos publica C. senatui* deest etiam in H.—7 *Cujus enim senatui* Ven. 1480. Junt. Lamb. Grut. *Cujus cum senatui* χ 1. Mox, *senatui* deest in χ 1. Ven. 1480. Junt. Lamb. Grut. *potestas esset erecta C.*—8 Idem cod. omittit

NOTÆ

^k *Erant leges, erant quæstiones*] Veteres leges erant, et quæstiones de cæde, vel de vi, quibus summi prætores et quæsitores præerant, quibusque reus postulari Milo poterat. Erat lex Cornelia de sicariis, erat lex Q. Catuli de vi: sed his omissis legibus, et iudiciorum consuetudine, nova lex, nova quæstio contra Milonem a Pompeio sancita fuit, et novus quæsitör Cn. Domitius Ænobarbus populi suffragio creatus est.

¹ *De illo, &c.*] Sententia est: Erepta est, Q. Fufii intercessione, senatui potestas decernendi quæstionem novam de stupro incesto Clodii: quis credat de ejus interitu, iudicium novum constituendum, senatum putasse?

^m *Incesto stupro*] Per incestum stuprum, illud facinus intelligit quod admissum est a Clodio, cum veste muliebri indutus, in sacra Bonæ Deæ irrepsit, quæ a mulieribus celebrabantur, ut stuprum uxori Cæsaris inferret: a quo tamen scelere absolutus est corruptis pecunia iudicibus.

ⁿ *Cur igitur incendium curiæ*] Hanc totam actionem Asconius Pedianus

sic exponit: ‘Post biduum medium quam Clodius occisus erat, interrex primus proditus est M. Æmilius Lepidus: non fuit autem moris, ab eo qui primus interrex proditus erat, comitia haberi; sed Scipionis et Hypæi factiones, quia recens invidia Milonis erat, cum contra jus postularent ut interrex ad comitia consulum creandorum descenderet, idque ipse non faceret, domum ejus per omnes interregni dies (fuerant autem ex more quinque) obsederunt: deinde omni vi janua expugnata, et imagines majorum dejecerunt, et lectulum adversum uxoris ejus Corneliæ, cujus castitas pro exemplo habita est, frangerunt; itemque telas, quæ ex vetere more in atrio texebantur, diruerunt. Postque supervenit Milonis manus, et ipsa postulans comitia: cuius adventus fuit saluti Lepido; in se enim ipsæ conversæ sunt factiones inimicæ, atque ita oppugnatio domus interregis omissa est.’

^o *Incendium curiæ, oppugnationem ædium . . . hanc*] Hæc tria simul complectitur, quæ uno senatusconsulto facta sunt, quia videlicet non

crevit? quia nulla vis unquam^p est in libera civitate suscepta inter cives, non contra rempublicam. 14. Non enim est illa defensio contra vim unquam optanda;^q sed nonnunquam est necessaria: nisi vero aut ille dies, in quo Ti. Gracchus^q est cæsus, aut ille, quo Caius,^r aut quo arma Saturnini,^s etiamsi e republica, oppressa sunt,¹⁰ rempublicam tamen non vulnerarunt. VI. Itaque ego ipse^t decrevi,^t cum cædem in Appia^u factam esse constaret, non eum, qui se defendisset, contra rempublicam fecisse; sed, cum inesset

//////////

esse. Statim ζ omittit *unquam*. Tum, *civitate* deest in *s*.—9 *T est def. e. u. optandam*: edd. ante Grut. *est ullu def. §c.* χ 3. etiam omittit *illa*. Pro *est ante necessaria* *s* habet *etiam non*. Mox, *ille dies, quo* Lamb. Garaton. Peyron. Orell. *quo* deest in Colon.—10 Ald. Lamb. Grut. Garat. Peyron. Orell. *arma Sat. oppressa sunt, etiamsi e republica*. Præpositio *e* deest in T. *oppressa sunt* desunt in H S T *s* ζ χ 3. Pro *vulnerarunt* χ habet *voluerunt*.

CAP. VI. I Cod. χ omittit *ipse*. Mox, *in via Appia* Lamb. *in Appia via*

NOTÆ

fas fuit eodem die plura senatusconsulta fieri.

^p *Quia nulla vis unquam*] Reddit rationem cur senatus judicaret cædem Clodii factam esse contra rempub. quia vis omnis semper contra eam est, licet qui eam fecerit non ipse fecerit contra rempub. quando nempe vis illata vi repellitur.

^q *Ti. Gracchus*] Gracchus ille cæsus est auctoritate Scipionis Nasicæ anno urbis 620. De eo dictum est § 8.

^r *Caius*] Repulsam in petitione tertii tribunatus plebis tulit; ac eum videret plures leges suas senatu applaudente abrogandas esse, deque ea re L. Opimium consulem referre velle; ipse vim parans, cum M. Fulvio Flacco collega in treviratu agrario, et seditionis altero capite, concionis disturbandæ causa venit armata manu in Capitolium: ubi cum quidam consulis minister in turba a Gracchanis occideretur, orto tumultu Gracchani diffugiunt, eoque die de legibus nihil actum amplius. Interim consul Opimius nocte Capitolium

præsidio firmat; indictoque prima luce per viatorem senatu, de cæde facta statuque rerum urbano refert. Jubet senatus videre consulem, ne quid respub. detrimenti capiat. L. Opimius cum senatu, atque equitibus armatis, in forum descendit; Gracchus et Flaccus, cum suis item armatis, Aventinum occupant. Citati mox per consulem ad causam dicendam, cum non parerent, a consule atque optimatibus armata manu Aventino pulsus, in fuga trucidati sunt.

^s *Saturnini*] Marius anno urbis 653. Saturninum interfecit, civibus ad arma convocatis. Vide Orat. pro Rab. Perd. Reo.

^t *Ego ipse decrevi*] Cicero iudicavit cædem illam Clodii non esse contra remp. nam senator erat Cicero, et erat in senatu eum de illa cæde ad senatum relatum est.

^u *In Appia*] Appia via ab Appio Clodio Cæco dicta est, quam ille stravit a porta Capena usque ad urbem Capuam.

in re vis et insidiæ, crimen iudicio reservavi;^x rem notavi.^e Quodsi,^y per furiosum^z illum tribunum, senatui, quod sentiebat, perficere licuisset, novam quæstionem nunc^z nullam haberemus; decernebat enim, ut veteribus legibus, tantummodo extra ordinem,^a quæreretur. Divisa sententia est,^b postulante nescio quo;^c nihil enim^z necesse est, omnium me flagitia proferre: sic reliqua auctoritas senatus, emta intercessione, sublata est.

15. At enim Cn. Pompeius^d rogatione sua^e et de re^f et de causa iudicavit; tulit enim de cæde, quæ in Appia via^g facta esset; in qua P. Clodius occisus fuit. Quid ergo

^e *Condemnavi crimen.*

//////////

Garaton. et Peyron. e codd.—2 C nec; Erf. omittit nunc. Mox, ut tuentibus legibus C S. ut intuentibus legibus s. c.—3 Pro enim C exlibet esse. Pro omnium χ 1. omnia. Junt. legit me omnium; τδ me omittunt edd. vett. Lamb. 1566. et Grut. Paulo post, pro emta C H S T s χ 1. 3. præbent inepta; c adepta.—4 Erf. omittit via. Mox, pro fuit C H S T χ 1. 3. alii codd. ap. Orell. Rom. Lamb. 1566. et Orell. habent esset; cod. unus Lag. Lamb. iu

NOTE

^x *Judicio reservavi*] Sensit Cicero pertinere ad iudices inquirere, uter utri fecisset insidias.

^y *Quodsi, &c.*] Cum prius decrevisset senatus, ut de cæde Clodii veteribus legibus quæreretur, quantum extra ordinem, tamen, id ubi promulgandum fuit, intercessit Munatius Plancus, atque ita coactus est senatus contra omnium sententiam hoc facere decretum de nova quæstione: erat quippe ea tribunorum plebis auctoritas, ut nullum posset confirmari senatusconsultum, quod illi non approbassent.

^z *Furiosum*] Furiosus dicitur is, qui nimium popularis senatui non paret, sed seditionem per populum excitat.

^a *Extra ordinem*] De causa quæri extra ordinem dicitur, cum non servata juris formula est, nec ordine iudiciario in causa proceditur.

^b *Divisa sententia est*] Cum aliquis

in dicenda sententia duas pluresve res esset complexus, eæ si non omnes probarentur, postulari solitum fuit a quovis sedente, ut divideret, id est, ut de singulis rebus referretur.

^c *Postulante nescio quo*] Is fuit Q. Fufius senator, qui a Munatio Planco pecunia corruptus fuit; quem non appellat, quia senator erat.

^d *At enim Cn. Pompeius*] Jam tertium præjudicium refutandum aggredditur, quod jactabatur ab adversariis, Milonem videlicet sententia Cn. Pompeii damnatum esse.

^e *Rogatione sua*] Rogatio sic dicta est, quod populus Romanus per tribunum, ab aliis, qui rogandi potestatem habebant, rogaretur, vellet, juberetne talem fieri legem, ratamque habere.

^f *De re*] ‘Res’ hic sumitur pro generali quæstione cædis.

tulit? Nempe ut quæreretur.⁵ Quid porro quærendum est? factumne sit? at constat; a quo? at patet.^{6g} Vidit, etiam^{7h} in confessione facti, juris tamen defensionem suscipi posse. Quod nisi vidisset, posse absolvi eum, qui fateretur; cum videret⁸ nos fateri; neque quæri unquam jussisset, nec vobis tam salutarem hanc in judicando literam,ⁱ quam illam tristem^k dedisset. Mihi vero^l Cn. Pompeius⁹ non modo nihil gravius contra Milonem judicasse, sed etiam statuisse videtur, quid vos in judicando spectare oporteret. Nam qui non pœnam confessioni, sed defensionem dedit, is causam interitus¹⁰ quærendam, non interitum putavit. 16. Jam¹¹ illud dicet^m ipse profecto, quod sua sponte fecit,

marg. ed. 1584. et Peyron. est.—5 Cod. ζ quæreret.—6 Erf. Lamb. Græv. Garat. Peyron. Orell. at patet.—7 Vidit igitur etiam codd. German. ap. Orell. Lamb. Græv. Garat. Peyron. Orell. Paulo post, suscepi non posse H.—8 Cod. ϵ cum non videret. Mox, pro jussisset C habet vixisset. Tum, neque vobis Lamb. in vindicando C. Pro literam χ exhibet licentiam.—9 Pompeium ψ . nihil gravis ζ . Statim, spectare oporteat χ 1.—10 C interitus.—11 Nam χ 1. idem dicet C. illud ipse dicet Lamb. Pro putarit, quod servant codd. German. ap. Orell. C H S T, Græv. seqq. putet legunt alii, etiam Lamb. Pro temporari C habet ipsi; et in marg. ‘al. temporari.’

NOTÆ

^g At patet] Nempe a Milone cædem factam esse. Id enim Milo non negabat.

^h Vidit, etiam] Probat Cicero ex vi legis a Pompeio latæ, eum causæ Milonis favere, quia Miloni factam a se cædem confitenti Pompeius fecit potestatem sui defendendi: quam potestatem nunquam dedisset, cum fateretur Milo se, et Cicero eum ipso, Clodium occidisse.

ⁱ Salutarem hanc in judicando literam] Salutaris litera fuit A, quæ apponebatur in tabula, quam a prætore accipiebant iudices, ac in urnam projiciebant, si solverent. Unde ‘salutaris’ dicitur a Cicerone.

^k Illam tristem] Litera C tristis dicitur, quia illa quoque in tabula

judicibus dabatur, quam in urnam projiciebant, si condemnarent. Has autem literas Pompeius judicibus non dedisset, nisi Milonem absolvi posse judicasset: igitur damnandi et absolvendi eum potestatem judicibus dedit.

^l Mihi vero] Interpretatur Pompeii mentem in lege sua ferenda; ea cuius voluit eum defendi, non ergo condemnari. Hoc est igitur quod sequi iudices debent; non enim tantum debent attendere, quod Milo occidit Clodium, sed ulterius debent pergere, et attendere ad causam propter quam a Milone interfectus est.

^m Jam illud dicet] Pompeius dicit, nec senatu, nec populo postulante, se illam legem tulisse.

Publione Clodio tribuendum putarit,ⁿ an tempori. VII. Domi¹ suæ^o nobilissimus vir,^p senatus propugnator, atque, illis quidem temporibus, pæne patronus, avunculus hujus nostri judicis,^q fortissimi viri, M. Catonis, tribunus plebis M. Drusus, occisus est. Nihil de ejus morte populus consultus,^r nulla quæstio decreta^a a senatu est. Quantum luctum in hac urbe fuisse² a nostris patribus accepimus, cum P. Africano,^s domi suæ quiescenti, illa nocturna vis esset illata? quis tum non gemuit? quis non arsit dolore?

^a Constituta.

CAP. VII. 1 *Domui Saxon. Fabric. cum uno cod. Lag. Paulo post, tribunus plebis deest in χ 3. est deest in C.*—2 *Lamb. fuisse in hac urbe. Mox, a patribus nostris Garat. tum P. Africano χ 3. vis esset allata Bav. 5 χ 3. Rom. quis tamen non gemuit T. ingemuit codd. aliquot, Ven. 1480. Juut. Lamb. Garat. Peyron. Orell. Paulo post, verbum esse deest in χ 1. ne deest in C. Pro expectatam C S exhibent spectatam; χ 3. expetendam. Hanc vocem*

NOTÆ

ⁿ *Publione Clodio tribuendum putarit*] Ostendit Cicero, non propter Clodium Pompeium legem tulisse, sed ut tempori serviret; ne videlicet lætari de morte Clodii videretur, quocum paucis diebus ante fuerat reconciliatus.

^o *Domī suæ*] Probat Pompeii legem seu rogationem novam esse, et inauditam comparatione clarissimorum hominum, de quibus nulla lata lex est. Id autem facit, ut ostendat aut inique hanc tulisse Pompeium, aut tempori serviisse.

^p *Nobilissimus vir*] M. Livius Drusus, quæ virum nobilissimum, potentissimum, eloquentissimum nominat Velleius lib. II. et quem Plutarchus tunc principem senatus fuisse ait, cum videret senatum totum seditiosis Tiberii Gracchi legibus oppressum, cupiens eum ad pristinam dignitatem revocare contra equestris ordinis potentiam, ad quem tota senatorii ordinis auctoritas devoluta

erat, se popularem simulavit, ac Latinis omnibus jus civitatis promisit; quod cum differret, instabant acriter, ut promissis staret. Tandem cum intelligeretur a populo simulate egisse, in ædibus ab ignota multitudine occisus est. Vide Liv. lib. LXXI.

^q *Avunculus hujus nostri judicis*] Judex sedebat M. Cato, qui dictus est Uticensis, cujus mater Livia M. Drusi soror fuit, apud quem educatus est. Val. Max. III. 1.

^r *Populus consultus*] Consuli populus dicebatur Romæ, cum lex rogabatur, hac scilicet formula, ‘Velitis, jubetis, Quirites.’

^s *P. Africano*] Africanus Minor cum adversaretur C. Graccho, Cn. Fulvio, et Cn. Carboni, triumviris, agros dividere conantibus, seque domum fortis et validus pridie e senatu recepisset, mane in cubiculo mortuus inventus est. Ita Appianus. De tanti viri morte nulla quæstio lata est.

quem immortalem, si fieri posset, omnes esse cuperent, ejus ne necessariam^t quidem expectatam esse mortem? Num igitur ulla³ quæstio de Africani morte lata est? certe nulla. 17. Quid ita? quia non alio facinore clari homines, alio obscuro necantur.⁴ Intersit⁵ inter vitæ dignitatem summorum atque infimorum; mors quidem illata per scelus iisdem et pœnis teneatur, et legibus. Nisi forte magis erit parricida,⁶ si quis consularem patrem, quam si quis humilem necaverit; aut eo mors atrocior^x erit P. Clodii, quod is in monumentis^y majorum suorum sit interfectus: hoc enim sæpe ab istis⁷ dicitur; perinde quasi Appius ille Cæcus viam munierit, non qua populus uteretur, sed ubi impune sui posteri latrocinarentur. 18. Itaque in eadem ista Appia via, cum ornatissimum equitem Romanum P. Clodius⁸ M. Papirium occidisset,^z non fuit illud facinus

omittunt T v.—3 Num i. illa c.—4 Pro necantur v habet vetent.—5 Ne intersit C. Mox, summorum virorum H. et ante pœnis omittunt C H T χ 1. 3. Lamb. tentatur et legibus C. tenetur, legibus codd. aliquot ap. Orell. Rom. ut volebat Heum.—6 Codd. aliquot et Lamb. parricida. Actutum, si qui C v c χ 3. Garat. Peyron. Orell. si qui humilem Peyron. necavit Erf. et Pith. Mox, quam is in monumentis χ 3. sit deest in eodem cod.—7 Lamb. ab istis sæpe. Statim proinde quasi H T v c, Bav. Lamb. Garat. Peyron. ille Oppius C. ille omittunt T v χ 3. Sæcus C. viam muniverit Lamb. Garat. non quia v.—8 Ita codd. German. ap. Orell. Grut. seqq. P. Clodius omittunt C H S T v c χ 3. Ven. 1480. 1483. Rom. Mediol. Lamb. al. ante Grut. Magistrum Papirium Pith. Paulo post, tragœdias existat C. quæ cruenta c χ 1. viri sole-

NOTE

^t *Ejus ne necessariam*] Omnes singulari dolore affecti sunt, quod naturalem vitæ cursum non attigerit; nam occisus est anno ætatis suæ 56. ut Cicero in Somno Scipionis dicit.

^v *Nisi forte magis erit parricida*] Loquitur Cicero ex mente Stoicorum, qui omnia peccata æqualia esse contendebant. Neque enim ea ex rerum eventu, sed ex vitiis hominum metiebantur.

^x *Aut eo mors atrocior*] Objectio Clodianorum, quam refutat ironice.

^y *In monumentis*] Monumentum di-

citur non tantum sepulcrum, sed quicquid etiam, rei alicujus conservandæ gratia, exstructum est. Per illa vero monumenta Appiam viam intelligit, quam Appius Claudius censor, qui postea Cæcus dictus est, lapidibus sternendam curavit.

^z *M. Papirium occidisset*] Tigranis filius Romæ apud Valerium equitem Romanum servabatur. Petiit eum a Flavio inter epulas Clodius, lunæque catenis solvit, ac mari commisit, sed relatus est tempestate. Cum igitur Sexto Clodio, reducendus ad Pom-

puniendum: homo enim nobilis in suis monumentis equitem Romanum occiderat: nunc ejusdem Appiæ nomen quantas tragœdias excitat! Quæ, cruentata antea cæde honesti atque innocentis viri, silebatur, [p. 105.] eadem nunc crebro usurpatur, posteaquam latronis^a et parricidæ sanguine imbuta est. Sed quid ego illa⁹ commemoro? Comprehensus est in templo Castoris^b servus P. Clodii, quem ille ad Cn. Pompeium interficiendum collocarat;¹⁰ extorta est confitenti sica^c de manibus. Caruit foro postea Cn. Pompeius: caruit senatu: caruit publico: janua se ac parietibus, non jure legum judiciorumque textit. 19. Num quæ rogatio^d lata? num quæ¹¹ nova quæstio decreta est? Atqui, si res,¹² si vir, si tempus ullum dignum fuit, certe hæc in illa causa summa omnia fuerunt. Insidiator erat in foro collocatus,¹³ atque in vestibulo ipso senatus: ei viro autem mors parabatur, cujus in vita nitebatur salus civitatis; eo porro reipublicæ tempore, quo, si unus ille occidisset,¹⁴ non hæc solum civitas, sed gentes omnes concidissent. Nisi forte, quia perfecta res non est, non fuit punienda: perinde quasi exitus rerum, non hominum consilia legibus vindicentur. Minus dolendum fuit, re non perfecta;

bant 5. crebro usurpatum C.—9 Sed quid ego illam H S χ 3. et Lamb.—10 Codd. s χ 3. collocavit.—11 Nunquam rogatio lata? nunquam C. Num qua r. l. num qua Lamb. in marg. ed. 1584. Garat. et Peyron. Statim, est deest in χ 3.—12 Atque series C. Atqui series 5. si tempus illud H χ 1.—13 Insidiator enim erat in f. collocato C. Mox, ipso deest in T s. Tum, et viro s. ei vero mors H.—14 Erf. Lall. Garat. Peyron. cecidisset; χ 1. 3. occidissent. Actutum, non huic χ 3. Tum, nisi vero quia Erf. codd. German. ap. Orell. Garat. Peyron. Orell. Deinde, non fuit desunt in χ 1. pœnienda codd. German. ap.

NOTE

peinum, a quo repetebatur, datus esset, Flavius ad diripiendum Tigranem profectus est: ad quartum ab urbe lapidem pugna commissa est, in qua Papius, eques Romanus, interfectus est. *Ascon.*

^a *Latronis*] Clodium latronem vocat, qui ex improvise Milonem aggressus est.

^b *In templo Castoris*] Templum Castoris foro et curiæ proximum fuit.

^c *Extorta est confitenti sica*] Servum Clodium in insidiis collocaverat ut Pompeium interficeret.

^d *Num quæ rogatio*] Clodium in odium adducit, et novam illam rogationem arguit exemplo, et amplificat ab adjunctis et a persona Pompeii.

sed puniendum¹⁵ certe nihilo minus. 20. Quoties ego ipse,¹⁶ judices, ex P. Clodii telis, et ex cruentis ejus manibus efugi! ex quibus si me non vel mea, vel reipublicæ fortuna servasset, quis tandem de interitu meo quæstionem tulisset? VIII. Sed stulti sumus, qui Drusum, qui Africanum, Pompeium, nosmetipsos, cum P. Clodio conferre audeamus. Tolerabilia fuerunt illa: P. Clodii mortem æquo animo nemo ferre¹ potest: luget senatus; moeret equester ordo; tota civitas confecta senio^b est; squalent municipia; afflictantur coloniæ; agri denique ipsi tam beneficum, tam salutarem, tam mansuetum civem desiderant.² 21. Non fuit ea profecto causa, judices, non fuit,³ cur sibi censeret Pompeius quæstionem ferendam; sed homo sapiens, et alta quadam mente præditus, multa vidit; fuisse sibi illum inimicum, familiarem Milonem: in communi omnium lætitia, si etiam ipse gauderet, timuit, ne videretur infirmior fides^e reconciliatæ gratiæ. Multa etiam alia vidit, sed illud maxime; quamvis atrociter ipse tulisset, vos tamen fortiter judicaturos. Itaque delegit⁴ e florentissimis ordinibus^f ipsa lumina. Neque vero, quod⁵ nonnulli dictitant,

^b Ægritudine.

//////////

Orell. et Peyron. *proinde quasi C H T u s*, Lamb. Garat. Peyron.—15 Erf. et Lamb. *peniendum*.—16 *Quoties ipse fugi* Erf. et edd. vett. *Quoties ego ipse fugi* al. ap. Græv. *Actutum, judex u. Clodii cade C. ex ante cruentis* omittit Lamb. *vel ante mea deest* in edd. ante Græv. extat vero in Erf.

CAP. VIII. 1 Garat. et Peyron. *tacite, ferre nemo*.—2 *Cod. s defendent*.—3 Ita Bav. Grut. Schutz. *Non fuit ea causa, judices, profecto non fuit* Erf. Græv. Garat. Peyron. Orell. *Non fuit profecto ea causa, judices, non fuit* Lamb. Grut. *profecto deest* in *u s x 1. 3.* edd. ante Grut. et Lamb. 1566. *Mox, sibi conferret C. Tum, et alia quadam Pith. H S x 1. 3. et alta et divina quadam* Erf. Lamb. in marg. ed. 1584. Græv. *atque alta et divina quadam* Bav. Garat. Peyron. Orell. *et alta quadam et divina* Schutz. *mente prædictus Pith. multa videt C. Paulo post, si et ipse gaud. C. timuit, ne videretur* desunt in *u*, qui statim habet *inferior fides*.—4 *Itaque elegit* Pith. *u x 3.*—5 *Neque quod x.*

NOTE

^e *Infirmior fides*] Ex hoc loco patet similitates fuisse Clodium inter et Pompeium, sed eas reconciliatione gratiæ fuisse sopitas; et ne ejus parum fida crederetur reconciliatio,

gaudere noluit Pompeius.

^f *E florentissimis ordinibus*] E senatorio videlicet, equestri, et ex tribunis ærariis judices selecti sunt.

secrevit in iudicibus legendis amicos meos; neque enim hoc cogitavit vir justissimus, neque in bonis viris legendis id assequi potuisset, etiamsi cupisset; non enim mea gratia familiaritatibus continetur, quæ late patere non possunt, propterea, quod consuetudines victus^g non possunt⁶ esse cum multis: sed, si quid possumus, ex eo possumus, quod respublica nos conjunxit cum bonis; ex quibus ille cum optimos viros legeret,^h idque maxime ad fidem suam pertinere arbitraretur, non potuit legere non⁷ studiosos mei.

22. Quod vero te, L. Domiti,^{8 i} huic quæstioni præesse maxime voluit; nihil quæsivit aliud, nisi justitiam, gravitatem, humanitatem, fidem. Tulit, ut consularem necesse esset; credo, quod principum munus esse ducebat, resistere et levitati multitudinis, et perditorum^j temeritati. Ex consularibus te creavit potissimum;⁹ dederas enim, quam contemneres populares insanias,^k jam ab adolescentia documenta maxima. IX. 23. Quamobrem, iudices,^l ut ali-

//////////

nulli dicitant v. Paulo post, *viris eligendis* χ. *id non assequi* v. *potuisset* si *cupisset* χ 3. Pro *cupisset* Ald. et Grut. *cupiisset*. Tum, *continetur* C, Lamb. 1584. Grut. Græv.—6 C *consuetudinis* v. *non potuit*. Paulo post, *nos conjunxit cum multis* codd. plerique, etiam C H S T ε χ 1. 3. ψ, edd. ante Grut. et Lamb. 1566. *nos conjunxit cum multis equitibus* nonnulli codd. ap. Græv. Verba, *sed, si quid p. ex eo p. q. r. n. c. cum bonis*, desunt in v.—7 Ernesti conj. *non potuit non legere*. H χ 1. ψ *eligere*.—8 L. Domitii C S T. Cn. Domiti Hervag. et Lamb. 1566. Paulo post, *aliud* omittunt Bav. et Garat. Tum, *nisi ut just.* χ. Deinde, *fidem tuam: ut vero consularem* v.—9 C T *potentissimum*. Acutum, *dederas enim quem* C. *populares insanias* C S v ε χ 1. 3.

CAP. IX. 1 Voc. *iudices* deest in C. Mox, *sine qua omnis c. facta* in eodem

NOTÆ

^g *Consuetudines victus*] Patet familiares eos dici proprie, inter quos victus consuetudo intercedit. Hic autem subtiliter Pompeium, et iudices sibi conciliat.

^h *Optimos viros legeret*] Pompeius optimos omnium ordinum viros legit, qui postea sortiti sunt, ut eorum numerus, qui iudicarent, compleretur.

ⁱ *Domiti*] Domitius Ænobarbus quæsitor huic causæ præpositus fuit,

cujus a laudatione captat benevolentiam.

^j *Perditorum*] Clodianos intelligit.

^k *Contemneres populares insanias*] Cn. Manlius tribunus plebis legem ferebat seditiose, ut libertini in omnibus tribubus suffragium ferrent. Cumque per vim Capitolium occupasset, a Cn. Domitio prætore dejectus fuit, multis e Manliana seditione interfectis.

quando ad causam crimenque veniamus; si neque omnis confessio¹ facti est inusitata; neque de causa quicquam nostra aliter, ac nos vellemus, a senatu iudicatum est; et lator ipse legis, cum esset controversia nulla facti, juris tamen disceptationem² esse voluit; [p. 106.] et electi iudices, isque præpositus quæstioni,^m qui hæc juste sapienterque disceptet; reliquum est, iudices, ut nihil jam aliud quærere debeatis, nisi, uter utri insidias fecerit; quod quo facilius argumentis perspicere possitis, rem gestam vobis dum breviter expono, quæso diligenter attendite.

24. P. Clodius cum statuisset omni scelere in prætura vexare rempublicam, videretque ita tracta³ esse comitia^a anno superiore, ut non multos menses præturam gerere posset; qui non honoris gradum spectaret,⁴ ut ceteri, sed et L. Paulum^b collegam effugere vellet, singulari virtute civem, et annum integrum^c ad dilacerandam rempublicam

cod. Tum nostra uneis inclisit Garat. ac vos velimus ψ .—2 Cod. & disceptationes. Mox, et delecti, vel et lecti conj. Orell. electissimi Schutz. Pro isque præpositus, quod firmant codd. German. ap. Orell. Lamb. in marg. ed. 1584. et tres codd. Oxon. et isti præpositus exhibent edd. vett. Lamb. 1566. Grnt. isti præpositus Pith. C T & ζ . estis, præp. H ψ . et electi iudices estis, isque, &c. Peyron. improbante Orell. Paulo post, uter utri subfecerit insidias Pith. fecerit deest in codd. German. ap. Orell. et ζ .—3 Erf. Pith. C H S T χ l. 3. ψ ita tractata.—4 C spectarunt. Mox, pro effugere vellet H, Rom. Ven. 1480. habent effugeret; ψ effugere volebat; Pith. ζ χ l. 3. omittunt vellet. Paulo post, ad sic dilacerandam ψ . Actutum codd. German. ap. Orell. Garat. Peyron. Orell. seseque in unum. Statim, ut fit omittunt edd. ante Græv. etiam

NOTÆ

¹ Si neque omnis confessio] Breviter repetit Cicero, quæcumque in ista refutatione præjudiciorum dicta sunt; primum quod adversarii jactabant fas non ei esse intueri lucem, &c. secundum, cædem, qua Clodius occisus est, senatum iudicasse contra rempublicam, tertium, voluisse Pompeium, ut Milo jus suum tueretur.

^m Præpositus quæstioni] Domitius quæsitior datus est.

^a Ita tracta esse comitia] Ita dilata fuerunt comitia propter insanas candidatorum contentiones, ut septimo

fere tantum mense Domitius Calvinus, et Valerius Messala consulatum inierint.

^b L. Paulum] L. Paulus vir fuit singularis, et ad conservandam rempublicam natus, inquit Cicero in Vatinium. Hunc propter summam probitatem collegam habere Clodius volebat.

^c Annum integrum] Propter dilata comitia medium tantum annum habere poterat, cum circa fere septimum mensem inierint magistratum consules.

quæreret; subito reliquit annum suum,^d seque in annum proximum transtulit, non, ut fit, religione aliqua, sed ut haberet, quod ipse dicebat, ad præturam gerendam, hoc est, ad evertendam rempublicam, plenum annum atque integrum. 25. Occurrebat ei, mancam^e ac debilem præturam suam futuram, consule Milone; eum porro summo consensu populi Romani consulem fieri videbat. Contulit se ad ejus competitores,^f sed ita, totam ut petitionem ipse solus, etiam invitis illis, gubernaret; tota ut comitia suis, ut dictitabat, humeris sustineret. Convocabat tribus:^g se interponebat: Collinam novam,^h delectu perditissimorum civium, conscribebat.ⁱ Quanto ille plura miscebat,^a tanto hic^k magis in dies⁸ convalescebat. Ubi vidit homo ad

^a Perturbabat.

//////////

Lamb. *ut moveretur* H S χ 1. ψ. *advertendam* reimp. C.—5 C *macram*; Taurin. H ε χ 1. *enim mancam*; Junt. *Occurrebat et mancam*; Orell. *Occurrebat mancam*; Victor. *Occurrebat et mancum et deb.*—6 *Contulit se ad comp. s. etiam invitis ut gubernaret* Pith. *Mox, suis dictabat s. suis ut dictabat* χ 1. ψ.—7 *Ita codd. German. ap. Orell. Lamb. in marg. ed. 1584. Grut. seqq. coloniam novam delectum p. scribebat civium* edd. vett. etiam Lamb. 1566. *coloniam novam delectum p. civium conscribebat* al. ap. Grav. *colluviam novam C. coloniam novam* H S ε ε ψ. *delectum* H S T ψ. *dilectum* ε ε. *scribebat* C H S T ε ε χ 1. ψ.—

NOTE

^d *Reliquit annum suum*] Annus suus dicebatur, quo quis honorem petere ex lege poterat; ut præturam post ædilitatem, post præturam consulatum. Requirebatur autem, ut quibus prætor fieret, ut annum ætatis nomen et trigesimum ageret.

^e *Mancam*] Mancus dicitur, cui altera manus inutilis est, sumta metaphorâ a corpore ad magistratum.

^f *Ejus competitores*] Petebant enim Milone consulatum P. Plautius Hypsæus, et Q. Metellus Scipio, non solum largitione palam profusa, sed etiam factionibus armatorum succineti. Ita Peditanus.

^g *Convocabat tribus*] Primum totus populus Romanus in tres partes est divisus, unde tribus dictæ sunt; sed postea crescente populo ad triginta

quinque, servato priori nomine, pervenerunt. Porro illæ in curias divisæ sunt, in quibus, tanquam in septis, unaquæque tribus continebatur tempore comitorum. At Clodius agebat eum curiis ut rejecto Milone, Metellum, vel Hypsæum eos. renuntiarent.

^h *Collinam [coloniam] novam*] Clodius pollicebatur se deducturum coloniam novam, si præturam assequeretur. Id autem dicebat, ut ad suas partes pauperes adduceret, eorumque ferret suffragia, spe agrorum, si ipsi deducterentur.

ⁱ *Civium conscribebat*] Eos porro scribebat, non tam ad ferendum suffragium, quam ad vim faciendam.

^k *Hic*] Milo certior consulatus fiebat.

omne facinus paratissimus, fortissimum virum, inimicissimum suum, certissimum consulem, idque intellexit non solum sermonibus, sed etiam suffragiis populi Romani sæpe esse declaratum; palam agere cœpit, et aperte dicere, occidendum Milonem. 26. Servos agrestes⁹ et barbaros,^m quibus sylvas publicas depopulatus erat,ⁿ Etruriamque vexarat, ex Apennino^o deduxerat, quos videbatis. Res erat minime obscura; etenim palam dictitabat, consulatum Miloni eripi non posse; vitam posse:¹⁰ significavit hoc sæpe in senatu; dixit in concione; quinetiam Favonio,^p fortissimo viro, quærenti ex eo, qua spe fureret, Milone vivo, respondit, triduo illum, ad summum¹¹ quadriduo, periturum; quam vocem ejus ad hunc M. Catonem^q statim Favonius detulit. x. 27. Interim cum sciret Clodius (neque enim^r erat difficile scire) iter solenne,^r legitimum,^s necessarium, ante diem XIII Kalendas Feb.^t Miloni esse Lanuvium^u ad flaminem^x prodendum,^b quod erat dictator^y

^b Nominandum.

8 Cod. *ψ* magis fides.—9 *Suos vel Servos agrestes* T. *agrestes* C.—10 H *ψ* vitam eripi posse. Mox, *Marco Favonio* u. ex eo omittit *χ* 3. Actutum, *quæ sæpe fureret* *ς*. *qua spe frueretur* *χ* 1.—11 Garat. Peyron. Orell. aut summum.

CAP. X. 1 Pro neque enim u habet neminem. Verbum erat deest in *ς*.

NOTÆ

¹ *Servos agrestes*] Fuit Romanorum divitum consuetudo, ut multos servos in agris alerent, et sæpe suis in prædiis decem eorum millia haberent.

^m *Barbaros*] Qui convocabantur ex aliis nationibus barbari dicebantur, vel quia peregrina lingua utebantur, vel quia moribus erant immanes.

ⁿ *Sylvas publicas depopulatus erat*] Invidiose in Clodium loquitur, utpote qui illorum servorum numero ad perniciem recipub. abutebatur.

^o *Ex Apennino*] Mons est Apenninus perpetuo fere dorso Italiam in duas partes dividens.

^p *Favonio*] Favonius vir fuit ami-

cissimus Cato, et ejus constantiæ et doctrinæ æmulus.

^q *Ad hunc M. Catonem*] Is est Cato, qui postea Uticensis dictus est, et tum iudex sedebat.

^r *Iter solenne*] Solenne dicitur quod certis temporibus fit.

^s *Legitimum*] Legitimum est quod lege fit et more, ideoque necessarium censetur.

^t *Ante diem XIII Kal. Feb.*] Id est, die Januarii vicesima.

^u *Lanuvium*] Lanuvium municipium fuit quod distat ab urbe Roma stadia fere centum, quod a Diomede, post eversam Trojam in Italiam advecto,

Lanuvii Milo; Roma² subito ipse profectus pridie est, ut ante suum fundum² (quod re intellectum est^a) Miloni insidias collocaret. Atque ita profectus est, ut concionem turbulentam,^b in qua ejus furor³ desideratus est,^c quæ illo ipso die habita est, relinqueret; quam, nisi obire facinoris locum tempusque voluisset, nunquam reliquisset. 28. Milo autem cum in senatu fuisset eo die, quoad senatus⁴ dimissus est, domum venit; calceos et vestimenta^c mutavit; paulisper, dum se uxor (ut fit) comparat, commoratus est;^d deinde profectus est⁵ id temporis,^d cum jam Clodius, siquidem eo die Romam venturus erat, redire potuisset. Obviam fit ei Clodius, expeditus,^e in equo, nulla rheda,^f nullis

^c *Necessarius erat.*

^d *Eo tempore.*

//////////

erat id difficile Lamb. Lacunam inter *scire* et *iter* notant codd. aliquot. *Eam* explet Erf. aliique codd. ap. Græv. *scire a Lanuvinis*) *iter*, &c. Mox, *diem tertium decimum Kal.* Erf. *Milonem Lanuvium* v. *Miloni esse Lanubium* Erf. Pith. *ad flam. prodeundum* ε ψ.—2 *Romam* Erf. ε χ 3. *subito* deest in χ 1.—3 Erf. *inque jus furor.* Statim, *desideratus erat* H.—4 Tres codd. Oxon. *quo a senatu*; Erf. *quoad senatu.*—5 Verbum est h. l. omittunt Bav. Pith. C H T

NOTÆ

conditum est, ut refert Appianus Bell. Civil. lib. II. ibi erat Junonis Sospitæ templum celeberrimum, cui a dictatore singulis annis sacerdos constituebatur.

^x *Flaninem*] Flamen nomen commune fuit sacerdotum, nam flamen erat Dialis, flamen Martialis, Quirinalis, Junonis. Porro flamen dictus est, inquit Vossius, a 'flameo,' hoc est velamento capitis quo utebantur. 'Flameum' autem vocatum est a flammeo colore. Putant alii quam plurimi quod dictus sit flamen, quasi filamen, a 'filo,' quod vel pileo sacerdotis erat annexum, vel quod æstu urgente solo filo caput cingebat. Ita Priscian. lib. IV.

^y *Dictator*] In municipiis dictator dicebatur, qui nunc magister civitatis dicitur.

² *Suum fundum*] Fundus in jure pro-

prie ager cum ædificio dicitur.

^a *Quod re intellectum est*] Id est, eventu pugnæ, quæ hic commissa est.

^b *Concionem turbulentam*] Eodem die, quo Clodius occisus est, C. Sallustius, et Q. Pompeius, tribuni plebis, et Milonis inimici, concionati sunt, inquit Asconius, sed potissimum Q. Pompeius, qui omnium seditiosissimus fuit.

^c *Calceos et vestimenta*] Senatores calceis utebantur auratis. Pænula autem vestimentum itinerarium fuit contra frigus et pluviam.

^d *Commoratus est*] Nihil tumultuose, nihil festinanter Milo fecit, sed pacato et tranquillo animo.

^e *Expeditus*] Id est, paratus ad pugnam.

^f *Nulla rheda*] Rheda vehiculi genus est.

impedimentis,^g nullis Græcis⁶ comitibus,^h ut solebat; sine uxore,ⁱ quod nunquam fere; cum hic insidiator,^k qui iter illud ad cædem faciendam apparasset, cum uxore^l vchetur in rheda, pænulatus, magno impedimento, ac muliebri et delicato⁷ ancillarum^m puerorumqueⁿ comitatu.^o

29. Fit obviam Clodio ante fundum ejus,^p hora fere undecima,^q aut non multo secus: statim complures cum telis in hunc^r faciunt de loco superiore^s impetum: adversi^t rhedarium occidunt: [*p.* 107.] cum autem hic^u de rheda, rejecta pænula, desiluisset, seque acri animo defenderet; illi, qui erant cum Clodio, gladiis eductis,^e partim recur-

^e *Evaginatīs.*

//////////

ε χ 1. 3. Peyron.—6 H nulli Græcis.—7 Ita Bav. alii codd. et Schutz. magno et impedito, ac muliebri et delicato Orell. vulgi magno impedimento ac muliebri et delicato Hervag. Lamb. Grut. vulgus magno nonnulli codd. et Ven. 1483. vulgus magno et impedimento codd. Lambini; illigatus magno et impedimento et m. ac del. conj. Peyron. et impedimento

NOTE

^g *Nullis impedimentis*] Impedimenta sarcinæ sunt, quæ ad viam necessariæ sunt.

^h *Nullis Græcis comitibus*] Comites illi Græci vel sunt musici, vel philosophi, quos ut plurimum ditiores Romani alebant apud se eruditionis causa, ut Cicero Orat. in Pisonem notavit.

ⁱ *Sine uxore*] Clodius Fulviam uxorem habuit, quæ postea nupsit Antonio, quæque caput Ciceronis demortui sputis fœdavit, et linguam acu perforavit.

^k *Cum hic insidiator*] Milonem ironice insidiatorem vocat, quia nihil in eo est quod cædis suspicionem movere possit.

^l *Cum uxore*] Milo Faustam, Sullæ dictatoris filiam, uxorem habuit.

^m *Ancillarum*] Ancillas secum uxor ducebat.

ⁿ *Puerorum*] Per pueros intelligit juniores servos.

^o *Comitatu*] Delicatum appellat hunc comitatum, quia tum ancillæ, tum illi pueri ad certamen erant inepti.

^p *Fundum ejus*] Fundus ille fuit in Albano.

^q *Hora fere undecima*] Romani horas duodecim ab oriente ad occidentem solem numerabant, quæ proinde vel longiores, vel breviores fuere, secundum longitudinem, vel brevitatem dierum. Primam autem ab ortu solis numerabant, et sic de reliquis. Cum autem commissa fuerit hæc pugna die Januarii vicesimo; hæc hora undecima fere tertiæ nostræ pomeridianæ cum dimidia responder.

^r *In hunc*] In Milonem.

^s *De loco superiore*] Superior locus aptior est ad pugnandum.

^t *Adversi*] Illi videlicet qui erant ex parte adversa opposita aurigæ Milonis.

^u *Hic*] Milo, quem aggrediebantur.

rere⁸ ad rhedam, ut a tergo Milonem adorirentur; partim, quod hunc jam interfectum putarent, cædere incipiunt ejus servos, qui post erant: ex quibus, qui animo fideli in dominum et præsentem fuerunt, partim occisi sunt, partim, cum ad rhedam pugnari viderent, et domino succurrere prohiberentur, Milonemque occisum etiam ex ipso Clodio audirent, et ita esse putarent,⁹ fecerunt id [servi Milonis] (dicam enim non derivandi criminis^x causa, sed ut factum est) neque imperante, neque sciente, neque præsentem domino, quod suos quisque servos in tali re facere voluisset.

XI. 30. Hæc, sicut exposui, ita gesta sunt, judices: insidiator superatus,¹ vi victa vis, vel potius oppressa virtute audacia est. Nihil dico, quid respublica consecuta sit;² nihil, quid vos; nihil, quid omnes boni: nihil sane id prosit Miloni, qui hoc fato natus est, ut ne se quidem servare potuerit, quin una rempublicam vosque servaret. Si id jure non posset,³ nihil habeo, quod defendam; sin hoc et ratio doctis, et necessitas barbaris, et mos gentibus,^a et feris natura^b ipsa præscripsit, ut omnem semper vim, qua-

habent C H T χ 1. 3. ψ.—8 Cod. ψ *recurrerunt*. Paulo post, *incipiunt eos servos* χ 1. Verba, *ex quibus qui a. f. in dominum*, desunt in χ 3. *in dominum erant* H S T υ ε χ 1. *erant in dominum* edd. vett. Pro *et præsentem*, quod servant codd. German. ap. Orell. Lamb. in marg. ed. 1584. Grav. Garat. Peyron. Orell. *et præsentem* habent C H S T υ ε χ 1. 3. ψ, edd. vett. Lamb. 1566. et Grut. *et ante domino* omittunt C H T χ 1. 3. ψ, codd. German. ap. Orell. Garat. Peyron. Tum, *Milonem occisum et ex ipso* C H S T χ 1. 3. ψ, Taurin. al. ap. Orell. Lamb. Garat. Peyron. Orell.—9 Codd. German. ap. Orell. Taurin. Garat. Peyron. Orell. *et re vera putarent*; Lamb. *et ita putarent*. Statim, *servi Milonis* delevit Schütz. *dicam enim aperte* Taurin. Peyron. Deinde, *nec imperante, nec s. nec Taurin.*

CAP. XI. 1 Erf. Taurin. Peyron. *superatus est*.—2 *Quid resp. cons. sit, nihil dico* Bav. Mox, *nihil sane quod prosit* Taurin. Peyron. Pro *natus est* C habet *potius est*. Tum, *servare poterit* χ 3. *unam rep.* Erf. *una rep.* C. *vosque servavit* χ 3.—3 *Si id fieri jure non posset* Erf. Bav. *Si id jure fieri non potuit* Taurin. Peyron. *Si id jure non possit* conj. Garat. *Si id jure non potuisset* suspic. Ernesti. Statim, *habeo quid* Taurin. Paulo post, *et feris etiam*

NOTÆ

^x *Derivandi criminis*] Derivari crimen dicitur, cum culpa, qua quis tenetur, in alium, in quo non est, rejicitur.

^a *Et mos gentibus*] Alludit ad jus

gentium, quæ ad Romanum imperium non pertinebant.

^b *Et feris natura*] Loquitur de jure naturæ, nam feræ naturaliter se defendunt, ut corpus tueantur.

cumque ope possent, a corpore, a capite, a vita sua⁴ propulsarent; non potestis hoc facinus improbum judicare, quin simul judicetis, omnibus, qui in latrones inciderint, aut illorum telis, aut vestris sententiis esse pereundum.

31. Quodsi⁵ ita putasset; certe optabilius Miloni fuisset dare jugulum^a P. Clodio, non semel ab illo, neque tum primum petatum, quam jugulari a vobis, quia se illi non jugulandum tradidisset: sin hoc⁶ nemo vestrum ita sentit; illud jam in judicium venit, non, occisusne sit, quod fate-mur, sed jure, an injuria; quod multis in causis sæpe quæ-situm est. Insidias factas esse constat; et id est,⁷ quod senatus contra rempublicam factum judicavit: ab utro factæ sint, incertum est. De hoc igitur, latum est, ut quæreretur.^c Ita et senatus rem,^b non hominem, notavit; et Pompeius de jure, non de facto, quæstionem tulit. XII. Numquid igitur aliud in judicium venit, nisi, uter utri insidias fecerit? profecto nihil: si hic^d illi, ut ne sit im-pune;^e si ille^e huic, tum nos¹ scelere solvamur.^d

32. Quonam igitur pacto probari potest, insidias Miloni fecisse Clodium? Satis est quidem,² in illa tam audaci, tam nefaria bellua,^f docere, magnam ei causam, magnam spem

^a *Se jugulandum.*

^b *Insidias.*

^c *Ut puniatur.*

^d *Liberemur.*

//////////

beluis natura in eodem cod.—4 C H T ε ψ *de vita sua.* Mox, *aut i. telis, aut nostris* χ 3.—5 *Quid si* T. Mox, *nec tamen primum* ε . Tum, *fuisset* est e conj. Ernesti; alii omnes habent *fuit*. Deinde, *jugulari vobis* C. *jugulari a nobis* ε . *jugulandum non tradidisset* cod. Lag. et Garat. tacite; non *jugulandum illi trad.* Taurin.—6 Idem cod. *si hoc.* Mox, *ita deest* in ε . *non illud jam in jud. venit, occisusne* Taurin. Peyron. Deinde, *multis antea in causis* ε χ 1, 3. ψ , et edd. vet. *jam sæpe* Bav. Lamb. in marg. ed. 1584. *jam quæsitum est* edd. vet. etiam Lamb. 1566.—7 *Pro id est* ε habet *idem.* Statim, *factum esse judicavit* H S ψ . *factum* deest in χ 3. Denique, *ut quæretur* χ 1.

CAP. XII. 1 C *tamen nos*; Lamb. conj. *tum ut nos*; pro *tum nos* Taurin. et Peyron. habent *ut: ψ salvamur.*—2 C *equidem*; Peyron. legit e Taurin. *satis est in illa quidem tum.* Pro *docere* H habet supra lin. *dicere.* Verba, *magnam ei causam*, desunt in ε . *magnam enim causam* habet C. Deinde, *morte proposi-*

NOTÆ

^e *Ut quæreretur*] Hac de re Pompeius tulit legem, de qua dictum est.

^d *Si hic*] Milo videlicet.

^e *Ille*] Clodius.

^f *Nefuria bellua*] Clodium belluam appellat invidioso nomine.

in Milonis morte propositam, magnas utilitates fuisse. Itaque illud Cassianum,^g ‘Cui bono fuerit,’^e in his personis valeat; etsi boni nullo emolumento impelluntur in fraudem, improbi sæpe parvo. Atqui, Milone interfecto, Clodius hoc assequebatur, non modo ut prætor esset,^h non eo consule, quo sceleris nihil facere posset; sed etiam, ut his³ consulibusⁱ prætor esset, quibus si non adjuvantibus, at conniventibus^f certe, speraret, se posse rempublicam eludere^g in illis suis cogitatis furoribus;^k cujus illi conatus, ut ipse⁴ ratiocinabatur, nec, si possent, reprimere cuperent, cum tantum beneficium^l ei se debere arbitrarentur; et si vellent, fortasse vix possent frangere hominis sceleratissimi corroboratam jam vetustate audaciam.^m 33. An vero,

^e *Quis percipit utilitatem.*

^f *Permittentibus.*

^g *Fallere.*

//////////

tas v.—3 Manut. Lamb. Garat. Peyron. Orell. *sed etiam ut iis*; H ψ *sed etiam his*; v *sed ut his*. Mox, aut concurrentibus C. at conniventibus desunt in T. aut conhuientibus Erf. in quo cod. certe deest. Pro *speraret*, quod servant codd. Oxon. Erf. Bav. *sperasset* exhibent edd. ante Ernesti. *rempublicam* omittunt Pith. Erf. C H T v ζ 1. ψ . *posse se eludere* Bav. Garat. Orell.—4 Codd. omnes et edd. ante Grut. *ut ille*. Mox, *nec si cuperent reprimere possent* C H S T v ζ 3. ψ , et edd. vett. *nec si possent, reprimere vellent* de Lambini conj. Garat. et Peyron. Paulo post, *et si vellet* C. *et si cuperent* de Lambini conj. Garat. et Peyron. *fortasse non possent* v. Deinde, *jam omit-*

NOTÆ

^g *Illud Cassianum*] ‘Cassius,’ inquit Asconius, ‘vir fuit summæ severitatis: quoties quæsitur alicujus judicii esset, in quo quæreretur de homine occiso, suadebat, atque etiam præcipiebat judicibus hoc quod Cicero nunc admonet, ut quæreretur cui bono fuisset perire eum, de cujus morte quæreretur.’ Val. Max. III. 7. ait quod ‘ejus tribunal, propter nimiam severitatem, scopulus reorum dicebatur.’

^h *Ut prætor esset*] De prætoribus fuse dictum est in Orat. pro Lege Manil. § 2.

ⁱ *His consulibus*] Plautius Hypsæus

et Q. Metellus Scipio designantur, qui cum Milone petebant consulatum.

^k *Cogitatis furoribus*] Statuerat Clodius in prætura totam rempub. evertere.

^l *Tantum beneficium*] Consules Hypsæus, et Metellus Scipio nunquam ausi fuissent rempublicam contra Clodii conatus defendere, quia ejus beneficio consulatum fuissent adepti.

^m *Corroboratam jam vetustate audaciam*] Metaphora sumta ab arboribus, quæ, quo vetustiores, eo duriores sunt, ut quercus.

judices, vos soli ignoratis, vos hospites in hac urbe versamini? vestrae peregrinantur aures,ⁿ neque in hoc pervagato civitatis sermone versantur, quas ille leges, (si leges nominandae sunt, ac non faces urbis et pestes^s reipublicae) fuerit impositurus nobis omnibus atque inustus?° Exhibe, quaeso,⁶ Sexte Clodi,^p exhibe librarium^q illud legum vestrarum, quod te aiunt eripuisse e domo, et ex mediis armis turbaque nocturna,^r tanquam Palladium,^s sustulisse, ut praeclearum videlicet munus, atque instrumentum^t tribunatus ad aliquem, si nactus esses, qui tuo arbitrio tribunatum gere-

tunt $\epsilon \chi$ 1.—5 Ita edd. fere omnes; *urbis, pestes* C H T * $\epsilon \chi$ 3. ψ , Erf. Pith. codd. German. ap. Orell. Venet. 1480. Garat. Peyron. Orell. *nobis omnibus atque inustus* desunt in C.—6 *Exhibe, exhibe, quaeso* Erf. Græv. Garat. Pro *librarium* Bav. Saxon. C *liberarium*; *u*, Venet. 1480. Junt. Lamb. *libellarium*; ϵ *liberalium*. Mox, *eripuisse* deest in χ . *de domo* C. *eripuisse domo* Garat. Peyron. Pro *sustulisse* Erf. Lag. Græv. *extulisse*. Deinde, codd. et edd.

NOTÆ

ⁿ *Peregrinantur aures*] Videtur quasi ignorantiae arguere iudices: peregrinari enim dicuntur qui domi non sunt; et peregrini saepe rerum ignari sunt, quae in eo loco ubi sunt, geruntur.

^o *Atque inustus*] Vel respicit ad incendium quo curia deflagavit, cum Clodii cadaver ambustum est; vel ad ipsius Clodii tyrannidem, qui leges odiosas omnibus imposuisset, si praetura fuisset assecutus; sumta metaphora a servis, qui ferro candenti innrebantur.

^p *Sexte Clodi*] Sextus ille Clodius Clodii fuit consanguineus, quem ejus scribam saepe vocat Cicero, et quem Aconius ait Clodii cadaver in curiam intulisse.

^q *Librarium*] Id est, codicem, in quo acta omnia describuntur.

^r *Turbaque nocturna*] Postquam interfectus est Clodius, Romam, ut refert Pedianus, perlatum est ejus cadaver ante primam noctis horam;

infimaeque plebis, et servorum maxima multitudo magno luctu corpus in atrio domus positum circumstetit.

^s *Palladium*] Palladium simulacrum fuit Palladis, quod, Ilo avo Priami regnante apud Trojanos, e caelo decidit. Delato in urbem simulacro, Ilius Apollinem consuluit, qui incolumem Trojam fore respondit, dum illud in Ilio conditum servaretur. Alii ferunt Diomedem, Ulyssem alii abstulisse. Hoc illud ipsum simulacrum Romam pervenit; a quo perlatum fuerit non constat. Cedrenus a Diomede petenti Aeneae redditum fuisse scribit, a quo in Italiam perlatum est. At certum est, Romae in aede Vestae repositum fuisse; quod cum arsisset, ab incendio Metellus pontifex eripuit.

^t *Instrumentum*] Instrumentum hic sumitur pro iis quas Cicero literas publicas appellat: hoc est, quod vel a persona publica, veluti scriba magistratus, vel tabellione scriptum est.

ret, deferre posses.⁷ [p. 108.] Et aspexit⁸ me illis quidem oculis, quibus tum solebat, cum omnia omnibus minabatur.^u Movet⁹ me quippe lumen curiæ.^x XIII. Quid? tu me iratum,^y Sexte, putas tibi, cujus inimicissimum¹ multo crudelius etiam punitus es,^z quam erat humanitatis meæ postulare? Tu P. Clodii cruentum cadaver^a eiecisti domo,^b tu

vett. præclarum inde munus ac instr.—7 ‘Atque per [omnes tribus divisio libertinis servos ille omnes, qui in libertate morarentur, lege nova additurus erat, ut ipsi cum ingenuis æqualiter suffragia ferrent.] An hujus ille legis, quam Sextus Clodius a se inventum gloriatur, mentionem facere ausus esset, vivo Milone, ne dicam consule? De nostrum enim omnium... non audeo totum dicere. Videte, quid ea vitii lex habitura fuerit, cujus periculosa etiam reprehensio est.] Primum est hoc supplementum a Peyroneo (præeunte Garatonio, qui tamen ad priorem, id est, vere habitam pro Milone orationem Tullianam referebat) desumptum e Quintil. ix. 2. et Schol. Ambrosiano ad Orat. pro Ære Alieno Milonis p. 97. ed. Maii. Deerant tamen sic quoque quædam, quorum supplementum do Beierianum Fragn. Cic. p. 132. melius utique hoc Peyroniano: *Atque permultas leges præter jus et æquitatem excogitatas cum recitare possem, unum tantum exponam, iudices, ceterarum omen atque firmamentum. Ille enim majora suis legibus suffragia, atque atrocissimi arma comparaturus constituerat, ut servis qui privata dominorum voluntate manumissi in libertate morabantur, justa libertas ac civitas Romana cum suffragio in rusticis tribubus ipso jure daretur.* Orell.—8 *En aspexit conj. Otto probante Beier. Mox, me quidem illis, contra codd. Lamb. 1566. et edd. omnes ante 1584. omnibus omnia* Ascon. cod. Fabric. Græv. Schutz. Garat. Peyron. Orell. et sic quoque Quintil. ix. 2. et Priscian. p. 1211. Putsch. *omnia* deest in C H S T χ 1.3. ϵ ζ ψ .—9 *Monet ζ χ 3. me quidem lumen χ 3.*

CAP. XIII. I Cod. χ *inimicissimus. Mox, etiam punisses, quam H. e. pœnitus es, quam Taurin. Lamb. in marg. ed. 1584. Quid? tu me tibi iratum, S. putas, cujus i... pœnitus es, &c. Bav. quam non erat C. humanitatis tuæ H.—*

NOTÆ

^u *Omnia omnibus minabatur*] Sextus ille Clodius scriba fuit Pub. Clodii, de quo in Orat. pro Domo sua: qui, quo anno Publius gessit consulatum, potentissimus fuit, et ejus furoris administer.

^x *Movet me quippe lumen curiæ*] Joculariter hic ambigue Cicero: videtur enim indicare incendium curiæ, et per ironiam Sextum Clodium senatorem amplissimum.

^y *Quid? tu me iratum*] Digreditur a continua oratione ad Sextum illum Clodium, cui iratum non esse se proficitur, cum longe gravius sævierit in Clodium amicum et consanguineum

sum, quam ipse Cicero in hostem agere voluisset.

^z *Punitus es*] Ut ‘impertio’ et ‘impertior,’ ita ‘punio’ et ‘punior’ in eadem significatione a Cicerone dictum est.

^a *Cruentum cadaver*] Exponit sigillatim quid a Sexto Clodio actum est in Publii cadaver, quod cum cruentum esset a recenti cæde, nequidem illud lavandum curavit. Moris enim fuit apud illos veteres, ut mortui lavarentur, et ungerentur: unde Ennius, ‘Tarquinii corpus bona femina lavit, et unxit.’

^b *Eiecisti domo*] In odium Sexti

in publicum abjecisti; ² c tu spoliatum imaginibus, ^d exequiis, ^e pompa, laudatione, ^f infelicissimis lignis ^g semiustulatum, ^h nocturnis canibus ^h dilaniandum reliquisti: quam rem etsi nefarie ³ i fecisti, tamen, quoniam in meo inimico crudelitatem expromsisti ⁱ tuam, laudare non possum, irasci certe non debeo. 34. P. Clodii præturam ^k non sine maximo rerum novarum ^l metu proponi, et solutam ⁴ fore vide-

^h *Semiustum.*

ⁱ *Ostendisti.*

//////////

2 Ita codd. German. Græv. seqq. *projecisti* Lamb. 1566. prob. Rhunek. ad Rutil. 1. 13. *ejecisti* codd. plerique, etiam C S T ζ χ 1. 3. ψ , et edd. ante Lamb. *jecisti* codd. aliquot ap. Grut. *extulisti* H. *linguis se musculatum* ζ . *lignis semustulatum* Taurin. Lamb. Peyron. Orell. Cf. Philipp. 11. § 91. *nocturnis canibus* α .—3 Codd. German. C T, Græv. Garat. Peyron. Orell. *quare etsi nefurie*; edd. vett. Lamb. et al. ante Ernesti *quam rem etsi nefurio*; χ 3. *quam rem etsi necessarie*; C *effecisti*. Schutz. dedit de Ernesti suspic. *quam rem, etsi, quia nefarie f. laudare non possum, tamen, q. in m. i. c. e. tuam, irasci, &c.*—4 ⁴ [*Demonstravi, judices, quantum Clodii inter] fuerit occidi Milonem; converte animos nunc vicissim ad Milonem. Quid Milonis intererat interfici Clodium?*

NOTÆ

Clodii, ait 'ejecisti;' quia viri consanguinitate propinquiores solebant multo honore efferre. Ejecit autem Sextus quasi ea quæ invisa sunt.

^c *In publicum abjecisti*] Asconius Peditanus scribit vulgus impetum, corpus nudum, discalceatum, sicut in lectulo erat positum, ut vulnera videri possent, in forum detulisse, et in rostris posuisse.

^d *Spoliatum imaginibus*] Plin. xxxv. 2. refert, atria nobilium virorum plena fuisse ceratis imaginibus; et si quando sepeliendus esset aliquis e familia, tum ferri omnes eas imagines eorum qui in familia vixerant.

^e *Exequiis*] Servius in Æneid. 11. sic scribit: 'Fumus, ardens cadaver; dum portabatur, exequias; dum crematum est, reliquias et bustum; dum conditum est, sepulcrum dici.'

^f *Laudatione*] Ex nobili et illustri familia si quis excederet e vita, tum aliquis e propinquis assumebatur, qui mortuum laudaret: hinc oratio-

nes funebres habendi consuetudo defluxit.

^g *Infelicissimis lignis*] Peditanus ait quod 'Sexto Clodio duce, populus corpus Pub. Clodii in curiam intulit, cremavitque subselliis, et tribunalibus, et mensis, et codicibus librarium; quo igne et ipsa curia flagravit, et item Porcia Basilica, quæ erat ei juncta, ambusta est.' Infelicissima autem hæc ligna appellat, quod in funeribus illustrium virorum vulgo amomo, balsamo, &c. uterentur.

^h *Nocturnis canibus*] Canes intelligit, qui noctu vagantur, neque certas domos habent.

ⁱ *Quam rem etsi nefurie* [*necessario*] Coactus est Sextus Clodius statim effugere et relinquere semiustum illud corpus, propter periculum in censa curiæ.

^k *Clodii præturam*] Post digressionem, redit ad præturam quam Clodius petebat.

^l *Rerum novarum*] Vulgo per res

batis, nisi esset is consul, qui eam auderet possetque constringere. Eum Milonem^m esse,⁵ cum sentiret universus populus Romanus; quis dubitaret, suffragio suo se metu, periculo rempublicam liberare? At non,⁶ P. Clodioⁿ remoto, usitatis jam rebus enitendum^k est Miloni, ut tueatur dignitatem suam: singularis illa huic⁷ uni concessa gloria, quæ quotidie augebatur frangendis furoribus Clodianis, jam morte Clodii cecidit. Vos adepti estis, ne quem civem metueretis:⁸ hic exercitationem virtutis, suffragationem consulatus, fontem perennem^o gloriæ suæ perdidit. Itaque Milonis consulatus, qui, vivo Clodio, labefactari non poterat,^l mortuo denique tentari^m cœptus est: non modo igitur

^k Certandum more solito.

^l Certissimus erat.

^m Conculi.

Quid erat, cur Milo, non dicam admitteret, sed oplaret? Obstabat in spe consulatus Miloni Clodius.—At eo repugnante fiebat; immo vero, eo fiebat magis, nec me suffragatore meliore utebatur, quam Clodio. Valebat apud vos, iudices, Milonis erga me remque publicam meritorum memoria; valebant preces et lacrymæ nostræ, quibus ego tum vos mirifice moveri sentiebam; sed plus multo valebat periculum impendentium timor. Quis enim erat civium, qui sibi solutam P. Clodii præturam sine maximo rerum novarum metu proponeret? Solutam, &c.] Alterum est hoc supplementum a Peyronio e Taurin. desumptum, cujus in ceteris codd. et edd. hæc duntaxat restabant: non debeo. P. Clodii præturam non sine maximo rerum novarum metu proponi et solutam fore, &c. nisi quod pro his ultimis ex Erf. Garat. dedit, proponi, solutam autem fore; et Lamb. 1566. proponi solitam esse videbatis. Quæ exciderunt, sic supplevit Beierius, melius quam Peyron. [Audistis, iudices, quantum Clodio pro] fuerit? Orell. et solutam fore habent C H T. solitam fore, omisso et, v. c. x 1. 3. ψ. solitam esse S. ni esset Erf. Garat. qui eam audere c. ψ. possetque contingere v. possetque confringere Ven. 1483. Junt. Lamb. 1566.—5 Eum M. unum esse codd. German. Junt. Lamb. in marg. ed. 1584. Garat. Peyron. Orell. esse omittunt v. c. x 1. Mox, suffragioso se metu C. remp. gubernare v.—6 An nunc H x 1. At nunc C S T c. ψ, Taurin. German. Orell. remoto deest in C H S T v. c. x 3. ψ. At nunc P. Clodio mortuo Lamb. 1566. obnitendum est edd. ante Steph. est omittit C. Pro tueatur x 1 habet tueatur.—7 Taurin. Peyron. Orell. et huic. Mox, quotidie frangebatur frangendis c. x 3. quotidie fungebatur frangentibus v. Clodii morte

NOTÆ

novas, seditiones et motus intelligunt historici, quibus veteres leges infringuntur. Ad hoc autem maxime Pub. Clodius spectabat, cum prætor fieri voluit.

^m Eum Milonem] Totus populus Romanus optabat Milonem fieri consulem, quasi is unus esset qui Clodio

posset resistere.

ⁿ At non, P. Clodio] Objectionem proponit Cicero, et ostendit, Clodii mortem nihil utilem Miloni fuisse.

^o Fontem perennem] Locum hunc citat Quintilianus lib. viii. ubi de egregiis metaphoris loquitur.

tur nihil prodest, sed obest etiam P. Clodii⁹ mors Miloni. 35. At valuit odium,^p fecit iratus, fecit inimicus, fuit¹⁰ ultor injuriæ, punitor doloris sui. Quid? si hæc,¹¹ non dico, majora fuerunt in Clodio, quam in Milone, sed in illo maxima, nulla in hoc; quid vultis amplius? Quid enim odisset Clodium Milo, segetem ac materiam¹² suæ gloriæ, præter hoc civile^q odium, quo omnes improbos odimus? Ille, erat, ut odisset,¹³^r primum defensorem salutis meæ, deinde vexatorem furoris, domitorem armorum suorum, postremo etiam accusatorem suum; reus enim Milonis, lege Plotia,^s fuit Clodius,ⁿ quoad vixit. Quo tandem animo hoc tyrannum¹⁴^t tulisse creditis? quantum odium illius,

ⁿ Milo enim potuit accusare Clodium.

Taurin. Peyron. Orell.—8 C χ 3. *metueritis*.—9 Taurin. et Orell. *etiam Clodii*, omisso prænomine. *Miloni* deest in χ 1.—10 Manut. et Steph. *fecit*.—11 *Quid si hoc C s.* Statim, *sed illo s.* multa in hoc χ 1.—12 Bav. Lamb. Garat. Orell. *ac materiem*; H *atque materiam*. Mox, *commune odium conj.* Victor.—13 *Ille sic oderat, ut Lamb.* contra codd. *deinde sui vexatorem ψ.* *postremum etiam Tauriu.* Peyron. *suum* deest in s.—14 Taurin. Peyron. *ty-*

NOTE

^p *At valuit odium*] Occurrit objectioni, quæ informari sic ab adversariis poterat: Si Milo oderat Clodium, sed Clodius non oderat Milonem, credibilis videtur quod Milo Clodio, non Clodius Miloni, struxerit insidias. At hanc objectionem solvit a causis, quia nemo odit eum, a quo ei accrevit gloria; at maxima frangendis Clodii furoribus Miloni accrevit gloria.

^q *Præter hoc civile*] Ait Milonem non alio odio fuisse Clodium persecutum, quam quo omnes naturali quadam propensione oderunt improbos.

^r *Ille, erat, ut odisset*] Jam causas profert quare Clodius odisset Milonem. Prima causa est, quia tribunus plebis Milo studuerat Ciceroni ab exilio revocando; secunda, quia sæpius rempublicam vexaverat Clo-

dus, cujus Milo sæpius arma impedit; tertia, quia Clodium accusaverat Milo.

^s *Lege Plotia*] Tulit M. Plotius Sylvanus tribunus plebis, Cn. Pompeio Strabone, L. Porcio Catone coss. anno urbis conditæ 664. secundo anno belli Italici, cum equester ordo in judiciis dominaretur, ut de iis qui vim publicam armatis hominibus fecissent, quæstio constitueretur. Certe Cicero Epist. ad Att. lib. iv. ait quod ausus est Milo reum Clodium de vi lege Plotia facere, quod impressionem fecisset in fabros Ciceronis domum ædificantes, quæ publica pecunia restaurabatur, et quam ipse Clodius, dum Cicero exlaret, diruendam curaverat.

^t *Tyrannum*] Clodium tyrannum vocat.

et, in homine injusto,^u quam etiam justum?

XIV. 36. Reliquum est,^x ut jam illum^y natura ipsius consuetudoque defendat, hunc^z autem hæc eadem coarguant. Nihil per vim unquam^a Clodius, omnia per vim Milo. Quid ergo,¹ judices? cum moerentibus vobis,^b urbe cessi;^c iudiciumne timui? non servos, non arma,^d non vim? Quæ fuisset igitur^e causa justa² restituendi mei, nisi fuisset injusta ejiciendi? Diem mihi, credo, dixerat: ^a mulctam irrogarat: ^f actionem perduellionis ^g intenderat: ^b et mihi vi-

^a Vocaverat me in jus.

//////////

rannum illum. Statim, in nomine injusto χ 1. etiam suum Erf. et ζ. justum fuisse Taurin. Erf. German. ap. Orell. alii codd. etiam S χ 1. ψ, Lamb. Garat. Peyron. Orell. justum esse al. ap. Græv.

CAP. XIV. 1 Quid ego Bav. Lag. ζ. Mox, iudiciumne timui omittunt C T ζ χ 3. et edd. pleræque; urbe cessi, non servos, non arma, non vim intenderit aliæ edd. etiam Lamb. 1566. urbe cessi, intenderit non servos, n. a. n. vim H ψ. urbe cessi, milo attulit, intenderit, num s. num a. num vim S.—2 Ita Ernesti et

NOTÆ

^u *In homine injusto*] Id est, in Clodio, cujus, licet ille injustus esset, causæ tamen odii in Milonem accensatorem suum, justæ erant.

^x *Reliquum est, &c.*] Hactenus Cicero usus est argumentis sumtis a conjecturis, nunc ab natura et consuetudine desumit. Incipit autem ab ironia, qua pungit Clodium.

^y *Illum*] Clodium ait, cujus mores, naturam, et antea vitam considerat.

^z *Hunc*] Milonem.

^a *Nihil per vim unquam*] Clodius nihil per vim egisse ironice dicit.

^b *Mœrentibus vobis*] Senatores, qui in suis periculis vestem nunquam mutabant, in Ciceronis periculo mutaverunt. Hic autem vim factam a Clodio describit.

^c *Urbe cessi*] Pridie quam Clodius rogaret suum privilegium, abiit Cicero in voluntarium exilium: atque adeo dicit se urbe cecisse, cum injuste exularet.

^d *Non servos, non arma*] Cum Cicero reus factus est a Clodio, mutata veste sordidatus populo supplicavit; tum Clodius illi omnibus vicis occurrebat stipatus hominibus contumeliosis, qui petulanter mutationem vestis, et ejus habitum exagitantem, multisque locis luto et lapidibus in eum coniectis, supplicationes impediebant. Ita Dio lib. xxxviii.

^e *Quæ fuisset igitur*] Argumentum a repugnantibus, quia Cicero non fuisset restitutus, nisi per vim improbe ejectus esset.

^f *Mulctam irrogarat*] Mulctam irrogare, est rogare populum, ut mulctam alicui velit imponere.

^g *Perduellionis*] Perduelles dicebantur ab antiquis, quos non hostes appellamus, inquit Caius in lib. de Verb. Signif. Perduellionis autem crimen in eos cadebat, qui summam reipublicæ labefactare conati erant.

^h *Intenderat*] Intendere, seu intendere, verbum est juris, et nihil aliud

delicet in causa,ⁱ aut mala, aut mea, non et præclarissima, et vestra, iudicium timendum fuit.³ Servorum et egentium^k civium et facinorosorum armis meos cives, meis consiliis periculisque servatos, pro me⁴ objici nolui. 37. Vidi enim, vidi, hunc ipsum⁵ Q. Hortensium,¹ lumen et ornamentum reipublicæ, pæne interfici servorum manu, cum mihi adesset:^b qua in turba C. Vibienus, senator, vir optimus, cum hoc cum esset una, ita est mulctatus,^{c 6} ut vitam amisserit. Itaque quando⁷ illius postea sica illa, quam a Catilina^m acceperat, conquievit?ⁿ Hæc intentata nobis est:

^b Patrocinaretur.

^c Male tractatus.

*****

Schutz, *justa causa* codd. German. ap. Orell. Lamb. in marg. ed. 1584. Garat. Peyron. Orell. *justa* omittunt edd. vet. et Lamb. 1566. probante Huldr. *Quæ fuisset igitur vobis causa* Lamb. 1584. Statim, nisi ei fuisset cod. unus Lambini, C H S T * * * * * χ 1. 3. ψ, Lamb. in marg. ed. 1584. Grut. Græv.—3 Ita codd. German. Græv. seqq. *et mihi, iudices, in causam aut vestra mala aut mea nec præclarissima, et iudicium pertimendum fuit* Junt. *et mihi, iudices, in causa aut vestra mala, aut mea non præclarissima etiam iudicium timendum fuit?* Lamb. 1566. *et in inde in causa* T. *etiam causa* C χ 3. *aut præclarissima* T. *nec ei præstantissima* Erf. *nec et præstantissima* al. ap. Græv. *et iudicium* C H S χ 1. 3. ψ.—4 H omittit *pro me*. Actutum, *objici volui* ψ.—5 Cod. χ 1. omittit *hunc ipsum*. Tum *pæne interfeci* ψ. Pro Vibienus C habet Bibienus; * Rubienus; * Vibienensis; χ 3. *jubrenis*; ψ *Jubienus*. Deinde, *cum ad hoc ψ. cum hoc suspectum est* Garat.—6 H χ 1. ψ *vulneratus*.—7 Cod. χ 3. omittit

NOTÆ

notat, quam crimen in adversarium jacere. Hinc intentio criminis, cui opponitur recusatio.

ⁱ *Et mihi videlicet in causa, &c.]* Ironia. Dicit causam iudicium fuisse, cum punivisset Lentulum et Cethegum, qui in conjuratione Catilinæ fuissent; idque ex jussu populi et senatus.

^k *Servorum et egentium]* Suadebant multi Ciceroni, autequam cederet in exilium, rem ipsam contra Clodium armis experiri, et vim vi repellere: sed maluit abire in exilium, quam cives suos in periculum adducere.

^l *Q. Hortensium]* Cum factus fuisset Cicero reus a Pub. Clodio, voluit

senatus decernere, ut populus Rom. vestem mutaret; sed contra sentiebant consules Piso et Gabinius. Clodius paludatus circa curiam cum satellitibus vagabatur: e senatu prorupere quidam senatores, qui lace-ratis vestibus, tumultus speciem dedere, ut Plut. refert in Cic. In eo tumultu Hortensius et Vibienus aliquid a militibus passi sunt.

^m *A Catilina]* Catilinæ Clodius amicus fuit.

ⁿ *Conquievit]* Non eo facinore conquievit furor Clodii, sed erupit semper ulterius: Ciceronem enim et Pompeium persecutus est.

huic ego^s vos objici pro me non sum passus: hæc insidiata Pompeio^o est: hæc istam Appiam, monumentum sui nominis, nece Papirii^p cruentavit: hæc, hæc⁹ eadem, longo intervallo, conversa rursus est in me: nuper quidem, ut scitis, me ad regiam pæne confecit.^q 38. [p. 109.] Quid simile Milonis?^{10r} cujus vis omnis hæc semper fuit, ne P. Clodius, cum in iudicium detrahi^d non posset, vi oppresam civitatem teneret: quem si interficere voluisset, quantæ, quoties occasiones, quam præclaræ, fuerunt! Potuitne, cum domum ac Deos penates^s suos, illo oppugnante, defenderet, jure se ulcisci? potuitne, cive¹¹ egregio, et viro fortissimo, P. Sextio, collega^t suo, vulnerato? potuitne, Q.

^d Pertrahi.

quando. Statim, illa deest in C.—8 Cod. χ 1. omittit huic ego; C T s habent huic ergo. Tum, Pompeio est omittit χ 1. Apian viam codd. aliquot, et edd. ante Grut. etiam Lamb.—9 Ita Erf. Grut. et seqq. alterum hæc omittunt C H S T s ε χ 3. ψ, edd. ante Grut. Lamb. Mox, nuper quidem, ut satis χ 3.—10 Miloni σ. Paulo post, iudicium retrahi Lamb. 1566. iudicium altrahi Lamb. in marg. ed. 1584. Deinde, pro occasiones s exhibet actiones: Lamb. quantæ, quoties, quot occasiones: Lamb. in marg. ed. 1584. quantæ, quot occasiones.—11 C H S T χ 3. Lamb. Garat. Orell. civi. C T omittunt et viro fortissimo; al. omittunt et viro. Paulo post, crudelissima vi in foro H S. cæde omittunt C H S T s ε χ 3. potuitne L. C. j. f. p. o. domo desunt in C H. L.

NOTE

^o Pompeio] Collocaverat Clodius sicarium in insidiis ad Pompeium occidendum: de quo sæpe Cicero.

^p Nece Papirii] De hoc superius.

^q Me ad regiam pæne confecit] Lib. iv. ad Att. sic ait: 'Cum Sacra Via descenderem, insecutus est me cum suis: clamor, lapides, fustes, gladii, hæc improvisa omnia.' Est autem regia locus in Via Sacra extra Romanam, ubi Numa Pompilius, rex Romanorum secundus, habitavit. Regia enim regis domus dicitur.

^r Quid simile Milonis] Jam confert Milonem cum Clodio.

^s Domum ac Deos penates] Lib. iv. Epist. ad Attic. sic ait: 'Milonis domum, meamque in Ceramio pridie

Idus Novembris expugnare et incendere ita conatus est, ut palam hora quinta cum scutis homines, eductis gladiis, alios cum accensis facibus adduxerit. Ipse domum P. Sullæ pro castris ad eam oppugnationem sumserat; tum ex Anniana Milonis domo Q. Flaccus eduxit viros acres, occiditque homines ex omni latrocinio Clodiano notissimos: ipsum cupivit, sed ille se in interiorem partem ædium abdidit.'

^t P. Sextio, collega] Milo et Sextius tribuni plebis fuerunt anno post Clodium proximo. In Orat. pro Sextio dicit eum viginti accepisse vulnera, et mortem evasisse se mortuum simulando.

Fabricio,^u viro optimo, cum de reditu meo legem ferret, pulso, crudelissima in foro cæde facta? potuitne, L. Cæcilius,^x justissimi fortissimique prætoris, oppugnata domo? potuitne illo die, cum¹² est lata lex de me? cum totius Italiæ concursus, quem mea salus concitarat, facti illius gloriam libens agnovisset: ut, etiamsi id Milo fecisset, cuncta civitas eam laudem^y pro sua vindicaret? xv. 39. Atqui¹ erat id temporis clarissimus et fortissimus consul,^z inimicus Clodio, P. Lentulus, ultor sceleris illius, propugnator senatus, defensor vestræ voluntatis, patronus illius publici consensus, restitutor salutis meæ; septem prætores,^a octo tribuni plebis, illius adversarii, defensores mei; Cn. Pompeius auctor^b et dux mei reditus, illius hostis; cujus sententiam senatus omnis de salute mea gravissimam et ornatissimam secutus est: qui populum Romanum² co-

Cælii Ven. 1480.—12 H quo cum; χ 3. est data lex; Garat. Peyron. lex est lata. Paulo post, eandem laudem χ 3. vindicaret H T χ 3.

CAP. xv. 1 Ac qui T. Atque C. erat tempus C H S T ε ψ. At quod erat tempus? Clarissimus, &c. codd. German. ap. Orell. Garat. Orell. Statim, nostræ voluntatis ε. illius omittit Bav. Tum, tribuni plebei Bav. et Garat. actor et dux nostri reditus C. cujus scientia senatus ε. consecutus est χ 3.—2 Codd. ε χ 3. quid p. R. C qui populus R. Actutum, est cohortatus Erf. Garat. Peyron. Orell. cohortatur ψ. est omittunt etiam C ε ε. Pro fecit, quod servant C T ε ε χ 3. ψ, Græv. fecisset habent H S χ 1. edd. vett. Lamb. Grut. cum decretum de me C. fecit Erf. Garat. Peyron. Orell. Paulo post, Romam concurrent

NOTE

^u Q. Fabricio] Fabricius, tribunus plebis cum Sextio, octavo Kalendas Februarii armatos homines in templum Castoris deduxit.

^x L. Cæcili] De eo Cæcilio nihil loquitur Asconius: de eo tamen loquitur Cicero in Orat. post Reditum in Senatu.

^y Eam laudem] Intelligit eam laudem quam sibi Milo peperit ob interfectum Clodium.

^z Fortissimus consul] Lentulus Spinther.

^a Septem prætores] Omnes illi prætores volebant Ciceronem revocari.

^b Cn. Pompeius auctor] Pompeius enim M. Crasso et Julio Cæsare gloriæ Ciceronis invidebat, quia summa auctoritate apud omnes valebat ob extinctam Catilinæ conjurationem. Qua de causa passus est Pompeius ut in exilium a Clodio pelleretur, cui obsistere facile Pompeio fuisset. Verum cum intellexisset Pompeius, hinc sibi succensere senatores, et equites universos, quod non opem et homini de se, et de tota repub. bene merito tulisset, et idem sibi periculum a Clodio impendere, primus omnium, licet Clodii lege tantum esset,

hortatus est; qui, cum de me decretum^c Capuæ fecit, ipse cunctæ Italiæ cupienti, et ejus fidem imploranti, signum dedit,^d ut ad me restituendum Romam concurrerent: omnia tum denique in illum odia civium ardebant desiderio mei; quem si qui tum³ interemisset, non de impunitate ejus, sed de præmiis cogitaretur. 40. Tamen se Milo continuit, et P. Clodium ad judicium⁴ bis, ad vim^e nunquam vocavit. Quid? privato Milone,^e et reo ad^f populum, accusante P. Clodio, cum in Cn. Pompeium pro Milone dicentem impetus^f factus est; quæ tum non modo occasio, sed etiam causa illius opprimendi fuit! Nuper vero cum M. Antonius^g summam spem salutis bonis omnibus attulisset, gravissimamque adolescens nobilissimus reipublicæ partem fortissime⁵ suscepisset, atque illam belluam,^h judicii la-

^c *Arma.*

^f *Apud.*

//////////

χ 3. *omnium denique* conj. Heum.—3 Codd. optimi ap. Orell. Hervag. Lamb. Grut. Græv. Garat. Peyron. Orell. *quem qui tum*; tres codd. Oxon. Rom. Ven. 1483. Junt. *quem si tum*; Ald. *quem tum si*; unde Ernesti *quem si qui tum*.—4 Codd. German. Lamb. in marg. ed. 1584, Græv. Garat. Peyron. Orell. *in judicium*. Statim, *ad vim* omittit C. Tum, *cum ille in Cn. Pomp.* Lamb. 1566. probante Heum. *factus esset* χ 1. *est deest* in *e*.—5 Cod. χ 3.

NOTÆ

nequis prætor, tribunus, aut alius quispiam de Ciceronis reditu mentionem faceret, retulit ad senatum de Cicerone revocando, cujus laudes mirifice prædicavit.

^c *Decretum*] Capuani decretum fecerunt, ut Cicero restitueretur. Ex tota Italia venerunt legati ad Pompeium, quibus imperavit venire Romam, idque a senatu petere.

^d *Signum dedit*] Verbum militare. Id est, cohortatus est, quemadmodum miles dat tesseram, quando in-eundem est certamen.

^e *Privato Milone*] Qui functus fuerat magistratu, privatus dicebatur; dum quem gereret, accusare nemo poterat.

^f *In Cn. Pompeium . . . impetus*] Cum

Pompeius incepit pro Milone dicere, Clodiani clamorem sustulere. Idque ei perpetua oratione contigit, non modo ut acclamaretur, sed etiam ut convicio, et maledictis impediretur. Sed a dicendo non est deterritus, sex enim horas dixit.

^g *M. Antonius*] M. Antonius insectus est Clodium, ut eum interficeret, remque transegisset, nisi ille se sub scalas tabernæ librariæ conjecisset, hisque oppilatis impetum Antonii compressisset. Is autem Antonius fuit, qui postea civile bellum cum Augusto gessit, prius quidem amicus Ciceronis, postea vero hostis capitalis, et ejus necis auctor.

^h *Illam belluam*] Clodium intelligit et allegoria utitur ducta a belluis,

queos declinantem, jam irretitam teneret; qui locus, quod tempus illud, Dii immortales! fuit! Cum se ille fugiens⁶ in scararum tenebras abdidisset, magnum Miloni fuit conficere illam pestem nulla sua invidia, Antonii vero maxima gloria? 41. Quid? comitiis in Campoⁱ quoties potestas fuit! cum ille vi in septa^k irrupisset,⁷ gladios destringendos, lapides jaciendos curasset; deinde subito, vultu Milonis perterritus, fugeret ad Tiberim;^l vos, et omnes boni vota faceretis, ut Miloni uti virtute^g sua liberet.

XVI. Quem igitur cum omnium^m gratia noluit, hunc voluit^l cum aliquorum querela? quem jure, quem loco, quem tempore, quem impune non est ausus, hunc injuria, iniquo loco, alieno tempore, periculo capitis, non dubitavit occidere? 42. Præsertim, judices, cum honoris² amplissimi^h contentio, et dies comitorum subesset;ⁱ quo quidem tempore (scio enim, quam timida sit ambitio,^k quantaque

^g Fortitudine.

^h Consulatus.

ⁱ Instaret.

^h Quam timidi sint ambientes.

omittit partem fortissime.—6 Cum se fugiens *ψ*. tenebris *ε* *χ* 3. *ψ*, alii codd. Rom. Venn. 1480. 1483. Junt. Peyron. Mox, *Milonis* *χ* 1. Deinde, *M. vero Antonii* Junt. Lamb.—7 Colon. Garat. Orell. cum ille in septa irrupisset; Græv. cum ille in septa irruisset; Junt. Lamb. cum ille vi in septa irruisset; *ε* cum ille intenturisset gladios vi in septa irrupisset; C *ε* *χ* 3. cum ille cepta ruisset; T cum ille accepta ruisset. Statim, distringendos C H *χ* *ψ*. curavisset codd. German. Junt. Lamb. Peyron. dein subito Erf. Lamb. 1566. Garat. Peyron. Orell. vultui *χ* 3. Deinde, vota deest in *ε*. faceritis *χ* 1. uti Miloni C.

CAP. XVI. 1 Codd. *ε* *ψ* gratia noluit uti noluit.—2 C hominis. Mox, timenda sit *ψ*. Tum, sollicita sit codd. German. ap. Orell. Deinde, obscure quæ Erf. alii codd. edd. ante Naug. Garat. Peyron. Orell. falsam, fictam *ψ*. falsum, fictam, levem Erf. Lamb. Græv. fictam, falsam, levem Bav. Taurin. fic-

NOTE

quæ venatorum laqueos devitant.

ⁱ In Campo] Martio videlicet, ubi comitia habebantur.

^k In septa] Cum comitia celebrabantur, populus quibusdam septis, seu ligneis repagulis, concludebatur.

^l Fugeret ad Tiberim] Tiberis Campum Martium præterfluebat.

^m Quem igitur cum omnium] Aliam

interficiendi Clodii opportunitatem ostendit, qua cum non sit usus, manifeste patet eum non habuisse voluntatem occidendi; tum enim Clodium occidere summa omnium gratia ac summo jure potuisset. Adverte alias loci, temporis, &c. circumstantias, quibus suum firmat argumentum.

et quam sollicita cupiditas consulatus) omnia non modo, quæ reprehendi palam, sed etiam quæ obscure cogitari possunt, timemus; rumorem, fabulam fictam, falsam perhorrescimus; ora¹ omnium atque oculos intuemur: nihil enim est tam molle, tam tenerum,² tam aut fragile, aut flexibile, quam voluntas erga nos, sensusque civium; qui non modo improbitati irascuntur candidatorum,³ sed etiam in recte factis sæpe fastidiunt.⁴ 43. Hunc diem igitur⁴ Campi,⁵ speratum atque exoptatum, sibi proponens Milo, cruentis manibus scelus et facinus præ se ferens et confitens, ad illa angusta centuriarum auspicia⁶ veniebat? Quam hoc non credibile in hoc!⁷ [p. 110.] quam idem in Clodio non dubitandum, qui se, interfecto⁵ Milone, regnaturum putaret! Quid?⁶ quod caput audaciæ est, iudices: quis ignorat, maximam illecebram esse peccandi, impunitatis spem?⁷ In utro igitur⁷ hæc fuit? in Milone? qui etiam nunc reus est facti, aut præclari,⁸ aut certe necessarii:⁴

¹ *Vultus.*² *Comitiorum.*

tam, levem, omisso falsam, Colon. Garat. Peyron. Orell.—3 Cod. ψ tenax. Actutum, tam fragile 5 χ 3. Paulo post, sed etiam recte C T 2 5 χ 3. Ven. 1480. sed etiam recte facta Lamb. 1566.—4 Hunc igitur diem Erf. Ven. 1480. Junt. Naug. Lamb. campi omittit 5. campi separatim C. campi expectatum ψ. Mox, ad alia singula C. ad illa angusta 5 χ 1. ψ. Tum, in hoc omittunt T 2 χ 3.—5 Codd. German. T χ 3. Grut. Græv. quin se ille interfecto; C H S χ 1. ψ qui se ille interfecto.—6 Quid deest in χ. Actutum, caput est audaciæ Erf. Garat. Peyron. Orell.—7 In utroque igitur ψ. hoc fuit 5 χ 3. Statim, qui

NOTÆ

³ *Candidatorum*] Qui petebant magistratum candida veste utebantur, ut omnibus viderentur.

⁴ *Sæpe fastidiunt*] Id est, cum factu quodam irascuntur.

⁶ *Augusta centuriarum auspicia*] Id est, ad comitia centuriata, quibus consules fiebant: de his comitiis dictum est, pro Rabirio Perd. Reo, § 11. Augusta porro dicuntur, quia sancta, quod augurio consecrata essent. De auguriis illis captandis fuisse loquitur Abrahamus in hac

Orat. pro Milone § 44.

⁹ *In hoc*] Milone videlicet.

⁷ *Impunitatis spem*] A spe jam impunitatis probat Clodium Miloni struxisse insidias; quam spem longe majorem in Clodio quam in Milone fuisse, contendit tum ex judiciis, tum ex pœnis quas contempsit.

⁸ *Aut præclari*] Præclarum esse contendit Cicero Clodium interfecisse, quia perturbator erat reipub.

⁴ *Aut certe necessarii*] Coactus fuit Milo Clodium interficere, ut vitam

an in Clodio? qui ita iudicia^u pœnamque contemserat, ut eum nihil delectaret, quod aut per naturam fas esset,^x aut per leges liceret.^{8 y}

44. Sed quid ego argumentor?^z quid plura disputo? te, Q. Petilli,⁹ appello, optimum et fortissimum civem: te, M. Cato, testor: quos mihi divina quædam sors dedit iudices. Vos ex M. Favonio¹⁰ audistis, Clodium sibi dixisse, et audistis, vivo Clodio, periturum Milonem triduo:^a post diem tertium gesta res est, quam dixerat. Cum ille non dubitaret¹¹ aperire, quid cogitaret, vos potestis dubitare, quid fecerit? XVII. 45. Quemadmodum igitur eum dies non fefellit?¹ dixi equidem modo. Dictatoris Lanuvini² stata sacrificia nosse, negotii nihil erat: vidit, necesse esse Miloni, proficisci Lanuvium illo ipso, quo profectus est, die: itaque antevertit. At quo die? quo, ut ante dixi, insanissima concio ab ipsius mercenario^b tri-

//////////

etiam non reus C. Tum, certe deest in 5.—8 Cod. χ I. per Deos liceret.—9 Q. Petuli C. Q. Petili H ψ. quo mihi χ 3.—10 Favonio 5.—11 Schutz. Garat. Orell. e conj. Henm. dubitarit. H omittit aperire, quid cogitaret; C T habent apparare, omissis quid cogitaret; ψ apperere, omissis iisdem vocc. Pro cogitare 5 5 χ 3. exhibent faceret; Erf. Bav. Græv. Mœb. cogitarit. Tum, quid potestis d. quid faceret C T. Hæc verba desunt in S χ 1.

CAP. XVII. 1 C T χ 3. fefellit videtis.—2 Lanuvii C ψ. strata acrif. C. statuta sacrif. 5. necessarie esse ψ. itaque ante venit χ 1. Dein codd. German. χ 1. ψ, Græv. Garat. Peyron. Orell. dixi, fuit insanissima. Mox, ab ipso χ 3. est omittunt H 5 5 χ 1. 3. ille omittit χ 3. illo habet ψ. Tum, facinus apparet

NOTÆ

suam tueretur.

^u *Qui ita iudicia]* Cum accusatus est sacrilegii, quod in sacris Bonæ Deæ, veste muliebri irrepserat, pecunia iudices corrupti: deinde cum de vi a Milone vocatus est in iudicium, illud auctoritate declinavit.

^x *Per naturam fas esset]* Per summum nefas sororem suam Clodius constupravit.

^y *Per leges liceret]* Vetabant leges ne quis vir adesset illis sacrificiis, quæ a matronis Romanis in honorem

Bonæ Deæ celebrabantur.

^z *Sed quid ego argumentor]* Jam probat Cicero consilium habuisse Clodium Milonis interficiendi ab ipsius testimonio; suam enim palam voluntatem declaravit. Idque efficit tum ab antecedentibus, tum a consequentibus.

^a *Triduo]* Id est, intra triduum.

^b *Mercenario]* Mercenarius hic sumitur pro eo, qui pecunia corruptus est. Is autem fuit Quintus Pompeius, qui quo die Pub. Clodius oc-

buno plebis est concitata: quem diem ille, quam concionem, quos clamores, nisi ad cogitatum facinus approperaret, nunquam reliquisset. Ergo illi ne causa quidem itineris, etiam causa manendi: ³ Miloni manendi nulla facultas, exeundi non causa solum, sed etiam necessitas fuit. Quid? si, ut ille scivit,⁴ Milonem fore eo die in via, sic Clodium Milo ne suspicari quidem potuit? 46. Primum quæro, qui scire potuerit? quod vos idem ⁵ in Clodio quærere non potestis: ut enim neminem alium, nisi T. Patinam,⁶ familiarissimum suum, rogasset, scire potuit, illo ipso die Lanuvii a dictatore Milone prodi flaminem ^d necesse esse: sed erant permulti alii, ex quibus id facillime scire posset; omnes ⁷ scilicet Lanuvini. Milo de Clodii reditu unde quæsivit? quæsierit sane: videte, quid vobis largiar:⁸ servum etiam, ut Arrius,^e meus amicus, dixit, corruperit. Legite testimonia ^f testium vestrorum. Dixit C. Cassinius,⁹ cognomento Scola, Interamnas,¹⁰ ^g familiarissimus,

//////////

χ 3. *facinus approperasset* Lag.—3 H T ε χ 3. omittunt *manendi*. Statim, *nulla facultas manendi* Ald. Lamb. *non eam solum* ψ.—4 Cod. χ 3. *si ille scivit*. Tum, *in viam* C χ 3. *ne ante suspicari deest* in χ 3.—5 Idem cod. *quod vos quidem*. χ 1. *in Clodium*. Pro *neminem* ε habet *minime*.—6 *Pantinam* χ 3. Mox, *necesse esset* ε.—7 Comittit *omnes*. Verba, *omnes sc. Lanuvini*, suspecta sunt Heum. et Weiskio: Garat. uncis inclnsit. *Lanuri vivi nullo de Clodii C.*—8 Cod. ε *quærite sane*, v. q. v. *largiatur*. Mox, *atque Arrius* C T ε ψ. *ut Q. Arrius* codd. German. Garat. Peyron. Orell. Deinde, *corrumpit C. corrumperim* ε. *corrupt* ψ.—9 *Causinius* H S χ 3. *Causinus T. Aurimus C. cognomine* C H S T ε χ 1. ψ, Bav. Pith. *cognomento* omittunt Colon. Erf. Garat. Peyron. Orell. *Schola* C H S T χ 3. ψ, Bav. Pith. Colon. Erf. Garat. Peyron. Orell.—10 Ita e codd. Græv. et seqq. *Interannis* edd. vet. etiam

NOTÆ

cisus est, turbulentam concionem habuit, in qua multa contumeliose tum contra Milonem, tum contra Ciceronem dixit.

^c *T. Patinam*] Patinas ille Lanuvinus fuit Clodii familiaris, a quo potuit edoceri Milonem Lanuvium venturum esse.

^d *Flaminem*] De eo dictum est in narratione, § 27.

^e *Arrius*] De hoc Arrio loquitur in Orat. contra Vatinius.

^f *Legite testimonia*] Testimonia sunt testium dicta, quæ sæpe in iudiciis a scribis legi iubebantur. Et hic lecta sunt.

^g *Interamnas*] Interamnas gentile fuit nomen, ab Interamna Umbriæ civitate: dicta porro est quasi inter amnes.

et idem comes P. Clodii; (cujus jampridem testimonio Clodius eadem hora Interamnæ fuerat, et Romæ)^h P. Clodium illo die in Albano mansurumⁱ fuisse; sed subito ei esse nuntiatum, Cyrum architectum^k esse mortuum; itaque Romam repente constituisse^l proficisci: dixit hoc comes item P. Clodii, C. Clodius.¹ XVIII. 47. Videte, judices,^m quantæ res his testimoniis sint confectæ.¹ Primum certe liberatur Milo, non eo consilio profectus esse, ut insidiaretur in via Clodio; quippe qui ei obuius futurus omnino non erat: deinde (non enim video, cur non meum² quoque agam negotium) scitis, judices, fuisse, qui in hac rogatione suadenda dicerent, Milonis manu cædem esse factam, consilio vero majoris alicujus.ⁿ Videlicet me latronem³ ac sicarium abjecti homines^o et perditii describe-

//////////

Lamb. *Item Arrius* H S χ 3. *Sterammis* ζ. *Item Annius ψ. familiaris meus* C H S T χ 1. *et inde comes v. P.* omittunt C H T χ 3. Mox, *Interannia C. Interamni H. Interamna T. inter arma* χ 1. ψ. *Steramna* ζ. *Pro illo* χ 1. *habet ipsa.* Lamb. *delet ei.* *Pro Cyrum C Arium.*—11 C *constitisse*; χ 3. *constituit se.* Mox, *comes item* desunt in v ζ.

CAP. XVIII. 1 Ita plerique codd. Junt. et al. ante Lamb. *confectæ sunt* Garat. Peyron. *sint confectæ* C H S T v ζ, Lamb. Schutz. *certe liberatus* ζ. *Statim, profectus esset* C H ζ χ 1. 3. ψ. *Tum, quippe si ille ei obuius* C H v ζ χ 3. ψ. *quippe si ille obuius* ei edd. ante Naug. Græv. *quippe, ei obuius* Garat. *obuius in via* H χ 1.—2 Codd. χ 1. ψ, *cur in eum non meum.* Actutum, *quoque* omittunt H S T ζ χ 3. *judices* deest in v. Deinde, *Miloni* χ 1.—3 *Ut me la-*

NOTÆ

^h *Interamnæ fuerat, et Romæ]* Cicero ostendit non esse credendum hujus Cassinii testimonio: dixerat enim, se tum cum Clodio fuisse, cum occisus est a Milone. Nam qua hora Clodius deprehensus est Romæ habitu muliebri in sacris Bonæ Deæ, cum fuisse Interamnæ dixit juratus testis.

ⁱ *In Albano mansurum]* In agro Albano villam habuit Clodius. Porro Albanus ager ab Alba urbe dictus est, et hæc ab alba sue, quam Ascanius, cum eam conderet, invenisse dicitur. Tenuit illa imperium 330. annis, antequam Roma conderetur.

^k *Cyrum architectum]* Illius Cyri

meminit Cicero ad Quintum fratrem, et ad Atticum. Is autem fuit ædificandi magister.

^l *C. Clodius]* C. Clodius Publii frater fuit, cujus filios duos accusatores fuisse Milonis Asconius tradit.

^m *Videte, judices]* Concludit Cicero Milonem non fecisse insidias Clodio, idque adversariorum testimonio: quia nemo ei insidiatur, quem nescit sibi obviam futurum; id autem scire Milo non potuit.

ⁿ *Majoris alicujus]* Cicronis nempe, qui cum esset consularis, majori dignitate Miloni præstabat.

^o *Abjecti homines]* Clodiani.

bant. Jacent^a suis testibus ii,⁴ qui Clodium negant eo die Romam, nisi de Cyro audisset, fuisse rediturum. Respiravi; liberatus sum; non vereor, ne, quod ne suspicari quidem potuerim, videar id cogitasse. 48. Nunc persequar⁵ cetera: nam occurrit illud; ne Clodius quidem de insidiis cogitavit,^p quoniam fuit in Albano mansurus, si quidem exiturus ad cædem e villa non fuisset. Video enim, illum, qui dicitur⁶ de Cyri morte nuntiasse, non id nuntiasse, sed Milonem appropinquare: nam quid de Cyro nuntiaret, quem Clodius Roma proficiscens reliquerat morientem? Una fui; testamentum simul obsignavi^q cum Clodio; testamentum⁷ [p. III.] autem palam fecerat, et illum hæredem et me scripserat. Quem pridie hora tertia^r animam efflantem reliquisset, eum mortuum postridie hora decima⁸ denique ei nuntiabatur?

^a Convincuntur.

tronem ψ. Vid. in latronem C. Me videlicet lat. codd. Ascon. German. ap. Orell. Garat. Peyron. Orell. Videlicet latronem me Lamb. Pro homines C S T et Grut. habent hominis. C describant.—4 Jacent s. testimoniis ii C. Jacent s. t. hi Orell. e codd. aliquot; Jacent hi suis testibus alii ap. Orell. Garat. Peyron. Mox, de Cyro auditum C H S T ε ψ. fuisse deest in ψ. de Cyro auditum esset rediturum fuisse Lamb.—5 Nunc sequar χ 3. igitur ne Clodius Garat. Peyron. Orell. Statim, quin fuit in Alb. χ 1. mansurus. Si quidem, &c. Schütz. Garat. Peyron. Orell.—6 Cod. Lambini et Bav. qui dicatur. Verba, non id nuntiasse, desunt in C H ε χ 1. 3. ψ. sed M. appropinquare desunt in C S T χ 1. Mox, quem C. Romam ψ.—7 Lamb. testamentum Cyri. Actutum, aut palam χ 3.—8 C quarta hora. C H S T ε χ 1. ψ omittunt denique.

NOTÆ

^p Clodius quidem de insidiis cogitavit] Dicebant Clodiani quod ne Clodius quidem de insidiis cogitavit, quia eo die remansurus erat in Albano; at ex eo exivisse, ut Romam rediret, quia ei de morte Cyri nuntiatum est. At id Cicero refellit, quia efflantem eum animam reliquerat. Non igitur ei de Cyro, sed de Milonis adventu renuntiatum est.

^q Testamentum simul obsignavi] In testamentis faciendis septem testes debebant adesse, deinde hæredes subscribebant, et obsignabant testamentum. Poterat autem quis hæres testis esse, ut ex hoc Ciceronis loco colligitur.

^r Hora tertia] Id est, nona nostra.

^s Hora decima] Nostra quarta serotina.

XIX. 49. Age,^b sit ita factum: ¹ quæ causa, cur Romam properaret? cur in noctem^t se conjiceret? quid afferebat causam festinationis? quod hæres erat? primum erat nihil,² cur properato opus esset; deinde, si quid esset,^u quid tandem erat, quod ea nocte consequi posset, amitteret autem, si postridie mane Romam venisset? Atque, ut illi nocturnus ad urbem adventus vitandus potius, quam expectendus fuit; sic Miloni, cum insidiator esset, si illum ad urbem noctu³ accessurum sciebat, subsidendum^x atque expectandum fuit. 50. Noctu, invidioso⁴ et pleno latronum in loco occidisset; nemo ei neganti non credidisset, quem esse omnes salvum, etiam confitentem, volunt. Sustinuisset^{c 5} hoc crimen primum ipse ille latronum occultator et receptator locus,^a dum neque muta solitudo^b indicasset,

^b Esto.

^c Occullasset.

//////////

CAP. XIX. L Cod. ψ factum est. Statim, quæ causa fuit Lamb. in nocte ϵ . se convinceret ψ . Tum, causam omittunt C H S T ϵ χ 1. 3. ψ , Junt. Peyron. Orell. causa habent Colon. Grut. Græv. quid afferebat festinatio Ald. quid afferebat festinationem Manut. Lamb. Schutz. qui hæres ψ .—2 Lamb. nihil erat. Actutum, cum properato χ 1. cur profecto ψ . opus erat C T χ 3. Mox, amittere autem C ϵ ψ .—3 H T ϵ χ 3. ψ nocte. Pro subsidendum, quod habent C H S T, codd. German. ap. Orell. Lamb. in marg. ed. 1584. Grut. seqq. subsistendum exhibent ϵ ϵ χ 3. ψ , et edd. vett. etiam Lamb. 1566.—4 Noctu, insidioso Lamb. Schutz. Garat. Peyron. Orell. Noctu occidisset insidioso H. Noctu, invid. et p. l. in l. occidisset desunt in C S T ϵ ϵ χ 1. 3. nemo enim ϵ ϵ χ 1. 3. esse deest in C. Idem omittit etiam, et statim habet confitentes.—5 Sustinuisse χ 3. ψ . hoc omittit χ 3. Pro receptator codd. multi, etiam German. ap. Orell. H T ϵ ϵ χ 1. receptor. Pro dum Bav. et Lamb. habent tum; Schutz. de Ernestii conj. cum; C H T ϵ ψ denique. Pro muta χ 1. invita.—

NOTE

^t Cur in noctem] Id est, cur via: se committeret hora quarta, duabus ante noctem.

^u Deinde, si quid esset] Nihil tunc Romæ noctu aut de hæreditate, aut apud senatum agere poterat.

^x Subsidendum] Id est, in aliquo loco furtim manendum, et expectandum in insidiis, quoad Clodius veniret.

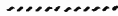
^a Et receptator locus] In via Appia monumentum est Basilii; qui locus

latrocinii fuit infanis, ut refert Asconius Pedianus. Vocat autem receptatorem locum, quia eo se recipere ad latrocinandum fures solebant; metaphora sumpta ab iis qui latrones, et eorum furta recipiunt, et apud se recondunt.

^b Muta solitudo] Muta solitudo dicitur, quod facinus taceat, ut cæca nox, quæ id occultat: tanquam hæc non videat, illa non loquatur.

neque cæca nox ostendisset Milonem; deinde ibi multi⁶ ab illo^c violati, spoliati, bonis expulsi, multi etiam hæc timentes in suspicionem caderent; tota denique rea citaretur Etruria.^d 51. Atque illo die certe Aricia^e rediens devortit⁷ Clodius ad se, ad Albanum. Quod, ut sciret Milo illum Ariciæ fuisse,⁸ suspicari tamen debuit, eum, etiamsi Romam illo die reverti vellet, ad villam suam, quæ viam tangeret, deversurum: cur neque ante occurrit, ne ille in villa resideret; nec eo in loco subsedit,^f quo ille noctu venturus esset?

Video adhuc constare omnia, iudices:⁹ Miloni etiam utile fuisse Clodium vivere; illi ad ea, quæ concupierat, optatissimum interitum Milonis: odium fuisse illius in hunc acerbissimum, in illum hujus nullum: consuetudinem illius perpetuam in vi inferenda; hujus tantum in repellenda: 52. mortem ab illo denuntiata¹⁰ Miloni et prædictam palam; nihil unquam auditum ex Milone: profectionis hujus diem illi notum; reditum illius huic ignotum fuisse:

6 Ita Erf. Græv. Schutz. Orell. *ubi multi* edd. vett. etiam Lamb. *ibi* omitunt Colon. Heum. Garat. Peyron. *ab illo* omittit ψ . *hoc timentes* C H T χ 1. ψ . *hæc etiam timentes* multi codd. ap. Orell.—7 Codd. aliquot ap. Orell. *devortit*; H *divortit*; C T ψ *divertit*. Statim, *ad se in Alb.* Colon. Lall. Garat. Peyron. Orell. *ad Alb.* omissis *ad se*, Schutz. et edd. ante Græv.—8 Ita codd. German. ap. Orell. Græv. Schutz. Orell. *Quod nisi sciret M.* &c. edd. vett. Garat. Peyron. *illum Milo* Lamb. *illum A. fuisse* uucis inclusit Garaton. Paulo post, *diversurum* C H χ 3. ψ . *ne in villa* C H T χ 3. ψ , et edd. ante Lamb. *desideret*. *Nec, &c.* χ 3. *resideret*: neque Lamb.—9 Garat. et Peyron. *tacite, constare, iudices, omnia*. Mox, *illi* omittit Lamb. Tum, *Milonis fuisse: odium* S χ 3. et edd. ante Grnt. etiam Lamb. Deinde, *nullum hujus in illum* codd. German. Lamb. Græv. Garat. Peyron. Orell.—10 *Miloni denuntiata* Lamb. *denuntiatum Miloni* s. *renuntiatum Miloni* ψ . et *prædictam* C H T χ 1. et *palam prædicatam* codd. plerique et edd. ante Grnt. *nihil unquam tale* Pith. Mox, *reditus* C T χ 3. Bav. Lamb. Garat. Peyron.—

NOTÆ

^c *Ab illo*] Clodio.

^d *Etruria*] Etruscos sæpe Clodius armis pellere suis possessionibus conatus erat. Etruria porro est Italiæ regio, quæ Tyrrheno mari incumbit, et ad primam usque Tiberis ripam protenditur.

^e *Aricia*] Clodius redibat Aricia quando Miloni obvius factus est, ubi Aricinorum decuriones allocutus fuerat. Aricia porro Latii oppidum est in via Appia.

^f *Subsedit*] Id est, furtim sedit in insidiis.

hujus iter necessarium; illius etiam potius alienum: hunc præ se tulisse, se¹¹ illo die Roma exiturum; illum eo die se dissimulasse rediturum: hunc nullius rei mutasse consilium; illum causam mutandi consilii finxisse: huic, si insidiaretur, noctem prope urbem expectandam; illi, etiam si hunc non timeret, tamen accessum ad urbem nocturnum fuisse metuendum.

xx. 53. Videamus nunc id, quod caput est; locus ad insidias ille ipse, ubi congressi sunt, utri tandem fuerit aptior. Id vero, iudices, etiam dubitandum et diutius cogitandum est? Ante fundum^s Clodii, quo¹ in fundo, propter insanas illas substructiones,^c facile mille hominum^h versabantur valentium, edito adversarii atque excelso locoⁱ superiorem se fore putabat Milo, et ob eam rem eum locum ad pugnam potissimum elegerat? an in eo loco est potius expectatus² ab eo, qui ipsius loci spe facere impetum cogitarat? Res loquitur, iudices, ipsa; quæ semper valet plurimum. 54. Si hæc non gesta audiretis, sed picta³ videretis; tamen apparet, uter esset insidiator, uter nihil

^c Magna ædificia.

//////////

II CHSTχ1. omittunt se. Statim, illo deest in υςχ3. Romam χ3. Mox, hunc omittunt CT υχ3. Tum, pro illum υψ habent illi. Deinde, consilii fuisse CH υς. nocte Sψ. spectandum C. non timeat tamen ad urbem in eodem cod.

CAP. XX. 1 Clodii res acta est, quo υ. illas instructiones CT. illas obstructiones s. millia hominum CH T υψ. versabatur codd. German. CT υ, Erf. Naug. Lamb. Garat. Peyron. Orell. versaretur Junt. Hervag. versarentur Hςχ1. edito omittunt CHST, et edd. vet. adversarii. Atqui CT υ, Junt. Hervag. adv. At qui S. Deinde, putarat Milo, et ob eam causam Lambin. causam etiam H. Denique, pro elegerat, quod deest in HT υςχ3. ψ, deligebat S, Junt. delegerat Lamb. Garat. Peyron. Orell.—2 C expetendum; υςχ1. 3. ψ expectandum. Mox, qui illius χ3.—3 C pincta. Paulo

NOTÆ

^s Ante fundum] Fundus dicitur in jure proprie ager cum ædificio: nam 'omnino fundus integrum aliquid est,' inquit Ulpianus.

^h Mille hominum] Non fabros intelligit, sed operas, quas multas habebat in hoc fundo Clodius, ut margines et ripas defenderet, et refice-

ret.

ⁱ Editio atque excelso loco] Objectio adversariorum, qui volebant Milonem editum et superiorem locum occupasse ad Clodium interficiendum. Sed respondet Cicero potius ibi a Clodio Milonem expectatum fuisse.

cogitaret mali, cum alter veheretur in rheda pænulatus,^k una sederet uxor. Quid horum non impeditissimum? vestitus, an vehiculum, an comes? quid minus promptum⁴ ad pugnam, cum pænula irretitus, rheda impeditus, uxore pæne constrictus esset? Videte nunc⁵ illum, primum egredientem e villa, subito: cur? vesperi: quid necesse est? tarde: qui convenit, id præsertim temporis?¹ Devertit⁶ in villam Pompeii. Pompeium ut videret? sciebat in Alsiensi esse: ^m villam⁷ ut perspiceret? millies in ea fuerat: quid ergo erat? mora et tergiversatio: [*p. 112.*] dum hic veniret, locum relinquere noluit.

XXI. 55. Age nunc,¹ iter expediti latronis, cum Milonis impedimentis comparate. Semper ille antea cum uxore; tum sine ea: nunquam non² in rheda; tum in equo: comites Græculi,ⁿ quocumque ibat, etiam cum in castra Etrusca properabat;^o tum nugarum^p in comitatu nihil.

post, cur alter χ 3.—4 Pro *promptum*, quod omittunt alii, H S ψ exhibent *idoneum*; ζ *actius*. Tum, *rheda impeditus* desunt in C.—5 *Vide nunc* ζ . Statim, *quid vesperi* T χ 3. *est post necesse* deest in ed. Lambini, qui distinguit, *quid necesse tarde? qui, &c.* Idem Lamb. *præsertim id.*—6 *Divertit* H ν . *Devenit* χ 1.—7 *Alsiensi esse villa* C H. *alienam esse villam* χ 3. *Alsiensi esse villa procul inde.* *Villam* Ald. Junt. *ut prospiceret* ν . *Mox, miles in ea* ν χ 3. ψ . *fuerit* C. *more et terg.* C H S. *more per diversationes* T. *mora et tergiversatoris* χ 3. *Quid ergo erat moræ et tergiversationis* edd. ante Grut. Denique, *relinquere voluit* H χ 1.

CAP. XXI. 1 *Agite nunc* H ψ .—2 Bav. aliique codd. ap. Lamb. *nunquam*

NOTÆ

^k *Pænulatus*] Pænula vestis est, quæ supra tunicam accipitur, quam sumebant viatores, ut se contra vim imbrium et frigoris tegerent.

¹ *Id præsertim temporis*] Mense Februario.

^m *Alsiensi esse*] Alsium oppidum est ad ostia Tiberina.

ⁿ *Comites Græculi*] Asiaticos servos notat, quorum alii musici fuerunt, alii ad voluptatem comparati.

^o *In castra Etrusca properabat*] Commemoratur Tullius conjunctionem Ca-

tilinæ, ut in odium iudicum Clodium adducat, utpote quondam illius conjunctionis socium: voluit enim se Catilinæ adungere præ metu Ciceronis consulis, atque adeo se in Catilinæ castra, qui tum Fæsulis erat in Etruria, conferebat: cum eum in itinere pœnituit, ac Romam reversus est. Ita Asconius.

^p *Nugarum*] Tum Clodius neque secum ancillas, neque pueros, ad nugas et delectationem comparatos, habuit.

Milo, qui nunquam, tum casu pueros symphonicos^q uxoris ducebat, et ancillarum greges; ille, qui semper secum scorta,^d semper exoletos,^r semper lupas^e duceret,³ tum neminem, nisi ut virum a viro^s lectum esse diceres. Cur igitur victus est? quia non semper viator a latrone, nonnunquam etiam⁴ latro a viatore occiditur: quia, quanquam paratus in imparatos Clodius, tamen mulier inciderat in viros.^t 56. Nec vero sic erat unquam non paratus Milo contra illum, ut non satis fere esset paratus:^f semper ille,⁵ et quantum interesset P. Clodii, se perire, et quanto illi odio esset, et quantum ille auderet, cogitabat. Quamobrem vitam suam, quam maximis præmiis propositam et pæne addictam^g sciebat, nunquam in periculum sine præsidio et sine custodia projiciebat. Adde casus, adde incertos exitus pugnarum, Martemque⁷ communem;^h qui sæpe spoliantem jam et exultantem evertit, et perculit ab

^d Impudicas mulieres.

^e Meretrices.

^f Neque vero tam parum paratus erat Milo contra Clodium, quin satis esset semper.

^g Destinatum.

^h Pugnam ancipitem.

nisi. Mox, quocumque ibant χ 1. Pro properabat u habet probabat.—3 Ita codd. German. Ven. 1480. Junt. Græv. seqq. lupas ducere Lamb. lupas ducebat T u ε ψ, et edd. ante Græv. lupas deveheret Taurin. pompas duceret χ 3.—4 C nonnunquam et; χ 3. omittit etiam. Mox, quanquam imparatos, omissis intermediis, T ψ. imparatum C. in viros desunt in eodem cod.—5 Verba, ut non s. f. e. p. semper ille desunt in u. ille suspectum est Garat. Pro se perire Junt. legit se interire. Tum, ille audiret s.—6 Cod. χ 1. abditam. Mox, sciebat unquam ψ. Pro projiciebat, quod exhibent codd. German. Lamb. seqq. provehebat habent u s χ 1. 3. et edd. ante Lamb. prorchebant C H S T. provehebatur Junt.—7 Martemque esse ε. Statim, evertit, et opem tulit abjecto

NOTÆ

^q Pueros symphonicos] Habebat Milo secum musicos, qui cantu uxorem suam Faustam oblectarent.

^r Exoletos] Istud verbum 'Exoletus' substantive sumtum, ut docet Valla, scortum est masculinum, proprie tamen adultæ ætatis.

^s Virum a viro] Moris olim fuit apud Romanos, ut militibus potestas

fieret, ut singuli singulos sibi notos deligerent, cum majus aliquod sibi periculum imminere prospicerent. Vide Liv. lib. ix.

^t Mulier inciderat in viros] Vocat mulierem Clodium, quia vir fuit effeminatus, qui a Milone, viro forti, facile potuit superari.

abjecto: ^u adde inscitiam pransi, poti, oscitantis^d ducis, qui, cum a tergo hostem interclusum reliquisset, nihil de ejus extremis comitibus cogitavit; in quos, incensos ira, vitamque domini⁸ desperantes, cum incidisset, hæsit in iis pœnis,^k quas ab eo servi fideles pro domini vita expetiverunt. 57. Cur igitur eos⁹ manumisit? ^a metuebat scilicet, ne indicarent; ne dolorem perferre non possent; ne tormentis cogerentur, occisum esse a servis Milonis in Appia via P. Clodium confiteri. Quid opus est tortore? ^b quid quæris? ¹⁰ occideritne? occidit. Jure, an injuria? nihil ad tortorem. Facti enim in equuleo^c quæstio est, juris in judicio. XXII. Quod igitur¹ in causa quærendum est, id agamus hic: quod tormentis invenire vis, id fatemur. Manu vero cur

ⁱ Saturi, ebrii, negligentis.

^k Dedit has pœnas.

//////////

conj. Henm. *objecto* χ 3. *poti obscœnus oscitantis* ε.—8 Cod. χ 3. *vitamque dirui*. Idem cod. omittit *servi*.—9 *Cur igitur servos* ψ. *scilicet* omittit χ 3. *Pro indicarent*, quod servant codd. German. Grut. seqq. *indicaretur* legitur in H S χ 1. ψ, edd. ante Grut. etiam Lamb. *judicaretur* C T. *judicarentur* χ 3. *vindicarent* ε. *ne d. proferre* C.—10 Idem cod. *quid quæritis*. Verba, *quid quæris? o. o. J. an i. n. ad tortorem*, desunt in s. Paulo post *quæstio* deest in C.

CAP. XXII. 1 *Quid igitur* ψ. *Mox, agamus. Hoc quid C. agamus: hoc*

NOTÆ

^u *Perculit ab abjecto*] Sæpe accidit in certaminibus, ut qui prostratus est, surgat et vincat jam superautem.

^a *Manumisit*] Mannmitti servus dicebatur, cum dominus ejus, aut caput ejusdem servi, aut aliud membrum tenens, dicebat, 'hunc hominem liberum esse volo;' et eum emittebat manu. Postero enim die quo occisus est Clodius, Milo ex servis suis duodecim manumisit.

^b *Tortore*] Tortor is vulgo dicebatur, qui torquebat in equuleo, non qui interficiebat.

^c *In equuleo*] Equuleus genus est tormenti, in quo, ad inveniendam ali-

cnjus facti veritatem, servi aut malefici torquebantur. Equuleus autem catasta fuit lignea, cochleata, ad intendendum ac remittendum apta. Catastæ huic ubi brachia, pedesque nervis quibusdam, quæ fidiculæ dicebantur, alligaverant; tum catasta intenta, atque in altum erecta, ut ex ea, quasi ex cruce quadam, miser ille penderet; primum compagem ipsam ossium ejus divellebant; deinde cadentibus ejusdem corpori laminis admotis, atque bisuleis unguibus ferreis lateribus laniatis, doloris acerbiter augebant. Sozomenus, Hist. Eccl. lib. v.

miserit,² si id potius quæris, quam cur parum amplis afferit præmiis; nescis inimici factum reprehendere. 58. Dixit enim hic idem, qui omnia semper constanter et fortiter, M. Cato,^d dixitque³ in turbulenta concione, quæ tamen hujus auctoritate placata est, non libertate solum, sed etiam omnibus præmiis dignissimos fuisse, qui domini caput defendissent. Quod enim præmium satis magnum⁴ est tam benevolis, tam bonis, tam fidelibus servis, propter quos vivit? etsi id quidem non tanti est, quam quod propter eosdem non sanguine et vulneribus suis crudelissimi inimici^e mentem oculosque satiavit: quos nisi manumisisset, tormentis etiam dedendi⁵ fuissent conservatores domini, ultores sceleris, defensores necis. Hic vero nihil habet in his malis, quod minus moleste ferat, quam, etiamsi quid ipsi accidat, esse tamen illis meritum præmium persolutum. 59. Sed quæstiones urgent Milonem,^f quæ sunt habitæ nunc⁶ in atrio^g Libertatis.^h Quibusnam de servis? rogas? de P. Clodii. Quis eos postulavit? Appius: quis produxit?⁷ Appius: unde? ab Appio. Dii boni!ⁱ quid

//////////

quod H S T * 5 χ 1. 3. ψ, et edd. ante Grut. inveniri Lamb.—2 *Manu an miserit* s. Actutum, sed id p. q. q. cum p. amplius C.—3 Erf. Bav. et dixit. χ 3 turbulenti. Mox, quæ tum hujus H ψ.—4 Idem codd. satis dignum. Paulo post, propter viros vivit s.—5 Idem cod. tradendi. Pro fuissent C H S T * 5 χ 1. 3. ψ, codd. German. edd. vett. Junt. al. ante Lamb. Garat. Peyron. Orell. præbent fuerunt.—6 Particulam nunc omittunt χ 1. Rom. Ven. 1483. Hervag.

NOTÆ

^d *M. Cato*] Judex in hac causa erat M. Cato.

^e *Crudelissimi inimici*] Clodii.

^f *Sed quæstiones urgent Milonem*] Cum servi Milonis manumissi fuissent ab eo, non potuerunt quæstioni subijci. Appius Clodius, qui erat filius C. Clodii, istius Clodii, de quo hic agitur, frater, postulavit ut patris sui servi quæstioni subijcerentur.

^g *In atrio, &c.*] Juxta templa atria fuerunt, ubi sæpe vel exercebantur

judicia, vel senatus habebatur, quia alibi quam in loco sacro haberi nefas fuit.

^h *Libertatis*] Veteres Romani Libertatem pro Dea coluerunt, ut Cicero scribit de Nat. Deor. lib. 17. Huic Sempronius Gracchus, Gracchorum pater, in Aventino monte ædem ex multatitia pecunia exstruendam curavit. Liv. lib. xxiv.

ⁱ *Dii boni*] Severitatem accusatorum arguit, quia non Clodii servi, sed rei Milonis accusari debuerant: ne-

potest agi severius? De servis nulla quæstio⁸ est in dominum, nisi de incestu, ut fuit in Clodium. Proxime Deos accessit Clodius; propius⁹ quam tum, cum ad ipsos penetrarat;^k cujus de morte, tanquam de cærimoniis violatis,^l quæritur. Sed tamen majores nostri in dominum de servo quæri noluerunt, non quin non¹⁰ posset verum inveniri, sed quia videbatur indignum esse, et dominis morte ipsa tristius. In reum de servis¹¹ accusatoris cum quæritur, verum inveniri potest? 60. [p. 113.] Age vero, quæ erat, aut qualis quæstio? Heus tu Ruscio,^m verbi causa, cave sis mentiaris.¹² Clodius insidias fecit Miloni?ⁿ Fecit.^o Certa crux.^p Nullas fecit.^q Sperata¹³ libertas.^r Quid

probante Lall.—7 H χ 1. *cos produxit*.—8 Erf. Lamb. Græv. Garat. Peyron. Orell. *nulla lege quæstio est*. Actuum, *in dominus* C H S T, Erf. Græv. Orell. *nisi de interitu* C s χ 3. ψ. *nisi incesti* H.—9 C H T ψ *quod propius*; χ 1. *quid propius*; s ψ *quid prius quantum*; s *quid priusquam*. Deinde, *quæsitum ad ipsos . . . violatus* C. *quæritis* s.—10 Ita Erf. Bav. aliique codd. *non quia non* Colon. et Orell. Mox, *videbantur* C. *esse* omittunt Colon. C H S s χ 1. 3. ψ, Grut. Garat. Peyron. Orell. *et dominum* C. *et domini* H S T s χ 1. 3. ψ, edd. ante Grut. et Lamb.—11 C H T s χ *de servo*. Mox, *cum quærebatur* χ 3.—12 *Heus ubi Ruscio, ubi Casca?* Delph. et aliæ quædam edd. vet. *Heus ubi responsio? ubi causa* C H T χ 3. ψ. *Heus tu rusio verba causa cæresis mentiare* H in marg. *Heus tu* T et χ a m. sec. *verbi causa* omittit Lamb. *cave sis mentiaris* omittunt S s χ 3. et edd. ante Lamb.—13 *Parata* conj.

NOTÆ

que enim audiuntur in judicio servi contra dominum, nisi accusetur incestus, ut aliquando in Clodium actum est, cum de incestu cum sorore commisso accusatus est.

^k *Cum ad ipsos penetrarat*] Clodius, ut sæpe dictum est a Cicerone, veste muliebri irrepsit in locum abditum, ubi mulieres sacra Bonæ Dcæ faciebant, quæ tum in domo Cæsaris, utpote consulis, per uxorem ejus, et virgines Vestales peragebantur. Ad ea sacra ne quidem imprudenti viro accedere fas fuit: quod ita religiose observatum est, ut ab omni memoria his affuisse per summum nefas unus Clodius legatur.

^l *Tanquam de cærimoniis violatis*] Jocatur hic Cicero, dum ait, de ejus servis quæri, perinde ac si Deorum cærimoniæ violatæ essent.

^m *Heus tu Ruscio [ubi Casca]* Servorum nomina sunt, qui appellantur ab Appio, prius interrogante, quam eos quæstioni subjiciat.

ⁿ *Insidias fecit Miloni*] Interrogatio Appii.

^o *Fecit*] Responsio servi.

^p *Certa crux*] Minatur Appius crucem servo, quo vulgo supplicio servi afficiebantur.

^q *Nullus fecit*] Servus respondet, metu crucis, nullas fecisse.

^r *Sperata libertas*] Respondet Ap-

hac quæstione certius?^s Subito arrepti^{14 t} in quæstionem, tamen separantur a ceteris, et in arcas conjiciuntur,^u ne quis cum iis colloqui possit. Hi¹⁵ centum dies^x penes^a accusatorem cum fuissent, ab eo ipso accusatore producti sunt. Quid hac quæstione dici potest¹⁶ integrius? quid incorruptius?

XXIII. 61. Quodsi nondum satis cernitis, cum res ipsa tot tam^r claris argumentis signisque luceat, pura mente atque integra Milonem, nullo scelere imbutum, nullo metu perterritum, nulla conscientia exanimatum, Romam revertisse; recordamini, per Deos immortales! quæ fuerit² celeritas reditus ejus;^a qui ingressus in forum, ardente curia;^b quæ magnitudo animi, qui vultus, quæ oratio. Neque vero se populo solum, sed etiam senatui^c commisit;³

^a Apud.

//////////

Heum. nullas speratus u.—14 Erf. et χ 3. arrepti; u ε ψ urepti. Mox, tamen sperantur ψ. et in a. coniciuntur C.—15 Hic Schutz.—16 Codd. χ 1. ψ posset.

CAP. XXIII. 1 Pro tam H habet et tam; χ 3. totam.—2 Codd. ε χ 3. ψ fuit; χ 1. fuerat. Mox, in foro u. Pro vultus ψ habet vultus.—3 Ita codd. German. Grut. seqq. permisit Lamb. tradidit Ald. commisit omittunt C H S T u ε χ 1. alii codd. Junt. et edd. veti. neque senatui omittit T. sed et publ. in eodem cod. Mox ei potestati C u χ 3. omni potestati H χ 1. cui se, cui

NOTÆ

pius, huic esse servo sperandam libertatem, ne ille vacillet in respon- sionibus.

^s Quid hac quæstione certius] Ironia.

^t Arrepti] A tortore.

^u In arcas conjiciuntur] Arcæ fossæ sunt separatæ, quas jurisconsulti, ut refert Hotomannus, 'malas mansiones' appellant. Tormentorum autem ad exprimentam veritatem, genera hæc fuerunt, ignis, rota, flagella, equuleus, aculeus, fideiula.

^x Hi centum dies] Intercessere centum dies a tempore quo Clodius interfectus est, ad hoc usque tempus quo in jus vocatus est Milo.

^a Celeritas reditus [jus] Qua nocte

incensa fuit curia, eadem Milo Romam rediit, ut ait Asconius, licet arbitrarentur bene multi, eum abiisse in exilium.

^b Ardente curia] His verbis docet nos Asconius: 'Populus, duce Sexto Clodio scriba, corpus Pub. Clodii in curiam intulit, cremavitque subselliis, et tribunalibus, et mensis, et eodicibus librariorum; quo igne et ipsa quoque curia flagravat; et item Porcia Basilica, quæ erat ei juncta, am-busta est.'

^c Neque se populo solum, sed etiam senatui] Populus Rom. ferebat aliquando judicium, ut videre est in causa Rabirii perduellionis rei; et senatus in rebus atrocioribus, ut in

neque senatui modo, sed etiam publicis præsiidiis et armis; neque his tantum, verum etiam ejus potestati,^d cui senatus totam rempublicam, omnem Italiæ pubem,^e cuncta populi Romani arma commiserat: cui nunquam⁴ se hic profecto tradidisset, nisi causæ suæ confideret; præsertim omnia audienti, magna metuenti, multa suspicanti, nonnulla credenti. Magna vis est conscientiæ, judices, et magnâ in utramque partem; ut neque timeant, qui nihil commiserint; et pœnam semper ante oculos versari putent,⁵ qui peccarint.⁶ 62. Neque vero sine ratione certa causa Milonis semper a senatu probata est.⁷ Videbant enim sapientissimi homines facti⁸ rationem, præsentiam^b animi, defensionis constantiam. An vero oblitus estis, judices, recenti illo nuntio⁹ necis Clodianæ, non modo inimicorum Milonis sermones et opiniones, sed nonnullorum etiam imperitorum? negabant eum Romam esse rediturum. 63. Sive enim illud animo irato ac percito^{c 10} fecisset, ut incensus odio trucidaret inimicum; arbitrabantur, eum tanti mortem P. Clodii putasse, ut æquo animo patria careret, cum sanguine inimici explesset odium suum: sive etiam illius morte patriam liberare voluisset, non dubitaturum fortem virum, quin,¹¹ cum suo periculo salutem reipublicæ

^a *Juventutem.*^b *Securitatem.*^c *Commoto.*

senatus χ 3.—4 *Cod.* χ 3. *omittit cui nunquam*; *Colon.* *habet cui se nunquam.* *Mox,* *omni audenti* *H.* *magna intuenti* *Colon.* *Rom.* *Ven.* 1483. *Junt.*—5 *H* *putent hi*; χ 1. *putent ii.*—6 *T* = χ 1. *qui peccarunt.*—7 *Cod.* = *prolata est.* *Verbum est* *omittit* χ 1.—8 *C* *homines perfecti.*—9 *Cod.* χ 1. *illi nuntio.* *Actutum,* *cædis Clodianæ* ψ. *necis quotidianæ* *C.* *Mox,* *et opinione* χ 3. *etiam* *deest* in *C H S* = χ 1. 3. ψ, *et Hervag.* *etiam perditorum* *habet* ε. *Verba, Milonis sermones et o. s. n. e. imperitorum* *desunt* in *T.* *Deinde, qui negabant* *S* *et* *edd.* *ante Grut.*—10 *C* = ε χ 1. ψ *perdito*; *S* χ 3. *parato.* *Statim, odio trucidaretur* ψ. *eum* *delet* χ.—11 *Cod.* ψ *qui.* *Mox,* *salutem Ro. populi obtulisset* χ 3.

NOTÆ

causa eorum qui Catilinam secuti sunt; tum denique consules, cum decreto senatus eis mandatum est, ut viderent ne quid detrimenti caperet respub.

^d *Ejus potestati*] Pompeium signi-

ficat, cui consuli senatus omnem potestatem commiserat, ut videret ne quid detrimenti caperet respublica, vel propter Milonis potentiam, vel ob Clodianorum factiones.

attulisset, cederet æquo animo [legibus];^o secum auferret gloriam sempiternam, nobis hæc fruenda relinqueret, quæ ipse servasset. Multi etiam Catilinam^f atque illa portenta^g loquebantur: erumpet, occupabit aliquem locum, bellum patriæ faciet. Miseros interdum cives,^h optime de republica meritos! in quibus homines non modo res præclarissimas obliviscuntur, sed etiam nefarias suspicantur.¹² 64. Ergo illa falsa fuerunt: quæ certe vera extitissent,¹³ si Milo admisisset aliquid, quod non posset honeste vereque defendere.

XXIV. Quid? quæ postea sunt in eum congestaⁱ (quæ quemvis, etiam mediocrium delictorum conscientia, percussissent^d) ut sustinuit! Dii immortales! sustinuit? immo vero ut contempsit, ac pro nihilo putavit! quæ neque maximo animo nocens, neque innocens, nisi fortissimus vir, negligere potuisset. Scutorum, gladiatorum,² frænorum,^k

^d *Permovissent.*

Paulo post, *anteferret gloriam C.*—12 Cod. *et suspicarentur.*—13 Idem codex *vera extitissent.*

CAP. XXIV. 1 Nescio quis ap. Lamb. *conjecta.* Actutum, *quamvis* H S T *et. in mediocrium* de Ernesti conj. Schutz. *conscientiam* χ 1. 3. ψ, Lamb. et edd. ante Grnt. *pertulisset* C *et* γ. Mox, *animo* deest in *et. noscens neque ignoscens* C.—2 Cod. ψ *gladiatorum his* (sic) *panorum.* Pro *frænorum* χ 3. et Weiske *framearum*, ut volebat Lamb. *sparorum* deest in C H T *et* γ χ l. et codd.

NOTÆ

^e *Cederet æquo animo legibus*] Id est, pareret legibus quæ jubent eum exulare, qui civem interfecerit.

^f *Multi etiam Catilinam*] Credebant aliqui quod Catilinæ similis bellum inferret patriæ.

^g *Atque illa portenta*] Intelligit perniciosos illos cives qui Catilinam ducem secuti sunt, quales fuerunt Lentulus, Cethegus, aliique quamplurimi, de quibus in Orat. contra Catil. loquitur.

^h *Miseros interdum cives*] Exclamatio est, qua concludit hanc brevem narrationem. Hos porro miseros dicit, quod licet de repub. bene meriti

sint, tamen ab ipsis collata reipub. beneficia facile populus obliviscitur, et mala de iis sæpe suspicatur.

ⁱ *In eum congesta*] Id est, tot de eo dicta sunt, ex quo Romam rediit, ut si mediocrium etiam delictorum sibi conscius fuisset, horum conscientia exagitatus, statim se proripisset ex urbe, ut Catilinæ contigit, qui oratione Ciceronis percussus, noctu statim Roma abiit.

^k *Frænorum*] De frænis illis nihil constat, sive illis frænentur equi, sive quædam instrumenta, et obices ad sistendos hostium impetus sint.

sparorum,¹ pilorumque^m etiam multitudo deprehendi posse indicabatur: nullum in urbe vicum,ⁿ nullum angiportum^o esse dicebant, in quo Miloni non esset conducta domus: arma in villam Otriculanam^{3 p} devecta Tiberi: domum in clivo Capitolino scutis refertam: plena omnia malleolorum^q ad urbis incendia comparatorum. Hæc non delata solum, sed pæne credita; nec ante repudiata^e sunt, quam quæsitae.^r 65. Laudabam equidem incredibilem diligentiam Cn. Pompeii: sed dicam,⁴ ut sentio, iudices. Nimis multa audire coguntur, neque aliter facere possunt ii, quibus tota⁵ commissa est respublica. [*p.* 114.] Quin⁶ etiam audiendus fuerit popa^s Licinius, nescio quis, de Circo: ^t

^e *Rejecta.*

German. *scutorum, gladiatorum Hispanorum, pilorumque* conj. Garat. *et multitudo C. Mox, posse iudicabatur* ζ . *posse arbitrabantur* χ 1.—3 *Otriculanam C. Otriculanam* H S ψ , Lamb. *dejecta Tib. v* ψ . *domus ... referta* codd. et edd. ante Ernesti, item Garat. Peyron. Orell. *in divo C. in cliveo* χ 3. *plena omnium C. malleolorum* C H S T ψ ζ ψ . *malleolorum* χ 3.—4 C T ψ ζ χ 1. *sed dico.* —5 ‘Voc. tota sine causa suspect. Ernestio.’ Orell.—6 *Qui v audiendus sit*

NOTE

¹ *Sparorum*] Sparus genus est exigui teli rustici, a spargendo dictum, quod inter hostes spargeretur.

^m *Pilorum*] Pilum telum missile est, quo pedites in exercitu utebantur. Pilum vero, ut scribit Vegetius, aliud majus fuit, quod erat septem pedum et semis, habens ferrum novem unciarum: minus autem trium pedum et semis fuit. Hoc armorum genere Romani potissimum usi sunt.

ⁿ *In urbe vicum*] Tria in urbe sunt viarum genera, ut Varro scribit. Vici, quæ viæ latiores sunt, cum exitu ab omni parte; fundulæ, quæ exitu carent.

^o *Angiportum*] Angiportus sunt angustiores viæ, ita dictæ, quod per eas non agi possit quicquam ad portum, non jumentum, non currus.

^p *Otriculanam*] Otricula, sive Ocri-

culum, urbs est in Umbria, versus Etruriam, prope Tiberim, ubi Milo domum habuit.

^q *Malleolorum*] Ex Nonio: ‘Malleoli manipuli spartei pice contecti, qui incensi, aut in muros, aut in tectudines jaciuntur.’ Malleolus quandoque generaliter sumitur pro omni alia materia quæ celerrime ignem corripit.

^r *Quam quæsitae*] Illa arma non inventa sunt, licet multa usi sint inquisitione Clodianis.

^s *Popa*] Popa sacrificulus ille est, qui victimas impacto in frontem malleo cædit. Poparum etiam munus fuit domos funestas purgare: credebant quippe veteres unius morte totam familiam inquinari.

^t *De Circo*] Id est, de plebe sacrificorum: sic enim solebant de vilio-

servos Milonis apud se ebrios^u factos, sibi confessos esse,^x se⁷ de interficiendo Cn. Pompeio conjurasse: deinde postea se gladio percussus esse ab uno de illis, ne indicaret. Pompeio in hortos nuntiavit. Arcessor in primis: de amicorum sententia rem defert⁸ ad senatum. Non poteram in illius mei patriæque custodis tanta suspicione, non metu exanimari: sed mirabar tamen, credi popæ;⁹ confessionem servorum audiri; vulnus in latere, quod acu punctum^y videretur, pro ictu gladiatoris probari. 66. Verum tamen,¹⁰ ut intelligo, cavebat magis Pompeius,^z quam timebat, non ea solum, quæ timenda erant, sed omnino omnia, ne aliquid vos timeretis. Oppugnata domus C. Cæsaris, clarissimi et fortissimi viri, per multas noctis horas nuntiabatur: nemo audierat tam celebri loco,^a nemo

H, Lamb. Grut. fuerit audiendus codd. German. Græv. Garat. Peyron. Orell. audiendus fuit volebat Ernesti. nescio quid C H s s x l. ψ. nescio qui Lamb. in marg. ed. 1584. Græv. Garat. Peyron. Orell. de circo maximo codd. et edd. ante Ernesti.—7 Pronomen se intulit Lamb. de conj. id eji-
ciunt Grut. Græv. Garat. Peyron. Orell. Mox Cn. omittunt Erf. Pith. C H T x 3. Junt. Deinde, Pomp. in ortis x 3.—8 Cod. s refert.—9 H popæ Licinio; ψ Pompeio. Actutum, ebriosorum confessionem s s x l. 3. ψ. ebriorum confessionem Junt. Hervag. Paulo post, pro probari, quod servant Colon. Erf. Grut. seqq. putari præbent Bav. C H S T s s x l. 3. ψ, et edd. ante Grut.—10 Verum etiam tamen C H S T s s x l. 3. ψ, et edd. ante Lamb. qui τὸ etiam delevit; tamen omittunt codd. German. Lamb. in marg. ed. 1584. Græv. Garat. Peyron. Orell. Mox, omnia omnino Junt. omnino omittunt

NOTÆ

ribus hominibus loqui. Certe Suetonius refert, apud Circum Maximum fuisse collegium hominum perditissimorum, ex quibus fortasse fuit ille Licinius. Tres porro fuerunt Circi, quorum unus Maximus appellatus est, inter Palatinum et Aventinum montem: alter Circus Apollinaris: tertius in Vaticano.

^u Apud se ebrios] Licinius ille popinam habuit in Circo Maximo, et ibi vinum vendidit.

^x Sibi confessos esse] Infirmat Cicero illorum servorum testimonium, quasi ebriis hominibus habenda fides

esset.

^y Acu punctum] Hyperbolica diminutio; quod nempe leve vulnus inflatum acu, pro maximo vulnere, eoque a gladiatore illato, habeatur.

^z Cavebat magis Pompeius] Mitigat hic animum Pompeii, dum eum ait retulisse ad senatum, non quod timeret, sed ut omnes metu liberaret.

^a Tam celebri loco] Erat illa domus Cæsaris in Via Sacra, ubi maxima erat populorum frequentia; tum quia hic multi fructus vendebantur, tum quia non longe erat a foro.

senserat: ¹¹ tamen audiebatur. Non poteram ¹² Cn. Pompeium, præstantissima virtute virum, timidum suspicari: diligentiam, tota republica suscepta, nimiam nullam putabam. Frequentissimo senatu nuper in Capitolio, senator ^b inventus est, qui Milonem cum telo esse diceret: nudavit se in sanctissimo templo, ¹³ ^c quoniam vita talis ^d et civis, et viri, fidem non faciebat, nisi, tacente, res ipsa loqueretur. XXV. 67. Omnia falsa atque insidiosè ^e ficta compta sunt. Quodsi tamen ² metuitur etiam nunc Milo, non hoc jam Clodianum crimen ^e timemus, sed tuas, Cn. Pompei, (te enim jam appello ea voce, ut me audire possis) tuas, tuas, inquam, suspiciones perhorrescimus. ^f Si Milonem times, si hunc de tua vita nefarie aut nunc cogitare, aut molitum aliquando aliquid putas; si Italiæ delectus, ^a

^a *Collecti milites.*

C H T ψ , Ven. 1480. Ald. Naug. Lamb. omnia omittunt S ζ χ 1. 3.—11 Verba, nemo a. t. c. l. n. senserat desunt in T. tamen audiebatur desunt in χ 3.—12 Non poterat χ 1. Cn. Pompeii ψ . Tum, pro virum C H T ψ ζ χ 3. ψ , et edd. vett. civem. Deinde, diligentia C. pro tota rep. Colon. suscepta nimia ψ ζ χ 1. ψ . reputabam χ 3.—13 C sanct. senatu. Statim, talis et cuius viri C. faciebat, ut eo codd. German. Græv. Garat. Peyron. Orell. faciebat etiam eo ψ .

CAP. XXV. 1 Duo codd. Lag. Henm. invidiose, probantè Orell. ficta comparata ψ .—2 Cur tamen si C H ψ . Cum tamen si S T, Steph. Lamb. 1566. Quod tamen si Ven. 1483. Junt. Hervag. Camer. metiuntur ζ . et nunc C. non hoc jam Clodianum desunt in C T. non jam Clod. habent χ 1. ψ , et edd. ante Steph. jam hoc Clod. Lamb. crimen timeamus C. crimen timuit ψ . Tum, et ea voce Ascon. Garat. Peyron. Orell. ea omittit C. ut me exaudire Garat. Peyron. Orell. Alterum tuas omittunt codd. German. C H S T ψ ζ χ 1. 3. et

NOTÆ

^b *Senator*] Narrat Asconius hunc senatorem fuisse P. Cornificium, atque tunc Ciceronem exclamasse, 'Talia omnia sunt crimina de Milone perlata.'

^c *Nudavit se in sanctissimo templo*] Senatium significat, quia nunquam senatus, nisi in loco auguriis consecrato habebatur.

^d *Quoniam vita talis*] Reputabant Romani pro maximo crimine, si quis se nudasset; sed illius improbitate

senatoris Milo coactus est, ut a se tanti sceleris suspicionem removeret.

^e *Clodianum crimen*] Crimen Clodianum dicit, quod objicitur de cæde Clodii, qui cum justissime occisus sit, nihil est quod Milo vereatur.

^f *Perhorrescimus*] Cicero non timet Milonem propter interfectum a se Clodium, sed propter suspiciones, quas Pompeius habuit, a Milone paratas sibi insidias fuisse.

ut nonnulli conquisitores tui^g dictitant,³ si hæc arma, si Capitolinæ cohortes,^h si excubiæ, si vigiliæ, si delecta juvenus, quæ tuum corpus domumque custodit, contra Milonis impetum armata est, atque illa omnia in hunc unum instituta, parata, intenta sunt; magna in hoc certe vis,⁴ et incredibilis animus, et non unius viri vires atque opes indicantur, si quidem in hunc unum et præstantissimus dux electus, et tota respublica armata est. 68. Sed quis non intelligit, omnes tibi reipublicæ partes ægras et labantes, ut eas his⁵ armis sanares et confirmares, esse commissas? Quodsi⁶ Miloniⁱ locus datus esset; probasset profecto tibi ipsi, neminem unquam hominem homini cariorem fuisse, quam te sibi; nullum se unquam periculum pro tua dignitate fugisse; cum illa ipsa⁷ teterrima peste^b sæpissime pro tua gloria contendisse; tribunatum suum ad salutem meam, quæ tibi carissima fuisset, consiliis tuis gubernatum; se a te postea defensum^k in periculo capitis, adjutum in petitione⁸ præturæ; duos se habere semper amicissimos sperasse, te tuo^l beneficio, me suo.^m Quæ si non probaret;

^b Clodio.

edd. ante Grut.—3 Codd. German. Lamb. in marg. ed. 1584. Garat. Peyron. Orell. *dictitantur*. Mox, *si hæc Cap. H ψ. si hæc Capitolina χ 1.* Deinde, *domumque custodiunt C. domumque tuetur S.*—4 C *certa vis*. Pro *indicantur* Erf. Bav. H χ 1. Peyron. *judicantur*. *Statim, præstantissimum C T, Grut. dux omittit C.*—5 Idem cod. *hic*; χ 1. *omittit his*. Mox, *esset commissas* u s χ 1. *etiam esse com. C.*—6 *Qui si C. locus Miloni* Lamb. Garat. Peyron. *esset, et probatus probasset C s χ 1.*—7 Codd. Lag. Saxon. Græv. Orell. *cum ipsa illa*; H *cum illa illa*; C *cum illa sæpe*; T u s χ 1. 3. ψ, Junt. Lamb. *omittunt ipsa*. *Actutum, teterrima parte et peste H S s χ 1. ψ. teterrima peste se Bav. Saxon. Græv. Peyron. Orell. contendisset C T. pro salute*

NOTÆ

^g *Conquisitores tui*] Conquisitores illi sunt, sive lictores, sive satellites, sive exploratores, quibus aliquid muneris aut a consule, aut ab aliquo magistratu commissum est.

^h *Capitolinæ cohortes*] Cohortes in Capitolio ponebantur ad urbis præsidium, cum seditionis periculum erat aliquod.

ⁱ *Quodsi Miloni*] Milo voluit venire ad Pompeium, in hortis, pericu-

li causa, commorantem; sed per propinquum nuntiavit ei, ne ad se veniret, ut refert Asconius.

^k *Defensum*] De vi accusatus Milo a Clodio, post suum tribunatum a Pompeio defensus est; in quem dicentem a Clodianis impetus factus est.

^l *Te tuo*] Pompeius beneficio sibi Milonem devinxerat, cum eum defendit.

^m *Me suo*] Milo beneficio Cicero-

si tibi ita penitus inhæsisset^c ista suspicio, nullo ut evelli modo posset; si denique Italia a delectu, urbs ab armis, sine Milonis clade nunquam esset conquietura; næ iste haud dubitans cessisset patria, is, qui ita natus est, et ita consuevit; te, Magne, tamen antestaretur,ⁿ quod nunc etiam facit. XXVI. 69. Vide,¹ quam sit varia vitæ commutabilisque ratio, quam vaga volubilisque fortuna, quantæ infidelitates in amicis, quam ad tempus aptæ^d simulationes, quantæ in periculis fugæ proximorum, quantæ timiditates. Erit, erit² illud profecto tempus, et illucescet aliquando ille dies, cum tu, salutaribus, ut spero, rebus tuis, sed fortasse motu^e aliquo communium temporum immutatis, (qui quam crebro accidat, experti debemus scire) et amicissimi benevolentiam, [p. 115.] et gravissimi hominis fidem, et unius post homines natos fortissimi viri magnitudinem animi desideres. 70. Quanquam quis hoc credat, Cn. Pompeium, juris publici, moris majorum, rei denique publicæ peritissimum, cum senatus ei commiserit, ut videret,³ Ne quid republica detrimenti caperet,² (quo^f uno ver-

^c Infixa esset.^d Accommodatæ.^e Discordia civili.^f Quo dicto.

mea ψ .—8 C ad vitium. I petitione. Mox, separasse te: tuo χ l.—9 Ita codd. German. Grut. seqq. insedisset S T ε τ χ 3. ψ , Junt. Lamb. et edd. ante Grut. insidisset χ l. Statim, a delectu urbis ubi a. s. Milone C. unquam esset χ . Pro næ iste Ven. 1480. næ ille; Garat. conj. næ is. Pro haud C habet autem; χ 3. aut. Deinde, tamen testaret H T. tamen obstestaretum ε . tamen attestaretur ε .

CAP. XXVI. 1 Vides conj. Hittorp. probante Garat. commutabilis ratio T. involubilisque fortuna χ 3. infidelitatis χ l. in amicitiiis margo ed. 1584. Heum. Garat. quantæ ad tempus ex Eybianis excerptis Garat. Deinde, quantæ timiditates ε .—2 Alterum erit omittunt C χ 3. ille profecto χ l. Pro salutaribus Bav. salubritatibus; unde Garat. conj. salubribus; Lamb. salvis ex Augustini conj. item Weisk. Paulo post, si fortasse C. aliquo omnium temporum ε . immutatis deest in ε τ χ 3. quanquam crebro ψ . Deinde, et gratissimi ψ . et amicitiam gravissimi C.—3 C videtur. Mox, scitis armati C. Tum, hunc exercitum h. d. datum duo codd. Oxon. spectaturum C. in ejus c. judicandis C T χ l. ψ . Pro vel judicia Colon. Schutz. Garat. Peyron. Orell. legunt

NOTE

nem affecerat, quia eum in urbem revocavit.

ⁿ Te, Magne, tamen antestaretur] Id

est, suæ innocentiae te testem adhiberet.

siculo satis armati semper consules fuerunt, etiam nullis armis datis) hunc exercitu, hunc delectu dato, iudicium expectaturum fuisse in ejus consiliis vindicandis, qui vel iudicia ipsa tolleret? Satis iudicatum est a Pompeio, satis,⁴ falso ista conferri in Milonem: qui legem tulit,^o qua, ut ego sentio, Milonem absolvi a vobis oporteret; ut omnes confitentur, liceret. 71. Quod vero in illo loco, atque illis⁵ publicorum præsidiarum⁶ copiis circumfusus sedet; satis declarat, se non terrorem inferre vobis, (quid enim illo minus dignum, quam cogere, ut vos cum condemnetis, in quem animadvertere ipse, et more majorum et suo jure, posset? ^p) sed præsidio esse; ut intelligatis, contra hesternam concionem^q illam licere vobis, quod sentiatis, libere iudicare.

XXVII. 72. Nec vero me, iudices, Clodianum crimen^a movet; nec tam sum demens, tamque vestri sensus^b ignarus atque expers,¹ ut nesciam, quid de morte Clodii sentiatis: de qua, si jam nollem ita diluere crimen, ut dilui, tamen impune Miloni palam clamare atque mentiri

⁶ *Militum.*

^a *Cædes Clodii.*

^b *Sententiæ vestræ.*

vi iudicia. Pro tolleret ϵ habet tolleretur.—4 S χ 1. Junt. Lamb. Schutz. omittunt satis secundo loco. Pro legem C habet longe. Tum, ego deest in χ 3. a vobis omittunt C H S T ϵ χ 1. 3. ψ . Pro liceret ϵ habet literæ.—5 Ita codd. German. Lamb. Græv. seqq. atque in illis χ 3. edd. ante Lamb. item Grut. atque in illo. C H S. Quod in illis atque illis alii codd. Oxon. Mox, quid enim in illo C H S. quam agere H S χ 1. ut illum condemnetis T. Tum, jure possit Lamb. esse omittit C.

CAP. XXVII. 1 Cod. ϵ omittit atque expers. Statim, jam omittit χ 3. Tum,

NOTÆ

^o *Legem tulit*] Tulit legem Pompeius, ut de cæde Clodii quæreretur.

^v *Suo jure posset*] Cum consul esset Pompeius, pro data sibi potestate, ne quid detrimenti caperet republica, poterat sine iudicio Milonem opprimere.

^q *Contra hesternam concionem*] Prædixit quam hoc iudicium haberetur,

seditiosam concionem habuit Mnaetius Plancus, tribunus plebis, qua populum cohortatus est, ut frequens sequenti die huic adesset iudicio, nec pateretur elabi Milonem: qua concione videbatur præscribere iudicibus sententiam: cum vero Pompeius metuerit ne quid seditiose a populo fieret, a Cicerone dicitur præsidia hæc constituisse.

glorioso^a liceret: Occidi, occidi, non Sp. Mælium,^{2 b} qui annona levanda,^c jacturisque rei familiaris, quia nimis amplecti^e plebem putabatur, in suspicionem incidit regni appetendi: non Ti. Gracchum,^d qui collegæ magistratum per seditionem abrogavit;^{d 3} quorum interfectores impleverunt orbem terrarum nominis sui gloria: sed eum, (auderet enim dicere, cum patriam periculo suo liberasset) cujus nefandum⁴ adulterium^e in pulvinaribus^f sanctissimæ nobilissimæ fœminæ^g comprehenderunt: 73. eum, cujus sup-

^a *Amare.*

^d *Collegam deposuit magistratu.*

palam celare *u.* gloriose liberet T.—2 Mellium C. Mevium χ 3. jacturis rei C. familiarisque nimis χ 3. Pro putabatur Taurin. Lag. et codd. multi Quintiliani v. 11. videbatur. Pro appetendi codd. Quotil. affectandi; al. affectati.—3 Bav. Lamb. in marg. ed. 1584. abrogabat. Statim, interfectorum res χ 1. impleverunt Taurin. Peyron. nominis singularia gloria γ.—4 Ita codd. German. Taurin. Ven. 1480. Junt. Lamb. in marg. ed. 1584. Grut. seqq. nefarium χ 1. et edd. pleræque ante Grut. etiam Lamb. 1566. in pulv. sanctissime ψ. com-

NOTÆ

^a *Mentiri gloriose]* Non Milo, sed servi Milonis Clodium occiderant.

^b *Non Sp. Mælium]* Argumento Cicero utitur a minori ad majus: majorem enim sibi gloriam peperit Milo interficiendo Clodium, quam Ahala Sp. Mælium. Mælius enim, cum videret annonæ caritatem, privata sua pecunia frumentum emit, et illud in capita civium largitus est; unde venit in suspicionem regni affectati. Qua de causa jussu Quintii dictatoris ab Ahala Servilio, magistro equitum, occisus est.

^c *Annona levanda]* Annona proprie pro re frumentaria sumitur; promiscue vero pro quolibet alimentorum genere.

^d *Tiberium Gracchum]* Gracchus magistratu privavit Octavium collegam suum, quoniam suis rogationibus intercedebat: volebat enim le-

ges agrarias ferre, quibus publicos agros dividere populo intendebat. Cum nemo obsisteret consulum vel tribunorum, Scipio Nasica, qui longe omnium optimus habebatur, irruens in concionem, Tiberium Gracchum interfecit.

^e *Cujus nefandum adulterium]* Opponit jam flagitia Clodii, seu violatam religionem, illorum criminibus: nam si illi, quia tantum in suspicionem venerunt criminis, occisi jure existimantur; quanto æquius Clodius, qui et sacrificia infami libidine polluit, et deprehensus est!

^f *In pulvinaribus]* Id est, in ipsis penetralibus deluhri Deæ Cybeles: in templis enim erant pulvinaria, sive lectuli, ubi Deorum simulacra reponebantur.

^g *Nobilissimæ fœminæ]* In domo Cæsaris, ubi sacra peragebantur.

plicio senatus solennes religiones⁵ expiandas sæpe censuit: eum, quem cum sorore germana nefarium stuprum fecisse L. Lucullus^h juratus se, quæstionibus habitis, dixit comperisse: eum, qui civem, quem senatus, quem populus,⁶ quem omnes gentes, urbis ac vitæ civium conservatoremⁱ judicarent, servorum armis exterminavit: ^e eum, qui regna dedit,^k ademit,^l orbem terrarum, quibuscum voluit, partitus est: ^m eum, qui, plurimis cædibus in foroⁿ factis, singulari virtute et gloria civem domum vi et armis compulit: eum, cui nihil unquam nefas fuit nec in facinore, nec in libidine: eum, qui ædem Nympharum^o incendit, ut memoriam publi-

^e Expulit.

prehenderetur C. deprehenderunt conj. Heum.—5 Cod. χ 1. solennes rogationes. Mox, dixisset comperisse ε. quem civem ψ.—6 Taurin. Peyron. Orell. populus Romanus. Pro judicarent edd. vett. Laub. Græv. Grut. judicabant. Statim, qui repugna dedit ψ. Deinde, pluribus cædibus C H T ε χ 1. 3. Denique,

NOTÆ

^h L. Lucullus] Lucullus in jus vocatus, ut testimonium diceret de vita Clodii, dixit se per tormenta ab ancillis suis comperisse, Clodium nefarium stuprum cum sua sorore, quæ ipsi Lucullo nupta erat, commisisse.

ⁱ Conservatorem] Semetipsum Cicero nominat, qui urbis conservator dictus est, quia eam a conjuratione Catilinæ vindicavit.

^k Regna dedit] Cicero de Harnspicum Responsis, ait Pessinuntem, sedem et domicilium Cybeles, Brogitaro, Gallogræco, imprisimo homini, vendidisse, et eum regem jussisse appellari.

^l Ademit] Tulit legem Clodius, ut Cyprus insula in provinciæ formam redigeretur, et ut Ptolemæus, rex Cypri, sedens cum purpura et sceptro, et illis insignibus regiis, præconi publico subjiceretur, et cum bonis omnibus publicaretur; et ut M. Cato cum jure prætorio, adjecto etiam

quæstore, mitteretur in insulam Cyprum, et regiæ gazæ vendendæ, et pecuniæ deportandæ præficeretur; ut qui Byzantii rerum capitalium damnati exularent, populi Rom. nomine in eandem civitatem reducerentur.

^m Quibuscum voluit, partitus est] Elate hoc dicit, quia Macedoniam Pisoni, Syriam Gabinio decrevit.

ⁿ In foro] Id est, templo Castoris, quod erat foro vicinum, quo in templo Clodius servum collocarat, cui ex manibus extorta sica est, et delata ad Gabinium. Interrogatus servus respondit sibi a Clodio imperatum fuisse, ut Pompeium occideret. Quare de causa se domi continuit Pompeius. Ita Asconius.

^o Ædem Nympharum] Iis Nymphis, quæ fontibus præsent, Romæ fuit adificatum templum, ut essent adversus incendia propitiæ; quod a Clodio incensum est. Vide Orat. de Harusp. Resp.

cam⁷ recensionis,^p tabulis publicis impressam,^f exstingueret: 74. eum denique, cui jam nulla lex erat, nullum civile jus, nulli possessionum termini; qui non calumnia^q litium, non injustis vindiciis^r ac sacramentis alienos fundos,^g sed castris, exercitu, signis inferendis petebat; qui non solum Etruscos,^s (eos enim penitus contemserat) sed hunc Q. Varium,^{8t} virum fortissimum, atque optimum civem, iudicem nostrum, pellere possessionibus, armis, castrisque conatus est; qui cum architectis et decempedis^u villas multorum hortosque peragrabat; qui Janiculo^{9x} et Alpibus^y

^f *Descriptam.*

^g *Possessiones.*

//////////

vi et armis expulit T.—7 Ita codd. German. Taurin. edd. ante Nang. Lamb. in marg. ed. 1584. Grut. Græv. Orell. *publicæ* Nang. Manut. Camer. Steph. Lamb. 1566. Schutz. Actutum, *recensionis C. cui deinde jam S* ϵ χ 1. ψ . *ulla lex* χ 3. *nulli professionum* ψ . *calumniam litium* ϵ . *non iniustus vindictis* ϵ χ . *non iudiciis* χ 1. Paulo post, *signis ferendis* ϵ .—8 *Cn. Pompeium* multi codd. Oxon. et edd. ante Grut. *P. Varum* codd. German. Garat. Orell. sic quoque Peyron. omisso *virum*. Paulo post, *et decempedium C. villas* omittit χ .—9 *Quod Janiculo C. spes v.* Mox, *terminarat* Taurin. *Pro splendidissimo*

NOTÆ

^p *Ut memoriam publicam recensionis*] Solebant censores singulis lustris omnes tribus censere, et tabulas habere, in quibus scelera omnium civium notabantur. Cum autem non ignoraret Clodius sua flagitia in acta publica referri, ibique asservari, incendit illud templum, ut eorum memoria deleteretur.

^q *Calumnia*] Calumnia est callida et malitiosa juris interpretatio. Vide Dig. l. 11.

^r *Iniustus vindiciis*] Ex Festo lib. ult. 'vindiciæ appellantur res eæ, de quibus controversia est.' Vindiciarum vero jus est lis vindicandæ possessionis apud prætorem. Sed quoniam in hac lite deponebatur summa quædam pecuniæ; et qui vincebat, auferebat partem pecuniæ; et qui vincebatur, ejus pecunia deponchatur in ærarium, tanquam res sacra esset; inde sacramentum alibi dicitur,

ex sponsione litigare, ex sponso agere, et sacramento litigare, quæ eadem sunt.

^s *Etruscos*] Dixit superius Clodium Etruscorum sylvas de populatum esse, quibus jam, tanquam hostibus, bellum intulisse conqueritur.

^t *Q. Varium [Cn. Pompeium]* Non est dubium quin ille Cn. Pompeius alius sit a Pompeio Magno; neque enim Magnus Pompeius fuit in hac causa iudex, quia tum consul erat: nisi forte sit Q. Pompeius, quem, licet Milonis inimicum, collaudat, ut eidem eum devinciat.

^u *Decempedis*] Decempeda proprie dicitur pertica decem pedibus longa, qua architecti, fabri, mensores agrorum uti solent: aliquando etiam sumitur pro ipsis mensuris, ut hic a Cicerone videtur snmi.

^x *Janiculo*] Janiculum urbs erat olim Etruriæ in ripa citeriore Tibe-

spem possessionum terminabat suarum; qui cum ab equite Romano splendidissimo et forti viro, T. Pacavio,¹⁰ non impetrasset, ut insulam in lacu Prælio² venderet, repenteⁱ lintribus^a in eam insulam materiam, calcem, cæmenta, atque arma convexit; dominoque trans ripam inspectante, non dubitavit ædificium exstruere in alieno; 75. [p. 116.] qui huic T. Furfanio,^{11 b} cui viro! Dii immortales! (quid enim ego de mulierçula Scantia? quid de adolescente Aponio dicam? quorum utriusque mortem est minatus,¹² nisi sibi hortorum possessione cessisset) sed ausus est Furfanio dicere, si sibi pecuniam, quantam poposcerat, non dedisset, mortuum se in domum ejus illaturum;^c qua

ⁱ *Subito.*

C *splendido.* Taurin. Saxon. $\mu \chi$ 1. 3. Lamb. Græv. Garat. Peyron. Orell. omittunt viro.—10 *M. Paconio* Taurin. Saxon. Garat. Peyron. Orell. *T. Pacavio* C H S T ζ , Rom. Lamb. *T. Patavio* ψ . *T. Pacavio* ed. 1584. Garat. Grut. Græv. errore typogr. Orell. Statim, *in lacu Prælio* C H S T $\mu \zeta \chi$ 1. 3. ψ . *in l. Prælio* Lag. Græv. Schütz. Garat. Orell. *in l. Prælio* Taurin. Peyron. *in l. Prælio* Lamb. *lintribus meam* χ 3. *materiam* C, Taurin. Lamb. Peyron. Orell. *cæmenta, arma* Taurin. Erf. Bav. Græv. Peyron. Orell. *cæmenta, arenam* ψ , Lamb. 1566. Deinde, *domino t. r. spectante* multi codd. Oxon. Ven. 1480. 1483. Junt.—11 *T. Furio Fatio* Taurin. Peyron. *T. Furfanio* χ 1. *T. Furfanio* ψ . Mox, *ego* omittunt C H S T $\mu \zeta \chi$ 1. 3. et edd. ante Grut. *Scantia* C S. *Santia* H. *Sanctia* $\mu \zeta \chi$ 1. ψ . *Sancina* edd. vett. *Sentia* cod. Fabric. *Apono* C ζ . *Apario* H. *Appono* T. *Cypono* μ . *Aperono* χ 3. *Opporio* χ 1. *Papinio* Taurin. unde *P. Apinio* Peyron. *dico* H S T $\mu \zeta \chi$ 1. 3. Junt.—12 C H ψ , et edd. quædam vett. *minatus*; χ 3. *mimicatus*. Mox, *possessiones cessissent* C ζ . *possessionum cessisset* ψ . *possessione cessissent* Taurin. *sed ausum esse* H T χ 3. Taurin. Bav. Peyron. *ausum est* χ 1. *quantum poposcerit* C. *quantum possiderat* χ 3. Tum, *mortuum esse in dom.* $\mu \zeta \chi$ 3. *in dom. suam* χ 1.

NOTÆ

¹is: sic dicta ea pars urbis, quod a Jano, antiquissimo Italiae Deo, condita sit, cum totam Italiam cum Saturno divisisset, qui ultra Tiberim etiam urbem ædificavit, quæ ab eo Saturnia dicta est, ut ex Virg. Æneid. viii. habemus. Vult autem indicare Cicero, quod a Janiculo, sive urbe Roma, ad Galliam usque, omnes possessiones vindicare sibi voluerit.

² *Alpibus*] His montibus Italia a Gallia separatur.

³ *In lacu Prælio* [*Prælio*] Lacus Prætius appellatus Romam inter et Viterbiam est.

^a *Lintribus*] Lintres naves parvæ sunt quibus utuntur piscatores.

^b *Furfanio*] Furfanius amicus fuit Ciceronis, ad quem prætorem scripsit, ut patet ex libro sexto Epist. ad Famil.

^c *Mortuum se in domum ejus illaturum*] Minatus est Clodius Furfanio se in ejus domum mortuum illatu-

invidia huic esset tali viro conflagrandum; qui Appium fratrem,^d hominem mihi conjunctum fidissima¹³ gratia, absentem de possessione fundi dejecit; qui parietem sic per vestibulum^e sororis instituit ducere,^k sic agere fundamenta, ut sororem non modo vestibulo privaret, sed omni aditu et limine. XXVIII. 76. Quanquam hæc quidem jam tolerabilia videbantur; etsi æqualiter¹ in rempublicam, in privatos, in longinquos, in propinquos, in alienos, in suos irruerat: sed nescio quomodo jam usu obduruerat et percalluerat^f civitatis incredibilis patientia. Quæ vero aderant jam, et impendebant,² quonam modo ea aut depellere potuissetis, aut ferre? Imperium si ille³ nactus esset; omitto socios,^g exteras nationes, reges, tetrarchas;^h vota enim faceretis, ut in eos se potius mitteret, quam in vestras possessiones, vestra tecta, vestras pecunias; pecunias

^k *Ædificare.*

illatum C. allaturum χ 1.—13 S χ 1. Ven. 1483. Lamb. 1566. *fidelissima*. Statim, fundi abjecit χ 3. *instituit dicere* ε. Tum, vestibulo, sed omni aditu et lumine privaret Lamb. *sed etiam omni* χ 3. *et lumine* C χ 3.

CAP. XXVIII. 1 Codd. German. χ 1. Græv. Garat. Peyron. Orell. *æqualiter*; C H S T ε ε χ 3. ψ *æqualite*. Actutum, in rep. χ 3. Mox, et calluerat civitatis patientia ε.—2 Cod. ε *impediebant*.—3 Imperium ille si codd. German. Lamb. Garat. Peyron. Orell. *Imp. id ille si* ε ε χ 3. ψ. Pro faceretis T χ 3. Ven. 1483. Lamb. *feceratis*. Pro mitteret codd. German. Lamb. Garat. Peyron. Orell. *immitteret*. Deinde, vestras pecunias, vestras pecunias dico ε ε χ

NOTÆ

rum, ut cædis reus haberetur, quasi in sua domo eum interemisset; vel quia mortuo illato religiosa domus fiebat, et jus ejus domino peribat, quia res religiosæ nullius juri subjectæ sunt. Vide Cæium Jurisc. lib. Pandect. II. tit. de religiosis locis.

^d *Appium fratrem*] Appius Claudius, frater Pub. Clodii, Pulcher dictus est; ad quem plures Ciceronis literæ leguntur, et qui paulo post cum Pisona censor fuit.

^e *Vestibulum*] Vestibulum locus va-

cuis est ante domus januam, per quem a via aditus et accessus est ad aedes.

^f *Percalluerat*] Translatio sumpta a manibus et pedibus, quibus assiduo labore callus obducitur.

^g *Socios*] Socii dicebantur, qui a populo Romano victi aliquod tributum et ex agris suis decimas pendebant, tamen suis legibus utebantur.

^h *Tetrarchas*] Principes sunt tetrarchæ, qui quartam tantum regni partem occupabant.

dico? a liberis, a liberis,⁴ medius fidius,¹ et a conjugibus vestris nunquam ille effrænatas suas libidines cohibuisset. Fingi hæc putatis, quæ patent?⁵ hæc, quæ nota sunt omnibus? quæ tenentur? servorum exercitus illum in urbe conscripturum fuisse, per quos totam rempublicam, resque privatas omnium possideret? 77. Quamobrem, si cruentum gladium tenens clamaret T. Annius; ‘Adeste, quæso, atque audite, cives! P. Clodium interfeci;⁶ ejus furores, quos nullis jam legibus, nullis judiciis frænare poteramus, hoc ferro et hac dextra a cervicibus vestris⁷ repuli; per me ut unum, jus, æquitas, leges, libertas, pudor, pudicitia in civitate manerent;—’ esset vero timendum, quonam modo id ferret civitas? Nunc enim quis est, qui non probet? qui non laudet? qui non unum post hominum memoriam T. Annium plurimum reipublicæ profuisse, maxima lætitia populum Romanum,⁸ cunctam Italiam, nationes omnes affecisse, et dicat, et sentiat? Nequeo,⁹ vetera illa populi

1. 3. ψ . pecunias dico desunt in C H S T.—4 Repetitio a liberis deest in C H S T ζ χ 1. 3. medius fidius, a conjug. edd. vett. medius fidius, et conjug. Grut.—5 Lamb. parent. Actutum, hæc omittunt Erf. Bav. C H S T ζ χ 1. 3. Lamb. Garat. Peyron. Orell. sunt omittunt C H S T ζ χ 1. 3. quæ tenent χ 1.—6 C ψ interfici. Actutum, ejus favores χ 1. Tum, pro ferro ψ habet fræno.—7 C H S T ζ χ 1. 3. ψ omittunt vestris. Statim, unum effectum est S ψ . per me unum effectum est ut Ald. Junt. per me unum ut Lamb. Schütz. in civitate maneret H χ 1. Pro esset H S T habent enim; χ 1. ψ etenim. Deinde, id perferret ψ . qui non laudet desunt in eodem cod.—8 C populi R.—9 Non quæo Bav. Garat. Peyron. Orell. vetera illa vera ζ . gaudia indicare ζ χ 1. ψ . gaudia quanta fuerint judicare Bav. Lamb. in marg. ed. 1584. Garat. Peyron. Orell. Paulo post, victorias clarissima atas ψ . quantum nulla χ 1. attulit nec tantum, omissa lætitiâ, ψ . lætitiâ attulit, neque tantam Lamb.

NOTE

¹ *Medius fidius*] Medius fidius vel tres sunt voces, vel unica; non duæ, ut putant aliqui; nam ut dicimus ‘me hercule,’ ita et ‘medius fidius:’ ac utroque per Herculem juratur: ut indicat Tertull. lib. de Idol. cap. 22. Festus vult ea voce significari Jovis filium, id est Herculem, quod Jovem Græci Δία appellant; ‘fidium’ autem apponi pro ‘filio,’ quod sæpe

antiqui pro L, litera D utebantur. Porro illud ‘me,’ quod in ‘medius fidius’ primum locum obtinet, nonnullis placet esse pronomen, pro, ita me Deus fidius amet. Volunt alii denique, ‘me’ esse adverbium, atque idem significare, quod ‘per,’ unde ‘me hercule,’ per Herculem. Vide Vossium lib. Etymol.

Romani quanta fuerint gaudia, judicare; multas tamen jam summorum^k imperatorum clarissimas victorias ætas nostra vidit, quarum nulla neque tam diurnam attulit lætitiā, nec tantam. 78. Mandate hoc memoriæ, judices: spero multa vos liberosque vestros¹⁰ in republica bona esse viuros: in his singulis ita semper existimabitis, vivo P. Clodio, nihil eorum vos visuros fuisse. In spem maximam, et, quemadmodum confido, verissimam adducti sumus, hunc ipsum annum, hoc ipso summo viro consule,¹ compressa hominum licentia, cupiditatibus fractis, legibus et judiciis constitutis, salutarem civitati fore. Num quis igitur est tam demens, qui hoc, P. Clodio vivo, contingere potuisse¹¹ arbitretur? quid? ea, quæ tenetis, privata atque vestra, dominante homine furioso, quod jus perpetuæ possessionis habere potuissent?

XXIX. Non timeo, judices, ne odio inimiciarum mearum inflammatus, libentius¹ hæc in illum evomere videar, quam verius: etenim etsi præcipuum esse debebat; tamen ita communis erat omnium ille hostis, ut in communi odio pæne æqualiter versaretur odium² meum. Non potest dici satis, ne cogitari quidem, quantum in illo sceleris, quantum exitii fuerit. 79. Quin sic attendite, judices. Nempe hæc est quæstio de interitu P. Clodii. Fingite³ animis; liberæ

tantam mandare hoc, &c. v.—10 Cod. χ 3. *vestros ut.* S in *remp.* Mox, in his singuli χ 3. in iis singulis Garat. Peyron. Orell. *existimabatis* C T ε. *nihil horum* H, et edd. ante Lamb. etiam Lamb. 1566. *horum deest* in ε ε χ 1. 3. Hæc omnia, *nihil eorum . . . P. Clodio vivo*, desunt in ε ε χ 1. 3. *ipso ante summo* omittunt H, codd. German. et edd. ante Lamb. Pro *compressa* quædam edd. habent *concussa*. Statim, *salutem civitati* Lamb.—11 Codd. ε ε χ 1. 3. *num contingere posse*; ψ *nunquam contingere posse*. Actutum, *arbitrabamini* C χ 3. *arbitraretur* H. *arbitravemini* S ψ. *arbitremini* T ε. *arbitramini* ε χ 1. Deinde, *habere potuissetis v. habere potuisset* χ 1. ψ.

CAP. XXIX. 1 Heum. et Ernesti conj. *licentius*. Mox, *esse debeat* C χ 3.—2 Voc. *odium suspectum* Ernestio.—3 *Fingite* ψ. *cogitationes vestræ* ε χ 1. Mox, *ut ea cernamus, quæ non videmus* Colon. Garat. Peyron. *ut ea cernamus,*

NOTÆ

^k *Summorum*] Hac ætate extitere Sulla et Marius.

¹ *Summo viro consule*] Pompeio.

enim sunt cogitationes nostræ, et, quæ volunt, sic intuentur, ut ea cernimus, quæ videmus. Fingite igitur cogitatione imaginem⁴ hujus conditionis meæ, [p. 117.] si possim efficere, ut Milonem absolvatis; sed ita, si P. Clodius revixerit. Quid vultu extimuis-^mis? quonam modo ille vos vivus afficeret, quos mortuus inani cogitatione percussit? Quid? si ipse Cn. Pompeius, qui ea virtute ac fortuna⁵ est, ut ea potuerit semper, quæ nemo præter illum; si is, inquam, potuisset, ut quæstionemⁿ de morte P. Clodii ferre, sic ipsum ab inferis excitare; utrum putatis potius facturum fuisse? etiamsi, propter amicitiam, voluisset illum ab inferis revocare, propter rempublicam non fecisset. Ejus igitur mortis sedetis ultores, cujus vitam si putetis per vos restitui posse, nolitis;⁶ et de ejus nece lata quæstio est, qui si eadem lege reviviscere posset, lata lex nunquam esset. Hujus ergo⁷ interfector qui esset; in confitendo ab iisne pœnam timeret, quos liberavisset? 80. Græci homines Deorum honores tribuunt iis viris, qui tyrannos necaverunt. Quæ ego vidi Athenis! quæ aliis in urbibus⁸ Græciæ! quas res divinas^o talibus institutas vi-

quæ vidimus alii codd.—4 Cod. χ conditionis imagine. Actutum, hujus cogitationis ψ . si posset ν . Paulo post, vivus effecerat C T. vivus uffecerat H ν χ 1. 3. ψ . Pro quos, quod servant codd. Oxon. cod. Steph. German. Bav. Græv. seqq. qui præbent Grut. et edd. vett.—5 S et Hervag. ea virtute ac sapientia. Statim, quam nemo potest χ 1. si is unquam C T. aut ut quæstionem S χ 3. aut quæstionem H, Bav. Græv. de morte P. C. deferre ν . aut ipsum Bav. S, Græv. ab inf. evocare S. ab inf. advocare ψ . excitare omittunt C T. potius omittit Lamb. utrum p. p. f. e. p. a. v. i. ab inferis omittunt C S T ν ϵ χ 1. 3. Pro voluisset codd. et edd. ante Ernesti habent vellet. Pro revocare Saxon. C ν ϵ χ 1. Rom. Ven. 1483. Junt. Græv. Garat. Peyron. Orell. legunt evocare; T avocare. Deinde, num fecisset χ 3.—6 Erf. Græv. Lall. nolletis. Mox, quæ lata C. quæstione qui si, &c. ϵ .—7 Hujus igitur T. interfectorio ϵ . non esset C T ν ϵ χ 3. ψ . si esset H S χ 1. German. Rom. Ven. 1480. Grut. Garat. Peyron. Orell. interfector non esset etiam confitendo ab iis impetraturus, ne pœnam, &c. Lamb. 1566.—8 C altis muribus; Lamb. in aliis urbibus. Paulo

NOTE

^m Quonam modo] Argumentum ex minori, et enthymema non solum ex comparatione, sed etiam a contrariis.

ⁿ Quæstionem] Id est, judicium, in

quo habetur quæstio.

^o Res divinas] Intelligit statuas, monumenta, columnas, quæ in Deorum honorem erecta sunt.

ris! quos cantus! quæ carmina! prope ad immortalitatis et religionem^p et memoriam consecrantur. Vos tanti⁹ conservatorem populi, tanti sceleris ultorem,^q non modo honoribus nullis afficietis, sed etiam ad supplicium rapi patiemini? Confiteretur, confiteretur,¹⁰ inquam, si fecisset, et magno animo, et libente se fecisse, libertatis omnium causa; quod ei certe non confitendum modo, verum etiam prædicandum. xxx. 81. Etenim, si id non negat, ex quo nihil petit, nisi ut ignoscatur; ¹ dubitaret id fateri, ex quo etiam præmia laudis essent petenda? nisi vero gratius putat esse vobis, sui se capitis, quam vestri defensorem ² fuisse; cum præsertim in ea confessione, si grati esse velletis, honores assequeretur amplissimos; si factum vobis non probaretur, (quanquam qui poterat salus sua cuique non probari?) sed tamen si minus fortissimi viri virtus civibus grata cecidisset; ^b magno animo constantique cederet ex ingrata civitate; nam quid esset ingratus, quam lætari ceteros, lugere eum solum, propter quem ceteri lætarentur? ³ 82. Quanquam hoc animo semper fuimus omnes ⁴ in patriæ proditoribus opprimendis, ut, quoniam nostra futura esset gloria, periculum quoque et invidiam nostram putaremus. Nam

^b *Fuisset.*

//////////

post, ad immortalitatem C S T ϵ χ 1. 3. ψ , et edd. vett. ad immortalitatem religione et memoria Lamb. memoriam consecrantur C.—9 Vos tamen C. conservatorem populi Romani ψ . Mox, etiam omittunt C H T ϵ χ 1. 3. Rom. Ven. 1480. 1483. ad suppl. rapi etiam Junt. Naug.—10 Alterum confiteretur omittit Schutz. Mox, et libenter Erf. C H S ϵ χ 1. 3. edd. ante Grut. etiam Lamb. omnium omittit T. Deinde, modo fuisset ϵ χ 1. Ven. 1483. Junt. al. ante Lamb. quod esset ei non c. modo, verum etiam vere præd. Lamb.

CAP. xxx. 1 Cod. ϵ cognoscatur. Mox, quo præmia l. e. fatenda C. vero deest in χ 3.—2 Ita Colon. Schutz. Garat. Peyron. Orell. vestri ordinis def. ceteri, etiam Lamb. et Græv. Statim, si grata C. sin factum Lamb. qui potest χ 3. cuiquam non probari codd. German. Lamb. Græv. Garat. Peyron. Orell.—3 Cod. χ 1 lætentur.—4 Ita codd. German. Lamb. seqq. omnes semper fuimus Ven. 1483. Junt. semper omnes fuimus al. ante Lamb. omnes omit-

NOTÆ

^p *Religionem*] Iis habebantur cæri-
monia, quasi inter Deos essent.

^q *Ultorem*] Milo interficiendo Clo-

dio ultus est religionem, quam viola-
vit ille cum in sacra Bonæ Deæ se
intulit.

quæ mihi ipsi tribuenda laus esset,⁵ cum tantum in consulatu meo pro vobis ac liberis vestris ausus essem,^r si id, quod conabar, sine maximis dimicationibus^e meis me esse ausurum arbitrarer? quæ mulier sceleratum ac perniciosum civem occidere non auderet, si periculum non timeret? Proposita invidia, morte, pœna, qui nihilo segnius rempublicam defendit, is vir vere putandus est. Populi⁶ grati est, præmiis afficere bene meritos de republica cives; viri fortis, ne suppliciis quidem moveri, ut fortiter fecisse pœniteat. §3. Quamobrem uteretur eadem confessione T. Annius, qua Ahala,^s qua Nasica, qua Opimius,⁷ qua Marius, qua nosmet ipsi;^t et, si grata respublica esset, lætaretur; si ingrata, tamen, in gravi fortuna, conscientia^u sua niteretur.

Sed hujus beneficii gratiam, judices, fortuna populi Romani,^x et vestra felicitas, et Dii immortales sibi deberi putant; nec vero quisquam aliter arbitrari potest, nisi qui nullam vim^d esse ducit,⁸ numenve divinum: quem neque

^e Periculo et invidia.

^d Naturam divinum.

tit C. Pro quoniam idem codex quem.—5 Ita codd. German. Lamb. seqq. mihi contribuenda laus esset ipsi C H S T, et edd. ante Lamb. in consulatum modo pro, §c. χ 3. Paulo post, arbitretur . . . non audiret χ 3. Deinde, pro timeret u habet auderet.—6 Proprie C. Mox, cives deest in χ 1.—7 Opimius ψ. tum in gravi C H T u s χ 1, ψ. tamen ingrata χ 3. conscientia nitteretur C. conscientia uteretur u.—8 Ita codd. German. Lamb. in marg. ed. 1584. Grut. seqq. qui nullam vim cælestem esse ducit Lamb. 1566. qui n. v. cælestem esse existimat Junt. qui deest in T. nullam majestatem habent T u χ 3. nullam fortunam C. nullam vim cælestem H S ψ. esse putant C T. esse existimant H. esse existimat S ψ. numen ne divinum T. minimeve divinum C. imperii nostri u, Lamb. Mox, nec cæli nec signorum motus C T. et signorum motus H.

NOTÆ

^r Ausus essem] Loquitur de Catilinæ conjuratione a se oppressa.

^s Quæ Ahala] De eo dictum est, aliique superius.

^t Quæ nosmet ipsi] Indicat conjurationis participes Lentulum, et Cethegum, quos consul senatus decreto interfecit.

^u Conscientia] Nempe præclari sui facinoris.

^x Fortuna populi Romani] Plutarchus in lib. de Fortuna Romanorum, eorum imperii initia et incrementa vi fortunæ facta esse scribit, eaque de causa plurima Fortunæ templa in urbe dedicasse.

imperii vestri magnitudo, neque sol ille, nec cœli signorumque motus, nec vicissitudines rerum atque ordines movent, neque, id quod maximum est, majorum nostrorum sapientia; qui sacra, qui cœrimonias, qui auspicia, et ipsi sanctissime coluerunt, et nobis,⁹ suis posteris, prodiderunt. XXXI. 84. [*p.* 118.] Est, est¹ profecto illa vis; neque in his corporibus, atque in hac imbecillitate nostra, inest quiddam, quod vigeat et sentiat, et non inest in hoc tanto naturæ tam præclaro motu: nisi forte idcirco esse non putant, quia non apparet, nec cernitur: proinde² quasi nostram ipsam mentem, qua sapimus, qua providemus, qua hæc ipsa agimus ac dicimus, videre, aut plane, qualis, aut ubi sit, sentire possimus. Ea vis, ea igitur ipsa,³ quæ sæpe incredibiles huic urbi felicitates atque opes attulit, quæ illam perniciem⁴ exstinxit ac sustulit; cui primum mentem injecit, ut vi irritare, ferroque lacessere fortissimum virum auderet, vincereturque ab eo, quem si vicisset, habiturus esset impunitatem et licentiam sempiternam. 85. Non est⁴ humano consilio, ne mediocri quidem, judices, Deorum immortalium cura, res illa perfecta: religiones² mehercule, ipsæ, quæ illam belluam cadere viderunt, commosse se videntur, et jus in illo suum retinuisse. Vos enim

Tum, *nostrorum* omittunt Bav. C S T ε ς χ 3.—9 C *vobis*. Statim, *suis p. tradiderunt* χ 3.

CAP. XXXI. 1 *Et est* C H S T ε ς χ 1. 3. ψ. Mox, *inest quidam C. inest quidem* χ 3. Tum, *tamque præclaro* Lamb. *esse* omittunt C H T ε ς χ 1. 3.—2 Junt. et Orell. *perinde*. Statim, *vestram ipsam* χ 1. *nostram ipsorum* conj. Weisk. probante Huldric. Paulo post, *et videre* C. Deinde, *aut sane sit s. possumus* χ 1.—3 Ita codd. German. Grnt. seqq. *Ea vis est igitur ipsa* Lamb. *Ea vis ea est igitur* Junt. Mox, *pro quæ illam* Bav. habet simpliciter *illam*, confirmans conj. Ernesti, et sic legunt Garat. Peyron. Orell.—4 *Non enim est* ψ. Verba, *immortalium c. r. i. p. r. mehercule*, desunt in T. *ipsæ cum quæ illam* C H S ε. *ipsæque illam* T. *quæ tum illam* ε. *cum istam* ψ. *ipsæ, aræque,*

NOTE

¹ *Illam perniciem*] Perniciem appellat Clodium, quod suis sceleribus et impietate reipub. perniciem afferebat.

² *Religiones*] Religiones vocat ip-

sas cœrimonias, quibus in suis sacrificiis utebantur. Religiones autem a relegendo dictæ sunt. Unde qui diligenter observant quæ ad cœrimonias pertinent, religiosi dicuntur.

jam,⁵ Albani tumuli^a atque luci,^b vos, inquam, imploro atque testor, vosque Albanorum obrutæ aræ, sacrorum populi Romani sociæ^c et æquales, quas ille, præceps amentia, cæsis prostratisque sanctissimis lucis, substructionum insanis molibus^e oppresserat; vestræ tum aræ,⁶ vestræ religiones viguerunt, vestra vis valuit, quam ille omni scelere polluerat; tuque ex tuo edito monte, Latiaris^d sancte Jupiter, cujus ille lacus,^e nemora, finesque sæpe omni nefario stupro et scelere macularat, aliquando ad eum puniendum oculos aperuisti;⁷ vobis illæ, vobis vestro in conspectu seræ,^f sed justæ tamen, et debitæ pœnæ solutæ sunt. 86. Nisi forte hoc etiam casu factum esse dicemus,⁸ ut ante

^e *Ædificiis.*

//////////

cum illam Lamb. Mox, videntur. *Etiam jus, &c. χ 3. retinisset* C.—5 *Vos enim* C H S. *Vos autem* T. *enim jam* desunt in *ε ε χ 1. 3. atque loci* C H T *ε χ 1. ψ. atque obtestor* C H T *ε ε χ 3. ψ, et edd. ante* Grut.—6 *Garat. et Peyron. omittunt aræ, de Gruteri et Modii sententia. Actutum, vestræ tum religiones* C. *nostræ religiones* T. *vestræ tamen, omisso religiones, ε χ 1.* Mox, *monte Latiaris* C H S T *ε ε χ 1. ψ, et edd. ante* Grut. *Monte Latiari* Grut. *cujus ille lacus* Lamb.—7 *C H S T ε ε χ 3. ψ, et Grut. e codd. suis aperuistis.*—8 *S dicimus.* Mox, *in fundo Sergii Galli* Taurin. *Peyron. in fundo T. Sexti*

NOTÆ

^a *Albani tumuli*] Vel colliculi sunt, et loci eminentiores, in quibus aræ quibusdam numinibus dedicatæ fuerunt; vel etiam sepulcra, et monumenta veterum Albanorum, qui ibi ante urbem conditam sepulti sunt.

^b *Luci*] Luci nemora opaca sunt, et densa, quæ numinibus consecrata censebantur, ut ex multis Virgilit locis licet colligere. Luci autem dicti sunt vel per antiphrasim, quod minime lucerent propter opacitatem; vel quod etiam cereis, et ignibus, qui in Deorum honorem accendebantur, collucent.

^c *Sacrorum pop. Rom. sociæ*] Illa sacra sacrificia sunt, quæ Latinis cum populo Romano communia fuerunt, et quæ olim a Tarquinio Superbo instituta sunt. Eadem illa

sacra feriæ Latinæ dictæ sunt: celebrabantur autem quotannis a Latinis civitatibus septem et quadraginta, quæ cum populo Rom. in Albanum montem conveniebant ad taurum Jovi Latiari sacrificandum, cujus partem uniuscujusque civitatis populus accipiebat. Vide Dionys. Halicar. lib. iv.

^d *Latiaris* [*Latiari*] Id est, Albanus; quia mons ille in Latio fuit, ubi feriæ illæ Latinæ, de quibus supra, celebrabantur.

^e *Ille lacus*] Tres fuerunt lacus in Latio; unus Nemorensis, alter Juturnæ, tertius et omnium celeberrimus Albanus.

^f *Seræ*] Seras ait pœnas persolvisse Clodium, quia Dii tardi sunt ad puniendum.

ipsum sacrarium Bonæ Deæ,^g quod est in fundo T. Sextii Galli, in primis honesti et ornati adolescentis, ante ipsam, inquam, Bonam Deam, cum prælium commisisset, primum illud vulnus acciperet, quo teterrimam ^a mortem obiret; ut non absolutus iudicio illo ^b nefario videretur, sed ad hanc insignem pœnam reservatus. XXXII. Nec vero non eadem ira Deorum hanc ejus satellitibusⁱ injecit amentiam,^d ut sine imaginibus,^k sine cantu^l atque ludis,^m sine exequiis,ⁿ sine lamentis,^o sine laudationibus,^p sine funere,^q oblitus^c cruore et luto, spoliatus illius supremi diei celebritate,

^a Turpissimam.

^b Furorem.

^c Sordidus.

//////////

Galli C H S T. honesti et adornati χ 1. honesti et honorati ψ. Mox, pro acciperet C χ 3 accepit; χ 1, alii codd. edd. ante Lamb. Græv. Garat. acceperit. Deinde, deterrimam mortem ε.

CAP. XXXII. 1 Ita Taurin. sine ludis codd. duo Lag. Ald. Lamb. sine obsequiis χ 1. si exequiis ε. sine funere suspecta Schutzio. Actutum, oblitus cruore C. summi Dei ψ. cui concedere H ψ, Orell. cui cedere Taurin. Rom. Junt. cui cadere χ 1. quam cedere ε χ 3. ureretur abjectus Saxon. Lamb. in

NOTE

^g *Sacrarium Bonæ Deæ*] Prope eum locum in quo Bonæ Deæ sacellum est, obvius Miloni Clodius factus est, ut refert Asconius, et vulneratus; quasi ipsa Bona Dea violata a Clodio suæ religionis pœnas sumeret.

^b *Absolutus iudicio illo*] Ob violatam illam religionem Clodius in iudicium vocatus fuerat, a quo eum pecunia corrupti iudices liberaverunt.

ⁱ *Satellitibus*] Per illos satellites designat Sextum Clodium, et Munnatium Plancum, et alios Clodianæ factionis homines.

^k *Sine imaginibus*] In funeribus imagines eorum, qui in familia clauerant, deferebantur.

^l *Sine cantu*] Tibiæ et cantus in funeribus apud Romanos adhibebantur, qui mos etiam apud Judæos usurpatus est.

^m *Ludis*] Gladiatorii ludi, qui funebres dicebantur, in funeribus clarorum virorum apud Romanos fieri soliti sunt, ut sanguine eorum manes placarentur.

ⁿ *Exequiis*] Per exequias intelligitur comitatus hominum, qui funus prosequuntur.

^o *Sine lamentis*] Lamentum fletus est sive planctus, quem mulier, quæ præfica dicebatur, incipiebat, dum corpus cremaretur, cui reliqua turba respondebat simili lamentatione.

^p *Laudationibus*] Priusquam corpus ureretur, suscipiebatur mortui landatio, quæ funebris oratio dicebatur.

^q *Sine funere*] Per funus exprimitur funebris pompa, cum nempe accensis facibus cadaver efferebatur. Unde Virg. 'Funereas rapuere faces.'

quam concedere etiam inimici solent, ambureretur abjectus. Non fuisse credo fas, clarissimorum virorum formas^d illi teterrimo parricidæ² aliquid decoris afferre, neque ullo in loco potius mortem ejus lacerari,^r quam in quo vita esset damnata.^s

87. Dura mihi, medius fidius, jam fortuna populi Romani, et crudelis videbatur, quæ tot annos illum in hanc rempublicam³ insultare videret et pateretur. Polluerat stupro sanctissimas religiones;^t senatus gravissima decreta^u perfregerat; pecunia se palam a iudicibus⁴ redemerat; vexarat in tribunatu senatum;^x omnium ordinum consensu pro salute reipublicæ gesta resciderat;^y me patria expulerat; bona diripuerat;^z domum incenderat; liberos, conjugem^a meam vexaverat; Cn. Pompeio nefa-

^d *Imagines.*

marg. ed. 1584. *compureretur etiam abjectus* χ 1. ψ. *ambureretur etiam abjectus* C H S T v. ζ.—2 Nonnulli Oxon. *deterrimo patricidæ*. Paulo infra, *decoris* omittunt C H S T v. ζ χ 1. 3. ψ, Erf. Id vero habent Taurin. et Bav. *funus pro morte* conj. Schutz. *vita ejus esset* v. χ 3. *esset vita* Taurin. Peyron.—3 Taurin. et Peyron. *in hac rep.* Actutum, *videret et* omittunt Taurin. Erf. Bav. alii multi, Ven. 1480. Junt. Lamb. Peyron.—4 T *pecuniam se palam iudicibus*; C *pecunia palam iudicibus*; H *pecunia se iudicibus*; Lamb. *pecunia palam se a jud.* Taurin. Peyron. Orell. *pecunia se a jud. palam*. Mox, *vexerat* C v. *gesta resciderat* C S χ 1. Deinde, con-

NOTÆ

^r *Mortem lacerari*] Id est, ejus cadaver semiustulatum a nocturnis canibus lacerari, ut dictum est.

^s *Vita esset damnata*] Multis senatusconsultis Clodius confixus fuit.

^t *Sanctissimas religiones*] Id est, cærimonias Bonæ Deæ, de quibus sæpe dictum.

^u *Senatus gravissima decreta*] Censuerat senatus ejus morte violatas religiones esse expiandas, et de ejus sacrilegio habendam esse quæstionem; sed evasit iudicium, corruptis pecunia iudicibus.

^x *Vexarat in tribunatu senatum*] Tribunus, contra senatus auctorita-

tem, Gabinio et Pisoni provincias decrevit, ut perniciem Ciceronis mereretur.

^y *Gesta resciderat*] Abrogavit Clodius omnia senatus acta, cum exilium Ciceroni machinatus est propter interfectos Lentulum et Cethegum, aliosque conjurationis Catilinarie socios: licet illud factum senatus populusque Romanus approbasset.

^z *Bona diripuerat*] Vide Orat. pro Dom. § 62.

^a *Liberos, conjugem*] Vide eandem Orat. § 59.

rium bellum indixerat;^b magistratum^c privatorumque cædes fecerat;^d domum mei fratris incenderat;^e vastarat Etruriam; multos sedibus ac fortunis ejecerat. Instabat, urgebat; capere ejus amentiam civitas, Italia, provinciæ, regna non poterant. Incidebantur^f jam domi leges, quæ nos nostris servis^g addicerent: nihil erat cujusquam, quod quidem ille adamasset, quod non hoc anno suum fore putaret. 88. Obstabat ejus cogitationibus nemo, præter Milonem: ipsum illum,⁷ qui poterat obstare,^g novo reditu in gratiam quasi devinctum arbitrabatur; Cæsaris potentiam suam esse dicebat; bonorum animos etiam in meo casu^f contemserat; Milo unus urgebat.^g XXXIII. [p. 119.] Hic,

^c Libertinis.^f Meo exilio.^g Resistebat.

//////////

jugiumque meum C. vexarat Taurin. Peyron. Orell.—5 Cod. χ magistratum ordinem. Statim, cædes effecerat codd. et edd. omnes ante Ernesti. vastavit Etruriam C. vastarat E. in multis ædibus χ.—6 Taurin. Peyron. nos nostris nostris. Actutum, adicerent ε χ 3. nihil erat cuiquam χ 1. ille omittunt ε χ 3. ipse conj. Ernesti. Deinde, fore putabat C T ε. fore putarat χ 3.—7 Taurin. Erf. Lamb. Peyron. illum ipsum; χ 1. 3 præter illum Milonem ipsum. Statim, obstare Cn. Pompeii reditu H S ψ. obstare Cn. reditu ε. obstare Cn. Pompeium reditu χ 1. Junt. Lamb. obstare poterat Taurin. Peyron. gratiam sibi devinctum Lamb. quasi omittit ε. devinctum ε χ 3. Weiske. Tum, potentiam suam potentiam H T ε ε χ 1. Erf. Bav. Lamb. et edd. ante Grut. bonorum amicos ε. bonorum mors χ 3. etiam omittunt H S T ε χ 1. 3. ψ, Taurin. Erf. Bav. Rom. Ven. 1480. 1483. Junt. Lamb. Peyron.

NOTÆ

^b *Cn. Pompeio bellum indixerat*] Non bellum quidem indixit Clodius Pompeio, sed eum interficere in insidiis voluit, cum ea de causa servus cum sica, in templo Castoris comprehensus est.

^c *Magistratum*] Non legitur magistratus occidisse, sed tantum Sextium, Q. Fabricium, et M. Cispium ferro appetivisse.

^d *Cædes fecerat*] Cum de Cicerone revocando actum est, multi partim vulnerati sunt, partim elisi, partim occisi a Clodianis.

^e *Domum mei fratris incenderat*] Epist. ad Att. IV. 3.

^f *Incidebantur*] Cogitabat Clodius, si prætor esset, ut scribit Asconius, de hac lege ferenda, ut libertini in urbanis tribubus suffragia ferre possent, quod tantum ab iugenuis præstari poterat. Exitiosa inprimis lex illa erat reip. dabat enim illa occasionem tribunis plebis corrumpendi suffragia, et excitandarum seditionum contra senatores, et optimates. Utitur vero hac voce, 'incidebantur,' quia olim leges omnes in tabulis æneis signabantur.

^g [*Cn. Pompeium*] Nolebat Clodio Pompeius obsistere, quia cum eo redierat in gratiam.

Dii immortales,¹ ut supra dixi, mentem dederunt illi perdito ac furioso, ut huic^b faceret insidias; aliter perire pestis illa non potuit; nunquam illum respublica suo jure esset ulta. Senatus, credo, prætorem eum circumscripsisset;^k ne cum solebat quidemⁱ id facere in privato eodem hoc, aliquid profecerat.² 89. An consules in prætore coërcendo³ fortes fuissent? Primum Milone occiso, habuisset suos consules;^k deinde quis in eo prætoreⁱ consul fortis esset, per quem tribunum,^l virum consularem crudelissime vexatum esse meminisset? oppressisset omnia, possideret, teneret lege nova,^m quæ est inventa apud eum cum reliquis legibus Clodianis: servos nostros libertos suos fecisset. Postremo, nisi eum Dii immortales in eam mentem impulissent, ut homo effœminatus⁴ fortissimum virum conaretur occidere, hodie rempublicam nullam haberetis. 90. An ille⁵ prætor, ille vero consul, si modo hæc templa,ⁿ atque

^k Coërcuisset.ⁱ Ei prætori.

CAP. XXXIII. 1 *Huic Dii imm.* H. Statim, mentem illi perdito ac furioso dederunt codd. German. Taurin. Lamb. Garat. Peyron. Orell. Paulo post, non poterat χ 3.—2 *T aliud profecerat.*—3 Cod. χ 1 *coherendo.* Mox, fortis consul esset Lamb. consul f. fuisset χ 1. Tum, virtutem c. c. vexatam codd. German. C, Grut. Garat. Peyron. virum c. c. necatum H S T ψ χ 1. 3. Ven. 1483. Junt. Camer. Lamb. virtute c. c. necatum ψ . oppressisset omittunt C H S T ψ χ 1. 3. ψ , et edd. ante Grut. Paulo post suos effecisset Lamb.—4 Cod. ψ *effrænatus.*—5 *At ille* C T ψ χ 1. *At iste* ψ . *ille vero consularis* C H T ψ χ . Mox, consulatum ejus tum spectare voluissent nonnulli Oxon. potuisse C. mortuus unus in eodem cod. mortuo uno χ 1. cum mortuus, uno Bav.

NOTÆ

^b *Ut huic*] Miloni.ⁱ *Ne cum solebat quidem*] Sensus est: Cum senatus volebat coërcere Clodium privatum, nihil efficiebat; quid igitur efficere poterit, cum prætor erit? Est argumentum a minori.^k *Habuisset suos consules*] Optabat Clodius consules habere Hypsæum et Scipionem.^l *Per quem tribunum*] Clodius tribunus vexavit Ciceronem, virum consularem.^m *Lege nova*] Multæ leges, quas tulisset prætor Clodius, post ejus mortem inventæ sunt. Inter quas hæc fuit inventa, ut rusticanae tribus in consulibus creandis, et libertini in tribubus urbanis jus suffragiorum haberent.ⁿ *Hæc templa*] Loquitur de foro, et de curia, ubi hæc oratio habebatur. Hostilia autem ab Hostilio rege, a quo condita est, curia dicebatur, in qua erant rostra.

ipsa moenia stare eo vivo tamdiu, et consulatum ejus expectare potuissent, ille denique vivus, mali nihil fecisset, qui mortuus, uno ex suis satellitibus Sex. Clodio duce, curiam incenderit? Quo quid miserius, quid acerbius, quid luctuosius vidimus? Templum sanctitatis, amplitudinis, mentis, consilii publici, caput urbis,⁶ aram sociorum, portum^o omnium gentium, sedem ab universo populo Romano concessam uni ordini, inflammari, excindi, funestari?^p neque id fieri a multitudine imperita, quanquam esset miserum id ipsum, sed ab uno? qui cum tantum ausus sit ustor pro mortuo, quid signifer pro vivo non esset ausus? In curiam⁷ potissimum abjecit,^k ut eam mortuus incenderet, quam vivus everterat. 91. Et sunt, qui de via Appia⁸ querantur,^q taceant de curia? et qui ab eo spirante^l forum putent potuisse defendi, cujus non restiterit cadaveri curia? Excitate, excitate eum,⁹ si potestis, ab inferis. Frangetis impetum vivi, cujus vix sustinetis furias insepulti? nisi vero sustinuistis eos, qui cum facibus ad curiam cucurrerunt, cum falcibus^r ad Castoris, cum gladiis toto foro vo-

^k Intulit.^l Vivo.

curiam incenderet C. curiam incendit χ 1.—6 Colon. χ 3. ψ, Junt. caput orbis. Statim, sedem universo populo concessam C. Romano omittunt etiam H T u ε χ 1. 3. Pro excindi u habet excudi, et mox omittit esset. Tum, ausus sit ultor edd. ante Grut. item Græv. ausus sit ullo ε χ 3. ausus sit multorum [lacuna] C. ausus est ustor χ 1.—7 In curia C u χ 3.—8 Cod. u et de Appia. Mox, et quin C. et quando H S T u χ 1. ψ, Junt. equando Lamb. putent omittunt C H S T u ε χ 1. 3. non restituerit C. non restiteret χ 3.—9 Codd. German. C H S T u ε χ 1. 3. ψ, Junt. Crat. Garat. Peyron. Orell. ipsum; Bav. eum ipsum. Actutum, si p. a mortuis Erf. Bav. C S T u ε χ 1. 3. ψ, edd. ante Naug. item Græv. frangentes ψ. Tum, vix festinatis ψ. vix sustinuistis Lamb. Deinde, cum falcibus C. Infra pro falcibus C H S u ε χ 1 habent fucibus; Lamb. 1566. fuscibus. Pro ad Castoris C H S T u ε χ 1. 3. ψ ac

NOTÆ

^o Portum] Reges et populi exteri ad senatum Rom. tanquam ad refugium, confugiebant.

^p Funestari] Id dicit, quia in ea combustum est cadaver Clodii, quo curia et forum polluta sunt.

^q De via Appia querantur] In via Appia occisus est Clodius.

^r Falcibus] Falces militares, non messorias intelligit. De quibus Vegetius.

litarunt.^m Cædi vidistis populum Romanum, concionem gladiis disturbari, cum audiretur¹⁰ silentio M. Cælius,^s tribunus plebis, vir et in republica fortissimus, et in suscepta causa firmissimus,^t et bonorum voluntati, et auctoritati senatus deditus, et in hac Milonis sive invidia sive fortuna, singulari, divina, et incredibili fide.

XXXIV. 92. Sed jam satis multa de causa; extra causam^a etiam nimis fortasse multa. Quid restat, nisi ut orem obtesterque vos, iudices, ut eam^r misericordiam tribuatis fortissimo viro, quam ipse non implorat;^b ego, etiam repugnante hoc, et imploro, et exposco? Nolite, si in nostro omnium fletu nullam lacrymam aspexistis Milonis; si vultum semper eundem, si vocem, si orationem stabilem, ac non mutatam videtis, hoc minus ei parcere; atque² haud

^m *Discurrerunt.*

//////////

rastris.—10 Cod. ζ *audiret.* Statim, *M. Cicilius* χ 3. *et in republica* omittunt C H S T ψ , et edd. ante Lamb. *et in republica vir fortissimus* exhibent $\ast$ ζ χ 1. *et in s. c. fortissimus* omittit T. *bonorum utilitate senatus* χ 1. *deditissimus* Lamb.

CAP. XXXIV. 1 C H T $\ast$ ζ χ 1. 3. ψ *ut etiam.* Mox, *ego autem repug.* Rom. Ven. 1483. Ald. *repugnare* ζ .—2 C H T, Taurin. Bav. alii codd. Peyron. Orell. omittunt *atque.* Statim, *sit etiam* Taurin. Peyron. *admirandus magis*

NOTÆ

^a *Cum audiretur silentio M. Cælius*] Cum Romam rediisset Milo nocte qua curia incensa est, Cælius, tribunus plebis, concione advocata eorum qui favebant Miloni, oratione exposuit omnia quæ scelerate a Clodio commissa sunt. Verum reliqui tribuni plebis cum armata multitudine in forum irrumpunt. Cælium ipsum et Milonem interemissent, nisi servorum indumentis vestiti, fuga consulissent salutem. Multos cives trucidaverunt, eos præsertim qui habitu vestitque se divites ostendebant. Prætextu quærendi Milonem, multas domos invadunt, easque diripiunt. Ita Asconius, qui *Cæcilium*, non *Cælium* legit.

^t *In suscepta causa firmissimus*] Obstitit ille firmissime legibus Cn. Pompeii, quibus ferebat, ut in hac causa eodem die actor et reus orarent; ut actori horæ duæ, reo tres essent. Aiebat videlicet Cælius privilegium in Milonem ferri, et judicia præcipitari; et cum pertinacius legem ille vituperaret, eo processit ira Pompeius, ut diceret, si coactus esset, armis se rempublicam defensurum. Ita Asconius.

^a *Extra causam*] Cicero vagatus est extra causam, cum tam fuse de Clodii vitis et sceleribus dixit.

^b *Quam ipse non implorat*] Id dicit, ut placet iudices, qui potuissent offendi, quod neque sordidatus venci-

scio, an multo etiam sit adjuvandus magis. Etenim si in gladiatoriiis pugnis, et in infimi³ generis hominum conditione atque fortuna, timidos et supplices, et, ut vivere liceat, obsecrantes, etiam odisse solemus; fortes, et animosos, et se acriter⁴ ipsos morti offerentes, servare cupimus; eorumque nos magis miseret, qui nostram misericordiam non requirunt, quam qui illam efflagitant; quanto hoc magis in fortissimis civibus facere debemus! 93. Me quidem, iudices, exanimant et interimunt hæc voces Milonis, quas audio assidue, et quibus intersum⁵ quotidie. ‘Valeant, valeant,’⁶ inquit, ‘cives mei, valeant: sint incolumes, sint florentes, sint beati: stet hæc urbs præclara, mihi que patria carissima, quoquo modo merita de me erit:’^a [p. 120.] tranquilla republica cives mei (quoniam mihi cum illis non licet) sine me ipsi, sed per me tamen, perfruantur: ego cedam, atque abibo: si mihi republica bona frui non licuerit, at carebo mala; et quam primam⁷ tetigero^b bene moratam et liberam civitatem, in ea conquiescam. 94. O frustra,’ inquit, ‘suscepti mei labores! o spes fallaces!’⁸ o cogitationes inanes meæ! Ego, cum tribunus⁹ plebis,^c republica

^a *Sive me damnet, sive liberet.*

^b *Pervenero.*

χ 1.—3 Taurin. H ε χ 1. 3. Ven. 1483. Junt. Peyron. et *infimi*; C ψ omittunt et in. Mox, *omnium conditione* χ 3. *omnium condit* ε 5 χ 1. et *simplices* C.—4 Gulielm. conj. et *se acriter*. Actutum, pro *ipsos*, quod servant Colton. Taurin. Grut. seqq. *ipsi* præbent C H S T χ 1. 3. ψ, Bav. et edd. ante Grut. *servari* C, Junt. Lamb. Schütz. Deinde, *vestram miseriam* χ 3. *illam flagitant* conj. Markland.—5 S *adsum*.—6 Alterum *valeant* omittunt T χ, Henm. Lall. *Valeant, inquit, valeant* Taurin. et edd. ante Grut. Mox, *stet et hæc urbs Taurin. patria clarissima ψ. modo erit merita de me* codd. German. Lamb. Garat. Peyron. Orell. Deinde, *mei cives* Taurin. Peyron. *quando mihi* Junt. et margo Crat. *sed propter me* Taurin. Peyron. *perfruantur* ε 5 χ 3.—7 Ita Schütz. Garat. Orell. de conj. Ernesti; *primum ceteri* codd. et edd.—8 Taurin. Peyron. *mihi suscepti labores, &c.* χ 3 *fallaces cogitationes*.—9 C

NOTE

rit ad hoc iudicium Milo, neque simplex ad eorum pedes deprecaturus acciderit.

^c *Ego, cum tribunus plebis*] Respicit Cicero ad illud tempus quo ab exilio revocatus est; ad quem re-

vocandum, non mediocrem operam tulit Milo, qui tum tribunus erat. In quo consensit cum senatoribus, quibus fere semper tribuni plebis infeusi fuerunt.

oppressa, me senatui dedissem, quem exstinctum acceperam; equitibus Romanis, quorum vires erant debiles;^d bonis viris, qui omnem auctoritatem Clodianis armis abjecerant; mihi unquam bonorum præsidium defuturum putarem? Ego, cum te (mecum enim sæpissime loquitur) patriæ reddidissem, mihi futurum in patria non putarem locum? ¹⁰ Ubi nunc senatus est, quem secuti simus? ubi equites Romani illi, illi,'¹¹ inquit, 'tui?'^e ubi studia municipiorum? ubi Italiæ voces? ubi denique tua, M. Tulli, quæ plurimis fuit auxilio, vox et defensio? mihine ea soli, qui pro te toties morti me obtuli, nihil potest opitulari?' XXXV. 95. Nec vero hæc, iudices, ut ego nunc, flens, sed hoc eodem loquitur vultu, quo videtis. Negat^f enim, se, negat ingratum civibus fecisse, quæ fecerit:¹ timidus, et omnia circumspicientibus^e pericula, non negat: plebem et infimam multitudinem, quæ, P. Clodio duce, fortunis vestris imminabat, eam, quo tutior esset vita nostra, suam se fecisse commemorat; ut non modo virtute flecteret, sed etiam tribus suis patrimoniis^g deliniret:² nec timet, ne, cum

^e *Providentibus.*

//////////

tribunum. Statim, senatui dedidissem conj. Garat. Paulo post, armis abjecerat H. mihi nunquam ζ χ 1. ψ . *defuturum pugnarem* ν .—10 Taurin. Peyron. Orell. *mihi putarem in p. n. futurum locum*; Bav. et edd. ante Lamb. *mihi non futurum in patria putarem locum*.—11 Alterum illi omittunt ζ χ 3. Mox, *ubi denique tua illa* Taurin. Peyron. Orell. *vox atque def.* Taurin. Lamb. Peyron. Orell. *mihi potest C.*

CAP. XXXV. 1 Ita Saxon. Bav. Junt. Naug. Cam. Lamb. Schütz. Garat. Orell. *fecit* Manut. Steph. Grut. Peyron. *fecisset* C T ζ χ 3. plerique codd. et edd. ante Naug. item Græv. *fecisse* H ν ψ . Mox, *Sextio Clodio Lamb. fortunis nostris* ζ . Pro *eam* C habet *causa*. Pro *vita nostra* C H S ν ζ χ 1. 3 *vestra vita*; T *vestra vitæ*. Deinde, *suam* omittunt C H S T ν ζ χ 3. ψ .—2 Ald. Græv. Garat. Orell. *deliniret*. Mox, *placaret* ψ . *non consiliari* C T.

NOTE

^d *Vires erant debiles*] Debiles fuerunt propter Clodium, a quo illi vexati sunt.

^e *Tui*] Cicero ex equestri ordine erat, ex quo ad senatorium transivit.

^f *Negat*] Excusat hic cives, quos

non ingratos esse ait, sed timidos.

^g *Tribus suis patrimoniis*] Milo habuit tria patrimonia; paternum, maternum, et illud quod a C. Annio avo materno, a quo fuerat adoptatus, acceperat. Hæc autem omnia pa-

plebem muneribus placarit, vos non conciliarit meritis in rempublicam singularibus. Senatus erga se benevolentiam temporibus his ipsis sæpe esse perspectam; vestras vero, et vestrorum³ ordinum occursationes,^b studia, sermones,ⁱ quemcumque cursum fortuna dederit, secum se ablatum esse dicit. 96. Meminit etiam, sibi vocem præconis^k modo^d defuisse, quam minime desiderarit;⁴ populi vero cunctis suffragiis, quod unum cupierit, se consulem declaratum; nunc denique, si hæc arma contra se sint futura, sibi facinoris suspicionem, non facti crimen obstare. Ad-dit hæc, quæ certe vera sunt, fortes et sapientes viros non tam præmia sequi solere recte factorum, quam ipsa recte facta: se nihil in vita, nisi præclarissime fecisse; siquidem nihil sit præstabilius viro, quam periculis⁵ patriam liberare: beatos esse, quibus ea res honori fuerit a suis civibus; 97. nec tamen eos miseros, qui beneficio cives suos vicerint; sed tamen ex omnibus præmiis virtutis, si esset habenda ratio præmiorum, amplissimum esse præmium, gloriam: esse hanc unam, quæ brevitatem vitæ

^d *Tantum.*

//////////

non reconciliarit H χ 1.—3 Schutz. de conjectura Heum. *ceterorum*. Actutum, *ordinum concursationes* C H. Tum, *quantumcumque cursum* χ. *quemcumque casum* Ald. Nang. Manut. *secum ablatum* plerique codd. et edd. ante Nang. etiam Junt. Græv. Garat. Peyron. Orell. *esse dixit* χ 3.—4 C H T ε ε χ 1. 3 *desiderat*; ψ *desiderarat*. Statim, *quod lumen cupierit* C T ε ε. *quod unum concupierit* Ven. 1480. Junt. Paulo post, *arma* omittunt H T ε χ 1. 3. Bav. et edd. ante Nang.—5 C *periculo*. Paulo post, *quod beneficio* χ 1. *qui beneficiis* ψ. *suos vicerit*; *sed me ex*, &c. C. *tamen suspectum* Ernestio; *sed tamen suspecta* Heumanno. ‘Utrumque sine cau-

NOTE

trimonia largitionibus, et impensis Indorum impenderat; ob quas, ut ait Asconius, Milo postero die reus ambitus factus, absens damnatus est. Sed has largitiones eo consilio a Milone factas esse ait Cicero in populum, ut divites a direptione liberaret.

^b *Occursationes*] Id est, obvias salutationes, quæ honoris et benevo-

lentia causa fiunt.

ⁱ *Sermones*] Qui nempe de Milone absente circumferuntur.

^k *Vocem præconis*] Licet maxima pars suffragiorum in aliquem incumberet, neque posset in comitiis ignorari, quis consul esset designatus; tamen ille præconis voce renuntiabatur, a quo laudibus efferebatur.

posteritatis memoria consolaretur; quæ efficeret, ut absentes adessemus, mortui⁶ viveremus; hanc denique esse, cujus gradibus etiam homines in cœlum⁷ viderentur ascendere. 98. 'De me,' inquit, 'semper populus Romanus, semper omnes gentes loquentur; nulla unquam obmutescet vetustas: quin hoc tempore ipso, cum omnes a meis⁸ inimicis faces meæ invidiæ subjiciuntur; tamen omni in hominum cœtu, gratiis agendis, et gratulationibus habendis, et omni sermone celebramur. Omitto Etruriæ festos¹ et actos et institutos dies: centesima lux^f est hæc ab interitu P. Clodii, et, opinor,⁹ altera; qua fines imperii populi Romani sunt, ea non solum fama jam de illo, sed etiam lætitia peragravit. Quamobrem, ubi corpus hoc sit, non,' inquit, 'laboro, quoniam omnibus in terris et jam versatur,¹⁰ et semper habitabit nominis mei gloria.' XXXVI. 99. [p. 121.] Hæc¹ tu mecum sæpe, his absentibus; sed iisdem audientibus, hæc ego tecum, Milo. Te quidem, cum isto² animo es, satis laudare non possum; sed, quo est ista magis divina virtus, eo majore a te dolore divellor. Nec vero, si mihi eriperis,³ reliqua est illa saltem ad consolandum

^f Dies.

//////////

sa.⁷ Orell.—6 C et mortui.—7 Codd. aliquot, Naug. Camer. Lamb. Garat. Peyron. in cœlum homines. Actutum, videantur ascendere χ 1. 3. ψ . ascendere videantur Lamb. ascendere conj. Nodell.—8 Ita Colon. Grut. seqq. a suis C H S T χ 1. ψ , edd. ante Lamb. a tuis solus Lamb. ab inimicis conj. Garat. Statim, invidiæ meæ codd. plerique, et edd. ante Lamb. item Garat. Peyron. Orell. invidiæ mihi Lamb. e conjectura. meæ invidiæ primus dedit Grut. sine auctoritate. Tum, subjiciantur S T, alii codd. ap. Orell. et edd. ante Ernesti. Paulo post, celebrentur χ . celebrentur χ 1.—9 Ita codd. German. Junt. Lamb. Græv. seqq. et, ut opinor Grut. et edd. veti. et ut opinio χ 1. quod altera qua C. ultra quam Junt. altera ultra quam Lamb. Deinde, ea omittunt codd. plerique et edd. ante Grut. item Garat. Peyron. et Orell.—10 Codd. χ 1. 3. ψ . etiam versatur.

CAP. XXXVI. 1 Hoc χ 3. mecum milo sæpe H ψ . his absentibus dixisti χ 3.—2 Ita codd. German. Ven. 1480. Græv. seqq. Te quidem quod isto edd. veti. etiam Lamb. Teque cum isto C. Te cum isto S. Te quod cum isto T. Mox, illa magis C H T χ 1. 3. ψ .—3 Lamb. eriperis. Statim, reliqua

NOTÆ

¹ Etruriæ festos] Hæc regio plaue isse, festos dies in honorem Milonis inimica Clodio. Cum autem audisset, eum a Milone interfectum fu-

Delph. et Var. Clas.

Cicero.

7 S S

querela, ut his irasci possim, a quibus tantum vulnus accepero; non enim inimici mei^m te mihi eripient, sed amicissimi; non male aliquando de me meriti, sed semper optime. Nullum unquam, iudices, mihi tantum dolorem inuretis,^z (etsi quis potest esse tantus?) sed ne hunc quidem ipsum, ut obliviscar, quanti me semper feceritis. Quæ si vos cepit⁴ oblivio, aut si in me aliquid offendistis;ⁿ cur non id meo capite^h potius luitur, quam Milonis? præclare enim vixero, si quid mihi acciderit prius, quam hoc tantum mali videro. 100. Nunc me una consolatio sustentat, quod tibi, T. Anni,⁵ nullum a me amoris, nullum studii, nullum pietatis officium defuit. Ego inimicitias potentium^o pro te appetivi; ego meum sæpe corpus et vitam objeci armis^p inimicorum tuorum; ego me plurimis pro te supplicem abjeci; bona, fortunas meas, ac liberorum meorum, in communionem⁶ tuorum temporum^q contuli; hoc denique ipso die, si qua vis est parata, si qua diminutio capitis futura, depono. Quid jam restat? quid habeo, quod dicam?⁷

^z Infretis.

^h Mea morte.

est illa tamen Erf. Bav. edd. ante Gruter. Garaton. Peyron. Orell. tamen illa χ 3. tamen ne S T. saltem deest in C. Pro ut his Lamb. habet ut eis; χ 1 omittit his.—4 H S ε χ 1. 3. ψ, et edd. ante Ald. ceperit. Mox, præpositio in deest in C H ε χ 1. 3. ψ. Paulo post, mali video H ε χ 1.—5 O T. Anni C H S T ε χ 1. 3. Junt. Lamb. O Quinte Anni ε.—6 H contionem; χ 1. 3. communionem. Paulo post, si quæ dimicatio ε ε χ 1. 3. si qua dimicatio C H S T ψ, Bav. edd. ante Lamb. item Garat. Peyron. Orell. capitis futura omitunt C S T.—7 C S T quid dicam. Hæc verba desunt in H ψ. uncis inclusit

NOTÆ

^m Non enim inimici mei] Ait quod sibi amicissimi hujus tanti mali erunt auctores, quibus irasci, aut de iis queri, lex amicitiae vetat. Loquitur autem de iudicibus, quos dixit sibi esse amicissimos.

ⁿ Offendistis] Id est, aliquid investivisti offensionis.

^o Inimicitias potentium] Tanta fuit Ciceronis in Milonem amicitia, ut neque Clodiani, neque Pompeius,

qui infensus erat Miloni, deterrere eum potuerint ab hac Milonis defensione suscipienda.

^p Armis] Cicero semper affuit Miloni in petitione consulatus, licet sæpius a Clodio armis fuerit Milo appetitus.

^q Temporum] Cicero significat, communicare secum omnes suas fortunas Milonem voluisse.

quod faciam pro tuis in me meritis, nisi ut eam fortunam, quæcumque erit tua, ducam meam? Non recuso, non abnuo; vosque obsecro, judices, ut vestra beneficia, quæ in me contulistis, aut in hujus salute augeatis, aut in ejusdem exitio occasura esse videatis.³ XXXVII. 101. His lacrymis non movetur Milo; est quodam incredibili robore animi;¹ exilium ibi esse putat, ubi virtuti non sit locus; mortem naturæ finem esse, non pœnam. Sit hic ea mente, qua natus est;² quid vos, judices? quo tandem animo eritis? Memoriam Milonis retinebitis; ipsum ejicietis? et erit dignior locus in terris ullus, qui hanc virtutem excipiat, quam hic, qui procreavit? Vos, vos appello, fortissimi viri, qui multum pro republica sanguinem³ effudistis; vos in viri, et in civis invicti appello periculo, centuriones, vosque milites; vobis non modo inspectantibus, sed etiam armatis, et huic judicio præsentibus, hæc tanta virtus ex hac urbe expelletur? exterminabitur?⁴ projicietur? 102. O me miserum!⁵ o infelicem! revocare tu me in patriam, Milo, potuisti per hos; ego te in patria per eosdem retinere non potero? quid respondebo liberis meis, qui te parentem alterum putant? quid tibi, Q. frater, qui nunc abes, consorti mecum temporum illorum?⁶ me non potuisse⁶ Milonis salutem tueri per eosdem, per quos nostram ille servasset? At in qua causa non potuisse? quæ est grata gentibus. A quibus non potuisse? ab iis,⁷ qui maxime P. Clodii morte acquirunt. Quo deprecante? me. 103. Quod-

³ Socio meæ calamitatis.

Orell. *quid faciam* C H S T τ χ 1. 3. ψ .—8 C H S T τ χ 3. ψ , edd. pleræque ante Lamb. et Junt. *jubeatis*.

CAP. XXXVII. 1 Codd. aliquot, Rom. Ven. 1483. Junt. al. ante Lamb. *animi septus*, probantibus Weiskio et Huldr. Mox, *naturæ fratrem esse* C.—2 Ita codd. multi, Rom. al. ante Lamb. Grut. seqq. *Sed hic ea mente natus est* Lamb. *Sed hic ea mente, qua natus est* quatuor codd. Oxon. et Bav. *ornatus est* codd. multi; unde Weisk. *Si hic ea mente ornatus est, quid, &c.*—3 Lamb. *sanguine*.—4 Voc. *exterminabitur* deest in τ . Pro *projicietur* Junt. habet *ejicietur*.—5 *O me me miserum* T ν . *o me infelicem* codd. multi, Erf. Rom. Ven. 1483. Junt. Græv. Garat. Peyron. Orell.—6 Tres codd. German. Garat. Peyron. Orell. *me non potuisse*.—7 T *gentibus non his*, omissis intermediis; *gentibus omnibus, &c.* conj. Garat. *a quibus* omittunt C H ν τ χ 3.—

nam ego^s concepi tantum scelus, aut quod in me tantum facinus admisi, iudices, cum illa indicia^r communis exitii indagavi, patefeci, protuli, exstinxi? omnes in me meosque redundant ex fonte illo dolores.^s Quid me reducem esse voluistis? an ut, inspectante⁹ me, expellerentur ii, per quos essem restitutus? Nolite, obsecro vos, pati, mihi acerbiorem¹⁰ reatum esse, quam fuerit ille ipse discessus: nam qui possum putare me restitutum esse, si distrahor^k ab iis, per quos restitutus sum? XXXVIII. Utinam Dii immortales fecissent, (pace tua, patria, dixerim: metuo enim, ne scelerate dicam in te, quod pro Milone dicam pie:) utinam P. Clodius¹ non modo viveret, sed etiam prætor, consul, dictator esset potius, quam hoc spectaculum viderem. 104. O Dii immortales! fortem et a vobis, iudices, conservandum virum! 'Minime, minime,' inquit:² 'immo vero pœnas ille debitas luerit; nos subeamus, si ita necesse est, non debitas.' Hiccine vir,³ patriæ natus, usquam, nisi in patria, morietur? aut, si forte, pro patria?

^k Separor.

*****

8 Ita codd. German. Lamb. seqq. HT 8 5 χ 1. 3. et edd. antiq. omittunt ego. Mox, illa iudicia C T 8 5 χ 3. protuli, extraxi T. Deinde, e fonte illo Lamb. ex illo fonte codd. plerique, et edd. ante Lamb.—9 C 8 χ 1. ψ an aut spectante. Statim, expellerentur hi C H T 5 ψ.—10 Bav. acerbiorem mihi pati. Paulo post, si distrahar Lamb. in marg. ed. 1584. Græv. Mœb.

CAP. XXXVIII. 1 Ita codd. plurimi, etiam German. Ven. 1480. Junt. Ald. Naug. Græv. Garat. Peyron. Orell. ut P. Clodius codd. Fabricii, T χ 3. Rom. Ven. 1483. Lamb. Schutz. Mox, sed etiam proconsul C. sed etiam pro consule H T 8 5 χ 1. ψ. hoc tantum spectaculum H χ 1. esset ante quam hoc spec. Grut. et al. vet. etiam Lamb.—2 Minime, inquit T χ 3. ψ.—3 Hic vir T. Mox, aut, si forte, pro patria de Henm. conj. delevit Schutz. aut si forte procul patria habent tres codd. Lag. aut, si forte procul, pro patria conj. Peyron. Tnm, hujusmodi vos cum monumenta 8. Deinde, nisi in Italia H 5 χ

NOTÆ

^r Illa indicia] Catilinæ conjurationem indicat, qui urbem ferro flammæque delere constituerat.

^s Ex fonte illo dolores] Cicero eiecit in exilium a Clodio est, quia Lentulum et Cethegum, conjurationis socios, interfecerat in carcere;

et quia Milo studuit, ut qui maxime, ut ab exilio Cicero revocaretur; hinc Clodium inter et Milonem odia gravissima exarserunt.

¹ Minime, inquit] Inducit jam Milonem loquentem.

hujus vos animi monumenta¹ retinebitis; [p. 122.] corporis in Italia nullum sepulcrum esse patiemini? hunc sua quisquam sententia ex hac urbe expellet, quem omnes urbes expulsus⁴ a vobis ad se vocabunt? 105. O terram illam beatam, quæ hunc virum exceperit! hanc ingratham, si ejece- rit! miseram, si amiserit!⁵ Sed finis sit: neque enim præ lacrymis jam loqui possum; et hic se lacrymis defendi vetat. Vos oro, obtestorque, iudices, ut in sententiis fe- rendis, quod sentietis, id audeatis. Vestram virtutem, jus- titiam, fidem, mihi credite, is maxime probabit,⁶ qui in iudiciis legendis, optimum, et sapientissimum, et fortis- simum⁶ quemque legit.

¹ *Memoriam generositatis.*

1. ψ . *ullum sepulcrum* C ν χ 1. 3.—4 Cod. unus Oxon. *expulsus civem*. Alii codd. Oxon. *a nobis ad se advocabunt*.—5 Cod. ψ *si admiserit*.—6 Ita ex codd. Grut. et seqq. *et fortissimum* omittunt C S T ν χ 3. et edd. vet. Denique, *quemque delegit* H S T χ 1. ψ , alii codd. ap. Garat. item Peyron. et Orell.

NOTÆ

⁶ *Is maxime probabit*] Pompeium significat, qui cum sapientissimos illos iudices ex omnibus ordinibus se- legerit, probabit eorum sententiã.

Id autem dicit, ut amoveat suspicio- nem odii, quo in Milonem Pompeius ferebatur.

M. TULLII CICERONIS

PRO C. RABIRIO POSTUMO

ORATIO XXXIX.

ARGUMENTUM.

A. Gabinius cum in Syria proconsulari imperio esset, a Ptolemæo rege Ægypti decem millibus talentum acceptis, ansus est eum in regnum restituere, non modo sine ullo aut populi jussu aut SCTo, sed etiam contra SCTum. Itaque cum ex provincia redisset Romam, reus factus est, lege Julia de repetundis, a C. Memmio; et, quamvis defendente Cicerone, condemnatus est. Lis æstimata est totidem talentis, quot acceperat. Quæ summa pecuniæ cum ex bonis Gabiuii redacta non esset, eadem lege Julia accusatus est Rabirius Postumus, eques Romanus, quod ad eum pars illius pecuniæ pervenisset, ut is, quod summæ decem millium talentum deesset, solveret. Est ergo causa Rabirii appendicula causæ Gabinianæ, eodem accusatore, eodem defensore acta. Defensionis hæc inita est ratio a Cicerone, ut ostenderet primo, lege de repetundis equestrem ordinem non teneri, quæ avaritiæ magistratum provincialium coërcendæ causa lata sit: deinde ad Rabirium nullam partem pecuniæ pervenisse, sed eum potius tantum pecuniæ Ptolemæo credidisse, ut, cum ea pecunia redita non esset, omnibus bonis eversus, et foro cedere coactus esset, nisi Caii Cæsaris liberalitas eum sublevasset.

1. 1. [*Ed. Ald. p. 122.*] **S**I quis est, iudices, qui C. Rabirium,^a quod suæ fortunæ,¹ fundatas præsertim, atque op-

NOTÆ

^a *Qui C. Rabirium*] Rabirius ille patrem habuit C. Curionem, equitem Romanum, et publicanum; sed adop-

tatus a C. Rabirio, equite quoque Romano, avunculo suo, in familiam ejus transiit, et nomen accepit. Postu-

time constitutas, opes, potestati regiæ libidinique commiserit,^a reprehendendum putet; ascribat^b ad iudicium suum, non modo meam, sed hujus etiam ipsius, qui commisit, sententiam; neque enim² cuiquam ejus consilium vehementius, quam ipsi, displicet. Quanquam hoc plerumque facimus,³ ut consilia eventis ponderemus, et, cui bene quid processerit, multum illum providisse, cui secus,^c nihil sensisse dicamus. Si extitisset in rege fides, nihil sapientius Postumo; quia fefellit rex, nihil hoc amentius dicitur; ut jam nihil esse videatur, nisi divinare,^c sapientis.⁴ 2. Sed tamen, si quis est, iudices, qui illam Postumi sive inanem spem,^d sive inconsultam rationem, sive (gravissimo⁵ verbo utar) temeritatem, vituperandam putet, ego ejus opinioni non repugno: illud tamen deprecor, ut, cum ab ipsa fortuna crudelissime videat hujus consilia esse mulctata,^d ne quid ad eas ruinas,^e quibus hic oppressus est, addendum acerbitalis putet. Satis est, homines imprudentia lapsos non erigere; urgere vero jacentes, aut præcipitantes⁶ impellere, certe est inhumanum; præsertim, judi-

^a Dederit servandus.^b Addat.^c Male.^d Punita.^e Calamitates.

CAP. I. 1 Cod. χ tuas fortunas. Muretus Var. Lectt. xvii. 5. e dnobis codd. legit, suas fortunas . . . constitutas potestati. Ernesti conj. suæ fortunæ fundatæ . . . constitutæ opes, &c.—2 Franc. nec enim.—3 C S T facinus. Mox, quid deest in Franc. illum prævidisse H. illum vidisse margo ed. 1584. sensisse deest in T, pro qua voce Lamb. conj. vidisse.—4 Ernesti conj. ut jam nihil esse videatur sapientis nisi divinare.—5 C H S T χ ψ , et edd. ante Grut. ut gravissimo. Mox, codex unus Oxon. non repugnabo. Deinde, ejus consilia H S.—6 Franc. aut periclitantes; C H S jucentis aut præcipitantis. Mox, hoc genere et hom. ψ . hoc omittit Schntz. Tum, uti, qua in familia laus aliqua Ven. 1483. Junt. Nang. Steph. Lamb. Grut. Græv. Orell. al. ante Ernesti; ut si qua in f. aliqua laus Bipont. et Weisk. forte flaverit C. qui sint C H S T ψ , Junt. qui sitit S χ . ejus stirpis Ven. 1483. Junt. aliæ edd. ante Ernesti.

NOTÆ

mus autem dictus est, quod mortuo patre natus est.

^b Potestati regiæ commiserit] Inteligit Ptolemæum, regem Alexandrinum.

^c Nisi divinare] Id est, nihil pertinet ad sapientem, nisi divinare; qui enim non divinat, sapiens non vide-

tur; quod Postumo contigit, qui res futuras non divinavit.

^d Inanem spem] Rabirii spes inanis fuit, quia sperabat, si regem pecunia adjuisset, fore ut in regnum restitutus, veterem sibi debitam pecuniam persolveret.

ces, cum sit hoc generi hominum prope natura datum, uti, quæ in familia aliqua laus forte floruerit, hanc fere, qui sunt ejusdem stirpis,^f [quod sermo hominum ad memoriam prodendam patrum virtute celebretur,] [p. 123.] cupidissime persequantur;^e siquidem non modo in gloria rei militaris Paulum^f Scipio,^g aut Maximum^h filius,⁷ sed etiam in devotione vitæ, et in ipso genere mortis, imitatus est P. Deciumⁱ filius. Sint igitur similia, judices, parva magnis. 11. 3. Fuit enim,¹ pueris nobis, hujus pater C. Curius, princeps ordinis equestris,^k fortissimus et maximus publicanus;¹ cujus in negotiis gerendis magnitudinem animi non tam homines probassent, nisi in eodem benignitas^a incredibilis fuisset; ut in augenda re non avaritiæ prædam, sed instrumentum bonitati^m quærere videretur. 4. Hoc ille natus,ⁿ quamvis patrem suum² nunquam viderat, tamen et,

^f Progeniei.

^a Liberalitas.

Deinde, quod sermo hominum ad memoriam patrum virtute celebretur Ven. 1483. Junt. Hervag. Naug. Steph. Græv. quod sermone hominum ad memoriam prodendam patrum virtus celebretur Lamb. quod sermone hom. ad memoriam patrum virtus celebretur de Ferrarii conjectura Lall. Oliv. quod sermone hominum ac memoria patrum virtus celebretur Orell. et sic Schutz. nisi quod hic et memoria. —7 C H S T χ ψ filium.

CAP. 11. 1 Sufficit enim C S T. Mox, C. Curtius Turneb. et Lamb. Tum, equestris fortissimus, et max. Orell. optimus ex max. conj. Ernesti; florentissimus et max. Hotom. Paulo post, non tantum homines conj. Ernesti; non tam in eos C S χ. non tam in homines eos H ψ. homines omittit Frauc.—2 Codd.

NOTÆ

^e Persequantur] Id est, virtutem majorum suorum imitentur.

^f Paulum] Paulus Æmilius videtur significari, qui Persem, Macedoniae regem, superavit.

^g Scipio] Scipionem illum ex Papiria, Mnasonis viri consularis filia, suscepit; qui Scipio, ab Africani Majoris filio adoptatus, ab eversa Carthagine ipse Africanus dictus est.

^h Maximum] Patrem habuit Æmilius Maximus ille Fabius, qui Cunctator dictus est, et Hannibalis impetus sua patientia superavit.

ⁱ P. Decium] De eo dictum est in Orat. pro Sextio, § 48.

^k Princeps ordinis equestris] Princeps ordinis equestris is dicebatur, quem censores primo loco scripserant in equitum tabulis.

¹ Publicanus] De publicanis dictum est fusc in Orat. pro Lege Man.

^m Instrumentum bonitati] Id est, facultatem liberalitatis exercendæ; quasi pecuniam tantum quæsivisset, ut ea uteretur ad benefaciendum.

ⁿ Ille natus] Natus est patre C. Curio Rabirius hic, qui Postumus

natura ipsa duce, quæ plurimum valet, et assiduis domesticorum sermonibus,^b in paternæ vitæ similitudinem deductus est; multa gessit; multa contraxit; magnas partes habuit publicorum;³ credidit populis;^p in pluribus provinciis ejus versata res est; dedit se etiam regibus; huic ipsi Alexandrino^q grandem jam antea pecuniam credidit; nec interea locupletare amicos unquam suos destitit, mittere in negotium, dare partes, re⁴ augere, fide sustentare;^d quid multa? cum magnitudine animi, tum liberalitate, vitam patris et consuetudinem expresserat. Pulsus interea regno^r Ptolemæus, dolosis consiliis^s (ut dixit Sibylla,⁵ sensit^e Postumus,) Romam venit; huic egenti et roganti hic infelix pecuniam credidit; nec tum primum; nam regnanti crediderat absens; nec temere se credere putabat, quod erat nemini dubium, quin is in regnum restitueretur a senatu populoque Romano. 5. In dando autem et credendo processit longius: nec suam solum pecuniam cre-

^b *Familiarium adhortationibus.*

^d *Obire societatis negotia, deponere pecuniam, interponere fidem pro illis.*

^e *Expertus est.*

aliquot omittunt suam. Statim, viderit H. tamen ei natura C H S T χ. Mox, pro vitæ, quod de Hotom. conj. receperunt Ernesti, Schutz. et Weisk. *culpæ* servant codd. et reliquæ edd. *curæ* conj. Mannt.—3 Ita codd. aliquot, Lamb. in marg. ed. 1584. Grut. seqq. *publicanorum* edd. vett.—4 C H S T χ ψ, et edd. ante Lamb. omittunt *re*. Mox, tum magnitudine Schutz.—5 Cod. ψ *dia* Sibylla. Actutum, postquam sensit T. Tum, ei agenti Lamb. Paulo

NOTÆ

dictus est, quod post mortem patris in lucem venerit.

^o *Magnas partes habuit publicorum [publicanorum]* Id est, sustinuit ea onera quæ maxima sustinere solent publicani, qui omnium potentissimi sunt.

^p *Credidit populis]* Id est, pecunias multas populis externis credidit.

^q *Alexandrino]* Alexandrinus rex ille dictus est, ab Alexandria urbe Ægypti primaria, quæ ab Alexandro condita est, in qua Ægyptii reges ut plurimum habitabant.

^r *Pulsus interea regno]* Ptolemæus cum regno pulsus esset, Romam venit, ubi populos accensavit, quod regnum eum expulissent.

^s *Dolosis consiliis]* Grandem pecuniam, tum suam, tum mutuo acceptam, Romanis quibusdam elargitus est, ut regnum sibi confirmaret, et populi Rom. socius haberetur.

^t *Ut dixit Sibylla]* Scriptum fuit in libris Sibyllinis, ne rex Ægyptius cum multitudine reduceretur.

didit, sed etiam amicorum; stulte; quis negat? aut quis jam non admonet? ^f quod male cecidit, bene consultum putares? Sed ⁷ est difficile, quod cum spe magna sis ingressus, id non exequi usque ad extremum. III. Supplex erat rex; multa rogabat; ¹ omnia pollicebatur; ut jam metuere Postumus cogere, ne, quod crediderat, perderet, si credendi constituisset modum. ^h Nihil autem erat illo blandius, nihil hoc benignius; ut magis pœniteret cœpisse, quam liceret desistere.

6. Hinc primum ² exoritur ^a crimen illud; senatum corruptum esse dicunt. O Dii immortales! hæc est illa exoptata judiciorum severitas? ^b corruptores nostri ^c causam dicunt; nos, qui corrupti sumus, non dicimus. Quid ergo? ³ senatum defendam hoc loco, judices? omni equidem loco debeo; ita de me est meritis ille ordo. Sed id nec agitur hoc tempore, nec cum Postumi causa res ista conjuncta est. Quamquam ad sumtum itineris, ^d ad illam magnificentiam apparatus, comitatumque regium, suppeditata pecunia

f Reprehendit.

h Si cessaret credere.

//////////

post, nam jam regnanti de Ernesti conj. Schutz.—6 C jam admonet; H jam a modo id; S T χ ψ jam admovet. Actutum, quo male C H T. unde Orell. conj. quoi. Statim, bene c. putaret C T. bene c. putes conj. Ernesti; bene ne c. putares, sine interrog. suspic. Kidd. in Dawesii Misc. Crit. p. 590. quod male cecidit: si bene, bene c. putares de Augustini conj. edidit Lall.—7 Ita de Patricii conj. Ernesti, Schutz. Weiske, Orell. Id Ven. 1483. Naug. Lamb. Græv. Grut. al. spem magnam C H S T χ ψ. non assequi C.

CAP. III. 1 C H S χ ψ, Ven. 1483. rogatur. Mox, pollicebantur C. Paulo post, destituisset modum C H S χ. erat in illo ψ. Tum, ut m. p. cœpisset in eodem cod. desistere liceret Junt.—2 Hic primum Lamb. in marg. ed. 1584.—3 Ita e codd. Grut. et seqq. Quid ego C S χ, et edd. vett. Mox, meritis est

NOTE

^a *Hinc primum exoritur*] Incipit ab exclamatione, et criminis remotione; nempe pecunia corruptum senatum esse a Rabirio, quod objiciebant accusatores.

^b *Judiciorum severitas*] Hoc tempore senatores cum equitibus lege Aurelia judicabant.

^c *Corruptores nostri*] Qui corrupe-

runt senatum, in judicio respondent: nam causam dicere, idem est, ac in judicio pro se, vel pro alio respondere.

^d *Ad sumtum itineris*] Cum videret ille Ptolemæus non reduci se cum exercitu in regnum suum, pecuniam accepit a Rabirio ad sumtum sui itineris.

a Postumo est, factæque sygraphæ^e sunt in Albano Cn. Pompeii,^f cum ille^g Roma profectus esset; tamen non debuit is, qui dabat, quo ille, qui accipiebat, consumeret,^a quærere; non enim latroni, sed regi credidit: nec regi inimico populi Romani; sed ei, cujus reditum consuli^h datum a senatu⁵ videbat: nec ei regi, qui alienus ab hoc imperio esset, sed ei, quicum fœdus ferri⁶ in Capitolioⁱ viderat. 7. Quodsi creditor^{7k} in culpa sit, non qui est improbe credita pecunia usus; damnetur is,^l qui fabricatus gladium est, et vendidit, non is, qui illo gladio civem aliquem interemit. Quamobrem neque tu, C. Memmi,^m hoc facere

^a *Impenderet.*

Junt. Lamb. Pro res ista Junt. hæc res.—4 *Hotom. conj. cum illo; C H S T habent quo ille. Tum, Romam χ. tametsi non, &c. Lamb. Pro consumeret Turneb. suspic. sumeret.*—5 *C consul tum datum senatum; H consulto datum senatus; S T, et Ven. 1483. consultum datum senatum; codd. Mureti consilium datum a senatu; unde is conj. consuli commendatum. Voc. datum suspectum est Orell. pro quo mandatum Lamb. in ed. 1566. et Schutz.*—6 *H S χ ψ, Franc. Rom. Ven. 1483. ferire; C et Grut. fieri; T ferre.*—7 *Quod si creditoris C H S. cretoris T. in culpa non sit C H S T χ ψ. non et est omittunt C H S T χ. est omittunt edd. ante Lamb. non is qui improbe habet Franc.—*

NOTÆ

^e *Factæque sygraphæ*] Sygraphæ scripturæ sunt, vel schedulæ, quæ fiunt propria manu eorum, qui paciscuntur in alienjus rei fidem.

^f *Albano Cn. Pompeii*] Albanum fuit villæ nomen prope Albam, ubi Pompeius domum habuit.

^g *Cum ille*] Ptolemæus.

^h *Reditum consuli*] Factum est senatusconsultum, consule referente Lentulo, ut sortirentur consules, uter eorum reduceret Ptolemæum. Huic eidem Lentulo obtigit, cui Cilicia provincia contigerat, ut eum reduceret.

ⁱ *Fœdus ferri in Capitolio*] Fiebant in Capitolio fœdera. Nam in vertice Capitolini collis, Jovis Feretrii templum fuit, unde sceptrum sumebant, per quod in fœdere faciendo jura-

bant, et lapidem silicem, quo fœdus ferirent. Ita Festus.

^k *Creditor*] Hæc vox tam active, quam passive sumitur. Hic active.

^l *Damnetur is*] Allegoria, qua per fabricatorem, et venditorem gladii, videtur intelligere Postumum: per eum vero, qui civem gladio interemit, Ptolemæum.

^m *Neque tu, C. Memmi*] Memmius tribunus plebis erat, qui Gabinium repetundarum accusavit lege Julia; et quia persolvere summam non poterat, qua condemnatus erat, ejus autem pecuniæ pars aliqua ad Rabirium pervenisse putabatur, ab eodem Memmio Rabirius accusatus est, ut saltem ab eo aliquid ex bonis haberet, quod ex Gabinii bonis habere non poterat.

debes, ut senatum, cujus auctoritati te ab adolescentia dedisti, in tanta infamia versari velis, neque ego id,⁸ quod non agitur, defendere. Postumi enim causa, quaecumque est, sejuncta a senatu est. 8. Quodsi item a Gabinio sejunctam ostendero, certe quod dicas, nihil habebis.

iv. Est enim hæc causa, 'Quo^b ea pecunia pervenerit,' quasi quædam appendicula causæⁿ judicatæ atque damnatæ.¹ [p. 124.] Sunt lites² æstimatæ^o A. Gabinio: nec prædes dati,^p nec ex ejus bonis,^q quanta summa litium fuisset, a populo recepta. Lex æqua est. Jubet [lex Julia] persequi ab iis, ad quos ea pecunia, quam is ceperit, qui damnatus sit, pervenerit. Si est hoc novum in lege Julia, sicuti multa sunt severius³ scripta quam in antiquis legibus, et sanctius judicata; sane etiam consuetudo hujus generis judiciorum nova. 9. Sin hoc totidem verbis translatum caput est, quod⁴ fuit non modo in Cornelia,^r sed

^b Ad quem.

//////////

S C H S T χ neque id. Mox, non deest in T.

CAP. IV. 1 Cod. χ condemnatæ.—2 Sunt leges H. Mox, nec ab eo prædes Lamb. Pro recepta, quod ex Hotom. conj. primus dedit Lamb. recepi exhibent Hervag. Naug. Steph. Grut. Græv. quocum Behotius jungit lex æqua est. Lall. cum Turneb. dedit populus recepit. Lex, &c. Ven. 1483. Junt. nec ex bonis populi servari lex æqua est; C H S T χ ψ nec ex bonis populis servari lex, &c. Lamb. Lex æqua est? Mox, lex Julia delevit Schütz.—3 C H S ψ serius; χ servis. Mox, et sanctius, inducatur sane duo codd. Regii, Franc. Græv. Lall. Schütz. judicatur C H S T. judicatus χ. inducta ψ. vindicata conj. Ernesti. etiam cum cons. C H S ψ, Ven. 1483. Cam. nova sit H T. nova sint S χ ψ.—4 Hervag. Camer. Lamb. Weisk. Orell. quot. Pro agimus

NOTE

ⁿ Appendicula causæ] Appendicula diminutivum est ab appendice: quasi parva res, quæ ab altera dependet.

^o Sunt lites æstimatæ] Postquam aliquis de repetundis damnatus erat, certam a reo pecuniam exigebant, quæ sociis expilatis restituebatur. Unde lis æstimata dicitur ea pecunia, de qua lis, et controversia facta est.

^p Nec prædes dati] Prædes sponsores sunt, qui pro altero fidem suam

obligant.

^q Nec ex ejus bonis] Sententia hæc, valde implicata, sic videtur reddi posse: Neque ex ejus bonis summa hæc colligi potest, quæ recuperari a populo debuit. Plerique Ciceronis interpretes sic locum illum emendant, *A populo recepta est: at nec ex Postumi bonis servari legem æquum est.*

^r In Cornelia] Lex lata est a Cornelio Sulla; nam a nomine suæ familiæ leges appellabant. Lex vero

etiam ante in lege Servilia; per Deos immortales! quid agimus, iudices? aut quem hunc morem novorum iudiciorum in rempublicam inducimus? Erat enim hæc consuetudo⁵ nota vobis quidem omnibus, sed, si usus magister est optimus, mihi debet esse notissima.⁵ Accusavi de pecuniis repetundis;^t iudex sedi; prætor quæsi;^u defendi plurimos; nulla pars, quæ aliquam facultatem dicendi^{6x} afferre posset, non mea fuit. Ita contendo; neminem unquam, 'Quo ea pecunia pervenisset,' causam dixisse, qui in æstimandis litibus appellatus non esset; in litibus autem⁷ nemo appellabatur, nisi ex testium dictis, aut tabulis privatorum,^y aut rationibus civitatum.^z 10. Itaque in inferendis⁸ litibus^a adesse solebant, qui aliquid de se verebantur:^c et, cum erant appellati, si videbatur, statim contradicere^b

^c Timebant sibi.

//////////

Nang. habet agitur. Mox, aut quem habent morem C H S χ.—5 Ita Crat. et seqq. notissimus C S T χ ψ, Ven. 1483. Junt.—6 Lamb. Lall. Schutz. discendi, de Hotom. conj. Mox, non omittunt C H S T χ ψ. Paulo post, pro qui in C H S T exhibent quis; χ quin.—7 Lamb. in litibus autem æstimandis; C H S T χ in limitibus autem.—8 Itaque inferendis H S T χ. inferendis delevit Lamb. et suspic. æstimandis. Actutum, limitibus T. de se ferebantur idem cod.

NOTÆ

Servilio Servilia a Glauca lata est.

⁵ Erat enim hæc consuetudo] Vult ostendere causam Rabirii a causa Gabinii separatam esse; agitur enim contra consuetudinem, si contra Rabirium agatur, quia in causa Gabinii non fuit nominatus.

¹ Accusavi de pecuniis repetundis] Cicero Verrem accusavit.

^u Prætor quæsi] Quærere ad prætorem pertinet, qui causæ quæsitore est.

^x Facultatem dicendi [discendi] Indicat Cicero se consuetudinem, et usum rerum omnium habere, quæ ad legem Julianam pertinent; cum omnia munera obierit, in quibus haberi ejus perfecta cognitio potest.

^y Tabulis privatorum] Privati homines tabulas habebant, in quibus solebant præscribere, quæ singulis diebus expendissent, quæ 'expensi tabulæ' dicebantur.

^z Rationibus civitatum] Rationes civitatum dicuntur pecuniæ, quæ ab ipsis expensæ fuerant, quæque ad ærarium referebantur. Illæ autem in iudicio recitabantur; ut ex iis constaret, quam quisque contra leges pecuniam accepisset.

^a In inferendis litibus] Id est, in subducendis rationibus litium, sive in accusandis aliis repetundarum.

^b Contradicere] Contradicitur vel negando factum, vel recte factum esse probando.

solebant; sin ejus temporis recentem invidiam^d pertimuerant, respondebant postea; quod cum fecissent, permulti sæpe vicerunt. v. Hoc vero novum est, ante hoc tempus omnino inauditum: in litibus,^e Postumi nomen est nusquam; in litibus dico? modo vos iidem¹ in A. Gabinium judices sedistis: num quis testis Postumum appellavit? testis autem? num accusator? num denique toto illo iudicio² Postumi nomen audistis? 11. Non igitur reus, ex ea causa, quæ iudicata est, redundat^e Postumus; sed est arreptus unus eques^d Romanus de pecuniis repetundis reus; quibus tabulis? quæ in iudicio A. Gabinii³ recitatæ non sunt; quo teste? a quo tum appellatus nusquam est; qua appellatione⁴ litium? in qua Postumi mentio facta nulla est; qua lege? qua non tenetur.

Hic jam, iudices, vestri consilii res est, vestræ sapientiæ. Quid deceat vos, non, quantum liceat vobis, spectare debetis: si enim, quid liceat, quæritis; potestis tollere e civitate, quem vultis. Tabella est,^e quæ dat potestatem, occultat eadem libidinem;^f cujus conscientiam,^f nihil est quod quisquam⁵ timeat, si non pertimescat suam. 12. Ubi est igitur sapientia iudicis? In hoc, ut non solum, quid possit, sed etiam⁶ quid debeat, ponderet; nec, quantum

^d Infamiam.^e Factus est.^f Malam voluntatem.

CAP. V. 1 Ernesti *iisdem* de errore typogr.—2 C H S T, Venet. Junt. Lamb. Orell. *toto illo in iudicio*.—3 Ita ex codd. Lamb. Græv. Orell. a *Gabinio* C H S T χ, edd. ante Lamb. et Grut. Mox, pro *quo teste* C H S χ ψ habent *quod iste*; T *quid iste*.—4 Ita Junt. et al. ante Lamb. *qua illatione* Lamb. et Schutz. *quam appellationem* C H S T χ. unde Orell. emend. *quam per lationem*.—5 Ita Franc. alii codd. Lamb. Græv. seqq. *conscientia . . . quisquam* edd. ante Lamb. item Weisk. *conscientia . . . quicquam* Venet. 1483. Grut.—6 Lamb. *sed et*. Mox, *penderet* χ. Paulo post, *commissum est* Junt.

NOTÆ

^c *In litibus*] In litibus quæ Gabinio illatæ sunt, nusquam Rabirii nomen inventum est.

^d *Unus eques*] Rabirius.

^e *Tabella est*] Tres iudicibus tabulæ dabantur; quarum in una litera A inscripta erat, quæ absolutionem

significabat; in altera, C, condemnationem; in tertia, N et L, id est, non liquet, quia res dubia videbatur.

^f *Cujus conscientiam*] Sensus est: Nihil est quod quisquam vereatur, ne tabula conscia, et testis suæ libidinis esse possit.

sibi permissum, meminerit solum, sed etiam, quatenus commissum sit. Datur tibi tabella iudicii; qua lege? Julia de pecuniis repetundis; quo de reo? de equite Romano. At iste ordo lege ea non tenetur. Illo, inquit, capite,^g quod erat in Postumum, quod in Gabinium iudex esses,^g nihil Gabinio datum, cum in eum lites aestimarentur.⁷ At nunc audio. Reus igitur Postumus est ea lege, qua non modo ipse, sed totus etiam ordo solutus ac liber est. VI. 13. Hic ego nunc non vos prius implorabo,¹ equites Romani, quorum jus iudicio tentatur,^h quam vos senatores,^h quorum agiturⁱ fides in hunc ordinem; quæ quidem cum sæpe² ante, tum in hac ipsa causa nuper est cognita: nam cum, optimo et præstantissimo consule Cn. Pompeio de hac ipsaⁱ quæstione referente, existerent nonnullæ, sed perpauca³ tamen acerbæ^k sententiæ, quæ censrent, ut tribuni,^k ut præfecti,¹ ut scribæ,^m ut comites omnes magis-

^g Illa sententia.

^h Oppugnatur.

ⁱ Periclitatur.

^k Iniquæ.

—7 ¹ Locns corruptus. Ita Ven. 1483. Crat. (nisi quod *æstimaret*) Naug. Steph. Lamb. Græv. *Illo, inquit, capite in Postumum, quod erat in Gabinium, iudex sedes, nihil Gabinio datum, cum in eum lites æstimaret* Junt. dato quinque codd. Oxon. *capite, quod in posterum . . . nihil Rabirio datum, nihil que ei l. æstimarentur* codd. Muretii, unde is suspic. *cum in Gabinium iudex esses, nihil de Rabirio auditum; nihil cum ei lites æstimarentur.* Græv. suspic. *Illo, inquit, capite quo pecunia pervenerit, quod erat in Postumum. Cum in Gabinium iudex essem, nihil Gabinio datum, cum lites æstimarem.* Receptit Lall. *Illo, inquit, capite, quo ea pecunia pervenerit, quod erat in Postumum. Cum in Gabinium iudex esses, nihil de Rabirio auditum, nihil cum lites æstimarentur* Schutz. Ut formula quo . . . pervenerit inseratur necesse non videtur.⁷ Orell. *capiti C S χ. erat in Postumium ψ. erat impositum C. æstimarent C T. extimaret H S. æstimaret ψ.*

CAP. VI. 1 Cod. χ implebo; Franc. non vos nunc prius imploro. Mox, in iudicio idem cod.—2 S tum sæpe.—3 Lamb. pauca. Mox, quæ qui censrent

NOTE

^g *Quod in Gabinium iudex esses*] Id est, quid? cum in Gabinium iudex esses, nihil a Gabinio dictum, cum in eum lites aestimarentur.

^h *Equites Rom. . . senatores*] Tum iudicabant senatores et equites.

ⁱ *Consule de hac ipsa*] Referre ad senatum consul dicebatur, cum rem

aliquam senatoribus decernendam proponebat.

^k *Ut tribuni*] Militares videlicet. De iis dictum est.

¹ *Ut præfecti*] Præfecti varii fuerunt: alii legionis, qui proprie iudicabant, et qui, absentibus legatis, tanquam ipsorum vicarii potestatem

tratum,ⁿ lege hac tenerentur; [*p.* 125.] vos, vos, inquam, ipsi et senatus frequens restitit; et quanquam tum, propter multorum delicta, etiam ad innocentium periculum tempus illud exarserat, tamen, cum odium non restingueretis, huic ordini ignem novum subjici non sivistis. 14. Hoc animo igitur senatus. Quid? vos, equites Romani, quid tandem estis acturi? Glaucia^o solebat, homo impurus, sed tamen acutus, populum monere, ut, cum lex aliqua recitaretur,^p primum versum attenderet; si esset 'dictator, consul, prætor, magister equitum,'^q ne laboraret; sciret⁴ nihil ad se pertinere; sin autem, 'quicumque post hanc legem,' videret, ne qua nova quæstione alligaretur. 15. Nunc vos, equites Romani, videte: scitis, me ortum e vobis;⁵ omnia semper sensisse pro vobis: nihil horum sine magna cura et summa caritate vestri ordinis loquor. Alius alios homines et ordines; ego vos semper complexus sum. Moneo et prædico; integra re causaque denuntio; omnes homines, Deosque testor; dum potestis, dum licet, providete, ne duriores vobis conditionem statuatis, ordinique vestro, quam ferre possit. Serpet hoc⁶ malum (mihi credite) longius, quam

C S X ψ.—4 C H S X ψ scire. Mox, *sin esset quicumque*, &c. C H S T X, Ven. 1480. Junt. 'Non male.' Orell. Paulo post, *nova lege quæstione* T.—5 Cod. X *ortum enim vobis*. Idem cod. paulo post, *loquar*.—6 Idem cod. *possit semper hoc*.

NOTÆ

maximam retinebant; alii castrorum, ad quos castrorum positio, valli et fossæ destinatio pertinebat; alii annonæ, qui curabant annonam, et ut equi, et vestes semper militibus paratæ essent.

^m *Scribæ*] De iis dictum est in Pis. § 88. et Ver. v.

ⁿ *Comites magistratuum*] Legati et scribæ, qui mittebantur cum imperatoribus, tunc comites dicebantur.

^o *Glaucia*] Servilio Glaucia prætore natus est Saturninus in seditione, ob quam in curia a Mario consule

interfectus est cum omnibus conjuratis.

^p *Cum lex aliqua recitaretur*] Per tribunal lex promulgabatur, ut, qui vellent, intercederent; si nemo, ad populum ferebatur.

^q *Magister equitum*] Magister equitum dicebatur, ut ait Varro, quod summa potestas hujus in equites esset, ut summa in populum Romanum dictatoris. Is autem, ut ex hoc Ciceronis loco patet, jus rogandi populum leges habuit.

putatis. VII. 16. Potentissimo et nobilissimo tribuno plebis, M. Druso,^r unam in equestrem ordinem quæstionem¹ ferenti, 'si quis^s ob rem judicatam¹ pecuniam cepisset;' aperte equites Romani restiterunt. Quid? hoc licere volebant?² minime; neque solum hoc genus pecuniæ capiendæ turpe, sed etiam nefarium arbitrabantur: attamen ita disputabant, eos teneri legibus oportere, qui suo iudicio essent illam conditionem vitæ secuti. 'Delectat³ amplissimus civitatis gradus,^t sella curulis,^u fasces,^x imperia,^y provinciæ,^z sacerdotia,^a triumphi,^b denique imago ipsa,^c ad

¹ Legem.

//////////

· CAP. VII. 1 Lamb. de Patricii conjectura *judicandum*.—2 C H S χ *volebatis*. Mox, *sed et nefarium* Lamb. *sed etiam nefarium esse* ψ , Junt. Actutum, *arbitrabantur esse: ac tamen* C H S. *ista disputabant* T.—3 Schütz. de Patricii

NOTÆ

^r *M. Druso*] M. Livius Drusus vir potentissimus, tribunus plebis factus non ita multis annis post Saturninum. Cum autem iudicandi potestas ad equestrem ordinem lege Gracchi translata fuisset, eam restituere senatui ita conatus est, ut æqua parte tum equites, tum senatores iudicarent. Huic cum senatus adversatus esset, Italos, et socios statuit donare civitate; verum redeuntem e foro in limine domus suæ multitudo eum interfecit.

^s *Si quis*] Intelligit aliquem ex equestri ordine. Hoc autem interest inter legem Drusi, et legem Juliam repetundarum, quod hæc latius patet, quam illa. Nam illa ob rem judicatam solum, et non contra omnes magistratus lata erat; hæc vero contra omnes magistratus, et ob rem etiam non judicatam.

^t *Delectat amplissimus civitatis gradus*] Comparat cum equestri senatorum ordinem, qui amplissimus dictus est, quia omnium honorum genera complectebatur.

^u *Sella curulis*] Per sellam curu-

lem significat majores illos magistratus, vel eos, qui, illis magistratibus functi, honoris gratia, curru, in quo sella erat super quam considebant, in curiam vehebantur.

^x *Fasces*] Per fasces designat consulatum; quia consulem duodecim fasces, et totidem lictores præbant, proconsulem vero sex.

^y *Imperia*] Imperia habere magistratus dicuntur, qui et coercere aliquem possunt, et jubere in carcerem duci: quales sunt consules, præfecti, prætores, proconsules: minores autem magistratus dicuntur, qui nec imperium, nec potestatem habent.

^z *Provinciæ*] Provinciæ dicebantur regiones extra Italiam, quæ populi Rom. imperio parebant, et ad quas administrandas magistratus cum imperio, ac potestate mittebantur, qui in iis jus dicerent.

^a *Sacerdotia*] Sacerdotia vulgo senatoribus deferebantur, potius ob dignitatem ordinis, quam equitibus, quibus tamen aliquando delata fuisse legimus, ut Lentuli filio, qui Cicero-nem ab exilio revocavit.

posteritatis memoriam prodita. 17. Est simul etiam sollicitudo aliqua,^d et legum et judiciorum major⁴ quidam metus;^e nos ista nunquam contempsimus;^f ita enim disputabant: ‘sed hanc vitam quietam atque otiosam secuti sumus; quæ quoniam honore caret, careat etiam molestia.’ Tam es⁵ tu iudex, quam ego senator. ‘Ita est; sed tu istud petiisti,^g ego hoc cogor.^h Quare aut iudici mihi non esse liceat, aut legem lege senatoriaⁱ non timere.’⁶ 18. Hoc vos, equites⁷ Romani, jus a patribus acceptum^k amittetis? moneo, ne faciatis: rapiuntur homines in hæc judicia ex omni non modo invidia,^l sed sermone malevolorum, nisi cavetis. Si jam vobis nuntiaretur, in senatu sententias dici, ut his legibus teneremini,^m concurrentum ad curiamⁿ puta-

^m *Subjaceretis.*

//////////

conjectura te delectat.—4 C H S T χ *majorum.* Statim, unquam contempsimus χ .—5 Tamen es S χ . Eadem tamen es H. qua ego C H S. qui ego χ .—6 Ita Junt. et seqq. aut lege senatoria non timere Venet. aut legem senatoriam non timere conj. Augustin. aut lege senatoria non teneri suspic. Patric. aut questio-

NOTÆ

^b *Triumphii*] Non triumphabant nisi senatores illi, qui a populo imperium acceperant.

^c *Imago ipsa*] Servabantur in familiis eorum imagines, qui de rep. bene meriti fuerant, aut honores gesserant. Servatæ autem hæc in atriiis domus in funebri pompa præferebantur.

^d *Est etiam sollicitudo aliqua*] Id est, in istis honoribus et ornamentis est etiam sollicitudo aliqua et molestia propter majora judiciorum pericula.

^e *Major quidam metus*] Timere etiam poterant equites, ne vocarentur in iudicium, sed non tantum, quantum senatores, quia non tot honoribus defungebantur.

^f *Nos ista nunquam contempsimus*] Id est, nos equites nunquam ordinem senatorium, qui tot honoribus illustris est, contempsimus, sed iis quietam

vitam prætulimus.

^g *Tu istud petiisti*] Respondet eques senatori, illique ait, quod munus senatorium petierit, ideoque sibi iudicandi onus imposuerit.

^h *Ego hoc cogor*] Eques lege Aurelia iudicandi onus assumere cogebatur.

ⁱ *Legem lege senatoria*] Legem Juliam intelligit: legem vero senatoriam senatus consultum appellat, quo solutus ordo equestris lege Julia fuerat.

^k *Jus a patribus acceptum*] Lege de repetundis soluti erant equites.

^l *Invidia*] Sumitur hic invidia pro invidiosa accensatione, et delatione in iudicium recepta.

^m *Ad curiam*] Locus ubi senatus habebatur, curia; quo vero populus conveniebat, rostra dicebatur.

retis; si lex ferretur,⁸ convolaretis ad Rostra. Vos senatus liberos hac lege esse voluit: populus nunquam alligavit; soluti huc convenistis: ne constricti discedatis, cavete. 19. Nam, si Postumo fraudi fuerit,ⁿ qui nec tribunus, nec præfectus,ⁿ nec ex Italia comes, nec familiaris Gabinii fuit; quonam se modo⁹ defendent posthac, qui vestri ordinis^o cum magistratibus nostris fuerint his causis^p implicati?

VIII. Tu, inquit, Gabinium, ut regem reduceret, impulisti. Non patitur mea me jam fides¹ de Gabinio gravius agere. Quem enim, ex tantis² inimiciis^a receptum in gratiam, summo studio defenderim,^a hunc afflictum violare non debeo: quocum stante si me Cn. Pompeii auctoritas in gratiam non reduxisset, nunc jam ipsius fortuna reduceret. 20. Sed tamen, cum ita dicis, Postumi impulsu Gabinium profectum Alexandriam; si defensionis Gabinii fidem non habes, obliviscerisne etiam accusationis tuæ? Gabinius se id fecisse dicebat reipublicæ causa, quod classem Archelai³^b timeret, quod mare refertum fore præ-

ⁿ Rabirius damnatus erit.

^a Post tantas inimicitias.

nem lege senatoria non timere conj. Schutz.—7 Hos equites H χ.—8 C T refertur; H S χ ψ referretur. Actutum, convoleretis C. convolaretis ψ.—9 Franc. quonam modo se. H χ defenderis; S defenderint. Mox, nostris fuerunt H S T χ ψ.

CAP. VIII. 1 Ita Grut. tacite, et seqq. patitur mea etiam fides C H S χ ψ, Ven. 1483. Steph. patitur etiam mea fides Franc. Junt. Hervag. patitur jam mea fides Lamb.—2 Quem enim exterritis H S. Mox, pro defenderim C habet defici. De te in; S χ defici. Defem; H T ψ defenderem. Deinde, quocum me stantem Cn. Pomp. C H S ψ. si me desunt in T. hunc jam C H S T χ. Verba, reduceret. Sed t. c. i. d. P. i. G. profectum, desunt in χ. impulsu ψ.—3 C H S

NOTÆ

ⁿ Nec tribunus, nec præfectus] Ad hos omnes pervenire pars aliqua pecuniæ potuit: cujus repetundæ damnatus est Gabinus.

^o Vestri ordinis] Equestris.

^p His causis] Eos intelligit qui propter munus tractationem assidue fuerunt cum magistratibus, qui possent repetundarum accusari.

^a Defenderim] Licet Gabinus in consulatu suo Ciceronem expulisset in exilium, tamen enim rogatu Pompeii, reum repetundarum defendit. Val. Max. iv. 2.

^b Archelai] Cum audivisset Archelaus, rex Ægypti, Ptolemæum senatus decreto a Lentulo reduci, exercitum comparavit. Ut hunc autem Arche-

donum putaret: lege etiam id sibi licuisse dicebat: tu inimicus negas. Ignosco; et eo magis, quod est contra illud⁴ iudicatum.^c Redeo igitur ad crimen et accusationem tuam, 21. Quid vociferabare,^{5 d} [p. 126.] decem millia talentum^e Gabinio esse promissa? Huic videlicet perblandus^{b 6} reperiendus fuit, qui hominem, ut tu vis, avarissimum exoraret,^c sestertium bis millies et quadringenties ne magnopere contemneret. Gabinius illud,⁷ quoquo consilio fecit, fecit certe suo: quæcumque mens illa fuit, Gabinii fuit: sive ille, ut ipse dicebat, gloriam; sive, ut tu vis, pecuniam quæsivit; quæsivit sibi.⁸ Num Gabinii comes, vel sectator? negat: non enim ad Gabinii, cuius id negotium non erat, sed ad P. Lentuli, clarissimi viri, auctoritatem, a senatu profectam, et consilio certo, et spe non dubia, Romam⁹ contenderat.

22. At diœcetes¹⁰ fuit regius.^d Et quidem in custo-

^b Gratosus.

^c Flecteret precibus.

^d Procurator regis.

χ ψ *marchilei*; T m *archilei*. Statim, fore omittunt Junt. Hervag.—4 Voc. *illud* suspectum Ernestio.—5 *Quid non ferebare C. Quid vociferabere* χ. *decem millia talenta* C H S T ψ.—6 Ita codd. fere omnes et edd. præter Schutz. *Huic igitur perblandus* χ. *Huic v. perblandus aliquis* conj. Lamb. *Hic v. perblandus* suspic. Weisk. *Huc v. persuasor blandus* Hotom. e cod. recepit Schutz. *Huic perblande recipiendus fuit* Franc. ‘In quo vera lectio videtur latere. Cum ‘recipere’ et ‘accipere’ sexcenties confundantur, equidem malim, *Huic v. perblande accipiendus fuit: qui* (quomodo) . . . *contemneret? vel, ut hominem,*’ &c. Orell. Mox, et *quadragies* Franc. sed *quadringenties magnopere* C H S T. Vide de h. l. Ferratum Epist. p. 384.—7 Cod. χ omittit *illud*. Mox, alterum *fecit* deest in H T.—8 Hic excidisse quædam censent plerique. *At profectus Alexandriam est Postumus* Hotom. *sibi non Gabinii* C S ψ. *sibi non Gabinii quæsivit* ψ. Actutum, non enim ad omittunt C H S T. enim omittit Franc.—9 *Roma* χ ψ, cod. unus Lallem. Hervag. Camer. Lal. Schutz. Orell. *contenderet* H S T.—10 *At Diogenes* C H S T χ ψ.—11 Franc. et T

NOTÆ

lanam Gabinius repelleret, eo Romanorum copias deduxit. Vide Strabonem lib. xvii.

^c *Contra illud iudicatum*] Gabinius condemnatus fuit.

^d *Vociferabare*] Magnis clamoribus Gabinii crimen amplificabas.

^e *Decem millia talentum*] De talento Attico loqui videtur, quod vulgo a Romanis usurpabatur. Porro illud sex millia denariorum antiquæ Romanæ monetæ, et nostræ librarum duo millia cum quadringentis continebat.

dia ^e etiam ¹¹ fuit regia: et vita ejus ablata pæne est: multa præterea, quæ libido regis, quæ necessitas coëgit ferre, pertulit; quarum omnium rerum una reprehensio est, quod regnum intrarit, quod potestati ¹² se regis commiserit: verum si quærimus, stulte: quid enim stultius, quam equitem Romanum, ex hac urbe, hujus, inquam, reipublicæ civem, quæ est una maxime, et fuit semper, libera, venire in eum locum, ubi parendum alteri et serviendum sit? IX. 23. Sed ego in hoc tamen ¹ Postumo non ignoscam, homini mediocriter docto, quo videam sapientissimos homines esse lapsos? Virum unum totius Græciæ facile doctissimum, Platonem, ^f iniquitate Dionysii, Siciliæ tyranni, ² cui se ille commiserat, in maximis periculis insidiisque esse versatum accepimus: Callisthenem, ^g doctum hominem,

^e Carcere.

omittunt etiam. Mox, *vita ei ablata pæne est* codd. Mureti; *vita ei vi ablata pæne est* conj. Orell. *vita ejus oblata pæne est* Wald. Crat. Hervag. Naug. Lamb. Grut. *vita ejus oblata pæne est* Weisk. *ablata* H χ ψ . *oblata* C S. Paulo post, *coëgis perferre* C. *coëgit perferre* H T ψ , Junt. *coëgit proferre* χ . *quare omnium* ψ . *quæ omnium* C H S.—12 Cod. χ *potestati regi*. Actutum, *se omittunt* C H S T ψ . *qui enim* C H S. *quam equitate* R. C. *quam equitatem Romanum* H. *quam equitatem* R. S.

CAP. IX. 1 Ita cod. Hotom. Schutz. Orell. *tandem* alii codd. et edd. Mox, *in quo videam* Junt. Lamb. Schutz. Orell. *qui videam* codd. aliquot, Ven. 1483. Hervag. Naug. Græv. *quo viderim* H. *quo omittunt* alii.—2 C H T χ *et tyrannide*. Verba, *in maximis p. i. e. v. accepimus*, desunt in C S χ .

NOTE

^f *Platonem*] Profectus est in Siciliam Plato: sed prima profectio non admodum se Dionysio credidit, neque in insidiis versatus est. Secunda profectio, cum de reditu cogitaret, in arce eum jussit habitare; prohibuitque ne quis hinc eum educeret: sed id fecit amore in eum singulari; et eum apud se retinendi desiderio, ut ipse Plato Epist. 7. testatur. Sed tertia profectio, de qua hic loquitur Cicero, in periculis et insidiis fuit, quod Dionysio suasisset tyrannidem abjicere. Hinc odio fla-

grans eum extra regiam inter milites vivere imperavit, ratus quod eum interficerent. Plut. in Dione.

^g *Callisthenem*] Alexander Macedo Callisthenem philosophum habebat secum in exercitu, ut res ejus præclare gestas scriberet. Cum autem victor bello Persico adorari se vellet Alexander, et Callisthenes recusasset, truncatis membris, abscissisque manibus ac naso, cum cane in cavea inclusum circumferri eum jussit. Justinus lib. xv.

comitem Magni Alexandri, ab Alexandro necatum: Demetrium,^h et ex republica Athenis, quam optime digesserat,^f et ex doctrina nobilem, et clarum, qui Phalereus vocitatus est, in eodem isto Ægypti⁴ regno, aspide^g ad corpus admota, vita esse privatam. 24. Plane confiteor, fieri nihil posse dementius, quam scientem in eum locum venire, ubi libertatem sis perditurus: sed hujus⁵ istius facti stultitiam,^a major jam superior stultitia^b defendit; quæ facit, ut hoc stultissimum facinus, quod in regnum venerit, quod regi se commiserit, sapienter factum esse videatur: siquidem non tam⁶ semper stulti, quam sero sapientis est, cum stultitia sua impeditus sit, quoquo modo possit, se expedire. 25. Quamobrem illud maneat et fixum sit, quod neque moveri neque mutari potest; in quo æqui^e sperasse Postumum dicunt, peccasse iniqui, ipse etiam insanisse

^f *Ordinaverat.*

^e *Boni.*

//////////

insidiis mediisque exhibet ψ.—3 Franc. *egesserat*; χ ψ *gesserat*. ⁴ *Locus corruptus*. Hiat enim constructio in v. *Athenis*; quod animadvertens Lamb. conj. *Atheniensi*, probante Weisk. *quam optime digesserat* suspecta erant Ernestio. Cœrenz. locum ita constituit, *Demetrium et e republica Athenis, et ex doctrina nobilem.* Orell.—4 Ven. 1480. Junt. *isto Ægyptio*; C H S χ *loco Ægyptio*; T *isto Phalerio*.—5 T et Wald. omittunt *hujus*; Weisk. conj. *hujus posterioris*. T omittit *stultitiam major jam superior*. C H S χ ψ, et Ven. 1483. habent *stult. mali jam jam*; Franc. *stult. mali jam*; Græv. conj. *major hac superior*; Ernesti suspic. *major etiam sup.* Paulo post, *facinus suspectum* est Ernestio. Deinde, *venit . . . commisit* Franc.—6 Ita cod. Hotom. Oliv. Schutz. Orell. probante Græv. *tam non* Lamb. *non jam* T. *non omittit* χ.—

NOTÆ

^h *Demetrium*] Demetrius Phalereus auditor fuit Theophrasti, et præfuit Atheniensium reipublicæ annos decem. Statuis æreis ab Atheniensibus decoratus est plurimis. Deinde post mortem Cassandri, cujus gratia ad tantam potentiam pervenerat, ob invidiam accusatus, et absens condemnatus est, et statuæ disjectæ. Ad Ptolemæum se Alexandriam contulit, ubi multa de philosophia scripsit. A rege bibliothecæ præfectus est, et e Judæa viros

septuaginta adduci curavit, a quibus divina scriptura Græce vertetur.

^g *Aspide*] Aspis serpens venenosus est, cujus morsu interiit, et sepultus fuit in Basiride, juxta Diospolim regione.

^a *Facti stultitiam*] Stultus in eo fuit Rabirius, quod in regnum venit, ubi libertatem erat amissurus.

^b *Superior stultitia*] Prima ejus stultitia fuit, quod pecunias expulso regi, et egenti crediderit.

se⁷ confitetur, quod suam, quod amicorum pecuniam regi crediderit cum tanto fortunarum suarum periculo: hoc quidem semel suscepto atque contracto,^h perpetienda illa fuerunt, ut se aliquando ad suos vindicaret.ⁱ Itaque objicias licet, quam voles sæpe, palliatum fuisse,^k aliqua habuisse non Romani hominis insignia: quoties eorum quippiam dices, toties⁸ unum dices, atque illud, temere hunc pecuniam regi credidisse; suas fortunas atque famam libidini regiæ commisisse. 26. Fecerat temere: fateor: mutari factum⁹ jam nullo modo poterat: aut pallium sumendum Alexandriae, ut et Romæ togato esse liceret; aut omnes fortunæ abjiciendæ, si togam retinisset. x. Deliciarum causa et voluptatis, non modo cives Romanos, sed et nobiles adolescentes, et quosdam etiam senatores, summo loco natos, non in hortis, aut suburbanis suis, sed Neapoli, in celeberrimo oppido, cum mitella¹ sæpe vidimus. 27. Chlamydatum^m L. Sullam imperatorem; L. vero Scipio-

^h Confluto.ⁱ Redderet se suis.

7 Ita Ven. 1483. Junt. Naug. Lamb. Græv. se omittunt C H S T χ ψ, et Grut. Id uncis inclusit Orell. Mox, regi creditit Franc. Paulo post, susceptum atque contractum C H S T χ. illa omittunt C H S T χ ψ. Deinde, a suos Reg. unde Lall. ac suos.—8 C S T χ totius. Mox, atque idem illud conj. nescio quis ap. Orell. atque idem margo ed. 1584.—9 Junt. Lamb. factum mutari. Mox, ut ei Romæ cod. Ursini, χ ψ, Græv. Orell. ut et ei Romæ Junt. Deinde, si togam retinisset suspecta sunt Ernestio.

CAP. x. 1 C H S χ ψ oppido meciapella; Ven. 1483. oppido meciapella; Junt. Naug. oppido mitrella. T omittit cum mitella. Statim, vidimus est e conjectura Ernesti; videmus alii. Orell. legit, vidimus, chlamydatum illum L. Sullam, cum hac annotatione: Omittunt illum Grut. Ernesti, Schütz. nescio, quo Gruteri errore. Chlamydatam illum L. Sullæ imperatoris conj. Hotom. videri chlamydatum C H S. videri clamidatum T. Deinde, non solu-

NOTÆ

^k Palliatum fuisse] Vitio vertebatur Romanis, non uti vestibus Romanorum consuetis. Porro pallio utebantur Græci, toga Romani: hoc autem vestimentum genus tunicæ superponebatur.

¹ Mitella] Mitella, seu mitra, fuit

tegmentum capitis fœminarum, et hominum effœminatorum.

^m Chlamydatum] Chlamys vestis etiam fuit Romanorum, qua, propter levitatem et brevitatem, maxime milites, ac præcipue Sulla, utebantur.

nis,^u qui bellum in Asia gessit, Antiochumque devicit, non solum cum chlamyde, sed etiam cum crepidis^o in Capitolio statuam videtis; quorum impunitas fuit non modo a iudicio, sed etiam a sermone.^k Facilius certe P. Rutilium^p Rufum necessitatis excusatio defendet;² qui cum a Mithridate Mitylenis^q oppressus esset, crudelitatem regis in togatos^l vestitus mutatione vitavit. [p. 127.] Ergo ille P. Rutilius, qui documentum fuit hominibus nostris virtutis, antiquitatis,³ prudentiæ, consularis homo, soccos^r habuit et pallium; nec vero id homini tum quisquam, sed temporis^m assignandum putavit: Postumo crimen vestitus afferet is, in quo spes fuit, posse sese⁴ aliquando ad fortunas suas pervenire? 28. Nam, ut ventum est Alexandriam ad Auletem,^s iudices,⁵ hæc una ratio a rege proposita Pos-

^k *Liberi fuerunt a vituperatione et calumnia.*

^l *Romanos.*   ^m *Necessitati.*

tum chlamyde χ.—2 Junt. *defendit.* Verba, *crudelitatem r. in t. v. m. vitavit,* desunt in χ.—3 Lamb. in marg. ed. 1584. *sanctitatis.* Mox, *nec vero ideo id* Hervag. Naug. Manut. *domini quisquam* C H S χ. *homini quisquam* T ψ, Franc.—4 Schutz. *posse se.* Mox, *suas* omittit Franc.—5 *Alexandriam audies* C H S T χ ψ. *ad Auletem* omittunt etiam Ven. 1483. Crat. et Quintil. iv. 2. 18. Paulo post *pecuniæ suæ* conj. Ernesti. Pro *regiam* Schutz. dedit *regiæ,*

NOTÆ

^o *L. vero Scipionis*] Ille Scipio fuit Scipionis Africani frater, qui proconsul in Asiam missus est, et Antiochum Syriæ regem devicit, cæsis hominum quinquaginta millibus.

^o *Crepidis*] Crepidæ genus est calceamenti, quo plantarum calces tantum infime teguntur, et teretibus habentibus junctæ sunt. Hoc calceamento primum Tusci uti sunt; tum Romæ senatores; mox equites; deinde milites. Porro Græci crepidis uti sunt; sed illæ laxioribus vinculis ligabantur.

^p *P. Rutilium*] P. ille Rutilius sæpe laudatur a Cicerone Offic. lib. iii. et de Oratore lib. i. ubi exemplum

innocentiæ appellatur. Hic non modo, vestis mutatione, se ipsum, sed multos alios servavit. Id autem factum est cum Mithridates, Asia occupata, ad omnes urbes scripsit, ut trigesimo a literis scriptis die, omnes Romani cum liberis et uxoribus interficerentur, et insepulti relinquerentur.

^q *Mitylenis*] Oppidum illud fuit in Lesbo.

^r *Soccos*] Calcei sunt socci, iique humiliores, quibus Græci utebantur.

^s *Auletem*] Ptolemæus Auletes vocabatur a tibiarnum cantu, quo inprimis delectabatur.

tumo est servandæ pecuniæ, si curationem et quasi dispensationem regiæ suscepisset: id autem facere non poterat, nisi diœcetes: hoc enim nomine utitur, qui a rege esset constitutus.⁶ Odiosum negotium Postumo videbatur; sed erat nulla omnino recusatio: molestum etiam nomen ipsum; sed res⁷ habebat nomen hoc apud illos, non hic imposuerat: oderat vestitum etiam illum; sed sine eo nec nomen illud poterat, nec munus tueri. Ergo aderat vis, ut ait poëta ille noster,^t 'quæ summas frangit infirmatque opes.'⁷ 29. Moreretur,^u inquires: nam id sequitur. Fecisset⁸ certe, si sine maximo dedecore, tam impeditis suis rebus,^x potuisset emori. XI. Nolite igitur fortunam convertere in culpam; neque regis injuriam, hujus crimen putare;^t nec consilium ex necessitate, nec voluntatem ex vi interpretari: nisi forte eos etiam, qui in hostes aut in prædones inciderrint, si aliter quippiam coacti faciant quam libere,² vituperandos putes. Nemo nostrum ignorat, etiamsi experti non sumus,^y consuetudinem regiam. Regum autem hæc sunt³

de Patricii conj. probante Ernesti. Refutarat jam Weisk.—6 Weisk. *constitutus est*, de Patricii conj. 'Sed totum locum sic lego, nisi diœcetes (*hoc enim nomine utuntur*) a rege esset constitutus, ut fere suspicatus erat idem Patric. nisi quod hoc enim n. utitur pro gloss. habuit.' Orell.—7 C H omitunt *res*. Statim, *habeat nomen* χ. *non hoc imposuerat* C H S T χ. *vestimentum etiam illud* C.—8 *Fecisse* χ. Mox, *tam impudentis* C H S T χ ψ.

CAP. XI. 1 C H S T χ ψ *punire*.—2 C H S χ ψ *faciant libere*; T *faciant liberos*; Junt. *faciunt quam libere*. Statim, *vituperandos putetis* Schntz. de Patricii conjectura, probante Ernesti.—3 Ita ed. 1584. Grut. seqq. *sunt hæc* codd. et reliquæ edd. *animadvertite te ac dicto* T. *animadvertite addicto* C H S ψ. Mox, pro *si quippiam*, quod ex Junt. sua receperunt Ernesti et Schntz. *si querare* Junt. ap. Orell. *si pia* C H. *si pie* S χ, Ven. 1483. *sit pie* T ψ, et edd. vett. *si loquere* cod. Hotom. et Lamb. *ne loquere* conj. Lamb. in ed. 1584. *nei querare* Planck. in Ennii Medea p. 88. *et tum illæ minæ* Junt. *et ille in me* C H S. Deinde, *secundo hoc offendero* ψ. *secundo lumine hoc*, &c. C

NŌTÆ

^t Poëta ille noster] Non extat nomen illius poëtæ, de quo loquitur, nisi forte sit Ennius.

^u Moreretur] Id est, mori potius debuisset, quam illud munus accipere.

^x Impeditis suis rebus] Res impedi-

tæ dicuntur, quæ in controversia vel in ære alieno sunt.

^y Experti non sumus] Romani regibus non parebant, sed consulis annis: unde regiæ consuetudinis expertes erant.

imperia: 'animadvertē: et, 'dicto" pare: et, 'præter rogatum^z si quippiam: et illæ minæ: 'si te secundo lumine hic offendero,^o moriere: quæ non, ut delectemur solum, legere et spectare debemus, sed ut cavere etiam et effugere⁴ discamus.

30. At ex hoc ipso^a crimen exoritur. Ait enim, dum⁵ Gabinio pecuniam Postumus cogeret ex decumis^b imperatorum, pecuniam sibi coëgisse. Non intelligo, hoc quale sit: utrum accessionem decumæ,^{6 c} (ut nostri facere coactores^d solent centesimæ) an decessionem de summa^e fecerit: si accessionem; undecim millia talentum^f ad Gabinium pervenerunt.^a At non modo abs te decem millia objecta sunt, sed etiam ab his æstimata. 31. Addo illud etiam: qui tandem convenit, aut, tam gravi onere tributorum, ad tantam pecuniam cogendam mille talentum acces-

ⁿ Imperio.   ^o Ita minantur, si invenero te sequenti die.

^a Data sunt Gabinio.

//////////

S T χ.—4 C S T χ etiam effugere; H etiam et fugere. Pro discamus C H S χ ψ habent dicamur; T ducamus.—5 Lamb. 1566. cum; Junt. ut; C H S T χ ψ, Ven. 1483. omittunt dum. Mox, ex omittunt C H S T, Franc. Venet. 1483. Junt. Voc. pecuniam suspectum Ernestio et Patric.—6 Ita Lamb. Grut.

NOTÆ

^z *Præter rogatum*] Id est, præter id quod rogaris. Hæc scilicet omnia ad regium imperium dixit orator.

^a *At ex hoc ipso*] Id est, ex hac ipsa pecuniæ regiæ administratione. Aliud rejicit crimen quod Rabirio obijciabatur; nempe collegisse pecuniam, quod diæcetes fuerit, seu regis procurator.

^b *Ex decumis*] Intelligit decumas tributorum, quæ a Ptolemæo Alexandrinis imperatæ sunt.

^c *Accessionem decumæ*] Significat, moris fuisse, ut coactores qui decimas exigebant, pro mercede, centesimas sibi sumerent: et id accessionem appellat.

^d *Coactores*] Coactores illi vectigalia exercebant, qui iidem forte

sunt ac publicani.

^e *Decessionem de summa*] Id est, detractionem de ea summa quæ Gabini nomine cogebatur, nempe de decem millibus talentorum.

^f *Undecim millia talentum*] Nam si ex centum quæ cogi quærebantur, decumam Gabinio, sibi centesimam coëgit, relinquitur, si decem millia Gabinio debita sunt, mille ad eum rediisse: cum enim decem millia pro decuma Gabinio coacta sunt, centum millia regi coacta fuisse intelligitur, quorum centesima pars sunt mille. Ostendit igitur, accessionem Rabirium non fecisse; nam si fecit, sequitur undecim millia coacta fuisse: at testes de decem millibus loquuntur.

sionem⁷ esse factam; aut, in tanta mercede^b hominis, ut vis, avarissimi, mille talentum decessionem esse concessam? neque enim fuit Gabinii, remittere tantum de suo; nec⁸ regis, imponere tantum^c pati suis. Aderunt testes, legati Alexandrini:^g hi nihil in Gabinium dixerunt: immo hi Gabinium laudaverunt. Ubi ergo ille mos?⁹ ubi consuetudo judiciorum? ubi exempla? Soletne is dicere¹⁰ in eum,^h qui pecuniam redegit, qui in illum, cujus nomine ea pecunia redigeretur, non dixerit? 32. Age, si is, qui non dixit, solet;ⁱ etiamne is solet, qui laudavit? iisdem testibus, et quidem non productis, sed dictis testium recitatis, quasi præjudicata res, ad has causas deferri solet?¹¹ XII. Et ait etiam meus familiaris^k et necessarius, eandem causam Alexandrinis fuisse, cur laudarent Gabinium, quæ mihi fuerit,^l cur eundem defenderem. Mihi, C. Memmi, causa defendendi Gabinii fuit reconciliatio gratiæ:^d neque me vero² pœnitet, mortales inimicitias, sempiternas ami-

^b Liberalitate.^c Tantam exactionem.^d Defendi Gabinium, quia cum eo redii in amicitiam.

seqq. centima C H S T χ ψ, Ven. 1483. centesima Junt. Hervag. Naug. Manut. Græv. Mox, verba, talentum ad G. p. At n. m. a. te decem millia, desunt in χ.—7 T decessionem. Verba, aut, in t. m. h. ut vis, a. m. t. decessionem esse, desunt in eodem cod.—8 Lamb. neque. Actutum, imponi de Grævii conj. Schutz. pati delendum putavit Weisk. imponere tanto plus suis cod. Hotom. Deinde, ii nihil, . . . immo ii, &c. Ven. 1483. et Orell. alterum hi de Ernestii conj. delevit Schutz.—9 Ubi ergo mos de Ernestii conj. Schutz.—10 Soletis dicere C H S T χ ψ. Mox, pecunia C H χ ψ. redegit omittunt H χ. quin illum C H S ψ. Paulo post, non dixit Franc.—11 Notam interrog. omittunt Græv. et al. vett.

CAP. XII. 1 Franc. C H S χ ψ, Ven. 1483. Junt. Naug. fuerat; T fuerat

NOTÆ

^g Aderunt testes, legati Alexandrini] Hic vero objectionem profert adversariorum, qui se produciuros testes dicebant, qui Alexandria a quæstore fuerant evocati, ut contra Rabirium testimonium dicerent.

^h Soletne is dicere in eum] Probat, non esse accusandum coactorem pecuniarum, nisi prius is, cujus nomine

cogitur, fuerit accusatus; id est, non debet Rabirius accusari, nisi prius Gabinius accusetur, cujus nomine Rabirius pecuniam redegit.

ⁱ Age, si is, qui non dixit, solet] Id est, fac solere: certe qui rem laudavit, in alium, ejusdem culpæ affinem, non solet.

^k Meus familiaris] Memmius.

citias habere. 33. Nam si me invitum putas, ne Cn. Pompeii animum offenderem, defendisse causam; et illum³ et me vehementer ignoras. Neque enim Pompeius me sua causa^e quicquam facere voluisset invitum; neque ego, cui omnium civium libertas carissima fuisset, meam projecissem. [p. 128.] Quamdiu inimicissimus¹ Gabinio fui, non amicissimus mihi non Pompeius fuit; ⁴ nec posteaquam illius auctoritati eam dedi veniam^m quam debui, quicquam simulavi, ne, cum mea perfidia, illi etiam ipsi facerem, cui beneficium dedissem, injuriam. Nam non redendo in gratiam cum inimico, non violabam Pompeium: si per eum reductus insidiose redissem; me scilicet maxime, sed proxime⁵ illum quoque fefellissem. 34. At de me omittamus: ad Alexandrinos istos revertamur. Quod habent os! quam audaciam! Modo, vobis inspectantibus, in iudicio Gabinii, tertio quoque verbo excitabantur: negabant, pecuniam Gabinio datam: recitabatur⁶ identidem⁸ Pompeii testimonium, regem ad se scripsisse, nullam pecuniam Gabinio, nisi in rem militarem,^h datam. Non est, inquit, tum⁷ Alexandrinis testibus creditum. Quid? postea creditum?ⁿ non: quamobrem?⁸ quia nunc aiunt,

^e *Nomine suo.*^f *Impudentiam.*^g *Frequenter.*^h *Persolvendam militi.*

causa.—2 Ven. 1483. Junt. neque vero me.—3 Lamb. defendisse: et causam, et illum; T defendissem. C causa. Deinde, me omittit χ.—4 Pompeius non fuit Lamb. in marg. ed. 1584. Mox, auctoritate χ ψ, Ven. 1483. Junt. Hervag. Nang. Pro simulavi C H S T χ ψ, et Ven. 1483. habent simulate. Deinde, nec, cum C H S T ψ. mea praesidia C H. ipsi facere C ψ.—5 Schutz. de Ernestii conj. proxime me. Aetnium, illum quem fefellissem C H S T χ.—6 Franc. recitabant.—7 C H S χ cum.—8 Weisk. Schutz. Orell. Creditur nunc. Quamobrem? Sic etiam Manut. et Lall. nisi quod creditur e codd. ut ait Lall. creditur H S T χ ψ, Memm. Ven. 1483. Mediol. Sed omnes habent non, quod mutavit Manut. Quid? postea creditur? Creditur. Quamob-

NOTE

¹ *Quamdiu inimicissimus*] Cicero- nem inter et Gabinium summæ fuerunt inimicitiae, propter Quintum, Ciceronis fratrem. Tantæ autem fuerunt, ut Gabinius Ciceroni suum exilium objecerit: quem tum accensasset Cicero, nisi Pompeium veritus

fuisset offendere.

^m *Dedi veniam*] Ait dedisse se Gabinio veniam, quod eum in iudicium non vocaverit.

ⁿ *Postea creditum*] Emendant aliqui hoc verbum *creditum*, et *credendum* reponunt; nam si ipsis credi-

quod tunc negabant. 35. Quid? ergo ista⁹ conditio est testium, ut, quibus creditum non sit negantibus, iisdem credatur dicentibus? At, si verum¹⁰ tum cum verissima fronte dixerunt, nunc mentiuntur: si tunc mentiti sunt; doceant nos verum. Quid vultis? sileant. Dicere audiebamus, Alexandriam; ¹¹ nunc cognoscimus. Illinc omnes præstigiae: illinc, inquam, omnes fallaciae: ⁱ omnia denique ab his mimorum ¹² argumenta^o nata sunt: nec mihi longius quicquam est, ^k iudices, quam videre hominum vultus. XIII. 36. Dixerunt hic modo nobiscum ad hæc subsellia,^p quibus superciliis renuentes huic decem millium crimini! ^l Jam nostis insulsitatem ^m Græcorum: humeris gestum agebant: ^q tum temporis, credo, ^r causa: ^s nunc scilicet tempus ⁿ nullum est. Ubi semel quis ² pejerave-

ⁱ Doli. ^k Nihil magis exspecto.

^l Severitate negantes crimen decem millium talentorum.

^m Ineptiam. ⁿ Periculum.

*****

rem? Lamb. in ed. 1566. Mox, tum negabant CHS χ.—9 Quæ ergo ista H, uti conj. Patric. Pro dicentibus nescio quis ap. Orell. conj. aientibus.—10 Adhuc verum ψ. Pro tum cum T habet tui. Orell. distinguit, At, si verum tum, cum verissima fronte, dixerunt, &c. Lamb. conj. At si verum dixerunt tum, cum verissima fronte dixerunt; Schutz. At si verum tum verissima fronte dixerunt. Gulielm. suspic. severissima. Mox, nunc doceant Weisk. et Orell. e conj. doceant nunc suspic. Ernesti, recepit Schutz.—11 Ita Venet. 1453. Junt. Hervag. Naug. Grnt. Græv. Quid multa? Sileant. Dicere audiebamus Alex. Wald, Ven. 1480. Schutz. Orell. Quid? vultis sileant? &c. Weisk. Quid multa? aut sileant, aut verum dicant. Audiebamus, &c. Lamb. Dicere audiebamus de Alexandria Hotom. e quibusdam edd. Dudum audiebamus Alexandriam conj. Schutz. Altera Lambini conj. erat, Quid multa? aut sileant, aut verum dicere discant. Audiebamus, &c. Orell. τὸ Dicere nncis inclusit; nam Dicere audiebamus corruptum esse omnes fatentur.—12 C S T minorum; H majorum; Rom. Hervag. Naug. nummorum; ed. 1584. numerorum; al. malorum. Statim, nota sunt C χ.

CAP. XIII. 1 C insultantem; χ insulsitates. Mox, tunc temporis Junt. causæ C H S T ψ.—2 Ubi semel qui si C H T. Ubi semel qui se S. dejeraverit C

NOTÆ

tum non est in iudicio Gabinii, certe in iudicio Postumi credendum non est.

^o Mimorum [nummorum] argumenta] Id est, hinc exorta est illa conjectura pecuniæ ex decumis collectæ, et tota hæc accusatio repetundarum.

^p Ad hæc subsellia] In quibus vi-

delicet rei sedent.

^q Humeris gestum agebant] Id est, exprimebant gestus, sublatis videlicet et erectis humeris, capiteque in humeros depresso.

^r Credo] Ironia.

^s Temporis causa] Id est, propter periculum et miseriam Gabinii, qui

rit, ei credi postea, etiamsi per plures Deos juret, non oportet: præsertim, iudices, cum in his judiciis^t ne locus quidem novo testi soleat esse; ob eamque causam iidem iudices retineantur, qui fuerint^s de reo; ut his nota sint omnia, neque quid fingi novi possit.

37. Lites, 'Quo ea^a pecunia pervenerit,' non suis propriis judiciis, sed in reum factis⁴ condemnari solent. Itaque si aut prædes^a dedisset Gabinius, aut tantum ex ejus bonis, quanta summa litium fuisset, populus recepisset;^b⁵ quamvis magna ad Postumum ab eo pecunia pervenisset, non redigeretur; ut intelligi facile possit, quod ex ea pecunia ad quem eorum, qui damnatus est, pervenisse in illo⁶ primo iudicio planum factum sit,^c id hoc genere iudicii redigi solere. Nunc vero quid agitur? ubi terrarum sumus? quid tam insolens,⁷ tam perversum, præposterumve dici, aut excogitari potest? 38. Accusatur is,^b qui non abstulit a rege, sicut Gabinius iudicatus est; sed qui maximam regi pecuniam credidit. Ergo is Gabinius dedit, qui non huic^c reddidit.⁸ Jam cedo,⁹ cum is, qui pecuniam Pos-

^a Sponsores.

^b Accipisset.

^c Probatum sit.

H S χ ψ, Ven. 1483. Junt. erraverit T. Pro ei C H S T χ ψ exhibent et.—3 Cod. Hotom. sederint. Mox, possint T.—4 Ita Nang. Camer. seqq. Lites, quo . . . factæ Heivag. Lites enim quo . . . factis cod. Hotom. Lites omittunt C H S T χ ψ, Ven. 1483. Junt. Crat. sed omittunt C H S T. in rem habent C H S χ. facti C H S T χ ψ, Ven. 1483. Junt. Crat.—5 Lamb. conj. redigisset.—6 Ita edd. inde a Junt. præter Lamb. et Schutz. quod ex ea pecunia, quam ceperit is, qui damnatus est, pervenisse ad aliquem in illo Lamb. in ed. 1584. ceteris, in quo latet ceperit, cod. Lambini: pervenisse ad aliquem Franc. C H S T ψ, Ven. 1483. ex ea pecunia ad eum, qui damnatus est, pervenisse Lamb. in ed. 1566. ex ea pecunia ad aliquem sociorum ejus, qui, &c. Schutz. de conjectura Ernesti. Mox, plane f. sit χ. redigi solet C H S T ψ.—7 C H S T χ ψ omittunt tam insolens. Statim, præposterum dici H S T χ ψ, Ven. 1483. aut præposterum dici Junt.—8 Lamb. huic non reddidit. Hæc periodus deest in χ.—9 Jam accedo C H T. Jam accredo S χ ψ. Mox, utrum illa quo eam C H χ

NOTE

tum erat reus.

^t In his judiciis] In quibus videlicet agitur de pecuniis repetundis.

^a Lites, quo ca] Id est, lites quæ ex

capite secundo legis Juliæ oriebantur.

^b Is] Rabirius.

^c Non huic] Rabirio.

tumo debuit, non huic, sed Gabinio dederit; condemnato Gabinio, utrum illi eam pecuniam reddidit, an etiam nunc debet? XIV. At habet, et celat: sunt enim, qui ita loquantur. Quod genus tandem est istud ostentationis et gloriæ? Si nihil habuisset unquam; tamen, si quæsisset, cur dissimularet¹ habere, causa non esset: qui vero duo lauta^d et copiosa patrimonia accepisset, remque præterea bonis et honestis rationibus^d auxisset; quid esset tandem causæ, cur existimari vellet nihil habere? 39. An, cum credebat inductus usuris, id agebat, ut haberet quam plurimum; posteaquam exegit, quod crediderat, ut existimaretur² egere, novum genus hoc gloriæ concupiscit? [p. 129.] Dominatus est enim, inquit, Alexandria. Immo vero in superbissimo dominatu fuit: pertulit ipse custodiam: vidit in vinculis familiares suos: mors ob oculos³ sæpe versata est: nudus atque egens ad extremum fugit e regno. 40. At permutata aliunde⁴ pecunia est: ductæ naves^e Postumi Puteolis^e sunt: auditæ visæque merces, fallaces quidem et fucosæ,^f chartis, et linteis, et vitro delatæ; quibus cum multæ naves refertæ fuissent, una non patuit parva. Cataplus^g ille Puteolanus, sermo illius

^d *Artibus.*^e *Adductæ naves.*

ψ. *utrum illa eam S. utrum illa quæ eam T. ille* Ernesti errore typogr. *ea pecunia sit at nunc de ea C H T. at an nunc de ea al.*

CAP. XIV. 1 Ita Wald. Ven. 1480. Junt. Schutz. *cur se diss.* Weisk. et Orell. de conjectura; *cur si diss.* C H S χ, Ven. 1483. *cur is diss.* Hervag. Naug. Lamb. Grut. Græv. *cur id diss. conj.* Ernesti. Actutum *se habere* Lamb. *habere* omittunt C H S χ, Ven. 1483. Junt.—2 Weisk. de Ernesti conjectura dedit *existimetur.* Mox, *egere* et *concupiscit* de Grævii conjectura uncis inclusit Schutz. Post *egere* punctum interrog. habent Franc. Ven. 1483. Orell.—3 Junt. *ante oculos.*—4 Ita Junt. Naug. Grut. seqq. *aliquando*

NOTÆ

^d *Duo lauta*] Habuit duo patrimonia Rabirius: unum a patre Curio; aliud a Rabirio, a quo adoptatus est.

^e *Puteolis*] Puteoli civitas est Campaniæ, de qua in Orat. pro Cælio.

^f *Fallaces quidem et fucosæ*] Id est, quæ longe aliud erant, ac præ se fe-

rebant: opertæ enim erant charta, vitro, et linteis; quæ tria mercium genera Alexandria Romam deducebantur.

^g *Cataplus*] Cataplus nihil est aliud quam Ægyptiorum *navigatio.*

University Of California Los Angeles

L 007 625 584 3

UC SOUTHERN REGIONAL LIBRARY FACILITY

AA 000 404 806 2

SOUTHERN BRANCH
UNIVERSITY OF CALIFORNIA
LIBRARY
UC - SANTA BARBARA

